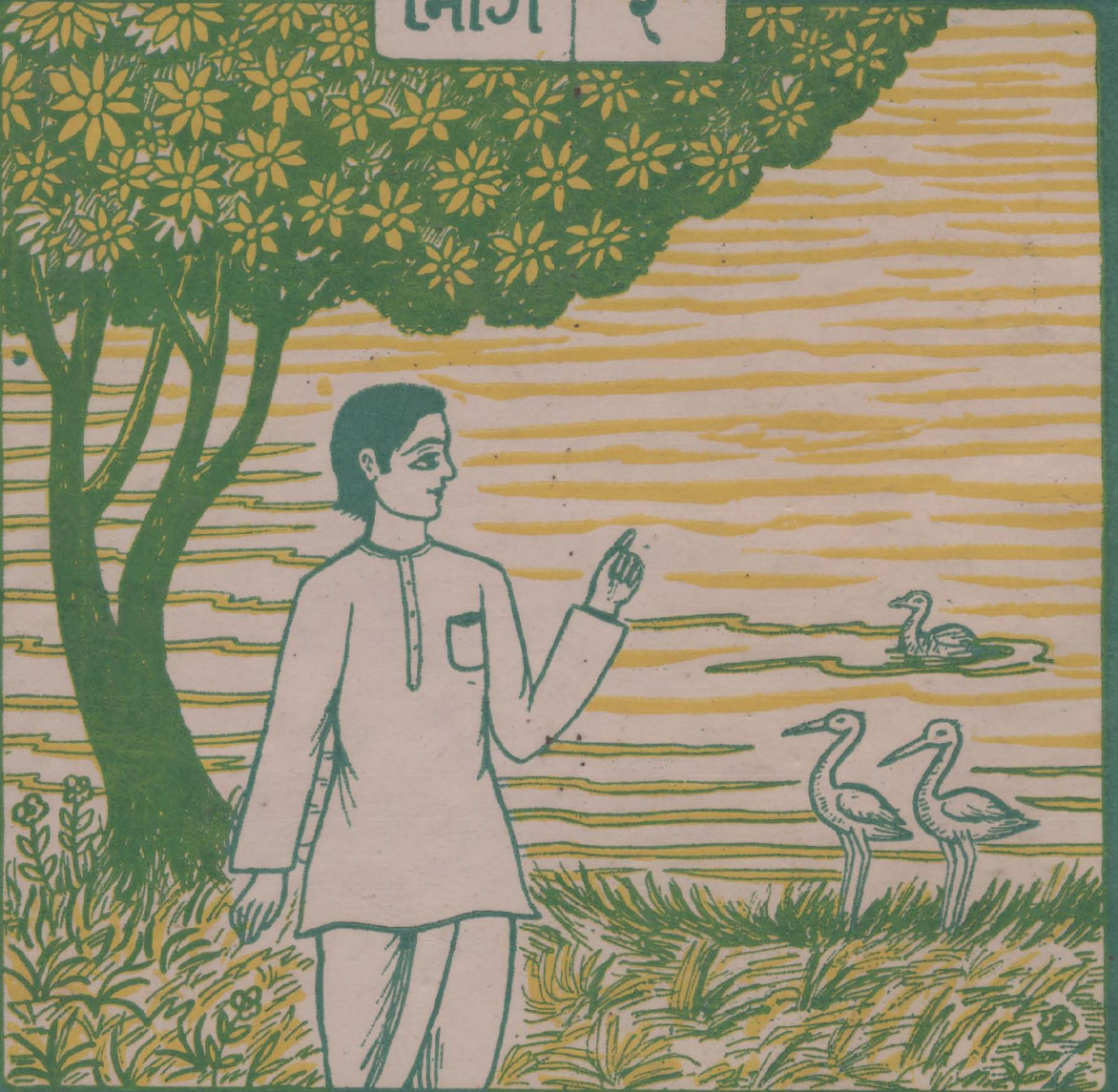

સમર્થ-સમાધાન

ભાગ ૨

પ્રકાશક:- સામળ વેલળ વીરાણી
સ્થાનકવાસી જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘ. રાજકોટ

॥ श्री महावीराय नमः ॥

समर्थ-समाधान

भाग भीम (गुजरातीभां)

॥

पूज्य श्री समर्थभद्र महाराज साहेब

॥

—: छापी प्रसिद्ध करनार :—

श्री शामल वेदल विराणी
स्थानकवासी जैन धार्मिक शिक्षण संघ
१, द्विवापरा, “ वीराणी वीदा ” राजकोट.

आवृत्ति पहेली
प्रत २०००

॥

वीर संवत २५०५
विक्रम संवत २०३५

पडतर किंमत રૂ. ૮=૦૦ * વેચાણુ કિંમત રૂ. ૪=૦૦

આ સંસ્થાના પ્રણેતા - નિર્માતા

અને

ધર્મધુરંધર મહાનુભાવોને

હાર્દિક શ્રદ્ધાંજલી

(૧) સ્વ. શ્રીમાન શેઠ રામજીભાઈ શામજીભાઈ વિરાણી	રાજકોટ
(૨) સ્વ. શ્રીમાન શેઠ દુર્લભજીભાઈ શામજીભાઈ વિરાણી	,,
(૩) સ્વ. શ્રી છગનલાલભાઈ શામજીભાઈ વિરાણી	,,
(૪) સ્વ. રાવળહાદુર શ્રી એમ. પી. શાહ સાહેબ	,,
(૫) સ્વ. શાસ્ત્રજ્ઞ શ્રી જેઠાલાલભાઈ પ્રાગજીભાઈ રૂપાણી	જુનાગઢ
(૬) સ્વ. શાસ્ત્રજ્ઞ શ્રી ઝવેરચંદભાઈ જાદવજીભાઈ કામદાર	મુંબઈ
(૭) સ્વ. રાવસાહેબ તપસ્વી શ્રી મણીલાલભાઈ વનમાળીભાઈ શાહ	રાજકોટ
(૮) સ્વ. શ્રી ચુનીલાલભાઈ નાગજીભાઈ વોરા	,,
(૯) સ્વ. શ્રી અંદરજીભાઈ ઘેલાભાઈ પટેલ	,,
(૧૦) સ્વ. તપસ્વી શ્રી રાયચંદભાઈ ઠાકરશીભાઈ ધીયા	,,
(૧૧) સ્વ. શ્રી ઠાકરશીભાઈ કરશનજીભાઈ	થાનગઢ

જેઓએ આ સંસ્થાના ઉત્કર્ષ અને પ્રગતિમાં તન, મન અને ધનથી અવિસ્મરણીય સેવાઓ આપેલ છે તે માટે આ સંસ્થા તેઓશ્રીની અત્યંત ઋણી છે.

લી.

શ્રી વિરાણી શિક્ષણ સંઘના સંચાલકો

મુદ્રક : જયંતિલાલ મણિલાલ શાહ, ધી નવપ્રભાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, ધીકાંટા રોડ,
નોવેદી સિનેમાની બાજુમાં - અમદાવાદ.

નત્ર નિવેદન

છેલ્લા કેટલાક દાયકાથી આપણા સ્થાનકવાસી જૈન સમાજમાં ધર્મ પ્રત્યે રૂચિ અને જાગૃતિ ઉદ્ભવતી દૃષ્ટિગોચર થાય છે, એમ સર્વેને વિદિત થતું હતું તે થતું હશે જ, જે સમાજના સદ્ભાગ્ય છે.

સંકેત ૧

- ૧ આપણા આબાલ વૃદ્ધ બધા ચાતુર્માસ દરમિયાન નાની મોટી તપશ્ચર્યા કરે છે અને તેમાં ખસુસ કરી નાની જહેનો મોટી તપશ્ચર્યા કરી રહી છે, તે જોઈ આપણા બધાના હૃદય આનંદપૂર્વક અભિનંદનથી નાચી ઉઠે છે. ખરેખર ધર્મનો રંગ જામેલ છે.

સંકેત ૨

- ૨ સમાજની શિક્ષિત અને ડીગ્રી ધરાવતી યુવતીઓ જહેનો દર વર્ષે દીક્ષા લીધે છે તેથી ધર્મનો ઉદ્યોત થાય છે. એ સમાજની ધર્મમાં ઉન્નતિનો સુંદર યોગ ગણી શકાય. આ પ્રમાણે આપણા સમાજમાં સુંદર પ્રગતિ થઈ રહી છે. પરંતુ—

ધર્મ

જ્ઞાન સાથે ક્રિયા થાય તો અનેરો રંગ જામે, રંગ વગરની ક્રિયા શુષ્ક અગર જડ જેવી લેખાય.

શ્રી શામજી વેલજી વિરાણી સ્થા. જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘ રાજકોટ તરફથી છેલ્લાં ૨૫ વર્ષથી જ્ઞાન પ્રચારાર્થે ભિન્ન ભિન્ન રીતે અને વિવિધ ક્ષેત્રોમાં ધાર્મિક પુસ્તકો સહેલી અને સમજી શકાય તેવી ભાષામાં છપાય છે. અને ઘણા ઓછા ભાવે પુસ્તકો વેચાય છે. આ સંસ્થાનો આશય અને દૃષ્ટિ આબાલ વૃદ્ધ સૌ કોઈ જ્ઞાન મેળવી શકે અને જ્ઞાન-તપસ્યામાં વધારે રૂચિ અને વૃદ્ધિ થાય, એ છે.

શ્રી પૂજ્ય ગણુધર ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને ૩૬૦૦૦ છત્રીસ હજાર પ્રશ્નો પૂછેલ અને કેવળજ્ઞાની ભગવાન મહાવીરે સ્પષ્ટ પ્રત્યુત્તરો આપેલ અને બધા પ્રશ્નો અને જવાબો ભગવતી સૂત્રમાં ઉપલબ્ધ છે. અને એ સૂત્ર વાંચનાર શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ સુંદર રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પોતાનું જીવન ભવ્ય અને સફળ બનાવે એ જ અભ્યર્થના.

આ જ પદ્ધતિ અનુસાર બહુશ્રુત શ્રમણ શ્રેષ્ઠ પૂજ્ય “સમર્થમલજી મહારાજ” સાહેબને પૂછેલા પ્રશ્નોના જવાબો હિન્દી ભાષામાં-અમૂલ્યગ્રંથ “સમર્થ સમાધાન” નામના ત્રણ પુસ્તકો છપાઈ બહાર પડેલ છે, તેમાંના પહેલા તથા બીજા ભાગનું ગુજરાતી ભાષામાં

અવતરણ કરી તુરતમાં આ સુંદર પુસ્તક પ્રગટ કરવા આ સંસ્થા ભાગ્યશાળી બને છે. આ પુસ્તક અરધી કિંમતે સંસ્થાની પ્રથા મુજબ વેચવામાં આવશે. પૂછેલાં પ્રશ્નોના જવાબો બે, ત્રણ નીચે લખી જણાવવા રજા લઈએ છીએ કે જેથી વાંચક વર્ગને બાણ થાય કે આ પુસ્તક ખરેખર જ્ઞાન પ્રદાન સુંદર અને સરળ રીતે આપે છે.

પ્રશ્ન :—સુખ શું છે ? ભૌતિક સમૃદ્ધિને સુખ માનવું ?

જવાબ :—સાચું સુખ તે જ કે જે કદી નાશ ન પામતાં શાશ્વત રહે. ભૌતિક સુખ અંતે દુઃખદાયક હોય છે અને નાશવંત હોય છે. તેથી તે વાસ્તવિક રીતે સાચું સુખ નથી, સાચું સુખ આધ્યાત્મિક સુખમાં જ છે.

આ પુસ્તકમાં પ્રશ્નો અને જવાબો વાંચનાર સમાજને ધ્યાનમાં આવે કે આ પુસ્તકમાં ધાર્મિકજ્ઞાન સરળ રીતે આપી, વાંચક વર્ગને સમજતાં અપાર આનંદ થશે અને પ્રભુની આગમ વાણીની ભવ્ય પ્રસાદી મળશે.

આ પુસ્તકમાં છાપતા રહી ગએલી ભુલો તથા અન્ય ક્ષતિઓ હોય તે અમારા ધ્યાન ઉપર મુકવા અમારી નમ્ર વિનંતી છે.

આ પુસ્તકની ગુજરાતી અનુવાદ કરેલી કાંઈકેલો આ જ સંસ્થાના માનદ સભ્ય, ધાર્મિક અભ્યાસી ભાઈ શ્રી પ્રેમચંદભાઈ વનેચંદભાઈ પારેખે પોતાના અમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપીને તપાસી આપી છે, જે બદલ સંસ્થા તેમની ઋણી છે. તેમ જ હિન્દી ભાષામાં પ્રથમ આવૃત્તિ ત્રણ ભાગમાં જેમણે બહાર પાડેલ છે, તેઓ ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે. અમદાવાદમાં આ પુસ્તક છપાવી આપવાના મંગલકાર્યમાં શ્રી સ્થા. જૈન પત્રના તંત્રી શ્રી જીવણભાઈ તથા નગરશેઠના વંઠામાં સ્થા. જૈન સંઘના આગેવાનોએ સક્રિય સહકાર આપેલ છે, તે બદલ તેમના પણ અમે આભારી છીએ. ...રાજકોટ તા. ૧-૬-૧૯૭૬.

લી. સંચાલકો

શ્રી મગનલાલ તારાચંદ શાહ
શ્રી ભુપતલાલ વૃજલાલ શાહ
શ્રી કાન્તિલાલ ખીમચંદ શાહ

શ્રી નગીનદાસ રામજીભાઈ વીરાણી-પ્રમુખ
શ્રી મોહનલાલ કસ્તુરચંદ શાહ-ઉપપ્રમુખ
શ્રી નરભેરામ પાનાચંદ મહેતા-ઉપપ્રમુખ

માનદ્મંત્રીઓ

શ્રી શા. વે. વિરાણી સ્થા. જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘ-રાજકોટ.

શ્રી શામળ વેલળ વિરાણી સ્થા. જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘ-રાજકોટ
તરફથી સસ્તા ભાવે મલતાં પુસ્તકોની યાદી

વેચાણ કિંમત

રૂા. પૈ.

(૧) શ્રી જૈન જ્ઞાન સાગર....	૪-૦૦
(૨) ,, પ્રતિક્રમણ સૂત્ર....	૦-૫૦
(૩) ,, સામાયિક સૂત્ર...	૦-૧૦
(૪) ,, છકાયના ખોલ, નવતત્વ ...	૦-૧૫
(૫) ,, રાત્રિભોજન-કંદમૂળ ત્યાગ મહિમા (આવૃત્તિ પાંચમી)	૦-૭૫
(૬) ,, ભગવતી ઉપક્રમ....	૨-૫૦
(૭) ,, માળા પ્લાસ્ટીકની....	૦-૩૫
(૮) ,, પાઠાવલી ભાગ ૧	૦-૫૦
(૯) ,, પાઠાવલી ભાગ ૨	૧-૦૦
(૧૦) ,, પાઠાવલી ભાગ ૩	૧-૧૦
(૧૧) ,, પાઠાવલી ભાગ ૪	૧-૨૫
(૧૨) ,, પાઠાવલી ભાગ ૫	૧-૫૦
(૧૩) ,, પાઠાવલી ભાગ ૬	૧-૭૦
(૧૪) ,, પાઠાવલી ભાગ ૭	૧-૭૦
(૧૫) ,, આદિનાથ ભક્તામર સ્તોત્ર (ગુજરાતી)	૦-૨૦
(૧૬) ,, શ્રાવકની આલોચણા	૦-૧૦
(૧૭) ,, પચખાણ પાળવા માટે તથા શ્રી અનુપૂર્વી	૦-૧૦
(૧૮) ,, સામાયિક સૂત્ર મોટું	૦-૫૦
(૧૯) ,, પાંચ સમિતિ, અને ત્રણ ગુપ્તિ તથા છ લેશ્યાનું રપટ્ટીકરણ	૧-૫૦
(૨૦) ,, સમર્થ સમાધાન ભાગ ૧ લો	૪-૦૦
(૨૧) ,, ,, ભાગ ૨ જો	૪-૦૦
(૨૨) ,, સતી દ્રૌપદી દેવીનું જીવનચરિત્ર	૧-૦૦

તા. .કે. ઉપર લખેલા પુસ્તકો નંગ ૧ ના ભાવ છે. પોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ છે.

* પંચ પરમેષ્ઠીની સ્તુતિ *

- સકળ મંગળ મહિં મંગળ, પ્રથમ મંગળ ગણું જેને;
પ્રભુ તે પંચ પરમેષ્ઠી, નમું છું ભાવથી તેને.૧
- અરિહન્તો જિનેશ્વર જે, જીતીને રાગદ્વેષોને;
વર્યા છે જ્ઞાન કેવળને, નમું છું ભાવથી તેને.૨
- બીજા છે સિદ્ધ પરમાત્મા, કરીને ભસ્મ કર્મોને;
બિરાજે મુક્તિ પદમાં જે, નમું છું ભાવથી તેને.૩
- ધરી ચારિત્ર આચાર્યો, ધરાવે ભગ્ય જીવોને;
વિદારે કર્મના મળને, નમું છું ભાવથી તેને.૪
- ભણાવે જે ઉપાધ્યાયો, સકળ સિદ્ધાંત સમજીને;
રમે છે જ્ઞાનના દાને, નમું છું ભાવથી તેને.૫
- અખિલ લોકે મુનિરાજો, જગતના મોહ મારીને;
ગુંથાયા આત્મ શુદ્ધિમાં, નમું છું ભાવથી તેને.૬
- અમારી આત્મ શુદ્ધિનો, વહાલો મંત્ર બોલીને;
હવે લેવા અમર પદને, નમું છું ભાવથી તેને.૭

અનુક્રમગિહ

પ્રશ્નની અંદર આવેલ વિષય

પ્રશ્ન નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ નંબર
૮૧૯	પુણ્યાનુબંધી અને પાપાનુબંધી પુણ્યનાં કાર્યો ૧
૮૨૦	જીવના લેહોમાં શાશ્વત અને અશાશ્વત કેટલા છે ? ૧
૮૨૧	ક્ષાયિક વેદક સમકિત ક્યારે આવે છે ? ૨
૮૨૨	નવ નારુ તથા નવ કારુનાં નામ અને અર્થ ૨
૮૨૩	સમવસરણુમાં મૃગાવતીજીના સમયે અંધકાર કેમ ? ૨
૮૨૪	નિકાચિત કર્મક્ષય વિષયક ૩
૮૨૫	કેવળી ભગવાન મોક્ષની અભિલાષા કરે છે ? ૩
૮૨૬	અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મરવા સંબંધી	... ૩
૮૨૭	ગર્ભસ્થ તીર્થંચ પંચેન્દ્રિયની વૈકિય-લખિધ	... ૩
૮૨૮	પ્રથમ ગુણુસ્થાનથી સીધા પાંચમા કે સાતમા ગુણુસ્થાને જાય ? ૩
૮૨૯	અઢી દ્વીપની બહારના તીર્થંચ પંચેન્દ્રિય જીવ વિષે ૪
૮૩૦	અસંસી તીર્થંચ પંચેન્દ્રિય જીવોનાં ઉત્પત્તિ સ્થાન ૪
૮૩૧	સાધુ સાધ્વીને કદાચ વસ્ત્રના વિભાગ ૪
૮૩૨	અરિહંતોના આઠ પ્રતિહાર્ય હમેશાં હાજર રહે છે ? ૫
૮૩૩	આગમાનુસાર વિહારનો સમય કયો છે ? ૫
૮૩૪	દેવલોક કોના આધારે છે ? ૬
૮૩૫	ભગવાન ઋષભદેવના પારણામાં રસના ઘડા કેટલા ? ૬
૮૩૬	અનાથી મુનિની ગૃહસ્થાવસ્થામાં બિમારી વખતે તેમના પત્નીએ કરેલ અન્ન પાણીના ત્યાગ-વિષે ૬
૮૩૭	દ્વીપાયન ઋષિનો જીવ આવતી ચોવીસીમાં ૧૯ મા તીર્થંકર ૭
૮૩૮	લિંગ, કયા કર્મની પ્રકૃતિ છે ? ૭
૮૩૯	બાલ-ગ્લાનાદિના વિશેષ ઉપકરણ વિષે	... ૭
૮૪૦	નારકી, ભવનપતિ અને વ્યંતરમાં જીવના ત્રણ લેહ વિષે ૭

૮૪૧ સાધુઓના ૧૨૫ અતિચાર	૧૦
૮૪૨ નરક પૃથ્વીના અંતિમ કિનારા વિષે	૧૦
૮૪૩ નારકીના પૃથ્વી પિંડની બાધ	૧૧
૮૪૪ નિકાચિતમાં સ્થિતિ ધાત, રસ ધાત હોય છે ?	૧૧
૮૪૫ ક્ષયોપશમમાં અનંતાનુબંધીનો ક્ષય તથા દર્શનત્રિકનો ઉપશમ કેવી રીતે થાય છે ?	—	૧૧
૮૪૬ ક્ષાયિક સમક્રિતીના ભવ, સૂત્રોમાં લખ્યા છે ?	૧૨
૮૪૭ સિદ્ધોના સાકાર-અનાકાર ઉપયોગની સ્થિતિ	૧૩
૮૪૮ ઉદય પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય તથા વિપાકોદય વિષે	૧૩
૮૪૯ હ્રીયમાન-વર્ધમાન પરિણામમાં સાકાર ઉપયોગ	૧૩
૮૫૦ પરમાણુના વર્ણાદિમાં પરિવર્તન થવા વિષે	૧૩
૮૫૧ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની કથાઓનું શાસ્ત્ર સંમતપણું	૧૪
૮૫૨ નવમા ચક્રવર્તીની બાબતમાં અસંગત વાતો	૧૪
૮૫૩ ઔદારિક શરીરવાળાનું ઉત્કૃષ્ટ વૈકિય શરીર	૧૫
૮૫૪ આઠ રુચક પ્રદેશો પર કર્મના લેપ સંબંધી	૧૫
૮૫૫ પાણીની પરબ મંડાવવામાં એકાંત પાપ કે પુણ્ય ?	૧૫
૮૫૬ લિંગ ત્રણ કેવી રીતે હોઈ શકે ?	...	૧૬
૮૫૭ શરીર અનંત છે ?	૧૭
૮૫૮ મનુષ્યના એક ભવમાં ત્રણેય વેદોનો ઉદય સંભવિત છે ?	૧૭
૮૫૯ વેદનું પરિવર્તન કયા ગુણસ્થાન સુધી સંભવિત છે ?	૧૮
૮૬૦ રસોદયના રૂપમાં વેદોદય અને પ્રદેશોદય વિષે	૧૮
૮૬૧ અપ્રમત્ત ગુણ સ્થાનમાં વેદોનો ઉદય કઈ રીતે થાય છે ?	૧૮
૮૬૨ સ્ત્રીનો વજ્ર ઋષભ નારાય સંઘયણનો ઉલ્લેખ સૂત્રમાં છે ?	૧૯
૮૬૩ આભ્યંતર અને બાહ્ય અવધિ કોને કહે છે ?	૧૯
૮૬૪ આભ્યંતર અને બાહ્ય અવધિ કોને થાય છે ?	૨૦
૮૬૫ દેશ અને સર્વ અવધિ કોને કહે છે ?	૨૦
૮૬૬ “હું” શબ્દનો સવિસ્તાર અર્થ	૨૦
૮૬૭ ભાદરવામાં પર્યુષણ સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ	૨૧
૮૬૮ ચાતુર્માસના શુક્ર પૂરા ૧૨૦ દિવસ હોય છે ?	૨૧
૮૬૯ ઘટતી તીથી ક્યારે આવે છે ?	૨૧
૮૭૦ નક્ષત્ર તથા કલ્યાણકના દિવસોમાં પરિવર્તન થાય છે શું ?	૨૧
૮૭૧ જૈન શાસ્ત્રોમાં કઈ તીથીનો ક્ષય બતાવ્યો ?	૨૨

૮૭૨ આગમાનુસાર બધી પ્રવૃત્તિઓ કરવી એ શું સંભવિત છે ?	૨૨
૮૭૩ સંવત્સરીપર્વ અમુક નક્ષત્રમાં જ ઉજવવા બાબત	૨૩
૮૭૪ પહેલાથી દશમા ગુણુસ્થાનક સુધીના જીવોની પ્રવૃત્તિ	૨૩
૮૭૫ જન્મ-નપુંસકની મુક્તિ થઈ શકે છે ?	૨૪
૮૭૬ વેદોદય સાતમા ગુણુસ્થાનમાં હોય છે ?	૨૫
૮૭૭ દયા પાળો એ કથનનું ઉચિતપણું શું છે ?	૨૬
૮૭૮ જીવના કાર્ય ક્ષણનો નિર્ણાયક કોણ ?	૨૬
૮૭૯ શરીર છોડતી વખતે જીવ સ્વયં નીકળે છે ?	૨૭
૮૮૦ ધૂપ-દીપાદિથી પ્રસન્ન થઈને દેવ, મનોકામના પૂરી કરે છે ?	૨૮
૮૮૧ દેવના નામની માળા જપવાથી નિર્જરા થાય છે ?	૨૮
૮૮૨ નરકમાં પ્રાણી છે તેના નામની માળા જપવાથી પાપ થાય છે ?	૨૮
૮૮૩ લોગસ્સનો પાઠ ક્યારથી શરુ થયો ?	૨૮
૮૮૪ મનુષ્યગતિને છોડીને ત્રણ ગતિ કયાં સંભવિત છે ?	૨૯
૮૮૫ સાધ્વીને આચાર્ય આદિ પદ કેમ નથી આપવામાં આવતું ?	૨૯
૮૮૬ અનુત્તર વિમાનમાંથી આવીને નપુંસક વેદી થઈ શકે છે ?	૩૦
૮૮૭ સાધુઓએ ગૃહસ્થોને આશીર્વાદ આપવા બાબત	૩૦
૮૮૮ અનુત્તર વિમાનમાં એ વેદોનો ઉદય હોય છે ?	૩૦
૮૮૯ ત્રણેય વેદોની પ્રકૃતિઓને ઉદયરૂપે રહેવું	૩૧
૮૯૦ જઠમાં પારિણામિક અને ઉદય ભાવ	૩૧
૮૯૧ કેવલ જ્ઞાનીને નિદ્રા આવે છે ?	૩૧
૮૯૨ સૂર્ય ગ્રહણનો મહત્વનો વિષય	૩૧
૮૯૩ તીર્થંચ પંચેન્દ્રિય ‘સર્વ ઉત્તર ગુણુ પ્રત્યાખ્યાની’ કેવી રીતે ?	૩૨
૮૯૪ ‘જય જય નંદા, જય જય ભદ્રા’નો અર્થ	૩૨
૮૯૫ વિધિપૂર્વક નદી ઉતરવામાં પ્રાચીન ક્રમ કેમ ?	૩૩
૮૯૬ નદી ઉતરવાનું વિધાન શાસ્ત્રમાં કેમ છે ?	૩૩
૮૯૭ સૂત્રોનાં અધ્યયનોનાં નામોમાં અંતર કેમ ?	૩૩
૮૯૮ નવનિધિ એકેન્દ્રિય તથા પંચેન્દ્રિય રત્ન શાશ્વત છે ?	૩૪
૮૯૯ બીજનો જીવ અંકુર રૂપે પરિણત થાય છે ?	૩૪
૯૦૦ મુનિએ શું એક જ પાત્ર રાખવું જોઈએ ?	૩૪
૯૦૧ દેવ અને નારકી જ. ઉ. સ્થિતિની વચમાં સ્થિતિ-સ્થાન હોઈ શકે છે ?	૩૫
૯૦૨ તીર્થંકર કેટલા સોનૈયાનું વર્ષીદાન આપે છે તેનું પ્રમાણ	૩૬
૯૦૩ કયા વાસુદેવ કઈ નરકમાં ગયા ?	૩૬

૯૦૪ ખંડ સાધવા માટે જનાર ચક્રવર્તીની સેનાની ગતિ	૩૬
૯૦૫ ચક્રવર્તીના અંગ રક્ષક દેવોની સંખ્યા	૩૬
૯૦૬ ચક્રવર્તીનો પૌષધપૂર્વકનો અઠમ, એ શ્રાવકના ૧૧ માં વ્રતમાં ગણાય ?....	૩૬
૯૦૭ “હીણુપુણ ચાઉદસે” નો અર્થ	૩૭
૯૦૮ બધા ચક્રવર્તીઓ ખંડ સાધવા નિમિત્તે અઠમ તપ કરે છે ?	૩૭
૯૦૯ રોગાદિ કારણે આધાકર્માદિ દોષ યુક્ત આહારનું સેવન શાસ્ત્ર- સમ્મત છે શું ?	૩૭
૯૧૦ માગધ આદિ દેવોની સાધના માટે બધા ચક્રવર્તીઓ બાણ ફેંકે છે ?	૪૧
૯૧૧ સમ્યક્ત્વ સૌથી પહેલું કઈ ગતિમાં પ્રાપ્ત થાય છે ?	૪૨
૯૧૨ સાધુને, જીવરક્ષણ અર્થે ખોટું બોલવું કલ્પે છે ?	૪૨
૯૧૩ દુકાળના વખતમાં ગીતાર્થ સાધુ આધાકર્મી આહાર વહોરી શકે છે ?	૪૬
૯૧૪ “કંકગહણે કવોય પરિણામે” નો અર્થ	૪૭
૯૧૫ કલ્પવૃક્ષ વનસ્પતિકાયમાં કે પૃથ્વીકાયમાં ?	૪૭
૯૧૬ તીર્થંકરના જન્મોત્સવમાં દેવ, મૂલ રૂપમાં આવે છે ?	૪૭
૯૧૭ આશાલીયાની (અણુસીયા) અવગાહના	૪૭
૯૧૮ મિથ્યાત્વીને સકામ નિર્જરા થાય છે ?	૪૭
૯૧૯ જુઠા કલંકનો ઉદય એ જ ગતિમાં થાય છે ?	૪૮
૯૨૦ અભવ્યને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થાય છે ?	૪૮
૯૨૧ પુરુષ, સ્ત્રીને મારે તો મહા મોહનીય કર્મ બંધાય છે ?	૪૮
૯૨૨ દશમા વ્રત અને પૌષધના પ્રત્યાખ્યાન વિષે	૪૮
૯૨૩ ચક્રવર્તી તથા વાસુદેવોની સ્ત્રીઓની સંખ્યા	૪૮
૯૨૪ આર્દ્રકુમાર, જિન પ્રતિમા દેખીને બોધ પામ્યા ?	૪૯
૯૨૫ નવકારશી પચ્ચબાણ વિષે	૪૯
૯૨૬ સ્ત્રીના સોળ શણગાર વિષે	૪૯
૯૨૭ પ્રતિકંભણની આજ્ઞા શું સીમંધર સ્વામીની જ લેવી ?	૪૯
૯૨૮ ચોરાશી લાખ જીવાયોનિમાં જીવોના ભેદ	૫૦
૯૨૯ ખટાટા આદિ જીવોના ત્રણ શરીર છે કે જુદા જુદા ?	૫૦
૯૩૦ કંદમૂળના ત્યાગમાં અને વિગયના ત્યાગમાં મહત્ત્વ કોનું ?	૫૧
૯૩૧ સદોષ આહાર આપવામાં પુણ્ય, પાપ કે નિર્જરા ?	૫૧
૯૩૨ કૃષ્ણ લેશ્યામાં જીવના ભેદ	૫૨
૯૩૩ નીલ લેશ્યામાં જીવના ભેદ	૫૨

૯૩૪ કાપોત લેશ્યામાં જીવના લેહ	૫૨
૯૩૫ તેજો લેશ્યામાં જીવના લેહ	૫૨
૯૩૬ પદ્મ લેશ્યામાં જીવના લેહ	૫૨
૯૩૭ વૈકિય શરીરમાં જીવના લેહ	૫૨
૯૩૮ જે ગાઉથી વધારે આહાર ન લઈ જવાનું કારણ ?	...	૫૩
૯૩૯ ભ. પાર્શ્વનાથ અને ભગ. મહાવીરના શાસન કાલમાં	૫૩
૯૪૦ ચૌવિહારી મુનિ સંઘ્યા પ્રતિક્રમણમાં “ ગોયરગ્ગ ચરિયાએ ” નો		
પાઠ ન બોલે તો હરકત શી ?	૫૪
૯૪૧ જીવ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મરે છે કે નહિ ?	૫૪
૯૪૨ સચિત્ત મહાસ્કંધ શું છે ?	૫૪
૯૪૩ પ્રસૂતિની અસજ્જાય માનવી ?	૫૫
૯૪૪ જઘન્ય અવગાહનાવાળા અસંશી તીર્થંચ-		
પંચેન્દ્રિયની જ. ઉ. સ્થિતિ કેટલી ?	૫૫
૯૪૫ કોડ પૂર્વના આયુષ્યવાળા અસંશી તીર્થંચ		
પંચેન્દ્રિયની જ. ઉ. અવગાહના કેટલી ?	૫૫
૯૪૬ પ્રત્યેક વનસ્પતિની જ. અવગાહના વાળાની જ. ઉ. સ્થિતિ કેટલી ?	૫૫
૯૪૭ હજાર યોજન ઝાઝેરી ઉ. અવગાહના વાળી		
વનસ્પતિની જઘન્ય સ્થિતિ કેટલી ?	૫૫
૯૪૮ જીવના ૩ લેહ અને ગુણુ સ્થાન આદિ કયાં હોય ?	૫૬
૯૪૯ જીવનો એક લેહ અને	૫૬
૯૫૦ ક્રિયાવાદી મનુષ્ય અને તીર્થંચ કઈ ગતિનું આયુષ્ય બાંધે ?	૫૬
૯૫૧ આકાશમાં પાણી જમતાં ગર્ભની સ્થિતિ		
જઘન્ય ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ૬ મહિના કોની ?	૫૬
૯૫૨ સમવાયોગ ૭૯ મા ચરમાન્તમાં અંતર કેમ ?	૫૬
૯૫૩ એક ભવમાં તથા અનેક ભવમાં ગુણુસ્થાન કેટલીવાર આવે અને જાય ?	૫૬
૯૫૪ આઠ આત્મામાં રૂપી કેટલા અને અરૂપી કેટલા ?	૫૭
૯૫૫ પ્રત્યેક ગુણુસ્થાનમાં કમશઃ જ. ઉ. કેટલા ઉત્પન્ન થાય ?	૫૭
૯૫૬ પ્રત્યેક ગુણુસ્થાનમાં સમયે સમયે કેટલા જીવ પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય ?	૫૭
૯૫૭ અભય જીવમાં કેટલી લઙ્ગિયો હોય ?	૫૭
૯૫૮ ભ. પાર્શ્વનાથના સાધુ, ભ. મહાવીરના નિયમો		
પાળે, તો શું તેમનો મોક્ષ ન થાય ?	૫૭
૯૫૯ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના સંબંધમાં ઉદય આદિ		
ભાવોની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે સમજવી ?	૫૮

૬૬૦ એકેન્દ્રિય વગેરેમાં ઈન્દ્રિય, પ્રાણ, યોગ, ઉપયોગ, લેશ્યા, પર્યાપ્તિ અને શરીર કેટલા હોય ?	૫૮
૬૬૧ એક સાથે ૧૦૮ કેવી રીતે સિદ્ધ થાય ?	૫૯
૬૬૨ સ્થાવર જીવો મૃષાવાદની ક્રિયા કેવી રીતે કરે ?	...	૬૦
૬૬૩ પ્રથમના ત્રણ ચારિત્રોમાં વર્ધમાન પરિણામ થતાં પડવાઈ કેમ થાય છે ?	૬૦
૬૬૪ લોકપાલોના સંબંધમાં	૬૦
૬૬૫ ઔદારિકના અભાવમાં ચાર શરીરને જીવ કેવી રીતે સ્પર્શે છે ?	૬૦
૬૬૬ પહેલા દેવલોકના ‘ઉડુ’ નામના વિમાન વિષે	૬૦
૬૬૭ મોચપટિમા વિષે	૬૧
૬૬૮ “ જિન પ્રતિમા ”નો અર્થ	૬૧
૬૬૯ “ જિન સકહાઓ ”નો અર્થ	૬૨
૬૭૦ દેવલોકમાં ધૂપ દેવો એ શું સુસંગત છે ?	૬૩
૬૭૧ દરેક વ્યક્તિની ભાવનાઓ જુદી જુદી કેમ ?	૬૩
૬૭૨ શહેરમાં શુદ્ધ આચાર-વિચારનો અભાવ કેમ ?	૬૩
૬૭૩ સત્ય કડવું કેમ હોય છે ?	૬૩
૬૭૪ હિંસાથી ઉત્પન્ન થતાં રેશમી વસ્ત્રો વિષે	૬૪
૬૭૫ કયવન્ના શેઠની ગતિ બાબત	૬૪
૬૭૬ ચામડાની પવિત્રતા બાબત	૬૪
૬૭૭ સૂત્રોમાં બે અશાડ અને બે પોશ કયાં બતાવ્યા છે ?	૬૪
૬૭૮ મૂલ ગુણ તથા ઉત્તર ગુણના અર્થ અને વ્યાખ્યાઓ	૬૫
૬૭૯ મૂલ ગુણ અને ઉત્તર ગુણ અન્યોન્ય આશ્રિત છે ?	૬૫
૬૮૦ મૂલ ગુણ અને ઉત્તર ગુણ પરસ્પર સંબંધિત છે ?	૬૬
૬૮૧ અણુવ્રતોના અભાવમાં ગુણવ્રત વિશેષતા ઉત્પન્ન કરી શકે છે ?	૬૬
૬૮૨ મૂલ ગુણના અભાવમાં ઉત્તર ગુણ ધારણ કરવા ઉચિત છે ?	૬૬
૬૮૩ ઉત્તર ગુણોનું પાલન કરવામાં મૂલ ગુણોની ઉપેક્ષા કરી શકાય છે ?	૬૬
૬૮૪ સાધુ અને શ્રાવકના વ્રતોમાં ઉત્તરગુણની દૃષ્ટિએ ભેદ કેમ ?	૬૭
૬૮૫ મુલગુણ અને ઉત્તરગુણનું પાલન કરનારનું અદ્ય બહુત્વ	૬૭
૬૮૬ શ્રાવક બનતા પહેલાં સમકિતી થવું જરૂરી છે ?	૬૮
૬૮૭ માત્ર ઉત્તર ગુણોનું પાલન કરનાર વિરતી-અવિરતીની શ્રેણીમાં કઈ રીતે ગણી શકાય ?	૬૯
૬૮૮ મૂલગુણ ગ્રહણ કર્યા વગર જ, ઉત્તર ગુણ પાળનાર એવા કેઈ શ્રાવકના ઉદાહરણ છે ખરા ?	૭૦

૯૮૯ એક વ્રતધારી યાવત્ બાર વ્રતધારી પાઠમાં 'યાવત્' શબ્દનો અર્થ શો ?	૭૦
૯૯૦ ક્ષયોપશમ સમકિતમાં ૪-૧-૬ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કેવી રીતે ?	૭૦
૯૯૧ સમ્યક્ત્વ મોહનીય પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ	૭૧
૯૯૨ હીયમાન અને વર્ધમાન પરિણામમાં અનાકાર ઉપયોગ	૭૨
૯૯૩ વિપાક સૂત્રના અધ્યયન સંબંધી	૭૨
૯૯૪ તીર્થંકરોની હાજરીમાં પાંચેય પદ હોય છે ?	૭૩
૯૯૫ વિજયની નદીઓ સંમુદ્રને કેવી રીતે મળે છે ?	૭૩
૯૯૬ સમોહિયા વગેરે પ્રકારના મરણ બાબત	૭૩
૯૯૭ અરિહંત ભગવાનના બાર ગુણોમાં દેવકૃત કેવી રીતે ?	૭૩
૯૯૮ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પૂર્વેના જ્ઞાનના અભાવે ૨૫ ગુણ યુક્ત કેવી રીતે હોય છે ?	૭૪
૯૯૯ પાતાલ કલશા ભવનોની વચમાં થઈને ગયા શું ?	૭૪
૧૦૦૦ બે ભવ કરનારમાં કેટલા ગમ્મા હોય છે ?	૭૪
૧૦૦૧ જ. ઉ. સંખ્યાતા જીવ ઉત્પન્ન થનારમાં ગમ્મા	૭૪
૧૦૦૨ જ. ઉ. અસંખ્યાતા ,, ,, ,, ,,	૭૪
૧૦૦૩ સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા જીવ કેટલા ગમ્મામાં ?	૭૪
૧૦૦૪ સંજ્ઞી મનુષ્ય નરકગામીમાં સંમુદ્ધાત બાબતમાં	૭૫
૧૦૦૫ અસંજ્ઞી તીર્થંચ પહેલી નરકમાં અસંખ્યાત જાય છે શું ?	૭૫
૧૦૦૬ આંગળના અસંખ્યાત ભાગવાળા તીર્થંચ નરકમાં જઈ શકે ?	૭૫
૧૦૦૭ અઢી દ્રીપની બહાર વરસાદ થાય છે ?	૭૫
૧૦૦૮ શનિશ્ચરના તારા અને ચંદ્રમાના પ્રકાશની ઉંચાઈ	૭૬
૧૦૦૯ વેદનીય કર્મની ઉદ્ધરણા અને પુલાક લબ્ધિ વગેરે	૭૬
૧૦૧૦ છઠા ગુણસ્થાનના ચારિત્ર પર્યાવ, સાતમા ગુણ. ના ચારિત્ર પર્યાવોથી પણ વધારે હોઈ શકે ?	૭૭
૧૦૧૧ મનુષ્ય તથા તીર્થંચ પંચેન્દ્રિયના વૈકિય શરીરની સ્થિતિ	૭૭
૧૦૧૨ ચારિત્ર ગ્રહણ સમયે કષાય-કુશીલ નિયંત્ર	૭૮
૧૦૧૩ કેવળીમાં સ્થિત અને અસ્થિત કલ્પ	૭૮
૧૦૧૪ અસોચ્યા કેવલી પ્રતિપાતિ સમદષ્ટિ જ હોય છે ?	૭૯
૧૦૧૫ શીલસંપન્ન આદિ ૪ ભાંગામાંથી પ્રથમ ભાંગાવાળા સમદષ્ટિ છે ?	૭૯
૧૦૧૬ સાતમાથી બારમા ગુણસ્થાનમાં અસત્ય તથા મિશ્ર મન-વચનના યોગ કેવી રીતે ?	૮૦

૧૦૧૭ સકામ અને અકામ નિર્જરા કોને કહે છે ?	૮૦
૧૦૧૮ શુકલપક્ષી સમદષ્ટિને અનુક્રમે સંસાર પરિત માનવાનું શું કોઈ પ્રમાણ છે ?	૮૦
૧૦૧૯ યતનાથી સાધુને નદી ઉતરવાનું પ્રાયશ્ચિત	૮૧
૧૦૨૦ ત્રસજીવોને બાંધવા-બંધાવવાના પ્રાયશ્ચિતનો અર્થ	૮૨
૧૦૨૧ કેવળી ભગવાન બધા સિદ્ધોની આદિ દેખવા બાબત	૮૪
૧૦૨૨ પરમાણુઓનું પરિવર્તન, પર્યાય રૂપે જ હોય છે કે મૂળ રૂપે ?	૮૪
૧૦૨૩ પાંચ કારણે મહાનદીઓ ઉતરતાં પ્રાયશ્ચિત	૮૪
૧૦૨૪ સાધ્વીને સાધુ વંદન ન કરે તેનું કારણ શું ?	૮૫
૧૦૨૫ સકારણુ સાધ્વીનો સ્પર્શ થાય, તો સાધુને પ્રાયશ્ચિત આવે છે ?	૮૬
૧૦૨૬ ચોરાશી લાખ જીવ-યોનિઓના ઉલ્લેખ વિષે	૮૬
૧૦૨૭ અંદ્ર પન્નતિ અને સૂર્યપન્નતિ સૂત્ર કાલિક કે ઉત્કાલિક ?	૮૬
૧૦૨૮ ગર્હતોય તુષિત દેવોના પરિવાર વિષે	૮૭
૧૦૨૯ જલચરની સાડા બાર લાખ કુળકોડી વિષે	૮૭
૧૦૩૦ જ્યોતિષીઓની અણિકા (સેના) નાં નામ કયાં છે ?	૮૭
૧૦૩૧ પાંચ મહાવ્રતોના ૧૭૮૨ તણાવા (તંબુની દોરીઓ)	૮૮
૧૦૩૨ મિથ્યાદષ્ટિઓની આગતિ બાબત	૮૮
૧૦૩૩ પંચેન્દ્રિય જીવના ઘાતની વિરતીથી ૫ મું ગુણસ્થાન ?	૮૮
૧૦૩૪ જનકદયાળુનો વિચાર કરવો તે કયા ધ્યાનનો વિષય ?	૮૯
૧૦૩૫ ધર્મ ધ્યાનની યોગ્યતા કયા ગુણસ્થાનથી પ્રાપ્ત થાય છે ?	૮૯
૧૦૩૬ ઉપધાન-તપ કોને કહે છે ?	૮૯
૧૦૩૭ સૂત્રોની વાચના વખતે તપનું પ્રમાણ	૮૯
૧૦૩૮ માસ ક્ષય કયા પ્રકારે થયો ?	૯૦
૧૦૩૯ વિગ્રહ અને અવિગ્રહ ગતિનો અર્થ	૯૧
૧૦૪૦ નવ દીક્ષિત સાથે આહાર કરવા બાબત	૯૧
૧૦૪૧ અછાયામાં પૂંજવાથી અપકાયની વિરાધના થાય છે ?	૯૨
૧૦૪૨ ક્ષાણુ ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ કેમ કરવામાં આવે છે ?	૯૩
૧૦૪૩ નિયાગ પિંડનો અર્થ	૯૩
૧૦૪૪ પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત સંયતિની જ. સ્થિતિ વિષે	૯૫
૧૦૪૫ વરસાદના સમયે ભિક્ષાર્થે જવા બાબતમાં	૯૫
૧૦૪૬ દુઃખસ પડતી વખતે પ્રતિ લેખનનો નિષેધ શા માટે ?	૯૬
૧૦૪૭ ભિક્ષુની બાર પડિમા ધારણ કરવાની યોગ્યતા	૯૬

૧૦૪૮ જિન-નામનો અંધ કયાં સુધી થાય છે ?	૯૮
૧૦૪૯ કિસમિસ, દ્રાક્ષ, ઇલાયચી વગેરે સચિત્ત છે શું ?	૯૮
૧૦૫૦ અહોરાત્રિ અને તીથીમાં ભેદ	૧૦૦
૧૦૫૧ કર્મ પ્રકૃતિનો આબાધાકાળ જઘન્ય હોય છે ?	૧૦૦
૧૦૫૨ કયા અવધિજ્ઞાની પરમાણુને જાણે છે ?	૧૦૧
૧૦૫૩ અવધિજ્ઞાનમાં જઘન્ય પરમાણુ ન લેતાં, અનંત પ્રદેશી સ્કંધ લેવાનું કારણ શું ?	૧૦૧
૧૦૫૪ મનોદ્રવ્ય વર્ગાણા લખિનો અર્થ	૧૦૧
૧૦૫૫ રાજ પિંડનો અર્થ	...	૧૦૧
૧૦૫૬ પાંચ સ્થાવર પરસ્પર ૧, ૨, ૫ણુ ઉત્પન્ન થાય છે ?	૧૦૨
૧૦૫૭ તીર્થંકરોના જન્માદિ તેમ જ નિર્વાણાદિ સમયે, થતો અંધકાર અને ઉદ્યોત દ્રવ્ય છે કે ભાવ ?	૧૦૨
૧૦૫૮ વનસ્પતિનો જીવ મરીને એ જ શરીરમાં કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ?	૧૦૨
૧૦૫૯ સોળ સતીઓમાંથી કઈ કઈ મોક્ષમાં અને કઈ કઈ સતી દેવલોકમાં ગઈ ?	...	૧૦૨
૧૦૬૦ પંચમ કાળના મનુષ્યોમાં કયા ગોત્રનો ઉદય ?	૧૦૩
૧૦૬૧ ગોત્ર અને વેદના ભોગવાતા આયુષ્યમાં પરિવર્તન	૧૦૩
૧૦૬૨ દ્રવ્ય વેદ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?	૧૦૩
૧૦૬૩ સાત-આઠ ભવનો અર્થ	૧૦૩
૧૦૬૪ તેરમા કિયા સ્થાને સાવધ પ્રવૃત્તિ છે ?	૧૦૪
૧૦૬૫ વિકલેન્દ્રિયમાંથી નિકળીને જીવ, મનુષ્ય કેમ થતો નથી ?	૧૦૪
૧૦૬૬ સાધુ, ત્રણ મહાવ્રત ધારણ કરી શકે છે ?	૧૦૫
૧૦૬૭ અપકાયમાં સાત બોલોની નિયમાનાં નામ	૧૦૫
૧૦૬૮ અનંતાના આઠ બોલોનું અર્થ બહુત્વ	૧૦૫
૧૦૬૯ યુગલિકોનું દષ્ટિ પરિવર્તન શાસ્ત્રમાં છે ?	૧૦૬
૧૦૭૦ યુગલિકોનું દષ્ટિ પરિવર્તન કેવી રીતે સાબિત થાય છે ?	૧૦૬
૧૦૭૧ સામાયિકના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના બોલ	૧૦૭
૧૦૭૨ ભક્ત-પ્રત્યાજ્ઞાની મુનિના આહાર સંબંધી	૧૦૭
૧૦૭૩ દેવોની શુકલ લેશ્યા અને નારકીની કૃષ્ણ લેશ્યાની સ્થિતિ સંબંધી	૧૦૮
૧૦૭૪ ક્ષત્રિય રાજઋષીશ્વરને કયું જ્ઞાન હતું ?	૧૦૮
૧૦૭૫ નવ ઐવેયકમાં ત્રણ દષ્ટિ બતાવવાનું કારણ ?	૧૦૮
૧૦૭૬ તેજે લેશ્યાવાળાની ઉત્પત્તિ સંબંધી	૧૦૯

૧૦૭૭ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ગાથાનો શબ્દાર્થ	૧૦૯
૧૦૭૮ સિદ્ધોની સ્વભાવ-પર્યાયમાં પરિવર્તન	૧૦૯
૧૦૭૯ અલોકમાં સ્વભાવ અને વિભાવ પર્યાય છે ?	૧૦૯
૧૦૮૦ પ્રથમની ત્રણ અસ્તિકાયના સ્વભાવ-પર્યાય વગેરે	૧૦૯
૧૦૮૧ પ્રતિકમણુમાં જ્ઞાનાદિ અતિચાર સંબંધી	...	૧૧૦
૧૦૮૨ 'બ્રાહ્મી' અને સુંદરીની દ્વિજા બાબત	૧૧૦
૧૦૮૩ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં મૂલશુભ-ઉત્તરશુભ પ્રતિસેવી સાધુ હમેશાં હોય છે ?	૧૧૦
૧૦૮૪ ધર્મઘોષ અણુગારને કયું જ્ઞાન હતું ?	૧૧૧
૧૦૮૫ સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોના ભવનમાં ચોક જ દેવ રહે છે ?	૧૧૧
૧૦૮૬ શ્રાવકનું અભયદાન સુપાત્રદાન કયા વ્રતમાં ?	૧૧૧
૧૦૮૭ અઠાણું બોલના અલ્પ બહુસ્વ વિષે	૧૧૧
૧૦૮૮ આત્માની શાશ્વતતા તથા પરલોકની સાબિતી	૧૧૧
૧૦૮૯ અર્ધ પુદ્ગલ-પરાવર્તન કેને કહે છે ?	૧૧૪
૧૦૯૦ જંબુદ્વીપનું પરિમાણ શાશ્વત યોજનથી છે ?	૧૧૫
૧૦૯૧ ચક્રવર્તીના ૯ નિધાન વિષે	૧૧૫
૧૦૯૨ પ્રથમ ચક્રવર્તીને અઠમની વિધિ કોણ બતાવે છે ?	૧૧૬
૧૦૯૩ નામ અને ગોત્રકર્મની સ્થિતિ જઘન્ય ૮ મુહુર્ત કેવી રીતે ?	૧૧૬
૧૦૯૪ તીર્થંકર તથા કેવળીના સંવત્સરી-ઉપવાસ સંબંધી	૧૧૬
૧૦૯૫ નિરપરાધી કીડીને મારવાથી શ્રાવકનું પહેલું વ્રત ભાંગે છે ?	૧૧૬
૧૦૯૬ પાશેર પાણી, વિના કારણે નષ્ટ કરવાથી શ્રાવકના વ્રતમાં દોષ લાગે છે ?	૧૧૬
૧૦૯૭ સંત-મુનિના ઇચ્છાપૂર્વક એકેન્દ્રિય આદિ જીવોની હિંસા કરી શકે છે ?	૧૧૭
૧૦૯૮ સંત, સપ્રયોજન હિંસા કરી શકે છે ?	૧૧૭
૧૦૯૯ અપવાદની પરિભાષા	૧૧૭
૧૧૦૦ અપવાદનું સેવન કઈ સ્થિતિમાં કરી શકાય ?	૧૧૭
૧૧૦૧ મુનિ, ધર્મપ્રચારાર્થે, જીવહિંસા કરી શકે ?	૧૧૭
૧૧૦૨ મુનિ ધર્મપ્રચારાર્થે, આકાશવાણીમાં બોલી શકે ?	૧૧૮
૧૧૦૩ સંત ધર્મપ્રચારાર્થે, જવા આવવાના સાધનો (હવાઈ જહાજ વગેરે)નો ઉપયોગ કરી શકે ?	૧૧૮
૧૧૦૪ ધર્મપ્રચારાર્થે, રખતરના પૈડાની ગાડીનો ઉપયોગ કરી શકે ?	૧૧૮
૧૧૦૫ મનુષ્ય અને તીર્થંકર, ગર્ભમાં વૈક્રિય અને સંગ્રામ કરી શકે ?	૧૧૮
૧૧૦૬ માખણમાં જીવની ઉત્પત્તિ સંબંધી	૧૧૮
૧૧૦૭ મિથ્યાત્વી જીવોને સકામ નિર્જરા થવી સંભવિત છે ?	૧૧૮

૧૧૦૮ અગીયારમા ગુણુસ્થાનકનું પરિણામ	૧૧૬
૧૧૦૯ સ્વપાખંડી કોણુ છે ?	...	૧૧૬
૧૧૧૦ જ્યોતિષીના ઈંદ્ર બાબત	૧૧૬
૧૧૧૧ દેવલોકમાં પાણી કયાંથી આવે છે ?	૧૨૦
૧૧૧૨ મિથ્યાદષ્ટિને જાતિસ્મરણુ જ્ઞાન થાય છે ?	...	૧૨૦
૧૧૧૩ અપવાદની પરિભાષા	૧૨૦
૧૧૧૪ અપવાદમાં કાર્ય કરનારને પ્રાયશ્ચિત	૧૨૦
૧૧૧૫ ધ્વનિવર્ધક યંત્રના પ્રયોગમાં અપવાદની સ્થિતિ	૧૨૦
૧૧૧૬ ધ્વનિવર્ધક યંત્રમાં બોલનારને શું પ્રાયશ્ચિત આવે ?	૧૨૦
૧૧૧૭ પ્રાયશ્ચિતના અને વિના પ્રાયશ્ચિતના અપવાદોનાં ઉદાહરણો	૧૨૧
૧૧૧૮ જંગમદેવ કોને કહે છે ?	૧૨૨
૧૧૧૯ ક્ષાયક સમકિતવાલા કેટલા ભવ કરે છે ?	૧૨૨
૧૧૨૦ નાની સફેદ ઇલાયચીને અચિત્ત અને લીલી ઇલાયચીને સચિત્ત સમજવી ?	૧૨૨
૧૧૨૧ શ્રી અનાથીસુનિએ કોની પાસે દીક્ષા લીધી ?	૧૨૩
૧૧૨૨ કોરંટ જાતિના કુલોની માલા સંબંધી	૧૨૩
૧૧૨૩ દીપમાલા (દિવાળી) પર લક્ષ્મીપૂજન કરવા સંબંધી	૧૨૩
૧૧૨૪ કેવલીને વંદણુ કયા પદથી ?	૧૨૩
૧૧૨૫ તીર્થંકરોને કેવળી વંદન કરે છે ?	૧૨૪
૧૧૨૬ પહેલા તીર્થંકર અને બીજા તીર્થંકરોના કેવળીઓનો પારસ્પરિક શિષ્ટાચાર	૧૨૪
૧૧૨૭ તીર્થંકરોને ગર્ભમાં રહેવાનો નિશ્ચિત સમય	૧૨૪
૧૧૨૮ ચૌદમા ગુણુસ્થાનમાં કેટલી પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે ?	૧૨૪
૧૧૨૯ કેવળજ્ઞાની સાધ્વીએ છદ્મસ્થ સાધુને વંદન કરવું	૧૨૫
૧૧૩૦ ગૌતમગણુધર જાતિથી બ્રાહ્મણ હતા કે બીજા ?	૧૨૫
૧૧૩૧ સાધુ-સાધ્વી, રજોહરણુ વગર કયાં સુધી જઈ શકે ?	૧૨૫
૧૧૩૨ પર્વના દિવસોમાં પ્રસાતકેરી કાઢવી ઉચિત છે ?	૧૨૫
૧૧૩૩ ભગવાન મલ્લિનાથ શું નગ્ન રહેતા હતા ?	૧૨૬
૧૧૩૪ અવસર્પિણીકાળના બીજા આરામાં ચારેય સંઘ ક્યારથી શરુ થશે ?	૧૨૬
૧૧૩૫ સંવત્સરી પર્વ સંબંધી	૧૨૭
૧૧૩૬ ૧૧ મું ગુણુસ્થાન કયાથી કેવી રીતે હોઈ શકે ?	૧૨૭
૧૧૩૭ ૧૩મા ગુણુસ્થાનમાં બંધ, વેદ અને નિર્જરા વિષે	૧૨૭
૧૧૩૮ અવતી જીવને પુણ્યાશ્રવની ક્રિયા લાગે છે ?	૧૨૮

૧૧૩૯ સૂર્ય ચંદ્રનું ફરવું અને પૃથ્વીનું સ્થિરપણું	૧૨૮
૧૧૪૦ મહાવીર સ્વામીએ ઔષધિનું સેવન કેમ કર્યું ?	૧૨૮
૧૧૪૧ ચક્રવર્તીની સેના વગેરેના સમાવેશ સંબંધી	૧૨૯
૧૧૪૨ સાધુઓએ, ધનસંગ્રહ માટે પ્રેરણા કરવી	૧૨૯
૧૧૪૩ કેટલા તીર્થંકરો બ્રહ્મચારી રહ્યા ?	૧૩૦
૧૧૪૪ શ્રેણિકના જીવનો પદ્મનાભ રૂપે જન્મ	૧૩૦
૧૧૪૫ ચોથા ગુણ સ્થાનકની સ્થિતિ વિષે	૧૩૦
૧૧૪૬ તીર્થંચ પાંચેન્દ્રિય શ્રાવકને બાર વ્રત હોઈ શકે ?	૧૩૧
૧૧૪૭ તેઉકાય અને વાયુકાય, એ ત્રસકાય કેવી રીતે !	૧૩૧
૧૧૪૮ દેવો અને નારકીઓના ચ્યવન પછી તેમના વૈકિંચ શરીરનું શું થાય છે ?	૧૩૧
૧૧૪૯ સાધુને નાવ (વહાણ)ની વચમાં બેસવાનું વિધાન કેમ છે ?	૧૩૧
૧૧૫૦ સાધુ વૃક્ષ, લતા વગેરેનો આશ્રય લઈ શકે છે ?	૧૩૨
૧૧૫૧ હિંસાથી બનેલ ઉન તથા રેશમના વસ્ત્રો લેવા વિષે	૧૩૨
૧૧૫૨ બાહ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કર્યા વિના દેવ-વિકુર્વાણા	૧૩૨
૧૧૫૩ લિક્ષુની બાર પ્રતિમા પૂરી થતાં કેટલો સમય લાગે ?	...	૧૩૨
૧૧૫૪ સૂર્યના માંડલા કેવા પ્રકારના હોય છે ?	૧૩૩
૧૧૫૫ ઉત્તરાધ્યયનના ૩૩ મા અધ્યયનની ગાથાઓનો અર્થ	૧૩૩
૧૧૫૬ પ્રદેશ કર્મ કેવા પ્રકારે ભોગવાય છે ?	૧૩૩
૧૧૫૭ દર્શનાવરણીય કર્મનું આવરણ શું છે ?	૧૩૪
૧૧૫૮ નિગોહના જીવોનો પ્રત્યેક જીવ સાથેનો સંબંધ	૧૩૪
૧૧૫૯ વ્યવહાર રાશી અને અવ્યવહાર રાશી માનવા બાબતમાં	...	૧૩૪
૧૧૬૦ તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધેલો જીવ, નરકમાં અશુભ પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે શું ?	૧૩૪
૧૧૬૧ નારકીના જીવોને રોમ આહાર કઈ અપેક્ષાથી છે ?	૧૩૪
૧૧૬૨ ભગવાનના સમવશરણમાં અભવ્ય જાય છે ?	૧૩૫
૧૧૬૩ ચક્રવર્તીના એકેન્દ્રિય રત્ન દ્વારા ગુફાનું દ્વાર ખૂલવું	૧૩૫
૧૧૬૪ ચાર અભિનયોનો આશય	૧૩૫
૧૧૬૫ કુમાર અવસ્થાનો અર્થ	૧૩૫
૧૧૬૬ છદ્મસ્થ, આકાશ દેખી શકે છે ?	૧૩૫
૧૧૬૭ અઢીદ્રીપની બહાર કયા આરાના ભાવ વર્તે છે ?	૧૩૬
૧૧૬૮ અસંખ્ય જ્યોતિષી દેવોના બે જ ઈન્દ્ર કેમ ?	૧૩૬

૧૧૬૬ સ્ત્રીને અરિહંત પદવી આવતી નથી ?	૧૩૬
૧૧૭૦ એકેન્દ્રિય જીવ શ્વાસ કેવી રીતે લે છે ?	૧૩૬
૧૧૭૧ અવધિજ્ઞાન વાળા બીજાઓના મનની વાત જાણે છે ?	૧૩૭
૧૧૭૨ અસંયમી ભવ્ય દ્રવ્ય દેવ ઉ. ઉપરની ઐવેયકમાં જાય છે ?	૧૩૭
૧૧૭૩ એકેન્દ્રિયમાં કષાય કેવી રીતે સંભવિત છે ?	૧૩૭
૧૧૭૪ કેવળજ્ઞાનીને તપસ્યા કરવાની જરૂર રહે છે ?	૧૩૭
૧૧૭૫ આંખથી કાન અને કાનથી નાકની અવગાહના સંજ્ઞાત ગુણી અધિક કયા પ્રકારે છે ?	૧૩૮
૧૧૭૬ ચક્ષુ ઇન્દ્રિય શ્રોતેન્દ્રિયના વિષયમાં દૂરપણું	૧૩૮
૧૧૭૭ ઉંચ, નીચ અને મધ્યમ ઘરની ગોચરી ખાખત	૧૩૮
૧૧૭૮ એક લાખ યોજનના પાતાલ કલશ લવણ સમુદ્રમાં કેવી રીતે સમાય ?	૧૩૮
૧૧૭૯ અજ્ઞાન તપ કરનાર ઇશાનેન્દ્ર આવતા ભવમાં આરાધક થઈને મોક્ષમાં કેવી રીતે જશે ?	...	૧૩૯
૧૧૮૦ શુકલ લેશ્યાવાળા દેવોને પૂર્ણ આયુષ્ય સુધી મનનાં પરિણામ શુદ્ધ રહે છે ?	...	૧૩૯
૧૧૮૧ નારકીના જીવ દુઃખ હોવા છતાં કેમ હસે છે અને ઉત્સુકતા કેમ ધરાવે છે ?	...	૧૩૯
૧૧૮૨ ગાડીનું ખંજન (મરી) સરલતાથી ધોઈ શકાય છે એ કેવી રીતે ?	...	૧૪૦
૧૧૮૩ આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ વિષે	૧૪૦
૧૧૮૪ નામ અને ગોત્ર કર્મની સ્થિતિ વિષે	૧૪૦
૧૧૮૫ આહારક, અનાહારક, નો-સૂક્ષ્મ, નો-આદર અને સૂક્ષ્મનો અદ્ય બહુત્વ	૧૪૦
૧૧૮૬ અપ્રદેશી સપ્રદેશી સંખંધી	૧૪૧
૧૧૮૭ છ આંગળોનો એક પગ કેવી રીતે સમજવો ?	૧૪૧
૧૧૮૮ હવામાં વજન નથી શું ?	૧૪૧
૧૧૮૯ દેવ અને નારકી અવતી અને અપવ્યખાણી કેમ છે ?	૧૪૧
૧૧૯૦ ભગવાન મહાવીર રાજગૃહી નગરીમાં વધારે વખત કેમ રહ્યા ?	૧૪૧
૧૧૯૧ વિંછીને જાતિ-આશીર્વાદ કેમ કહ્યો છે ?	...	૧૪૨
૧૧૯૨ છદ્મસ્થને હવા અને આકાશ દેખાતા નથી ?	૧૪૨
૧૧૯૩ વિકલેન્દ્રિયમાં મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન કેમ કહ્યું ?	૧૪૨
૧૧૯૪ જ્ઞાનના અભાવે અભવ્ય નવ ઐવેયક સુધી જાય છે ?	૧૪૨
૧૧૯૫ સામાયિક ચારિત્રના બે ભેદ કેવી રીતે ?	૧૪૨
૧૧૯૬ લવણ સમુદ્રના ૪ ચંદ્ર અને ૪ સૂર્ય કેાની ચારે તરફ ફરે છે	૧૪૩

૧૧૯૭ છૂટી પહેલી ગરોળીની પૂંછડીના આત્મ પ્રદેશ પુનઃ તેમાં આવે છે ?	૧૪૩
૧૧૯૮ સ્ત્રી વેદી અને નપુંસક વેદીને અવધિજ્ઞાન થાય છે ? ...	૧૪૩
૧૧૯૯ દ્રારિકા નગરીમાં ૫૬ કોડ ચાહવો હતા, તો તે સમયે ભારત વર્ષની વસ્તી કેટલી હશે ?	૧૪૩
૧૨૦૦ દેવ અને હવાની ગતિમાં કોની ગતિ વધારે ? ...	૧૪૩
૧૨૦૧ અલોકમાં પ્રકાશ છે કે અધિકાર ?	૧૪૩
૧૨૦૨ સાઠ ભક્ત અનશન છેદનનો અર્થ	૧૪૪
૧૨૦૩ દેશથી મરણાંતિક સમુદ્ધાત, આહાર લઈને ઉત્પન થવું, એ કઈ રીતે સમજવું ?	૧૪૪
૧૨૦૪ એકેન્દ્રિય વગેરેના આહાર સંબંધી	૧૪૪
૧૨૦૫ દેવોની ક્રુધા સંબંધી	૧૪૪
૧૨૦૬ જ્યોતિષીના અવધિજ્ઞાનમાં જ. ઉ. સંખ્યાતા જ જોવાની આખતમાં	૧૪૫
૧૨૦૭ અઢીદ્રીપની બહારના તીર્થગ્યોનો આહાર	૧૪૫
૧૨૦૮ જંબુદ્રીપના માનચિત્રમાં હિંદુસ્તાનનું નામ કેમ નથી ?	૧૪૫
૧૨૦૯ આપણા જીવે કેટલા તીર્થંકરો અને કેટલા કેવળીગ્યોનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળ્યા ?	૧૪૫
૧૨૧૦ વિમાનની ઉંચાઈ શું શાશ્વત યોજનથી સમજવી ?	૧૪૫
૧૨૧૧ પરમાધામી દેવોના નિવાસ સંબંધી	૧૪૫
૧૨૧૨ સૂક્ષ્મ અને અપર્યાપ્તમાં અંતર ...	૧૪૬
૧૨૧૩ સંમૂર્ચિત અને પર્યાપ્તામાં અંતર	૧૪૬
૧૨૧૪ રતિ-અરતિ પાપનું સ્વરૂપ	૧૪૬
૧૨૧૫ ઉપાદાન અને નિમિત્તનું સરળ સ્પષ્ટીકરણ	૧૪૬
૧૨૧૬ ઉપાદાનમાં નિમિત્તની ઉપયોગિતા	૧૪૬
૧૨૧૭ ઉપાદાનનું નિમિત્ત સહકારી કારણ છે ?	૧૪૭
૧૨૧૮ એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્ય પર પ્રભાવ પાડે છે ?	૧૪૭
૧૨૧૯ મહાવ્રત અને અણુવ્રતથી શુભ ભાવ કે નિર્જરા ?	૧૪૭
૧૨૨૦ શુભ ભાવને સંવર કહી શકાય ?	૧૪૮
૧૨૨૧ સમ્યક્ત્વ રહિત તપથી નિર્જરા થાય ?	૧૪૮
૧૨૨૨ ચેટક અને કોણિકના યુદ્ધ સંબંધી	૧૪૮
૧૨૨૩ વ્યવહાર રાશી અને અવ્યવહાર રાશીની સાખિતી	૧૪૯
૧૨૨૪ દેવ અસંખ્યાત ગુણ કેવી રીતે ?	૧૪૯
૧૨૨૫ ચંદ્રલોકની મુસાફરી સંભવિત છે ?	૧૪૯

૧૨૨૬ પૃથ્વીથી જ્યોતિષી ગ્રહોની ઉંચાઈ કેટલી ?	૧૪૯
૧૨૨૭ અરિહંતના બાર ગુણોનું વર્ણન કયા સૂત્રમાં છે ?	૧૫૦
૧૨૨૮ તીર્થંકરમાં કેટલા દોષ હોતા નથી ?	૧૫૦
૧૨૨૯ નાકથી નીકળતી હવાથી જીવોની વિરાધના	૧૫૦
૧૨૩૦ તેર કાઠીયાના નામ	...	૧૫૦
૧૨૩૧ આકાશમાંથી પડેલા પાણીની વિશેષતા	૧૫૦
૧૨૩૨ આણુંદ શ્રાવકનો શરદઋતુના ધીનો ઉપયોગ	૧૫૧
૧૨૩૩ અનંતનો અર્થ	૧૫૧
૧૨૩૪ બે ખમાસમણા અને બે નમોઞ્ચુણું કરવાનું કારણ ?	૧૫૧
૧૨૩૫ પુરુષાન્તરનો અર્થ	૧૫૧
૧૨૩૬ અસોઞ્ચાકેવલી કેને કહે છે ?	૧૫૧
૧૨૩૭ પંડિતમરણમાં અવતી સમ્યક્દષ્ટિ પણ સામેલ છે ?	૧૫૧
૧૨૩૮ પંડિતમરણમાં સંલેખનાની નિયમા કે ભજના ?	...	૧૫૧
૧૨૩૯ પંડિતમરણવાળાના મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં ઉત્કૃષ્ટ ભવં	૧૫૧
૧૨૪૦ પંડિતમરણે મર્યા બાદ, વિરાધક બની જતાં, તેનું મૃત્યુ આરાધક હશે કે વિરાધક હશે ?	૧૫૨
૧૨૪૧ પંડિતમરણ કર્યા પછીની સ્થિતિ	૧૫૨
૧૨૪૨ નિદાનના બંધ સંબંધી	૧૫૨
૧૨૪૩ ત્રેસઠ શલાખા પુરુષોમાં નિદાનની નિયમા કેનામાં ?	...	૧૫૨
૧૨૪૪ નિદાનના ઉદયમાં સમ્યક્ગુણની પ્રાપ્તિ	૧૫૩
૧૨૪૫ પાપાનુબંધી પુણ્ય વગેરે ચૌભંગી વિષે	૧૫૩
૧૨૪૬ ક્ષયોપશમ સમકિતની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિષે	૧૫૩
૧૨૪૭ ચોથા ગુણસ્થાનકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિષે	૧૫૩
૧૨૪૮ પુણ્ય સાવધ, નિરવધ કે મિશ્ર છે ?	૧૫૩
૧૨૪૯ શ્રીદેવીનું કમલ વતસ્પતિમય છે ?	૧૫૪
૧૨૫૦ તેરાપંથીના દયા-દાન આદિ નિષેધ પર	---	૧૫૪
૧૨૫૧ વાડામાં આગ લાગતાં, સાધુ, પશુઓના બંધન છોડી શકે છે ?	૧૫૫
૧૨૫૨ છદ્મસ્થ ભગવાન ઉપદેશ કેમ દેતા નથી ?	૧૫૫
૧૨૫૩ ભગવાન મહાવીરે ગોશાલકની કરેલી રક્ષા વિષે	૧૫૫
૧૨૫૪ સસલાની દયા પાળનાર હાથીની કથા	૧૫૫
૧૨૫૫ તીર્થંકરોની, કેવળીઓએ કરવી વિનયપ્રવૃત્તિ વિષે	ક્રત	૧૫૬
૧૨૫૬ મલ્લિનાથ ભગવાને ઋગોત્ર કયા ગુણસ્થાને બાંધ્યું ?	૧૫૬

૧૨૫૭ ઉપશમ શ્રેણીવાળો કેટલીવાર પડે ?	૧૫૭
૧૨૫૮ સામાન્ય કેવળી અને તીર્થંકરોમાં પ્રકૃતિઓ	૧૫૭
૧૨૫૯ અનંતાનુબંધીના ઉદયમાં બધી પ્રકૃતિઓ, વિભાગાંશ કર્મોને ખેંચે છે ?	૧૫૭
૧૨૬૦ કાર્મણશરીરનો અર્થ	૧૫૭
૧૨૬૧ ઔદાયિક પુદ્ગલ-પરાવર્તનોમાં અર્ધ પુદ્ગલના સમય વિષે	૧૫૮
૧૨૬૨ સકામ નિર્જરામાં નિર્જરેલ પુદ્ગલ ફરી કર્મરૂપે ચોંટતું નથી તેનું પ્રમાણ શું ?	૧૫૮
૧૨૬૩ રૂપી અજીવના પડઠે લેઈ કેવી રીતે સમજવા ?	૧૫૮
૧૨૬૪ કર્મોમાં અંધન અને ક્ષયોપશમ વિષે	૧૫૯
૧૨૬૫ પ્રકૃતિઓના ઉદય વિષે	૧૫૯
૧૨૬૬ તીર્થંકર કેવળી સમુદ્ધાત કરે છે ?	૧૬૦
૧૨૬૭ મનુષ્યગતિ સિવાય અન્ય ગતિઓમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ નહિ આવવાનું કારણ ?	૧૬૦
૧૨૬૮ આંગળના અસંખ્યાત ભાગવાળા તીર્થંચના ગર્ભ વિષે	૧૬૦
૧૨૬૯ ક્ષયોપશમ સમકિત વિષે	૧૬૦
૧૨૭૦ શેષ કાળમાં પીઠ-ફલકના નિષેધ વિષે	૧૬૧
૧૨૭૧ “ હોસુ ઉડ્ડ કવાડેસુ ”નો આશય	૧૬૨
૧૨૭૨ પાંચેય સ્થાવરકાયના ઉપધાત વિષે	૧૬૨
૧૨૭૩ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગને પૂર્વકોડ કહેવાય ?	૧૬૨
૧૨૭૪ સિદ્ધશીલાના વિશેષણ વિષયક	૧૬૩
૧૨૭૫ ભાવ મન રૂપી છે કે અરૂપી ?	૧૬૩
૧૨૭૬ ભાવલેશ્યાને અરૂપી કયા આધારે કહી ?	૧૬૩
૧૨૭૭ દશવૈકાલિક અ. ૮ ગાથા ૧૧ નો અર્થ	૧૬૩
૧૨૭૮ ત્રસકાયના પર્યાપ્તાથી અપર્યાપ્તા અસંખ્ય ગુણ છે ?	૧૬૪
૧૨૭૯ કેવળી સમુદ્ધાત કયારે થાય છે ?	૧૬૪
૧૨૮૦ મિશ્ર સમકિતની વ્યાખ્યા	૧૬૪
૧૨૮૧ સૂત્રકૃતાંગ અ. ૨ ઉ. ૩ ની આઠમી ગાથાનો અર્થ	૧૬૪
૧૨૮૨ સૂત્રકૃતાંગમાં પાંચમા અધ્યયનની ગાથાનો અર્થ	૧૬૫
૧૨૮૩ દેવ અને મનુષ્યની મનન-શક્તિનું અદ્યપબદ્ધત્વ	૧૬૬
૧૨૮૪ ભવ્ય સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ	૧૬૬
૧૨૮૫ ચક્ષુદર્શનના છ સ્થાન પતિતમાં અનંતગુણ	૧૬૬
૧૨૮૬ અનંતપ્રદેશી સ્કંધમાં છ ભેદ કેવી રીતે ?	૧૬૭

૧૨૮૭ પ્રત્યેક સમયમાં જીવ, અનંત પુણ્યલ સ્કંધોને કર્મરૂપે કરે છે અને ભોગવે છે ?	૧૬૭
૧૨૮૮ “ અથ ધર્મગર્ભ તચ્ચ ”નો અર્થ	૧૬૭
૧૨૮૯ સમૂર્જિત મનુષ્યનો વિરહ ૨૪ મુહુર્તનો કેવી રીતે ?	૧૬૭
૧૨૯૦ પૃથ્વી આદિ પાંચે એકેન્દ્રિયોમાં સંવૃત યોનિ	૧૬૮
૧૨૯૧ વેદનીય તથા નામ-જોત્ર કર્મની સ્થિતિ વિષે	૧૬૮
૧૨૯૨ લવણ સમુદ્ર દશ હજાર જોજન ઊંડો છે ?	૧૬૮
૧૨૯૩ રામ-બલદેવતા મોક્ષગમન સંબંધી	૧૬૯
૧૨૯૪ નિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાનની ૨૧ પ્રકૃતિ સત્તામાં કેવી રીતે ?	૧૬૯
૧૨૯૫ નારકી જીવોના આહાર સંબંધી	૧૬૯
૧૨૯૬ આયુષ્ય કર્મના અબાધાકાળ સંબંધી	૧૬૯
૧૨૯૭ કાળોદ્ધિ સમુદ્રમાં વરસાદની સંભાવના નથી ?	૧૭૦
૧૨૯૮ રુચક પ્રદેશોના આવરણ સંબંધી	...	૧૭૦
૧૨૯૯ તીર્થંચ પાંચેન્દ્રિયના સર્વ બંધ-અંતર સંબંધી	૧૭૦
૧૩૦૦ તીર્થંકર ભગવંતોને જન્મથી કયા ચાર અતિશયો હોય છે ?	૧૭૦
૧૩૦૧ ભગવાન મહાવીરના પહેલાં કથું વિપાકસૂત્ર હતું ?	૧૭૦
૧૩૦૨ ત્રાયત્રિંશક દેવ વિષે	૧૭૧
૧૩૦૩ સામાનિક દેવ વિષે	૧૭૧
૧૩૦૪ ચૈત્યવૃક્ષની વિશેષતા	—	૧૭૧
૧૩૦૫ પ્રાયશ્ચિતમાં તપસ્યાની જેમ સ્વાધ્યાય પણ છે ?	૧૭૧
૧૩૦૬ બે-ઇન્દ્રિયાદિના સ્પર્શનું પ્રાયશ્ચિત કેમ નથી ?	૧૭૨
૧૩૦૭ કેવળજ્ઞાનીની સમુદ્ઘાત સ્વાભાવિક હોય છે ?	...	૧૭૨
૧૩૦૮ અસુરકુમાર અસંખ્ય વર્ષ પહેલાંની અને પછી થનારી બાબતો જાણી શકે છે ?	...	૧૭૨
૧૩૦૯ ભવનપતિ દેવોનું અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ગુણસ્થાન	૧૭૩
૧૩૧૦ ભવનપતિ દેવોના અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પ્રાણ	૧૭૩
૧૩૧૧ નારકીમાં સમકિત	૧૭૩
૧૩૧૨ ચક્રવર્તીની આગતિ ૮૨ બોલની શાથી ?	...	૧૭૩
૧૩૧૩ પરમાધામી દેવ અસુરકુમાર જાતિના છે ?	૧૭૩
૧૩૧૪ નારકીના જીવોને ધર્મકથા સાંભળવાનો યોગ	૧૭૩
૧૩૧૫ અણિમા વગેરે ઋદ્ધિ સંબંધી	૧૭૩
૧૩૧૬ ચૈત્યવૃક્ષ ઉત્પત્તિ અને વિનાશનો હેતુ છે ?	૧૭૪

૧૩૧૭ મોક્ષને અર્થે જિનપ્રતિમા પૂજવા યોગ્ય છે ?	૧૭૪
૧૩૧૮ “ જાણું વા જો જાણુંતિ વચ્ચેજા ”નો અર્થ	૧૭૪
૧૩૧૯ ધાન્યની નિર્જીવતા વિષે	૧૭૫
૧૩૨૦ ધાયલ છ મહિનામાં મરે, તો પ્રાણાતિપાત ક્રિયા વિષે	૧૭૫
૧૩૨૧ આત્માનો વિનાશ માનવાથી ઉત્પન્ન દોષ	૧૭૫
૧૩૨૨ ઇશ્વરવાદનું ખંડન	૧૭૬
૧૩૨૩ લોગસ્સ, નમોત્યુણું વગેરે પાઠ જોડા છે ?	૧૭૭
૧૩૨૪ વ્યવહાર રાશી અને અવ્યવહાર રાશી શું છે ?	૧૭૮
૧૩૨૫ મોક્ષમાં નહિં જનારા ભવ્ય જીવોની ઓળખાણ	૧૭૮
૧૩૨૬ કર્મ અને ગ્રહ વિષે	૧૭૯
૧૩૨૭ પૂર્વના તીર્થંકરોના સમયમાં “ લોગસ્સ ” કેવો હતો ?	૧૭૯
૧૩૨૮ સાધુ-સાધ્વીને કેટલા પાત્રા રાખવા કલ્પે છે ?	...	૧૭૯
૧૩૨૯ સાધુ માટે, સાધુ સોડા વર્જિત કેમ ?	૧૮૦
૧૩૩૦ સાધુએ પગ ધોવા, એ શું ઉચિત છે ?	૧૮૦
૧૩૩૧ સંવત્સરી તથા ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ સંબંધી	૧૮૧
૧૩૩૨ શુભ અશુભ ક્રિયા વિષે	૧૮૨
૧૩૩૩ સમક્રિતામાં મનુષ્યના આયુષ્યનો ખંધ માનવામાં હરકતો	૧૮૨
૧૩૩૪ શંખ, પોખલી (પુષ્કલી) વગેરે શ્રાવકોના દયા-પૌષધ વિષે	૧૮૨
૧૩૩૫ શ્રાવકને માટે વનસ્પતિ, કાચું પાણી તથા સ્નાનનો સર્વથા ત્યાગ, શાસ્ત્રમાં છે ?	૧૮૨
૧૩૩૬ છ અણુગારોનું દેવકીરાણીને ત્યાં પધારવું	૧૮૩
૧૩૩૭ નવકારમંત્રની સાથે બીજાક્ષરોના પ્રયોગ વિષે	૧૮૩
૧૩૩૮ ભાવી તીર્થંકરોને નમસ્કાર કરવો જોઈએ ?	૧૮૪
૧૩૩૯ ગ્રહણ વખતની અસન્નભાય વિષે	૧૮૪
૧૩૪૦ પૂર્ણિમાઓ તથા એકમની અસન્નભાય વિષે	૧૮૪
૧૩૪૧ આદ્રા નક્ષત્ર ખેત્રી જતાં ગાજવીજની અસન્નભાય વિષે	...	૧૮૪
૧૩૪૨ વિગયોની સાથે ‘ માંસ ’નો ઉલ્લેખ છે ?	૧૮૪
૧૩૪૩ સ્વપ્ન, કયા કર્મના ઉદયથી આવે છે ?	૧૮૫
૧૩૪૪ તીર્થંચયોનીને માતૃસ્થાન કેમ કીધું ?	૧૮૫
૧૩૪૫ કર્મ ખાંધવાના ૬ જોડા વિષે	૧૮૫
૧૩૪૬ ભોજન માટે કુકડીના ઈંડાનું દષ્ટાંત કેમ આપ્યું ?	૧૮૬
૧૩૪૭ ચાર સમવસરણ સંબંધી	૧૮૬

૧૩૪૮ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયના કર્મબાંધ વિષે	૧૮૭
૧૩૪૯ શર્કરા પ્રભા નરકના ચરમ અંતથી મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં ઉત્પત્તિ	૧૮૭
૧૩૫૦ રત્ન પ્રભા નરક તથા સિદ્ધ શીલાની અપેક્ષાએ એકેન્દ્રિયોના પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા વિષે	૧૮૭
૧૩૫૧ ચરિમ સમય કૃતિયુગ્મ એકેન્દ્રિયમાં દેવોત્પત્તિ વિષે	૧૮૮
૧૩૫૨ પ્રથમ ચરિમ સમય તથા ચરિમ-અચરિમ સમય વિષે	૧૮૮
૧૩૫૩ શ્રેણિકના પૂર્વભવનું વર્ણન કયા સૂત્રમાં છે ?	...	૧૮૮
૧૩૫૪ શ્રી કૃષ્ણને શું સાડા ત્રણ કોડ પુત્રો હતા ?	૧૮૮
૧૩૫૫ થાવચ્ચા પુત્રની દીક્ષા બાબત	૧૮૮
૧૩૫૬ ભ. અરિષ્ટનેમિના વરસીદાન બાબત	૧૮૯
૧૩૫૭ ઐરાવત હાથીની વિશેષતાઓ કઈ કઈ છે ?	૧૮૯
૧૩૫૮ પચીસ બોલના થાકડામાં ચાર ગતિ જ કેમ ?	૧૮૯
૧૩૫૯ દેવલોકોમાં ‘બ્રહ્મ’ દેવલોક શ્રેષ્ઠ કેમ ?	૧૮૯
૧૩૬૦ ભગવાન મહાવીરે એકલા જ દીક્ષા કેમ લીધી ?	૧૯૦
૧૩૬૧ જ્યોતિષ ચક્રનો અંત ભાગ ૧૧૧૧ યોજન કેવી રીતે ?	...	૧૯૦
૧૩૬૨ નિશ્ચય અને વ્યવહારનું સ્વરૂપ	૧૯૦
૧૩૬૩ નિશ્ચય અને વ્યવહાર મોક્ષ માર્ગ વિષે	૧૯૦
૧૩૬૪ વ્યવહાર મોક્ષ માર્ગથી મુક્તિ છે ?	૧૯૧
૧૩૬૫ દ્રવ્ય પોત પોતાનામાં સ્વતંત્ર છે ?	૧૯૧
૧૩૬૬ પ્રયોગ પરિણત તથા મિશ્ર પરિણત વિ. વિષે	૧૯૧
૧૩૬૭ અજીવના ઉદયભાવ વિષે	૧૯૨
૧૩૬૮ પદ્મી અને અષ્ટમી શું એક જ વારે આવે ?	૧૯૨
૧૩૬૯ મોક્ષને શું આઠમી ગતિ માની છે ?	૧૯૨
૧૩૭૦ ઉત્તર ભરતમાં તીર્થંકર આદિ હોય છે ?	૧૯૩
૧૩૭૧ સંવત્સરી સુધીમાં બધું ય પ્રાયશ્ચિત લઈ લેવું એવું શું વિધાન છે ?	૧૯૩
૧૩૭૨ તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધનાર મનુષ્ય શું અધિક છે ?	૧૯૪
૧૩૭૩ સુખ વિપાકમાં વર્ણુવેલ પ્રાણીઓની ગતિ વિષે....	૧૯૪
૧૩૭૪ સિદ્ધ વિથહ ગતિ વિષે	૧૯૫
૧૩૭૫ લોકોપચાર વિનયનો અર્થ	૧૯૫
૧૩૭૬ ગૃહસ્થે દુરાચારી સાધુને દંડ આપવા બાબત	૧૯૫
૧૩૭૭ આહારના “પાઓઅર” વગેરે દોષનો આધાર	૧૯૬
૧૩૭૮ ઉત્પાદનનો દોષ	૧૯૭

૧૩૭૯ એષણાના “છડિય” દોષનો આધાર	૧૬૭
૧૩૮૦ આચારાંગમાં વર્ણવેલ આહારના દોષ	૧૬૭
૧૩૮૧ આગમોમાં વર્ણવેલ દોષોનું સ્પષ્ટીકરણ	૧૬૭
૧૩૮૨ મિથ્યાત્વના ૨૫ લેહ કયા સૂત્રમાં છે ?	૧૬૮
૧૩૮૩ ચાર સ્પર્શી પુદ્ગલો હાથમાં આવી શકે છે ?	૧૬૯
૧૩૮૪ સાધુએ રજસ્તર કરાવવું, લાયસન્સ રાખવું વિ.	૧૬૯
૧૩૮૫ એકલ વિહારનો નિષેધ શા માટે ?	૨૦૦
૧૩૮૬ “એગભત્તં ચ લોચણું” નો અર્થ	૨૦૦
૧૩૮૭ કરણ અને યોગમાં અંતર	૨૦૨
૧૩૮૮ ગૌતમસ્વામીના અવધિજ્ઞાન વિષે	૨૦૨
૧૩૮૯ મરુદેવી માતાનો સંસારી જીવો સાથે સંબંધ	૨૦૩
૧૩૯૦ તીર્થંકર ભગવાન સિંહાસન પર બિરાજે છે ?	૨૦૩
૧૩૯૧ ખમાસમણા એવાર દેવાનું કારણ ?	૨૦૪
૧૩૯૨ “કયબલિકરમે”નું સ્વરૂપ	૨૦૪
૧૩૯૩ મૃગાપુત્ર શું જિનકલ્પી હતા ?	૨૦૪
૧૩૯૪ મૃગાપુત્રનો સમય	૨૦૫
૧૩૯૫ સાધુનું ઔષધિસેવન, શું ઉત્સર્ગ માર્ગ છે ?	૨૦૫
૧૩૯૬ કાયોત્સર્ગ અને ધ્યાન વિષે	૨૦૫
૧૩૯૭ સાધુને નદી ઉતરવાનું પ્રાયશ્ચિત	૨૦૫
૧૩૯૮ જાતિ આર્યતા લેદોના અર્થ	૨૦૬
૧૩૯૯ સોપકમ આયુષ્યનું તૂટવું	૨૦૬
૧૪૦૦ વાણવ્યંતર અને જ્યોતિષીના લોકપાલ વિષે	૨૦૭
૧૪૦૧ લોકાન્તિક દેવોમાં દૃષ્ટિ	૨૦૭
૧૪૦૨ સમકિતમાં મનુષ્ય-આયુષ્ય ખંધાય ?	૨૦૭
૧૪૦૩ નંદીશ્વર દ્વીપ વિષે	૨૦૭
૧૪૦૪ કાળોદ્ધિ સમુદ્રનું પાણી કેવું છે ?	૨૦૭
૧૪૦૫ સલીલાવતી વિજય ક્યાં છે ?	૨૦૭
૧૪૦૬ મેતારજમુનિનું નામ સાધુ વંદનામાં કેમ નથી ?	૨૦૭
૧૪૦૭ ‘અસોચ્યાકેવળી’ કોને કહે છે ?	૨૦૮
૧૪૦૮ પૂ. ધર્મદાસજી મહારાજે, વિના કારણે સંચારો કેમ કર્યો ?	૨૦૮
૧૪૦૯ સાધુ ટોચ (એટરી) રાખી શકે ?	૨૦૮
૧૪૧૦ સાધુ, લોઢાની ઘોડી (વાસણુ-તાસક વગેરે) પર માટલી મૂકી શકે ?....	૨૦૮

૧૪૧૧ સાધુ દ્વારા મુખવસ્ત્રિકાનો નિષેધ	૨૦૮
૧૪૧૨ એકલી બાઈ સાથે સાધુ બેસી શકે ?	૨૦૮
૧૪૧૩ સાધુ દ્વારા સંસ્થાને દાનની પ્રેરણા કરવા બાબત	૨૦૯
૧૪૧૪ સાધુ ફાઉન્ટન પેન રાખી શકે ?	૨૦૯
૧૪૧૫ મૂલસૂત્રની પરિભાષા	૨૦૯
૧૪૧૬ નિકાચિત કર્મોનો સ્થિતિઘાત તથા રસઘાત	૨૦૯
૧૪૧૭ “ અકુંબુત્તાણિ સિક્કિખજ્જા ”નો અર્થ	૨૦૯
૧૪૧૮ અનુયોગ દ્વાર સૂત્રનું સમાસવર્ણન	...	૨૧૦
૧૪૧૯ કિલ્લિષી દેવ મિથ્યાદષ્ટિ જ હોય છે ?	૨૧૦
૧૪૨૦ ‘ જે કર્મસૂરા તે ધર્મસૂરા ’ પાઠ ક્યાં આપ્યો છે ?	૨૧૦
૧૪૨૧ મોક્ષમાં જનાર જીવોના રસ્તામાં આવતાં દેવલોક	૨૧૧
૧૪૨૨ “ સદેવ મણુઆ સુરસ લોગસ આસાયણુએ ”નો અર્થ	૨૧૧
૧૪૨૩ રાગદ્વેષ અને રતિ-અરતિમાં અંતર	૨૧૧
૧૪૨૪ નવતત્ત્વમાં જ્ઞેય, હેય અને ઉપાદેય	૨૧૨
૧૪૨૫ આઠ રુચક પ્રદેશ વિષે	૨૧૨
૧૪૨૬ અગીયારમા ગુણુસ્થાનક સુધી છદ્મસ્થ છે ?	૨૧૩
૧૪૨૭ શ્રેણિ ચડનારનો ઈર્ષ્યાસમિતિમાં ઉપયોગ	૨૧૩
૧૪૨૮ કુટુમ્બ જાગરણનો અર્થ	૨૧૫
૧૪૨૯ તંદુલ મચ્છ સાતમી નરકમાં જ જાય છે ?	૨૧૫
૧૪૩૦ દ્વીક્ષાથીના વાળ નાઈ (હજમ) વડે કપાવવા બાબત	૨૧૫
૧૪૩૧ તમસ્કાયના પાણીમાં સાત બોલની નિયમ	...	૨૧૬
૧૪૩૨ ૨૮ પ્રકારની લબ્ધિઓનો અર્થ	૨૧૬
૧૪૩૩ પોષ અને અષાડ વધે છે તેનો શાસ્ત્રીય પાઠ	૨૧૭
૧૪૩૪ એકેન્દ્રિય વગેરેમાં ત્રણ કરણ બાબત	૨૧૭
૧૪૩૫ સામાયિક આદિમાં પાંચ તત્ત્વ વિષયક	૨૧૯
૧૪૩૬ ક્વનિ પ્રસારક યંત્રના નિર્ણય વિષે અભિપ્રાય	૨૧૯
૧૪૩૭ અનાથી મુનિની વેદનાના સમય વિષે	૨૨૦
૧૪૩૮ વિસયોજના કેને કહે છે ?	૨૨૦
૧૪૩૯ ભવનપતિ વગેરેમાં લેશ્યા	૨૨૦
૧૪૪૦ મુકેલક પુદ્ગલોથી પુણ્યની ક્રિયા લાગે ?	૨૨૦
૧૪૪૧ માખણમાં જીવોત્પત્તિ	૨૨૦
૧૪૪૨ કોણિક રાજાના ભવ વિષે	૨૨૧
૧૪૪૩ ગૌતમ સ્વામીને ત્રણ જ્ઞાન ક્યારે થયા ?	૨૨૧

૧૪૪૪ ચાર જ્ઞાનવાળા ખીજના જ્ઞાનને શું જાણી શકે છે ?	...	૨૨૨
૧૪૪૫ “ નમો ચક્રવિસાએ ”માં મુહુર્ત્તિ શબ્દ	...	૨૨૨
૧૪૪૬ દેવલોકમાં ગયેલા સાધુ-સાધ્વીને વંદણા કરવા વિષે	૨૨૨
૧૪૪૭ “ નમો અરિહંતાણુ ” શુદ્ધ છે કે ‘ જુમો અરિહંતાણુ ’”	૨૨૨
૧૪૪૮ ધર્મરુચિ મુનિએ તુંબડીના શાકતું દીપું પૃથ્વીપર કેમ નાખ્યું ?	૨૨૩
૧૪૪૯ ધર્મઘોષ આચાર્યે નાગશ્રીતું નામ કેમ જાહેર કર્યું ?	...	૨૨૩
૧૪૫૦ નારકી તથા દેવતાના મનનાં પરિણામ	૨૨૩
૧૪૫૧ એકાદ્ધક દ્વીપના હિંસક પશુ વિષે	૨૨૪
૧૪૫૨ ચક્રવર્તીના આઠ મંગલ વિષે	૨૨૪
૧૪૫૩ લવણ સમુદ્ર સિવાય અન્ય સમુદ્રોના પાણી	૨૨૫
૧૪૫૪ કુલકોડી કોને કહે છે ?	૨૨૫
૧૪૫૫ દેવાનંદા બ્રાહ્મણીના ચૌદ સ્વપ્ન	...	૨૨૫
૧૪૫૬ ઐવેચક તથા અનુત્તર વિમાનના દેવોના આભરણ તથા વસ્ત્રો વિષે	૨૨૫
૧૪૫૭ છદ્મસ્થની અનાહારક સ્થિતિ વિષે	૨૨૬
૧૪૫૮ યથાખ્યાત ચારિત્ર બે વાર આવી શકે છે ?	૨૨૬
૧૪૫૯ નારકીના જીવો મરવાની ઇચ્છા કરે છે ?	૨૨૬
૧૪૬૦ ચંદ્ર તથા સૂર્યના ઇન્દ્રો	૨૨૭
૧૪૬૧ દેવલોક તથા તીર્થંકરોમાં પશુઓના ચિહ્ન વિષે	૨૨૭
૧૪૬૨ દેવલોકમાં તીર્થંચ પંચેન્દ્રિયના અસ્તિત્વ વિષે	૨૨૭
૧૪૬૩ પ્રથમ દેવલોકના સામાનિક દેવ વિષે	૨૨૭
૧૪૬૪ સિદ્ધશીલાતું પ્રમાણ	૨૨૮
૧૪૬૫ પાંડવોએ અનશન કેમ કર્યું ?	૨૨૮

સમર્થ-સમાધાન

ભાગ બીજો

પ્રશ્ન ૮૧૯ :—પુણ્યાનુબંધી અને પાપાનુબંધી-પુણ્યના કયા કયા કાર્ય છે? કયા કયા કામો કરવાથી જીવ, પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધે છે? પાપાનુબંધીપુણ્ય વડે જે શરીર, સંપત્તિ, સમજ, સત્તા વગેરે મળે છે, તે સારા કાર્યમાં લાગે છે કે ખરાબ કાર્યમાં? પાપાનુબંધી-પુણ્યના ભોગવવાથી ગતિ, જાતિ, સ્થિતિ, તથા આત્મિક શક્તિમાં જીવનું ઉત્થાન થાય છે કે પતન?

ઉત્તર:—જ્ઞાન પૂર્વક, નિયાણા રહિત, કુશળ અનુષ્ઠાન (સર્વ જીવોમાં દયા, વિતરાગતા, વિધિવત્ ગુરુ-ભક્તિ, નિરતિચાર ચારિત્ર આદિ)થી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય થાય છે. ભરત ચક્રવર્તી વગેરેની જેમ.

નિયાણાદિ દોષોથી દૂષિત ધર્મ અનુષ્ઠાનથી પાપાનુબંધી પુણ્ય થાય છે. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી આદિની જેમ-પાપાનુબંધી પુણ્ય વડે મળેલી સંપત્તિ વગેરે ખરાબ કાર્યમાં લાગે છે. અને પાપાનુબંધી-પુણ્યના ભોગથી જીવનનું ઉત્થાન નહિ થતાં પતન થાય છે. આવું પતન ગતિ, જાતિ, આત્મિક શક્તિ વગેરેમાં પણ સમજવું જોઈએ. ઉપરોક્ત ખુલાશો હારિભદ્રાષ્ટક ૨૪ મો સટીક, પંચાશક સટીક, પંચ વસ્તુ સટીક આદિ ગ્રંથોમાં છે. તથા ‘અભિધાન રાજેન્દ્ર’ કોષ ભાગ ૫ મો પૃષ્ઠ ૬૬૨-૬૩ માં પણ છે.

પ્રશ્ન ૮૨૦ :—જીવના ૫૬૩ લેહ છે. તેમાંથી ચાર ગતિમાં શાશ્વત અને અશાશ્વત જીવ કેટલા છે? તેમજ પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તામાં કેટલા કેટલા છે?

ઉત્તર:—સાત નારકીના અપર્યાપ્તા....૭

પાંચ સંજી તિર્યંચના અપર્યાપ્તા....૫

એકસો એક સંજી મનુષ્યના અપર્યાપ્તા....૧૦૧

એકસો એક અસંજી (સમુચ્છિન્ન) મનુષ્ય....૧૦૧

અને નવાણુ દેવોના અપર્યાપ્તા....૬૬

એમ ૭ + ૫ + ૧૦૧ + ૧૦૧ + ૬૬ = ૩૧૩ જીવના આ ૩૧૩ લેહ અશાશ્વતા છે. જીવના ૨૫૦ લેહ ચાર ગતિમાં શાશ્વત છે.

સાત નારકીના પર્યાપ્તા ૭, પાંચ સંજી તિર્યાચના અપર્યાપ્તાને છોડીને શેષ તિર્યાચના ૪૩, એકસો એક સંજી મનુષ્યના પર્યાપ્તા અને ૬૬ દેવોના પર્યાપ્તા એમ કુલ ૨૫૦ જીવના ભેદ શાશ્વતા છે.

પ્રશ્ન ૮૨૧ :—ક્ષાયિક-વેદક સમકિત ૭ મા ગુણુસ્થાનમાં પ્રવેશ પછી જ આવે છે કે ચોથા ગુણુસ્થાનમાં પણ આવી શકે છે ?

ઉત્તર :—ક્ષાયિક-વેદક સમકિત ચોથા ગુણુસ્થાનમાં પણ આવી શકે છે.

પ્રશ્ન ૮૨૨ :—નવ નાડ અને નવ કાડ, આ અઢારના નામ અને અપ્રસિદ્ધોના અર્થ બતાવો ?

ઉત્તર :—ત્રેણિના અઢાર ભેદો થાય છે. તેમાંથી નવ નાડ અને નવ કાડ આ પ્રકારે છે—

નવ નાડ :—૧, કુંભકાર, ૨, પટ્ટહલ્લ (પટેલ-કિસાનોનો મુખીયો) ૩, સુવર્ણકાર (સોની) ૪, સુવકારા (રસોઈયો) ૫, ગંધવ્યા (ગંધૈયો), ૬, કાસવગ્ગા (વાણુંદ), ૭, માલાકાર (માળી), ૮, કચ્છકાર (કીર જે નદી વગેરેની પાસે કાકડી, તડબુચ વગેરે વાવે છે, અને ૯, તંબોલી.

નવ કાડ :—૧, ચમ્મયરુ (ચર્મકાર-ચામડા વગેરેનું કામ કરવાવાળા), ૨, જંતપીલગ (તેલી), ૩, મંછિક (ગાંછા) ૪, છિપાય (છીપા), ૫, કંસકોર (કંસારા-વાસણ બનાવવા વાળા) ૬, સીવગ (દરજી) ૭, ગુઆર (સંભવતઃ ગોવાળ હોવો જોઈએ) ૮, મિલ્લા (ભીલ) અને ધીવર (મચ્છિમાર).

પ્રશ્ન ૮૨૩ :—આઠ મહાપ્રતિહાર્ય ભગવાનના હંમેશા રહે છે કે નહિ અને જો રહેતા હોય, તો મૃગાવતીજીના સમયે અધિકાર કેમ થયો ?

ઉત્તર :—સમવસરણમાં ભગવાનની પાછળ લામંડળ રહે જ છે. સમવસરણમાં અંધારું હતું નહીં અને ન તો મૃગાવતીજીને પણ સમવસરણમાં અંધારું લાગ્યું હતું. પરંતુ સમવસરણની બહાર તો અંધારું હોવું સ્વાભાવિક જ છે. સમવસરણમાં અંધારું ન હોવા છતાં પણ દિવસ અને રાતનું જ્ઞાન તો સમવસરણવાસિઓને અવશ્ય થતું હતું.

અહીં ખાસ વાત એ છે કે તે વખતે સમવસરણ ભૂમિમાં ચંદ્ર અને સૂર્ય મૂળ (ખાસ શાશ્વત) વિમાનથી આવેલા હતા. સૂર્ય વિમાનની ત્યાં હાજરી હોવાથી મહાસતી મૃગાવતીજીને અસમય થયાનો ખ્યાલ ન આવ્યો. અને વિમાન જતાં જ તુરત ખબર પડી ગઈ.

ચંદ્ર અને સૂર્યનું શાશ્વત વિમાનથી આવવું નિમ્નોક્ત (નીચે લખેલ) સ્થાનાંગના પાઠની ટીકાથી સ્પષ્ટ છે. પાઠ—“ ક્રતરણં ચન્દ્ર સુરણં (સૂ. ૭૭૭) મગવતો મહાવીરસ્ય વન્દનાર્થમવતરણમાકાશાત્ સમવસરણ ભૂમ્યાં ચન્દ્રસૂર્યયોઃ શાશ્વત વિમાનોપેતયોર્વભૂવેદમપ્યાશ્ચ-ર્થમેવેતિ ॥ ૩ ॥ ”

પ્રશ્ન ૮૨૪ :—ધ્યાન કરવાથી નિકાચિત કર્મ દૂટે છે કે ભોગવવાથી ?

ઉત્તર :—ધ્યાન તપ છે. તપથી પણ નિકાચિત કર્મ દૂટે છે. આ વાત ઠાણાંગના દસ પ્રકારના બળની આ—“ તપોબલં ચદનેકમવાર્જિતમનેકદુઃસ્વકારણં નિકાચિત કર્મમંથિ ક્ષપયતિ ” (સૂ. ૭૪૦) ટીકાથી સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૮૨૫ :—બીજા નસુત્યુણુમાં “ કામાણં ” શબ્દ છે, તે શું કેવલી ભગવાન પણ મોક્ષની અભિલાષા કરે છે ?

ઉત્તર :—અપ્રમત મુનિ મોક્ષની અભિલાષા કરતા નથી. પરંતુ અભિલાષા ન કરવા છતાં પણ જે કાર્યથી જે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે, તેના કર્તાને તે વસ્તુના અભિલાષી કહેવાય છે. જે વ્યક્તિ જે વસ્તુને યોગ્ય બને છે, તેને પણ તે વસ્તુના અભિલાષી કહેવાય છે. તથા જે કાર્યથી જે પરિણામ આવવાનું હોય, તે કાર્યના કર્તાને, અભિલાષા વગર પણ તે પરિણામનો અભિલાષી કહેવાય છે. જેમ ઉત્તરાધ્યયન-૭ માં “ આણસંપરિકંઘણ ” “ આણસાણ સમીહિણ, ” “ આઝઅંનરણકંઘે, જહાણસંવણણ ” આ ઉદાહરણોથી મોક્ષની અભિલાષા ન કરવા છતાં પણ ભગવાનને મોક્ષાભિલાષી સમજવા જોઈએ.

પ્રશ્ન ૮૨૬ :—જે જીવ, જલ્દી જલ્દી અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મરે છે, તે કઈ પર્યાપ્તિના અપર્યાપ્ત રહેતા થકા મરી શકે છે ?

ઉત્તર :—ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થવા પર જ જીવ પર-ભવનું આયુ બાંધી શકે છે, પહેલાં નહિ. એથી જલ્દીથી જલ્દી મરવાવાળા ઉચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિનો અપર્યાપ્તો મરી શકે છે, આના પહેલાં નહિ. આ વાત સ્થાનાગ ઠા. ૨ ઉ. ૧ (સૂત્ર ૭૩) ની ટીકા અને અર્થમાં છે.

પ્રશ્ન ૮૨૭ :—ગર્ભમાં રહેલા તિર્યચ પાંચેન્દ્રિયને પણ શું વૈકિય લઘિધ હોઈ શકે છે ?

ઉત્તર :—હા, હોઈ શકે છે. પ્રમાણ ઠા. ૨ ઉ. ૩ (સૂત્ર ૮૫) ના મૂળ પાઠમાં બતાવેલ છે.

પ્રશ્ન ૮૨૮ :—પ્રથમ ગુણુસ્થાનકમાંથી ૩, ૪, ૫, ૭ માં જાય છે. આવી માન્યતા છે, તો શું પ્રથમ ગુણુસ્થાનકથી સીધા પાંચમામાં અથવા સાતમામાં પહોંચી જાય છે, ચોથાને સ્પર્શ્યા વિના ?

ઉત્તર :—સાદિ મિથ્યાત્વ જ પ્રથમ ગુણુસ્થાનથી ૩, ૫, અને ૭ મા ગુણુસ્થાનમાં જઈ શકે છે. અનાદિ મિથ્યાત્વ નહિ. અનાદિ મિથ્યાત્વ તો પ્રથમ ગુણુથી ચોથા ગુણુમાં જ જશે.

પ્રશ્ન ૮૨૯ :—અઢી-દ્વીપની બહાર અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોમાં તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવ છે, તે સંજી છે કે અસંજી ? શું મનવાળા જીવ, અઢી-દ્વીપની બહાર પણ છે ? જો હોય, તો તેના મનોગત ભાવોને મનઃપર્યવ જ્ઞાની કેમ નથી જાણતા ? મનઃપર્યવજ્ઞાની ન જાણે, આ દૃષ્ટિથી શંકા થાય છે કે કદાચ અઢી દ્વીપની બહાર મનવાળા જીવ ઉત્પન્ન ન થતા હોય ?

ઉત્તર :—સંજી અને અસંજી જલચર તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની જે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૦૦૦ યોજનની બતાવેલ છે તે ૧૦૦૦ યોજનના જલચર તો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં જ હોય છે. તથા સંજી ઉરપરી-સર્પની ઉ. અવગાહના ૧૦૦૦ યોજનની બતાવેલ છે તે પણ મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર જ હોય છે. સમુગ્ગ અને વિતતપક્ષી પણ મનુષ્ય ક્ષેત્રથી બહાર જ હોય છે. સાતમી નરકના નારકી યાવત્ સ્વયં ભૂરમણ સમુદ્રમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ વાત પ્રજ્ઞાપના પદ ૨૧ તૈજસ અને કાર્મણની અવગાહનાના મૂળ પાઠથી સ્પષ્ટ થાય છે. એથી ત્યાં સંજી અવશ્ય છે. અને અસંખ્યાતા દ્વીપમાં જે માનસરોવર છે ત્યાંના જલચર પણ જ્યોતિષી દેવોનું રૂપ જોઈ, નિદાન કરીને, જ્યોતિષી થાય છે. અસંજી જ્યોતિષીઓમાં જતા નથી. એથી ત્યાં પણ સંજી છે. આ વાત પ્રજ્ઞાપનાના ત્રીજા પદની ટીકાથી સ્પષ્ટ છે. ઇત્યાદિ અનેક પ્રમાણોથી સંજી અને અસંજી બન્ને પ્રકારના તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવ, સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધી છે.

મનઃપર્યવજ્ઞાનનો વિષય લાંબાઈ, પહોળાઈમાં મનુષ્યક્ષેત્ર પ્રમાણ અને ઉંચાઈમાં સમભૂમિથી ૯૦૦ અને નીચાઈમાં ૧૦૦૦ યોજનનો છે. એથી અધિક નથી જાણી શકતા. આ જ કારણે તે મેરુના સોમનસ અને પંડગ-વનની વાવડિઓ આદિના સંજી તિર્યંચના મનોગત ભાવોને ન જાણી શક્યા.

ઉપર મનવાળા વૈમાનિક દેવ છે. નીચે મનવાળા નૈરયિક છે. અને મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર તિર્યંચ, વ્યંતર અને જ્યોતિષિઓ હોવા છતાં પણ મનઃપર્યવજ્ઞાનનો વિષય ન હોવાથી જાણી શકતા નથી, પરંતુ સંજી તિર્યંચ તો મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર ઘણા છે.

પ્રશ્ન ૮૩૦ :—અસંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવ જે સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા છે, તેના ઉત્પત્તિના સ્થાન કયા છે ? શું સંજીના મૃત કલેવરથી અસંજી ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. ?

ઉત્તર :—જળ, કાદવ, વનસ્પતિ, ભૂમિ, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના શરીર અને મૃતક શરીર (દેહકાદિ) વગેરેમાં અસંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય ઉત્પન્ન થવાની સંભાવના છે.

પ્રશ્ન ૮૩૧ :—સાધુને ૭૨ હાથ કપડું રાખવું અને સાદવીને ૯૬ હાથ કપડું રાખવું કહેલ છે, તો તે ૭૨ અને ૯૬ હાથનો ત્રિભાગ આપણી શ્રદ્ધા પદ્મપણાને અનુસારે કેવી રીતે રખાય ?

ઉત્તર :—૭૨ અને ૯૬ હાથ વસ્ત્ર-વિભાગ વિષયક મહારાજશ્રીની ધારણા નીચે પ્રકારે છે:—૫ હાથની લાંબાઈ અને ૩ હાથની પહોળાઈના હિસાબે બે ચાદર (પછેડી) (ઉનની-ગરમ અને સુતરાઉ)ના ૩૦ હાથ અને ૧ ચાદર(પછેડી) લાંબાઈ, પહોળાઈમાં થોડી નાની એટલે લગભગ ૧૩ હાથની, ચોલપટ્ટક ૬ હાથ લાંબો અને ૧૫ હાથ પહોળાઈથી ૯ હાથ થયો. શેષ ૨૦ હાથ વસ્ત્રમાં મુખવસ્ત્રીકા-(મુહપત્તિ) રજોહરણનું કપડું, ઝોળી, રજસ્રાણુ, ગરણું, પથારી વગેરેનો સમાવેશ થયો સંભવ છે.

સાધ્વીને ૩ હાથ પહોળી બે (પછેડી) ચાદર અને ૪ હાથ પહોળી એક આગ્રણેયની લાંબાઈ ૪૫ હાથની થઈ. અને બે હાથની પહોળાઈ લાંબાઈ ૩૫ હાથની એક ચાદર (પછેડી) લગભગ ૭૫ હાથની લાંબી અને ૨ હાથની પહોળી સાડી (પછેડી). શેષ ૨૯ હાથમાં અવગપટ્ટ ‘ જાંઘિયા-કાંચલા ’ અને ઉપર બતાવેલ ઉપકરણોનો સંભવ છે.

પુસ્તકો પછીથી લખાયેલ છે, તેથી પુસ્તકોને બાંધવા માટે વસ્ત્ર અલગ છે.

બૃહત્ કલ્પના ત્રીજા ઉદ્દેશમાં “ તિહિં કસિણેહિં વત્યેહિં આયાણ સંપન્નવૃત્તણ ” અને “ ચરહિં કસિણેહિં વત્યેહિં આયાણ સંપન્નવૃત્તણ ” આ પાઠના અનુસારે જે ૭૨ અને ૯૬ હાથનું વર્ણન કરેલ છે. તે જ પ્રમાણે હમણાં પણ આ દેશના વણકર લોકોમાં ચાલુ છે. ૨૮ આંગળના હાથથી ૨૪ હાથ લાંબો અને એક હાથ પહોળો જે કપડાનો તાકો તૈયાર કરે છે, તેને રજો કહે છે.

મૂલ્યની અપેક્ષાથી ટીકાકારોએ એક વસ્ત્રની કિંમત ૧૮ રૂપિયાથી ઓછી આંકી છે અને આપણી ધારણા તો ૧૦ રૂપિયાની અંદરની છે.

ટીકાકારોએ પછેડીની લાંબાઈ ૩૫ હાથની બતાવેલ છે. અને આપણી ધારણા ઉપર અનુસાર છે.

પ્રશ્ન ૮૩૨ :—અરિહંતોના આઠ પ્રતિહાર્ય પ્રત્યેક સમયે રહે છે શું ?

ઉત્તર :—અરિહંતોને કેવલજ્ઞાન થયા પછી બધા પ્રતિહાર્યો હોય છે. પરંતુ નિરંતર હોતા નથી. જેમકે—આકાશમાં સાથે રહેવા છતાં પણ જ્યાં ઉભા રહે અને બેસે ત્યાં જ તત્કાલ અશોક વૃક્ષ થઈ જાય છે. અને પાછળના ભાગમાં ભામંડળ પણ થઈ જાય છે. છત્ર, ચામર અને સિંહાસનાદિ આકાશમાં સાથે ચાલે છે. પરંતુ બેસવાના અવસરે જ સિંહાસન બેસવાના કામમાં આવશે. સમવસરણમાં ઉપદેશના પ્રસંગ વખતે દિવ્ય ધ્વનિ સમજવી જોઈએ. પુષ્પ વૃષ્ટિ સર્વાત્ર થતી નથી. સમવસરણમાં જ થાય છે. ઇત્યાદિ પ્રસંગોથી પ્રતિહાર્યોનું યુગપદ્ધ (એક સાથે) હોવા પણ નિરંતર રહે છે તે બરાબર લાગતું નથી.

પ્રશ્ન ૮૩૩ :—સાધુ સાધ્વીને પ્રથમ પહોરમાં સ્વાધ્યાય, બીજામાં ધ્યાન,

ત્રીજામાં ભિક્ષા અને પછી ચોથામાં સ્વાધ્યાય કરવી બતાવેલ છે, તો પછી આગમ અનુસાર વિહારનો સમય કયો સમજવો ?

ઉત્તર :—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૬ મા અધ્યાયની ૧૨ મી ગાથામાં આ પ્રકારે સામાન્ય દિવસ-કૃત્ય (દિનચર્યા) બતાવેલ છે. આમાં પ્રતિલેખન, ઉચ્ચાર-પ્રસ્તવણ-પરિત્યાગ, ધર્મ દેશના, વિહાર, વૈયાવૃત્ય વગેરે ક્રિયાઓનો અંતર્ભાવ (સમાવેશ) થઈ જાય છે. જેમ-આ જ અધ્યયનની ૮ મી ગાથામાં પ્રતિલેખનનું અને ૯-૧૦ માં વૈયાવૃત્યનું વર્ણન છે. તથા આ જ અધ્યયનમાં અન્ય સ્થળે શર્યા, ઉચ્ચાર-પ્રસ્તવણ, ભૂમિ પ્રતિલેખના, પ્રતિક્રમણ વગેરેનું વર્ણન પણ છે. તે જ રીતે વિહારનો અવસર હોય ત્યારે સાધુ-સાધ્વી, દિવસના કોઈ પણ પહોરમાંથી કોઈ પણ પહોરમાં—“ કાલે ચ દિવસેવુત્તે ” ઉત્તરાધ્યયનના ૨૪ મા અધ્યયનના આ પદ્ધતી સ્પષ્ટ થાય છે. અને રાત્રિ વિહારનો નિષેધ બૃહત્-કંઠપના પ્રથમ ઉદ્દેશકના “ નો કપ્પઙ્ગ નિગંથાણં વા રાત્તં વા વિચાલે વા અદ્ધાણગમિત્તે ૪૮ ” આ પાઠમાં સ્પષ્ટ છે, એથી સાધુ-સાધ્વી પોતાની અનુકુળતાનુસાર ચારેયમાંથી કોઈ પણ પહોરમાં વિહાર કરી શકે છે.

પ્રશ્ન ૮૩૪ :—દેવલોક કોના આધારે છે ?

ઉત્તર :—ઠાણાંગ સૂત્રના ત્રીજા ઉદ્દેશમાં—

“ તિપ્પદ્ધિયા વિમાણા પં. તં. ઘણોદધિ પદ્ધિયા, ઘણવાય-પદ્ધિયા, ઓવાસંતર પદ્ધિયા (૧૮૦) ”

આ પ્રકારે મૂલ પાઠ છે. ટીકા અને અર્થમાં ૧૧૧ ગાથા આ પ્રકારે છે—

“ ઘણ ઉદદ્ધિ-પદ્ધિયાણા સુર-મવળા હોંતિ દોસુ ૧-૨ કપ્પેસુ । ૩-૪-૫ તિસુ વાડ પદ્ધિયાણા તદુમયસુપદ્ધિયા તીસુ ૬-૭-૮ ॥૧॥ તેણ પરં ઉવરિમગા આગાસંતર પદ્ધિયા સવ્વેતિ ।

પ્રશ્ન ૮૩૫ :—ભગવાન ઋષભદેવના પારણામાં એકરો આઠ (૧૮૮) ઘડાનું વર્ણન છે કે એક ઘડાનું વર્ણન છે ?

“ ત્રિષષ્ઠિ શલાકા-પુરૂષચરિત્ર ”માં તો “ ઇન્દુરસના અનેક ઘડાઓનો રસ વહોરાવ્યો. ” એવું વર્ણન છે. અવશ્યક મલયગિરિ પ્રથમ ખંડાન્તર્ગત કથામાં એક ઘડાનું જ વર્ણન છે. એથી અહીંયાં કથામાં મતભેદ દેખાય છે.

પ્રશ્ન ૮૩૬ :—ઉત્તરાધ્યયન અધ્યયન ૨૦ ની ૨૬ મી ગાથામાં “તે મારા જાણુતા કે અજાણુતા અન્ન, પાણી, સ્નાન, સુગંધ આદિનું સેવન કરતી નથી.” તો અન્ય વસ્તુઓ પણ ત્યાગી દીધી હશે. પરંતુ અન્ન, પાણી, જાણુતાં કે અજાણુતાં જોડલા દિવસ બિમારી રહી એટલા દિવસ ગ્રહણ ન કર્યું હોય, આ કેવી રીતે માનવું ?

ઉત્તર:—પતિના દારણુ અને ભયંકર દુઃખથી અત્યંત દુઃખિત હૃદયવાળી પતિવ્રતા સ્ત્રી પતિના પ્રેમથી અન્ન, પાણીનો ત્યાગ પણ કરીએ છે. બીજું, તેની વેદના થોડા દિવસ જ રહી હતી. તેની વેદનામાં સ્ત્રીએ અન્ન, પાણી પણ છોડી દીધા હતા. આ બીલકુલ સાચું છે. કેમકે મુનિઓમાં સિંહ-સમાન તે અનાથી મુનિરાજ હતા. તેઓએ અતિ-શયોક્તિ નથી કરી પણ યથાર્થ વાત કહેલ છે. એથી સંશયની કોઈ વાત નથી.

પ્રશ્ન ૮૩૭ :—દ્વીપાયનનો જીવ, આવતી ચોવિસીમાં ૧૯ મો તીર્થંકર થશે. આવું સાંભળવામાં આવ્યું છે. શું આ સાચું છે?

ઉત્તર:—આ ભરત ક્ષેત્રની આવતી ચોવિસીમાં દ્વીપાયનનો જીવ વીસમો તીર્થંકર થશે. ઓગણીસમો નહિ.

પ્રશ્ન ૮૩૮ :—વેદ, મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ છે, પરંતુ પુરૂષાદિ લિંગ કયા કર્મમાં છે? લિંગ કયા કર્મની પ્રકૃતિ છે?

ઉત્તર:—લિંગ નામ કર્મ ‘ઉપાંગ નામ’ની પ્રકૃતિ છે.

પ્રશ્ન ૮૩૯ :—બાલ, જ્ઞાન, રોગી, અને વૃદ્ધના વિશેષ ઉપકરણોના વિષયમાં પૂ. મહારાજશ્રીની શું ધારણા છે?

ઉત્તર:—બાલ, જ્ઞાન, રોગી અને વૃદ્ધના માટે વિશેષ ઉપકરણોના વિષયમાં મ. શ્રીની ધારણા નિમ્ન પ્રકારે છે:—

બાલ અથવા વૃદ્ધ સાધુ સાધ્વી સશક્ત હોય તો તેના માટે વિશેષ ઉપકરણોની આવશ્યકતા નથી. પરંતુ અશક્તોના માટે છે. નિશીથના ૧૪ માં ઉ. ના સૂત્ર ૬-૭ થી પાત્રોના માટે અને ૧૮ માં ઉ. ના અંતિમ ભાગથી વસ્ત્રના માટે સ્પષ્ટ છે.

હાથ-પગાદિ છિન્ન (છેદાયેલા), જ્ઞાન અને રોગીઓ માટે જે જે ઉપકરણોની આવશ્યકતા હોય, તેને તે ઉપકરણો દેવા ઉપરોક્ત સૂત્રથી સંગત લાગે છે. અલગ-અલગ રોગાદિના અલગ-અલગ કારણો હોય છે. એથી ભિન્ન-ભિન્ન ઉપકરણોની આવશ્યકતા હોઈ શકે છે. એટલે ઉપકરણોની સંખ્યાનો નિર્દેશ ન હોવા છતાં પણ અત્યંત આવશ્યકતાનુસાર, સંયમાનુકૂળ ઉપકરણ દેવા યોગ્ય લાગે છે. અને જરાથી જીર્ણ સ્થવિરોના અધિક ઉપકરણ, નામ યુક્ત વ્યવહાર સૂત્ર ૮ માં ઉદ્દેશના ૫ માંથી સિદ્ધ છે.

સાધારણ રોગાદિના પ્રસંગે અને નિરોગ બાળકાદિના માટે તો પરસ્પરના ઉપકરણોથી જ નિભાવ થઈ શકે છે. તથા ૧૧ મહિના સુધી અધિક વસ્ત્ર પણ વિધાનાનુસાર રાખી શકાય છે.

પ્રશ્ન ૮૪૦ :—નારકી, ભવનપતિ અને વ્યંતરમાં જીવના ત્રણ ભેદ ગણાય છે, તે કયા છે? ખુલાસા સહિત બતાવો?

ઉત્તર:—ચૌદમા સમવાયાંગમાં જીવના જે ૧૪ લેહ બતાવ્યા છે, તેમાંથી જીવનો ૧૧ મો લેહ અસંજી પંચેન્દ્રિયનો અપર્યાપ્તો, તેરમો લેહ સંજી પંચેન્દ્રિયનો અપર્યાપ્તો અને ૧૪ મો સંજી પંચેન્દ્રિયનો પર્યાપ્તો, આ જીવના ત્રણ લેહ નારકી, લવનપતિ અને વ્યંતરદેવોમાં હોવા સંભવ છે.

અહીંથી તો અસંજી અને સંજીના પર્યાપ્તા જ મરીને નરક અને દેવ ગતિમાં જાય છે, પરંતુ ત્યાં તે અસંજીનું અસંજીપણું થોડીવાર (અંતર્મુહુર્ત) સુધી અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ રહે છે.

એથી ૧૧ મો જ લેહ ગણવો જોઈએ, બારમો નહીં.

જો કોઈ કહે કે અહિંથી ૧૨ મા લેહમાં મર્યાદા. તો ત્યાં ૧૧ મો લેહ કેમ થઈ ગયો? આના સમાધાનમાં કહેવાનું કે જે પ્રકારે ૧૪ મા લેહ વાળા મરીને નરક અને દેવાદિમાં ૧૩ મા લેહમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે જ રીતે અસંજી જીવના ૧૨ મા લેહમાં મરીને નરક અને દેવગતિના ૧૧ મા લેહપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

શ્રી ટીકમહાસજી મ. શ્રીએ પણ ચોવીસ ઠાણા (નવતત્ત્વ)માં ઉપરોક્ત લેહ જ ફરમાવ્યાં છે.

શંકા :—નારક, લવનપતિ અને વ્યંતરના અપર્યાપ્તામાં અસંજી-પંચેન્દ્રિયના અપર્યાપ્તા, જે જીવનો ૧૧ મો લેહ બતાવ્યો છે, તેમાં આ બાધા ઉપસ્થિત થઈ જાય છે કે પછી પૃથ્વી, પાણી વનસ્પતિમાં દેવાદિ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેની અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પણ સંજી પંચેન્દ્રિયના અપર્યાપ્તા લેવા જોઈએ. પરંતુ એવું નથી લેવાતું. ૭ અપર્યાપ્તાના સ્થાન સ્વ-યોગ્ય પર્યાપ્તોને જ્યાં સુધી પૂર્ણ નહિ કરશે, ત્યાં સુધી જ અપર્યાપ્તાના સ્થાન સમજવા જોઈએ.

શાસ્ત્રોમાં જે નારક, લવનપતિ આદિ ને જીવવાની અપેક્ષાએ જ અસંજી કહેલા છે. એથી તે જીવનું ત્રીજું સ્થાન લેવું તે વિચારણીય પ્રતીત થાય છે.

સમાધાન :—જીવાભિગમ સૂત્રના બે જીવોની પ્રતિપત્તિમાં, ભગવતી શ. ૬ ઉ. ૪ શ. ૨૮ ઉ. ૨, પન્નવણા પદ ૨૮ ઉ. ૨ આદિ અનેક સ્થાનોમાં નારકી અને દેવોને સંજી અને અસંજી બન્ને બતાવેલ છે.

શ. ૮ ઉ. ૨ માં નારક અને દેવોમાં નારક અને દેવ ગતિકમાં, નારક અને દેવોના અપર્યાપ્તામાં અને નારક અને દેવ લવસ્થાદિમાં જે અજ્ઞાન બે તથા ત્રણ બતાવ્યા છે (ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના) જેનું કારણ અસંજી નારક અને દેવના અપર્યાપ્તામાં વિભંગ નથી હોતું, એથી બે બતાવેલ છે. આનાથી પણ ત્યાં નારક અને દેવમાં થોડીવાર (અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી) અસંજીપણું રહેવું સિદ્ધ થાય છે.

શ. ૧૩ ઉ. ૧ માં સંખ્યાતા વિસ્તારવાળા નરકાવાસોમાં અસંજી એક, બે, ત્રણ યાવત્ સંખ્યાતા ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. ત્યાં મળી પાણુ શકે છે. પરંતુ નિકળતા નથી. અસંખ્યાતા વિસ્તારવાળા નરકાવાસોમાં અસંજી એક, બે, ત્રણ યાવત્ સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. મળી શકે છે, પરંતુ નિકળતા નથી.

આ જ શતકના બીજા ઉદ્દેશમાં દેવનું વર્ણન છે. આ બન્ને ઉદ્દેશને જોવાથી નારક અને દેવોમાં અસંજીની ઉત્પત્તિ અને મળવું સ્પષ્ટ થાય છે.

નારક અને દેવોમાં અસંજીપણું થોડીવાર સુધી રહેવું શાસ્ત્રકારોએ જોયું. એથી સ્થળે સ્થળે તેમાં અસંજી બતાવ્યા છે. એકેન્દ્રિય જીવોમાં સંજીપણું ન જોયું. એથી જીવાભિગમ આદિ કોઈ પણ સૂત્રમાં તેમાં સંજીપણું નથી બતાવ્યું.

એકેન્દ્રિયમાં જવા વાળા દેવોની ઉદ્વર્તના સંજીપણાથી ન થતાં અસંજીરૂપથી જ થાય છે. એથી એકેન્દ્રિયમાં સંજી કેવી રીતે મળે? આ વાત શ. ૧૩ ઉ. ૨ થી સ્પષ્ટ છે.

રહી વાત આ કે અસંજી જીવ, દેવ અને નારકમાં અસંજી રૂપથી જ જાય છે, તે દેવ, એકેન્દ્રિયમાં સંજી રૂપથી ન જઈને અસંજી રૂપે કેમ જાય છે? આવો ભેદ હોવાનું શું કારણ છે?

ગતિ, જાતિ, અધ્યવસાય, સ્વભાવ, ક્ષયોપશમાદિ અનેક કારણોથી અનેક પ્રકારના ભેદ દેખાય છે, જેમ કે—દેવ, એકેન્દ્રિયમાં અને સંજી તિર્યંચ અને મનુષ્યમાં જ જાય છે. શેષ બેઠન્દ્રિયાદિમાં નહિ. નારક, એકેન્દ્રિયમાં પણ ન જાય. પૃથ્વીકાયાદિના જીવ, મનુષ્યમાં આવીને મોક્ષ જઈ શકે છે, પરંતુ બેઠન્દ્રિયાદિના નહિ. સૂક્ષ્મ નિગોદાદિના જીવ મનુષ્ય થઈ શકે છે, પરંતુ ૭ મી નરક, તેઉ, વાઉ, યુગલિયાના નહિ, નપુંસક ૭ મી નરકમાં જઈ શકે છે, પરંતુ સ્ત્રી નહિ. સ્ત્રી, અશુભ ઉત્કૃષ્ટ આયુ ન બાંધીને શુભ બાંધી શકે છે. સંજી તિર્યંચોની નરકમાં જવાની ભિન્નતા છે, પરંતુ દેવોમાં સમાનતા છે. સહસ્રાર દેવો સુધીના અપર્યાપ્ત દેવોમાં કર્મ આશીર્વાદ લબ્ધિના પરિણામ વાળા હોઈ શકે છે. પરંતુ મનઃપર્યાવાદિ લબ્ધિ તથા દેશ સર્વ વ્રતિના પરિણામ વાળા નહિ. વગેરે—વગેરે અનેક પ્રકારના ભેદ દ્રષ્ટિ—ગત થાય છે. તે જ પ્રકારે અહિં પણ સમજવું જોઈએ.

જ્યારે જ્યારે જીવના મનોવિજ્ઞાનના આવરણોનો ક્ષયોપશમ થાય છે, ત્યારે ત્યારે તે જીવને સંજી અન્યથા અસંજી બતાવે છે.

સામાન્ય રૂપથી સ્વ-યોગ્ય પર્યાપ્તિઓને જ્યાં સુધી જીવ પૂર્ણ કરી લેતો નથી, તેને તેનો અપર્યાપ્ત માનવો. પરંતુ અપવાદમાં આ પ્રકારે માનવું પણ આગમ સિદ્ધ છે.

ઉપરોક્ત અનેક વાતોને વિચારતા અને આગમ પાઠો ઉપર દ્રષ્ટિપાત કરતા પૂર્વોક્ત ૩ ભેદ જ નારક અને દેવોમાં સમજમાં આવે છે.

નારક અને દેવોમાં અસંસીતું અસંસીપણું અદ્ય કાળ સુધી જ રહે છે. એથી કોઈ કોઈ આચાર્ય જે ભેદ જ માને છે. પરંતુ અદ્ય કાળની ગણના કરવાથી તો ૩ ભેદ જ થાય છે.

પ્રશ્ન ૮૪૧ :—સાધુઓના ૧૨૫ અતિચાર બતાવ્યા છે. તેમાંથી ૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તિ અને ૨ રાત્રિ ભોજનના. આ અતિચાર કયા કયા છે?

ઉત્તર :—છટ્ટા વ્રતના જે અતિચાર ૧, દિવસ-રાત્રિ ભોજન (જે સૂર્યોદય પહેલાં લીધેલ, વાસી રાખેલ, અંધારામાં અને અપ્રકાશકારી વાસણમાં ઈત્યાદિ આહાર દિવસમાં ખાવા છતાં પણ રાત્રિ ભોજન સમજવું) ૨, રાત-રાત્રિ ભોજન (જે દિવસમાં અધિક માત્રામાં ભોજન કરે, જેની ગંધ રાત્રીમાં ચાલુ રહે, આહાર પાણીનો ઓડકાર રાતમાં ગળી જાય, ઉદય અને અસ્તની શંકા હોવા છતાં પણ ખાય-પીયે ઈત્યાદિ) અને પ્રકાશાન્તરથી ભાવ રાત્રિ-ભોજન (રાતના ખાવાની ઈચ્છા પરંતુ ખાઈ ન શક્યો અને સૂર્ય હોવા છતાં પણ અનુદય અને અસ્ત સમજીને ખાધું) ૩, દ્રવ્ય અને ભાવ રાત્રિ ભોજન (મનમાં દિવસની શંકા હતી અને દિવસ હતો પણ નહિ, એવી દશામાં ખાધું વગેરે).

ઈયાં સમિતિના ચાર અતિચાર—(૧) દ્રવ્યથી છકાયના જીવોને દ્રવિથી જોઈને ન ચાલે (૨) ક્ષેત્રથી યુગ પ્રમાણ ભૂમિને જોઈને ન ચાલે (૩) કાળથી ચાલે ત્યાં સુધી જોઈને ન ચાલે (૪) ભાવથી શબ્દાદિ ૫ અને ૫ સ્વાધ્યાયમાં ધ્યાન રાખતો ન ચાલે.

ભાષા સમિતિના જે અતિચાર (૧) અસત્ય ભાષા (૨) મિશ્ર ભાષા.

એષણા સમિતિના ૪૭ દોષ—આહાર લાવવાના ૪૨ દોષ અને રાખવાના પાંચ, એમ ૪૭ દોષ ન વળે તો ૪૭ અતિચાર. એથી સમિતિના જે અતિચાર (૧) જોયા વગર ઉપકરણાદિને અયતનાથી લે, ભોગવે (૨) અને તે જ પ્રકારે રાખે. પાંચમી સમિતિના ૧૦ અતિચાર—ઉત્તરાધ્યયનના ૨૪ માં અધ્યયનમાં ૧૦ બોલ વળીને પરકવાનું બતાવેલ છે તે ન વળે તો ૧૦ અતિચાર.

સરંભ, સમારંભ અને આરંભ એમ ત્રણ ત્રણ અતિચાર ગુપ્તિના છે.

આ યાદ રહે કે ઉપરોક્ત બધા દોષ અતિચારની હદ સુધી રહે ત્યાં સુધી જ તેને અતિચાર સમજવા.

પ્રશ્ન ૮૪૨ :—સાતેય નારકીની પૃથ્વીના અંતિમ (કિનારા, શુ' ચારેય તરફ અલોકથી લાગેલા છે? કે વચ્ચે કોઈ બીજી વસ્તુ પણ છે?

ઉત્તર :—ધનોદધિ, ધનવાય અને તનુવાય આમ ત્રણ-ત્રણ વલય પ્રત્યેક નરક-પૃથ્વીને આવેલા છે. પછી અલોક છે.

રત્ન પ્રભાના પૃથ્વી-પિંડથી ચારેય તરફ લોકાંત ૧૨ યોજન દૂર છે. શર્કરા-

પ્રભાથી ૧૨૩, વાલુકા પ્રભાથી ૧૩૩, પંક પ્રભાથી ૧૪, ધૂમ પ્રભાથી ૧૪૩, તમ પ્રભાથી ૧૫૩, તમતમા-પ્રભાથી ચારે ય તરફ લોકાંત ૧૬ યોજન દૂર છે. રત્ન પ્રભાદિ પૃથ્વીઓથી જે ૧૨ થી ૧૬ યોજન સુધી લોકાંત દૂર છે, તેનું વિવરણ નિમ્ન પ્રકારે છે.

રત્ન પ્રભાનો જે ઘનોદ્ધિ વલય છે, તે ૬ યોજનનો છે. તેના પછી ઘનવાન વલય ૪૫ યોજનનો અને તનુવાય વલય ૬ કોષ (૧૩ યોજન) નો છે. આ રીતે રત્ન-પ્રભા પૃથ્વીની ચારે ય તરફ ૧૨ યોજન લોકાંત દૂર છે. આગળ અનુક્રમથી પ્રત્યેક નરકનો ઘનોદ્ધિ વલયમાં એક યોજનનો ત્રીજો ભાગ મોટો છે. ઘનવાયવલયમાં પા યોજન (એક કોસ) મોટો છે અને તનુવાય વલયમાં કોસનો વલય ભાગ મોટો છે. આનો ખુલાસો જીવાભિગમ સૂત્રમાં છે.

પ્રશ્ન ૮૪૩ :—નારકીના પૃથ્વી-પિંડની જડાઈ વચ્ચેમાં તથા કિનારા ઉપર સરખી છે કે ન્યૂનાધિક ?

ઉત્તર :—રત્નપ્રભાદિના પૃથ્વીપિંડની જડાઈ વચ્ચેમાં અને કિનારા ઉપર જીવાભિગમ સૂત્રના, “ હમાણં મંતે ! રયણપ્પમાણ પુઢવી, અંતણ મજ્જેય સવ્વત્થ સમા બાહલ્લેણં પણ્ણત્તા ? હંતા ગોયમા । હમાણં રયણપ્પમા પુઢવી અંતણ મજ્જેય સવ્વત્થ સમા બાહલ્લેણ, એવં જાવ અહેસત્તમા ” આ પાઠમાં બરાબર બતાવેલ છે. અર્થાત્ ઘનોદ્ધિ, ઘનવાય, અને તનુવાયની જેમ પૃથ્વી પિંડોની જડાઈ એાછી થતી નથી.

પ્રશ્ન ૮૪૪ :—નિકાચિતમાં સ્થિતિ-ઘાત, રસ ઘાત થાય છે કે નહિં ?

ઉત્તર :—ઉદ્ગર્તાના, અપવર્તાના આદિ બધા કરણોના અવિષયપણે કર્મોને સ્થાપિત કરવાને જ નિકાચિત કહે છે. અર્થાત્ કોઈ પણ કરણથી જેમાં કિચિત્ પણ ફેરફાર ન થઈ શકતો હોય એવા સજ્જડ કર્મ ‘નિકાચિત કહેવાય છે. એથી નિકાચિત કર્મમાં સ્થિતિ-ઘાત, રસઘાત નથી થતો. સૂત્ર ભગવતી શતક એક, ઉદ્દેશા એકની ટીકા પ્રથમ ખંડના પૃ ૦ ૬૫ માં તથા કર્મપયડિ (કર્મ પ્રકૃતિ) આદિ ગ્રંથોમાં પણ આનો ખુલાસો છે.

પ્રશ્ન ૮૪૫ :—ક્ષયોપશમમાં અનંતાનુબંધીનો ક્ષય અને દર્શન-ત્રિકનો ઉપશમ કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર :—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વમાં ૪, ૫, અથવા ૬ પ્રકૃતિ ક્ષય થઈ જાય ત્યારે દર્શન-મોહનીય કર્મનો વિપાકોદય નહિ, પરંતુ પ્રદેશોદય અવશ્ય હોય છે. મિથ્યાત્વ-મોહનીયાદિ ત્રણેય પ્રકૃતિ, દર્શન મોહનીય કર્મની છે. આ ત્રણેયમાં આજા કે થોડા મિથ્યાત્વના અણુ હોય જ છે. એથી ૪-૫ અથવા ૬ નો ક્ષય થઈ જાય ત્યારે અવશેષ ૩, ૨, અથવા ૧ નો (દર્શન મોહનીનો) પ્રદેશોદય તો અવશ્ય રહેશે જ.

ક્ષાયિક વેદક સમ્યક્ત્વ હોય છે, ઉપશમ વેદક પણ હોય છે, પરંતુ ક્ષાયિક ઉપશમ તો જાણ્યું નથી.

ઉપશમમાં વિપાક અને પ્રદેશોદય બન્ને અટકી જાય છે. અને ક્ષયોપશમમાં માત્ર પ્રદેશોદય હોય છે.

અહિં ક્ષયની સાથે ઉપશમ હોવાને ક્ષયોપશમ અને નિઃકેવલ (ખાલી) ઉપશમને ઉપશમ સમજવું. (ખીજા સ્થળે અન્ય પ્રકૃતિઓના ક્ષય વગર જ નિઃકેવલ ક્ષયોપશમ જ્ઞાનાવશુઆદિ પ્રકૃતિઓનો બતાવ્યો છે, તેનો અર્થ ખીજી રીતે છે. તે નંદી સૂત્રાદિની ટીકા વગેરેમાં બતાવેલ છે.)

પ્રશ્ન ૮૪૬ :—ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વ વાળા ૩-૪ ભવ કરે છે અને એક ગતિમાંથી આવે, ૪ ગતિમાં જાય આદિ વર્ણુન તથા ઉપશમ શ્રેણિ કરે છે. આદિ શાસ્ત્રમાં કયાંય આવ્યું છે ?

ઉત્તર :—ઉત્તરાધ્યયનના ૨૯ માં અધ્યયનના પ્રથમ બોલથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ઉત્કૃષ્ટ દર્શન આરાધના કરવાવાળા ત્રીજો ભવ ઉદ્ભવન કરતા નથી. એવી ઉત્કૃષ્ટ આરાધના પણ કેવલ મનુષ્ય ગતિમાં જ થઈ શકે છે. આનાથી તથા સૂત્ર શ્રી અનુયોગદ્વાર ૬ નામના અધિકારમાં ચાર સંયોગી ભાંગાઓની આ—

“ અસ્તિ ચ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વં સર્વાસ્વપિ ગતિષુ, નારકતિર્ચગ્દેવગતિષુ પૂર્વ પ્રતિપન્નસ્યૈવ, મનુષ્યગતૌતુ, પૂર્વપ્રતિપન્નસ્ય પ્રતિપદ્યમાનકસ્ય ચ તસ્યાન્યત્ર પ્રતિપાદિત્વાદિતિ ” ટીકામાં ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વ બંધી ગતિઓમાં છે, અને તે મનુષ્ય ગતિમાં જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે એમ બતાવેલ છે. તથા ભગવતી શ. ૧, ૩, ૮ ની ટીકા તથા અર્થમાં દર્શન સંપતક કર્યા પછી મનુષ્ય (સાધુ) કોઈ પણ ગતિનું આયુ બાંધતો નથી. પહેલા બાંધ્યું હોય, તો તે વાત અલગ. નીચેના સ્થળોનું આયુ બાંધ્યા પછી પણ ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વ આવી શકે છે. પરંતુ અન્ય આયુબંધની પછી નહિ. નરકમાં ચોથી નરક સુધી, તિર્યંચમાં સ્થલચર યુગલિયાનું, મનુષ્યમાં અકર્મ-ભૂમિઓનું અને દેવગતિમાં સમ્યગ્દષ્ટિ દેવોનું.

યુગલિક આયુ-બંધ પછી ક્ષાયિક સમકિત આવ્યું હોય તો તે જીવને તે ભવ સહિત ચાર ભવ અને શેષને ત્રણ ભવ કરવા પડે છે. આનો ખુલાસો ચોથા કર્મ-અંથની ૨૫ મી ગાથાના અર્થ અને ટીકામાં છે.

સાન્નિપાતિક ભાવને! જે પંચસંયોગિક એક ભંગ છે, તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની ઉપશમ શ્રેણી વાળાઓમાં હોવો અનુયોગદ્વારની આ—“ ક્ષાયિકઃ સમ્યગ્દષ્ટિ, સન્, ય ઉપશ-મશ્રેણી પ્રતિપદ્યતે તસ્યાયં ભંગકઃ સંભવતિ નાન્યસ્ય ” ટીકા અને મૂળમાં બતાવેલ છે. અને ચોથા કર્મ-અંથની આ “ સ્વરૂપે ઇકાર ” ૨૫ મી ગાથામાં ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વમાં અગ્યાર ગુણસ્થાન બતાવ્યા છે. આ બન્ને પ્રમાણોથી ક્ષાયિક સમકિતવાળા ઉપશમ શ્રેણી કરી શકે છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન ૮૪૭ :—સિદ્ધીમાં સાકાર અને અનાકાર ઉપયોગની સ્થિતિ જ. ઉ. કેટલી છે અને જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટમાં કેટલું અંતર છે ?

ઉત્તર :—કેવળીઓના સાકાર અને અનાકાર ઉપયોગની સ્થિતિ એક-એક સમયની પ્રજ્ઞાપના (પદ ૧૩) ના ૧૮ માં પદની ટીકામાં બતાવેલ છે. એથી સિદ્ધોના સાકાર અને અનાકાર ઉપયોગની સ્થિતિ પણ જ. ઉ. વગર એક-એક સમયની જ સમજવી, કેવલિ-ઓના ઉપયોગની સ્થિતિ જ. ઉ. નથી. એથી અંતર પણ નથી.

છદ્મસ્થોના સાકાર અને અનાકાર ઉપયોગના સ્વ-સ્વ (પોત-પોતાની) જ. ઉ. સ્થિતિમાં વિશેષાધિક અંતર છે.

પ્રશ્ન ૮૪૮ :—જે કર્મગ્રંથ આદિમાં ઉદય પ્રકૃતિઓનું વર્ણન છે તે પ્રદેશોદય છે કે વિપાકોદય છે ? એક પ્રકૃતિનો એક જ સમયે વિપાક અને પ્રદેશ ઉદય સાથે રહી શકે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—વિપાકોદયની સાથે પ્રદેશોદય અવશ્ય હોય છે. પ્રદેશોદય વગર વિપાકોદય કોનો થશે ? જીવની સાથે બંધાયેલા કર્મ પુદ્ગલોને જ અહિંયા પ્રદેશ રૂપે સમજવા. તે બંધાયેલા કર્મ પુદ્ગલો વગર કોઈ પણ શુભાશુભ ફળ દેનાર નથી. એથી નિઃકેવલ(ખાલી) વિપાકોદય થઈ શકતો નથી. પરંતુ ક્ષયોપશમ-સમ્યક્ત્વમાં અને અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમણમાં કેવળ પ્રદેશોદય થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૮૪૯ :—હીયમાન અને વર્ધમાન પરિણામમાં સાકાર ઉપયોગ હોય છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—હીયમાન તથા વર્ધમાન પરિણામમાં સાકાર ઉપયોગ હોઈ શકે છે. જેમ-સૂક્ષ્મ સંપ્રસાય ચારિત્રમાં પરિણામ હીયમાન અને વર્ધમાન બન્ને બતાવ્યા છે. અને તેમાં એક જ સાકાર ઉપયોગ બતાવ્યો છે. એટલે આનાથી સાકાર ઉપયોગનું હોવું સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન ૮૫૦ :—પરમાણુમાં જે વર્ણાદિ છે, તેનું પરિવર્તન થાય છે કે નહિ ? જે થાય છે તો કેવી રીતે ? પરમાણુ વગર પણ વર્ણુ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ રહી શકે છે ? પરમાણુની પર્યાય કેટલી અને કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—પરમાણુમાં જે વર્ણાદિ છે, તેનું પરિવર્તન થાય છે. આ વાત પ્રજ્ઞાપના પદ ૧૩ માં લખેલ છે. અજીવ પરિણામમાં જે વર્ણાદિનું પરિણામ બતાવેલ છે, તેથી અને ભગવતીના ૧૪ માં શતકના ચોથા ઉદ્દેશથી સ્પષ્ટ થાય છે. અને પાંચમા શતકના ૭ માં ઉદ્દેશમાં વર્ણાદિની સ્થિતિ અને અંતરથી પણ વર્ણુ-વર્ણાન્તર, ગંધગંધાન્તરાદિ થવું અને એક ગુણ કૃષ્ણાદિથી અનંત ગુણ કૃષ્ણાદિ હોવું અને અનંતથી એક ગુણ થવું પણ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે.

વર્ણ ગંધાદિ પુદ્ગલોના ગુણ છે, એથી પુદ્ગલોથી ભિન્ન રહી શકતા નથી.

પરમાણુની પર્યાય અનંત ગુણ કાળાદિના કારણે અનંત બતાવેલ છે. તથા અગુરુ લઘુ પર્યાયની અપેક્ષાએ પણ અનંત થાય છે.

પ્રશ્ન ૮૫૧ :—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં જે કથાઓ છે, તે શાસ્ત્રની વાતોમાં કયાં સુધી સહાયક થઈ શકે છે ? સગર-ચક્રવર્તીની કથામાં લખ્યું છે કે—

ચક્રવર્તી પદધારીને એક લાખ બાણહજાર રાણીઓ હોય છે. કથામાં લખ્યું છે કે તેને પુત્ર ન હતો અને હરિણુગમેષી દેવતાને (ચાદ) સ્મરણ કર્યો હતો. તે દેવતાએ રાજાને ૬૦,૦૦૦ ગોળીઓ દીધી. રાજાએ તે ગોળીઓ પટરાણીને સોંપી દીધી. પટરાણી પોતે જ બધી ગોળીઓ ખાઈ ગઈ. પછી તે ૬૦,૦૦૦ નો ગર્ભ ન સંભાળી શકી. એટલે હરિણુગમેષી દેવતાએ આવીને પુત્રોને જન્માવ્યા. આના ઉપર પ્રશ્ન એ છે કે પટરાણી શ્રીદેવી ગર્ભ ધારણ કરતી નથી, તો આ કથાની યથાર્થતા શી છે ?

ઉત્તર :—કથાઓની કંઈ વાતો શાસ્ત્રથી મેળ ખાતી નથી. કંઈ વાતો શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ પણ બાય છે અને કંઈ વાતો કલ્પિત દેખાય છે. એથી કથાઓની જે વાતો શાસ્ત્રથી મેળ ખાતી હોય, વિરુદ્ધ ન બાતી હોય, તે માનવા યોગ્ય હોઈ શકે છે, શેષ નહિં.

સગર નામના બીજા ચક્રવર્તીની જે કથા ઉત્તરાધ્યયનના ૧૮ મા અધ્યયનમાં છે. તે કથા બધી પ્રતિઓમાં સમાન નથી, તથા તે કથામાં અનેક વાતો સૂત્ર વિરુદ્ધ દેખાય છે, જેમકે—એક સાથે એક સ્ત્રીને ૬૦,૦૦૦ બાળક થવા, શાશ્વત ભવનોને દંડ-રત્ન વડે ખોદી નાંખવા. દંડ-રત્ન પોતે એક હજાર દેવોથી અધિષ્ઠિત હોવા છતાં પણ શાશ્વત ભવન ખોદવા અને દુનિયાને ઉપદ્રવ-કારી ગંગાનો પ્રવાહ લાવવો વગેરે વિરુદ્ધ કાર્ય કરવા. ચક્રવર્તીને હિતકારી દંડ-રત્નના કાર્યથી ચક્રવર્તીને માટે દુઃખકારક થવા રૂપ બધા પુત્રોનું મૃત્યુ થવું, અનેક રત્ન તેની પાસે હોવા છતાં પણ, તે ઉપદ્રવ-કારી દેવોને ન ઓળખવા વગેરે અનેક વાતો આ કથામાં સૂત્ર વિરુદ્ધ દેખાય છે. શ્રીદેવીને સંતાન થતા જ નથી. આ કથાનો વિશેષ ભાગ અમુક—(તીર્થ-યાત્રાદિ) વાતોની સિદ્ધિ માટે કલ્પિત કર્યો હોય એમ લાગે છે.

પ્રશ્ન ૮૫૨ :—બીજી રાજધાનીથી કાઠી સુકવામાં આવેલ બ્રાહ્મણ પ્રધાન, ૯ મા ચક્રવર્તીના રાજ્યમાં આવ્યો અને પ્રધાનપણે રહ્યો. વચનમાં આવીને ચક્રવર્તીએ સાત દિવસનું રાજ્ય આપી દીધું. આમાં શંકા આ છે કે ચક્રવર્તીના સેનાપતિ દેશ સાધે છે, તો આ અસંગત વાત કેવી રીતે સંગત થઈ શકે છે ? વિળ્લુ કુમારજીની કથા કયાં સુધી બરાબર છે ?

ઉત્તર :—નવમા મહાપદ્મ ચક્રવર્તી જ્યારે યુવરાજ હતા, ત્યારે નમૂચીને પોતાનો પ્રધાન બનાવ્યો હતો. સિંહબલને જીત્યો ત્યારે તેને વચન દીધું. પછી ચક્રવર્તી થયા, પછી તેણે પોતાનું વચન માંગ્યું. ઇત્યાદિ વાતો કથામાં બતાવેલ છે. પરંતુ આ કથામાં પણ તે જ વાત (તીર્થ-યાત્રાદિ) ની પુષ્ટિના માટે કેટલીયે વાતો કલ્પિત બતાવેલ છે, એમ જણાય છે, કેમકે ચક્રવર્તીના અંગ રક્ષક એ હજાર દેવ હોય છે. પોતે તે નમૂચીથી કેટલા જળરા પરાક્રમી હતા? તે તે સિંહબલને શિશ્નતાથી જીતી શકતા હતા. પોતાના માટે હુઃખકારક એવું વચન તે દેવોએ કેમ દેવા દીધું? સંભવ છે કે તેના સેનાપતિ-રત્ન આદિ પણ તેના હાથ નીચે હશે, ઇત્યાદિ વાતો વિચારવાથી આમાં પણ અનેક વાતો કલ્પિત જણાય છે.

પ્રશ્ન ૮૫૩ :—ઔદારિક શરીરવાળા ઉત્કૃષ્ટ રૂપે એક શરીર વૈક્રિય કેટલું બનાવી શકે ?

ઉત્તર :—મનુષ્યના વૈક્રિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પત્રવણા સૂત્રના ૨૧ મા પદમાં લાખ યોજનથી કંઈકે અધિક બતાવેલ છે. એજ ઔદારિકના વૈક્રિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સમજવી નોંધો.

પ્રશ્ન ૮૫૪ :—આઠ રચક પ્રદેશ એવા માનેલ છે કે જેના ઉપર શુભા-શુભ પુદ્ગલોનો કોઈ લેપ નથી થતો. આ પ્રદેશ કયા છે? અને એના ઉપર લેપ કયા કારણે નથી લાગતો? આનું વર્ણન કયા સ્થળે અને કયા સૂત્રમાં આવેલ છે ?

ઉત્તર :—પ્રત્યેક જીવના આઠ-આઠ મધ્યપ્રદેશ હોય છે. તે મધ્યવર્તી પ્રદેશ, બીજા પ્રદેશોની જેમ અલગ થતા નથી. તે આઠમાંથી ત્રણ-ત્રણ પ્રદેશોનો પરસ્પર બંધ અનાદિ અનંત છે. આ વાત લગવતી શ. ૮ ઉ. ૬ માં બતાવેલ છે.

જીવના મધ્ય પ્રદેશ કેટલા છે અને તે કેટલા આકાશ પ્રદેશમાં સમાય છે અથવા અવગાહના કરે છે, આ વાત લગવતી શ. ૨૫ ઉ. ૪ માં છે. તે આઠ પ્રદેશોને અંધકાર નિર્લેપ (કર્મરહિત) માને છે. પરંતુ મૂળ સૂત્રમાં તો જીવના બધા પ્રદેશો ઉપર કર્મ-બંધ માનેલ છે. પ્રમાણુ લગવતી શ. ૮ ઉ. ૮ નું છે.

પ્રશ્ન ૮૫૫ :—કોઈ માણસ પાણીની પરબ બંધાવે તો તેને પાપ થાય છે કે એકાંત પુણ્ય ? તેમાં કાર્ય કરવાવાળા અન્ય મતિ હોય છે.

ઉત્તર :—કુવો, વાવ, તળાવ વગેરે કરાવવામાં, પરબ, દાનશાળા વગેરે ચલાવવાના વિષયમાં એકાંત બંડન કે મંડનાત્મક ઉત્તર દેવો ન નોંધે. કેમકે નિષેધ કરવાથી અનેકોની વૃત્તિનો છેદ થાય છે અને મંડન કરવાથી સાવધ (પાપ) લાગે છે, એટલે આવા

પ્રસંગો પર સાધુઓએ મૌન રહેવું શ્રેયસ્કર બતાવેલ છે. દીક્ષાનો વિચાર થવા પર, દીક્ષાની પહેલા બધા તીર્થંકરો વર્ષીદાન દે છે. સનત પ્રદેશીએ શ્રાવક થયા પછી દાનશાળા ચાલુ કરી, તથા ૯ પ્રકારનું પુણ્ય ઠાણાંગ સૂત્રના ૯ મા ઠાણામાં બતાવેલ છે. ઇત્યાદિ અનેક પ્રસંગોને જોઈને સુશ્રાવક તેના ઉપર વિચાર કરી શકે છે. શાસ્ત્રોએ આવા કામોમાં એકાંત-પાપ બતાવ્યું નથી. એકાંત પાપ તો અધર્મ-દાન (વિષય-વાસનાદિ માટે) દેવામાં બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૮૫૬ :—વેદ તો ત્રણ હોય છે, પરંતુ લિંગ ત્રણ કેવી રીતે હોઈ શકે? નપુંસકનું કોઈ સ્વતંત્ર લિંગ નથી, તે પુરૂષ-લિંગમાં ગર્ભિત થઈ શકે છે. મોહોદયની પ્રબલતા, વેદમાં મનાય છે. પ્રજ્ઞાપના પદ ૨૨ ની ટીકામાં સ્ત્રી અને પુરૂષના ૭-૭ લક્ષણ બતાવ્યા તેવા નપુંસકના કોઈ નિશ્ચિત સ્વતંત્ર લક્ષણ નથી.

ઉત્તર :—વેદની જેમ લિંગ પણ ત્રણ હોઈ શકે છે. કેટલાક લોકો ચિન્હોથી નપુંસકોને જલ્દી ઓળખી પણ શકે છે. નપુંસક સ્ત્રી અને પુરૂષ બંનેમાં હોય છે. પુરૂષ-કૃતિરૂપ નપુંસકના લક્ષણ બૃહત્કલ્પની દીપિકામાં “મહિલા સહાવો સરવણમેઓ, મેળું મહંતંમડતા ય વાયા સસદગં મુત્તમફેળગં ચ, ઇયાળી છપ્પડગલ્લક્ષણાણિ” આ પ્રકારે બતાવેલ છે. ઠાણાંગ ઠા. ૩ ઉ. ૨ (સૂ. ૨૨૩) ની વૃત્તિમાં સ્ત્રી આદિ ત્રણેય વેદોના લક્ષણ બતાવેલ છે. જેમાં નપુંસકના લક્ષણ આ છે.

“સ્તનાદિ રમશ્રુકેશાદિ ભાવાભાવસમન્વિતમ્ ।

નપુંસકંબુધાઃ પ્રાદુર્મેહાનલ સુદીપિતમ્ ॥ ૧ ॥

સ્ત્રીઓમાં સ્ત્રીના કંઈક લક્ષણોના અભાવને ‘સ્ત્રી નપુંસક’ અને પુરૂષોમાં પુરૂષોના કંઈક લક્ષણોના અભાવને ‘પુરૂષ નપુંસક’ કહેવાય છે. તથા ત્યાં જ આગળ ત્રણેયના લક્ષણ આ પ્રકારે છે.

“તથાઽન્યત્રાપ્યુક્તમ્”—સ્તનકેશવતી સ્ત્રી સ્યાદ્ રોમષઃ

પુરુષઃ સ્મૃતઃ । ઉભયોરંતરંયચ્ચ, તદભાવે નપુંસકમ્ ॥૨॥

કોઈ નપુંસકના વિશેષ ચિન્હ, સ્ત્રીથી મળતા હોય છે. અને કોઈના પુરૂષથી.

કોઈ ‘સ્ત્રી નપુંસક’ને કેવળ પ્રસવણ-નિસરણમાત્ર છીદ્ર હોય છે, પરંતુ પૂર્ણ સ્ત્રી-ચિન્હ નહિ. કોઈ નપુંસકને બદામની જેમ નાતું પુરૂષ ચિન્હ જ હોય છે, તથા કોઈ એક નપુંસકને (લગ અને ચૌલ) બંને ચિન્હો હોય છે. બંને ચિન્હોનો નપુંસક તો અપવાદરૂપ કોઈ વિરલ જ હોય છે.

ભગવતી શ. ૮ ઉ. ૩૧ ના મૂળ પાઠમાં નપુંસક અને પુરૂષ-નપુંસક એમ બે પ્રકારના નપુંસક દેખાય છે.

સંયમ વાળાઓમાં નપુંસક મળે, તો પુરૂષ નપુંસક જ મળી શકે છે. ટીકાકારે પુરૂષ નપુંસકનો અર્થ કૃત-નપુંસક કર્યો છે. શ. ૨૬ ઉ. ૨ ના મૂળ પાઠથી જન્મ નપુંસકનું મોક્ષ જવું સિદ્ધ થાય છે. જો ટીકાકાર પુરૂષ-નપુંસકનો અર્થ ‘કૃત નપુંસક’ ન કરતાં, ‘પુરૂષરૂપ-નપુંસક’ કરે તો બરાબર રહે. કેમકે પુરૂષરૂપ નપુંસક સિવાય શેષ નપુંસકોને સંયમનો અભાવ કાયમ થઈ જત અને કૃત તથા અકૃત બન્ને પ્રકારના પુરૂષરૂપ નપુંસકને સંયમ પ્રાપ્તિ અને મુક્તિ મનાત, અન્યને નહિ.

ષટ્પદિકાદિ જીવોમાં છિદ્ર અને ચૌલ રૂપ બન્ને ચિન્હો દેખાય છે. તે નપુંસક હોવા છતાં પણ તેની આકૃતિ ઉપરથી લોકો તેને નર-માદારૂપ કહે પણ છે. તથા તેમાં સંયોગ પણ દેખાય છે.

ઈત્યાદિ વાતોને વિચારતા, પુરૂષ, સ્ત્રી અને બંને લિંગોમાં નપુંસક ગર્ભિત થશે. અથવા બંનેમાં કોઈ કોઈ લક્ષણ હોવાથી એક ત્રીજો જ લિંગ કાયમ થતો હશે, એમ લાગે છે.

પ્રશ્ન ૮૫૭ :—સંસારમાં જીવ અનંત છે, પરંતુ શરીર પણ શું અનંત છે ?

ઉત્તર :—શરીર પ્રત્યેક સંસારી જીવના તૈજસ, અને કાર્મણ અલગ-અલગ હોય છે, એથી તે તો અનંત છે. પરંતુ બદ્ધ (જે વર્તમાનમાં જીવોના બાંધેલા અર્થાત્ જીવની સાથે સંબંધમાં રહેલા) ઔદારિક અને વૈકિય શરીર અસંખ્ય જ છે, અનંત નહિ.

પ્રશ્ન ૮૫૮ :—દિગમ્બર આમ્નાય માને છે કે એક ભવમાં એક મનુષ્યને ત્રણેય વેદનો ઉદય થઈ શકે છે. પુરૂષ (દ્રવ્ય) ને ભાવ સ્ત્રી અને નપુંસક વેદનો પણ ઉદય થઈ શકે છે. શું આ વાત શ્વેતાંબર પણ માને છે ? સ્મૃતિમાં (યાદ) હોય તો પ્રમાણ સહિત અંતાવવાની કૃપા કરશોજી.

ઉત્તર :—એક જીવને એક ભવમાં (વિ) ભાવથી (વિપાક રૂપથી) ત્રણેય વેદનો ઉદય થઈ શકે છે. આ વાતને શ્વેતાંબર પણ માને છે, પ્રમાણ ભગવતી સૂત્ર શ. ૨ ઉ. ૫—
“જં સમયં इत्थिवेयं वेदेह णो तं समयं पुरिसवेयं वेदेह, जं समयं पुरिसवेयं वेदेह णो तं समयं इत्थिवेयं वेदेह, इत्थिवेयस्स उदणं नो पुरिसवेयं वेदेह, पुरिसवेयस्स उदणं नो इत्थिवेयं वेदेह....” તથા આની ટીકા....“मिथ्यात्वं च एषाम् एवम्-स्त्री रूप करणेऽपि तस्य वेदस्य पुरुषत्वात् पुरुषवेदस्यैव एकत्र समये उदयः, न स्त्री वेदस्य वेदपरिवृत्त्या वा स्त्री वेदस्यैव, न पुरुषवेदस्योदय, परस्पर विरुद्धत्वात् इति ” તથા ઠાણાંગ ઠા. ૩ ઉ. ૧ (સૂ.

૧૨૨) અને દશાશ્વતસ્કન્ધની ૧૦ મી દશાથી દેવોનું પુરૂષ વેદથી સ્ત્રી વેદમાં પરિવર્તન થવું સ્પષ્ટ થાય છે. અને બૃહત્કદપના ૫ મા અ. ના પ્રથમના ચાર સૂત્રથી દેવમાં સ્ત્રી અને દેવીમાં પુરૂષ વેદનું પરિવર્તન થવું સિદ્ધ થાય છે.×

× (ઠાણાંગ સૂત્ર ઠા. ૩ ઉ. ૧ (સૂ. ૧૨૮) “વેદપુરિસે ટીકા....” પુરૂષ વેદ તદનુભવન પ્રધાન પુરુષોઃ, વેદપુરુષઃ, સચ સ્ત્રી-પું-નપુંસક સંબંધિપુ ત્રિજ્વપિ લિંગેષુ ભવતીતિ ।”

આ જ રીતે મનુષ્ય, તિર્થંચમાં ત્રણેય વેદનું પરિવર્તન સમજવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૮૫૬ :—જો વેદનું પરિવર્તન થાય છે, તો તે કયા ગુણસ્થાન સુધી સંભવી શકે છે? હું અનુમાન કરું છું કે વિરૂદ્ધ વેદ (પુરૂષ હોવા છતાં પણ સ્ત્રી પણાનાં લાવ) વધારેમાં વધારે ચોથા ગુણસ્થાન સુધી ઉદયમાં રહેતા હશે, આગળ નહિ. દિગમ્બર સાહિત્યમાં ૮ મા ગુણસ્થાન સુધી આમ હોવું માનેલ છે. આ સમજી શકાતું નથી. ૭ સું. ગુ. અપ્રમત્ત છે, ત્યાં પણ આમ હોવું બુદ્ધિ ગમ્ય થતું નથી. હું માનું છું કે છઠ્ઠા ગુ. માં પણ વિરૂદ્ધ વેદનો રસોદય નહિ થતો હોય ?

ઉત્તર :—વેદનું પરિવર્તન સૂક્ષ્મ રૂપે ૮ મા ગુણસ્થાન સુધી શ્વેતામ્બરોના બીજા કર્મગ્રંથ ગાથા ૧૮ ની ટીકા અને અર્થથી પણ બલકે છે. જે રીતે હાસ્ય, રતિ, અરતિ, આદિ ષટકનો અને ક્રોધાદિનો પ્રગટ રૂપથી ત્યાં ઉદય દેખાતો નથી. અને ન તો તે પ્રકૃતિઓનો અનુભવ કરવા વાળાને બમ્બર પડે છે. પરંતુ સૂક્ષ્મ રૂપે વિપાકોદય જ્ઞાનીઓના જ્ઞાનથી દેખાય છે. તે જ પ્રકારે વેદ પરિવર્તન પણ સૂક્ષ્મ રૂપે સમજી લેવું.

પ્રશ્ન ૮૬૦ :—વેદોદય, રસોદય રૂપે કયા ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે અને પ્રદેશોદય કયા ગુ. સુધી ?

ઉત્તર :—ભગવતી શતક ૬ ઉ. ૩. શ. ૮ ઉ. ૮ આદિ અનેક પાઠોંથી તથા પન્નવણા પદ ૧૮ આદિથી અને બીજા કર્મગ્રંથની ૧૮ મી ગાથા અને ચોથા કર્મગ્રંથ અને પંચ-સંગ્રહ આદિ ગ્રંથોથી રસોદય રૂપે વેદનો ઉદય ૬ મા ગુ. ના અમુક ભાગ સુધી હોવો સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન ૮૬૧ :—અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનમાં વેદનો ઉદય, રસોદય રૂપે હોય છે કે પ્રદેશોદય રૂપે ?

ઉત્તર :—અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનમાં વેદનો ઉદય રસોદય અને પ્રદેશોદય બન્ને રૂપે હોય છે. પ્રદેશોદય વગર તો રસોદય હોતો જ નથી. જ્યારે રસોદય હોય છે, તો કેવળ પ્રદેશોદય હોવામાં વાંધો જ શું છે ?

પ્રશ્ન ૮૬૨ :—સ્ત્રીને વજ્રઋષભનારાય સંઘયણુ હોય છે, એમ કોઈ સ્થળે સિદ્ધાંત રૂપે લખ્યું છે ?

ઉત્તર :—ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્ર સંબંધી અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી કાળના સુષમ-સુષમ, સુષમ, સુષમ-દુષમ આરાના બે ભાગોના અને અકર્મભૂમિ ક્ષેત્રોના બધા મનુષ્ય-મનુષ્યણિઓને એક વજ્રઋષભનારાય સંઘયણુ જ, જ'બૂદ્ધીપ પ્રસૂતિમાં બતાવેલ છે.

એજ રીતે જીવાભિગમમાં અંતરદ્વીપોના વિષયમાં પણ બતાવેલ છે.

સાંભળ્યા વગર, અને સાંભળીને યાવત કેવળજ્ઞાન સુધી ઉત્પન્ન કરવા વાળાઓનું વર્ણન ભગવતી શ. ૬ ઉ. ૩૧ માં આવ્યું છે, તેમાંથી સાંભળીને કેવળી થવા વાળામાં સ્ત્રી વેદ-પણુ આવેલ છે. તે બધામાં સંઘયણુ તો એક પહેલું જ બતાવેલ છે. અર્થાત્ ત્રણેય વેદ વાળાં ચરમશરીરી વજ્રઋષભનારાય સંઘયણુવાળા જ છે. એથી ત્રણેય વેદોમાં આ સંઘયણુ હોય છે.

સ્ત્રીનું મુક્તિ-ગમન તો સૂત્રોમાં અનેક સ્થળોએ આવેલ છે. જેમકે-ઠાણાંગ (મરૂદેવી આદિ), સમવાયાંગ, ભગવતી, જ્ઞાતાધર્મ કથા અને અંતગઠ આદિ સૂત્રોમાં.

બધાં ય તીર્થંકરોના શાસનમાં સ્ત્રિઓ મોક્ષ જાય છે, કોઈના શાસનમાં વધારે અને કોઈના શાસનમાં ઓછી.

મલ્લિનાથ અને મરૂદેવી, ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રના ૧૬ મા તીર્થંકર પણ સ્વયં સ્ત્રી જ હતા.

અનુત્તર વિમાનમાં જવા વાળા જીવોમાં કેવળ વજ્રઋષભનારાય સંઘયણુ જ ભગવતી શ. ૨૪ ઉ. ૨૪ માં બતાવેલ છે. અને પન્નવણુ પદ ૨૩ ઉ. ૨ માં સ્ત્રી, ઉત્કૃષ્ટ (૩૩ સાગરો-પમનું) આવુ બાંધી શકે છે, એમ બતાવેલ છે. એથી સ્ત્રીમાં વજ્રઋષભનારાય સંઘયણુ હોવું સિદ્ધ છે. બીજા કર્મઅંથની ૧૮ મી ગાથાની ટીકા અને અર્થમાં પ્રથમ સંઘયણુ-વાળા જ ક્ષપક શ્રેણી કરી શકે છે. અને પ્રથમના ત્રણ સંઘયણુ વાળા ઉપશમ શ્રેણી કરી શકે છે. એમ બતાવેલ છે.

પ્રશ્ન ૮૬૩ :—આભ્યંતર અને બાહ્ય અવધિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર :—જે અવધિજ્ઞાન, બધી બાબતોની દિશાઓમાં મર્યાદિત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતું હોય અને અવધિજ્ઞાન વાળાની સાથે તે પ્રકાશિત ક્ષેત્ર વ્યવધાન રહિત સંબંધિત હોય, તેને ' આભ્યંતર અવધિજ્ઞાન ' કહે છે. અને તેનાથી ભિન્ન (અન્ય)ને બાહ્ય. અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનું હોય છે—

અંતગત, અને મધ્યગત.

અંતગત અવધિજ્ઞાન :—

પર્યંતવર્તી (પાસે રહેલા) પ્રદેશોથી કોઈ એક દિશા તરફ અવધિજ્ઞાન હોય, અથવા સર્વ પ્રદેશોમાં ક્ષયોપશમ હોવા છતાં પણ એક અથવા બે બાજુએ જ બુલે, તેને ‘ અંતગત અવધિ ’ કહે છે.

મધ્ય ગત અવધિ :—

ન્યારે અવધિથી બધી તરફનું પ્રકાશિત ક્ષેત્ર, અવધિવાળાની સાથે અસંલગ્ન (જોડાયેલ ન હોય) હોય તેને ‘ મધ્યગત અવધિ ’ કહે છે.

પ્રશ્ન ૮૬૪ :—આભ્યંતર અને બાહ્ય અવધિ કોને હોય છે ?

ઉત્તર :—નારક અને દેવ, તો ભવ-સ્વભાવથી જ અવધિના મધ્યવર્તી હોય છે. (આભ્યંતર અવધિવાળા) બાહ્ય નહિ. અર્થાત્ બધી બાજુ પ્રકાશક અને સંબન્ધિત અવધિવાળા હોય છે. પરંતુ સ્પર્દ્ધક (સ્પર્દ્ધકં ચ નામાવધિજ્ઞાન પ્રત્યાયા ગવાક્ષજાલાદિદ્વાર વિનિર્ગત પ્રદીપ પ્રમાયા इव પ્રતિનિયતો વિચ્છેદ વિશેષઃ તથા ચાહ જિનમદ્ર ગણિક્ષમા-શ્રમણસ્વોપજ્ઞ ભાષ્ય ટીકાયાં—“ સ્પર્દ્ધકમવધિ વિચ્છેદ વિશેષઃ ” इति, तानि च एकजीवस्या-संख्येयानि संख्येयानि च भवन्ति) ।

અને વિચ્છિન્ન અવધિવાળા નથી હોતા. તિર્યંચપંચેન્દ્રિય તો ભવસ્વભાવથી જ અવધિના અંતર્ગત હોતા નથી, પરંતુ બાહ્ય હોય છે. મનુષ્યમાં અવધિ બંને પ્રકારની હોય છે.

પ્રશ્ન ૮૬૫ :—દેશ અને સર્વ અવધિ કોને કહે છે ? તથા કોને કેવું અવધિ જ્ઞાન થાય છે ?

ઉત્તર :—પદ્મવણુના ૩૩ મા પદના અર્થમાં પરમ-અવધિને સર્વ-અવધિ અને એનાથી નીચેની અવધિને દેશાવધિ કહે છે. મનુષ્યમાં બંને અને શેષમાં કેવળ દેશાવધિ જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૮૬૬ :—“ હું ” શબ્દનો સવિસ્તાર અર્થ બતાવો અને તે શબ્દ, આત્માને સંબોધિત કરે છે કે શરીરને ?

ઉત્તર :—“ હું ” શબ્દ પોતાના આત્માનો સંબોધક છે. શરીરનો નહિ. પોતાના આત્માનો યથાવત્ (ઠીક પ્રકારે) બોધ થવા પર જ પર (જીવાદિ પદાર્થો) નો યથાર્થબોધ થઈ શકે છે. પોતપોતાની અપેક્ષાથી બધા જીવ ‘ હું ’ જ હોય છે. હું (આત્મા) નું સ્વરૂપ આચારંગાદિ શાસ્ત્રોમાં ખૂબ વિસ્તૃત રૂપે આપેલ છે.

સંક્ષેપમાં આત્માનું સ્વરૂપ-આત્મા અનાદિ-અનંત છે. કોઈ ઇશ્વર આદિથી બનાવેલ નથી. આત્મા અવિનાશી છે. જ્ઞાન (ચેતના) સ્વરૂપ છે. કર્મના લેપથી તેનું સંસાર-પરિબ્રમણ ૮૪ લાખ યોનિઓમાં થાય છે. કર્મલેપ હટાવવાથી વિશુદ્ધ સિદ્ધ સ્વરૂપ થઈ

જાય છે. સિદ્ધ સ્વરૂપ થયા પછી તે સિદ્ધ સ્વરૂપ નિરંતર કાયમ જ રહે છે. સિદ્ધ થવાનો ઉપાય સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર (વ્રત નિયમ) છે.

પ્રશ્ન ૮૬૭ :—ભાદરવા માસના પચુપાણુ સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ ખૂબ લાંબું હોઈ અત્રે લીધેલ નથી. ઉ. સંબંધી જ. ૮૬૮ મો પ્રશ્ન છે.

પ્રશ્ન ૮૬૮ :—શ્રી સમવાયાંગજી સૂત્રમાં પચુપાણુ માટે એમ બતાવેલ છે કે એક મહિનો વીસ દિવસ વ્યતીત થયા બાદ અને ૭૦ દિવસ બાકી રહે ત્યારે સંવત્સરી પર્વ આવે. આ ઉપરથી એમ નક્કી થાય છે કે ૪ મહિનાનાં ૧૨૦ દિવસ છે એટલે તે ચોમાસાના ૪ માસમાં ઘટતી તિથિ નથી. તે હકીકત સત્ય છે? અને તે પ્રમાણે જ બનતું આવે છે? જો તેમાં ઘટતી તિથિ આવે, તો શાસ્ત્રનું લખાણ બરાબર નથી એમ ગણાય કે કેમ?

ઉત્તર :—નિરંશ હોવાના કારણે પ્રાયઃ ઋતુમાસ જ લોક વ્યવહારમાં આવે છે. ઋતુમાસની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રમાં ચોમાસાના ૧૨૦ દિવસ બતાવ્યા છે. પરંતુ ધાર્મિક પર્વ (ચોમાસી આદિ) ચંદ્રમાસની અપેક્ષાએ મનાય છે. ઋતુ અને ચંદ્ર સંવત્સરમાં લગભગ ૬ દિવસનું અંતર બતાવેલ છે. એથી ચંદ્ર માસની અપેક્ષાએ તિથિ ઘટવી સિદ્ધાંતાનુકૂળ છે. જે રીતે પોષ અને અષાઢ અધિક હોવાથી ફાગણ અને અષાઢી ચોમાસી પ્રતિક્રિયામાં ‘પાંચમાસિ મિચ્છામિ દુક્કડં’ ન હેતા ‘ચોમાસિ મિચ્છામિ દુક્કડં’ જ દેવાય છે અને અધિક મહિનાને ગૌણુ સમજે છે, તે જ રીતે અહિં અવમરાત્રિને પણ ગૌણુ સમજવી આગમ અનુસાર છે. એથી અવમ-રાત્રિનું હોવું શાસ્ત્રીય પ્રામાણિકતાનું બાધક નથી.

પ્રશ્ન ૮૬૯ :—અષાઢ માસ ૨૯ દિવસનો મહિનો છે, શ્રાવણ ૩૦ દિવસનો અને ભાદ્રપદ ૨૯ દિવસનો, એટલે ઘટતી તીથી-પહેલા ૫૦ દિવસમાં આવે કે પછીના ૭૦ દિવસમાં આવે, તે પણ જણાવશો?

ઉત્તર :—સંવત્સરીની પહેલાં કે પછી બન્ને બાજુ અવમ-રાત્રિ આવી શકે છે. આનો વિશેષ ખુલાશો સમવાયાંગ, ચંદ્ર પ્રજ્ઞપિત, સૂર્ય પ્રજ્ઞપિત આદિમાં છે.

પ્રશ્ન ૮૭૦ :—પૂજ્ય મહારાજ શ્રી એ જણાવ્યું છે કે શ્રી ભગવાન મહાવીર સ્વામી ગર્ભમાં પંચાર્યા વગેરે નક્ષત્રો એક મહિના પછી એટલે શ્રાવણમાં આવે છે, તો દરેક વર્ષે આ નક્ષત્રો અષાઢમાં આવે છે કે દર વર્ષે ફેરફાર થાય છે? જ્યારે ચોમાસાના ૪ માસ સિવાય અધિક માસ આવે, ત્યારે તે નક્ષત્રો કયારે આવે છે? સં. ૨૦૦૯ માં પણ અધિક માસ હતો, તે વખતે પૂ. મ. શ્રીએ જે નક્ષત્રો અને કલ્યાણક-દિવસો બતાવ્યા

તે પ્રમાણે જ હતો અને તે પ્રમાણે બીજા તીર્થંકરોના પણ કલ્યાણકે, તે જ નક્ષત્રમાં, તે જ માસમાં આવે છે કે કેમ? કે આ વખતે સંજોગાનુસાર એમ બન્યું છે, તે પણ જણાવવા કૃપા કરશેજી.

ઉત્તર :—શ્રાવણ અથવા ભાદરવો અધિક હોય ત્યારે સમાજમાં પહેલાં કે પછી સંવત્સરી મનાવવા સંબંધી પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. વિક્રમ સં. ૧૯૯૬ અને ૨૦૦૪ માં પણ શ્રાવણ અધિક હોવાથી મ. શ્રી ને તે સમયે તેના સંબંધીત જિન-જન્માદિ નક્ષત્રોને જોવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો. તે વર્ષોમાં પણ જિન-જન્માદિ નક્ષત્રોનો યોગ સૂત્રાનુકૂળ જ હતો.

શ્રાવણ, ભાદરવો ઉપરાંત અધિક મહિનો આવે ત્યારે તથા અધિક મહિનો ન આવે ત્યારે સંવત્સરી સંબંધી મતભેદનો ખાસ કોઈ પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થયો ન હતો. એથી તે સંબંધી વર્ષોમાં જિન-જન્માદિ નક્ષત્રોને જોવાનો કોઈ પ્રસંગ જ આવ્યો નથી.

પ્રશ્ન ૮૭૧ :—જૈન શાસ્ત્રોમાં કઈ-કઈ તિથિનો ક્ષય થાય તેમ બતાવેલ છે અને તે પ્રમાણે અત્યારે ક્ષય થાય છે કે કેમ? તે પણ શાસ્ત્રના મૂળ પાઠથી જણાવશેજી.

ઉત્તર :—સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિના ૧૨ મા પ્રાભૃતમાં તિથિ-ક્ષય સંબંધી મૂળ પાઠ નીચે પ્રમાણે છે—

“તથા ચ્વલુ ઇમે છ ઓમરત્તા પં. તં. પઞ્ચે સત્તમે પઞ્ચે એકારસમે પઞ્ચે પન્નરસમે પઞ્ચે એગૂણવીસતિમે પઞ્ચે તેવીસતિમે પઞ્ચે ।”

આનું વિશેષ વર્ણન આ જ પાઠની ટીકામાં છે. આનાથી મળતો પાઠ ઠાણાંગના ઠાણા ૬ માં પણ છે. લૌકિક પંચાંગોમાં ક્ષય-તિથિ ઉપરોક્તથી ભિન્ન પણ આવે છે.

પ્રશ્ન ૮૭૨ :—પૂ. મ. શ્રી જણાવે છે કે “જ્યારે આગમ આપણા આધાર રૂપે છે, તો આપણે તેના અનુસારે ચાલવું જોઈએ. “હું પણ એજ માનું છું કે આગમ અનુસાર જ બધું થવું જોઈએ, નહિ કે લૌકિક રીતે, અને તે પ્રમાણે થાય છે કે કેમ? તે માટે જ ઉપરના પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે, તો તે બાબત આગમ આધારથી જણાવવા કૃપા કરશેજી.

ઉત્તર :—તમોએ લખ્યું કે “હું પણ એજ માનું છું કે આગમ અનુસાર જ બધું થવું જોઈએ....” તમારા આ લખાણ અનુસારે જો સંપૂર્ણ ચતુર્વિધ સંઘ બધી પ્રવૃત્તિઓ આગમ અનુસાર કરવાનો દઢ નિશ્ચય કરી લે તો આમ થવું અસંભવ નથી અને આમાં જ ગૌરવ છે.

પ્રશ્ન ૮૭૩ :—શાસ્ત્રમાં કયાંય એવો ઉદ્દેશ છે કે સંવત્સરી-પર્વ અમુક નક્ષત્રમાં જ હોવું જોઈએ? જો સંવત્સરી પર્વ દરેક વર્ષે જુદા-જુદા નક્ષત્રોમાં આવતું હોય તો પછી તીર્થંકર ભગવાનના કલ્યાણને પણ જુદા-જુદા નક્ષત્રોમાં અત્યારે આવે કે કેમ? તે પણ જણાવશો જી.

ઉત્તર :—અમુક નક્ષત્રમાં સંવત્સરી પર્વ મનાવ્યું એવો કોઈ પણ સૂત્રનો પાઠ મારા જોવામાં નથી આવ્યો.

પ્રશ્ન ૮૭૪ :—“જસ ણં કોહ-માણ-માયા-લોભા વોચ્છિણ્ણા મવંતિ તસસં ઇરિયા-વહિયા કિરિયા કજ્જઈ, તદેવ જાવ ડસુત્તં રીયમાણસસ સંપરાહ્યા કિરિયા કજ્જઈ.”

શ્રી ભગવતી સૂત્રના ૭ મા શતક ના ૭ મા ઉદ્દેશમાં આ પાઠ આવેલ છે. આમાં કહ્યું છે કે ઉત્સૂત્ર (સૂત્ર વિરૂદ્ધ) પ્રવૃત્તિ કરવા વાળાને સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે.

પ્રશ્ન એ છે કે પહેલાથી લઈને ૧૦ મા ગુણુસ્થાન સુધી એક સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે, તો શું પહેલાથી ૧૦ મા ગુણુસ્થાન સુધીના બધા જીવ ઉત્સૂત્ર પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા હોય છે? આ પાઠનો આશય શું છે?

ઉત્તર :—કષાય, ચારિત્રાવરણીય (ચારિત્ર-મોહનીય) કર્મની પ્રકૃતિ છે. આ કષાય પૂર્ણ શુદ્ધ ચારિત્રની ઉત્પત્તિમાં નિરોધક છે. કષાયના પ્રદેશોદય અને વિપાકોદયના સફળાવમાં કોઈ પણ રૂપે પૂર્ણ શુદ્ધ ચારિત્ર ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી. તાત્પર્ય એ છે કે કષાયનો ઉદય પૂર્ણ રૂપે રોકાશે ત્યારે જ યથાખ્યાત ચારિત્ર થશે અને તેને જ પૂર્ણ શુદ્ધ ચારિત્ર કહેવાશે. જેને આ ચારિત્ર હશે, તેને ચારિત્ર-મોહનીય કર્મના ઉદયનો સર્વથા અભાવ હશે.

મૂળ અને ઉત્તર ગુણોના અપ્રાતિસેવી હોવા છતાં પણ માત્ર કષાયથી જ જે કુશીલ હોય છે, તેને ‘કષાય કુશીલ’ કહે છે.

કષાય (લોભ)નો સૂક્ષ્મ અંશ પણ અનંત ગુણુ ચારિત્ર-વિશુદ્ધિને રોકે છે. તે જ કષાય યુક્ત પ્રવૃત્તિને ‘ઉત્સૂત્ર પ્રવૃત્તિ’ બતાવેલ છે. આ કષાયોનાં (મંદ, મંદતર, મંદતમ) કારણોથી જ પુલાકાદિ ચાર નિર્ગ્રંથોના તથા સામાયિક આદિ ચાર સંયમના સંયમ સ્થાન અસંખ્યાત બતાવેલ છે. નિર્ગ્રંથ, સ્નાતક અને યથાખ્યાતના સંયમ-સ્થાન કષાયોદયના અભાવે દરેકના એક જ બતાવેલા છે. આના સંયમ સ્થાન એક હોવા છતાં પણ ચારિત્ર-પર્યાવ તે (કષાય યુક્ત)થી અનંત ગુણુ અધિક બતાવેલ છે. તે અનંત ગુણુ અધિક ચારિત્ર-પર્યાવને રોકવા વાળો એક માત્ર કષાય જ છે,

શુદ્ધ દષ્ટિથી સંપૂર્ણ ચારિત્રાવરણીય કર્મના ઉદય વિચ્છેદને જ ‘નિર્ઘંથ’ કહે છે. તેની પ્રવૃત્તિ સૂત્રાનુકૂળ હોય છે. જેને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો અંશ પણ ઉદયમાં રહેશે, તો તેની એકાંત “આવૃત્ત” પ્રવૃત્તિ નહિ થઈ શકે. કષાયના કારણે અણાવૃત્ત પ્રવૃત્તિ જ ઉત્સૂત્ર પ્રવૃત્તિ મનાય છે.

અહિં જે વર્ણુ ન છે. તે કષાયના અંશને મુખ્ય માનીને કરેલ છે. અંશ-ગ્રાહી નવા નવા અંશને ગ્રહણ કરી પૂર્ણ વિવેચન કરે છે.

૧૪ મા ગુણસ્થાન વર્તીને ‘સંસારી’ કહેવા, નિગોદના જીવોને ‘સિદ્ધ સમાન’ કહેવા અને અલ્પ રજકણમય સાકરને ‘શુદ્ધ સાકર’ ન માનવી આદિની જેમ અંશમાત્રમાં કષાય હોવા પર ‘ઉત્સૂત્રતા’ કહેલ છે. ચારિત્ર દષ્ટિને મુખ્ય માનીને જ્યારે કથન કરવામાં આવેલ છે, ત્યારે ઉત્તરાધ્યયન, સૂયગડાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ, ભગવતી, જ્ઞાતાધર્મકથા વગેરે અંગોમાં એમ જ ઉવવાઈ વગેરે ઉપાંગોમાં મુનિઓના ગુણોનું ઉત્કૃષ્ટ રૂપે વર્ણુ ન કરેલ છે. ત્યાં કષાય યુક્ત સ્થિતિમાં મુનિરાજો ને—

“અજિણા જિન સંકાસા” — “સંજમેણ-તવસા અપ્પાણં માવેમાણા વિહરંતિ,” — “વયપ્પહાણા ગુણપ્પહાણા કરણપ્પહાણા ચરણપ્પહાણા—” “અવહિલેસા—સુસામણ્ણરયા વંતા ઇણમેવ નિગ્ગંથં પાવચણં પુરો કાઠં વિહરંતિ” “રયણકરંડગસમાણા કુત્તિયાવણભૂયા” “વાસીચન્દ્ણસમાણ કપ્પા સમલેદ્દુકંચના—” “જિણવરવયણોવદ્દિદ્ધમગ્ગેણં અકુહિલેણં સિદ્ધિ મહાપટ્ટણાભિમુહા સમણવર સત્થવાહા”

વગેરે વગેરે રૂપે કહેલ છે.

એથી ઉત્સૂત્રનો અહિં અન્ય અર્થ ન સમજીને કેવળ ‘કષાય અંશ યુક્ત પ્રવૃત્તિ’ સમજવું નેહંએ.

નોટ :—(અ) ઉત્તર આ પ્રકારે ધ્યાનમાં આવેલ છે, ખાસ જ્ઞાની કહે તે જ પ્રમાણુ.

(બ) આપના પ્રશ્નોથી કંઈક મળતા ભાવોનો પાઠ સાતમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં પણ છે.

પ્રશ્ન ૮૭૫ :—ટીકાકારે પુરુષ-નપુંસકનો અર્થ કૃત નપુંસક કર્યો આ ટીક જ લાગે છે, કેમકે જન્મ-નપુંસકને તો દિક્ષા જ આવતી નથી, તો મુક્તિ થઈ જ કેમ શકે? કૃત-નપુંસક, વાસ્તવિક નપુંસક નથી, એટલે તે મોક્ષ મેળવી શકે છે. આ સાંભળતા આવ્યા છીએ.

ઉત્તર :—ભગવતી શતક ૨૬ માં ૪૭ બોલની પૃચ્છા છે. તેના બીજા ઉદ્દેશકમાં ૧૧ બોલ પ્રથમ સમયના મનુષ્યમાં છોડીને શેષ ૩૬ બોલ લીધા છે, જેમાં નપુંસક-વેદ પણ સામેલ છે. કૃષ્ણ-પક્ષી મનુષ્ય સિવાય શેષ ૩૫ બોલવાળા પ્રથમ સમયના મનુષ્યમાં

આયુ કર્મ આશ્રી જે ભાંગા લીધેલ છે-ત્રીજો અને ચોથો. આયુ કર્મ આશ્રી પ્રથમ સમયના મનુષ્યમાં જ્યારે ચોથો ભાંગો હોય, ત્યારે તેને ચરમ શરીરી સમજવા. અર્થાત્ પ્રથમ સમયનો નપુંસક મનુષ્ય. ત્યાં જ મોટો થઈને કોઈ પણ ગતિનું આયુ બાંધ્યા વિના તે જ ભવમાં મોક્ષ જશે. આનાથી જન્મ નપુંસકનો મોક્ષ સિદ્ધ છે.

કૃત-નપુંસક વાસ્તવિક નપુંસક નથી. આ વાત ઠીક છે પરંતુ સવાલ આ ઉત્પન્ન થાય છે કે નપુંસક સિદ્ધ હોતા જ નથી, તો નપુંસક સિદ્ધ બતાવ્યું જ કેમ ? જે લિંગ-વાળા જ સિદ્ધ બતાવ્યા હોત પરંતુ બતાવ્યા છે ત્રણેય લિંગોના સિદ્ધ. અને ઉપરોક્ત પ્રમાણથી જન્મ નપુંસક (પુરૂષરૂપ-નપુંસક, પરંતુ સ્ત્રીરૂપ નપુંસક નહિ) ઠીક લાગે છે. પછી જેમ જ્ઞાની કહે તે જ પ્રમાણ છે.

પ્રશ્ન ૮૭૬ :—વેદોદય અર્થાત્ મૈથુનની ભાવના-ઠચ્છા. ઠચ્છા થવા પર જ રસોદય માનવામાં આવે, તો એ સાતમા ગુણસ્થાનમાં કેમ હોઈ શકે? કેમકે આવા વિચાર પ્રમાદમાં સન્નિભલિત થાય છે. અપ્રમાદિને ત્રિષયેચ્છા ન થવી જોઈએ.

અપ્રમત્ત પુરૂષોને પુરૂષોચિત પુરૂષ-વેદનો રસોદય (તેના પરિણામ સ્વરૂપ ઠચ્છા) હોવી પણ તેની પ્રમત્તતા સાબિત કરે છે, તો આવા ઉત્તમ આત્મામાં વિપરીત સ્ત્રી અથવા નપુંસક વેદનો રસોદય (ઠચ્છા) કેમ થતો હશે? અને શ્રેણી માંડવા વાળામાં પણ? આ તો આશ્ચર્યની વાત છે. હા, રસોદયનો અર્થ ઠચ્છા અથવા અભિલાષા રૂપ ન હોય અને બીજા અર્થમાં હોય, તો આ વાત અલગ છે.

ઉત્તર :—અપ્રમાદી બધા જીવોને “નો સન્નોવચ્છા” જ બતાવ્યા છે. તેમાં ચારમાંથી કોઈપણ સંજ્ઞા હોતી નથી. વેદોદય અર્થાત્ મૈથુનની ભાવના-ઠચ્છા. ઠચ્છા થાય ત્યારે જ રસોદય રૂપ વેદોદય માનવું-આ અર્થ પણ એકાંત લાગુ થતો નથી. આ તો સ્થુળરૂપે વેદોદયનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. અન્યથા ઐવેયક-દેવોને મન-પરિચારણા (મનો વિકાર) પણ નથી, તો પણ રસોદય રૂપ વેદોદય માનેલ છે. એજ રીતે તત્કાળના ગર્ભસ્થ જીવોમાં અથવા તરતના જન્મેલા મનુષ્યાદિમાં તથા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિમાં પ્રગટ ઠચ્છા ન હોવા છતાં પણ રસોદય રૂપ વેદોદય માનેલ છે. તથા તર્ક, સંજ્ઞા, પ્રજ્ઞા, મન અને વચન પૃથ્વીકાયાદિ જીવોમાં ન હોવા છતાં પણ તે કાંજ્ઞા મોહનીય કર્મ વેદે છે-એમ ભગવતી શ. ૧ ઉ. ૧ માં બતાવેલ છે. તે જ રીતે તેમાં ઉભય અભિલાષા પ્રગટ રૂપમાં ન હોવા છતાં પણ તે નપુંસક વેદનો રસોદય વેદે છે. એથી આ અર્થ સર્વાત્ર લાગુ પડતો નથી. “ઉદ્વો વિવાગ વેયળ”-આ પાઠ બીજા કર્મવ્રતનો છે. “કર્મરસનો વિપાક કાળે વેદક તે ઉદય”-આ તેનો અર્થ છે. ખાસ તો વિપાકોદયને જ ઉદય માનેલ છે. કેવળ પ્રદેશો-

દય, જે પ્રકૃતિનો જે સમયે હોય, તે સમયે તે પ્રકૃતિને ઉદયની પ્રકૃતિમાં ભેળી કરેલ નથી. આ ઉદય પ્રકૃતિઓને સૂક્ષ્મરૂપે જોતા ખબર પડી જશે. (તીર્થંકર નામ કર્મનો પ્રદેશોદય ચોથાથી ખારમા ગુણુસ્થાન સુધી માન્યો અને રસોદય તો કેવળ ૧૩-૧૪ મા ગુણુસ્થાનમાં જ) એથી નવમા ગુણુસ્થાનના કંઈક ભાગ સુધી જીવોને રસોદય રૂપ વેદનો ઉદય માનવો ખરાબર લાગે છે. જે પ્રકારે અપ્રમત્ત ગુણુસ્થાનમાં હાસ્યાદિ, તથા ક્રોધાદિનો વિપાકોદય મંદ, મંદતર મંદતમ રૂપે માનેલ છે, પરંતુ પ્રગટરૂપે તો ખુદ તેને પણ તેની ખબર પડવી મુશ્કેલ છે. આમ જ્ઞાનિઓએ બતાવ્યું છે. તે જ રીતે વેદનું પણ સમજવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૮૭૭ :—સ્થાનકવાસી મુનિરાજ “દયાપાળો” કહે છે. મૂર્તિપૂજક પૂછે છે કે દયા-પાળોનો શું અર્થ છે? દયાપાળો કહેવું ઉપદેશ રૂપ છે. શ્રાવક, પૌષધમાં પણ મુનિરાજને વંદન કરે છે ત્યારે ય પણ મુનિરાજ દયાપાળો જ કહે છે. પૌષધમાં તો દયાનું પાલન થાય છે જ, તો પછી દયાપાળો કહેવાનો શું અર્થ?

ઉત્તર :—સ્થાનકવાસી મુનિરાજ વંદન કરતાં ‘દયાપાળો’ કહે છે, તેનો ઉપદેશાત્મક અર્થ ખરાબર જ છે. વ્યવહારિક દૃષ્ટિથી વંદન કરતાં (ધ્યાન, મૌનાદિ સિવાય) પ્રત્યુત્તર દેવા માટે કોઈ ને કોઈ શબ્દનો પ્રયોગ કરવો ઉચિત લાગે છે. દયા (અહિંસા) વ્રત, બધા વ્રતોનું મૂળ છે. ગૌણ રૂપે બધા જ વ્રતોનો સમાવેશ આમાં જ થઈ જાય છે. પ્રવૃત્તિ-કાર્યોમાં સર્વ પ્રથમ સ્થાન આનું જ છે, એથી મુનિરાજ વંદન કરતાં શુભ પ્રવૃત્તિમાં પ્રેરિત કરવા માટે ‘દયાપાળો’ શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે. અર્થાત્ વંદન કરવું તે તો વંદન છે, પરંતુ પૂર્ણ ઉદ્ધાર હેતુ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરવી આવશ્યક છે. એથી આ તરફ ધ્યાન આકર્ષિત કરવા માટે સદૈવ ‘દયા પાળો’ શબ્દનો વ્યવહાર ઉચિત લાગે છે.

પૌષધમાં પણ કરણ, યોગ અને સમયની અપેક્ષાએ શ્રાવકને સંપૂર્ણ દયા હોતી નથી, એથી તેને પણ સંપૂર્ણ દયાની તરફ લક્ષિત કરવા માટે ‘દયા પાળો’ કહેવું ઉચિત જ લાગે છે.

‘ધર્મલાલ’ શબ્દ આશીર્વાદ વાચક છે. અર્થાત્ વંદન કરવાથી તમોને લાલ થશે. પરંતુ આ શબ્દ ખાસ અહિંસાદિ ધર્મ કરવાની પ્રવૃત્તિ તરફ પ્રેરિત કરતો નથી. કેવળ વંદન રૂપ વિનય પ્રેરિત છે. એથી અહિંસાદિ પ્રવૃત્તિમાં પ્રેરિત કરવા વાળા શબ્દનો ઉપયોગ વિશેષ ઉચિત લાગે છે.

પ્રશ્ન ૮૭૮ :—જીવ જે પણ કાર્ય કરે છે, તે અનુસારે પુણ્ય તથા પાપકર્મ બાંધે છે, પરંતુ જીવ જે કાર્ય કરે છે, તેના ફળનો નિર્ણય કોણ કરે છે કે, જેના અનુસારે તે જીવ ત્યાં જ જઈને જન્મ લે છે, અને ફળ ભોગવે છે?

ઉત્તર :—જે રીતે વૈદ રોગીઓને અલગ-અલગ પ્રકારની રોગને અનુકુળ દવાઓ આપે છે. અને તે દવાઓ પોત-પોતાના સ્વભાવ અનુસાર રોગીઓ ઉપર ગરમી-ઠંડી વગેરે અનેક પ્રકારના પ્રભાવ પ્રગટ કરે છે. તે દવાઓ જડ હોવાના કારણે વૈદ આદિ કોઈની પણ આજ્ઞાને સમજતી નથી. અને ન તો વૈદ તેને કોઈ પણ પ્રકારની આજ્ઞા કરે છે, તો પણ તે તો પોત-પોતાના સ્વભાવ અનુસાર ફળ ખતાવે છે.

તથા વિલિન પ્રાણી પથ્યા-પથ્યનું સેવન કરે છે. તેને વસ્તુઓના ગુણ-દોષનો અનુરૂપ આપોઆપ ફળ મળી રહે છે. વસ્તુઓને રોગી, નિરોગી, સુખી, દુઃખી વગેરે બનાવવા માટે કોઈ આજ્ઞા દેતા નથી, અને ન તો તે વસ્તુઓમાં જડ હોવાના કારણે તેવા બનવાનો વિચારેય હોય છે, પરંતુ તે પોતાના સ્વભાવ અનુસાર રોગી, નિરોગી વગેરે બનાવે છે.

જેમ કોઈ વ્યક્તિ વધારે ભાંગ લેવાથી થોડા સમય સુધી ગાંડા જેવો બની જાય છે. ભાંગ જડ છે. તે ભેદભાવ વગર રાત્ર-રંકાદિ બધા ઉપર પ્રેરણા વિના પોતાનો સ્વભાવ ખતાવી દે છે. તે જ પ્રકારે જીવના પણ કર્મ બંધાય છે. તે જડ છે અને બંધ થયા પછી તેને માટે સુખ, અથવા દુઃખ રૂપ સ્વભાવ પ્રગટ થઈ જાય છે. અર્થાત્ કર્મપુદ્ગલોના સ્વભાવથી જ તે કર્મ બંધવાવાળા જીવને સુખ, દુઃખ રૂપ ફળ મળે છે. બીજા કોઈ પણ ફળ ભોગવવા વાળા નથી.

પ્રશ્ન ૮૭૯ :—જ્યારે જીવ પોતાનું શરીર છોડે છે, તે સમયે તે પોતેજ નીકળે છે? એકલો જ બીજી જગ્યાએ જઈને જન્મ લઈ લે છે કે કોઈના વડે લઈ જવાય છે? જો તેને લઈ જવામાં આવે છે, તો કોના વડે અને તેને કોણ મોકલે છે? અને જ્યારે તે આવે છે, ત્યારે તે જીવને તે દેખાય છે કે નહિ? જો જીવ એકલો જ ચાલ્યો જાય છે, તો કેવી રીતે ચાલ્યો જાય છે?

ઉત્તર :—જીવને ભવાન્તરમાં પોતાના કર્મ સિવાય બીજું કોઈ લઈ જતું નથી. કર્મયુક્ત જીવ એકલો જ બીજી જગ્યાએ જઈને જન્મ લે છે. જે રીતે ભાંગ, શરાબાદિથી પરાધીન ગાંડો માણસ પોતાની મેળે જ ખરાબ રીતે ખંકવું, આભૂષણ-વસ્ત્ર વગેરે ફેંકવું. પગરખા વગેરે પછાડવા, માથું, હાથ, પગાદિને ભેરથી માર મારવો, વગેરે થાય છે. તેની ઈચ્છા દુઃખી થવાની ન હોવા છતાં પણ, તે ભાંગાદિના પરમાણુઓના સ્વભાવથી કોઈ પણ પ્રેરણા વગર પોતાની મેળે જ દુઃખી થાય છે. તે જ રીતે નરકાનુપૂર્વીક આદિ કર્મ-પરમાણુઓના સ્વભાવથી જ તે પોતાની મેળે નરકાદિ ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે. તેને લઈ જવાવાળા અને મોકલવાવાળા કોઈ નથી.

પ્રશ્ન ૮૮૦ :—ધુપ, દીપ, પુષ્પ, ગંધ વગેરેથી દેવતા પ્રસન્ન થાય છે શું ? અને મનો કામના પૂરી કરી શકે છે શું ?

ઉત્તર :—શુભ કર્મોદય વગર જીવની મનોકામનાને પૂર્ણ કરવાની શક્તિ કોઈ પણ દેવાદિમાં નથી.

પ્રશ્ન ૮૮૧ :—દેવતાના નામનું ભજન કરવાથી અને માળા જપવાથી નિર્જરા થાય છે ?

ઉત્તર :—ભવન પતિ આદિ આર્ય જાતિના દેવોમાંથી કોઈ પણ દેવતા નામની માળા ફેરવવી. તેનાથી ખાસ નિર્જરા થવાનું કારણ નથી. એથી વાસ્તવિક નિર્જરા થતી નથી.

પ્રશ્ન ૮૮૨ :—નરકમાં પ્રાણી છે, તેના નામની માળા અને ભજન જપવાથી શું, પાપ થાય છે ?

ઉત્તર :—પરમેષ્ઠીનો જાપ જ ખાસ નિર્જરાનું કારણ છે. અન્ય નારકી વગેરે કોઈ પણ પ્રાણી, જાપ કરવા યોગ્ય નથી. જાપ કરવા યોગ્ય ન હોવા છતાં જાપ કરવા યોગ્ય સમજે, તો તેને ઉલટી શ્રદ્ધાનું પાપ લાગે છે. તે જીવોમાં જે ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વ વગેરે ગુણ હોય, તો તે ગુણોની પ્રશંસા કરવી એ તો લાભનું કારણ છે, પરંતુ તેનો જાપ ન કરવો જોઈએ.

પ્રશ્ન ૮૮૩ :—હમણાં જે લોગસ્સનો પાઠ બોલાય છે, તે ક્યારથી ચાલુ થયો ? મહાવીર સ્વામી તથા એમના પહેલાના તીર્થંકરોના સમયે શું આ જ લોગસ્સનો પાઠ બોલાતો હતો કે બીજો ? તે કાળમાં લાગુવાનું હતું કે નહિ ?

ઉત્તર :—ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રની પ્રત્યેક ઉત્સર્પિણીમાં ચોવીસ-ચોવીસ તીર્થંકર હોય છે. જ્યારે પહેલા તીર્થંકર થાય છે ત્યારે તે એક તીર્થંકરનું નામ ‘લોગસ્સ’માં ગુંથવામાં આવે છે. બીજા તીર્થંકર થાય ત્યારે પહેલા અને બીજા તીર્થંકરોના નામ તે ‘લોગસ્સ’માં ગુંથન કરાય છે. એમ જ ૩, ૪ થાવત્ ૨૩, ૨૪ સુધી જેટલા થાય, તેટલાના નામ ‘લોગસ્સ’માં ગુંથન કરાય છે. એક જ કાળચક્રમાં ઉત્સર્પિણીના તીર્થંકરોનાં નામ અવસર્પિણીના તીર્થંકરોની સાથે અને અવસર્પિણીના તીર્થંકરોના નામ ઉત્સર્પિણીના તીર્થંકરોની સાથે ‘લોગસ્સ’માં ગુંથાતા નથી. એ જ રીતે એક ક્ષેત્રના તીર્થંકરોના નામ અન્યક્ષેત્રના તીર્થંકરોની સાથે ‘લોગસ્સ’માં ગુંથાતા નથી. મહાવિદેહ ક્ષેત્રની પ્રત્યેક વિજયમાં ભિન્ન-ભિન્ન એક-એક તીર્થંકરના નામનો અલગ-અલગ ‘લોગસ્સ’ હોય છે. જે વિજયમાં જે તીર્થંકરના નામનું શાસન જ્યાં સુધી ચાલે છે ત્યાં સુધી તે એકના નામનો જ, ‘લોગસ્સ’ તે વિજયમાં રહે છે. નવું શાસન થવા પર નવો ‘લોગસ્સ,’ તે શાસન વાળાના નામનો થઈ જાય છે. મહાવિદેહની પ્રત્યેક વિજયમાં શાસન બદલાવાથી ‘લોગસ્સ’ પણ બદલાઈ જાય છે.

અહિં હમણું જે ‘લોગસ્સ’ બોલાય છે, તે ભગવાન મહાવીરનું શાસન સ્થાપિત થતા જ જે બન્યો હતો, તે બોલાય છે. મહાવીરસ્વામીની પહેલા જે સમય સુધી જેટલા જેટલા તીર્થંકર થયા હતા, તેટલાં-તેટલાં તીર્થંકરોના નામોનો ‘લોગસ્સ’ બોલાતો હતો. જેમકે વાસુપૂજ્ય તીર્થંકરના શાસનમાં ૧૨ તીર્થંકરના અને શાંતિનાથના સમયે ૧૬ તીર્થંકરના નામ બોલાતા હતા એમ સમજવું.

પ્રશ્ન ૮૮૪ :—મનુષ્યને છોડીને ત્રણ ગતિ કોનામાં મળે છે ?

ઉત્તર :—એકાંત છદ્મસ્થ ગતિમાં મનુષ્ય સિવાય ત્રણ ગતિ મળે છે. એકાંત ચારિત્રના અલગ્નિક અને મનઃપર્યાવરણ અને એકાંત કેવળના અલગ્નિકમાં પણ ઉપરોક્ત ત્રણગતિ જ મળે છે, ઇત્યાદિ.

પ્રશ્ન ૮૮૫ :—પૂજ્ય શ્રી અમોલક-ઋષિજી મહારાજ દ્વારા સંપાદિત વ્યવહાર સૂત્રમાં ઉ. ૩ પૃ. ૫૫ સૂત્ર ૧૨ માં લખ્યું છે કે—(અ) સાધ્વીએ આચાર્યિકા, ઉપાધ્યાયિકા અને પ્રવર્તિની વગર ન રહેવું. (બ) ઉ. ૭ પૃ. ૧૧૫ સૂત્ર ૧૬ માં સાધ્વીને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પદ ઉપર સ્થાપિત કરવાનો ઉદ્દેશ છે.

જો આ વાત બરાબર છે, તો સાધ્વી પણ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય બની શકે છે. તો પછી પરંપરામાં કોઈ સાધ્વીને આચાર્યાદિ પદ કેમ નથી અપાતું ? અર્થમાં તો ભૂલ નથી ?

ઉત્તર :—વ્યવહાર સૂત્રના ૫ મા ઉ. આદિમાં સાધ્વીને પ્રવર્તિની અને ગણાવચ્છેદકની એવી બે જ પદવીઓ બતાવી છે. પરંતુ આ જ સૂત્રના ઉ. ૩-૪ અને બૃહત્કલ્પના ચોથા ઉ. આદિમાં સાધુની આચાર્યાદિ બધી પદવીઓ બતાવી છે.

ઋષિજી મહારાજે જે અર્થ ઉ. ૩ પૃ. ૫૫ અને ઉ. ૭ પૃ. ૧૧૫ ઉપર ક્યો છે, તે બરાબર નથી. આ પાઠનો ભાવાંશ નીચે પ્રમાણે ધ્યાનમાં આવે છે—

ઉ. ૩ નો નવ દીક્ષિતા, બાળ અને તરૂણ અવસ્થા વાળી સાધ્વીઓના સમૂહને આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને પ્રવર્તિની વિના ન રહેવું. આ ત્રણેમાંથી જો કોઈ કાળ કરી જાય તો આચાર્ય, અથવા ઉપાધ્યાયના સ્થળે કોઈ યોગ્ય સાધુને આચાર્ય, અથવા ઉપાધ્યાય પદ અને પ્રવર્તિનીના સ્થળે કોઈ યોગ્ય સાધ્વીને પ્રવર્તિની બનાવી લેવી જોઈએ. પરંતુ સાધ્વીને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પદ ગ્રહણ સંબંધી વર્ણન નથી.

ઉ. ૭ નો—૩૦ વર્ષની દીક્ષિત સાધ્વીએ પણ ૩ વર્ષના દીક્ષિત સાધુને ઉપાધ્યાય પદ અને ૬૦ વર્ષની દીક્ષિત સાધ્વીએ પણ—૫ વર્ષના દીક્ષિત સાધુને આચાર્ય પદ દેવું કલ્પે છે. પરંતુ સાધ્વી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પદ ગ્રહણ કરી શકતી નથી. અર્થાત્ સાધ્વીના માટે આ પદનો નિષેધ છે. ભાષ્ય—કારે પણ નિષેધ ક્યો છે.

પ્રશ્ન ૮૮૬ :—નપુંસક વેદની આગત બધા દેવલોકથી માનેલ છે. અનુ-
ત્તર વિમાનમાંથી આવીને પણ નપુંસકવેદી થઈ શકે છે. આ કેવી રીતે ?
ત્યાં તો બધા સમ્યગ્ દષ્ટિ છે અને સમ્યગ્ દષ્ટિ નપુંસકવેદ બાંધી શકતા
નથી. તો પછી આગતનો પ્રશ્ન કેમ બંધ બેસી શકે ?

ઉત્તર :—અનુત્તર વિમાનમાં નપુંસક વેદ બાંધતા નથી, પરંતુ ત્યાંના આવેલા
નપુંસકવેદી થઈ શકે છે. જેમ-ભગવાન મલ્લીનાથે આગળના (મહાબલના) ભવમાં સ્ત્રી-વેદ
બાંધ્યું, પરંતુ અનુત્તર વિમાનમાં નથી બાંધ્યું. તે જ રીતે પહેલાં નપુંસક-વેદ જે જીવોએ
બાંધેલ હોય, તે જીવ અનુત્તર વિમાનથી આવેલા નપુંસક થઈ શકે છે. ત્યાં બાંધતા નથી.

પ્રશ્ન ૮૮૭ :—સૂયગડાંગમાં “ સાધુઓએ કોઈ પણ ગૃહસ્થને આશી-
ર્વાદ દેવાની મનાઈ કરેલ છે.” તે કયા સ્થળે છે ?

ઉત્તર :—સૂયગડાંગના ૧૪ મા અધ્યયનની ૧૯ મી ગાથામાં આશીર્વાદ દેવાની
મનાઈ કરેલ છે.

પ્રશ્ન ૮૮૮ :—મહાબળ સુનિરાજને માયાચારથી સ્ત્રી-વેદ અને સ્ત્રી-
(અંગોપાંગ) નામ કર્મનો બંધ થયો, તો શું આનો ઉદય અનુત્તરવિમાનના
દેવ થયા પછી, દેવપણે રહેવા છતાં પણ થઈ ગયો ? કેમકે અબાધા-કાળ
પૂર્ણ થતાં જ કર્મ ઉદયમાં આવી જાય છે. ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે ત્યાં
પુરૂષ દેવ-વેદ અને સ્ત્રી દેવ-વેદ આમ બન્નેનો ઉદય સાથે જ થયો હતો ?
ત્યાં પુરૂષ-વેદ તો છે જ અને અબાધાકાળ પૂર્ણ થતાં સ્ત્રીવેદ પણ ઉદયમાં
આવી જાય છે. તો શું એક સમયમાં પરસ્પર વિરોધી બન્ને વેદ ઉદય થઈ
જાય છે ? ભલે મુખ્ય અને ગૌણ રૂપે જ હોય, અને સ્ત્રીના અંગોપાંગ નામ-
કર્મનો ઉદય પણ ત્યાં અબાધા પૂર્ણ થતાં જ થઈ ગયો હતો ? આ કેમ
સંભવી શકે છે ? નામકર્મનો બંધ પણ મહાબળપણે જ થયો હશે ?
અનુત્તરવિમાનમાં તો એવા પરિણામ પણ હોતા નથી કેમકે ત્યાં તો
પરિણામ કિલ્લટ નહિ થતા હોય ?

ઉત્તર :—સ્ત્રી નામ કર્મ અને ગોત્રનો બંધ અનુત્તર વિમાનમાં તો થતો જ નથી,
“ તત્તેજં સે મહાબલે અજગારે રમેજં કારણેજં ક્વિત્થિનામગોયં કમ્મં નિવ્વત્તેસુ ” આ પાઠ જ્ઞાતાના
૮ મા અધ્યયનમાં આવ્યો છે, આ પાઠથી સ્ત્રી-નામ-ગોત્ર ત્યાં બાંધ્યું. આ સ્પષ્ટ છે.
અબાધા કાળ પૂર્ણ થયા પછી રસોદય તો હોય, અથવા ન પણ હોય, પરંતુ પ્રદેશોદય
તો હોય જ છે. એથી સ્ત્રી-નામ-ગોત્ર કર્મનો પ્રદેશોદય અનુત્તર વિમાનના દેવોમાં હોવામાં
કોઈ બાધા નથી. સ્ત્રી-વેદાદિનો વિષાકો (રસો) દય ત્યાં હોઈ શકતો નથી.

ફળ દીધા વગર જ સ્થિતિ પૂર્ણ થતા કર્મપુદ્ગલોના ખરી જવાને પ્રદેશોદય કહે છે. ત્યાં (અનુત્તર વિમાનમાં) સ્ત્રી વેદનો પ્રદેશોદય જ હોય છે, રસોદય ન હોવાથી ત્યાં તે સ્ત્રી વેદનો અનુભવ કરી શકતા નથી. એથી અનુભવ તો તેને એક પુરુષ-વેદનો જ હોય છે. “ઉદ્વજો વિવાગ-વેજણ” આ કર્મવ્રંથના વાક્યથી પણ વિપાક કાળે કર્મરસ ભોગવવાને જ ખાસ ઉદય માન્યો છે, કેવળ પ્રદેશોદય ને નહિ, એથી એક સમયમાં બે વેદોનો રસોદય ક્યાંય પણ થતો નથી. એટલે તેને પણ અનુત્તર વિમાનમાં એક પુરુષ-વેદનો જ રસોદય થયો હતો, બે નો નહિ.

પ્રશ્ન ૮૮૯:—પ્રત્યેક જીવને ત્રણેય વેદોની પ્રકૃતિ ઉદય રૂપે પ્રતિ સમય રહે છે? ૮ માં ગુણુસ્થાન સુધી ત્રણેય વેદ ઉદય રૂપે હતા, જે નવમાં ક્રમશઃ ક્ષય થયા (ક્ષપક-શ્રેણી વાળાના) તો આ રસોદય રૂપે? વ્યક્ત કે અવ્યક્ત રૂપે પણ હતા?

ઉત્તર:—પ્રત્યેક જીવને વિપાકો (રસો) દય તો એક જ વેદનો હોય છે, અધિક નો નહિ. પ્રદેશોદય ૧,૨,અથવા ૩ નો પણ હોઈ શકે છે. એથી એક વેદનો તો રસોદય રૂપે, શેષ બે વેદોનો પ્રદેશોદય રૂપે, ક્ષપકશ્રેણી વાળા કર્મે ક્ષય કરીને સત્તા વિચ્છેદ કરે છે.

પ્રશ્ન ૮૯૦:—જડ (અજીવ) માં એક પારિણામિક ભાવ જ હોય છે કે ઉદય ભાવ પણ હોય છે?

ઉત્તર:—જડ (અજીવ)માં એક પારિણામિક ભાવ જ હોય છે. ઉદય ભાવ હોતો નથી.

પ્રશ્ન ૮૯૧:—કોઈ પણ સાધુને કેવળ જ્ઞાન થયા પછી નિદ્રા આવે છે કે નહિ? પછી તીર્થંકર હોય કે અન્ય?

ઉત્તર:—નિદ્રા, દર્શના વરણીય કર્મની પ્રકૃતિ છે. દર્શનાવરણીય કર્મ સંપૂર્ણ નષ્ટ થાય ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન થાય છે. એથી નિદ્રાનું કર્મ ન હોવાથી કોઈપણ કેવળીને નિદ્રા આવતી નથી.

પ્રશ્ન ૮૯૨:—સૂર્ય-ગ્રહણનું જૈન ગ્રંથોમાં શું મહત્ત્વ છે? જૈની ગ્રહણમાં અન્ન, પાણી ગ્રહણ કરી શકે કે નહિ? સૂત્ર પાઠ કરી શકે કે નહિ? શું આ સાચું છે કે જે-જે રાશિ ઉપર ગ્રહણનો ભાર રહે છે તેને કંઈ સહન કરવા પડે છે? ગ્રહણ સૂર્યને રાહુના ગ્રસવાથી થાય છે કે વૈજ્ઞાનિકોના કથન અનુસાર પૃથ્વી અથવા પહાડોના પડછાયાના કારણે?

ઉત્તર:—ચંદ્ર અને સૂર્યના વિમાનોની નીચે પર્વરાહુનું વિમાન આવવાથી નીચે-વાળાઓને તે વિમાનનો તેટલો ભાગ દેખાવો બંધ થઈ જાય છે અને કાળા, પીળા, લાલ વગેરે રંગ વાળા દેખાય છે, તેને ‘ગ્રહણ’ કહે છે. રાહુના વિમાનના કારણે ગ્રહણ

હોવાનું વર્ણન ભગવતી આદિ સૂત્રમાં બતાવેલ તથા સંગ્રહણી સૂત્રની ૬૦મી ગાથામાં, ક્યારેક કેતુના વિમાનથી પણ ગ્રહણ થવાનું બતાવ્યું છે, પરંતુ પૃથ્વી, પહાડોના પડછાયાથી ગ્રહણ થયું એમ જૈન સિદ્ધાંતે બતાવ્યું નથી.

કર્મોના કારણે મહાગ્રહાદિની ચાલના નિમિત્તે જીવને સુખ-દુઃખનું થવું જીવાભિગમ સૂત્રના આ પાઠ—રથગિરર દિગયરાણં નક્ષત્રાણં મહગ્ગાહાણં । ચારવિસેસેણ ભવે સુહદુક્ષવિહિ મણુસાણં ” થી સ્પષ્ટ છે.

ગ્રહણ સમયે સૂત્ર પાઠની સ્વાધ્યાય કરવી મનાઈ છે. તે સમયે પંચપરમેષ્ઠિનું સ્મરણ અને ધ્યાન કરવું વિશેષ હિતકર છે, પરંતુ તે સમયે ખાવાની મનાઈ કરેલ નથી.

પ્રશ્ન ૮૬૩:—શ્રી ભગવતી શ. ૭ ઉ. ૨ માં તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયને પણ મનુષ્યની જેમ “સર્વ ઉત્તર ગુણુ પ્રત્યાખ્યાની ” લખ્યા છે. તો આ કેવી રીતે? શું ઉત્તર ગુણોમાં સર્વ ત્યાગી થઈ શકે છે? તો તેને છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનમાં કેમ માનવા નહિ? જ્ઞાતા સૂત્રના નંદ-મણિયારના દેડકાના ભવની અંતે તેણે મૂળ ગુણુના પણ સર્વથા પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે, આ કેવી રીતે?

ઉત્તર :—“અણાગય-મદ્ધકંઠ” આદિ ૧૦ લેદ જ સર્વોત્તર ગુણુ પ્રત્યાખ્યાનના છે, તે કેવળ સાધુમાં જ હોય છે, એમ નથી. તે ૧૦ બોલોના પાઠ અને અર્થથી સ્પષ્ટ થાય છે, કે તે સાધુ અને શ્રાવક બન્નેમાં મળી શકે છે. સર્વોત્તર ગુણુ પ્રત્યાખ્યાનના (૧૦) દશેય લેદ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં પણ મળી શકે છે. એથી સર્વોત્તરગુણુ પ્રત્યાખ્યાની તિર્યંચમાં પણ મળે છે.

દેડકાના ભવમાં સર્વ પ્રાણાતિપાતાદિની નિવૃત્તિ કરવા છતાં પણ તેમાં દેશવ્રત્તિ જ હોય છે. એવો ખુલાશો ત્યાંજ ટીકામાં કરી દીધો છે.

શ્રાવકોને માટે પણ સંયારાની વિધિ શાસ્ત્રમાં આ જ રીતે હોવાથી, તે તે જ રીતે ગ્રહણ કરે છે. પરંતુ ત્રીજા ચોકનો દ્વયોપશમ અને ચારિત્ર ભાવનો અભાવ હોવાથી તેઓ સંયતિ ગણાતાં નથી.

પ્રશ્ન ૮૬૪ :—“જય જય નન્દા” અને “જય જય ભદ્રા” નો શો અર્થ છે?

ઉત્તર :—જય જય નન્દાનો અર્થ—હે ! આનંદ દેવા વાળા જય હો, જય હો, અર્થાત્ હે આનંદ દાતા ! તમારી જય થાઓ, જય થાઓ. એજ રીતે જય જય ભદ્રા—હે કલ્યાણ કરક ! તમારી જય થાઓ, જય થાઓ.

પ્રશ્ન ૮૯૫ :—શું સાધુને વિધિ પૂર્વક નહીં ઉતરવામાં પણ પ્રાયશ્ચિત આવે છે? જો આવે છે તો કેમ? જ્યારે શાસ્ત્રકારે જ નહીં ઉતરવાની વિધિ બતાવી છે, તો પછી પ્રાયશ્ચિત કઈ વાતનું?

ઉત્તર :—જો સાધુ વિધિ પૂર્વક નહીં ઉતરે છે, તો તેને આજ્ઞા ભંગનું પ્રાયશ્ચિત તો નથી, પરંતુ જીવ-વિરાધનાના કારણે તે પ્રાયશ્ચિત્તનો ભાગી બને છે. જેમ આજ્ઞા અને વિધિ પૂર્વક ભિક્ષા, વિહાર આદિ માટે ગમણાગમણે (જવું આવવું) કરવા છતાં પણ સાધુ પ્રાયશ્ચિત્તનો ભાગી બને છે. એથી તેની શુદ્ધિના માટે પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વરૂપ ઈરિયા-પથિક પ્રતિક્રમણ કરવું આગમમાં બતાવેલ છે. તથા વ્યવહાર સૂત્રના પ્રથમ ઉ. ના ભાષ્યમાં પણ “આલોચનારિહે” નું સ્વરૂપ આ જ રીતે બતાવ્યું છે.

“ગમનાગમનાદિષ્વર્યકર્ત્તવ્યસુ સમ્યગુપયુક્તસ્યા ડષ્ટભાવતયા નિરતિચારસ્ય છદ્મસ્થસ્યા પ્રમતસ્યયતેરાલોચના ભવતીતિ....” અર્થાત્ ગમણાગમણે આદિ આવશ્યક કર્તવ્ય, છદ્મસ્થ સાધુ ઉપયોગ પૂર્વક અપ્રમત ભાવે નિરતિચાર પૂર્ણ કરે તો પણ આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવેલ છે અને ઉચ્ચ સંયમી ગૌતમાદિ અણુગારોએ પણ આ જ રીતે કયું છે. વિધિ-પૂર્વક ગમણાગમણેમાં પણ વિરાધનાની આશંકાના કારણે પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવ્યું છે, તો પછી નહીં ઉતરવામાં તો પ્રત્યક્ષ વિરાધના દેખાય છે. એથી આનું પ્રાયશ્ચિત્ત કેમ નહિ? અર્થાત્ અવશ્ય છે.

તથા મહિનામાં ૩ અને વર્ષમાં ૧૦ ઉદક-લેપ લગાવવાથી સખલ (મોટા) દોષની પ્રાપ્તિ બતાવી છે, તો પછી એક અથવા બે માં બિલકુલ નિર્દોષતા કેમ માની શકાય? અર્થાત્ નાના દોષ તો આમાં પણ લાગવા સાબિત થાય છે.

પ્રશ્ન ૮૯૬ :—એકેન્દ્રિય વગેરે જીવોની વિરાધના થવા છતાં પણ નહીં ઉતરવાનું વિધાન શાસ્ત્રમાં કેમ આવ્યું?

ઉત્તર :—મુનિ, નહીં ઉતરે આ અપવાદ માર્ગ છે, સંયમ સંબંધી શિથિલતાનો નિરોધ, વૈયાવૃત્યનો પ્રસંગ અને સંયસ વ્યાધાતક ઉપદ્રવ વગેરે આવા ખાસ કારણ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે જ નહીં ઉતરવી બતાવેલ છે, ઉપદેશ હેતુ (ધર્મ પ્રચારાર્થ) નહિ. કેમકે ઉપદેશ, તો પરોપકાર માટે છે. આમાં અપવાદનો આશ્રય ન લઈ શકાય. અને ઠાણાંગ ૫ મા ઠાણામાં મહાનદી ઉતરવાના કારણે બતાવ્યા છે, તેમાં પણ આ કારણ નથી, એથી ઉપદેશાર્થ ન નહીં ઉતરવી જોઈએ.

પ્રશ્ન ૮૯૭ :—અંતકૃતદશા, અનુત્તરોપપાતિકે દશા અને પ્રશ્ન-વ્યાકરણ સૂત્રના અધ્યયનોનાં નામ અને જે ઠાણાંગના ૧૦ મા ઠાણામાં બતાવેલ આ જ સૂત્રો અને અધ્યયનોના નામ, પરસ્પર પૂર્ણ રૂપે મળતા નથી, તેનું શું કારણ છે?

સ. ૫

ઉત્તર :—ભગવાન મહાવીરના ગણધરોની ૯ વાંચના થઈ છે. ઠાણાંગ કથિત નામ અન્ય વાંચનાઓના છે, એવું ટીકાકારનું કથન છે.

પ્રશ્ન ૮૯૮ :—નવનિધિ,એકેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય રત્ન શાશ્વત છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—જંબૂદ્વીપ પ્રસન્નિતા અંતે જંબૂદ્વીપમાં ૩૦૬ નિધિ તો સદા મળે છે, એમ બતાવ્યું છે. એથી શાશ્વત છે. એકેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય રત્નોની ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા ૨૧૦ ની બતાવી છે. જે કે સાત-સાતના હિસાબે ૩૦ ચક્રવર્તીના ૨૧૦ જ થાય છે, એથી અશાશ્વત છે. જે શાશ્વત હોત તો પણ ૩૪ વિજયના હિસાબે ૨૩૮ મળત, અને ચક્રવર્તીના સમયે રત્નો ઉત્પન્ન થવા તે બાબત જંબૂદ્વીપ પ્રસન્નિતમાં અન્ય સ્થળે બતાવેલ છે.

પ્રશ્ન ૮૯૯ :—બીજામાંથી જ્યારે અંકુર ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે બીજનો જીવ જ અંકુર રૂપે પરિણત થાય છે કે મૃત્યુ પામીને તે જ જીવ તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર :—વાવેલા બીજનો જીવ, મૃત્યુ પામ્યા વગર અંકુરિત થતો નથી. મરવા પછી તે જ કે અન્ય જીવ અંકુરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પૂર્વ શરીર છોડ્યા વગર તેની અવગાહના વધી શકતી નથી. તથા સૂત્ર કૃતાંગના ૧૯મા અધ્યયનના પ્રારંભમાં વનસ્પતિ-પણે કોઈ એક (બીજવાળો જ મરીને કે અન્ય) જીવ ઉત્પન્ન થઈ આહાર લે વગેરે બતાવેલ છે. એથી તે બીજનો જીવ તે જ ભવમાં અંકુર રૂપે ઉત્પન્ન થતો નથી.

પ્રશ્ન ૯૦૦ :—કેટલાકનો આવો મત છે કે એક મુનિએ એક જ પાત્ર રાખવાનું શાસ્ત્રમાં વિધાન છે. માત્રક રૂપ માત્ર પણ આચાર્ય પાછળથી રાખવાનું સ્થાપિત કર્યું છે. તે કેમ ?

ઉત્તર :—આ એક પાત્ર રાખવાનું વિધાન એકાંત બધા મુનિઓ માટે નથી. શાસ્ત્રોમાં જ્યાં એક પાત્ર રાખવાનું વિધાન છે, તે જિન કલ્પી, પ્રતિમાધારી વગેરે વિશિષ્ટ અભિગ્રહ-ધારીઓના માટે છે. સ્થવિર-કલ્પિઓના માટે નહિ. જેમકે-આચારાંગના ૧૫મા અધ્યયનમાં જે એક પાત્ર બતાવ્યું છે, તેનો ખુલાસો ટીકાકારે જિન કલ્પી માટે કર્યો છે અને મૂળમાં જે “ તરુણે જુગવં વલ્લવં અપ્પાયંકે થિરસંઘયણે ” આદિ વિશેષણોથી પણ સિદ્ધ છે કે આ વિશેષણો યુક્ત મુનિઓ સિવાયના અન્ય મુનિ અધિક રાખી શકે છે. તથા ઉપરોક્ત ‘ જુગવં ’ શબ્દનો અર્થ ત્રીજા, ચોથા આરામાં જન્મેલ થાય છે. વસ્ત્ર એષણના ૧૪ મા અધ્યયનમાં પણ ઉપરોક્ત વિશેષણવાળા મુનિને એક જ વસ્ત્ર રાખવું બતાવેલ છે અને અન્યત્ર ત્રણ વસ્ત્ર રાખવા પણ બતાવેલ છે. આઠમા અધ્યયનના ચોથા પાંચમા અને છઠા ઉ. માં એક પાત્ર બતાવ્યું, તે પણ ટીકાકારે જિનકલ્પી આદિ માટે જ કહ્યું છે.

કાણાંગ (સ્થાન ૩ ઉ. ૩ સૂ. ૧૮૨) ભગવતી (૨૫-૭) અને ઉવવાઈમાં ઉપકરણ ઉણોદરીના ત્રણ ભેદમાં—એગેવસ્થે એગેપાણ ચિયત્તોવગરણસાહજ્જગયા ” પાઠ આવ્યો છે. જે બધા જ મુનિઓને એક જ પાત્રનો નિર્દેશ હોત, તો એક પાત્ર ઉણોદરીમાં કેમ આવત ? જેમ ત્રણ અખંડ વસ્ત્રનો કલ્પ છે, ત્યારે જ એક વસ્ત્રને ઉણોદરીમાં લીધેલ છે.

શ. ૨ ઉ. ૫ માં ઇન્દ્રભૂતિજી મહારાજે ભિક્ષાર્થે જવા માટે....“પઢિલેહિત્તા માયણાં વત્થાં પઢિલેહેઈ, પઢિહિત્તા, માયણાં, પમજ્જઈ, પમજ્જિત્તા માયણાં ઉગ્ગહેઈ” (મૂલ્લછાયા—પ્રતિલિખ્ય ભાજનાનિ, વઘ્ઘાણિ પ્રતિલેખયતિ પ્રતિલિખ્ય ભાજનાનિ પ્રમાર્જયતિ, પ્રમાર્જ્ય ભાજનાનિ ઉદગૃહ્ણતિ” આ મૂળ અને છાયા બંનેમાં પાત્રો માટે બહુવચન શબ્દ હોવાથી ત્રણ પાત્ર સાબિત થાય છે. અને આ જ પાઠના ટીપ્પણમાં “ત્રણ પાત્ર ખોલી પણ દીધા છે, તથા આગળ “મત્તપાણં પઢિદંસેઈ” પાઠ છે અર્થાત્ ભગવાનને ભોજન (ભાત) અને પાણી સાથે જ દેખાડયા. એથી પણ એકથી વધારે પાત્ર સિદ્ધ થાય છે, તથા આના જ માટે આ જ પાઠની ભલામણ ભ. શ. ૧૧ ઉ. ૯, વિપાક અધ્યયન ૨, ઉપાસકદશા અધ્યયન ૧, અંતગડના એવંતાળના અધ્યયન વગેરેમાં દીધી છે અને શ. ૧૫ માં આનંદજી, અંતગડમાં અર્જુન માળીજી, અનુત્તરોવવાઈમાં ઘન્નાજી વગેરે મહામુનિઓ માટે પણ આ જ પાઠની ભલામણ આવેલ છે.

ઈત્યાદિ પ્રમાણોને જોતાં શાસ્ત્રોમાં જે અનેક સ્થળે ‘પડિગ્ગહ પત્ત’ શબ્દ આવ્યો છે, તે બતિવાચક જણાય છે.

દશવૈકલિક અધ્યયન ૪ ત્રસકાયની ચતનામાં ‘પઢિગ્ગહંસિ વા....ઉંડગંસિ વા’ એવો અલગ પાઠ હોવાથી પાત્રના અતિરિક્ત ‘માત્રક’ રાખવું આચાર્યે પછીથી બતાવ્યું—આ કથન પણ સંગત કેમ હોઈ શકે ? તથા ‘રાજેન્દ્ર કોષ’ ભાગ ૫ પૃ. ૪૧૧ માં તો માત્રકમાં આહાર ગ્રહણ કરવો પણ બતાવેલ છે.

(* નિશીથ ઉ. ૧૩ ભાષ્ય ગા. ૪૫૩૬ માં અને તેની ચૂર્ણિમાં આ માન્યતા ખોટી બતાવેલ છે.—ડોશી).

પ્રશ્ન ૯૦૧ :—દેવ અને નરકની ૧૦ હજાર વર્ષથી લઈને ૩૩ સાગર સુધીની સ્થિતિ છે. તેમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની વચ્ચે, સમય વૃદ્ધિથી જેટલા સ્થિતિ-સ્થાન છે, તે બધાં સ્થાન તે જીવોમાં મળી શકે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સુધી બધા સ્થિતિ-સ્થાનોના દેવ મળી શકે છે. શ. ૧૧ ઉ. ૧૨ માં આનું વર્ણન છે અને નારકના સ્થિતિ-સ્થાનોમાં એક સમયાદિક ૯૦ હજાર વર્ષથી એક સમય કમ દશલાખ સુધીના સ્થિતિ-સ્થાન શૂન્ય છે, બાકી બધા મળી શકે

છે. આ વાત લગવતી સૂત્ર શ. ૧ ઉ. ૨ અને જીવાલિંગમની ૩ પ્રતિપતિની ટીકામાં પ્રથમ પ્રસ્તરની ઉત્કૃષ્ટ ૯ હજાર વર્ષની અને બીજાની જઘન્ય ૧૦ લાખ વર્ષની સ્થિતિ બતાવી છે. એથી આના વચ્ચેના સ્થાન શૂન્ય છે.

પ્રશ્ન ૯૦૨ :—તીર્થંકર આદિના દાન દેતી વખતે જે સુવર્ણ (સોનૈયા)ની વૃદ્ધિ થાય છે, તેની સંખ્યા કેટલી સમજવી ?

ઉત્તર :—સમવાયાંગમાં તીર્થંકરોના પ્રથમ ભિક્ષાના પ્રસંગે—“સરીરમેતિઓવુદ્ધાઓ” અર્થાત્ પુરૂષ પ્રમાણુ વૃદ્ધિ થવી અને ટખ્ખાર્થમાં ૧૨૨ કરોડ સોનૈયા બતાવેલ છે તથા ‘સત્તરિસય ઠાળા’ નામક ગ્રંથમાં દ્વાર ૮૦ ગાથા ૧૬૬ મા જઘન્ય ૧૨૨ લાખ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૨૨ કરોડ સોનૈયાની વૃદ્ધિ, દાનના પ્રસંગે થવી બતાવેલ છે.

પ્રશ્ન ૯૦૩ :—કયા કયા વાસુદેવ કઈ-કઈ પૃથ્વી (નરક)માં ગયા ?

ઉત્તર :—અનુક્રમે પહેલા-સાતમીમાં, પાંચ છઠ્ઠીમાં, પાંચમીમાં, ચોથીમાં, અને ત્રીજી પૃથ્વીમાં ક્રમશઃ એક-એક સમજવા-એમ સમવાયાંગના છેલ્લા અધિકારમાં છે.

પ્રશ્ન ૯૦૪ :—ચક્રવર્તી ખંડ સાધવા જાય છે, ત્યારે તેની સેના એક દિવસમાં કયા યોજનથી કેટલી ચાલે છે ?

ઉત્તર :—ભરત (ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વાળા) ચક્રવર્તીની સેના, પ્રમાણુગુણથી એક યોજનનું ક્ષેત્ર પોતાની શક્તિથી પાર કરીને વિશ્રામ લે છે અને અન્ય ચક્રવર્તીઓની સેના તે જ એક યોજનના ક્ષેત્રને દેવ શક્તિથી પાર કરે છે. “અન્યેષાંતુ દિવ્યશક્ત્યા ઇતિ વૃદ્ધાઃ આ ટીકાથી એમ પ્રતીત થાય છે.

પ્રશ્ન ૯૦૫ :—પ્રત્યેક ચક્રવર્તીના અંગ રક્ષક દેવ કેટલા-કેટલા હોય છે ?

ઉત્તર :—“જન્ન સહસ્ર સપરિવુદે” આ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞિતના મૂળની “ચક્ષાણાં દેવ વિશેષાણાં સહસ્રાભ્યાં સપરિવૃત્તઃ ચક્રવર્તી શરીરસ્ય વ્યન્તરદેવ સહસ્રદ્વયાધિષ્ઠિતત્વાત્” ટીકા આ છે. ઉપરોક્ત ટીકા અને મૂળથી ચક્રવર્તીના અંગ રક્ષક બે હજારદેવ પ્રમાણિત છે.

પ્રશ્ન ૯૦૬ :—ચક્રવર્તી જે ખંડ સાધવા માટે પૌષ્ઠયુક્ત અઠમ કરે છે, તે અઠમ શ્રાવકના અગ્યારમા-વ્રત રૂપ છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—ચક્રવર્તી વગેરે સાંસારિક કાર્યો માટે જે પૌષ્ઠયુક્ત અઠમ કરે છે, તે શ્રાવકના અગ્યારમા વ્રત રૂપે નથી. આ જંબૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞિતની—“પૌષ્ઠય નામે હામિમત દેવતા સાધનાર્થકવ્રતવિશેષો ડમિમહ ઇતિ યાવત્ નત્વેકાદશ વ્રતરૂપસ્તદ્વતઃ સાંસારિક કાર્યચિન્તના-નોચિ ત્યાત્” ટીકાથી સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૯૦૭ :—આગમમાં આકોશ વચન બોલતા થકા “હીણબુણવાહસે” જે પાઠ છે, તેનો શું અર્થ છે ?

ઉત્તર :—આનો અર્થ જંબૂદ્વીપ પ્રસૂતિની ટીકાથી નીચે પ્રમાણે પ્રગટ થાય છે. પૂર્ણ-ચૌદસનો જન્મેલ અત્યંતભાગ્યશાળી હોય છે, અર્થાત્ જન્મ આશ્રી ચૌદસ પવિત્ર માની છે. પવિત્ર હોવા છતાં પણ આકોશ વશ પુણ્ય ચતુર્દશી (પવિત્ર-ચૌદસ) ને, હીન, (અપવિત્ર) કહી અર્થાત્ પુણ્ય ચતુર્દશી (પવિત્ર ચૌદસ) હીન-અપૂર્ણ અર્થાત્ અન્ય તિથીથી મળેલી પૂર્ણ નહિ એમ સમજવો.

પ્રશ્ન ૯૦૮ :—ચક્રવર્તી જે ખંડ સાધવા માટે અઠમ કરે છે, તે બધા ચક્રવર્તી કરે છે કે કોઈ કોઈ ?

ઉત્તર :—તીર્થંકર-ચક્રવર્તીને ખંડ સાધવા માટે અઠમ કરવો પડતો નથી. આ વાત જંબૂદ્વીપ પ્રસૂતિની આ. “પરમ જાગરૂકપુણ્ય પ્રકૃતિકાઃ સંકલ્પમાત્રેણ સિસાધયિષિત સુરસાધન સિદ્ધિ નિશ્ચયં જાનાના જિનચક્રીણોઽસિ સાતોદયિનઃ કષ્ટાનુષ્ઠાનઽષ્ટમાઽઽદૌનો પતિષ્ઠન્તે કિન્તુ માગધતીર્થાધિપાઽદિઃસુરઃ પ્રમુળા હૃદિચિન્તિતઃ સન્ ગૃહિત પ્રામૃતકઃ સહસૈવ સેવાર્થમમ્બુપૈતિ.”—ટીકાથી સ્પષ્ટ થાય છે. (અર્થાત્ અત્યંત અતિશય પુણ્ય-પ્રકૃતિનો ઉદય હોવાથી સંકલ્પ (વિચાર) માત્રથી જ દેવ, દરેક કાર્યની સિદ્ધિ કરે છે. તથા પરમ શાતા-વેદનીયનો વિપાક હોવાથી કષ્ટરૂપ અઠમ વગેરે તપ નથી કરતા, આ તીર્થંકર ચક્રવર્તીઓની વિશેષતા છે અને અન્ય ચક્રવર્તીઓને તો માગધ (તીર્થંકુમારાદિ દેવ નાગકુમાર જાતિના છે.) તીર્થાદિ નિયમિત સ્થળે અઠમ કરવા જ પડે છે.

પ્રશ્ન ૯૦૯ :—રોગાદિ રૂપ વિશેષ કારણ દશામાં પણ આધાકર્માદિ દોષ યુક્ત આહારાદિનું સેવન શાસ્ત્ર સંમત છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—આધાકર્માદિ દોષ યુક્ત આહારાદિ વસ્તુનો આગમમાં સર્વાત્ર નિષેદ છે અને કારણ અવસ્થામાં પણ લેવાની આજ્ઞા નથી. પ્રાસંગિક શાસ્ત્રીય વિષયનું સંક્ષિપ્ત નીચે દીધેલ વર્ણન એજ સિદ્ધ કરે છે—

આચારાંગજીના બીજા શ્રુતસ્કંધમાં આ વર્ણન છે કે સાધુ-સાધ્વી માટે બનાવેલ, વેચાતું લીધેલ, વગેરે દોષ યુક્ત અશનાદિ ૪ અને વસ્ત્ર-પાત્રાદિ સાધારણ રૂપે અને “પુરિસત્તરકંડ (બીજાને સોંપેલ) વગેરે કોઈ પણ પ્રકારનું લેવાનો પૂર્ણ નિષેધ છે.

સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રનું અધ્યયન ૯ ગાથા ૧૪ તથા અ. ૧૧ ગાથા ૧૩, ૧૪, ૧૫ માં પણ પૂર્ણ નિષેધ કરેલ છે.

તથા ૧૭મા ૧૮માં અધ્યયનમા-વિશદરૂપે (ખાસ કરીને) સદોષ આહારનું ખંડન કરેલ છે. આ જ સૂત્રમાં ઉલ્લેખ કરતા અધ્યયન ૧૭. ૩ ગાથા ૧ ના વર્ણનથી આ સિદ્ધ

છે કે-પૂતિકર્મને સેવવા વાલા બે પક્ષ (ગૃહસ્થ અને સાધુ)નું સેવન કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે તે સાધુ ગૃહસ્થ તુલ્ય છે. આ જ સૂત્રના ૧૦મા અધ્યયનની ૧૧મી ગાથામાં આધાકર્મીની કામના (ઈચ્છા) કરવાની પણ મનાઈ કરેલ છે. તો પછી તેને ગ્રહણ કરવાની તો વાત જ ક્યાં રહી ?

ભગવતી શ. ૧ ઉ. ૬ માં આધાકર્મી ભોગવવા વાળા, કર્મોને નિષિદ્ધ કરે છે અને અનાદિ-અનંત સંસારમાં વારંવાર પરિભ્રમણ કરે છે. કેમકે તે આત્મ-ધર્મ (ચારિત્ર અથવા શ્રુતધર્મ) નું ઉલ્લંઘન કરે છે અને તેનું ઉલ્લંઘન કરતો થકો પૃથ્વી આદિની અનુકંપા રહિત બને છે. તે જ પ્રકારે શ. ૧૮ ઉ. ૧૦ વગેરે સ્થળે પણ અન્યેષણિક આહારને અભક્ષ્ય કહેલ છે. એમ જ પ્રશ્નવ્યાકરણ, ઉત્તરાધ્યયન, દશવૈકલિક વગેરે સૂત્રોમાં અનેક સ્થળે આધાકર્મી આદિ દોષ યુક્ત આહારાદિના ગ્રહણ આદિનો નિષેધ કર્યો છે, કડવું ફળ બતાવેલ છે. પરંતુ સામાન્ય કે વિશેષ, કોઈ પણ કારણે ગ્રહણ કરવાનો ઉદ્દેશ્ય કયો નથી. આથી સ્પષ્ટ છે કે આ (આધાકર્માદિનું ગ્રહણ) શાસ્ત્ર સંમત નથી.

છતાં પણ જે આ ગ્રહણ કરે છે, તે દોષ અને પ્રાયશ્ચિત્તનો ભાગી માનવામાં આવેલ છે. સમવાયાંગ અને દશાશ્રુતસ્કંધમાં અસમાધી અને સબલદોષ તથા નિશીથમાં પ્રાયશ્ચિત્તનું વર્ણન કરેલ છે.

શંકા :—ઉપરોક્ત અનેક સ્થળે આધાકર્માદિનો એકાન્ત નિષેધ, કડવું ફળ, પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે બતાવેલ છે. તે તો સાધારણરૂપે ઉત્સર્ગ માર્ગની દૃષ્ટિએ પ્રરૂપિત છે, પરંતુ ભગવતી શ. ૮ ઉ. ૬માં અપ્રાસુક, અનેષણિક આહારાદિ દેવાવાળા શ્રમણોપાસકને ઘણીજ નિર્જરા અને અલ્પત્તર પાપ, મૂળ પાઠમાં બતાવેલ છે. આની ટીકામાં પણ નિર્વાહ ન થવો આદિ કારણોથી અપ્રાસુકાદિ દેવામાં પણ નિર્જરા બતાવી છે. અને કારણ દશામાં દાતા અને ગ્રાહક બન્ને માટે હિતકર છે એમ કહ્યું છે.

આધાકર્મીના વિષયમાં સૂત્રકૃતાંગના ૨૧મા અધ્યયનની ૮મી ૯મી ગાથામાં સૂત્રકાર આ પ્રરૂપિત કરે છે કે—આધાકર્મ ભોગવવા વાળાને એકાન્ત રૂપે કર્મબંધ થાય છે કે નથી થતો એમ ન કહેવું જોઈયે. ટીકાકાર પણ આનું જ પ્રતિપાદન કરતા કહે છે કે જે શાસ્ત્રોક્ત રીતિથી આધાકર્મનો ઉપભોગ કરે છે, તેને કર્મ બંધ થતો નથી. જે તેનું ઉલ્લંઘન કરીને આધાકર્મનો ઉપભોગ કરે છે, તે કર્મબંધનો ભાગી બને છે. પરંતુ ક્ષુધાપીડિત સાધુએ તે દશામાં તેનો ઉપભોગ કર્યો હોય તો શાસ્ત્રવિરુદ્ધ નથી. એ જ રીતે બધા અનાચારોના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈયે.

સમાધાન :—શંકા ઉઠાવતા ઉપરોક્ત પ્રમાણ દર્શાવે છે કે આધાકર્માદિ દોષ યુક્ત આહારાદિ કારણ દશામાં ગ્રહણ કરવાની સ્થાપના કરેલ છે, તે યુક્તિ યુક્ત નથી. કેમકે

આગમમાં આવા પ્રસંગો ઉપર પણ અનેક સ્થળે ઉપરોક્ત આહારાદિનો નિષેધ મળી આવે છે. જેમકે

દશવૈકલિક અધ્યયન ૬ ગાથા ૬ માં બાળકથી વૃદ્ધ સુધીના, સરોગી, નિરોગી વગેરે બધાને મહાવ્રત, પિંડવિશુદ્ધિ વગેરે ૧૮ જોડ અખંડ પાલન કરવાના બતાવ્યા છે. અહિં રોગીના માટે પણ સ્પષ્ટ રૂપે નિષેધ છે.

આચારાંગ અધ્યયન ૮ ઉ. ૨ માં આધાકર્માદિ અશુદ્ધ આહારાદિ સાધુ ન લે અને ગૃહસ્થ કૌઘીત થઈ તેને મારે અથવા બીજાને કહે કે-આને મારો, પીટો, છેદો, બાળો, લૂંટો, દબાવો, જીવ રહિત કરો વગેરે સંકટ તેના વડે પ્રાપ્ત થાય તો પણ તે સંકટને તે સહન કરે. અને ક્ષુધા, તૃષ્ણાથી પીડિત થવા છતાં પણ તેવા આહારાદિ લે નહિ. આવી દુઃસહ્ય આપત્તિ સમયે પણ શાસ્ત્રકારે કોઈ પ્રકારનો અપવાદ રાખ્યો નથી, તો પછી ક્ષુધા પીડિતાદિ દશામાં આધાકર્માદિનું ગ્રહણ કેમ માન્ય થઈ શકે ?

બૃહત્કંઠપના ચોથા ઉ. ૬ માં અચિત અનેષણિક આહાર પાણી આવી જાય તો જેને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર દેવું છે, એવો નવ દીક્ષિત સાધુ હોય, તો તેને તે આહાર દેવો અને ન હોય તો પરહી દેવો, પરંતુ રોગી અને ક્ષુધા વગેરેથી પીડિતને તે આહાર દેવાનો અપવાદ રાખ્યો નથી. તો પછી ઇચ્છા પૂર્વક દોષ યુક્ત આહારાદિ ગ્રહણ કરવાની વાત કેમ માની શકાય ?

ભગવતી શ. ૨૫ ઉ. ૭ માં પ્રતિસેવનાના (દોષ લગાવવાના) દશ પ્રકાર બતાવ્યા છે. તેમાંથી ચોથો લેહ ‘આતુર’ અર્થાત્ ક્ષુધા-તૃષ્ણાની પીડાથી વ્યાકુળ થઈને અને પાંચમો લેહ ‘આપત્તિ’ છે. તેના ચાર લેહ આ રીતે છે.

- (૧) દ્રવ્યાપત્તિ-પ્રાશુકાદિ દ્રવ્યની અપ્રાપ્તિ.
- (૨) ક્ષેત્રાપત્તિ-અટવી (જંગલ) ની પ્રાપ્તિ થવાથી.
- (૩) કાલાપત્તિ-દુર્ભિક્ષાદિ સમયે.
- (૪) ભાવાપત્તિ-રોગાદિ પ્રાપ્ત થવા પર.

આ કારણુ વશ દોષ લગાવે છે. આગમમાં તેને ‘દોષી’ માનેલ છે. જો ક્ષુધાદિ અને રોગાદિમાં સદોષ આહાર વગેરેનો અપવાદ હોત, તો અહિં તેને દોષી કેમ બતાવત ?

ભગવતી શ. ૫ ઉ. ૬ માં આધાકર્મ, કિતકૃત આદિ (ખરીદેલ વગેરે) દોષ યુક્ત આહારાદિને મનમાં પણ નિર્દોષ સમજે, અને તેની આલોચના ન કરે તો તેને વિરાધક કહેલ છે અને ટીકાકારે વિપરીત શ્રદ્ધાદિ રૂપ હોવાથી મિથ્યાત્વ આદિની પ્રાપ્તિ બતાવી છે. અહિં આપત્તિ તથા રોગાદિના કારણુ લેવામાં નિર્દોષતા ન બતાવતાં બધાના માટે વિરાધના (મિથ્યાત્વાદિની પ્રાપ્તિ) બતાવી છે. એ રીતે અનેક સ્થળે કારણુ દશામાં પણ આધાકર્માદિનો નિષેધ કરવામાં આવેલ છે. એથી કારણુ દશામાં પણ લેવું સિદ્ધ નથી

અને જે આધાકર્માદિ દોષ યુક્ત આહારાદિ ગ્રહણ કરવાની સિદ્ધિ માટે ભગવતી અને સૂત્રકૃતાંગના પ્રમાણ દીધા તે સંગત નથી. કેમકે શ. ૮ ઉ. ૬ માં ઘણી નિર્જરા અને અદ્વતર પાપ કર્મ સંબંધી જે વર્ણન છે, તે દેવા વાળા (શ્રાવક) ની અપેક્ષાએ છે. એથી એ પાઠથી અહિં સદોષ આહાર આદિ જાણી જોઈને લેવું સાબિત નથી થઈ શકતું, કારણ તે દેવા વાળા સંબંધી દોષાદિ વિષયક અહિં પ્રસંગ જ નથી. પ્રસંગ ન હોવા છતાં પણ ઉપરોક્ત પાઠની ટીકામાં સકારણ, નિષ્કારણ દશામાં સાધુને દોષ યુક્ત લેવું બતાવે છે તે મૂળ પાઠથી સંગત નથી. તથા ટીકાકાર તો અપ્રાસુકનો (શ. ૫ ઉ. ૬ માંની અહિં પણ અનુવૃત્તિ લઈને) સચિત અર્થ લાગૂ કરે છે, અને સૂત્રકૃતાંગના ૨૧ માં અધ્યયનની ટીકામાં આ જ રીતે બધા અનાચારોના વિષયમાં લખેલ છે, અર્થાત્ ક્રુધા પીડિત સંકટ સમયે કોઈ પણ અનાચીણું સેવન કરી શકાય છે. આ પ્રકારે ટીકાકારનું બતાવવું કયાં સુધી ઠીક છે? કેમકે બૃહત્કલ્પસૂત્રમાં અચેત, અનેષણિક આહાર પાણી આવી જતા તેને વડી દીક્ષા દેવા યોગ્ય-દીક્ષિત સિવાય અન્ય કોઈને ન દેતા પરંવાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

હજુ પણ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે ભૂલથી સચેતપાણી આવી જતા તેને પરંવાનું અને સ્થિતિવશ તેને પાત્રાસહિત પરંવાનું આચારાંગના ૧૫ માં અધ્યયનના ૨ ઉ. માં ઉલ્લેખ કરતાં અહિં સુધી બતાવ્યું છે કે પરંવેલા સચેત પાણી ભીના પાત્રને સ્વાભાવિક રૂપે ન સુકાય ત્યાં સુધી વાપરવા યોગ્ય માન્યા નથી. આ જ રીતે બૃહત્કલ્પ, દશવૈકલિક, તથા આચારાંગના અન્ય સ્થળોએ આ બતાવ્યું છે કે- અચેત આહારાદિક, સચેત પાણી, અન્ન અને રજકણયુક્ત અન્નણુતા પ્રાપ્ત થઈ ગયા હોય, તે નિઃશંક સ્થિતિ ન થાય ત્યાં સુધી તેને કામમાં લેવાનો નિષેધ કર્યો છે.

આવું સૂક્ષ્મ નિરૂપણ જ્યાં પ્રાપ્ત છે, ત્યાં સચેતના ભોગની કલ્પના જ માન્ય કેવી રીતે કરી શકાય ?

અહિં દેનાર પણ ઘણી જ નિર્જરા અને અદ્વતર પાપના પ્રસંગમાં અપ્રાસુક “અનેષણિક” નો નિમ્નોક્ત (નીચે લખેલ) શાસ્ત્ર સંગત અર્થ લાગૂ થાય છે. જેમકે બાળકોની ઈચ્છા ન હોવા છતાં દેવું, ઉધાર લાવીને દેવું, ગ્રાહ્યણો માટે બનાવેલ જ્યાં સુધી પુરૂષાન્તર કૃતાદિ ન થયું હોય તે દેવું, એમ જ માલોહડ દોષ વાળું, બીજા માટે લઈ ગયેલ હોય તેવું, તેની આજ્ઞા વગર, શર્યાતરના આહારાદિ, ખુદ દાતાએ સ્વીકાર્યા વગર, ઘણા ઉન્નિઝત ધર્મવાળું, પરાણે અતિમાત્રામાં દીધેલ આહારાદિ, આ પ્રકારનો આહાર અહિં અપ્રાસુક, અનેષણિક સમજવો, ત્યારે જ ઘણી નિર્જરાનું કારણ થાય છે. અન્યથા અપ્રાસુક (જીવ સહિત) અને અનેષણિક (પ્રાણીઘાતથી તૈયાર કરેલ આદિ વિશેષ દોષ યુક્ત) આહાર આદિ દઈને દાતા અદ્વ આચુનો બંધક અને સંયમ ઘાતક બને છે.

આ વિષયમાં સૂત્રકૃતાંગનું પ્રમાણુ દેવું પણ મર્મજો માટે શોભારૂપદ નથી. કેમકે આ ગાથાઓમાં તો આધાકર્માદિ સદોષ આહારાદિ લેવાનો કોઈ ઉદ્દેશ જ નથી અને ન તેવી વસ્તુ લેવા સંબંધી કોઈ અર્થ જ પ્રગટ થાય છે. ત્યાં તો આધાકર્મી ભોગવવાવાળાને કર્મ-બંધ થાય જ છે કે નથી થતો, એવો નિશ્ચય કરીને એકાંત ભાષા ન બોલવાનું વર્ણન છે. છદ્મસ્થાદિના કારણે ભોગવનાર ભોક્તા સંબંધી આંતરિક જ્ઞાન ન હોવાથી નિશ્ચયકરી ભાષા બોલવાનો નિષેધ છે. કેમકે જે મુનિને શુદ્ધિનું ધ્યાન રાખવા છતાં પણ અબ્જાણતાં આધાકર્મી આહારાદિ ભોગવવામાં આવી ગયેલ હોય, તેના પ્રથમ અને ચરમ (છેલ્લા) તીર્થંકરના સાધુ સિવાય, અન્ય તીર્થંકરોના સાધુ વર્ગમાં જેના માટે આહારાદિ કરેલ છે, તેને છોડીને શેષને અને છેદોપસ્થાપનીય દેવા યોગ્ય નવદીક્ષિતને અનેષણિક આહારાદિ આવી જતાં દેવાનું વિધાન હોવાથી, તેને દેવા પર તે તેને કામમાં લેતો હોય, તો આ બંધાને કર્મ બંધન થયું—આ કેવી રીતે કહી શકાય છે? આવી પરિસ્થિતિમાં તેના તત્સંબંધી કર્મબંધન હોવાથી, કર્મ બંધ થયે તથા ઉપરોક્ત મુનિઓ સિવાય જે બ્રાહ્મણે ઉપરોક્ત પ્રકારનો આહારાદિ જેણે ભોગવ્યો છે, તેને તત્સંબંધી કર્મબંધ હોવાથી નથી થયો, આ પ્રકારે બોલવું અનાચીણું બતાવ્યું છે. એથી ઉપરોક્ત ગાથાઓમાંથી સદોષ આહારાદિનો ભોગ સિદ્ધ થતો નથી.

ઉપરોક્ત શાસ્ત્રીય વિધાન અનુસારે કોઈ પણ દશામાં આધાકર્માદિ સદોષ આહારાદિ ગ્રહણ કરવાની સિદ્ધિ થતી નથી.

પ્રશ્ન ૯૧૦ :—માગધ આદિ દેવોને સાધવા માટે બધા ચક્રવર્તી તેના ઉપર બાણ ફેંકે છે કે કોઈ કોઈ?

ઉત્તર :—તીર્થંકર ચક્રવર્તીને તો સર્વત્ર બંડ-સાધના બાણ ફેંક્યા વગર જ થાય છે. અને અન્ય ચક્રવર્તી (ભરત ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ માગધાદિ ત્રણ તીર્થ અને ચૂલ હેમવંત ઉપર) બાણ ફેંકે છે (અન્યત્ર નહિ) આ ભાવ આ....હયં ચ સિંધુદેવી આસન-કરૂપનાદત્તોપયોગાસતી સ્મૃતજાતીયા સ્વતણ્વાનુકૂલાઽઽશયાસંજ્ઞે તેન શર પ્રમોક્ષણાઽઽચત્રવક્ત્ર-વ્ય એવં ચ કર્મચક્રિણાં વૈતાદ્યસુરાઽઽદીનાં સાધનેઽપિ જિનચક્રિણા તુ સર્વત્રદિગ્વિજયાત્રાયાં શરપ્રમોક્ષણાઽઽદિકર્મતરેણૈવ પ્રવૃત્તિર્યતસ્તત્ર તેષાં તથૈવ સાધ્યસિદ્ધિરિતિ. ” ટીકાથી સ્પષ્ટ થાય છે. અર્થાત્ સિંધુદેવીનું આસન ચલાયમાન થવાથી અવધિના ઉપયોગ વડે ચક્રવર્તીને બ્રાહ્મણે, અનુકૂળ થઈને શરણે આવી ગઈ, બાણ ફેંક્યું નહિ. આ જ રીતે વૈતાદ્યના દેવાદિની સાધનામાં સમજવું. ઉપરોક્ત ૪ સ્થાનોને છોડીને ચક્રવર્તી બાણ ફેંકતા નથી અને જિન-ચક્રવર્તી તો દિગૂવિજયમાં કોઈ પણ સ્થળે બાણ ફેંકતા નથી. આ તેના પુણ્યોદયની વિશેષતા છે.

પ્રશ્ન ૯૧૧ :—જીવને સર્વ પ્રથમ સમક્ષિત કેઈ ગતિમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે ?

ઉત્તર :—ચારેયમાંથી કેઈ પણ ગતિમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આ વાત અનુયોગ-દ્વારમાં વર્ણિત લાવોના ચાર સંયોગિક પાંચ લાંગામાંથી ત્રીજા લાંગાની આ, “અત્રોદયિકી કૌપશમિકપારિણામિક ભાવનિષ્પન્નસ્તૃતીયમંગો ગતિચતુષ્ટયેડપિ સંભવતિ, તથાહિ ઔદયિકી અન્યતરાગતિઃ નારક-તિર્થગ્દેવગતિષુ પ્રથમ સમ્યક્ત્વલાભકાલે एवं ઉપશમભાવોઃ ભવતિ મનુષ્ય-ગતૌતુ તત્રોપશમશ્રેણ્યાં ચૌપશમિકંસમ્યક્ત્વં ક્ષાયોપશમિકાનીન્દ્રિયાણિ પારિણામિકં જીવત્વામિત્યેવમયં મંગકઃ સર્વાણુગતિપુલભ્યતે” ટીકાથી સ્પષ્ટ થાય છે. અર્થાત્ ચાર સંયોગીને ત્રીજા લાંગા ચારેય ગતિમાં મળે છે. ઉદય તો કેઈ પણ ગતિનો, અને સર્વ પ્રથમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં ઉપશમ લાવ અને મનુષ્ય ગતિમાં તો સર્વ પ્રથમ સમ્યક્ત્વનો લાભ અને ઉપશમ શ્રેણીમાં ઉપશમ લાવ હોય છે. ક્ષયોપશમ ઇન્દ્રિયોનો, પારિણામિક જીવત્વ, એ રીતે આ લાંગા ચારેય ગતિમાં મળે છે. ઉપરોક્ત પ્રમાણથી ચારેય ગતિમાં સર્વ પ્રથમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય એમ સિદ્ધ છે, તથા સમરાદિત્ય કેવળીના રાસમાં પણ અગ્નિશર્માના જીવને સર્વ પ્રથમ સમક્ષિત ઘોડાના લવમાં પ્રાપ્ત થશે એમ બતાવેલ છે. ઇત્યાદિ પ્રમાણથી ચારેયમાંથી કેઈપણ ગતિમાં સર્વ પ્રથમ સમક્ષિત પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, એવો સંભવ છે.

પ્રશ્ન ૯૧૨ :—આચારાંગ અધ્યયન ૧૨ ઉ. ૩ માં આ ઉલ્લેખ છે કે માર્ગે ચાલતા સાધુને કેઈ પથિક પૂછે કે—“શુ તમે અહિં મનુષ્ય, પશુ (બેલ વગેરે), પક્ષી, જળચર આદિ જીવોને જોયા ? તો આના ઉત્તરમાં સુનિ કેઈ પણ ન કહે, યાવત્ મૌન રહે અને જાણુવા છતાં પણ હું નથી જાણુતો—એમ કહે. આ રીતે શુ સાધુ, જીવ રક્ષા માટે અસત્ય લાપણુ કરી શકે છે ?

ઉત્તર :—“જાણં વાણો જાણંતિ વણ્જ્જા” આ પાઠનો કેઈ ઉપરોક્ત અર્થ પણ કરે છે. પરંતુ આ અર્થ બરાબર નથી બેસતો, કેમકે દશવૈકાલિક અધ્યયન ૭ ગાથા ૧ માં દો જ માસિજ્જ સવ્વસો” અર્થાત્ અસત્ય તથા મિશ્ર આ બંને લાવા સર્વથા ન બોલે—એવો આદેશ છે. અહિં “સવ્વસો” શબ્દથી કેઈ પણ સ્થળે અને ગમે તેવા સંકટમાં બોલું ન બોલવું, તો પછી જીવ રક્ષાદિ કારણે પણ અસત્ય કેમ બોલી શકે ? તથા આ જ સૂત્રના ૬ અધ્યયનની ગાથા ૧૧ માં અસત્યનો નિષેધ કરતા “અવણદ્વા પરદ્વાવા” અર્થાત્ પોતાના કે બીજાના માટે અસત્ય ન બોલવું, આમાં સ્વ અને પર બંને માટે નિષેધ છે, તો પછી પરાર્થ (જીવ-રક્ષાદિ માટે) પણ બોલું કેમ બોલી શકે ?

ઉપરોક્ત પ્રમાણે જોતાં જીવ-રક્ષાદિ નિમિત્તે પણ અસત્ય ભાષણ, શાસ્ત્ર-સંગત પ્રતીત નથી થતું, એથી “જાણં વા જો જાણંતિ વણ્જજા” પાઠનો અર્થ—જાણુવા છતાં પણ “હું જાણું છું”—એમ ન કહે, અર્થાત્ મૌન જ રહે. આ જ અર્થ સંગત છે. એમ કરવા પર જ આ જ અલ્પવાના શબ્દો (પથિકના પૂછવા પર, તે જીવોના વિષયમાં કંઈ ન કહે, ન બતાવે—તેના પ્રશ્નને કોઈ પણ પ્રકારે સ્વીકાર ન કરતા થકા, મૌન જ રહે, પરંતુ જાણુવા છતાં પણ, જાણું છું, એમ ન કહે. તાત્પર્ય એ છે કે—જાણુવા છતાં પણ જાણુ છું, એમ ન કહીને મૌન જ રહે) ની સાથે મેળ ઠીક રૂપે બેસે છે.

આના સિવાય અહિંયા હજુ ચાર અલ્પવા આગળ આવ્યા છે. તેમાંથી ત્રીજા અલ્પવામાં “અહિંથી ગામાદિ કેટલા દૂર છે,” અને ચોથામાં “અમુક ગામ કે નગરાદિનો કયો માર્ગ છે?” આ પ્રશ્નો સંબંધે પણ એજ પાઠ છે. જો ઉપરોક્ત પાઠનો ખોટું બોલવું અર્થ કરાય, તો અહિં જીવ રક્ષા સંબંધી કોઈ ખાસ પ્રસંગ નથી, તો અહિંયા કયા પ્રસંગને લઈને ખોટું બોલશે? એથી સાધુનું એ કર્તવ્ય છે કે ગૃહસ્થ સંબંધી એવા પ્રસંગો ઉપર કંઈ ન બોલે, મૌન સાધે, એટલે તે પાઠનો ‘ખોટું બોલવું’ અર્થ ઘટાવવો ઠીક નથી. +

(+ તથા ઉદાસીનતાની દૃષ્ટિથી આ અર્થ પણ ઠીક બેસે છે, જેમકે—વ્યવહારમાં કોઈ વાતને જાણુવા છતાં પણ તેના સમર્થક ન હોવા પર “હું નથી જાણુતો” એવું કહી દે છે. આનું તાત્પર્ય આ થાય છે કે આ વિષયમાં હું કંઈપણ કહેતો નથી. એજ રીતે અહિંયા પણ તે પથિકને કહે કે—હું નથી જાણુતો અર્થાત્ અમે સાધુ છીએ. આ વિષયમાં કંઈ નથી કહેતા.)

શંકા :—ઉપરોક્ત પાઠનો સીધો અર્થ—“જાણુવા છતાં નથી જાણુતો” એવો હોવા છતાં પણ અહિં ઉપરોક્ત પ્રકારનો બીજો અર્થ કરવો સંગત લાગતો નથી, કેમકે અન્યત્ર પણ પ્રસંગવશ અપવાદરૂપે અસત્ય બોલવાની સિદ્ધિ થાય છે. જેમ પ્રજ્ઞાપના પદ ૧૧માં ઉપયોગ સહિત ચારેય જાતની ભાષા બોલનારને આરાધક બતાવેલા છે. આ ટીકામાં “પ્રવચન હ્રદાદિ રક્ષણાદિ નિમિત્ત” અર્થાત્ પ્રવચન રક્ષા માટે ખોટું બોલવા છતાં પણ આરાધક જ હોય છે.” તથા સૂત્રકૃતાંગ અધ્યયન ૮ ગાથા ૧૯માં “સાદિયં ન મુસંવુયા અર્થાત્ માયા સહિત ખોટું બોલે નહિ. આમાં ટીકાકારનું કથન છે કે—પરવચનાર્થ (બીજાને ઠગવા માટે) માયા સહિત મૃષા ન બોલવું, પરંતુ સંયમ રક્ષાર્થે જોયેલા હરણાદિ પશુ માટે પણ કહી દે કે મેં નથી જોયાં, ઇત્યાદિ બોલવામાં દોષ નથી. આ ઉપરોક્ત પ્રમાણથી તત્ પ્રસંગો ઉપર ખોટું બોલવું સિદ્ધ થાય છે, તો પછી, “જાણં વા જો જાણંતિ વણ્જજા” પાઠના અસત્ય બોલવા સંબંધી અર્થને અનુપયુક્ત કેમ બતાવાય છે?

સમાધાન :-આ શાસ્ત્રીય પાઠોનો ઉપરોક્ત પ્રકારનો અર્થ કરતાં જે અપવાદ સ્વરૂપ અસત્ય બોલવું સિદ્ધ કર્યું, તે સંગત નથી. કેમકે આ અર્થ આગમથી વિરૂદ્ધ જાય છે. આવા પ્રસંગે પણ અસત્યનો પ્રયોગ કરવો યોગ્ય નથી. જેમ-પુલાકલબ્ધિવાળા કોઈ સાધુ, સંઘાદિ પ્રયોજન, તપ સંયમના હેતુ માટે હિંસા મૃષાદિ આશ્રવ-દ્વાર સેવન કરે છે, તો તેને આલોચના ન કરે તો વિરાધક કહેલ છે. અહિં પ્રવચન હીલણાની રક્ષા માટે બોલે તો પણ દોષી કહેલ છે. એથી તત્ પ્રસંગોમાં પણ અસત્ય ભાષણનો નિષેધ છે.

તથા ભગવતી શ. ૨૫ ઉ. ૭ માં દશ પ્રકારની પ્રતિસેવના બતાવેલ છે. તેમાં આપત્તિ (દ્રવ્યાદિ) અને ભય (સિંહાદિભય) વશ, કરેલ કાર્ય પણ દોષ યુક્ત માનેલ છે. પ્રવચન-હીલણા, ધર્મ અને સંઘાદિ ઉપર સંકટની પ્રાપ્તિ, આ પણ આપત્તિ અને ભય છે. “તન્નિમિત્તદિ” મૃષાદિનું આચરણ કરવાવાળા દોષને પાત્ર છે. એવા પ્રસંગો પર પણ આ પ્રકારના શાસ્ત્રીય પ્રમાણ મળવાથી મૃષાવાદનો સર્વથા નિષેધ જ સિદ્ધ થાય છે. એથી ટીકાકારે ઉપરોક્ત પ્રકારનો અર્થ કયો છે. તે યુક્તિ સંગત નથી લાગતો.

ઉપયોગ પૂર્વક ચારેય ભાષા બોલતા થકા આરાધકનો અર્થ નીચે પ્રકારે સમજવો જોઈએ. સાધુને સત્ય અને વ્યવહાર ભાષા બોલવાનું જ વિધાન છે. અને તે અનુસાર એનું જ લક્ષ રાખી પ્રયોગ કરે છે, પરંતુ જેના વિષયમાં તે પ્રયોગ કરે છે, તે તેની દૃષ્ટિમાં સત્ય હોવા છતાં પણ વાસ્તવિકતામાં વિપરીત હોય, તો તેને અસત્ય માનેલ છે. આ વાતને આનંદ શ્રાવક અને ગૌતમ સ્વામીનો પ્રસંગ સ્પષ્ટ કરે છે. અર્થાત્ ગૌતમ સ્વામીએ અવધિરાનના વિષયમાં આનંદને બાણીને કહ્યું, પરંતુ નિર્ણય થવા પર તે કથન અસત્ય નીકળ્યું. એમ છદ્મસ્થતાના કારણે અન્ય ખીલ કોઈ વડે પણ ઉપયોગપૂર્વક આવો પ્રયોગ થઈ જાય, અને તેને ખબર ન પડે તો પણ તે આરાધક છે. ખબર થતાં આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિય લે છે. એથી અહિંયા એ પ્રકારે ઉપયોગપૂર્વક ચારેય ભાષા બોલવા છતાં પણ આરાધક કહેલ છે. એવો જ અર્થ અહિં સમજવો ઉચિત છે. એ જ રીતે અસત્ય અને મિશ્ર મનોયોગના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ.

તથા અસત્ય અને મિશ્ર ભાષાનો પ્રયોગ એકાએક થઈ જાય તો પણ તે સંબંધી વિચાર જ હોવાથી આરાધક થાય છે.

જો ‘આઉત’ (ઉપયોગ) નો અર્થ-‘બાણી જોઈને’ આવો કરવામાં આવે તો “હ્રુચ્ચેહ્યાઈં ચત્તારી માસજ્ઞાયાઈં આઉત્તં માસમાણે આરાહણે જો વિરાહણે” આ શાસ્ત્રીય પંક્તિનો અર્થ આ થશે કે—બાણી જોઈને ચારેય ભાષા બોલવાવાળો આરાધક થાય છે. વિરાધક નહિ. આ અર્થથી તો બાણી જોઈને અસત્ય અને મિશ્ર બોલવા વાળા આરાધક કહેવાશે.

આતુ' તાત્પર્ય' આ થશે કે—અઝણુતા અસત્ય અને મિશ્ર ભાષી વિરાધક થયા. એવો અર્થ કરવો વ્યવહારિક અને પ્રમાણિક દૃષ્ટિથી અસંગત છે. એટલે 'આત્ત' શબ્દનો 'જાણી જોઈને' (ઉપયોગ પૂર્વક) અર્થ માન્ય હોવા છતાં પણ આના તાત્પર્ય સાથે એને જોસાડવો જોઈએ. 'આત્ત' શબ્દનું તાત્પર્ય આ છે—'જાણી જોઈને' અર્થાત્ સાધુ-મર્યાદા (ભાષા સમિતિ) ની સાથે—એવો સમજવો જોઈએ.

અપ્રમત દશામાં કેવળ શુભ યોગ હોવા છતાં પણ કર્મઞ્ચ, ગોમટસારાદિમાં ૧૨ મા ગુણુસ્થાન સુધી ચારેય ભાષા અને મનનો યોગ માનેલ છે. અને જાણી જોઈને અસત્ય અને મિશ્રનો પ્રયોગ તો અશુભયોગ વિના થઈ શકતો નથી.

એથી અહિંયા પણ છદ્મસ્તના કારણે વસ્તુ સંબંધી અવાસ્તવિકતા રહી જાય છે. એ માટે અસત્ય અને મિશ્ર મન તથા વચનયોગ તેમાં ઘટિત થઈ શકે છે.

અપ્રમત્ત સ્થિતિમાં આના સિવાય અન્ય રૂપે આ ઘટિત થઈ શકતું નથી.

અને ભગવતી શ. ૧ ઉ. ૧ ના “નહિનામાનામોગઃ છદ્મસ્થસ્યેહકસ્યચિન્નાસ્તિ” આ ટીકાર્થથી કોઈ પણ છદ્મસ્થને અનામોગ નથી, એવી વાત નથી, એટલે કે છે જ.

સૂત્રકૃતાંગના પ્રમાણથી પણ જે અસત્ય જોલવાની સિદ્ધિ કરેલ છે, તે પણ સંગત નથી, કેમકે “સાદિયં મુસંબૂયા”નો અર્થ ‘માયા સહિત જોડું ન જોલવું’ કરાશે, તો આને વિપરીત અર્થ આ નિકળશે કે માયા રહિત જોડું જોલવું ખુલ્લું છે. પરંતુ સાધુ તો અસત્યના સર્વથા ત્યાગી હોય છે તો પછી તેના માટે આ ખુલ્લો માર્ગ કેમ સંગત થશે ?

“સાદિયં ન મુસંબૂયા” આ પદમાં ‘સાદિયં’ શબ્દ વિશેષણ છે અને ‘મુસં’ વિશેષ્ય છે. ઇચ્છા પૂર્વક અસત્ય ભાષણમાં પ્રાયઃ માયા રહે છે. આ જ દ્રષ્ટિથી આ પદ માં ‘સાદિયં’ વિશેષણનો પ્રયોગ કરાયેલ છે. એથી આનો વિપરીત અર્થ કરવો સંગત નથી, કેમકે અહિંના પ્રાસંગિક વર્ણનને જોતા અપવાદ વિધિનું અવલંબન લેવું ઉપયુક્ત નથી.

ત્યાં ટીકાકારે વચનાર્થે માયા સહિત મૃષા જોલવાનો નિષેધ કરેલ છે, તો હરણાદિના વિષયમાં પૂછવા વાળાને “જાણુવા છતાં પણ નથી જાણુતો” એવું કહેવામાં શું ગિંદકુલ માયા નથી? ભાવ ગમે તેવા સારા કેમ ન હોય, તો પણ વાસ્તવિકતા છુપાવી અન્યથા જોલવામાં તે સંબંધી મૃષા અને માયા કેમ ન થાય? આ સમજી શકાતું નથી.

પ્રતિસેવના (દોષ)નો ૧૦ મો લેહ ‘વીમંસા’ (વિમર્શ) છે. જે કોઈ આચાર્યાદિ આલોચનાના પ્રસંગે શિષ્યાદિની પરીક્ષા માટે જાણુવા છતાં પણ—“આ મેં સારી રીતે સાંભળ્યું નથી,” આદિ વચનની પ્રવૃત્તિ કરે છે, તો તેને પણ દોષના ભાગી માનેલ છે.

આમાં એકાંત શિષ્યાદિના હિત માટે જ પ્રવૃત્તિ કરાય છે, છતાં પણ તે દોષના ભાગી ગણાય છે. તેમજ હરણાદિના વિષયમાં વાસ્તવિકતા છુપાવીને અન્યથા બોલવામાં તે સંબંધી માયા-મૃષા હોવાથી દોષના ભાગી કેમ ન મનાય ?

એજ રીતે કોઈ સાધુ, કેવળ અન્ય સાધુની સેવા માટે ગયો હોય, તો પણ ગમણા-ગમણાદિ સંબંધી પ્રાયશ્ચિત્તનો ભાગી બને છે. આમાં એકાંત પરહિત બુદ્ધિની અપેક્ષા હોવા છતાં પણ વિરાધનાની આશંકાથી પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવ્યું છે, તો પછી હરણાદિના માટે બાણીને અસત્ય ભાષણમાં આગમ આજ્ઞા કેમ હોઈ શકે ? આ વિચારણીય છે.

આ રીતે આગમમાં અનેક સ્થળો ઉપર અસત્ય અને મિશ્ર ભાષણનો નિષેધ કરેલ છે. અને આના બોલવા વાળાઓને અસમાધી અને સખલ દોષના ભાગી માનવામાં આવેલ છે. તેને વિભિન્ન પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગી બતાવ્યા છે. અને સંકટના પ્રસંગો ઉપર અસત્ય અને મિશ્ર ભાષીને પણ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા વગર વિરાધક માનેલ છે, તો પછી કોઈ પણ દશામાં અસત્ય અને મિશ્રનો પ્રયોગ શાસ્ત્ર સંમત કેમ માની શકાય ?

નોટ :—ઉત્તર આ પ્રકારે ધ્યાનમાં આવેલ છે. ખાસ જ્ઞાની કહે તે જ પ્રમાણ છે.

પ્રશ્ન ૯૧૩ :—સૂત્રકૃતાંગમાં “દુર્લિક્ષકાળમાં ગીતાર્થ સાધુ અસુચિર્હિત પણે આધાકર્મી આહાર કરે તો બાધા નથી” એવું ટીકાકારનું કહેવું છે, તો આનો ખુલાશો કરો ?

ઉત્તર :—હા, સૂત્રકૃતાંગના ૨૧ મા અધ્યયનની ટીકામાં આધાકર્મી વસ્તુ સેવન કરવાની વાત બતાવીને આવતુ આ જ રીતે બધા અનાચારોના વિષયમાં સમજવું એમ બતાવ્યું છે. પરંતુ તે ટીકા આગમોના મૂળ પાઠથી મેળ ખાતી નથી પણ વિરુદ્ધ બધ છે. એથી માન્ય કરવા યોગ્ય નથી. આગમોમાં આધાકર્મી આહારનો સર્વત્ર નિષેધ જ કર્યો છે, જેમકે—આચારાંગ બીજે શ્રુતસ્કંધ, ઠાણાંગ, સમવાયાંગ, પ્રશ્ન-વ્યાકરણ, ઉત્તરાધ્યયન, દશવૈકલિક અધ્યયન ૩, ૬, ૧૦ માં નિષેધ જ બતાવેલ છે. દશાશ્રુત સ્કંધમાં આધાકર્મી સેવન કરવા વાળાને સખલ દોષ, નિશીથમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, અને સૂત્રકૃતાંગના અધ્યયન ૧ ઉ. ૩ ગાથામાં પૂતીકર્મ ભોગવવા વાળાને બે પક્ષનું સેવન કરવા વાળા બતાવ્યા છે, તથા ભગવતી શ. ૧ ઉ. ૬માં આધાકર્મી ભોગવવા-વાળા કર્મોને નિબિડ કરે છે અને અનાદિ અનંત સંસારમાં જ્રમણ કરે છે, તેમ બતાવ્યું છે. શ.પ ઉ.૬ માં આધાકર્મ, કીતકૃત વગેરે દોષ યુક્ત આહારાદિ ને મનમાં પણ નિર્દોષ સમજે અને તેની આલોચના ન કરે, તો તેને વિરાધક કહેલ છે અને ટીકાકારે વિપરીત શ્રદ્ધાદિ રૂપ હોવાથી મિથ્યાત્વાદિની પ્રાપ્તિ બતાવેલ છે. શ.૧૮ ઉ.૧૦ આદિમાં અનેષણિકને અલક્ષ કહેલ છે. આચારાંગ અધ્યયન ૮ ઉ. ૨માં આધાકર્મી અશુદ્ધ આહારાદિ ન લે અને તેથી ગૃહસ્થ ક્રોધીત થઈ સાધુને, મારે, બીજને કહે કે આને મારો, પીટો, છેદો, ખાળો, લુટો, દબાવો, જીવ રહિત

કરો, ઈત્યાદિ સંકટમાં પણ લેવાનો નિષેધ છે. ઉપરોક્ત શાસ્ત્રીય વિધાનુસાર કોઈ પણ દશામાં આધાકર્માદિ સદૌષ આહારાદિ ભોગવવું સિદ્ધ નથી થતું. આ ઉત્તર સંક્ષેપમાં છે (આનો વિશેષ ખુલાશો પ્રશ્ન૯૦૯ના ઉત્તરમાં જોવો.)

પ્રશ્ન ૯૧૪ :—પ્રશ્ન વ્યાકરણ તથા ઉવવાઈ સૂત્રમાં શ્રી તીર્થંકર દેવ તથા યુગલિકોના આહાર સાંખ્યે એમ કહ્યું છે કે— ‘કંકગગહ્ણેકવોયપરિણામે’ આનો શું અર્થ થાય છે ?

ઉત્તર :—“કંકગગહ્ણે” તેનો ગુદાશય કંકપક્ષીનાશ દાશયની જેમ નિર્દોષ હોય છે. “કવોયપરિણામા”-તેની જઠરાગ્નિ કબૂતરની જઠરાગ્નિ સમાન આહારને જલ્દી પચાવવા વાળી હોય છે. એવો અર્થ સમજવો.

પ્રશ્ન ૯૧૫ :—કલ્પવૃક્ષ વનસ્પતિ કાયમાં હોય કે પૃથ્વીકાયમાં હોય ?

ઉત્તર :—કલ્પવૃક્ષ વનસ્પતિ-કાયમાં છે.

પ્રશ્ન ૯૧૬ :—તીર્થંકરના જન્મ મહોત્સવમાં દેવતા મૂળ રૂપે આવે છે કે વૈકિય રૂપ બનાવીને ? જો મૂળ રૂપે આવતા હોય છે, તો જ્યારે ચાર તીર્થંકરોના જન્મ થાય છે. ત્યારે મૂળ રૂપે ક્યાં આવે છે ?

ઉત્તર :—તીર્થંકરોના જન્મ મહોત્સવાદિમાં કોઈ દેવ મૂળ રૂપે અને કોઈ વૈકિયથી, આ રીતે બન્ને પ્રકારે આવી શકે છે, આ રીતે આવે તો પણ તેને ચારેય જગ્યાએ ઉપસ્થિત થવા માટે વૈકિય રૂપ બનાવવું પડે છે. તેના મૂળ તથા વૈકિય બન્ને પ્રકારના રૂપ, સુંદર તેમજ સમાન દેખાય છે. એથી ક્યાંક મૂળ અને ક્યાંક વૈકિય રૂપ મોકલવા છતાં પણ તે રૂપોમાં ચર્મ-ચક્ષુ દ્વારા ભિન્નતા દેખાતી નથી.

પ્રશ્ન ૯૧૭ :—અણુશીયા (અશાળીયા)ની અવગાહના પ્રજ્ઞાપનામાં (પ્રત્યેક યોજનની કહી છે.) ૧૨ યોજનની બતાવી છે અને ઉરપરિસર્પ સસુર્છિમની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પ્રત્યેક યોજનની કહી છે, તો કઈ રીતે મેળ બેસી શકે ?

ઉત્તર :—પ્રાય : કરીને તો બેથી લઈને નવ સુધીને પ્રત્યેક કહે છે, પરંતુ ક્યાંક પ્રત્યેકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૯૯ સુધી પણ બતાવેલ છે. આ પ્રત્યેકની અપેક્ષાએ ૧૨ યોજનને પણ પ્રત્યેક યોજન કહી શકાય છે.

પ્રશ્ન ૯૧૮ :—મિથ્યાત્વીને સકામ-નિર્જરા હોય છે ? “પ્રશ્નોત્તર મણી-રત્નમાળા”માં એક જગ્યાએ સકામ-નિર્જરા હોવી લખેલ છે, તે ઠીક છે શું ?

ઉત્તર :—ભવ્યત્વના પરિપાક તેમજ સમકિત અભિમુખ થતા (અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણના) સમયે જીવને કંઈક ઉજ્જવલ બનાવવામાં સહાયક થાય, આ વાત અલગ છે, અન્યથા વાસ્તવિક સકામ-નિર્જરા મિથ્યાત્વીને થવાનો સંભવ નથી લાગતો.

પ્રશ્ન ૯૧૯ :—કોઈ વ્યક્તિએ કોઈ ઉપર ખોટું કલંક લગાવ્યું હોય, તો તેનો ફરી ઉદય તે ગતિમાં જ થાય છે કે બીજી ગતિમાં ?

ઉત્તર :—કોઈએ ખોટું કલંક લગાવ્યું, તેનો ઉદય તે ગતિમાં તથા અન્ય ગતિમાં પણ થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૯૨૦ :—અભવીને જાતિ-સ્મરણ જ્ઞાન થાય છે કે નહિ? જો થાય છે, તો તે કોને થયું ?

ઉત્તર :—મેઘ કુમારને હાથીના ભવમાં સમક્ષિત પ્રાપ્તિની પહેલાંજ જાતિ-સ્મરણ થઈ ગયું હતું. આ જ્ઞાતા સૂત્રના પ્રથમ અધ્યયનથી સ્પષ્ટ છે. જે રીતે મિથ્યાત્વીને જાતિ-સ્મરણ થાય છે, તે જ રીતે અભવને પણ થઈ શકે છે, નારકીને સીધી કે ઉંધી અવધિ ચાર કોશથી વધારે નથી હોતી. તેને પૂર્વ ભવની વાત જાતિ-સ્મરણથી જોવી પડે છે. એથી અભવ્ય જીવને અનેકવાર જાતિ-સ્મરણ થાય છે. અમુકને થયું એ પ્રમાણે નામ-નિર્દેશ કોઈનું ધ્યાનમાં નથી. તથા જાતિ સ્મરણ તેને મતિજ્ઞાન કે મતિ અજ્ઞાનનો ભેદ સમજવો.

પ્રશ્ન ૯૨૧ :—સમવાયાંગજીમાં સ્ત્રી, પુરૂષ (ભર્તાર)ને મારે તો મહા મોહનીય કર્મબંધાય છે, તો પુરૂષ, સ્ત્રીને મારે, તો તેને બંધાય કે નહિ ?

ઉત્તર :—જેમ નાગણી પોતાના ઈંડાના સમૂહને મારે છે, તે જ પ્રકારે ભર્તાર (પોષક અર્થાત્ પોષણ કરવાવાળા), સેનાપતિ (રાજા)ને અને ‘પ્રશાસ્તાર’ અર્થાત્ પ્રધાન અથવા ધર્મ પાકકને જો કોઈમારે તો તે મહામોહનીય-કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. કેમકે એમના મૃત્યુથી ઘણા જીવો દુઃખી થાય છે. એટલે તે મહામોહનીય કર્મના લાગી બને છે. ભર્તારનો અર્થ ‘અભયદેવ સૂરી’ એ પતિ ન કરીને ‘પોષક’ કયો છે અને તે ઠીક લાગે છે.

પ્રશ્ન ૯૨૨ :—દશમા વ્રતમાં કહીયે છીયે—“જેટલી ભૂમિની મર્યાદા રાખીહોય, તેના ઉપરાંત સ્વેચ્છાથી જઈને પાંચ આશ્રવ સેવવાના પચ્ચખાણુ” તો તે મર્યાદિત ભૂમિમાં આશ્રવ સેવન કરી શકાય છે શું? પૌષધના પચ્ચખાણુ કરવા સમયે પણ આ જ રીતે કહેવાય છે.

ઉત્તર :—દરરોજ ૧૪ નિયમ ધારણ કરવાને પણ દશમું વ્રત કહેવાય છે, તેમાં મર્યાદિત ભૂમિ ઉપરાંતનો ત્યાગ હોય છે. અને જે ઉપવાસ કરીને પૌષધ કરે છે, એમજ દયા અને સંવર કરે છે, તેને “જેટલી ભૂમિની મર્યાદા કરી છે, તેની અંદર તથા બહાર પાંચ આશ્રવ સેવવાના ત્યાગ-આ પ્રકારે કરાવવા જોઈએ.

પ્રશ્ન ૯૨૩ :—ચકવર્તીઓ તથા વાસુદેવોને કેટલી સ્ત્રીઓ હોય છે ?

ઉત્તર :—પ્રશ્ન વ્યાકરણ અને જંબૂદ્વીપ પ્રસંગિતમાં ચકવર્તીને ૬૪ હજાર સ્ત્રીઓ

બતાવી છે. જ્ઞાતાધર્મ—કથાંગમાં વાસુદેવને ૩૨ હજાર ‘ સ્ત્રીઓ ’ બતાવેલ છે, તથા અંત-કૃતદશા અને પ્રશ્ન વ્યાકરણમાં ૧૬ હજાર દેવી બતાવી છે.

અહિંયા વાસુદેવને ૧૬ હજાર સ્ત્રીઓ મોટા રાજાઓની કન્યાની અપેક્ષાએ બતાવીને શેષ ૧૬ હજાર નાના રાજાઓની કન્યાને ન ગણી હોય, અથવા દેવી ૩૫ સ્ત્રીઓ ૧૬ હજાર અને શેષ ૧૬ હજાર સાધારણ સ્ત્રીઓ ગણી હોય એવો સંભવ છે.

પ્રશ્ન ૯૨૪ :—આર્દ્ર કુમાર જિન-પ્રતિમા જોઈને બોધી-બીજ પામ્યા એવું એક સ્થળે જોયું છે. આ ક્યાં સુધી સાચું છે ?

ઉત્તર :—આર્દ્રકુમાર ને જિન-પ્રતિમાની વાત કથામાં છે, એથી પ્રામાણિક નથી.

પ્રશ્ન ૯૨૫ :—નવકારસી, રાતના ૧૨ વાગ્યાથી સૂર્ય ઉદય સુધી પાળવા વાળાને હોય છે, કે સૂર્ય ઉદયથી ૪૮ મિનિટ સુધી પાળવા વાળાને હોય છે ?

ઉત્તર :—ચોવિહાર કરવાવાળા, અર્ધિરાતથી સવાર સુધી ચોવિહાર કરવાવાળા અને ચોવિહાર ન કરવાવાળા આ બધા નવકારસી કરી શકે છે. સૂર્યોદયથી એક મુહુર્ત દિવસ આવવા સુધીના વિચારે આ પ્રત્યાખ્યાન કરાય છે. અથવા બીજો અર્થ નીચે પ્રકારે સાંભળ્યો છે. પૂરો કે થોડો ચોવિહાર રાખવાવાળા, સૂર્યોદય પછી એક નવકાર મંત્ર બોલે ત્યાં સુધીના પ્રત્યાખ્યાનના વિચારને પણ ‘ નમોકારસી ’ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૯૨૬ :—સ્ત્રીના ૧૬ શણગારમાંથી ૬, ૯, ૧૨ નો અર્થ અને ૧૫નો મૂળ પાઠ શું છે ?

ઉત્તર :—સ્ત્રીનો ૬ઠો શણગાર ‘ કુંડળ-કાનનું આભૂષણ, નવમો અવાજવાળા-‘નેપૂર’ ૧૨ મો, બિંદિઓની (લલાટાદિ ઉપર) શ્રેણી, અને ૧૫ મો “ કર કંગન ” સમજવો.

પ્રશ્ન ૯૨૭ :—દેવસી અને રાયસી પ્રતિક્રમણ આદિની આજ્ઞા લેતી વખતે ત્યાં કોઈ સાધુ-સુનિરાજ ન હોય, તો શ્રી સીમંધર સ્વામીની આજ્ઞા લઈ શકે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—પ્રતિક્રમણની આજ્ઞા, જેનું શાસન હોય તેની લેવી જોઈએ. જો કોઈ શ્રી સીમંધર સ્વામીજીની દેએ, તો કોઈ વાંધા જેવી વાત નથી. એક અરિહંતની આજ્ઞાનો આરાધક બધા અરિહંતોની આજ્ઞાનો આરાધક થાય છે એથી શ્રી સીમંધર સ્વામીની આજ્ઞા પણ લઈ શકે છે.

શંકા :—એક અરિહંતનો આરાધક બધા અરિહંતનો આરાધક થાય છે, પરંતુ બીજો પ્રશ્ન અહિં આ છે કે, પાર્શ્વનાથ પ્રભુના શિષ્ય ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞામાં આવ્યા વિના કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે કે નહિ ? જો હાં, તો પછી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૩ માં અધ્યયનમાં મહાસુનિ શ્રી કેશી સ્વામી, પ્રભુ મહાવીરના પાંચ મહાવ્રત કેમ અંગીકાર

કરે છે? વાસ્તવમાં વાત આરાધક-વિરાધકની નહિ, પરંતુ શાસન સંબંધી આજ્ઞાનો પ્રશ્ન છે. બીજી તરફ પ્રભુ મહાવીરના શાસનનો નિવાસી શ્રી સીમંધર સ્વામીની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કેમ કરી શકે? કેમકે શાસન પરિવર્તન સાથે કાળ પરિવર્તન પણ થાય છે, ભારતની સંધ્યા ત્યાંની પ્રાતઃ (ઉષા) છે.

સમાધાન :—એકાંત આવી વાત નથી કે પાર્શ્વનાથ પ્રભુના શિષ્યને મહાવીરની આજ્ઞામાં આવ્યા વગર કેવળજ્ઞાન થતું નથી. તેને તેનો સંયોગ મળે તો તે કષાયવશ અલગ રહેતા નથી, જો રહી જાય તો કેવળજ્ઞાન થતું નથી. જો સહજ સ્વાભાવિક દૂરી આદિના કારણે મળી ન શકે; તો અલગ રહેવા છતાં પણ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવામાં કોઈ વાંધો નથી. કાળ-પરિવર્તન હોય તો પણ પ્રતિક્રમણની આજ્ઞા લેવામાં કોઈ વાંધો નથી આવી શકતો. જેમ ભરત ક્ષેત્રનો સાધુ આહાર-વિહાર, રાઈસી-દેવસી પ્રતિક્રમણ આદિનો હિસાબ અહિંના દિવસ-રાત્રિને ધ્યાનમાં રાખીને કરે છે. આ જ સાધુને જો કોઈ દેવ સંહારણ કરીને મહા-વિદેહમાં લઈ જાય, તો તે જ સાધુ ત્યાં મહાવિદેહના દિવસ-રાતના હિસાબે આહાર-વિહાર, રાઈસી-દેવસી પ્રતિક્રમણ આદિ કરશે ત્યાં તે સાધુ અહિંની આજ્ઞા લેશે, તો કાળ પરિવર્તન થશે જ, અન્યથા ત્યાંના શાસન વાળાની આજ્ઞા લેવી પડશે. એથી ઉપરોક્ત કથનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સીમંધર સ્વામીજીની આજ્ઞા લઈ લ્યે તો કોઈ આપત્તિ જેવી વાત નથી. (કોઈ વાંધો નથી.)

પ્રશ્ન ૯૨૮ :—૭ લાખ પૃથ્વી આદિ જે ૮૪ લાખ જીવાયોનિ છે, તેમાં જીવોના ભેદ આદિ કેટલા-કેટલા લાખ હોય છે? તેની પૂરી સંખ્યા કેટલી છે?

ઉત્તર :—સંજ્ઞા અને કષાય બંધામાં ચાર-ચાર હોવાથી સર્વત્ર ૪-૪ ગુણ કરવાથી ૩ કરોડ ૩૬ લાખ જ સંજ્ઞા અને એટલા જ કષાયના બોલોની સંખ્યા થશે. સાકાર અને અનાકાર, બે ઉપયોગ તથા સમોહિયા અને અસમોહિયા એ, બે મરણ બંધામાં હોવાથી ૧ કરોડ ૬૮ લાખ સમજવા. લંગડાં (પાંગળા) એકેન્દ્રિય છે. એથી આવન લાખ સમજવા,

પ્રશ્ન ૯૨૯ :—આલૂ, ડુંગળી, લસણને અનંત જીવોનો પિંડ કહ્યો છે. એક આલૂમાં કેટલા જીવ છે, તો એક જીવની પાછળ ત્રણ-ત્રણ શરીર અલગ-અલગ માનવા કે બધા જીવોનું એક જ શરીર માનવું?

ઉત્તર :—સાધારણ વનસ્પતિના અનંત જીવો મળીને એક ઔદારિક શરીર બાંધે છે. એવા અસંખ્ય ઔદારિક શરીર મળે ત્યારે બાદર (આલૂ, ડુંગળી, લસણ, કાંદા, આદિ) અનંત કાયનો અંશ દ્રષ્ટિગત થઈ શકે છે, (જેમ શકાય છે.) પરંતુ સૂક્ષ્મ અનંત-સૂક્ષ્મ અનંત કાયના શરીર તો દેખાતા જ નથી અને બાદર અનંતકાય (આલૂ આદિ) નો જે નાનામાં નાનો ટુકડો દેખાય છે, તેમાં અસંખ્ય ઔદારિક શરીર અને પ્રત્યેક

ઔદારિક શરીરમાં અનંત જીવ હોય છે. તૈજસ અને કાર્મણ શરીર તો બધા જીવોના અલગ-અલગ છે.

અનંત જીવોનું એક ઔદારિક શરીર હોવાથી પ્રત્યેક જીવનું સ્વતંત્ર રૂપે પૂરું ઔદારિક શરીર ન હોવા છતાં પણ અંશ રૂપે તો ઔદારિક શરીર બધાને હોય છે જ. જેટલા જીવ એક ઔદારિક શરીરમાં હોય છે, તેટલા બધાય જીવ, તે શરીરના હિસ્સાદાર હોવાથી બધાને ઔદારિક શરીર મનાય છે. એથી ઔદારિકનો અંશ હોવા છતાં પણ તે એક-એક જીવને ત્રણ-ત્રણ શરીર ગણવા જોઈએ.

પ્રશ્ન ૯૩૦ :—કંદમૂળનું શાક લેવામાં મુનિરાજની વ્યવહાર દૃષ્ટિએ શોભા રહેતી નથી. કેટલાક ગૃહસ્થ કહે છે કે અમો પણ કંદમૂળ કામમાં લેતા નથી, ત્યારે મુનિરાજ કેમ વહોરે છે? જો આ દૃષ્ટિએ કોઈ જિજ્ઞાસુ મુનિરાજ કહે કે—“વિગય કામમાં લઈ લેવા, પરંતુ કંદમૂળનું શાક ન લેવું,” તો આમાં શું વાંધો છે? એક મુનિ પાંચ વિગય છોડે છે અને એક મુનિ કંદમૂળ છોડે છે, તો જૈન સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિથી વિશેષ મહત્વ કોનું છે?

ઉત્તર :—“કંદે મૂલે ચ સચ્ચિત્ત” આ પદથી કંદમૂળાદિ સચેત ગ્રહણ કરવું સાધુ માટે સર્વથા નિષેધ છે, સૂડ, હળદરની જેમ અચેત તો નથી. જ્યાં લોકોપવાદનું કારણ દેખાતું હોય, તો ત્યાં અપવાદ કરવા વાળાને સમજાવવા તથા અચેત (કંદમૂળાદિના સાક)ને પણ ત્યાગી દેવા જોઈએ. વિગય અને અનંતકાયનું સાક, આ બંનેમાંથી જે સાધુ ને જે વસ્તુ અધિક પ્રિય હોય, તેને જ લાવ પૂર્વક છોડવાથી વધારે લાભ થશે, આ સ્વાભાવિક વાત છે. સાધારણ રૂપે સાકથી પણ વિગયનો ત્યાગ કરવો વધારે કઠણ લાગે છે.

પ્રશ્ન ૯૩૧ :—કોઈ શ્રાવક ઉચિત પરિસ્થિતિ અને આવશ્યકતાને જોઈને મુનિને સદોષ આહાર દે છે, તો તેને પુણ્ય, પાપ કે નિર્જરા થાય છે? અમારી પરંપરા તો કહે છે કે સદોષ આહારનો દાતા, ગર્ભમાં કપાઈ, કપાઈને મરે છે. બીજી તરફ ભગવતી સૂત્રમાં (શ. ૮ ઉ. ૬) એવા દાતા માટે અદ્ય પાપ અને બહુ નિર્જરાનો પાઠ છે. તો પછી પરંપરા અને શાસ્ત્ર ટકરાશે નહિ? આ પરંપરાનું નિર્માણ કેમ થયું? શું કોઈ શાસ્ત્રીય પાઠ તેનું સમર્થન કરે છે? જો હા, તો તેનો વિવરણ સહિત ઉદ્દેખ કરશો?

ઉત્તર :—ભગવતી શ. ૫ ઉ. ૬માં તથા ઠાણાંગ ઠા. ૩ ઉ. ૧માં અપ્રાસુક, અનેષણિય આહારાદિ ‘શ્રમણ, માહણ’ને દેવાથી જીવોને અદ્ય આયુષ્ય કર્મનો બંધ બતાવેલ છે.

સાધુના માટે આધાકર્માદિ દોષ યુક્ત આહારાદિ વસ્તુનો આગમમાં સર્વત્ર નિષેધ છે, કારણ અવસ્થામાં પણ લેવાની આજ્ઞા નથી. (વિશેષ ખુલાશો પ્રશ્ન ૯૦૬માં જુઓ)

પ્રશ્ન ૯૩૨ :—કૃષ્ણ લેશ્યામાં જીવના ભેદ કેટલા અને કયા કયા છે ?

ઉત્તર :—કૃષ્ણ લેશ્યામાં જીવના ૪૫૯ ભેદ આ પ્રકારે છે—પાંચમી, ૬ઠી, અને સાતમી, ત્રણ નરકોના પર્યાપ્તા, અને અપર્યાપ્તિ આ ૬ ભેદ નરકના, તિર્યંચના ૪૮, મનુષ્યના ૩૦૩ અને દેવોના ૧૦૨ (પચીસ ભવનપતિ—અસુરકુમારાદિ ૧૦ ભવનપતિ, અને ૧૫ પરમાધામી, પિશાચાદિ ૧૬ વાણવ્યંતર અને ૧૦ ભૂલક કુલ ૫૧ના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા) આ રીતે કુલ ૪૫૯ ભેદ થયા.

(ભગવતી શ. ૩ ઉ. ૭માં પરમાધાર્મિક દેવોની અને ૧૪મા શ. ના ૮મા ઉદ્દેશમાં ભૂલક દેવોની સ્થિતિ એક પદ્યોપમની બતાવી છે તે એક પદ્યોપમની સ્થિતિની અપેક્ષાએ તો પરમાધાર્મિક અને ભૂલક દેવોમાં એક તેજો લેશ્યા જ હોય છે. બીજી (કૃષ્ણાદિ ત્રણ) નહિ. પરંતુ તેના પરિવારભૂત અને આભિયોગિક દેવ નાની (પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની) સ્થિતિના હોય, તો તેમાં કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યા હોઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૯૩૩ :—નીલ લેશ્યામાં જીવના કેટલા અને કયા કયા ભેદ હોય છે ?

ઉત્તર :—નીલ લેશ્યામાં પણ ૪૫૯ ભેદ છે જેમાં ત્રીજી, ચોથી અને પાંચમી નરકના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એમ ૬ ભેદ નરકના, શેષ બધા ભેદ કૃષ્ણ લેશ્યા અનુસારે સમજવા ભેદીએ.

પ્રશ્ન ૯૩૪ :—કાપોત લેશ્યામાં જીવના કેટલા અને કયા કયા ભેદ છે ?

ઉત્તર :—કાપોત લેશ્યામાં પણ ૪૫૯ ભેદ છે, જેમાં પહેલી, બીજી અને ત્રીજી નરકના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા, એમ ૬ ભેદ નરકના, શેષ બધા ભેદ કૃષ્ણ લેશ્યા અનુસારે સમજવા ભેદીએ.

પ્રશ્ન ૯૩૫ :—તેજો લેશ્યામાં જીવના કેટલા અને કયા કયા ભેદ છે ?

ઉત્તર :—તેજો લેશ્યામાં ૩૪૩ ભેદ છે. તે આ પ્રકારે છે, બાહર પૃથ્વી, પાણી અને વનસ્પતિકાયના અપર્યાપ્તા અને સંજ્ઞી તિર્યંચના ૧૦ અને ૧૩ ભેદ તિર્યંચના, ૧૦૧ સંજ્ઞી મનુષ્યના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તિ એમ ૨૦૨ મનુષ્યના, ૨૫ ભવન પતિ, ૨૬ વાણવ્યંતર, ૧૦ જ્યોતિષી, પહેલું, બીજું દેવલોક અને પહેલું કિલ્લિષી, આ ૬૪ દેવોના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા, આ રીતે ૧૨૮ ભેદ દેવોના કુલ ૩૪૩ ભેદ થયા.

પ્રશ્ન ૯૩૬ :—પદ્મ લેશીમાં જીવના કેટલા અને કયા કયા ભેદ છે ?

ઉત્તર :—પદ્મલેશીમાં ૬૬ ભેદ છે. તે આ પ્રકારે છે—૧૦ સંજ્ઞી તિર્યંચના, ૩૦ કર્મભૂમિ મનુષ્યના, બીજું કિલ્લિષી, ત્રીજું, ચોથું, અને પાંચમું દેવલોક, તથા ૬ લોકાંતિક, આ ૧૩ દેવોના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એમ ૨૬ ભેદ થયા. કુલ ૬૬.

પ્રશ્ન ૯૩૭ :—વૈકિય શરીરમાં જીવના ભેદ કેટલા અને કયા કયા છે ?

ઉત્તર :—વૈકિય શરીરમાં જીવના ૨૩૩ ભેદ છે. તે આ રીતે છે—નરકના ૧૪, બાહર વાયુકાય ૧, અને ૫ સંજીતિય, આ ૬ ના પર્યાપ્તા, ૧૫ કર્મ—ભૂમિ મનુષ્યના પર્યાપ્તા અને ૧૯૮ દેવતાના આ ૨૩૩ ભેદ છે.

પ્રશ્ન ૯૩૮ :—જે કોશથી દૂર આહાર ન લઈ જવાનો નિયમ છે, આની પાછળ શું રહસ્ય છે ? શું ભૂમિ-પરિવર્તનથી તે આહાર સંદોષ થઈ ગયો ?

આહારના વિષયમાં પહેલા પહોર અને ચોથા પહોરની મર્યાદાનો શો ઉદ્દેશ્ય છે ? પહેલા પહોરની વસ્તુ ચોથા પહોરમાં સચેત થઈ ગઈ ? જો એવું હોય તો ગૃહસ્થના ઘરમાં રહેવા પર જીવ ન આવ્યા અને પાત્રમાં કેમ આવી ગયા ? ઔષધ વગેરે ચોથા પહોરમાં ગૃહસ્થની આજ્ઞા લઈને લેવાય છે. જો આહાર પણ આજ્ઞા લઈને ઉપયોગમાં લેવાય તો શું હાનિ થશે ?

ઉત્તર :—સાધુ પરિગ્રહનો પૂર્ણ ત્યાગી હોય છે. તે ત્યાગની સુરક્ષા માટે પ્રભુએ અનેક મર્યાદાઓ બતાવી છે. તેમાં આ પણ બતાવેલ છે કે જે કોશ (માઈલ) ઉપરાંત આહાર, ઔષધ આદિ લઈ જવા નહિ અને ત્રણ પહોર ઉપરાંત રાખવા પણ નહિ. (અતિ આવશ્યક કારણે ચોથા પહોરમાં કામ લેવાનું બૃહત્કલ્પના ૫ મા ઉદ્દેશમાં બતાવ્યું છે.)

આ મર્યાદાઓ ક્ષેત્ર, કાળ સંબંધી સંગ્રહ બુદ્ધિની રોધક (અટકાવવા વાળી) હોવાથી અપરિગ્રહ વ્રતની પોષક છે. આ મર્યાદાઓ દૂટવાથી ૫ મા મહાવ્રતનો ભંગ અને પ્રભુઆજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થાય છે. પ્રશ્નમાં કહેલ બન્ને વાતોની ખાસ રૂકાવટ (અટકાયત)માં જીવોત્પત્તિનું કારણ ન સમજવું પણ પૂર્વકથિત કારણ સમજવું જોઈએ.

ઔષધાદિને ચોથા પહોરમાં ગૃહસ્થાદિની આજ્ઞા લઈને કામમાં લેવું, આ પણ પ્રમાદ (શિથિલતા) છે, તો પછી આહાર આજ્ઞા લઈને કામમાં કેમ લઈ શકાય ?

શાસ્ત્રાનુસાર ઔષધાદિ પણ ત્રણ ત્રણ પહોર જ રાખવા, પાછી આવશ્યકતા હોય, તો, બીજા પહોરાદિમાં લઈ આવવું, પરંતુ આજ્ઞા ન બદલવી, એ જ હિતકર છે.

પ્રશ્ન ૯૩૯ :—સાંભળીએ છીએ કે પાર્શ્વનાથ ભગવાનના શાસનમાં કોઈ ગૃહસ્થ, કોઈ સાધુના ઉદ્દેશ્યથી ભોજન બનાવે છે, અને જે સાધુને ઉદ્દેશ્ય કરીને બનાવ્યું છે, તેને જ્ઞાન થઈ જાય, તો તે લે નહિ, પરંતુ બીજા સાધુ લે, તો તેને ઔદેશિક દોષ લાગતો નથી. શું આ શાસ્ત્ર સંમત છે ? જો છે, તો પછી ભગવાન મહાવીરે પોતાના સાધુઓને ઔદેશિક આહાર માટે કેમ નિષેધ કર્યો ?

ઉત્તર :—પ્રત્યેક ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના પ્રથમ અને ચરમ તીર્થંકરોના સાધુ

ક્રમશઃ ઋગ્વેદ અને વેદ જડ હોવાના કારણે મધ્યમ રર તીર્થંકરોના તથા મહાવિદેહના સાધુઓની અપેક્ષાએ આનો કલ્પ કંઈક વિશેષ રૂપે અલગ બતાવ્યો છે. તે અનુસારે પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સાધુઓના કલ્પમાં ઉદ્દેશિકે આહારાદિ બંધ નથી, પરંતુ મહાવીર ભગવાનના સાધુઓના કલ્પમાં બંધ હોય છે. ઔદેશિકે આહારાદિની રૂકાવટ કરવી, ન કરવી વગેરે બધી કલ્પ વ્યવસ્થા સાધુઓના ભાવની પરિસ્થિતિને બોધને જ તીર્થંકરોએ તેની યોગ્યતા અનુસારે કરી છે. એથી તે અનુસાર વર્તવું જ શ્રેયસ્કર છે.

પ્રશ્ન ૯૪૦ :—ચોવિહારી મુનિ સંધ્યા પ્રતિક્રમણમાં અને અન્ય સાધુ પ્રતિદિન રાત્રી પ્રતિક્રમણમાં બે “ ગોચરગ્ગ ચરિયા ” નો પાઠ ન બોલે તો શું હાનિ છે ? ત્યાં આહાર જ નથી, તો પછી આલોચના શેની ?

ઉત્તર :—ચોવિહારી મુનિ અન્ય સાધુ માટે ગોચરી જઈ શકે છે અને દિવસે કે રાત્રે ગોચરી સંબંધી સ્વપ્ન આવ્યું હોય, અને અન્ય કોઈ ખાન-પાન ગોચરી સંબંધી સંકલ્પાદિ ઉત્પન્ન થયા હોય, ઇત્યાદિ કારણોથી “ ગોચરગ્ગ ચરિયા ” નો પાઠ બોલવો જ ઠીક છે. આ વાત પણ છે જેમ સંધારો ન હોવા છતાં પણ પ્રતિક્રમણનો ક્રમ બધાનો સમાન રાખવો, સાધારણ બુદ્ધિવાળાને માથાકૂટમાં ન પાડવા અને ભાવ-વિશુદ્ધિ રાખવી, ઇત્યાદિ કારણોથી સંલેખના આદિનો પાઠ બોલવો જરૂરી છે, તે જ રીતે “ ગોચરગ્ગ ચરિયા ” આદિનો પાઠ પણ બોલવો જરૂરી છે.

પ્રશ્ન ૯૪૧ :—જીવ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મરે છે કે નહિ ? અપર્યાપ્ત અવસ્થાની સ્થિતિ કેટલી ? એક-એક પર્યાપ્ત બાંધવામાં તેને કેટલો સમય લાગે છે ?

ઉત્તર :—જીવ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મરે છે, પરંતુ ઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત પૂર્ણ થયા પહેલા નહિ. અપર્યાપ્ત અવસ્થાની સ્થિતિ અંતર્મુહુર્તની હોય છે. કોઈ આહાર પર્યાપ્ત બાંધવામાં ૧૭૬ આવલિકા લાગવાનું કહે છે, પરંતુ આગમ અનુસારે તો એક સમય જ લાગે છે. શેષ પર્યાપ્ત બાંધવાનો સમય બત્રીસ-બત્રીસ આવલિકા કહે છે, પરંતુ આગમ અનુસારે અસંખ્ય સમયનો અંતર્મુહુર્ત એક-એક પર્યાપ્ત બાંધવામાં લાગે છે. કેમકે આહાર પર્યાપ્તિના સિવાય શેષ પર્યાપ્તિ બાંધવાનો સમય બધા જીવોનો એક સરખો હોતો નથી. બધી પર્યાપ્તિ બાંધવાના સમયને મેળવવા પર પણ અંતર્મુહુર્ત જ થાય છે. જેટલી પર્યાપ્તિ બાંધવી હોય, તેટલી પર્યાપ્તિ સાથે જ ચાલુ કરે છે.

પ્રશ્ન ૯૪૨ :—સચિત-મહાસ્કંધ શું છે ? તેની લાંબાઈ, પહોળાઈ અને સ્થિતિ કેટલી છે ?

ઉત્તર :—કેવળી-સમુદ્ધાતમાં આઠ સમય લાગે છે, જેમાંથી ચોથા સમયે કેવળી સમુદ્ધાત વાળા જીવોના પ્રદેશ સંપૂર્ણ લોક-વ્યાપી થઈ જાય છે. એથી સચિત મહા-

સ્કંધની લાંબાઈ પહોળાઈ સંપૂર્ણ લોક જેવડી અને સ્થિતિ એક સમયની છે. કેમકે એથા સમયની પહેલા અને પછી તેના પ્રદેશ સંપૂર્ણ લોક વ્યાપી હોતા નથી. એથી મોટામાં મોટો સચિત મહાસ્કંધ તે જ છે.

પ્રશ્ન ૯૪૩ :—પ્રસૂતિ થવા પર શું અસન્નઝાય મનાય ? જો હા, તો તે કેટલા દિવસ સુધી અને કેટલા ઘરોના અંતર સુધી મનાય ? શું તેના માટે શાસ્ત્રીય પ્રમાણ પણ છે ?

ઉત્તર :—પુત્રી-જન્મની આઠ દિવસ અને પુત્ર-જન્મની સાત દિવસની ૧૦૦ હાથ દૂર સુધી અસન્નઝાય ઠાણાંગ ઠા. ૧૦ ની ટીકા અને અર્થમાં બતાવી છે. રાજ-માર્ગ વચ્ચેમાં ન હોય, તો ૭ ઘર સુધી પ્રસૂતિની અસન્નઝાય માતવી-એવું વૃદ્ધોત્તું કથન છે.

પ્રશ્ન ૯૪૪ :—અસંજ્ઞા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, જઘન્ય અવગાહના આંગુળનાં અસંખ્યાતમા ભાગ વાળાની, જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કેટલી ?

ઉત્તર :—આંગુળના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના વાળા અસંજ્ઞા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ, અંતર્મુહુર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કોઠ પૂર્વની હોય છે. આ વાત ભ. શ. ૨૪ મા થી સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૯૪૫ :—અસંજ્ઞા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય કોઠ-પૂર્વના આયુષ્ય વાળાની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કેટલી ?

ઉત્તર :—કોઠ-પૂર્વના આયુષ્યવાળા અસંજ્ઞા-તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની અવગાહના જઘન્ય આંગુળના અસંખ્યાતમાં ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજનની છે. આ પણ ૨૪ મા શતકથી સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૯૪૬ :—પ્રત્યેક વનસ્પતિની જ. અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ-વાળાની જ. ઉ. સ્થિતિ કેટલી છે ?

ઉત્તર :—આંગુળના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના વાળી પ્રત્યેક વનસ્પતિની સ્થિતિ જ. અંતર્મુહુર્ત ઉ. ૧૦ હજાર વર્ષની પણ ૨૪ મા શતકથી સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રશ્ન ૯૪૭ :—જે વનસ્પતિની ઉ. અવગાહના ૧૦૦૦ યોજનથી ળળેરી છે, તેની જ. સ્થિતિ કેટલી ?

ઉત્તર :—એક હજાર યોજન ળળેરી અવગાહના વાળી વનસ્પતિ-કાયની મધ્યમ અને ઉ. સ્થિતિ હોઈ શકે છે. જઘન્ય નહિ. આ ખુલાસો ૨૪ મા શતકથી મળે છે, પરંતુ હજાર યોજન ળળેરી અવગાહનાવાળાની જ. સ્થિતિ કેટલી હોય છે, આ ધ્યાનમાં નથી.

પ્રશ્ન ૯૪૮ :—જીવના ત્રણ ભેદ, ગુણુસ્થાન ૩, યોગ ૩, ઉપયોગ ૩ અને લેશ્યા ૩ ક્યાં મળે છે ?

ઉત્તર :—અનાકાર ઉપયોગી કાયયોગી શાશ્વત દષ્ટિવાળા નરકમાં

પ્રશ્ન ૯૪૯ :—જીવને, ૧ ગુણુસ્થાન, ૧ યોગ, ૧ ઉપયોગ, અને ૧ લેશ્યા ક્યાં મળે છે ?

ઉત્તર :—લોક પ્રમાણુ અવગાહના વાળા સાકાર ઉપયોગીમાં અર્થાત્ સાકાર ઉપયોગી સચિત-મહાસ્કંધમાં.

પ્રશ્ન ૯૫૦ :—ક્રિયાવાદી મનુષ્ય અને તિર્યંચ, ક્રિયાવાદી અવસ્થામાં આયુષ્ય બાંધે તો કઈ ગતિનું ?

ઉત્તર :—તે આયુષ્ય તો કેવળ દેવગતિનું જ બાંધી શકે છે. દેવગતિમાં પણ એક વૈમાનિકનું જ. આનું સ્પષ્ટીકરણ ભ. ઉ. ૩૦ આદિમાં છે.

પ્રશ્ન ૯૫૧ :—આકાશમાં પાણીના જામેલા ગર્ભની સ્થિતિ ચાલે છે. જઘન્ય સ્થિતિ એક સમયની ઉ. ૬ મહિનાની, આ સ્થિતિ કોની છે ?

ઉત્તર :—કાલાંતરે પાણી વર્ષવાના હેતુ રૂપે જે પુદ્ગલોનું પરિણમન થયું હોય, તેને ‘ઉદ્દક ગર્ભ’ કહે છે. તે પુદ્ગલ તે રૂપે એક સમયથી લઈને ૬ મહિના સુધી રહી શકે છે. એથી આ સ્થિતિ તે રૂપે રહેલ પુદ્ગલની સમજવી.

પ્રશ્ન ૯૫૨ :—૭૯ મા સમવાયાંગમાં-છઠ્ઠી પૃથ્વી (નરક)ના મધ્યભાગથી છઠ્ઠી ઘનોદ્દધિનું નીચેનું ચરમાંત ૭૯ હજાર યોજન દૂર બતાવ્યું છે. હિસાબ કરવાથી ૭૮ હજાર યોજન જ થાય છે. આ અંતર કેમ છે ?

ઉત્તર :—ઈસીપખ્સારા (ઘષિત પ્રાગ્સાર) પૃથ્વી સહિત ૮ પૃથ્વી પણ સૂત્રોમાં બતાવી છે. ઘષિત પ્રાગ્સાર પૃથ્વીથી ગણવાથી જે પાંચમી નરક છે, તે ૬ઠ્ઠી પૃથ્વી થઈ જાય છે. પાંચમી નરકના પૃથ્વીપિંડની જાડાઈ એક લાખ ૧૮ હજાર યોજનની છે. આના મધ્ય-ભાગથી આના ઘનોદ્દધિનું નીચેનું ચરમાંત બરાબર બેસી જાય છે. આ પ્રકારે સાંભળ્યું છે. તથા ટીકાકારે પણ “પંચમીમાશ્રિત્યેદં સૂત્રમવસેવં” આ પ્રકારે કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૯૫૩ :—એક ભવમાં તથા અનેક ભવમાં ગુણુસ્થાન કેટલી-વાર આવે અને જાય ?

ઉત્તર :—એક ભવમાં ગુણુસ્થાનક-૧,૩,૪ અને ૫મું. જ. ૧ ઉ. પ્રત્યેક હજારવાર, બીજું અને અગીયારમું. જ. ૧ ઉ. ૨ વાર, ૬ અને ૭મું. જ. ૧ ઉ. પ્રત્યેક સો વાર, ૮,૯,૧૦મું. જ. ૧ ઉ. ૪ વાર આવી શકે છે. અને ૧૨, ૧૩, અને ૧૪મું જ.ઉ. વગર ૧ ભવમાં જ અને એકવાર જ આવી શકે છે. અનેક ભવમાં નહિ,

અનેક ભવમાં ગુણુ સ્થાનક—૧,૩,૪, અને ૫ મું. જ.૨ ઉ. અસંખ્યાત વાર, બીજું જ. બે વાર ઉ. પાંચ વાર, ૬ અને ૭ મું. જ.૨ ઉ. પ્રત્યેક હજારવાર, ૮,૯, અને ૧૦મું. જ. ૨ ઉ.૯ વાર, ૧૧મું. જ.૨ વાર ઉ.૪ વાર આવી શકે છે.

પ્રશ્ન ૯૫૪ :—૮ આત્મામાં રૂપી કેટલા અને અરૂપી કેટલા ?

ઉત્તર :—૮ આત્મામાંથી કષાય અને યોગ-આ બે રૂપી અને શેષ ૬ અરૂપી છે.

પ્રશ્ન ૯૫૫ :—પ્રત્યેક ગુણુસ્થાનમાં ક્રમશઃ જ. ઉ. કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર :—પહેલાથી પાંચમાં ગુણુસ્થાન સુધી એક સમયમાં નવા જીવ જ.૧ ઉ. અસંખ્યાતા, ૬,૭માં ગુણુસ્થાનમાં જ. ૧ ઉ. પ્રત્યેક હજાર, ૮,૯,૧૦માં ગુણુસ્થાનમાં જ.૧ ઉ. ૧૬૨, ૧૧માં ગુણુસ્થાનમાં જ. ૧ ઉ. ૫૪, ૧૨,૧૩માં ગુણુસ્થાનમાં જ.૧ ઉ. ૧૦૮.

પ્રશ્ન ૯૫૬ :—પ્રત્યેક ગુણુસ્થાનમાં સમયે સમયે કેટલા જીવ પૂર્વ પ્રતિપન્ન મળે ?

ઉત્તર :—પહેલા ગુ. માં જ. ઉ. અનંત જીવ મળે, ૨,૩માં જ.૧ ઉ. પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય જેટલા અસંખ્યાતા જીવ મળી શકે છે. ૪,૫માં જ. ઉ. પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય જેટલા, ૬ઠ્ઠામાં જ. ઉ. પ્રત્યેક હજાર કોડ, ૭માં જ. ૧ ઉ. પ્રત્યેક સો કોઠ તથા કોઈ ૭માં જ. ઉ. પ્રત્યેક સો કોઠ કહે છે. ૮માંથી ૧૨માં સુધી જ.૧ ઉ. પ્રત્યેક સો, ૧૩માં જ. ઉ. પ્રત્યેક કોઠ, ૧૪માં જ. ૧ ઉ. પ્રત્યેક સો.

પ્રશ્ન ૯૫૭ :—અભવીમાં ૨૮ લઙ્ઘિઓમાંથી કેટલી લઙ્ઘિઓ મળે છે ? ક્રમશઃ નામ નિર્દેશ કરવાની કૃપા કરશોજી.

ઉત્તર :—૨૮ લઙ્ઘિઓના નામ :—(૧) આમોસહિ ૨, વિખોસહિ ૩, ખેલોસહિ, ૪, જલોસહિ, ૫, સંવોસહિ, ૬, સલિન્નચોત, ૭, અવધિ (સી અને ઉંધીધી બન્ને) ૮, ઋણુમતિ, ૯, વિપુલમતિ, ૧૦, ચારણુ (જંઘાચારણુ અને વિઘા ચારણુ) ૧૧, આસીવિષ ૧૨, કેવળી ૧૩, ગણુધર ૧૪, પૂર્વધર ૧૫, અસ્થિંત ૧૬, ચક્રવર્તી ૧૭, બળદેવ ૧૮, વાસુદેવ ૧૯, ખીર-મધુ-સપ્પિ આસવ ૨૦, કોઠબુદ્ધિ ૨૧, પદ્માનુસારણી ૨૨, ખીજબુદ્ધિ ૨૩, તેજલેશ્યા ૨૪, આહારક ૨૫, શીતલેશ્યા ૨૬, વૈકિય ૨૭, અક્ષીણુ મહાણુસી અને ૨૮, પુલાક.

આ ૨૮ લઙ્ઘિઓમાંથી ૬, ૮, ૯, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૨૪, અને ૨૮મી આ ૧૩ લઙ્ઘિઓ અભવીમાં હોતી નથી. શેષ ૧૫ હોય છે.

પ્રશ્ન ૯૫૮ :—ભગવાન પાર્શ્વનાથના સાધુ તો દોષ લાગે ત્યારે પ્રતિક્રમણ કરે અને મહાવિદેહના સાધુને કાળે કાળે પ્રતિક્રમણ કરવું અનિવાર્ય

છે. ભગવાન પાર્શ્વનાથના સાધુ, મહાવીર પ્રભુના સમયમાં ભગવાન પાર્શ્વનાથના નિયમ પાળે, તો શું તેમનો મોક્ષ નથી થતો ? કેશીસ્વામીએ ગૌતમ સ્વામીથી પાંચ મહાવ્રત ગ્રહણ કરીને તેના નિયમનું પાલન કર્યું. ભારત વર્ષના રહેવા વાળા ભારત વર્ષના કાનૂન ન પાળે અને વિદેશના નિયમને પાળે, તો પાળી શકે શું ?

ઉત્તર :—વચ્ચેના ૨૨ અને મહાવિદેહના તીર્થંકરોના સમયમાં સરલ અને બુદ્ધિમાન જીવ હોય છે, તથા પ્રથમ તીર્થંકરના સમયમાં ઋગ્વેદ અને ચરમતીર્થંકરના સમયમાં વક્રવેદ જીવ હોય છે. પ્રભુએ તેની યોગ્યતાના કારણે નિયમોમાં ભિન્નતા રાખી છે. એથી જેના શાસનમાં જેવા-જેવા નિયમ હોય છે, તેવા જ પાળવાં જોઈએ. ભગવાન પાર્શ્વનાથ ના શિષ્ય, ભગવાન મહાવીરના શાસનના નિયમ શાસનમાં આવ્યા પછી પાળે છે. પહેલા નહિ. એથી તમારું દ્રષ્ટાંત લાગૂ પડતું નથી.

પ્રશ્ન ૯૫૯ :—જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના સંબંધમાં ઉદયાદિ ભાવોની પ્રાપ્તિ કયા પ્રકારે સમજવી ?

ઉત્તર :—આતું ચાર્ટ આ પ્રકારે છે.

આઠ કર્મ	ઉદય ભાવ	ઉપશમ ભાવ	ક્ષાયિક ભાવ	ક્ષયોપશમ ભાવ	પારિણામિક ભાવ
જ્ઞાનાવરણ	પામે	નહિ	પામે	પામે	પામે
દર્શનાવરણ	”	”	”	”	”
વેદનીય	”	”	”	નહિ	”
મોહનીય	”	પામે	”	પામે	”
આયુષ્ય	”	નહિ	”	નહિ	”
નામ	”	”	”	”	”
ગોત્ર	”	”	”	”	”
અંતરાય	”	”	”	પામે	”

પ્રશ્ન ૯૬૦ :—એકેન્દ્રિ આદિમાં ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, યોગ, ઉપયોગ, લેશ્યા, પર્યાપ્તિ અને શરીર કેટલા કેટલા હોય છે ?

ઉત્તર :—આનો ઉત્તર નિમ્ન અંકિત બંને યંત્રોમાં જુઓ.—

(૧)

	ઇન્દ્રિય ૫	પ્રાણ ૧૦	યોગ ૩, ૧૫	ઉપયોગ ૨, ૧૨	લેશ્યા ૬	પર્યાપ્તિ ૬	શરીર ૫
એકેન્દ્રિય	૧	૪	૧, ૫	૨, ૩	૪	૪	૪
બેઇન્દ્રિય	૨	૬	૨, ૪	૨, ૫	૩	૫	૩
તેઇન્દ્રિય	૩	૭	૨, ૪	૨, ૫	૩	૫	૩
ચૌરેન્દ્રિય	૪	૮	૨, ૪	૨, ૬	૩	૫	૩
પંચેન્દ્રિય	૫	૧૦	૩, ૧૫	૨, ૧૨	૬	૬	૫
સર્વ	૧૫	૩૫	૧૦, ૩૨	૧૦, ૩૧	૧૬	૨૫	૧૮

(૨)

	ઇન્દ્રિય ૧	પ્રાણ ૧૦	યોગ ૩, ૧૫	ઉપયોગ ૨, ૧૨	લેશ્યા ૬	પર્યાપ્તિ ૬	શરીર ૫
પૃથ્વી	૧	૪	૧, ૩	૨, ૩	૪	૪	૩
અપ	૧	૪	૧, ૩	૨, ૩	૪	૪	૩
તેઉ	૧	૪	૧, ૩	૨, ૩	૩	૪	૩
વાયુ	૧	૪	૧, ૫	૨, ૩	૩	૪	૪
વનસ્પતિ	૧	૪	૧, ૩	૨, ૩	૪	૪	૩
બેઇન્દ્રિય	૨	૬	૨, ૪	૨, ૫	૩	૫	૩
તેઇન્દ્રિય	૩	૭	૨, ૪	૨, ૫	૩	૫	૩
ચૌરેન્દ્રિય	૪	૮	૨, ૪	૨, ૬	૩	૫	૩
નારડી	૫	૧૦	૩, ૧૧	૨, ૬	૩	૬	૩
દેવતા	૫	૧૦	૩, ૧૧	૨, ૬	૬	૬	૩
તિર્યંચ	૫	૧૦	૩, ૧૩	૨, ૬	૬	૬	૪
મનુષ્ય	૫	૧૦	૩, ૧૫	૨, ૧૨	૬	૬	૫
સર્વ	૩૪	૮૧	૨૩, ૭૬	૨૪, ૭૦	૪૮	૫૬	૪૦

પ્રશ્ન ૯૬૧ :—ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાના એક સમયમાં ૧, ૨ સીળે, એલું નંદી સૂત્રમાં છે, તો ભગવાન ઋષભદેવના વખતે ૧ સમયમાં ૧૦૮ સિદ્ધ કેવી રીતે થયા ? શું તેની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ ન હતી ?

ઉત્તર :—એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાના બે સિદ્ધ થઈ શકે છે, આ વાત ઉત્તરાધ્યયનના ૩૬ માં અધ્યયનના મૂળ પાઠમાં છે. જે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાના ૧૦૮ સિદ્ધ થાય, આ વાત અચ્છેરાની છે. ૧૦ અચ્છેરા સ્થાનાંગના ૧૦ માં ઠાણામાં બતાવ્યા છે, અઅચ્છેરા અનંત કાળે થાય છે. બાકી સાધારણ રૂપે તો ઉ. અવગાહનાના બેથી વધારે સિદ્ધ થતા નથી.

પ્રશ્ન ૯૬૨ :—પાંચ સ્થાવર મૃષાવાદની ક્રિયા કેવી રીતે કરે છે ?

ઉત્તર :—બોલવાની શક્તિનો અભાવ છે, પરંતુ તે મૃષાવાદના ત્યાગી નથી. એથી અમતની અપેક્ષાએ તેને મૃષાવાદ વગેરે બધી જ ક્રિયાઓ લાગે છે.

પ્રશ્ન ૯૬૩ :—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, અને પરિહાર વિશુદ્ધિમાં એક વર્ધમાન પરિણામ છે, તો પછી પડિવાઈ કેમ થાય છે ? હીયમાન પરિણામ વગર પડીને અસંયમમાં કેવી રીતે આવે છે ?

ઉત્તર :—સામાયિક આદિ ત્રણેય ચારિત્રોમાં હીયમાન, વર્ધમાન, અને અવસ્થિત એમ ત્રણેય પરિણામ, લગવતી ૧૦ ૨૫ ઉ. ૭ માં બતાવ્યા છે.

પ્રશ્ન ૯૬૪ :—ઠાણાંગ ઠા. ૪ માં લોકપાલોના નામ છે, તો ભવનપતિના ૨૦ ઇન્દ્ર છે અને દરેક ઇન્દ્રના ૪-૪ લોકપાલ બતાવ્યા છે. અસુરકુમારના બે ઇન્દ્ર છે, તેના લોકપાલ ૮ સમજવા કે ચાર ? ચાર નામ બતાવીને પાછા બીજી વાર ચાર નામ તે જ બતાવ્યા છે, તો તે ૨ ઇન્દ્રોના ૮ લોકપાલ સમજવા કે ચાર ? એ જ રીતે આગળ નાગકુમાર વગેરેના પણ કેમ સમજવા ?

ઉત્તર :—ભવનપતિના ૨૦ અને વૈમાનિકના ૧૦ એમ ૩૦ ઇન્દ્રોમાંથી દરેકના ૪-૪ લોકપાલ છે. અસુરકુમારના બે ઇન્દ્રોના આઠ લોકપાલ છે. બન્ને ઇન્દ્રોના લોકપાલોના નામ તે જ છે. એ જ પ્રકારે આગળ પણ સમજવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૯૬૫ :—ઠાણાંગ ઠા. ૪ ઉ. ૩ માં ઔદારિક સિવાય ચાર શરીરને જીવ સ્પર્શે છે, તો કેમ સમજવું ?

ઉત્તર :—ઔદારિક શરીર તો જીવ રહિત પણ દેખાય છે, પરંતુ શેષ ચાર શરીર, જીવ વગર (ખાલી શરીર) રહી શકતા નથી અને ન જીવશૂન્ય શરીર દેખાય છે.

પ્રશ્ન ૯૬૬ :—ઠાણાંગ ઠા. ૪ ઉ. ૩ માં ૪ પૈતાલા (૪૫ યોજનના) ચાલ્યા છે તે, પણ “સપક્ષો સપહિર્દિસિ” છે. તો પહેલા દેવલોકના ઉડુનામના વિમાનને કેવી રીતે સમજવું ? તે કયા લોકની સીમામાં છે ?

ઉત્તર :—ઉડુ નામનું વિમાન પહેલા પ્રતરના મધ્યમાં છે. અને તે પહેલા દેવલોકનું ગણાય છે. કેમકે તેરેય પ્રતરના ઇન્દ્રક (મધ્ય) વિમાન પહેલા દેવલોકના છે.

પ્રશ્ન ૯૬૭ :—સુહ્રિયા મોચાપડિમા, મહાહિયા મોચાપડિમા, જવમજ્જ-ચન્દ્રપડિમા, વહર-મજ્જ-ચન્દ્ર-પડિમા-આ કેવી રીતે હોય છે? આમાં તપસ્યા કેવી કરાય છે?

ઉત્તર :—અન્નેય મોચ પડિમા માગસર અથવા અષાઢમાં ધારણ કરી શકાય છે. ગ્રામ આદિની ખહાર એકાંતમાં ધારણ કરે છે. ભોજન કરીને ધારણ કરે, તો ૬ ઉપવાસમાં અને ભોજન કર્યા વગર અંગીકાર કરે, તો ૭ ઉપવાસમાં નાની અને ૭ તથા ૮ ઉપવાસમાં મોટી મોચ પડિમા પૂરી થાય છે, આ બે પડિમાઓમાં મોચ (પાસવણુ-પેસાય) ગ્રહણ કરવાની વિધિ છે.

જવ, અને વજ્રમધ્ય-ચંદ્ર-પડિમા પ્રત્યેક મહિનાની હોય છે. એક મહિના સુધી શરીરને ઉપસર્ગોથી બચાવતા નથી.

જવ-મધ્ય ચંદ્ર-પડિમા શુકલપક્ષી (શુદ્ધ) ની એકમથી ચાલુ કરે છે, અને અમાસના દિવસે પૂરી થાય છે. એકમે એક, બીજે બે, યાવત્ પૂનમે પંદર દત્તી ભોજન અને પાણીની લઈ શકાય છે, પછી કૃણુ (વદ) એકમે ૧૪ યાવત્ ચૌદસે એક અને અમાસે ઉપવાસ કરીને સમાપ્ત કરી દે છે.

વજ્ર મધ્ય પણુ આ જ પ્રકારે, પરંતુ કૃણુ પક્ષ (વદ) ની એકમે ચાલુ કરાય છે. એકમે પંદર, બીજે ચૌદ, યાવત્ અમાસે ૧, શુકલ (શુદ્ધ) ની એકમે ૨, બીજે ૩, યાવત્ ચૌદસે ૧૫ અને પૂનમે ઉપવાસ આ રીતે સંક્ષેપમાં બતાવી છે. અધિક વિસ્તાર વ્યવહાર સૂત્રમાં છે. આ પડિમાઓના નામ તો ઠાણાંગ સૂત્રમાં પણ છે.

પ્રશ્ન ૯૬૮ :—તાસિણં મણિપેઢિયાણં ઉવરિ ચતારી જિણપડિમાઓ જિણુસ્સેહપ્પમાણમિત્તાઓ સંપલિયંકનિસન્નાઓ થૂમાહિ મૂહિઓ સંતિગિત્તાઓ ચિદ્દંતિ તંજહા—૧, ઉસમા, ૨, વદ્ધમાણા, ૩, ચંદાણની, ૪, વારિસેણા ”

(વ) “एत्थणं अट्ठसयं जिणपडिमाणं जिणुस्सेहप्पमाणमित्ताणं संनिखित्तं संचिद्वइ”

અહિંયા (જન-પ્રતિમાનો શો અર્થ હોવો જોઈએ ?

ઉત્તર :—નિમ્નોક્ત પ્રમાણોથી તીર્થંકર પ્રતિમા પ્રતીત થતી નથી. (૧) ભગવાનના શરીરનું વર્ણન મસ્તક તરફથી શરૂ કરાય છે, અને પ્રતિમાઓનું પગેથી કરાયેલ છે. અન્ય સરાગિઓની શારીરિક સુંદરતાનું વર્ણન પગેથી લઈને શરૂ કરવામાં આવે છે. જેમ-યુગલિયા આદિનું.

ભગવાનના શરીર-વર્ણનમાં ‘સ્તન’ વર્ણન નથી, પરંતુ પ્રતિમાના સ્તન બતાવ્યા છે. એમ ૧૦૦૮ લક્ષણ પ્રતિમાના વર્ણનમાં નથી, પરંતુ ભગવાનના વર્ણનમાં છે.

(૨) “જિણુસ્સેહ પમાણમેત્તાઓ”—આનો અર્થ ટીકાકારે ૫૦૦ ધનુષ્યનો સ્વીકાર્યો છે, તો તીર્થંકરની અવગાહના તો અલગ-અલગ હોય છે. અહિંયા એક સરખી બતાવી છે.

તથા પ્રતિમા અનેક હોવા છતાં પણ નામ ચાર જ આવે છે, અન્ય તીર્થંકરોના આવતા નથી.

(૩) અહિં જિન-પ્રતિમાઓની આગળ-નાગ, ભૂત, યક્ષ અને કુંડધારક પ્રતિમાઓ ખતાવી છે, જે તે તીર્થંકરોની હોત, તે તેની પાસે ગણધર, સાધુ આદિની પ્રતિમા ખતાવી હોત તથા તે પ્રતિમાની પાસે કળશ, શ્રંગાર, આરિસો, થાળ, રતનકરંડક, આભરણ, સરસવ, મોરપીંછ, આદિ વસ્તુઓનું વર્ણન છે. આ પ્રતિમાઓ જે વિતરાગિઓની હોત, તે ત્યાગિઓના ઉપકરણ ખતાવ્યા હોત, વિલાસિઓના ખતાવ્યા ન હોત. એથી સરાગિઓની હોવી સંભવિત છે.

ઠાણાંગ ઠા. ૩ ઉ. ૪ માં તે ત્રણ પ્રકારના જિન ખતાવ્યા છે, પરંતુ કોષોમાં જિનના અનેક અર્થ ખતાવ્યા છે. અહિં જિનનો અર્થ કમદેવની પ્રતિમા સાંભળવામાં આવ્યો છે. કદાચ તે ‘હેમીનામ માળા’ + માં મળી શકે છે.

+ (‘શબ્દ રત્ન મહોદધિ : કોષ ભાગ ૧ પૃ. ૮૪૦ માં “જિન” શબ્દનો અર્થ કમશ:—“જૈન તીર્થંકર, બુદ્ધ, કમદેવ, વિષ્ણુ” “અત્યંત વૃદ્ધ, જ્ઞાની, વિજયશીલ” — કરેલ છે. આ કોષના સંગ્રહક પન્યાસજી શ્રી મુક્તિ વિજયજી છે, પ્રકાશક-મંત્રી શ્રી વિજયનીતિસૂરિ વાચનાલય ગાંધીરોડ, અમદાવાદ છે—ડોશી.)

પ્રશ્ન ૯૬૯ :—“एथणं बहरमएसु गोलबट्टसमुग्गएसु बहवे जिणसकहाओ संसुनिखित्ताओ चिद्धंति । ”

અહિં કહ્યું છે કે-અહિંયાં વજ્રમય ગોલવૃત્ત સમુદ્ગકો (દાખડિઓ)માં જિનની ઘણી જ અસ્થિઓ રાખેલ છે.

અહિં શંકા આ છે કે દેવલોકમાં જિનની અસ્થિઓ કે જે ઔદારિક શરીરની છે, તે કેવી રીતે રહી શકે છે? દેવલોકમાં કોઈપણ ઔદારિક શરીરની વસ્તુ જઈ શકતી નથી. તે પછી ‘જિનસકહાઓ’ નો અર્થ શું કરવો જોઈયે?

ઉત્તર :—દેવલોકમાં રત્ન વગેરે અનેક ઔદારિક વસ્તુઓ છે જ. તથા અહિંથી પણ માટી, પાણી, પુષ્પાદિ અનેક વસ્તુઓ ઇન્દ્રાદિના મહોત્સવમાં દેવ લઈ જાય છે અને જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞિતમાં ભગવાન ઋષભદેવના દાઢાદિ અવયવ ઇન્દ્રાદિ દેવ લઈ જાય છે અને સમુદ્ગકો (દાખડિઓ)માં તેને રાખવાનું વર્ણન આવ્યું છે. મહાપુરુષોની અસ્થિ મંગળરૂપ સમજીને લઈ જાય છે. એથી ઔદારિકની વસ્તુ ત્યાં જવામાં અને રહેવામાં પણ વાંધો લાગતો નથી, પરંતુ બધા અધિકારી દેવોની પાસે, અહિંથી લઈ જવાયેલ તીર્થંકરોની દાઢાદિ અસ્થિઓ મળી શકતી નથી. કેમકે ચંદ્ર, સૂર્ય અને વિજયાદિ દેવ અસંખ્ય છે. એથી

તે અસ્થિઓ બધાના હાથમાં આવી શકતા નથી અને ૮ મા શતક અનુસારે તે અસ્થિઓ સંખ્યાતા કાળથી વધારે રહી શકતા નથી. એટલે સમુદ્ગકો (દાળડિઓ) માં અસ્થિઓ જેવી આકૃતિવાળા અન્ય શાશ્વત પુદ્ગલ હોવા સંભવિત છે અને તે તેને પૂજનીય સમજે છે, તથા ત્યાં મૈથુન ક્રિયા કરતા નથી, આદિ વર્ણન ૧૯ મા શતકના ૫ મા ઉ. માં બતાવ્યું છે.

ઉપરોક્ત કથનથી બધા અધિકારી દેવોને ત્યાં શાશ્વત પુદ્ગલ તો હોવા સંભવિત છે જ અને કેટલાક દેવોને જિનની અસ્થિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તે થોડો કાળ રહે છે.

પ્રશ્ન ૯૭૦ :—‘ધૂવં દાક્ષણં જિજ્ઞવરાણં’—આ પાઠ આવ્યો છે. દેવલોકમાં બાહર અગ્નિની સંભાવના નથી તો પછી ધૂપ દેવો એ સંગત કેમ થશે ?

ઉત્તર :—મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર તો બાહર અગ્નિનું સ્વસ્થાન છે જ નહિ. એથી તે હોઈ શકતી નથી, પરંતુ જે પ્રકારે પરમાધામી દેવ અગ્નિ જેવા અચેત વિકૃતિત પુદ્ગલોથી નારકીને દુઃખ દે છે, તથા શ. ૬. ઉ. ૫ તમસ્કાયમાં દેવ અસુરાદિ વિદ્યુત કરે છે, તેમજ અહિં અચેત વિકૃતિત પુદ્ગલોથી ધૂપ-કાર્ય થવું સંભવિત છે. તથા અન્ય અન્ય પુદ્ગલોના પારસ્પરિક સંયોગથી દહન, ધુમાડો આદિ ક્રિયા થઈ શકે છે. જેમ-સોડા, લિમ્લેટ, કુંટ-સોલ્ટ, ચુનો, કાસ્ટિક સોડા વગેરે પાણીના સંયોગથી બાફ (વરાળ) તથા જેમ-તેજબ, કાસ્ટિક સોડા આદિથી વસ્ત્ર, ચામડી વગેરે બળી જાય છે, તેમજ ત્યાં પુદ્ગલોના સંયોગથી ધૂપ-કાર્ય પણ થવું શક્ય છે.

પ્રશ્ન ૯૭૧ :—દરેક વ્યક્તિની ભાવનાઓ અલગ-અલગ કેમ રહે છે ? પરસ્પર મળતી અથવા એક સરખી કેમ નથી રહેતી ?

ઉત્તર :—મોહનીય કર્મના કારણે જીવમાં લાલસાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. લાલસાઓથી ચંચળતા અને ચંચળતાથી વ્યક્તિની ભાવનાઓ અલગ-અલગ પ્રકારની થતી રહે છે. મોહ દૂર થવાથી ભિન્નતા દૂર થઈ જાય છે, અન્યથા થતી નથી.

પ્રશ્ન ૯૭૨ :—શહેરોમાં પ્રેમ, શુદ્ધ આચાર-વિચાર રાખવાની ઈચ્છા કરવા છતાં પણ મનુષ્ય તેનાથી દૂર કેમ રહે છે ?

ઉત્તર :—શહેરોમાં શુદ્ધ આચાર-વિચારથી વિપરીત સાધન ઘણાં જોવામાં આવે છે. તે વિપરીત સાધનોના વધારે પરિચય જ મોહમાં સહયોગી બને છે. અને હૃદય ઉપર ખરાબ અસર કરે છે. જેથી તે અનેક વસ્તુઓની પ્રાપ્તિનું મૂળ પરિગ્રહ પ્રાપ્ત કરવાની લાલસાઓ જ થાય છે. પછી તે લાલસાઓ શુભ આચાર-વિચારને રહેવા દેતી નથી.

પ્રશ્ન ૯૭૩ :—સત્ય આટલું કડવું કેમ છે ?

ઉત્તર :—જેમ તાવના જોરે સ્વાદ બગડેલો હોય છે, તેને જીવન નિર્વાહ-કારક ભોજન-પાનાદિ વસ્તુઓ અને દવા વગેરે ખરાબ લાગે છે અને અપથ્ય તેમજ રોગ વધારે

વસ્તુઓ સારી તેમજ સ્વાદિષ્ટ હાગે છે, તેમ જ કર્મ-રોગના પ્રભાવે સત્ય પ્રવૃત્તિઓ કડવી હાગે છે, એવું હોવા છતાં પણ સમજદાર વ્યક્તિ અહિંત કારક સ્વાદિષ્ટ વસ્તુને છોડીને હિંતકારી કટુ સેવન કરે છે તો ધીરે ધીરે રોગ શાંત થઈને નિરોગ થઈ જાય છે. તેમ જ ધર્માત્મા જીવ, રૂચિ ન હોવા છતાં પણ પરાણે સત્યનું સેવન કરે છે, તે ધીરે-ધીરે કર્મ રોગથી રહિત થાય છે.

પ્રશ્ન ૯૭૪ :—રેશમની ઉત્પત્તિ કિડાઓથી થાય છે. એવી સ્થિતિમાં ભગવાને ત્રણ પ્રકારના કપડામાં રેશમી કપડાનો ઉપયોગ કેમ કરમાવ્યો ?

ઉત્તર :—બીજા વસ્ત્ર મળતાં હોય, તો રેશમી વસ્ત્ર લેવાની મનાઈ છે.

પ્રશ્ન ૯૭૫ :—“કૈવન્નાજી તળો સૌભાગ હોજો” —આવું કહેવાય છે, પરંતુ તેને ચાર પરિણીત અને ચાર બીજી, કુલ આઠ સ્ત્રીઓ હતી. તે આવા વ્યભિચારી હતા, તો તેની ગણતરી પુણ્યવાન જીવોમાં કેમ થઈ? કૈવન્નાજી દેવલોકમાં ગયા કે બીજે ક્યાંય ?

ઉત્તર :—પ્રથમ તો કૈવન્નાજીની વાત કથાની છે. પૂર્વભવમાં શાળીભદ્રની જેમ તેણે પણ દાન દીધું. પુણ્યના પ્રભાવે ધનાઢ્ય શેઠના ઘેર જન્મ લીધો. પહેલા તો વિષય-વાસનામાં સમજતા જ ન હતા. તેને પરાણે વિષયી લોકોની સંગતમાં નાંખીને વિષય-વાસનાનો પરિચય કરાવ્યો. વાસ્તવમાં એણે કોઈની ઈજાજત લેવાનો વિચાર પણ કર્યો નથી, પરંતુ એને અનાયાસ (આપોઆપ) સુલભ સંયોગ પુણ્યના પ્રભાવે મળતો ગયો. ચાવત આનંદપૂર્વક રાજ્યઋદ્ધિનો અનુભવ કરી ભોગના ત્યાગી બની દેવ ગતિમાં જવાનો સંભવ છે.

પ્રશ્ન ૯૭૬ :—ગાય પવિત્ર અને અહિંસક પશુ મનાય છે. પરંતુ આના ચામડાને અપવિત્ર માને છે. બીજી તરફ સિંહ, વાઘ વગેરે હિંસક પશુઓના ચામડાને પવિત્ર માને છે, આવું શું કારણ ?

ઉત્તર :—ચર્મ સંબંધી વિચાર તો લોકોએ પોતાની મનમાની રીતે બનાવી લીધેલ છે. (ખરેખર તો) વાસ્તવમાં સિંહ-વાઘાદિનું ચર્મ પવિત્ર નથી. તે ઓછું મળવાના કારણે લોકોએ તેની કિંમત વધારી લીધેલ છે. અને કિંમત વધારે હોવાથી કોઈ વિશેષ વ્યક્તિ ને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, ઈત્યાદિ કારણોથી લોકોએ પવિત્ર માની લીધેલ છે, પરંતુ સુકા ઘાસ (ડાલ) જેટલી પવિત્રતા પણ કોઈ ચામડામાં ગ્રંથકારોએ માનેલ નથી.

પ્રશ્ન ૯૭૭ :—સૂત્રોમાં બે અપાઠ અને બે પોષ ક્યાં બતાવ્યા છે ?

ઉત્તર :—સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ, ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ, જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, વગેરે સૂત્રોમાં ચંદ્રાદિ સંવત્સર અને મહિનાઓના વર્ણન દીધા છે, તે ગણિત અનુસારે દરેક યુગના મધ્યમાં

પોષ અને અંતમાં અષાઢ જ વધે છે. અર્થાત્ ૩૦ સૂર્યમાસમાં ૩૧ ચંદ્રમાસ અને છે, એથી એ ગણિતથી ઉપરોક્ત અધિક મહિના જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૯૭૮ :—આપની દૃષ્ટિથી મૂળ-ગુણ અને ઉત્તર-ગુણ શબ્દોના અર્થ અને આ બંનેની સર્વામાન્ય વ્યાખ્યાઓ શું હોઈ શકે છે?

ઉત્તર :—આસ ગુણોને મૂળગુણ અને તેના અંશરૂપ ગુણને ઉત્તર ગુણ કહેવાય છે. કેમકે સાધુઓને છ (પાંચ મહાવ્રત તથા રાત્રિ ભોજન ત્યાગ રૂપ વ્રત) વ્રત બતાવ્યા છે. તેના જ વિશેષ ભેદ કરીને શ્રાવકોના વ્રત બતાવ્યા છે, એથી તેનાજ અંશને ઉત્તર ગુણ સમજવા ભેદ થયે.

પ્રશ્ન ૯૭૯ :—મૂળ-ગુણ અને ઉત્તર ગુણ અન્યોન્ય આશ્રિત છે કે સ્વતંત્ર રૂપે પણ છે? સ્થાયી અને સફળતા પૂર્વક બંનેમાંથી કોઈએ કનું પાલન કરી શકાય છે? જો કરી શકાતું હોય, તો કોનું અને કેવી રીતે?

ઉત્તર :—મહાવ્રતો વગર સાધુ થઈ જ શકતા નથી. એથી સાધુને તો મૂળગુણ વગર ઉત્તર ગુણ સમજવા નહિ, પરંતુ શ્રાવક, મૂળ અને ઉત્તર બંનેમાંથી કોઈ એકને પણ સ્વતંત્ર રૂપે પાળી શકે છે. આની સિદ્ધિ માટે નીચે લખેલ પ્રમાણ દૃષ્ટિવ્ય છે (૧) ભગવતી શતક ૧૭ ઉદ્દેશક ૨ “જસ્સણં એગ પાણાણે વિ દણ્ડે નિન્નિવત્તે સે ણં એગંતવાલેત્તિ વત્તવંસિયા—” “આની ટીકા—” એકપ્રાણિન્યપિ યેન દણ્ડપરિહારવૃત્તો સૌ નૈકાંતેન વાલઃ કિં તર્હિ? વાલપંડિતો વિરત્યંશસદ્માવેન મિશ્રત્વાત્તસ્યા !” આ ઉપરોક્ત પાઠ અને ટીકામાં એક પણ પ્રાણીને મારવાનો ત્યાગ કર્યો છે, તેને વ્રતિ અંશના સદ્ભાવથી બાલપંડિત અર્થાત્ શ્રાવક કહેલ છે. અહિયાં આંશિક અર્થાત્ કેવળ ઉત્તરગુણ રૂપ પ્રત્યાખ્યાન હોવા છતાં પણ તેને દેશવ્રતિ માનેલ છે.

(૨) ભગવતી શતક ૭ ઉ. ૨ ની નિમ્ન ટીકામાં આચાર્ય અભયદેવસૂરિએ મૂળગુણ વગર ઉત્તર ગુણ બતાવ્યા છે. “દેશવિરતિષુ પુનર્મુલગુણવદ્ભયો મિન્ના અણ્યુત્તરગુણિનો લભ્યન્તે।”

(૩) સટીક-ધર્મ સંગ્રહ, પંચાશક, પ્રવચન સારોદ્ધાર વગેરેમાં દરેક વ્રત અર્થાત્ બારમાંથી કોઈ પણ વ્રત સ્વતંત્ર રૂપે અથવા સમ્મિલિત રૂપે (સાથે) ગ્રહણ કરવાનું સ્પષ્ટ વર્ણન છે. અસંયોગિક દ્વિક-ત્રિક ચાવત્ બાર સંયોગ સુધી અનેક ભાંગા તથા કરણ યોગની અપેક્ષાએ કરોડો ભાંગા બતાવ્યા છે. એથી મૂળ વગર ઉત્તર અને ઉત્તર વગર મૂળ અને કોઈ પણ વ્રત સ્વતંત્ર રૂપે, આદિથી, મધ્યથી, અંતથી તથા સર્વે અને કોઈ પણ પ્રકારે ધારણ કરી શકે છે. ઉપરોક્ત પ્રમાણોથી મૂળગુણ વગર પણ ઉત્તર ગુણનું પાલન કરી શકાય છે. એથી શ્રાવકના વ્રત પાળવામાં અન્યોન્ય આશ્રિતને એકાંત નિયમ નથી,

પ્રશ્ન ૯૮૦ :—મૂળ ગુણો અને ઉત્તર ગુણોનો પરસ્પર સંબંધ છે કે નથી? જો છે, તો કયા મૂળ-ગુણોની સાથે કયા ઉત્તર ગુણનો સંબંધ છે? જો સંબંધ નથી, તો કેમ?

ઉત્તર :—ઉત્તર-ગુણ, મૂળ-ગુણના અંશરૂપ હોવાથી તેનાથી સંબંધીત છે જ. બધા ઉત્તર ગુણ અપેક્ષા કૃત બધા મૂળગુણોથી સંબંધીત હોઈ શકે છે, પરંતુ પાળવામાં એક બીજાની એકાન્ત આવશ્યકતા નથી હોતી. એથી આ અપેક્ષાએ સંબંધિત નથી પણ થતા.

પ્રશ્ન ૯૮૧ :—“દિગ્વ્રતમનર્થદંડવ્રતં ચ મોગોપમોગ પરિમાણ અનુવ્રહ્ણાદ્ગુણાન્ના માચ્છ્યાન્તિ ગુણવ્રતાન્યાર્ય” —આચાર્ય સમન્તભદ્રની આ ઉક્તિથી તો આ જ જાણી શકાય છે કે જે અણુવ્રતોના ગુણોમાં વૃદ્ધિ કરે, વિશેષતા પેદા કરે, તે ગુણ વ્રત છે. આથી આ જ ધ્વનિત (અર્થ નીકળે છે) થાય છે કે પ અણુવ્રતો લીધા વગરના ગુણ વ્રત કેમાં વિશેષતા પેદા કરશે? આપની આ વિષયમાં શી માન્યતા છે?

ઉત્તર :—આચાર્ય સમન્ત ભદ્રની વ્યાખ્યા કોઈ અપેક્ષાએ માનવામાં કોઈ વાંધો નથી, પરંતુ એકાન્ત રૂપે સમજવી ન જોઈએ. કેમકે અનેક શાસ્ત્રીય સ્થળોએ દિશાવ્રતાદિ સાતેય વ્રતો તે જ શિક્ષાવ્રત બતાવ્યા છે. એવા સ્થળોએ ગુણ વૃદ્ધિની વ્યાખ્યા કેમ ઘટિત થશે? તથા સમન્ત-ભદ્રના ઉપરોક્ત કથનમાં ‘અણુવ્રત’ નો નિર્દેશ નથી. અને આત્મિક ગુણોની વૃદ્ધિ તો ઉત્તરગુણ ધારણ કરવાથી પણ અવશ્ય થાય છે.

પ્રશ્ન ૯૮૨ :—‘પરિઘય ઇવ નગરાણિ વ્રતાનિ કિલપાલયંતિ શીલાનિ’ આચાર્ય અમૃત-ચંદ્રના આ કથન વિશે આપની શું સંમતિ છે? શું નગર વિના જ પહેલા પરિધિ ખેંચાશે? કે નગર બન્યા પછી તેની વિશેષ રક્ષાના કારણે પરિધિની આવશ્યકતા થશે? મૂળગુણોના અભાવમાં કેવળ ઉત્તરગુણોને ગ્રહણ કરવાની નિરર્થકતાના વિષયમાં આચાર્યોની શી ધારણા રહી છે?

ઉત્તર :—આચાર્ય અમૃતચંદ્રની દૃષ્ટાંત સહિતની વ્યાખ્યા પણ કોઈ અપેક્ષાએ ઠીક સમજી શકાય છે, કેમકે દૃષ્ટાંત પ્રાયઃ એક દેશીય હોય છે. જેમ વ્યવહાર સમકિતના ૬૭ બોલોમાં ધર્મરૂપ નગરની સમકિતરૂપ પરિધિ બતાવી છે. અહિં દેશ અને સર્વવ્રતિ ધર્મરૂપ નગર ન હોવા વાળાને પણ સમકિતરૂપ પરિધિ માની છે. અર્થાત્ વ્રતરૂપ નગર બનાવ્યા વગર જ પહેલા પરિધિ ખેંચી લે છે. એથી આ ઉદાહરણ સર્વાંગી સમજવું ન જોઈએ.

પ્રશ્ન ૯૮૩ :—શું હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર અને પરિગ્રહ ત્યાગની ભાવના જાગૃત થયા વગર, કોઈ વ્યક્તિ કેવળ ઉત્તર ગુણો પાળે તો તે

વાસ્તવિકે રૂપે સાર્થકે કહી શકાય ? શું ઉત્તર ગુણોનું પાલન કરવામાં મૂળ ગુણોની ઉપેક્ષા કરી શકાય છે ?

ઉત્તર :—હિંસાદિ પાપ ત્યાગની ભાવના જન્ય તથા વિના તો કોઈ પણ મૂળ અને ઉત્તરગુણનું પાલન વાસ્તવિકરૂપે સાર્થક નથી કહી શકાતું. રહી વાત પાળવાની, તે કોઈ મૂળ, કોઈ ઉત્તર, અને કોઈ ઉભયરૂપ ગુણોને શક્ય અનુસારે (યથા શક્ય) પાળે છે. આ બધાને વાસ્તવિક જ સમજવા કેમકે ઉત્તરગુણ પાળનારને મૂળ ગુણની અપેક્ષા (આકાંક્ષા) બની રહે છે. ઉપેક્ષા નહિ. ઉપેક્ષા તો તેને મૂળગુણોની તો શું, મુનિ વિરતિ (સંયમ) ની પણ રહેતી નથી. કારણ વશ વર્તમાનમાં પાળવામાં અસમર્થ છે, એથી કેવળ ઉત્તરગુણનું પાલન પણ વાસ્તવિક જ સમજવું.

પ્રશ્ન ૯૮૪ :—શું આ ધારણા સાચી છે કે મૂળ ગુણને પાળ્યા વગર જ કેવળ ઉત્તરગુણો પાળવાથી મુનિ તો કહેવાઈ શકતો નથી, પરંતુ વ્રતધારી શ્રાવકે કહેવાઈ શકે છે ? અથવા સાધુ તો નહિ પરંતુ વ્રતધારી શ્રાવક રહી શકે છે ? ભાવનાત્મક દૃષ્ટિથી સાધુ માટે મૂળગુણોની અનુપેક્ષા અને વ્રતધારી શ્રાવક માટે તેની ઉપેક્ષા કરવાનું શું કારણ છે ? અને સાધુ તથા શ્રાવકમાં સાધનાની દૃષ્ટિએ આવો ભેદ માનવો શું ઉચિત થશે ?

ઉત્તર :—કેવળ ઉત્તરગુણને પાળવાવાળા પણ વ્રતધારી શ્રાવકે કહી શકાય છે. આ ધારણા સાચી છે.

પ્રશ્ન ૯૮૫ :—ભગવતી સૂત્ર શ. ૭ ઉ. ૨ ના પાઠ—“સવ્વથોવા જીવા મૂલગુણપચ્ચક્ખાણી ઉત્તરગુણ પચ્ચક્ખાણી અસંલેજ્જગુણા, અપચ્ચક્ખાણી અણંતગુણા”ને વાસ્તવિકે અભિપ્રાય શો લેવો જોઈએ ? પ્રાણીઓના પ્રત્યાખ્યાન-અપ્રત્યાખ્યાનની દૃષ્ટિથી અદ્ય-બહુત્વ (ન્યુનાધિકતઃ) સિવાય શું આ અભિપ્રાય પણ નીકળે છે કે મૂળગુણો વગર પણ કેવલ ઉત્તરગુણોનું પાલન કરવા વાળા રહી શકે છે અને તે પાંચમા ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવકે કે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી મહાવ્રતી સાધુ માની શકાય છે ?

ઉક્ત પાઠમાં ઉત્તરગુણીઓને જ અસંખ્યાત ગુણો વધારે બતાવ્યા છે. તેનો આ અભિપ્રાય કેમ ન લેવાય કે બધાથી થોડા કેવળ મૂળ ગુણોને પાળવા વાળા છે. અને તેથી અસંખ્યાત ગુણો અધિક મૂળગુણો સહિત ઉત્તરગુણોને પાળવા વાળા છે ? અન્યથા ચતુર્વિધ સંઘની વૈયાવૃત્ય તપસ્યાના રૂપમાં તથા મહાવ્રતી મુનિને સુઝતો આહાર વગેરે દ્વંદ્વને અતિથિ સંવિભાગ વ્રત રૂપે ઉત્તરગુણોને પાળતા થકા શ્રેણિકે રાજા અને શ્રી કૃષ્ણજીને અવિરતિ,

અપચ્ચખાણી એથા ગુણસ્થાનવર્તી જ કેમ કહ્યા? શું મૂળ ગુણોનો અભાવ જ આ કથનનું કારણ નથી?

ઉત્તર :—મૂળ-ગુણ સિવાય કેવળ ઉત્તરગુણ વાળાને લીધા વગર, આ અદ્ય બહુત્વ બરાબર ઘટિત થતો નથી. કેમકે—‘મૂલ ગુણપચ્ચક્ખાણી’ નો પાઠ હોવાથી મૂળગુણ પ્રત્યાખ્યાનોમાં બધા મૂળગુણિઓનો સમાવેશ છે, અર્થાત્ ઉત્તર સહિત મૂળવાળા પણ અલગ રહી શકતા નથી, અને તેમજ ઉત્તરગુણીમાં બધા (મૂળ સહિત તથા કેવળ) ઉત્તરગુણી સમજવા જોઈએ. ઉત્તરગુણોમાં મૂળ સહિત ઉત્તરગુણી જ લેવાથી મૂળગુણીથી ઉત્તરગુણી ઓછા થાય છે. એથી મૂળ વગર પણ કેવળ ઉત્તરગુણી હોવાનું માનવાથી ઉત્તરગુણી અસંખ્યાતા થઈ શકે છે, તથા આચાર્ય અભયદેવે આ જ પાઠની ટીકામાં શ્રાવકને મૂળ વગર પણ ઉત્તરગુણ હોવાનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો છે.

વૈયાવચ્ચ, દાનાદિ કરવા છતાં પણ દેશવિરતિનો ભાવ અને દેશવિરતિને ગ્રહણ કર્યા વગર પાંચમા ગુણસ્થાનવર્તી કહી શકતા નથી. એથી શ્રેણિક, કૃષ્ણજી વિષે પણ આ જ સમજવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૯૮૬ :—પ્રાચીન આચાર્યોના વિચાર અનુસારે વ્રતી શ્રાવક થવાની પહેલાં સમ્યક્ત્વની થવું આવશ્યક છે અને સમ્યક્ત્વની થતાં પહેલાં માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણો અનુસારે ન્યાય-સંપત્તતા, પાપ-ભીરતા, અગર્હિત કાર્ય પ્રવૃત્તિ, દીર્ઘદર્શિતા, ધર્મર્થ કામ સાધન વગેરે ગુણોનું હોવું આવશ્યક માનેલ છે. એવી દશામાં હજારો મજૂરોનું શોપણ કરવા વાળા મિલમાલિક કે બ્લેક-માર્કિટ આદિ અન્યાય પૂર્ણ સાધનોથી ધન કમાવવા-વાળા વેપારી, શું એક વનસ્પતિનો ત્યાગ કરી દેવા માત્રથી વ્રતી શ્રાવકની કોટિમાં ગણાઈ શકે છે?

વર્તમાન યુગના એક સમ્યક્ત્વધારી, વધ કરનાર, શોપક, અન્યાયી વ્યાપારી, અથવા લાંચ લેનારના કૂર હૃદયમાં શું અનર્થ દંડ વિરમણ વ્રત અથવા સામાયિક વ્રત પ્રતિ નિષ્ઠા રહી શકે છે? શું આપ તેને કેવળ સામાયિક આદિ ક્રિયાઓ કરી લેવાથી પાંચમા ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવક માની લેશો?

ઉત્તર :—સમકિત પ્રાપ્તિ પહેલાં માર્ગાનુસારીના ગુણ અનિવાર્ય રૂપે હોવા, એકાંત રૂપે કેમ માની શકાય? આમાં તો અનર્થદંડ ન કરવો, શુદ્ધ શ્રદ્ધા રાખવી, આદિ બોલ પણ છે, તો તે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ પહેલાં અનર્થદંડ છોડવો, કેવી રીતે ગણી શકાશે? તથા શુદ્ધ શ્રદ્ધાને જ સમકિત કહે છે, તો તે સમકિત પ્રાપ્તિના પૂર્વે કેવી રીતે સમજી શકાશે? દઢ પ્રહારી, ચિદાયતી ચોર વગેરેને સમકિત પ્રાપ્તિની પૂર્વે માર્ગાનુસારીના ગુણ યુક્ત

કેમ સમજી શકાશે ? કેમકે તેની પૂર્વ પ્રવૃત્તિ તો કૂર હતી, તથા દશાશ્રુતસ્કંધ અધ્યયન ૬ ના ક્રિયાવાદીના વર્ણનમાં જીવઘાતાદિ જેવા મહાન કુર કર્મ કરવાવાળાને પણ સ્પષ્ટ રૂપે સમ્યગ્દષ્ટિ હોવાનું બતાવેલ છે.

જેમ મૂળ વ્રતોમાંથી એક ચોથા વ્રતને ધારણ કરવાવાળા શ્રાવકને અન્ય કૂટતોલ-માપ લાલસાદિ ખુદ્લા રહેવા છતાં પણ શ્રાવક મનાય છે, તેમ જ ભાવથી સામાયિક, લીલોતરી ત્યાગાદિ કરવાવાળાને દેશ વિરતિ કેમ ન સમજી શકાય ? પાંચમા ગુણસ્થાનના અસંખ્યસ્થાન અને કરોડ ભાંગા છે, તેમાંથી જેવા તેના ભાવ અને ત્યાગ હશે, તે જ શ્રેણીના શ્રાવક ગણાશે. પોતાના ત્યાગ સિવાય જેટલા આરંભ-સમારંભાદિ કરશે તેનું પાપ તો તેને લાગશે જ, પરંતુ દેશ-વિરતિની કોટીમાં ગણવા નહિ, આ આગમ સંમત નથી.

પ્રશ્ન ૯૮૭ :—“પચારિસે પંચકુસીલેસંબુદે” (ઉત્તરોધ્યયન સૂત્ર)

“હિંસાનૃતસ્તેયાત્રસ્ત્રહપરિગ્રહેભ્યો વિરતિર્વ્રતમ્” (તત્વાર્થ સૂત્ર)

“હિંસાનૃતચૌર્યેભ્યોમૈથુન સેવાપરિગ્રહાભ્યાં ચ । પાપપ્રણાલિકાભ્યો વિરતિઃ સંજ્ઞસ્ય ચારિત્રં” (રત્ન કરંડ શ્રાવકાચાર)

ઈત્યાદિ શાસ્ત્રો અને ધર્મ ગ્રંથોના પાઠાનુસારે હિંસાદિ પાંચ મહા પાપોથી વિરત થવાવાળાને વ્રતી, ચારિત્રી, વિરત અથવા સંવ્રત કહેલ છે, એથી આ પાંચ પાપોમાં લાગેલાને અવિરત, અસંવ્રત વગેરે કહેવાશે, અને આ જ પાંચ પાપોથી અંશતઃ વિરત અને અંશતઃ અવિરત હોવા વાળાને વિરતા-વિરત, ચરિતા ચરિત્તે, ધર્માધર્મે, અથવા સંબુડા સંબુડે કહેવાશે. એવી દશામાં આ પાંચ પાપોથી સર્વ પ્રથમ દેશતઃ વિરત થવા વગર અર્થાત્ દેશ મૂળગુણોને ગ્રહણ કર્યા વગર ખાલી ઉત્તર ગુણોને પાળવાવાળા વિરતાવિરત શ્રેણીમાં કેવી રીતે કહી શકાય ?

ઉત્તર :—આમાં પણ હિંસાદિના દેશતઃ ત્યાગીને દેશ વિરત માનેલ છે. ઉત્તર-ગુણવાળો પણ હિંસાદિનો અંશતઃ ત્યાગી છે. એથી તેને દેશ વિરતિ ન માનવા ક્યાં સુધી ઠીક છે ?

કિચિત્ (થોડા) પ્રત્યાખ્યાનીતું દેશવિરતિપણું નિમ્નોક્ત પ્રમાણોથી પણ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે—

૧, “ન વિચિતે સ્વલ્પમપિ પ્રત્યાખ્યાનં યેષામુદયાત્તોઽપ્રત્યાખ્યાના :” (અભિધાન રાજેન્દ્ર કોષ ભાગ ૧ પૃ. ૫૬૨)

૨, નાલ્પમપ્યુત્સ હેત્રેષાં, પ્રત્યાખ્યાન મિહોદયાત્ ।

અપ્રત્યાખ્યાન સંજ્ઞાઽતો, દ્વિતીયેષુ નિવેશિતા ॥ ૨ ॥

ઠાણાંગ ઠા. ૪. ઉ. ૧ ટીકા.

૩, સ્વત્પમપિનોત્સે દેવેષાં,..... ॥ ૧ ॥

પ્રજ્ઞાપના પદ ૨૩ ઉ. ૨ મલય વૃત્તિ.

૪, “ અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા અન્યતર સ્યાપ્યપ્રત્યાખ્યાનિનઃ અન્યતરદપિ ન કિંચિદપીત્યર્થઃ યોન પ્રત્યાખ્યાતિ તસ્યેતિ માવઃ ” (પ્રજ્ઞાપના પદ ૨૨ મલય વૃત્તિ)

આ પ્રમાણેથી થોડા પણ પ્રત્યાખ્યાનને રોકવાવાળો બીજો ચોક હટી જાય છે, એથી તે વિસ્તાવિસ્ત જ ગણાશે.

પ્રશ્ન ૯૮૮ :—જૈન ધર્મના માન્ય ધર્મશાસ્ત્રોમાંથી શું કોઈમાં પણ એવા શ્રાવકનો ઉલ્લેખ છે, જેણે મૂળ ગુણ ગ્રહણ કર્યા વગર જ ઉત્તરગુણો પાળ્યા હોય અને વ્રતધારી શ્રાવક કહેવાયા હોય ?

ઉત્તર :—જે વાત આગમથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ છે, તેના માટે ઉદાહરણ હોવું અનિવાર્ય નથી. કેમકે આગમમાં ઘણી વાતોના ઉદાહરણ મળતા નથી, તો શું તે અમાન્ય થશે ? જેમકે—કોણ મરીને લૌકાંતિકમાં ગયો, અથવા કોણ ત્યાંથી આવ્યો, કંઈ સ્ત્રી મરીને સર્વાર્થસિદ્ધમાં ગઈ ? આદિના ઉદાહરણ ન મળવા છતાં પણ લૌકાંતિકનું હોવું, સ્ત્રીનું સર્વાર્થસિદ્ધમાં જવું, આગમથી સિદ્ધ મનાય છે. એમ જ અહિં સમજવું. એમાં તો કેવળ ઉત્તર ગુણ ધારણ કરવાવાળાના ગ્રંથોમાં વંકચૂલ, દામનળા, હરિબલ વગેરેના અનેક ઉદાહરણ છે.

પ્રશ્ન ૯૮૯ :—શ્રાવક પ્રતિક્રમણના વર્તમાન કાળમાં પ્રચલિત “એક વ્રતધારી યાવત્ બાર વ્રતધારી” પાઠમાં યાવત્ શબ્દના અર્થ ઉપર ધ્યાન દેતા શું આ અભિપ્રાય ખોટો નથી કે પહેલેથી પાંચ મૂળ આણુવ્રતોમાંથી એક પણ વ્રત લીધા વિના વચ્ચેનું કોઈ ગુણવ્રત કે શિક્ષા-વ્રત લેવા માત્રથી જ કોઈ વ્રતધારી શ્રાવક થઈ જશે ? યાવત્ શબ્દ સાપેક્ષ હોવાના કારણે શું તે પહેલાની અપેક્ષા રાખશે નહિ ?

ઉત્તર :—અહિંયા યાવત્ શબ્દથી કેવળ ઉત્તર ગુણ ધારી પણ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે અહિં એક વ્રત ધારી છે “ પ્રથમ વ્રતધારી નહિ ” ‘ એક ’ શબ્દ બારમાંથી કોઈ એકનું બોધક છે, એથી બારમાંથી કોઈ એક પણ અને બે, ત્રણ યાવત્ બારેય ગ્રહણ કરી શકે છે. જેના ઉપર ભાંગાદિ પ્રમાણ બતાવી ચૂક્યા છીએ.

પ્રશ્ન ૯૯૦ :—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વમાં ૪, ૫, ૬ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય માન્યો છે, આ ક્ષય કેવી રીતે સમજવો ? ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વમાં ૭ પ્રકૃતિના ક્ષયની જેમ કે બીજી રીતે ?

ઉત્તર :—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વમાં જે ૪, ૫ કે ૬ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય માન્યો છે, ત્યાં તે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય, ક્ષાયિકની જેમ પૂર્ણ સમજવો. આના ૭ ભાંગા નીચે પ્રકારે છે.

ભાંગા	અનંતાનુષંગી ચોક્	મિથ્યાત્વ મોહનીય	મિશ્ર મોહનીય	સમક્ષિત મોહનીય
૧	ખપાવે	ઉપશમાવે	ઉપશમાવે	ઉપશમાવે
૨	ખપાવે	ખપાવે	ઉપશમાવે	ઉપશમાવે
૩	ખપાવે	ખપાવે	ખપાવે	ઉપશમાવે
૪	ખપાવે	ઉપશમાવે	ઉપશમાવે	વેદે (વિપાકોદય)
૫	ખપાવે	ખપાવે	ઉપશમાવે	વેદે ,,
૬	ખપાવે	ખપાવે	ખપાવે	વેદે ,,
૭	ખપાવે	ઉપશમાવે	ઉપશમાવે	વેદે ,,
	ઉપશમાવે			

આ સાત ભાંગામાં કેવળ સાતમા ભાંગા વાળા જ ફરી પડે છે. (પ્રતિ પાતી થાય છે) શેષ ૬ ભાંગાવાળા પડતા નથી.

શંકા :—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વના એક ભવમાં જઘન્ય એક વાર ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક હજાર વાર, અધિક ભવમાં જઘન્ય બે વાર ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતી વાર થોકડામાં કહે છે અને સમ્યક્ત્વના નવ ભાંગામાંથી પ્રથમના ત્રણ ભાંગા ક્ષયોપશમના માન્યા છે, અને હમણા જવાબમાં તમોએ એજ ત્રણ ભાંગા અપ્રતિપાતી બતાવ્યા, તે કેવી રીતે? સાતમા ભાંગાને ઉપશમ વેદક કહે છે, તો શું તે પણ ક્ષયોપશમ સમક્ષિતમાં છે?

સમાધાન :—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ એક ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક હજાર વાર આવે છે. આદિ, તમારું કહેવું ખરાબર છે. વેદક સમક્ષિત ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વમાં ગણાય છે. અર્થાત્ સાતે ભાંગાક્ષયોપશમસમક્ષિતમાં ગણાય છે, આ પ્રકારે ગણવાથી કોઈ વાંધો ઉત્પન્ન થતો નથી. અને બોલ પણ ખરાબર બેસે છે.

પ્રશ્ન ૯૯૧ :—સમ્યક્ત્વ મોહનીય પ્રકૃતિ કેવી રીતે સમજવી? તત્ત્વચર્યામાં શંકા આદિનું ઉત્પન્ન થવું, શું તે સમ્યક્ત્વ મોહનીયનું કારણ નથી? જો છે, તો પછી વિપાકોદય કેમ નહિ? સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ઉદય ૭ મા ગુણસ્થાન સુધી કર્મગ્રંથ માને છે અને ક્ષયોપશમમાં આની નિયમા હોવાનો સંભવ છે. પ્રદેશોદયનો અનુભવ કેવી રીતે થઈ શકે? એથી વિપાકોદયમાં શો વાંધો છે?

ઉત્તર :—તત્વચર્યામાં જે શંકા આદિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય છે. અને તેમાં સમકિત મોહનીયનો વિપાકોદય હોય છે. આ વિપાકોદય પહેલાં બતાવેલા સાત ભાંગામાંથી પ્રથમના ત્રણ ભાંગા છોડીને શેષ ૪ ભાંગામાં હોય છે.

પ્રશ્ન ૯૯૨ :—હીયમાન અને વર્ધમાન પરિણામમાં અનાકાર ઉપયોગ હોય છે કે નહિ ? અનાકાર ઉપયોગમાં મરણુ હોય છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—કેવલીઓને સાકાર અને અનાકાર ઉપયોગની સ્થિતિ પ્રત્યેક સમયની હોય છે. તથા તેના વર્ધમાન પરિણામની સ્થિતિ જ. ઉ. અંતર્મુદૂર્તની છે. એથી અંતર્મુદૂર્તમાં તો તેને સાકાર અને અનાકાર ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ કેટલીય વાર થઈ જાય છે, આથી વર્ધમાન-પરિણામમાં અનાકાર ઉપયોગ હોવો સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. એમ જ અન્યત્ર હીયમાન પરિણામમાં પણ અનાકાર ઉપયોગ સમજી લેવો.

“સાગારો વ ઉત્તેસિઝ્ઝઈ” —આ પાઠથી મોક્ષે તો સાકાર ઉપયોગમાં જ જાય છે. શેષ આરેય ગતિમાં જવા વાળા જીવોનું મરણુ સાકાર અને અનાકાર બન્નેમાંથી કોઈ પણ ઉપયોગમાં થઈ શકે છે. આ વાત ભગવતી શ. ૧૩ ઉ. ૧, ૨ થી તથા ઠાણા ૨-૪ થી સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૯૯૩ :—વિપાક સૂત્રનાં અધ્યયન નંદીજી અને વિપાકમાં ૨૦ આવ્યા અને સમવાયાંગ પપ મા. માં ૧૧૦ અધ્યયન કેવી રીતે ? શું આ વિરોધ નથી ?

ઉત્તર :—જે રીતે વિપાક સૂત્રના ૨૦ અધ્યયન નંદી અને વિપાક સૂત્રમાં બતાવ્યા છે, તે જ રીતે સમવાયાંગ સૂત્રમાં ૧૨ અંગોના વર્ણુનની અંતર્ગત વિપાકના વર્ણુનમાં ૨૦ અધ્યયન જ વિપાક સૂત્રના બતાવ્યા છે.

ભગવાન મહાવીરની ૯ વાંચનાઓ થઈ હતી, જેમાં કોઈ અન્ય વાચનાના વધારે અધ્યયન હોઈ શકે છે.

ગણુધર તો બારેય અંગોનું નિર્માણ-ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થયા પછી તરત જ કરી દે છે. પપ મા સમવાયાંગમાં ભગવાન મહાવીરે પુણ્ય અને પાપ ફળ-વિપાકના જે પંચાવન અધ્યયન કરમાવ્યા, તે તો તે ભગવાન મહાવીરના જીવનની છેલ્લી રાત્રી હતી, એથી આ ૨૦ અધ્યયનોથી આ ૧૧૦ અલગ છે. તે ૨૦ અધ્યયન તો મૃગાલોહાદિનું સ્વરૂપ જોઈને ગૌતમ સ્વામીના પૂછવા પર ભગવાને પોતાની આયુની મધ્યમાં અને અલગ-અલગ ગામોમાં પૂછ્યા અને બતાવ્યા છે. + (આ ૧૧૦ અધ્યયન તો અંતિમ રાત્રે અને એક જ ગામમાં કરમાવ્યા છે. એથી સ્પષ્ટ રૂપે અલગ છે.)

પુણ્ય અને પાપ ફળના વિપાકની કથા તો અનેક (અગણિત) છે, તેમાંથી જેવો ફહેવાનો પ્રસંગ જીવે, તે જ તથા તેટલી જ કરમાવે છે, આમાં વિરોધની કોઈ વાત નથી.

પ્રશ્ન ૯૯૪ :—તીર્થંકરની હાજરીમાં પાંચેય પદ મળે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—તીર્થંકરને કેવળજ્ઞાન થઈને શાસન ચાલુ થયા પછી તીર્થંકરની હાજરી સુધી ૪ પદ તો ત્યાં મળે છે, કેમકે જે ગણધરાદિ હોય છે, તે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય રૂપે હોય છે અને મનાય પણ છે, અને સિદ્ધ, સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં હોય જ છે. આ રીતે પાંચેય પદ અવશ્ય મળે છે.

પ્રશ્ન ૯૯૫ :—સલિલાવતી વિજય તથા સમુદ્ર એક-એક હજાર ચોજન ઉંડા છે, તો પછી વિજયની નદીઓ સમુદ્રમાં કેવી રીતે મળે છે ? અર્ધ-પુષ્કર દ્વીપની નદીઓ શેમાં મળે છે ?

ઉત્તર :—જે રીતે ભૂમિગત રસ્તે અંધ પાણી આવે પણ જે રીતે જતું દેખાય છે, એ જ રીતે તથા સીધા ભૂમિગત રસ્તે સલિલાવતી વિજયની નદીઓનું પાણી સીતોદા નદીના નીચેના ભાગમાં કે સમુદ્રમાં સીધું જઈ શકે છે.

અર્ધ પુષ્કરની ૧૪ નદીઓ તો કાલોદધિમાં અને ચૌદેય પુષ્કર સમુદ્રમાં જાય છે, એવું ઠાણાંગના ૭ મા ઠાણામાં બતાવ્યું છે. મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર નદીઓ નથી. આનો વિરોધ પણ આનાથી થતો નથી, કેમકે આ નદીઓ તો મનુષ્ય-ક્ષેત્રની જ છે. મનુષ્ય ક્ષેત્રની ચારેય બાબુ માનુષોત્તર પહાડ છે, તો તે નદીઓ પુષ્કર સમુદ્રમાં કેવી રીતે ગઈ હશે ? આના ઉત્તરમાં આ જ સંભવે છે કે કાં તો તેનો જવાનો રસ્તો હશે, કાં તે નદીઓ ભૂમિના રસ્તે ગઈ હશે.

પ્રશ્ન ૯૯૬ :—મરણુના બે ભેદ-સમોહિયા અને અસમોહિયા આવ્યા છે. તેમાં આત્મપ્રદેશ કઈ રીતે નીકળે છે ? આનો વિશેષ ખુલાશો અને મરણુનું સ્વરૂપ ફરમાવશો ?

ઉત્તર :—મરવા વાળા જીવ જે સ્થળે હોય, તે સ્થળેથી લઈને જ્યાં ઉત્પન્ન થશે, ત્યાં સુધી જડાઈ અને પહોળાઈ અહિંના શરીર જેટલી, એના જીવ પ્રદેશોની એવી લાઈન સમોહિયા મરણુમાં જ થઈ જાય છે. અસમોહિયા મરણુમાં બધા પ્રદેશ એક સાથે નીકળી જાય છે. દૂર જાય છે. તો રસ્તામાં તે પ્રદેશોનો આકાર, અહિંના શરીરની લંબાઈ, પહોળાઈ અને જડાઈ જેવડો રહે છે. બીલકુલ પાસે જવું હોય તો વાત અલગ છે.

પ્રશ્ન ૯૯૭ :—અરિહંત ભગવાનના ૧૨ ગુણ છે, જેમાં દેવકૃત પણ ભેળા છે, તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—તીર્થંકર નામ કર્મના પ્રભાવથી દેવ-પ્રતિહાર્ય બનાવે છે. આ તે તીર્થંકરોની શુભ પ્રકૃતિનો જ પ્રભાવ છે, દેવોનો નહિ. બધા કેવળીઓનું જ્ઞાન સમાન હોવા છતાં પણ આ પ્રતિહાર્ય આદિથી લોકો ઉપર તીર્થંકરોનો પ્રભાવ વધારે પડે છે, લોકો

ઉપરના પ્રભાવના કારણે આ પ્રાતિહાર્ય આદિને પણ ગુણોની ગણનામાં લીધા છે, તીર્થ-કરોનો ખાસ આંતરિક ગુણ તો જ્ઞાનાદિ છે. અને પ્રાતિહાર્ય વગેરે તો બાહ્ય (લોક-પ્રભાવક) ગુણ છે.

પ્રશ્ન ૯૯૮ :—ઉપાધ્યાય મ. રપ ગુણ યુક્તા કેવી રીતે હોય છે ? હમણાં તો 'પૂર્વોત્તુ' જ્ઞાન પણ નથી.

ઉત્તર :—ઉપાધ્યાયજીના ગુણોમાં જે 'પૂર્વોત્તુ' જ્ઞાન બતાવ્યું છે, તે ઉત્કૃષ્ટ શ્રેણીની અપેક્ષાએ છે. જઘન્ય આચારાંગ અને નિરીક્ષના જ્ઞાન વાળાને પણ ઉપાધ્યાય પદ દઈ શકાય છે. એવું વર્ણન વ્યવહાર સૂત્રના ત્રીજા ઉદ્દેશમાં છે.

પ્રશ્ન ૯૯૯ :—પાતાળ-કળશા નીચે ગયા, તો તે ભવનોની વચ્ચે થઈને ગયા કે કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—પાતાળ-કળશા નરકના પાથડાઓની વચ્ચે થઈને ગયા છે, પરંતુ ભવનની તિરછાઈમાં પાતાળ-કળશા ભવનોની વચ્ચેથી થઈને જવાનો સંભવ નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૦૦ :—જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરવા વાળાઓમાં કેટલા ગમ્મા હોય છે ? જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિકના કેટલા-કેટલા ગમ્મા હોય છે ?

ઉત્તર :—જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બે ભવ કરવા વાળાઓના ૭૭૪ ગમ્મા છે, જેમાં ઔધિકના ૨૭૦, જઘન્યના ૨૪૩ અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૬૧ ગમ્મા છે.

પ્રશ્ન ૧૦૦૧ :—જઘન્ય ૧, ૨, ૩ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિકના કેટલા-કેટલા ગમ્મા હોય છે ?

ઉત્તર :—જઘન્ય ૧, ૨, ૩ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, તેના ૯૫૦ ગમ્મા છે, જેમાં ઔધિકના ૩૨૬, જઘન્યના ૩૦૫ અને ઉત્કૃષ્ટના ૩૧૯ ગમ્મા છે.

પ્રશ્ન ૧૦૦૨ :—જઘન્ય ૧, ૨, ૩ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને ઔધિકના કેટલા-કેટલા ગમ્મા હોય છે ?

ઉત્તર :—જઘન્ય ૧, ૨, ૩, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, તેના ૧૭૫૫ ગમ્મા છે, જેમાં ઔધિકના ૫૮૭, જઘન્યના ૫૬૦ અને ઉત્કૃષ્ટના ૬૦૮ ગમ્મા છે.

પ્રશ્ન ૧૦૦૩ :—મનુષ્યમાં ઔદારિકના દંડકોથી જીવ આવે છે, તેના ૮૪ ગમ્મા લીધા છે, તો સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા જીવ કેટલા ગમ્મામાં ઉત્પન્ન થાય, તથા સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતાના કયા કયા ગમ્મા છે-૯ ગમ્મામાંથી.

ઉત્તર :—મનુષ્યમાં ઔદારિકના દંડકોથી જીવ આવે છે, તેના ૮૪ ગમ્મા લીધા છે, જેમાં પૃથ્વીકાયના જીવ મનુષ્યમાં ત્રીજા, છઠ્ઠા, અને નવમા ગમ્મામાં સંખ્યાતા સુધી

ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, એમ અપ, વનસ્પતિ, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય ચૌરેન્દ્રિય, અસંજી અને સંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, આ મનુષ્યમાં ઉપરોક્ત ત્રણ-ત્રણ ગમ્મા ગણવાથી ૨૪ ગમ્મા થયા. અસંજી મનુષ્ય કેવળ એક ત્રીજા ગમ્મામાં જ સંખ્યાતા સુધી સમજવું, એમ ૨૫ ગમ્મા થયા અને સંજી મનુષ્યના નવેય ગમ્મામાં સંખ્યાતા સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. એમ ૩૪ ગમ્મામાં સંખ્યાતા સુધી અને શેષ ૫૦ ગમ્મામાં અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

નોટ :—શાસ્ત્રકાર ઔષ્ધિક ગમ્માને ક્યાંય પણ તોડતા નથી. એથી ઉપરોક્ત પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં ગમ્માની સંખ્યા તે અનુસારે જ બતાવી છે અને થોડકા વાળા બીજી રીતે કહે છે, તે યાદ રહે.

પ્રશ્ન ૧૦૦૪ :—સંજી મનુષ્ય પહેલી નરકમાં જાય, તેના ૧૦ નાણુતા બતાવ્યા, જેમાં જઘન્યતા ત્રણ ગમ્મામાં ૮ નાણુતા બતાવ્યા અને સમુદ્ધાતની ધારણા કોઈની ત્રણની છે અને કોઈની પાંચની છે, કેમકે જઘન્ય અવગાહના પ્રત્યેક આંગુળની માની છે, તેમાં તેજસ અને વૈક્રિય-સમુદ્ધાત મળી શકે છે ?

ઉત્તર :—સંજી મનુષ્ય પહેલી નરકમાં જાય, તેના ૮ નાણુતા બતાવ્યા છે, જેમાંથી જઘન્ય ત્રણ ગમ્મામાં ૫ નાણુતા છે. તેની પ્રત્યેક આંગુલની અવગાહના હોવા છતાં પણ વૈક્રિય અને તેજસ સમુદ્ધાત યુક્ત પાંચ સમુદ્ધાત ભગવતીના મૂળ પાઠમાં બતાવેલ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૦૫ :—અસંજી તિર્યંચ પહેલી નરકમાં જાય તો, સંખ્યાતા જાય કે અસંખ્યાતા ?

ઉત્તર :—અસંજી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય પહેલી નરકમાં એક સમયમાં અસંખ્યાતા જઈ શકે છે. ભ. શ. ૨૪ ઉ. ૧ તથા શ. ૧૩ ઉ. ૧ માં આનો ખુલાસો બતાવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૦૦૬ :—આંગુળના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના વાળા તિર્યંચ, નરકમાં નથી જતા. પરંતુ નરકમાં જતાર તિર્યંચની ઋદ્ધિ છે—એવું “શીઘ્ર બોધ”માં છે, તો તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—આંગુળના અસંખ્યાતમા ભાગવાળા તિર્યંચ નરકમાં જઈ શકે છે—એવું ભ. શ. ૨૪ આદિથી સ્પષ્ટ છે. જો, “શીઘ્રબોધ” માં નિષેધ પણ કયો હોય, તો તે નિષેધ કરવો બરાબર નથી એમ સમજવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૦૦૭ :—અઢી દ્વીપ બહાર વર્ષા થાય કે નહિ ? સ્થળચરાદિ શું ખાય છે ?

ઉત્તર :—દેવાદિ વર્ષાવી દે તો વાત અલગ છે, બાકી સ્વાભાવિક વૃષ્ટિ મનુષ્ય-ક્ષેત્રની બહાર થતી નથી. જેમકે—અહિં પદ્મમદ્રહ આદિમાં પાણી ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ ત્યાં (મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર) પણ પૃથ્વીના અનેક સ્થળો ઉપર પાણી ઉત્પન્ન થાય છે,

તે જલસહિત સ્થળોમાં વનસ્પતિ પણ ઉત્પન્ન થાય છે, એવી સંભાવના છે. તે પાણી અને વનસ્પતિ આદિથી સ્થળચરાદિ તિર્થંચોનો નિર્વાહ સંભવે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૦૮ :—જ્યોતિષિઓનો ઉદ્યોત ૧૦૦ યોજન ઊંચો અને ૧૮૦૦ યોજન નીચો આઠ્યો છે, તો શું શનિશ્ચરના તારાનો પ્રકાશ પણ ઊંચો ૧૦૦ યોજન હોય છે, અને ચંદ્રમા સમભૂમિથી ૮૮૦ યોજન અને સલિલાવતી વિજય સમભૂમિથી ૧૦૦૦ યોજન ઊંચી છે, તો ચંદ્રમાનો પ્રકાશ આખી વિજયમાં પડે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—ઊંચે લોકમાં કાળ દ્રવ્ય હોતો નથી, એવો શાસ્ત્રમાં ખુલાશો છે. એથી શનિશ્ચરના તારાનો પ્રકાશ ઊંચો તે વિમાનની ધ્વાજપતાકા સુધી જ સમજવો, વધારે નહિ. ચંદ્રમાનો પ્રકાશ સંપૂર્ણ સલીલાવતી વિજયમાં સમજવો અર્થાત્ ચંદ્રમાનો પ્રકાશ પણ ઊંચો-નીચો મળીને ૧૬૦૦ યોજન સમજવો ભેદાયે.

પ્રશ્ન ૧૦૦૯ :—વેદનીય કર્મની ઉદ્દીરણા પ્રથમથી છઠ્ઠા ગુણુ-સુધી અવશ્ય થાય છે કે નહિ ? પુલાક-નિગ્રંથમાં ઉદ્દીરણા, આયુષ્ય-વેદનીય છોડીને છ કર્મોની માની છે, તો શું પુલાકમાં કેવળ એક ૭ મું ગુ. જ સંભવે છે ? ઉદ્દીરણાનો પૂરો ખુલાશો સૂત્રમાં ક્યાં મળે છે ? શેષ નિયંત્રોમાં પણ કેટલા-કેટલા ગુ. સંભવે છે ? પુલાક-લઙ્ગિધ માત્ર શક્તિને કહે છે કે લઙ્ગિધનો પ્રયોગ કરવાથી ? લઙ્ગિધ પ્રયોગથી આવો ભયંકર વિનાશ કરવા છતાં પણ શું નિગ્રંથ રહી શકે છે ? લઙ્ગિધનો પ્રયોગ શું અપ્રમત્ત અવસ્થામાં થાય છે ?

ઉત્તર :—પહેલા ગુ. થી છઠ્ઠા ગુ. સુધી વેદનીય કર્મની ઉદ્દીરણા થવી અવશ્ય સંભવે છે. કેમકે પહેલાથી છઠ્ઠા ગુ. સુધી ત્રીજા ગુ. ને છોડીને ૭ તથા ૮ કર્મોની ઉદ્દીરણા બતાવી છે. જો વેદનીય-કર્મની ઉદ્દીરણાની આવશ્યકતા ન હોત, તો ૭, ૮ તથા ૬ કર્મોની ઉદ્દીરણા બતાવી હોત પરંતુ એવું બતાવ્યું નથી. એથી વેદનીયની ઉદ્દીરણા અવશ્ય સંભવે છે. આ ઉદ્દીરણા આદિ ને જોતાં પુલાકમાં એક સાતમું ગુ. જ લાગે છે કેટલાક પાના અને પુસ્તકોમાં બે ગુ. પણ પુલાકમાં બતાવ્યા છે. ખાસ જ્ઞાની જાણે, ઉદ્દીરણાનું વર્ણન કર્મગ્રંથોમાં થયેલું છે, પરંતુ સૂત્રોમાં જોવામાં આવ્યું નથી.

બકુશ અને પ્રતિસેવનામાં છઠ્ઠું અને સાતમું આ બે ગુ. છે. કષાય કુશીલમાં છઠ્ઠા થી ૧૦ મા સુધી પાંચ ગુ. છે. નિગ્રંથમાં ૧૧ મું અને ૧૨ મું-આ બે ગુ. છે. સ્નાતક માં ૧૩ મું. અને ૧૪ મું આ બે ગુ. છે.

લઘ્વિની શક્તિ માત્રને જ પુલાક જો કહેવાત તો પુલાકની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની ન હોઈને વધારે થાત-એવો સંભવ છે. એથી અહિં કોઈ ખાસ કારણવશ લઘ્વિ આદિ કામમાં લાવવાના વિચારાદિ કરવાથી તે પુલાક કહેવાય છે એવું સમજવું. આમાં થોડા સમયનું ચારિત્ર નષ્ટ થાય છે, પરંતુ તેના ભાવ આલોચનાદિથી શુદ્ધ થવાના હોય, અને આ તરત જ તે અવિશુદ્ધ ભાવોની આલોચનાદિ કરીને તે ફરી ચારિત્ર સાધી દ્યે (વિશુદ્ધ બનાવી લે) તો તે કષાય-કુશીલ થઈ જાય છે. જો તરત જ ન ચેતે, તો તે અસંયમી બની જાય છે. પુલાક પણ કાળ કરતા નથી. એથી અહિં અસંયમી બનવાનો અર્થ સંયમથી પડી ને અસંયમી થઈ જાય છે-એમ સમજવો.

શંકા :—ભગવતી શ. ૩૫ માં માં એકેન્દ્રિયમાં વેદનીય-આયુષ્યની ઉદ્ધરણા થાય અને ન પણ થાય એમ મૂળમાં આવ્યું છે, તો આ કેવી રીતે છે ?

સમાધાન :—ગુણસ્થાનદ્વાર વગેરેથી છઠ્ઠા ગુ. સુધી વેદનીય કર્મની ઉદ્ધરણા “અવશ્ય સંભવે છે” એવું જે પહેલા મેં કહ્યું તે ઠીક નથી. ભગવતી તરફ ધ્યાન ન દેવાથી આ ભૂલ થઈ ગઈ છે. વેદનીય-કર્મ ઉદ્ધરણાની છઠ્ઠા ગુણ. સુધી નિયમા નથી. આ ધીંગડમલગ સા. નું કહેવું બરાબર છે; જે ભગવતીના ૧૧ માં તથા ૩૫ માં આદિ શતકોથી સ્પષ્ટ થાય છે તથા આ પ્રમાણેથી પુલાકમાં છઠ્ઠા ગુ. હોવાનો કોઈ બાદ નથી દેખાતો.

પ્રશ્ન ૧૦૧૦ :—શું છઠ્ઠા ગુ. ના ચારિત્ર-પર્યાવસાતમા ગુ. ના ચારિત્ર-પર્યાવોથી પણ વધારે હોઈ શકે છે? કેમકે જીવ છઠ્ઠા ગુ. માં આવવાની પહેલા જ સાતમું સ્પર્શે છે અને છઠ્ઠામાં ઉકૂળ કંઈકે ન્યૂન કોડ પૂર્વ સુધી રહી શકે છે. તો શું આટલા વર્ષોની પર્યાયના અનુભવથી પણ નવ દીક્ષિતનું સ્થાન વિશેષ હોય છે ?

ઉત્તર :—હા, કોઈ એક સાતમા ગુણસ્થાનવર્તી જીવના ચારિત્ર પર્યાવોથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાન વર્તી જીવના ચારિત્ર-પર્યાવ વધારે પણ હોઈ શકે છે.

છઠ્ઠા ગુ. માં દેશોન પૂર્વકોડ સુધી રહેવાનું તો કહે જ છે. પરંતુ ભગવતી શ. ૩. ઉ. ૩ ના પાઠની ટીકામાં ટીકાકાર કહે છે કે પ્રમત, અપ્રમત ગુ. ને જીવ અંતર્મુહૂર્ત માં બદલી દે છે. આ રીતે બંનેમાંથી દરેકમાં અંતર્મુહૂર્ત રહેતા દેશોન પૂર્વ કોડ સુધી રહી શકે છે એવું પણ કહેવાય છે. સાતમા ગુ. ના અંતર્મુહૂર્તથી છઠ્ઠા ગુ. નું અંતર્મુહૂર્ત મોટું છે.

પ્રશ્ન ૧૦૧૧ :—મનુષ્ય તથા તિર્યચ પંચેન્દ્રિયના વૈકિય શરીરની સ્થિતિ ભગવતી શ. ૮ ઉ. ૯ માં વાયુ-કાયની જેમ અંતર્મુહૂર્તની બતાવી તથા જીવાલિગમ સૂત્રમાં મનુષ્યની વૈકિયની સ્થિતિ ૪ મુહૂર્તની બતાવી, તો આનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર :—આ વિષયમાં નીચે દીધેલ ગાથા ઉલ્લેખનીય છે.

“ મિત્રમુદ્દતો નરણસુ, હોતિ તિરિયમણુણસુ ચત્તારિ ।

(દેવેસુ) અદ્વમાસો, ઉક્કોસ વિઝવ્વણા મણિયા ॥ ૨ ॥

આ પ્રકારે જીવાભિગમની ત્રીજી પ્રતિપત્તિમાં નરકના ત્રીજા ઉદ્દેશાની ખીજી ગાથામાં, તિરિયંચ, મનુષ્યના વૈકિયની સ્થિતિ ચાર ભિન્ન—અલગ (અંડિત અંતર) મુદ્દૂર્તની બતાવી છે. અહિં આ ચાર ભિન્ન (અંતર) મુદ્દૂર્તનું પણ એક અંતર્મુદ્દૂર્ત સમજવું, કેમકે અહિં નરકના વૈકિયની સ્થિતિ ના અંતર્મુદ્દૂર્તથી તિરિયંચ અને મનુષ્યનો અંતર્મુદ્દૂર્ત ચાર ગુણો માટે બતાવવા માટે એવું બતાવ્યું છે. એથી ભગવતીનો અંતર્મુદ્દૂર્ત અને જીવાભિગમનો ૪ ભિન્ન મુદ્દૂર્ત સમાન જ સમજવો જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૦૧૨ :—શું ચારિત્ર ગ્રહણના સમયે જીવ, પહેલાં કષાય કુશીલ નિયંઠાને જ સ્પર્શે છે અને પછી દોષ સેવન કરવા પર પુલાકાદિ નિયંઠામાં આવે છે, અથવા શરૂઆતમાં જ બકુશ—પ્રતિસેવના આદિ સ્પર્શે છે ?

ઉત્તર :—જીવને ચારિત્ર પ્રાપ્તિના સમયે પ્રારંભમાં તો કષાયકુશીલ નિયંઠો જ હોય છે. પછી તેમાં અન્ય નિયંઠા પણ હોઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૧૩ :—સ્નાતક નિયંઠામાં ત્રણે કલ્પ, સ્થિત, અસ્થિત અને કલ્પાતીત માનેલ છે, તો શું કેવળીમાં પણ સ્થિત તથા અસ્થિત કલ્પ આવશ્યક છે ? કલ્પાતીતનો અર્થ શું કલ્પોથી રહિત એવો નથી ? આગમ—વિહારિઓ માટે તો કલ્પ સૂત્રની મર્યાદા આવશ્યક થતી નહી હોય ?

ઉત્તર :—પ્રથમ અને ચરમ તીર્થંકરના સાધુઓનો સ્થિત અને મધ્યના બાવીસ અને મહાવિદ્ધના સાધુઓનો અસ્થિત કલ્પ હોય છે. સ્વયં તીર્થંકર તો દીક્ષાના સમયથી જીવન પર્્યંત કલ્પાતીત જ હોય છે. જે કેવળી હોય છે, તે કાં તો બન્ને (સ્થિત અને અસ્થિત) કલ્પના પાળવા વાળા માંથી કે તીર્થંકર (કલ્પાતીત) માંથી હોય છે. એથી સ્નાતકમાં ત્રણ કલ્પ ગણાયા છે. કેવળી હોવા છતાં પણ તે અચેલ, ઉદ્દેશિક, શય્યાતર પિંડાદિ કેટલાય કલ્પ પાળે છે. જેમકે—પ્રભુના માટે બનાવેલ કોલાપાક લાવવાનો પ્રભુએ નિષેધ કર્યો હતો, અર્થાત્ કલ્પાતીત હોવા છતાં પણ તે પોતાના કેવળજ્ઞાન વડે કેટલીય મર્યાદાઓ પાળવી આવશ્યક સમજે છે. સૂત્રની મર્યાદા તેમને બાંધ્ય કરતી નથી, પરંતુ કલ્પાતીત માટે જે મર્યાદા પાળવી કેવળજ્ઞાનમાં આવશ્યક સમજે છે, તેનું તે બરાબર પાલન કરે છે. તથા કેટલીક વ્યવહારિક મર્યાદાઓ છદ્મસ્થોના હિત માટે પણ તે આવશ્યક સમજીને પાળે છે. એથી કલ્પાતીત હોવા છતાં પણ કેટલીય બાહ્ય મર્યાદાઓના પાલકાદિ કારણોથી તેમનામાં શેષ બે કલ્પ પણ ગણવાનો સંભવ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૧૪ :—અસોચ્યા કેવળી, પ્રતિપાતી સમદષ્ટિ જ હોય છે શું ? અને કેવળ-પર્યાયમાં કેટલો કાળ રહી શકે છે ? અનાદિ કાળનો મિથ્યાદષ્ટિ પણ અંતર્મુહૂર્તમાં મોક્ષ જઈ શકે છે ?

ઉત્તર :—પ્રતિપાતી સમ્યગ્દષ્ટિ અને અનાદિ મિથ્યાત્વી બંને પ્રકારના જીવ, સમકિત પ્રાપ્ત કરીને અસોચ્યા કેવળી થઈ, શીઘ્ર (જલ્દી) જ મોક્ષ મેળવી શકે છે. અર્થાત્ અનાદિ મિથ્યાત્વી પ્રથમ સમકિત પ્રાપ્ત કરીને અંતર્મુહૂર્તમાં પણ મોક્ષે જઈ શકે છે. અસોચ્યા કેવળિઓનું આયુ અદ્ય હોય, તો તે તે જ લિંગથી મોક્ષ ચાલ્યા બન્ય છે અને આયુ અધિક હોય, તો તે લિંગ પરિવર્તન (સ્વ-લિંગ-સાધુવેષ ધારણ) કરી દ્યે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૧૫ :—ભગવતી સૂત્રમાં શીલ-સંપન્નાદના ચાર ભાંગા આવ્યા છે, તેમાં પ્રથમ ભાંગા વાળા સમ્યગ્દષ્ટિ છે, કે મિથ્યાદષ્ટિ ? જો મિથ્યાદષ્ટિ છે, તો આરાધક કેમ અને સમ્યગ્દષ્ટિ છે, તો દેશ આરાધક જ કેમ ? બીજા ભાંગાનો પણ એ જ રીતે ખુલાશો ફરમાવશો. જો દ્રવ્ય ચારિત્ર મનાય, તો જ્ઞાન પણ દ્રવ્ય હોઈ શકે છે અને ચોથા ભાંગામાં વિરાધના કોની થાય છે ?

ઉત્તર :—‘ શ્રુત ’ શબ્દથી જ્ઞાન અને દર્શનનું અને ‘ શીલ ’ શબ્દથી ચારિત્રનું ગ્રહણ બતાવ્યું છે. શીલ હશે અને શ્રુત નહિ હોય, તો કાર્ય-સિદ્ધિ રૂપ સામૂહિક ત્રણ (જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ) વિભાગોમાંથી કેવળ ક્રિયા રૂપી શીલની આરાધના (નિરતિચાર તથા અનુપાલના) સ્વરૂપ તૃતીયાંશને રાખતા થકા, બે અંશો (ભાંગાઓ)થી ફર રહ્યા. જ્ઞાન અને દર્શન વગર વાસ્તવિક ચારિત્ર તો હોઈ શકતું જ નથી. કેવળ ચારિત્રની ક્રિયાનો આરાધક હોઈ શકે છે. જેમ-અભવ્ય તથા મિથ્યાદષ્ટિ જીવ-જે ઐવેયકમાં બન્ય છે, તેમાં નિશ્ચય ચારિત્ર તો હોતું નથી, પરંતુ ચારિત્ર ક્રિયાની સાધના હોય છે, જે ચારિત્ર-ક્રિયાના આરાધક હશે, તે જ ઐવેયકમાં જશે એમ ક્રિયા રૂપ શીલના દેશારાધક કહેવાથી ખાસ મુક્તિ માર્ગ (પરલોક) ના આરાધક ન સમજવા.

“ લોગમિણં તદ્વા પરં ” ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ૧૭ “ તેણં મંતે ! દેવા પરલોગસ્સ આરાહમ્મા ?....” ઉવવાઈ સૂત્ર. તાપસોને ક્રિયાહિના આરાધક હોવા છતાં પણ પરલોકના આરાધક બતાવ્યા નથી. આ જ રીતે ક્રિયાના આરાધક થઈ શકે છે. આ ભાંગાનો અર્થ ટીકામાં બીજી રીતે કર્યો છે.

પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનાદિને ન પાળે અથવા પ્રાપ્ત જ થયું ન હોય, તેને વિરાધક કહેવાય છે.

ખીજા ભાંગાઓમાં ટીકા અને ટુખાકારોએ અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ બતાવ્યા છે. ચારિત્ર-પ્રાપ્તિના અભાવને પણ વિરાધના ઉપર બતાવી છે, તદ્દનુસારે અહિં ચારિત્ર અપ્રાપ્તિ રૂપ ત્રીજા ભાંગાની વિરાધના સમજવી. ચોથા ભાંગામાં જ્ઞાનાદિ ત્રણની જ અપ્રાપ્તિ રૂપ વિરાધના સમજવી અને પ્રાપ્ત થયા વગર આરાધન થઈ જ શકતી નથી. એથી અહિંયા આરાધનાના અભાવમાં વિરાધના બતાવી છે.

પ્રશ્ન ૧૦૧૬:—સાતમાથી બારમું ગુ. શુભયોગ પડુચ્ચ માન્યું છે, તો પછી ત્યાં થોકડા-બોલમાં અસત્ય તથા મિશ્ર મનવચનના યોગ કહે છે, તો તે કેવી રીતે?

ઉત્તર:—ભગવતી શ. ઉ. ૧ ની “નહિનામાઽનામોગઃ છદ્મસ્થસ્યેહકસ્ય”

આ ટીકાથી કોઈ પણ છદ્મસ્થને અનાભોગ નથી એવી વાત નથી, પરંતુ છે જ. આ પ્રકારે અનાભોગથી તથા છદ્મસ્થતાના કારણે કોઈ વસ્તુ સંબંધી અવાસ્તવિકતા રહી જવાથી અસત્ય અને મિશ્ર મન તથા વચન યોગ તેમાં ઘટી શકે છે. અપ્રમત્તમાં આના સિવાય અન્ય રૂપે ઘટી શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૧૭:—સકામ અને અકામ નિર્જરા કોને કહે છે? આનો વિશેષ ખુલાશો ક્યાં છે?

ઉત્તર:—કર્મ ક્ષય (આત્મ-વિશુદ્ધિ-નિર્જરા)ની અભિલાષાથી જે નિર્જરા કરે છે (થાય છે) તેને ‘સકામ’ અને ખીજાને ‘અકામ’ નિર્જરા કહે છે. (ભવ્યત્વના પરિપાક તેમજ સમકિત અભિમુખ થતાં (અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ કરણના) સમયે જીવને કંઈક ઉજ્જવળ બનાવવામાં સહાયક બની જાય, આ વાત નિરાળી (અલગ) છે. અન્યથા વાસ્તવિક સકામ નિર્જરા મિથ્યાત્વીને હોવાનો સંભવ નથી. વાસ્તવિક સકામ નિર્જરા ચોથાથી ૧૪ મા ગુ. સુધી હોય છે. આનો વિશેષ ખુલાશો ક્યાંક હશે, મારા જોવામાં આવ્યો નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૧૮:—શુકલપક્ષી સમદષ્ટિનો સંસાર-પરિત થવો અનુક્રમે માને છે, આનું શું પ્રમાણ? શુકલ પક્ષીનો કાળ જો નિયત અર્ધપુદ્ગલ-પરાવર્તન જ છે તો પછી સંસાર-પરિત કરતી વખતે કયો સંસાર ઘટાવે છે? અને એવી માન્યતા પણ છે કે સમકિત પ્રાપ્તિની સાથે જ શુકલ પક્ષી થાય છે અને સંસાર પરિત મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં પણ કરી શકે છે, તો તે કેવી રીતે?

ઉત્તર:—ભગવતી શ. ૧૩ તથા ૨૬ તેમજ દશાશ્રુત સ્કંધના છઠ્ઠા અધ્યયનની ટીકા આદિથી સ્પષ્ટ છે કે જે જીવને અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનથી કંઈક પણ ન્યૂન સંસાર રહી જાય છે, ત્યારથી તે શુકલપાક્ષિક ગણાય છે.

કૃષ્ણ-પાક્ષિકનો શુક્લ-પાક્ષિક થાય છે, ત્યારે મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં જ થાય છે. કોઈક જીવને તો શુક્લ-પાક્ષિક થતાં જ શીઘ્ર સમકિત પ્રાપ્ત થઈ જાય છે અને કોઈને વિલંબથી. વિલંબમાં પણ કોઈને એક ભવ પછી, કોઈને બે ભવ પછી યાવત્ કોઈને છેલ્લા ભવમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પરંતુ થશે શુક્લ-પાક્ષિક થયા પછી જ. જે જીવને શુક્લ-પાક્ષિક થયા પછી બ્લહી સમકિત આવી ગઈ હશે, તે જીવ તો પ્રતિપાતી થઈને અવશ્ય અનંત-કાયમાં જશે. આવી દશાવાળાનો સંસાર પરિત નથી થયો. સમજવો. અસંખ્ય કાળથી વધારે સંસાર-પરિતવાળા સંસારમાં રહેતા નથી અને અનંતકાયમાં જતા નથી. એથી આ સંસાર-પરિત સમકિત પ્રાપ્તિ પછી જ થાય છે. સમકિત વાળાનો તો અનંત સંસાર પણ શેષ માની શકાય છે, પરંતુ પરિત વાળાને નહિ. આ અપેક્ષાએ સંસાર ઘટવો બતાવ્યો છે. ભ. શ. ૩ ઉ. ૧ માં સનત્ કુમાર ઈંદ્ર ભવ સિદ્ધિક છે, ઇત્યાદિ ૧૨ બોલની પૃચ્છામાં સમ-દષ્ટિ પછી જ પરિત-સંસારીનું વર્ણન આવ્યું છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે સમકિત પ્રાપ્તિ પછી જ પરિત-સંસારી થાય છે, પહેલા નહિ.

શ. ૨૩ માં આયુકર્મ આશ્રી કૃષ્ણ-પાક્ષિકનો ભાંગો બતાવ્યો છે, તથા મિથ્યાદષ્ટિ અને અજ્ઞાનીના ભાંગાને જોતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે મિથ્યાત્વી, સમદષ્ટિ થઈને તે જ ભવમાં મોક્ષ જઈ શકે છે, પરંતુ કૃષ્ણ-પાક્ષિક નો શુક્લ-પાક્ષિક થઈને તે જ ભવમાં મોક્ષ જઈ શકતો નથી. એથી શુક્લ-પાક્ષિક પહેલા જ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૧૯ :—યત્નાથી સાધુ નહીં ઉતરે, તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કયા સૂત્રમાં બતાવ્યું છે ?

ઉત્તર :—નહીં ઉતરવાના નામથી સ્વતંત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત તો મારા જોવામાં આવ્યું નથી પરંતુ નહીં ઉતરવાથી અપકાય, વનસ્પતિકાય, અને બેઈન્દ્રિય આદિ ત્રસકાયની જે વિરાધના થાય છે, તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત અવશ્ય કરવું જ જોઈએ. યત્ના પૂર્વક ગોચરી ગયેલ સાધુને—“પાણક્કમણે, વીયક્કમણે” આદિ થયું હોય, એવું ધ્યાનમાં ન હોવા છતાં પણ ઇર્યાવહી પડિક્કમણુ પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે કરે છે, અર્થાત્ ગૌતમાદિ ગણધર જેવા સાવધાની રાખવાવાળા મહાપુરૂષ દ્રશ્ય વિરાધના ધ્યાનમાં ન હોવા છતાં પણ ઇર્યાવહી પ્રતિકમણુ-પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે કરીને મિચ્છામિ-દુક્કડં દે છે, તો પછી નહીં ઉતરવામાં તો અવશ્ય વિરાધના દેખાય છે, આમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કેમ નહિ? અર્થાત્ છે જ.

એક મહિનામાં ત્રણ અને વર્ષમાં ૧૦ ઉદકલેપ લગાવવામાં સખલ-દોષ લાગે તેમ બતાવેલ છે. મહિનામાં ૨ અને વર્ષમાં ૯ લગાવે તો સખલ-દોષ તો નથી, પરંતુ દોષ તો છે જ. જ્યારે દોષ છે તો પ્રાયશ્ચિત્ત પણ અવશ્ય છે જ. જેમ ગોચરીની પ્રભુ-આજ્ઞા હોવા છતાં ઇર્યાવહી પડિક્કમણુરૂપ તથા મિચ્છામિ દુક્કડંરૂપ દંડ છે, તેમજ આવશ્યકતાથી વિધિ અનુસારે નહીં ઉતરતા પણ અપકાય, વનસ્પતિકાય આદિની વિરાધનાનો ‘નિશીથ’ માં વર્ણિત દંડ અવશ્ય સમજવો જોઈએ.

નદીની જેમ અન્ય અનેક વાતોના પ્રાયશ્ચિતનું વર્ણન શાસ્ત્રોમાં સ્વતંત્ર જોવામાં આવતું નથી, પરંતુ મનાય છે. જેમ-પાળી અને ચોમાસીના દિવસે પાળી તથા ચોમાસી પ્રતિક્રમણ ભૂલી જવાનું, નિદ્રાના કારણે રાત્રિપ્રતિક્રમણ ન થયાનું, રાત્રિએ માથું ઢાંક્યા વગર બહાર જવાનું, આ જ રીતે પૂજ્યા વગર બહાર જવું આદિ અનેક વાતોના પ્રાયશ્ચિતનું વર્ણન ન હોવા છતાં પણ માન્ય છે. તે જ રીતે નદીના પ્રાયશ્ચિતનું વર્ણન સ્વતંત્ર ન દેખાવા છતાં પણ સમજવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૦૨૦ :—નિશીથના ૧૨મા ઉ. માં ત્રસ-જીવને બાંધવા-બાંધાવવાનું પ્રાયશ્ચિત બતાવ્યું છે, તો તેનો અર્થ શું સમજવો ?

ઉત્તર :—ભાષ્યકાર ‘કોલુણ’ નો અર્થ ‘કરૂણા’ કરે છે. શબ્દશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી પણ કલુણ, કાલુણ અને કૌલુણનો વિકાસ યુક્તિ સંગત બેસે છે. કલુણનો મૂળ અર્થ કરૂણ-ભાવ, દીન ભાવ છે. ‘વિપાક સૂત્રના’ પ્રથમ અધ્યયનમાં બાંધવા પુરૂષનું વર્ણન કરતા કાલુણથી કરૂણ-વૃત્તિનો જ ઉલ્લેખ કર્યો છે. બાંધવા માણસની સ્થિતિ દીન-ભાવની દ્યોતક (ને બતાવનાર) છે. અને તે દીન-ભાવથી જ પોતાની આજીવિકા ચલાવી રહ્યો હોતો. “ પાદસહમહાજ્ઞાઓ ” કોષના ૨૬૧ માં પૃષ્ઠમાં કલુણનું સંસ્કૃત રૂપ દીધું છે. અને તેનો અર્થ દીન તથા દયા-જનક કર્યો છે. તથા “ પઢિયાણ ” નો પણ વૃત્તિ અર્થ કર્યો છે. જેના માટે “ સંઘડિ-પઢિયાણ ” ‘મેહુણ-પઢિયાણ’ આદિ, શાસ્ત્રમાં અનેક ઉદાહરણ મળે છે. એથી નિશીથના ૧૨ માં ઉ. ના ત્રસ-પ્રાણીબાંધવા-છોડવારૂપ સૂત્ર પાઠનો આ નિષ્કર્ષ નિકળે છે કે સાધુ શય્યાત્તરને ત્યાં અદીન ભાવે રહે, ‘અન્યત્ર (બીજે) કયાંય સ્થાન મળશે નહિ અથવા હું આનું કામ નહિ કરું, તો આ કાઠી મુકશે ઇત્યાદિ ભયથી દીન-વૃત્તિ સ્વીકારીને, ભિક્ષુ શય્યાત્તરના કહેવાથી તેના પશુઓને બાંધવા-છોડવા રૂપ ગૃહકાર્ય કરે નહિ, જો એવું કાર્ય કરે તો આતુર્ભાસિક પ્રાયશ્ચિતનું વિધાન કર્યું છે. ભાષ્યકારે ત્રસપ્રાણીની વ્યાખ્યા કરતા વાછરડું આદિ એવો અર્થ કર્યો છે, જેથી સ્પષ્ટ રૂપે શય્યાત્તરની ગૃહ-સ્થિતિનો પરિચય મળે છે. સ્વયં ભાષ્યકાર જ આ સ્થિતિનું નિરૂપણ કરતા કહે છે કે ગૃહસ્થ, ક્ષેત્ર આદિમાં જતો હોય ત્યારે પોતાના ઘરના વાછરડા વગેરેને સંભાળી રાખવાનું સાધુને કહે, ત્યારે મુનિ પોતાનો અદીન-પરિચય દેતો થકો આ પ્રકારનું ગૃહકાર્ય કરવાનો સ્પષ્ટ રૂપે અસ્વીકાર કરે અને કહે કે “ તમે મને વાસણ અથવા થાંભલા જેવો સમજી દ્યો. ” ભાષ્યકારના ઉક્ત કથનનો આ સ્પષ્ટ અભિપ્રાય છે કે સાધુએ મુઘા-જીવી હોવું જોઈએ.

નિશીથ સૂત્રના પાઠમાં આવેલ કોલુણ શબ્દને લઈને કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે—“ સાધુ અનુકંપાને લઈને ત્રસ પ્રાણિઓને બાંધે-છોડે નહિ. તેનું આ કથન શાસ્ત્ર અનુકૂળ સિદ્ધ થતું નથી. જો અનુકંપા નિમિત્તે બાંધવું-છોડવું નિષેધ છે, તો શું દ્વેષવશ

બાંધવું છોડવું શાસ્ત્ર સંમત હોઈ શકે છે ? જો દ્વેષવશ બાંધવું-છોડવું બુદ્ધિ રહેતું હોય અને અનુકંપાની દ્રષ્ટિએ નિષેધ હોય, તો તો આખી જૈન પરંપરા જ બદલાઈ જાય છે. જો બન્ને દ્રષ્ટિઓથી બાંધવાં-છોડવાનો નિષેધ મનાય, તો “કોલુણ પઢિયાણ” પદની સાર્થકતા રહેતી નથી. તે પદ વ્યર્થ થાય છે. અને ત્યારે સૂત્રનું રૂપ “જે મિત્તુ અન્નયર તસપાળજાઈ” આદિ રૂપે હોવું જોઈતું હતું.

બીજી વાત આ છે કે જો અનુકંપા (દયા) ભાવથી ત્રસ પ્રાણીને બાંધવા-છોડવાનો નિષેધ અભિષ્ટ (ઈચ્છિત) હોત, તો ત્રસ પ્રાણીથી બેઠન્દ્રિય આદિ પ્રાણિઓનું પણ અહણુ થવું જોઈતું હતું. પરંતુ ભાષ્યકારને આ ઈચ્છિત નથી. તેઓએ સ્પષ્ટ રૂપે વાછરડા આદિનું અહણુ કર્યું છે.

જો ત્રણ પ્રાણીથી બેઠન્દ્રિય આદિનું અહણુ ઇષ્ટ હોત તો ભિક્ષુ પોતાના જલપાત્રાદિમાં પડીને મુચ્છિત થયેલ માંખી આદિને કપડામાં બાંધીને કેમ રાખે અને મુચ્છા દૂર થયા પછી ઠીક થાય ત્યારે તેને કેમ છોડે ? અંતે માંખી પણ ત્રસ પ્રાણી છે, અહિં અનુકંપા નિમિત્તે બાંધવાનું પ્રાયશ્ચિત લેવું જોઈશે, જે શાસ્ત્ર સંમત નથી. આ જ રીતે વિક્ષિપ્ત-ચિત્ત આદિ સ્થિતિમાં પોતાના સાથી સાધુને પણ ભિક્ષુ બાંધે છે તથા સારું થઈ જાય ત્યારે છોડે છે. આમાં કોઈ પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત કહેલ નથી. જો અનુકંપા નિમિત્તે બાંધવાનું પ્રાયશ્ચિત હોત, તો અહિં પણ પ્રાયશ્ચિત અહણુ કરવાની પરંપરા હોત.

મૂળ પાઠ ઉપર ઝાંઝાણથી વિચાર કરાય, તો શું મૂંઝવું દોરડું, કાષ્ટ પાશ, ચર્મપાશ, આદિ સાધુ પોતાની પાસે રાખે છે ? આ સ્પષ્ટ છે કે આ વસ્તુઓ સાધુ પાસે હોતી નથી. આ વસ્તુઓ તો ગૃહસ્થના ઘરે જ પશુ વગેરેને બાંધવા માટે હોય છે. એથી શર્યાત્તરને ત્યાં દીન-વૃત્તિથી સાધુ, પશુ આદિને બાંધે કે છોડે નહિ. આ. આ સૂત્રનો સ્પષ્ટ અર્થ છે અને આ જ ભાવનો ભાષ્યકારે નિર્દેશ કર્યો છે.

નિશીથ સૂત્રમાં આવેલ ‘કોલુણ’ શબ્દનો અર્થ કલુણભાવ-કરુણ ભાવ છે, અનુકંપા નહિ. અનુકંપા અને કરુણ ભાવ અલગ-અલગ અર્થ સૂચક છે, સમાનાર્થક નથી. આ જ કારણ છે કે સ્થાનાંગ સૂત્રમાં અનુકંપા અને કારુણિક દાનને અલગ-અલગ માની ને ૧૦ પ્રકારના દાન બતાવ્યા છે જો અનુકંપા અને કારુણ્ય એક જ હોત, તો તેનું અલગ-અલગ નિર્દેશન ન કરત. એથી જ્યાં સ્વાર્થ-બુદ્ધિ અને મોહ-બુદ્ધિ હોય, તે કરુણભાવનું સ્થાન છે અને જ્યાં નિરપેક્ષ પરદુઃખ નિવારણ રૂપ દયાનો ભાવ હોય, તો તેનો અલગ-અલગ નિર્દેશ ન કરત. એથી જ્યાં સ્વાર્થ બુદ્ધિ અને મોહ-બુદ્ધિ હોય, તે કરુણ ભાવનું સ્થાન છે અને જ્યાં નિરપેક્ષ પર દુઃખ નિવારણ રૂપ દયાનો ભાવ હોય, તે અનુકંપાનું સ્થાન છે. ઉક્ત વિવેચનથી આ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે નિશીથ સૂત્રનો કોલુણ શબ્દ કરુણ ભાવમાં છે. અનુકંપા ભાવમાં નથી.

અનુકંપા ભાવથી તો જૈનધર્મની બધી પરંપરાઓમાં વિક્ષિપ્તચિત્ત લિક્ષુ વગેરેને બાંધવા તથા છોડવાની પરંપરા પ્રચલિત છે. તેમાં કોઈ દોષ મનાતો નથી. અને ન તો કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ લેવાય છે. આ જ ભાવને સ્પષ્ટ કરતાં ભાષ્યકારે ઉક્ત સૂત્રોનો ઉપસંહાર કરતા સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે જો શર્યાત્તરને ત્યાં પણ વાછરડા વગેરે છોડેલા ભાગીને અગ્નિમાં, પાણીમાં, તથા ખાડા આદિમાં પડીને મરવાની સ્થિતિમાં હોય, તેને અનુકંપા ભાવે બાંધી શકાય છે. એજ રીતે જો ગાઢ બંધનના કારણે દોરડામાં ફસાઈને કોઈ પશુ વગેરે તરફડી રહ્યા હોય અથવા મરી રહ્યા હોય અથવા અગ્નિમાં બળવાની સ્થિતિમાં હોય, તો તે બાંધેલાને છોડી પણ શકાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૨૧ :—શ્રી કેવળી ભગવાન સિદ્ધ શીલા સ્થિત બધા સિદ્ધોની આદિ જોઈ અને બતાવી શકે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—ભગવતી શ. ૮ ઉ. ૨માં તથા નંદી વગેરે સૂત્રોમાં બતાવ્યું છે કે કેવળી ભગવાન સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ જાણે છે અને જાણે છે. કોઈ પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ કેવળિઓથી ન જાણેલ અને ન જાણેલ રહેતા નથી. જ્યારે કિંચિત્પર્યાય માત્ર પણ જાણવું-દેખવું શેષ રહેતું નથી, ત્યારેજ તે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી મનાય છે. એથી સ્પષ્ટ છે કે કેવળી, બધા સિદ્ધોની ભૂત, ભવિષ્ય વગેરે બધી પર્યાય જુવે છે, પરંતુ સમય વગેરે એટલો ન હોવાથી બતાવી શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૨૨ :—પુદ્ગલ-પરમાણુઓનું પરિવર્તન પર્યાય રૂપે જ થાય છે કે મૂળરૂપે ? જેમ પૃથ્વી-કાયના પુદ્ગલ અપકાય અને વનસ્પતિ કાયના થઈ શકે છે ? ધાતુના પુદ્ગલ કાષ્ઠાદિ થઈ શકે છે ? સોનાના પુદ્ગલ ચાંદી કે લોહા રૂપે થઈ શકે છે કે મૂળમાં જ રહે છે ? જો પરિવર્તન થાય છે તો અનંતકાળે કે અલ્પકાળે ?

ઉત્તર :—જે પુદ્ગલ હમણા પૃથ્વી-કાય પણ છે, તેજ પુદ્ગલ કાલાન્તરે અપ, તેઉ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસકાયપણે થઈ જાય છે. એમ બધી કાયના પુદ્ગલ પરસ્પર રૂપે સમજી લેવા જોઈએ. ધાતુના પુદ્ગલ અન્ય ધાતુ રૂપે તથા કાષ્ઠાદિ રૂપે બની જાય છે. અનંત કાળથી તો બધા પુદ્ગલોના બધા પ્રકારના રૂપ બની જ જાય છે, પરંતુ રહેશે તો પુદ્ગલના પુદ્ગલ જ. તેની ધર્માસ્તિકાય વગેરે બીજી વસ્તુઓ બનશે નહિ.

પ્રશ્ન ૧૦૨૩ :—શ્રી ઠાણુંગળ સૂત્રના પ મા ઠાણામાં પાંચ કારણથી પાંચ મહાનદિઓમાં “ઉત્તરિત્તણ વા સંતરિત્તણ વા ણાઢ્ઢમહ”-આવો પાઠ છે, જેમાં બતાવેલ પાંચ કારણોથી નદી ઉતરતો સાધુ ભગવાનની આજ્ઞાનું ઉદ્ધવન ન કરે, આવું ફરમાવવાનું રહસ્ય શું છે ? અર્થાત્ પાંચ કારણોથી ઉતરતા થકા સાધુઓને પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે કે નહિ ? જો આવતું હોય, તો કેવી રીતે અને કયું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે ? પ્રમાણ સહિત લખાવશો.

ઉત્તર :—‘નાદક્રમ’નો અર્થ અમુક-અમુક કારણોથી અમુક-અમુક કામ કરતા થકા સાધુ-સાધ્વી, આજ્ઞાનું ઉદ્ભવન કરતા નથી. અર્થાત્ તેઓ આજ્ઞામાં જ ગણાય છે, બહાર નહિ. આ રીતે સૂત્રોક્ત કારણોથી નદીમાં ઉતરવું પડે તો ઉતરનાર સાધુ આજ્ઞામાં છે. આજ્ઞા હોવા છતાં પણ તે નદીઓમાં ઉતરવા વાળાને જીવ-વિરાધનાનું પ્રાયશ્ચિત લેવું પડે છે. જેમ વિહાર, ગોચરી, સ્થંડિલ જવું વગેરે ભગવાનની આજ્ઞામાં છે, છતાં પણ ‘ફરિયાવહીં પઢિક્રમ’ના મિચ્છામિ દુષ્કર્મ દે છે. મિચ્છામિ :દુષ્કર્મ’ પણ દશમાંથી એક પ્રાયશ્ચિત્ત છે, તથા એકેન્દ્રિય વગેરે અમુક જીવની વિરાધના થઈ, એમ ખબર પડતાં ઉપવાસ ૧, ૨, ૩, ૪, ૫ વગેરે પ્રાયશ્ચિત સામ્પ્રદાયિક નિયમાનુસારે લેવાય છે. નદીના પાણીમાં પણ લીલકુગ, બેઈન્દ્રિય વગેરે જીવ હોય છે અને પાણી પોતે અપકાય છે જ. તે જીવોની વિરાધના તો અવશ્ય થાય જ છે. નિશીથ સૂત્રમાં એવી વિરાધનાનું ચોમાસી પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવ્યું છે. અદ્ય અને વધારે વિરાધનાનો પ્રસંગ જોઈને આચાર્યાદિ છઠ, અઠમ વગેરેનું જે પણ પ્રાયશ્ચિત્ત દે છે, તે લેવું ઉચિત છે.

પ્રશ્ન ૧૦૨૪ :—ઘણા કાળની સાધ્વીજી થોડાકાળના સાધુજી મ. ને વંદણા નમસ્કાર કરે છે? અદ્યકાળના દીક્ષિત સાધુ, ઘણા કાળની સંયમ-પર્યાય વાળી સાધ્વીજીને નમસ્કાર કરતા નથી, આમાં ચારિત્ર પર્યાયને મુખ્ય ન માનીને, પુરૂષ, સ્ત્રી-પર્યાયને વિશેષ માનેલ છે, તો તેનું શું કારણ?

ઉત્તર :—ભગવાનની દૃષ્ટિમાં ચારિત્ર પર્યાયનું બહુ ઊંચું સ્થાન છે “ જમોલોષ સઙ્ગસાહુણ ”આ પદથી ભાવ વંદન તો બધી સાધ્વીઓને પણ બધા સાધુઓના થઈ જાય છે એમ બતાવેલ છે. વાસ્તવિક સાધ્વી તો આ વંદનમાંથી કોઈ બહાર રહેતી નથી. ‘પુરૂષ જ્યેષ્ઠ કદપ’ બતાવીને ભગવાને જે સાધ્વિઓને વ્યવહારિક બાહ્ય વિધિ વંદન સાધુએ ન કરવા, એમ જે બતાવ્યું છે, તે પણ સાધ્વિઓના હિત માટે જ છે. જો કોઈ એમ વિચારશે કે સાધુ-સાધ્વીઓને વંદન કરે તો તેમાં તેમનું શું અહિત થતું હશે? તો વિચારવું જોઈએ કે કંઈક પ્રકૃતિ-તુચ્છતા આદિના કારણે માનની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે માનથી સંયમ હાનિ ઈત્યાદિ પુષ્ટ કારણોથી સાધ્વીને સાધુ વડે વ્યવહારિક બાહ્ય વિધિ-વંદન, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય વગેરે પદવિઓ દેવાનો નિષેધ કર્યો છે. જેમ, અન્યલિંગ તથા ગૃહસ્થ-લિંગમાં કોઈ કેવળી હોય, તો પણ તે કેવળિઓને વ્યવહારિક બાહ્ય વિધિ વંદન કરવાની, ચારેય સંધને બીજા કેવળી આજ્ઞા દેતા નથી. તે લિંગમાં મોક્ષ જવા છતાં પણ દેવ, નિર્વાણ-મહોત્સવ વગેરે કરતા નથી તથા તે અન્ય લિંગાદિકેવળી પણ સ્વયં તે લિંગમાં રહે ત્યાં મુઘી વ્યાખ્યાનાદિ દેવું, શિષ્ય બનાવવા, વગેરે પ્રવૃત્તિઓ લોકહિત માટે જ રોકે છે. તે જાણે છે કે લોકો તેના વિશુદ્ધ ભાવોને જોઈ શકતા નથી. તેની બાહ્ય ક્રિયાથી જ કેવળજ્ઞાન થયું એમ સમજી લેશે અને પોતે તેની બાહ્ય ઉદ્ભા માર્ગની પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રરૂપણાદિ કરવા લાગી જશે. એથી તેઓ ઉપરોક્ત પ્રવૃત્તિઓ રોકે છે. એ જ રીતે સાધ્વિઓના હિત માટે ભગવાને આ

વ્યવહારિક બાહ્ય વિધિ-વંદન અટકાવ્યું, એમ સંભવે છે. આર્ય-સંસ્કૃતિથી પણ આ નિયમ બરાબર લાગે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૨૫ :—કારણ દશામાં પાંચ કારણોથી સાધ્વીનો સ્પર્શ કરવા છતાં પણ સાધુને પ્રાયશ્ચિત આવે છે ? જો આવતું હોય, તો પ્રમાણ સહિત ખુલાશો લખાવશો જ.

ઉત્તર :—નિર્મળ વિચાર રાખતા હોય અને સૂત્રોક્ત કારણે સાધુ-સાધ્વિઓનો પરસ્પર સંઘટ્ટો થઈ ગયો હોય, પરંતુ જીવ વિરાધનાનું કોઈ કારણ બન્યું ન હોય તો તે સંઘટ્ટાનું કોઈ ખાસ પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. જો જીવ વિરાધના થઈ હોય તો તેનું યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત લેવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૦૨૬ :—૮૪ લાખ જીવા યોનિઓનો ઉલ્લેખ કયા આગમમાં છે ? પૃથ્વીકાયના મૂળ ભેદ ૫૦ માનીને વર્ણાદિથી ગુણ કરીને સાત લાખની સંખ્યા પૂરી કરાય છે, પરંતુ મૂળ ભેદ ૫૦ કયા છે ? ૫૦ના નામ કયા સૂત્રમાં છે ? સ્થળ બતાવશો જ.

ઉત્તર :—૮૪ મા સમવાયોગમાં “ ચોરાસીઙ્ગ જોણિપ્પમુહસયસહસ્સા પણ્ણત્તા ” આ પાઠ છે. આની ટીકામાં પૃથ્વી આદિની ભિન્ન-ભિન્ન યોનિ, સંખ્યા વગેરેનું વર્ણન છે. તથા પ્રજાપના પ્રથમ પદમાં પૃથ્વી આદિના ભેદોમાં “ તત્ત્વઙ્ગં જેતે પઞ્જત્તગ્ગા ઇણ્ણિં વન્નાદેસેઙ્ગં ગંધા દે. રસા દે. ફાસા દે. સહસ્સગ્ગ સોવિહાણાઈ સંલેઝ્જાઈ જોણિપ્પમુહ સયસહસ્સાઈ ” એવો પાઠ છે. આ પાઠથી સંખ્યા પૂર્તિના માર્ગનું દિગ્દર્શન થાય છે. તે અનુસારે ત્યાં જ ટીકામાં જ પણ કંઈક વર્ણન છે. અને પ્રવચન સારોદ્ધારના ૧૫૧ મા દ્વારમાં ૯૮૨-૮૩ અને ૮૪ ગાથામાં પણ આ વિષયક વર્ણન છે. પૃથ્વીકાયના મૂળ ભેદ ૫૦ નહિ, પરંતુ ૩૫૦ માને છે. તેમના નામનિર્દેશ તો જોવામાં આવ્યા નથી, પરંતુ ઉપરોક્ત પ્રમાણોના આધારે પૃથ્વી વગેરેના સામાન્ય ભેદ ૧ લાખની પાછળ ૫૦ માનીને પછી વર્ણાદિ સાથે (૨ હજાર) ગુણ કરવાથી બતાવેલ સંખ્યા થાય છે. આ અપેક્ષાએ લાખની પાછળ ૫૦ લે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૨૭ :—નંદી સૂત્રમાં ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ અને સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિને ઉત્કાલિક કહેલ છે, પરંતુ ઠાણાંગ અધ્યયન ૩ ઉ. ૧ માં ત્રણ પ્રજ્ઞપ્તિ કાલિક કહેલ છે, જેમાં ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ પણ છે ?

ઉત્તર :—નંદી સૂત્રમાં ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિને કાલિક અને સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિને ઉત્કાલિક કહેલ છે. પરંતુ બન્નેને ઉત્કાલિક કહેલ નથી. ઠાણાંગમાં બન્નેને કાલિક કહેલ છે, સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિને અન્યત્ર પણ ઉત્કાલિકમાં લીધેલ છે. ઠાણાંગ અને નંદી બન્નેમાં ત્રણેય પ્રજ્ઞપ્તિને કાલિકમાં લીધેલ છે. કદાચ જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિના બદલે સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ લખવામાં આવી ગઈ હોય. અન્ય વિશેષ પ્રમાણ આના માટે ધ્યાનમાં નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૨૮—ગર્હતોય તુષિત દેવોનો પરિવાર ભગવતી શ. ૬ ઉ. ૫ માં સાત હજાર છે અને ૭૭ માં સમવાયાંગમાં ૭૭ હજાર દેવોનો પરિવાર લખ્યો છે, આની સંગતિ કેવી રીતે થશે ?

ઉત્તર :—ગર્હતોયતુષિત દેવોનો જે ૭ હજારનો પરિવાર ભગવતીમાં બતાવ્યો છે તે ખાસ પોતાના જ પરિવારની અપેક્ષાએ સંભવે છે. અને સમવાયાંગમાં જે ૭૭ હજારનો પરિવાર છે, તે સામાનિક, આત્મરક્ષક, પરિષદ વગેરે બધાને મેળવીને સમજવો જોઈએ, કેમકે જ્ઞાતા અધ્યયન ૮ માં લોકાંતિક દેવોની સામાનિક પરિષદ વગેરે અને તેના દેવોનું પણ વર્ણન છે એથી સમવાયાંગમાં વર્ણિત સંખ્યાની સંગતિ પણ બેસે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૨૯ :—જળચરની ૧૨૥ લાખ કુલકોડી જીવાભિગમ પ્રતિ. ૩ સૂત્ર ૬૭ માં કહી છે, પરંતુ જીવાભિગમ પ્રતિ. ૩ સૂત્ર ૧૮૮ માં સ્વયં-ભૂરમણુમાં ૧૨૥ લાખ કુલકોડી કેવળ મત્સ્ય-જાતિની જ કહી છે, આની સંગતિ કેવી રીતે થશે ?

ઉત્તર :—સૂત્ર ૧૮૮ માં મત્સ્યોની જે ૧૨૥ લાખ કુલકોડી બતાવી છે, તે અહિં મત્સ્ય શબ્દથી જળચર જાતિનું ગ્રહણ સમજવું જોઈએ. જેમ પ્રજાપના પદ ૬ સૂત્ર ૧૨૬ માં “મચ્છા મણુયાસત્તમિ પુઢવિ,” અહિંયા મત્સ્ય શબ્દથી બધા જળચરોનું ગ્રહણ થાય છે, તેમ જ ઉપરોક્ત સૂત્રમાં આવેલ મત્સ્ય શબ્દથી જળચર જાતિનું ગ્રહણ સમજવું જોઈએ, તથા જળચરના મત્સ્યોની આકૃતિ આદિથી અનેક ભેદ છે. અન્ય જળચરોની અને આની પરસ્પર આકૃતિ વગેરે મળવાથી અન્ય જળચરોના કુલોનો આમાં સમાવેશ થઈ શકે છે. આ અપેક્ષાએ પણ મત્સ્ય શબ્દથી જળચરની કુલકોડીની સંગતિ બેસી શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૩૦ :—પત્રવણુના સ્થાન પદ જ્યોતિષીના વર્ણનમાં ગ્રહોની અણિકા (સેના)નો ઉલ્લેખ છે, પરંતુ ઠાણાંગ અધ્યયન ૭ માં કેવળ ભવન-પતિ, વાણુવ્યંતર અને વૈમાનિકોની સેના વગેરેનો જ ઉલ્લેખ છે, જ્યોતિષીઓની સેનાનો નહિ. ઠાણાંગની જેમ જ્યોતિષીઓની અણિકા (સેના)નો નામ નિર્દેશપૂર્વક પાઠ કયા અંગમાં છે ?

ઉત્તર :—ઠાણાંગમાં તો ભવનપતિ અને વૈમાનિકોની અણિકાઓનું વર્ણન છે, વ્યંતર અને જ્યોતિષીઓની અણિકાઓનું નહિ, અર્થાત્ વાણુવ્યંતરોની અણિકાનો પણ ઉલ્લેખ ઠાણાંગમાં નથી. ભગવતી શ. ૧૦ ઉ. ૫ માં ચારેય જાતિના દેવોની અગ્રમહિષિઓ વગેરેનાં વર્ણનમાં અણિકાઓનો ઉલ્લેખ છે. કયાંક ખુદલો પાઠ અને કયાંક ભલામણ છે, તથા શ. ૩ ઉ. ૧ થી પણ આ વાત સ્પષ્ટ થાય છે. પ્રજાપના (સ્થાન પદ) સિવાય સૂર્ય પ્રસન્નિ વગેરેમાં પણ જ્યોતિષીઓની અણિકાઓનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૦૩૧ :—પાંચ મહાવ્રતોના ૧૭૮૨ તણાવા કેવી રીતે હોય છે ? અને ૩૩ બોલ કયા કયા છે, તેના નામ નિર્દેશ કરશોજી.

ઉત્તર :—સંયમ રૂપી તંબૂ સાત (પાંચ મહાવ્રતના પાંચ, રત્નિ ભોજન ત્યાગ રૂપ અને છકાયની યત્ના રૂપ એમ સાત) મોટી દોરી અને ૩૩ નાની દોરી (પહેલા મહાવ્રતની ચાર “સુદ્ધમં વા, વાયરં વા, તસં વા, થાવરં વા” બીજીની ૪ “કોહા વા, લોહા વા, મયા વા, હાસા વા” ત્રીજીની ૬ “અપ્પં વા, બહું વા, અણું વા, શૂલ વા, ચિત્તમંતં વા, અચિત મંતં વા,” ચોથાની ૩ “દિવ્વં વા, માણુસં વા, તિરિક્કજોણિયં વા,” પાંચમાની ૬ “અપ્પં સાહમં વા,” પૃથ્વી આદિ છકાયની યત્ના રૂપ ૬ એમ બધી ૩૩ દોરી થઈ આને ૩ કારણ વડે ગુણવાથી ૬૬ અને તેને ૩ યોગથી ગુણવાથી ૨૬૭ ખુંટિઓ અથવા વાંસ સમજવા. અર્થાત્ પ્રત્યેક દોરીથી ૬-૬ ખુંટિઓ થઈ. દરેક ખુંટીના ૬-૬ તણાવા છે. અર્થાત્ ૨૬૭ ને “દિઆ વા, રાઓ વા, પરિસાગઓ વા, સુત્તે વા, જાગરમાણે વા, એમ ૬ થી ગુણવાથી ૨૬૭ × ૬ = ૧૭૮૨ તણાવા થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૩૨ :—મિથ્યા દષ્ટિઓની આગત કોઈ તો ૩૬૬ ની બતાવે છે અને કોઈ ૩૭૧ ની, બન્નેમાં સાચી કંઈ છે ? શું અનુત્તર વિમાનના દેવ પણ કોઈ મિથ્યાત્વ લઈને આવી શકે છે ? જ્યારે કે, ત્યાં તો એકાંત સમ્યગ્ દષ્ટિ જ છે ?

ઉત્તર :—અનુત્તર-વિમાનોના કોઈ પણ દેવ મિથ્યાત્વ લઈને અહિંયા આવતા નથી. આ ભગવતી શ. ૧૩ ઉ. ૨ થી સ્પષ્ટ છે. પરંતુ અહિંયા આવ્યા પછી કાળાંતરે કોઈ જીવને અદ્વકાળ સુધી મિથ્યાત્વમાં રહેવું થઈ જાય છે, જેમ-પ્રજ્ઞાપના પદ ૧૫ ઉ. ૨ માં કહ્યું છે કે ચાર અનુત્તર વિમાનના પ્રત્યેક દેવ ભવિષ્યમાં દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયો કોઈ ૮, કોઈ ૧૬, કોઈ ૨૪ તથા કોઈ સંજ્યાતી અને ભાવ ઇન્દ્રિય કોઈ ૫, કોઈ ૧૦, કોઈ ૧૫ કે કોઈ સંજ્યાતી કરશે, એમ બતાવ્યું છે. ચાર અનુત્તર-વિમાનથી આવેલ જીવ, જે મનુષ્ય છે તે અનન્તર-બીજો મનુષ્યનો ભવ કરશે, ત્યારે દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય ૧૬ અને ભાવ ઇન્દ્રિય ૧૦ નો મેળ બેસશે. અન્યથા નહિ. મનુષ્ય સમદષ્ટિપણમાં મનુષ્યનું આયુ બાંધતા નથી. એથી ચાર અનુત્તર વિમાનથી આવેલા, મનુષ્યમાં મનુષ્ય-આયુ બાંધ સમયે તો મિથ્યાત્વ હોવું સંભવ છે. સર્વાર્થ સિદ્ધનો આવેલ મનુષ્ય, આયુ તો કયાંયનું પણ બાંધતો નથી, પરંતુ ચાર અનુત્તર વિમાનના આવેલા, મનુષ્યની જેમ કોઈ જીવમાં અદ્વકાળ મિથ્યાત્વ રહી જવામાં કોઈ વાંધો નજરમાં આવતો નથી. આ અપેક્ષાએ જો ૩૭૧ ની આગતિ કહે, તો કોઈ વાંધો જાણ્યો નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૩૩ :—જો કોઈ મનુષ્ય બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચોરેન્દ્રિય જીવ-ઘાતની વિરતિ ન કરે, પરંતુ પંચઘન્દ્રિય જીવ ઘાતની વિરતિ કરે, તો શું તે પાંચમા ગુણસ્થાનમાં મનાય ?

ઉત્તર :—ભગવતી શ. ૧૭ ઉ. ૨ તથા ધર્મસંગ્રહ, પંચાશક, પ્રવચન સારોદ્ધાર આદિના અનુસારે શ્રદ્ધા અને સમજપૂર્વક પંચેન્દ્રિય જીવ ઘાતની વિરતિ કરવા વાળામાં ૫ મું ગુણસ્થાન માનવામાં કોઈ વાંધો જાણ્યો નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૩૪ :—જન-કલ્યાણનો, ગરીબોના આરામનો અને બેકાર-પીડિતોની સુખ-સુવિધાનો વિચાર કરવો, તેના દુઃખ દૂર કરવા વિચારવું, કયા ધ્યાનમાં છે? શું ધર્મ ધ્યાનમાં છે? કેવી રીતે? કયા ભેદમાં?

ઉત્તર :—પૌદ્ગલિક રૂપે જનકલ્યાણ, ગરીબોના આરામ અને બેકાર-પીડિતોની સુખ-સુવિધાનો વિચાર કરવો, તેના દુઃખ દૂર કરવા વિચારવું, આ ભેદ આર્ત-રોદ્ર ધ્યાનમાં છે. ધર્મ ધ્યાન તો શ્રુતધર્મ, ચારિત્રધર્મ સહિત છે, એથી આમાં ધર્મ નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૩૫ :—ધર્મ ધ્યાનની યોગ્યતા કયા ગુણસ્થાનથી પ્રાપ્ત થાય છે? કયા સંઘયણ વાળાને? હાલ અહિં ધર્મ ધ્યાનનો સદ્ભાવ મનાય કે નહિ? તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં તો પ્રથમના ૩ સંઘયણોમાં જ ધ્યાનની યોગ્યતા માને છે, પછીના સંઘયણમાં નહિ, તો હમણા ધ્યાન રૂપ નિર્જરા નથી થતી શું? પછી તો હમણા સાધુને પણ ધ્યાન નહિ હોય?

ઉત્તર :—ધર્મ ધ્યાનની યોગ્યતા ચોથા ગુ. થી છયે સંઘયણ વાળાઓમાં હોય છે. છયે સંઘયણ વાળા ૭ મા ગુ. સુધી જઈ શકે છે. આ વાત બીજા કર્મ ગ્રંથની ૧૮ મી ગાથાથી સ્પષ્ટ છે. તથા જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપિત્તમાં અવસર્પિણીના ૫ મા અને ઉત્સર્પિણીના બીજા આરાના મનુષ્યોમાં છયે સંઘયણ બતાવ્યા છે, ઇત્યાદિ પ્રમાણોથી હમણા અહિંયા ધર્મ-ધ્યાનનો સદ્ભાવ અવશ્ય છે, એમ સમજવું. શુકલ ધ્યાન, અને ઉપશમ શ્રેણી પ્રથમના ૩ સંઘયણોમાં અને ક્ષપક શ્રેણી પ્રથમ સંઘયણમાં હોય છે. આ વાત પણ બીજા કર્મગ્રંથની ૧૮ મી ગાથાથી સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૩૬ :—ઉપધાન તપ કોને કહેવાય?

ઉત્તર :—જેના વડે મોક્ષને નજદીક કરાય છે, તેને ‘ઉપધાન’ કહેવાય છે. અન-શનાદિ (૧૨) ખારેય પ્રકારના તપનો ઉપધાનમાં સમાવેશ છે. જે સૂત્રકૃતાંગાદિની—“મોક્ષ પ્રત્યુપસામીપ્યેન દદાતીતિ ઉપધાનમ્ અનશનાદિ કે તપસિ”

આ ટીકાથી સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૩૭ :—શિષ્યને જે પ્રથમ સૂત્ર લખાવાય છે, તે તપનું શું નામ છે? અને દરેક સૂત્રની પાછળ જે આયબીલ તપ દે છે, તેની સંખ્યા કેટલી છે?

ઉત્તર :—સૂત્ર લઘુવતાં જે આયંબીલ તપ કરાવાય છે, તેને પણ ઉપધાન-તપ કહેવાય છે. આ પ્રવચન સારોદ્ધારની ઉપસમીપે ધીયતે ક્રિયતે સૂત્રાદિકં ચેન તપસાતદુપધાનમ્” આ ટીકાથી સ્પષ્ટ છે.

તે આયંબીલ કયા કયા સૂત્રોની કેટલી-કેટલી છે, જેની ધારણા નીચે પ્રકારે છે-

સૂત્ર નામ	તપ	સૂત્ર નામ	તપ
આચારાંગ	૫૦	વિપાક	૨૪
સૂચગડાંગ	૩૦	ઉવવાઈ	૩
ઠાણાંગ	૧૮	સાયપ્પસેણી	૩
સમવાયાંગ	૩	જીવાભિગમ	૩
લગવતી	૧૮૬	પન્નવણા	૩
જ્ઞાતા ધર્મ કથા	૩૩	જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ	૧૦
ઉપાસક દશાંગ	૧૪	ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ	૩
અંતગડદશાંગ	૧૨	સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ	૩
અનુત્તરૌવવાઈ	૭	નિરયા વલિકાદિ પાંચ	૭
પ્રશ્ન વ્યાકરણ	૧૪	નંદી	૩
		અનુયોગ દ્વાર	૮
		ઉત્તરાધ્યયન	૨૬
		દશવૈકલિક	૧૫
		નિશીથ	૧૦
		શેષ ત્રણેય છેદ સૂત્રોની ભેગી	૨૦

કુલ ૩૧ સૂત્રોની ૫૧૧ આયંબીલ થઈ, એવું ધ્યાનમાં છે.

પ્રશ્ન ૧૦૩૮ :—સંવત્ ૨૦૨૦માં માગશર ક્ષય બતાવ્યો, ગુજરાતી શુકલ પક્ષ (સુદ)થી મહિનાનો હિસાબ ગણાય, ત્યારે તે માગશર ક્ષય અને કૃષ્ણ પક્ષ (વદ) થી મહિનો ગણે ત્યારે માગશર સુદ અને પોષ વદ ક્ષય થાય છે. બાકીના બધા મહિનાઓના નામ બરાબર કાયમ રહે છે. આસોની વૃદ્ધિ હોય તે વર્ષે મહિનાનો ક્ષય અને વૃદ્ધિ તે જ વર્ષમાં હોય છે. કેમકે આ વર્ષમાં ક્યારેય આસોની વૃદ્ધિ બેઠી નથી. આ વાત કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર :—શુકલ પક્ષથી મહિનો માનવા વાળાની ગણિત ગતિથી જ ખાસ મહિનાનો ક્ષય મનાય છે, કૃષ્ણ પક્ષથી મહિનો માનવાથી ક્ષય થતો નથી.

આજના પંચાંગ પ્રાયઃ શુકલ-પક્ષથી મહિનો માનવાવાળા છે. દુનિયાને બતાવવા તે ભલે કૃષ્ણ પક્ષથી બતાવી દે, પરંતુ તેની પોતાની માન્યતા શુકલ પક્ષથી જ મહિનો માનવાની છે. આ જ કારણે તે પુનઃમને ૧૫ અને અમાસને ૩૦ લખે છે, તથા પ્રતિ-વર્ષ

ચૈત્ર-શુદ્ધ પહેલા બતાવીને પછી વૈશાખાદિ ૧૧ મહિના પછી ચૈત્ર કૃષ્ણ-પક્ષ (વદ) બતાવે છે. આ કેવી રીતે સંગત થશે કે એક મહિનાનો એક પક્ષ પહેલા બતાવે અને તે જ મહિનાનો બીજો પક્ષ ૧૧ મહિના પછી. આ જ માન્યતાથી ક્ષય મહિનાનું કારણ પેદા થાય છે. આગમના હિસાબે ક્ષયમાસ હોતા પણ નથી.

જે વર્ષે ક્ષયમાસ કરે છે, તે વર્ષે બે અધિક મહિના આવે છે અર્થાત્ ક્ષય માસ-વાળું વર્ષ ૧૩ મહિનાનું જ થશે.

ક્ષય-માસ ન હોવા વાળા વર્ષમાં પણ કેટલીક વાર આસો બે આવી જાય છે. જેમ- વિ. સં. ૧૮૧૪, ૧૯૧૭, ૧૯૩૬, ૧૯૫૫, ૨૦૫૮, ૨૦૭૭ વગેરેમાં આસો બે બતાવે છે, પરંતુ આ વર્ષોમાં ક્ષય-માસ નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૩૯ :—વિગ્રહ અને અવિગ્રહ ગતિનો અર્થ શું છે ?

ઉત્તર :—“ વિગ્રહ ગતિ :” અર્થાત્ વાંકી (વક્ર) ગતિ-એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જતા કેટલાંક જીવો વાંકી ગતિથી જાય છે. તેને વિગ્રહ ગતિ અને ઉત્પત્તિ સ્થાને જે સીધા જાય છે, તેને ‘અવિગ્રહ’ ગતિ કહેવાય છે. સાધારણ રૂપે તો આનો અર્થ આ રીતે છે તથા “ વિગ્રહ ગતિ” એક ગતિથી બીજી ગતિમાં જવા વાળી (વક્ર તથા ઋણુ ગતિથી ગત્યાન્તર જવા વાળા) બધા જીવ વિગ્રહ ગતિ અથવા “ વિગ્રહગતિ ” અને જે ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલ અર્થાત્ ત્યાં રહેવા વાળા અવિગ્રહ ગતિ, આ રીતે પણ અર્થ થાય છે. જે ઉપરોક્ત પહેલો જ અર્થ કરવામાં આવે તો, ભગવતી શ. ૧ ઉ. ૭ માં વિગ્રહ અને અવિગ્રહ ગતિઓ નારકી વગેરેના અલ્પ બહુત્વમાં બધા અવિગ્રહ ગતિ વાળા, આદિત્રણ ભાંગા બતાવ્યા છે. શ. ૧૪ ઉ. ૫ માં વિગ્રહ ગતિના નારકી અગ્નિની વચ્ચે વચ્ચે થઈને જાય છે અને અવિગ્રહ ગતિ વાળા નહિ, આદિ વર્ણુનમાં ત્યાં રહેલા જીવો અવિગ્રહ ગતિને ગ્રહણ કર્યા વગર કેમ બેસશે ? એવો જ અર્થ ઠાણાંગ ઠા. ૧૦ મા ૧૦ પ્રકારની “નિરયગઈ નિરયવિગ્રહગઈ....જાવ સિદ્ધિવિગ્રહગઈ” સૂ. ૭૪૫ ગતિની ટીકાથી નીકળે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૪૦ :—નવદીક્ષિતની વડી દીક્ષા થયા પછી જ આહાર-પાણી સાથે કરવાની પ્રથા છે. જો દીક્ષા દેવાના દિવસથી જ સાથે કરાય તો શું વાંધો છે ?

ઉત્તર :—વડી દીક્ષા ન હેવા સુધી સામાયિક આરિત્ર ગણાય છે, સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય આરિત્રનો કલ્પ ભિન્ન-ભિન્ન છે. કલ્પ ભિન્ન હોવાના કારણે આહાર-પાણીની પણ ભિન્નતા હોય છે. એથી ચતનાના બોધ સાથે મહાવ્રતારોપણ વડે બોધિત થવા પર, તે છેદોપસ્થાપનીય આરિત્રની ગણનામાં આવી જાય છે. અને આની ગણનામાં આવ્યા પછી જ આહાર-પાણી સાથે કરવાના પ્રમાણ શાસ્ત્રમાં મળે છે. ગ્રહતત્કલ્પ ઉ. ૪ સૂ. ૪ પ માં પંડગ વગેરે ત્રણને દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે. જો અબ્ધાણુતા દીક્ષા દઈ દીધી હોય,

તો મુંડિત (માથાનો લોચ) ન કરવો, મુંડિત કરી દીધા હોય તો શિક્ષા (ચતના થી ચાલવું વગેરે સમાચારી) ગ્રહણ ન કરાવવી, શિક્ષા ગ્રહણ કરાવી હોય, તો ઉપસ્થાપિત (મહાવ્રત આરોપણ) ન કરાવવા, ઉપસ્થાપિત કરી દીધા હોય તો “ સંમુજિત્ત ” આહાર-પાણી સાથે (એક માંડલે) ન કરવા. જો સાથે કરી લીધા હોય તો “ સંવસિત્ત ” સાથે રહેવું નહિ. આ સૂત્રોમાં દીક્ષા દેવાથી લઈને સંવાસ (સાથે રહેવા) સુધીના બોલ અનુક્રમે આવ્યા છે, જેમાં ઉપસ્થાપિત (વડી દીક્ષા) પછી આહાર-પાણી સાથે કરવાનું વિધાન છે. એથી આ સૂત્રથી વડી દીક્ષા પછી જ આહાર-પાણી સાથે કરવા સ્પષ્ટ સિદ્ધ છે અને આ જ વર્ણન ત્રીજા ઠાણાંગના ચોથા ઉ. માં પણ બતાવ્યું છે.

બૃહત્કંડ પ ના ૪ ઉ. માં સાધુના અચેત, અનૈષણિક આહાર-પાણી આવવા પર જો વડી દીક્ષા દેવા યોગ્ય નવદીક્ષિત હોય, તો તેને દેવો અન્યથા પરઠી દેવો, એવું વર્ણન છે, જો આહાર-પાણી ભેગા જ હોય, તો પછી તેને દેવામાં શી વિશેષતા રહે છે? અર્થાત્ સાથે આહાર-પાણી કરવાથી સમાન જ ગણુશે એથી આનાથી પણ આ જ સિદ્ધ થાય છે કે વડી દીક્ષા ન થવા સુધી આહાર-પાણી અલગ જ રાખવા જોઈએ.

આ ઉપરોક્ત પ્રમાણોથી વડી દીક્ષા દીધા પછી જ આહાર-પાણી સાથે કરવાનું સિદ્ધ હોવાથી, દીક્ષાના દિવસથી સાથે ન કરવો એ સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૪૧ :—શ. ૧ ઉ. ૬ માં સૂક્ષ્મ પાણી નિરંતર પડવાનું વર્ણન છે. દિવસે તો સૂર્યના તાપથી તે ઉપરથી જ નષ્ટ થઈ જાય છે, અને રાત્રે નીચે સુધી આવે છે. આમાં આ શંકા ઉઠે છે કે અગાસે (ઉપરથી ખુદલી જગ્યામાં) પૂંજવામાં ઉપરોક્ત અપકાયની વિરાધના થાય છે, તો પછી અગાસે કેમ પૂંજાય છે ?

ઉત્તર :—સૂક્ષ્મ પાણી પડવાના કારણે શંકા ઉઠાવતા, જે ન પૂંજવા સંબંધી દલીલ દીધી છે, તે સંગત નથી. કેમકે પ્રવૃત્તિ કરનાર સાધુને ઈર્યાસમિતિમાં સતત સાધનાની રાખવાનું વિધાન છે તેના અનુસારે ઈર્યાસમિતિમાં દિવસે જોઈને અને રાત્રે પૂંજીને ચાલવા તથા ઉચ્ચાર પ્રસ્તવણ સમિતિમાં પૂંજ્યા વગર રાત્રે પરઠવું નહિ, એવી ધ્રુવ આજ્ઞા છે.

આ ઉપરોક્ત શાસ્ત્રીય વિધાનમાં નિરંતર સૂક્ષ્મ પાણી પડવાના કારણે પૂંજ્યાનો નિષેધ ન બતાવીને, ન્યારે પણ કામ પડે ત્યારે પૂંજ્યા વગર ન ચાલવા, ન પરઠવા વગેરેનો આદેશ દીધો છે. તથા તે સૂક્ષ્મ પાણી માટે ત્યાં જ ભગવતીમાં શીઘ્ર નષ્ટ થવાનું બતાવેલ છે, તો પછી પૂંજવાથી તેની વિરાધના સંબંધી પ્રશ્ન જ કેમ રહી શકે? જો વિરાધના સંબંધી પ્રશ્ન હોય, તો વાયુકાયની વિરાધના હોવા છતાં પણ ઉભય કાળ પ્રતિ-લેખન, પૂંજવાં વગેરેની ક્રિયા કરવાની આગમમાં ધ્રુવ આજ્ઞા છે.

સમવાયોગ અને દશાશ્રુત સ્કંધમાં પૂંજ્યા વગર અને સારી રીતે પૂંજવું, ચાલવું,

બેસવુ, સુવું, પરઠવું વગેરે ન કરવાવાળાને અસમાધી દોષના ભાગી બતાવ્યા છે.

આગમમાં પૂંજવા સંબંધી સ્પષ્ટ વર્ણન હોવા છતાં પણ સૂક્ષ્મ પાણીની વિરાધનાના બહાને પૂંજવામાં શંકા કરવી ઉચિત નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૪૨ :—ચોમાસાના પ્રારંભ અને સમાપ્તિમાં તો ચોમાસી પ્રતિક્રમણ બેસતી, ઉઠતી ચોમાસી સંબંધી કરાય છે, પરંતુ ફાગણી પૂનમે તો ચોમાસું ઉઠતું-બેસતું જ નથી તો પછી ફાગણી ચોમાસી પ્રતિક્રમણ કેમ કરાય છે ?

ઉત્તર :—ચોમાસા, ઉઠવા-બેસવા સંબંધી પ્રશ્નને લઈને ફાગણી ચોમાસી પ્રતિક્રમણ કરવામાં વાંધો ઉઠાવતા જે દલીલ દીધી છે, તે બરાબર નથી, કેમકે પ્રતિક્રમણ, દોષોનું કરાય છે. ચોમાસું ઉઠવું-બેસવું એ કોઈ દોષ નથી, તો તે સંબંધી પ્રતિક્રમણ કરાય. જ્ઞાનાદિમાં લાગેલા દોષોની નિવૃત્તિ રૂપ જ પ્રતિક્રમણ છે અને તે ભૂતકાળ સંબંધી હોય છે. કાર્તિક ચોમાસી પર તો ચોમાસામાં લાગેલ દોષોનું પ્રતિક્રમણ કરવું ઠીક બેસે છે, પરંતુ અષાઢી ચોમાસીનું કેમ બેસશે ? ચોમાસામાં લાગવા વાળા દોષોનું પ્રતિક્રમણ પહેલાં તો થશે નહિં તો પછી તે દિવસે પ્રતિક્રમણ શેનું કરાશે ? જે ભૂતકાળ સંબંધી કહેા, તો કાર્તિક ચોમાસી પ્રતિક્રમણ પછી ફાગણી ચોમાસી પ્રતિક્રમણ ન કરવાથી અષાઢ પૂનમ સુધી આઠ મહિના થઈ જશે અને આઠ માસી પ્રતિક્રમણ થશે અને આઠમાસી પ્રતિક્રમણ તો છે નહિ. એથી અષાઢી ચોમાસી પ્રતિક્રમણ ગત ચૈત્રાદિ ચાર મહિના ગણવાથી જ બેસી શકે છે. અને આ ચાર મહિના ગણવાની સંગતિ ત્યારે જ થઈ શકે છે, જ્યારે કે કારતક પછી વચ્ચે ફાગણ ચોમાસી કરાય. એથી ફાગણ ચોમાસી કરવી સ્પષ્ટ સિદ્ધ છે, તથા દિવસ-રાત્રિની અંતે દેવસી, રાયસી, પક્ષની અંતે પાક્ષિક, એમજ ચાર મહિનાના અંતે ચોમાસી અને સંવત્સર (વર્ષ)ના અંતે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરાય છે. પ્રતિક્રમણ કરવાનો આ જ ક્રમ છે, તો પછી ફાગણ ચોમાસી પ્રતિક્રમણ ન કરવાનું કારણ સમજાતું નથી.

સૂત્રકૃતાંગ અધ્યયન ૨૩ સૂત્ર ૩ ની દીપિકા અને ટીકામાં ‘ પૂર્ણમાસી ’ શબ્દની દીપિકા અને ટીકા કરતા—“ પૌર્ણમાસીસૂચિતિ સૃષ્ટ્વાપિ ચાતુર્માસકતિથિષુ ” અહિંયા ત્રણ ચોમાસી બતાવી છે, તથા જીવાભિગમની ત્રીજી પ્રતિપત્તિના નંદીશ્વરાધિકારમાં દેવ મહોત્સવ માટે જાય છે, તેમાં અન્યકારણની સાથે “ ચાતુર્માસિયા પઢિવણસુ ” પાઠ છે. તેની ટીકા “ ચાતુર્માસિકેષુ ” અહિં ટીકામાં બહુવચન આવવાથી ત્રણ ચોમાસી માનેલ છે તથા ઉવવાઈ સૂત્રના શ્રાવકના અધિકારમાં પૌષધના વર્ણનમાં પૂર્ણમાસીનો અર્થ ત્રણ ચોમાસી કર્યો છે. આ ઉપરોક્ત પ્રમાણોથી ત્રણેય ચોમાસી મનાવવી સ્પષ્ટ સિદ્ધ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૪૩ :—‘ નિયાગપિણ્ડ ’ નો અર્થ શું છે ?

ઉત્તર :—ગૃહસ્થનું નિમંત્રણ પામીને ક્યારેક પણ આહારાદિ લેવા અને દરરોજ

એક જ ઘેરથી આહાર આદિ લેવા, નિયાગ પિંડ છે. પં. ઘાસીલાલજી મ. કૃત દશવૈકલિક ટીકા અધ્ય. ૩

“આમંત્રણ કરીને લઈ જાય, તેનું અન્ન વગેરે રોજ લેવું તે નિયાગ. આમંત્રણ વગર કોઈક દિવસે લે તે નિયાગ નથી.” દશવૈકલિક મૂળ નિયુક્તિ ભાષ્ય સહિત લેખક-મુનિ માણેક.

(આનું તાત્પર્ય આ છે કે અનામંત્રિત ધરનું નિત્ય લેવું પણ નિયાગ છે. પૂર્વા-ચાર્યોની માન્યતા અને પ્રકૃતિ પણ આ જ ઉપરોક્ત અર્થ અનુસારે હતી તે અનુસાર જ હમણા કેટલાકની છે. એથી આ જ અર્થ ઠીક છે)

ભાષાંતરકાર શાસ્ત્રી જેઠાલાલ હરીભાઈ (મૂર્તિ-પૂજક) ભાવનગરથી પ્રકાશિત ઉત્તરાધ્યયન તથા જવાહિરાચાર્ય વિરચિત સદ્ધર્મ મંડન પૃ. ૫૦૦ માં ઉત્તરાધ્યયનના ૨૦ મા અધ્યયનની ૪૭ મી ગાથામાં આવેલ “નિયાગ”નો અર્થ હંમેશા એક ધરનો આહાર લેવો એમ કયો છે.

શંકા :—નિયાગનો ઉપરોક્ત અર્થ બતાવ્યો, પરંતુ દશવૈકલિક અધ્યયન ૩ ગાથા ૨ માં આવેલ નિયાગ શબ્દની ટીકા કરતા “નિયાગમિત્યામન્ત્રિતસ્ય પિન્ડસ્ય ગ્રહણં નિત્યં નત્વનામન્ત્રિતસ્ય” અર્થાત્ જે આમંત્રણ કરે તેને ત્યાંથી જ નિત્ય આહાર લેવો, અનામંત્રિતને ત્યાંથી નહિ. આ રીતે ટીકાકાર કહે છે. એથી કોઈ આમંત્રણ દે, તેને ત્યાંથી નિત્ય આહાર-પાણી લેવા નહિ, પરંતુ બીજાને ત્યાંથી નિત્ય લેવામાં ટીકાનુસારે વાંધો નથી, તો તે કેમ સમજવું ?

સમાધાન :—‘નિયાગ’ શબ્દની ઉપરોક્ત ટીકાનો અર્થ આ રીતે કરવો કેમ સંગત થાય ? કેમ કે આમંત્રિત પિંડ નિત્ય ન લેવો, તો શું ક્યારેક ક્યારેક લઈ શકાય છે ? શું આ ઉચિત છે ? એથી ‘આમંત્રિત’ શબ્દની સાથે ‘નિત્ય’ શબ્દનો સંબંધ જ કેવી રીતે થઈ શકે છે ? કેમ કે આમંત્રિતનો તો સર્વથા નિષેધ કયો છે. તથા “નત્વાના મંત્રિતસ્ય” આ વાક્યનો અર્થ પણ કેવી રીતે સંગત થશે ? અનામંત્રિત તો નિત્ય લેવામાં વાંધો નથી. જો આવો અર્થ કરાય તો ‘અનામંત્રિત’ ની સાથે ‘નિત્ય’ શબ્દ લેવાથી જ આવો અર્થ થઈ શકે છે અને નિત્યશબ્દને અનામંત્રિતની સાથે લેવાથી પછી નિયાગ (નિત્ય)ની સાર્થકતા શી રહેશે ? એથી આ ટીકાનો ઉપરોક્ત પ્રકારનો અર્થ સંગત કેમ થશે ? મુર્શિદાબાદ વાળી દશવૈકલિકમાં ‘નિયાગ’ શબ્દની ટીકા—“નિયાગમિત્યામન્ત્રિતસ્ય પિન્ડસ્ય ગ્રહણં નિત્યં નત્વનામન્ત્રિતસ્ય” આ પ્રકારે છે. આનો અર્થ આમંત્રિત-પિંડ ગ્રહણ ક્યારેય પણ કરવો અને ‘તત્તુ’ તે જ પિંડ અનામંત્રિતને નિત્ય ગ્રહણ કરવો છે. નિયાગ શબ્દનો અર્થ આ ઉપરોક્ત ટીકા અનુસારે બરાબર બેસી શકે છે. એથી આ ટીકા અનુ-

કૂળ પ્રતીત થાય છે. જે પ્રથમ ટીકા (આગમોદય સમિતિ વાળી) ઉપર વિચાર કરવામાં આવે તો ‘ આમંત્રિતસ્ય પિણ્ડસ્ય ગ્રહણં નિયાગં ભવતિ ’ અનામંત્રિત પિંડ ગ્રહણ કરવો નિયાગ છે. “ નત્યંનામંત્રિતસ્ય ” અનામંત્રિતનો નિયાગ નથી. આ સામાન્ય કહી દીધું છે, અને બીજી ટીકા વાળાઓએ સ્પષ્ટ ખોલી દીધું છે કે તે જ અનામંત્રિત આહાર પણ જે નિત્ય-નિત્ય લેવામાં આવે તો ‘ નિયાગ ’ બની જાય છે. એથી પ્રથમ ટીકાનો ઉપરોક્ત સામાન્ય રૂપે અર્થ લેવાથી તો ખેસી શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત તર્કગત આ ટીકાનો અર્થ ઠીક ખેસી શકતો નથી. જે ઉપર બતાવી દીધો છે.

એથી નિયાગ શબ્દનો આશય શાસ્ત્ર અને ટીકાદિ જોતાં આમંત્રિત આહાર કદાચિત, (ક્યારેક) લેવો અને અનામંત્રિત નિત્ય લેવો, તે નિયાગ છે. આ ઉપરોક્ત અર્થ જ બરાબર છે.

નિશીથના ૧૩ મા ઉદ્દેશમાં નિતિયા (નિત્યપિંડ, નિત્યસ્થાન સેવન કરવા વાળા)ને વંદન કરે, પ્રશંસા કરે, તો ચોમાસી પ્રાયશ્ચિત બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૦૪૪ :—ભગવતી શ. ૩ ઉ. ૩ માં પ્રમત્ત-સંયતિની જઘન્ય સ્થિતિ એક સમયની અને અપ્રમત્તની અંતર્મુહૂર્તની બતાવી છે, તો તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—કોઈ અપ્રમત્ત સંયતિ પાછા પ્રમત્ત સંયત પણાને પામીને એક સમય રહીને કાળ કરી જાય છે. આ દ્રષ્ટિથી પ્રમત્ત સંયતિની સ્થિતિ એક સમયની માનેલ છે, પરંતુ અપ્રમત્ત પણાને પામીને અંતર્મુહૂર્ત પહેલા મૃત્યુ નથી પામતા, એથી આની અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ બતાવેલ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૪૫ :—વર્ષા થઈ રહી હોય અર્થાત્ તુષાર (બારીક બારીક ખુંદો) માત્ર પણ પડતી હોય, મહીકા (ધુંઝર) પડતી હોય, અને મહાવાયુ ચાલતો હોય, તો ભિક્ષા વગેરે લેવા માટે ગમન કરવાની પ્રવૃત્તિ નથી, પરંતુ આચારાંગ અધ્યયન ૧૦ ઉ. ૩ માં ત્રીજા (ઘણી) વર્ષાદિ વર્ષાતા સર્વ ભંડોપકરણ લઈને જવાનો નિષેધ છે. આનાથી આ સિદ્ધ થાય છે કે—મંદ વર્ષાદિમાં થોડા ભંડોપકરણ લઈને જઈ શકે છે, તો આગમ અનુસારે ઉપરોક્ત પ્રવૃત્તિની સિદ્ધિ કેમ થશે ?

ઉત્તર :—ઉપર જે આચારાંગનું પ્રમાણ દર્શાવેલ મંદ વર્ષાદિમાં ભિક્ષાદિ માટે જવાનું બતાવતા, શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ ઉપર જે આક્ષેપ કર્યો છે, તે અસંગત છે. ઉપરોક્ત આચારાંગ કથિત સ્થળે “ તિવ્વદેસિયંવાસંવાસમાણં પેહાણ, તિવ્વદેસિયં મહિયં સણિવયમાણિ પેહાણ, મહાવાણવારયં સમુદ્ધુયં પેહાણ ’ આદિ પાઠમાં બધા ભંડોપકરણ લઈને ન જવું, એથી અત્ય વર્ષાદિમાં ભિક્ષા વગેરે માટે જવું કેમ સિદ્ધ થઈ શકે ? અહિંયા—“તિવ્વદેસિયં” આદિનો-ઘણી વર્ષાદિ વર્ષાતાં સર્વ ભંડોપકરણ લઈને ભિક્ષાદિ માટે ન જવું, જે આવો

અર્થ કરાય, તો મહાવર્ષાદિમાં થોડા અને અલ્પ વર્ષાદિમાં બધા ભંડોપકરણ લઈને, ભિક્ષાદિ નિમિત્તે જવાની સિદ્ધિ થશે. એથી ઉપરોક્ત પાઠનો આ પ્રકારે અર્થ કરવો તે બરાબર બેસતો નથી. આચારાંગના તે પાઠનો અર્થ નીચે પ્રકારે છે.

તિવ્વદેસિયં ઘણા ક્ષેત્રમાં, વાસંવાસમાળં વરસાદ વરસતો હોય, પેહાપ-જેઠને અર્થાત્ ત્યાં તો નહિ, પરંતુ અન્ય ઘણા ક્ષેત્રમાં વરસાદ વરસતો દેખાતો હોય, ત્યાં આવવાની સંભાવના લાગતી હોય, આવા સમયે બધા ભંડોપકરણ લઈને, ભિક્ષાદિ નિમિત્તે જવું નહિ, કેમકે આગળ અચંતાનો સંભવ છે-આવો અર્થ જ બરાબર બેસે છે. અન્ધથા પ્રથમ તો ત્યાં જ વર્ષાના પ્રસંગે “પેહાપ” શબ્દનો અર્થ બરાબર બેસતો નથી. દોયમ દશવૈ. અધ્યયન પાંચમામાં “નચરેજ્જવાસેવાસંતે.....આઠ” અર્થાત્ થોડી પણ વર્ષા, ધૂંચર, અને મહાવાયુમાં ભિક્ષાદિ નિમિત્તે જવાનો નિષેધ છે. આ શાસ્ત્રીય વિધાનથી પણ વિપરીતતા આવે છે. એથી આચારાંગના પાઠનો ઉપરોક્ત અર્થ જ ઠીક છે.

આથી અલ્પ-થોડી વર્ષામાં જવું ક્યારેય પણ સિદ્ધ થતું નથી.

શંકા :—દશવૈ. ની પૂર્વોક્ત ગાથામાં આવેલ “વાસે” શબ્દનો થોડી પણ વર્ષા વરસતી હોય—એવો અર્થ કયો છે, પરંતુ વધારે વર્ષાને પણ વર્ષા જ કહેવાય છે. એથી અલ્પ વર્ષામાં જવું નિષેધ નથી થતું, તો પછી કિંચિત્ વર્ષામાં પણ જવું નહિ, આ અર્થ કેવી રીતે થઈ શકે છે !

સમાધાન :—“વાસે” શબ્દનો ‘અધિક વર્ષા’ અર્થ કરવો શાસ્ત્ર સંમત લાગતો નથી, કેમકે આની ટીકા અને ટખ્ખા વગેરેમાં વધારે વર્ષા અર્થ નથી. અહિં થોડી પણ વર્ષા (તુસારમાત્ર) પડતી હોય તો જવું નહિ.—એવોજ અર્થ સમજવો.

આ જ અર્થને સિદ્ધ કરવા વાળા નીચેનાં પ્રમાણ દ્રશ્ય છે—

૧. ભગવતી શ. ૩ ઉ. ૭ વૈશ્રમણ લોકપાલના અધિકારમાં “વાસા” અને “વૃદ્ધિ” શબ્દ આવ્યા છે. આની તરતમતા (બુદ્ધાઈ) બતાવતા ટીકાકારે (વર્ષોડત્પતરઃ વૃષ્ટિસ્તુ મહતી ઇતિ વર્ષ વૃષ્ટયોર્મદઃ”) આ રીતે બતાવ્યું છે. અહિં “વાસા” શબ્દનો અર્થ થોડો (કિંચિત્) કયો છે.

(૨) વ્યવહાર ભાષ્ય ઉ. ૭ ભાષ્ય ગાથા ૨૭૮ માં ‘વાસ’ શબ્દથી ત્રણ પ્રકારની વર્ષા બતાવેલ છે (૧) બુદ્ધબુદ્ધ વૃષ્ટિ (જેરદાર વૃષ્ટિ જેમાં મોટા ફેરા પડતા હોય) (૨) વર્ષા (સામાન્ય વૃષ્ટિ) (૩) જલસ્પર્શી (જલ-પાણીનો સ્પર્શ માત્ર થતો હોય અર્થાત્ તુષારમાત્ર પડતો હોય) આ ત્રણેય વર્ષામાં ઉપાશ્રયની બહાર જવાનો નિષેધ કયો છે.

ઉપરોક્ત પ્રમાણોને જોતાં “વાસે” શબ્દનો વિશેષ અર્થ કરીને, અલ્પ વર્ષામાં ભિક્ષાદિ નિમિત્તે જવાનું, સિદ્ધ કરવું, ચુકિત ચુકત નથી, એથી થોડા વરસાદમાં પણ ન જવાની પ્રણાલિકા છે, તે જ ઉપરોક્ત પ્રમાણોથી પ્રમાણિત થાય છે, અન્ય નહિ.

પ્રશ્ન ૧૦૪૬:—મહિકા (ધૂંવર-ઝાકળ) પડતી વખતે પ્રતિલેખન, સ્વાધ્યાય, હલનચલન તથા વિશેષ કાચ ચેષ્ટા વગેરે ક્રિયાઓ ન કરવાની પ્રવૃત્તિ છે. આનો આધાર શો છે? દશવૈકલિક અધ્યયન પ ગાથા ૮ તથા આચારાંગ અધ્યયન ૧૦ ઉ. ૩ માં તે કેવળ ભિક્ષાદિ નિમિત્તે ગમન કરવાનો નિષેધ કર્યો છે, તે તે કેમ સમજવું?

ઉત્તર :—ધૂંવર, વર્ષા વગેરેમાં ભિક્ષાદિના માટે જવાથી સંયમનો ઉપવાત થાય છે; અર્થાત્ જીવ-વિરાધના થાય છે. એથી જવું નિષેધ છે. ધૂંવર અત્યંત ખારીક પાણી હોવાથી મકાનની અંદર પણ આવી જાય છે. તે જીવોની વિરાધનાથી અટકવા માટે પ્રતિલેખનવગેરે વિશેષ કાચચેષ્ટાદિ ક્રિયાઓ કરવાનો નિષેધ છે. આ વાત નિમ્નોક્ત પ્રમાણથી સ્પષ્ટ થાય છે.

વ્યવહાર ભાષ્ય ઉ. ૭ ભાષ્ય ગાથા ૨૭૮, ૨૭૯ માં ધૂંવર પડતા ઉચ્છવાસ, ઉન્મેષને છોડીને ખાકીની હલન-ચલન આદિ કાચ-ચેષ્ટાઓ તથા ભાષા બોલવાની કોઈ પણ ક્રિયાઓ કરે નહિ તથા ૧૦૪૫ મા પ્રશ્નના સમાધાનમાં વર્ષાના જે ત્રણ ભેદ બતાવ્યા છે, તેમાં પણ જે ઉપાશ્રયમાં પાણી ન ટપકતું હોય, તે અનુક્રમથી એક કે ત્રણ, પાંચ અને સાત દિવસ પછી નિરંતર વર્ષાના કારણે અંધી અપકાય સ્પષ્ટ હોવાથી, પછી જ્યાં સુધી વર્ષા ચાલુ રહે ત્યાં સુધી તથા વાયુ વડે આકાશમાં વ્યાપેલ તામ્ર વર્ણની સચેત (વ્યવહાર સચેત) રજ, તે પણ નિરંતર ૩ દિવસ ઉપરાંત પડવાથી સર્વ પૃથ્વીકાય-યુક્ત હોવાથી ઉપાશ્રયની અંદર પણ ઉપરોક્ત ધૂંવરમાં કહેલ અનુસારે પ્રતિલેખનાદિ કોઈ પણ ક્રિયા કરવી નહિ. એથી ઉપરોક્ત પ્રમાણથી ધૂંવરાદિમાં વિરાધનાના કારણે હલન-ચલન આદિ કોઈ પણ ક્રિયાઓ નથી કરાતી.

પ્રશ્ન ૧૦૪૭ :—ભિક્ષુની ખાર પ્રતિમાઓ તથા એકલ-વિહાર આદિ કોઈ પણ પ્રતિમાઓ ધારણ કરવા વાળાની યોગ્યતાનો માપદંડ શો છે?

ઉત્તર :—વ્યવહાર ભાષ્ય ઉ. ૧, દશાશ્રુત સ્કંધ અધ્યયન ૭ ની ટીકા વગેરેમાં જ. ૨૯ ની વય અને કમથી કમ ૨૯ વર્ષની દીક્ષા તથા જઘન્ય ૬ મા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વસ્તુ, ઉત્કૃષ્ટ કંઠકિ ઓછું દશ પૂર્વનાં જ્ઞાનવાળા અને પ્રથમના ત્રણેયમાંથી કોઈ પણ સંહનન વાળા ધારણ કરી શકે છે, એમ બતાવ્યું છે.

ઠાણાંગ ઠાણા ૮ માં શ્રદ્ધાદિ ૮ ગુણવાળા જ એકલવિહાર પ્રતિમા ધારણ કરી શકે છે. એવું મૂળપાઠમાં વર્ણન છે.

હરિભદ્ર-સૂરિ કૃત ‘પંચાશક’ નામક ગ્રંથના ૧૮ મા પંચાશકમાં પણ સવિસ્તાર વર્ણન છે.

સામાન્ય રૂપે આ ઉપરોક્ત નિયમ બતાવ્યો છે. આગમ-વિહારિઓની ઉપસ્થિતિમાં જેમ ઉચિત સમજે છે, તેમ જ આજ્ઞાપ્રદાન કરી શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૪૮ :—જિન નામનો બંધ કયાં સુધી થાય છે તથા બધી ગતિઓમાં થાય છે કે નહિ ? તથા આનો નિકાચિત બંધ થયા પછી પણ બંધ ચાલુ રહે છે શું ?

ઉત્તર :—જિનનામનો બંધ ચોથા ગુણુસ્થાનથી ૮ મા ગુણુસ્થાનના સાતેય ભાગો-માંથી છઠ્ઠા ભાગ સુધી થઈ શકે છે. તિર્થંચ ગતિમાં તીર્થંકર નામનો બંધ થતો નથી, શેષ ૩ જાતિઓમાં થાય છે, કેમકે નિકાચિત જિન-નામ બંધ પછી તિર્થંચ ગતિમાં જતા જ નથી. આવો બંધ થયા પછી દેવ કે નરકમાં જાય છે.

નિકાચિત બંધ પછી પણ જિન-નામનો બંધ ચાલુ રહે છે, કેમકે નિકાચિત બંધ પછી તે મનુષ્ય, દેવ કે નરક ગતિમાં જાય છે, તો ત્યાં પણ તેનો બંધ ચાલુ રહે છે. આ વાત પ્રજ્ઞાપના પદ ૨૦ તથા ૫ માં કર્મ-અંશાદિથી સ્પષ્ટ છે. જિન-નામનો નિરંતર બંધ અનુત્તર વિમાનની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ સુધી થવાનો ૫ માં કર્મઅંશની ૬૨ મી ગાથામાં બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૦૪૯ :—કિશમિશ (નાની દ્રાક્ષ), અંગુર, ઈલાયચી, કાળા અને સફેદ તીખા, બદામ, પિસ્તા, ચારોળીની અખંડ મજ્જા, પકાવ્યા વગરના ટમેટા, વઘારેલી કાકડી, મોગરી આદિ, સેકેલા ભુટ્ટાના દાણા એમજ ઘઉં, ચણા, જુવાર, બાજરો વગેરેનો સેકેલો પોંક, કેળા, બરફ વગેરે એવી કેટલીય વસ્તુઓને કોઈ સચેત અને કોઈ અચેત માને છે તે કેમ ?

ઉત્તર :—કિશમિશની અંદર બીજ હોવાથી તેને સચેત સમજવી જોઈએ. કેમકે જે ફળ છે, તેની પરિપક્વ અવસ્થામાં બીજ અવશ્ય હોય છે, બીજ વગરનું ફળ હોવાનો સંભવ નથી. પ્રજ્ઞાપનાના પ્રથમ પદમાં વૃક્ષોને ફળોની અપેક્ષાએ “એગદ્વિયાય વહુવીયગાય” બતાવ્યા છે, પરંતુ બીયા વગરના ફળ બતાવ્યા નથી. તથા “વહ્નિ” ના ભેદોમાં પણ બીજવાળા જ ફળ દેખાય છે. તો પછી એને અબીયા કેમ સમજાય ?

ભગવતી સૂત્ર શ. ૨૨ ના છઠ્ઠા “વહ્નિ” વર્ગમાં પ્રજ્ઞાપના અનુસારે વહ્નિના નામોમાં કિશમિશનું પણ નામ છે અને આના મૂળથી લઈને બીજ પર્યંત દશ ઉ. બતાવીને વિવરણ કર્યું છે, આમાં બીજનો અલગ ઉદ્દેશો બતાવ્યો છે. આમાં મૂળ પાઠથી જ બીજ સિદ્ધ છે. તથા જીવાજીવાભિગમ સૂત્રમાં પણ બાહર વનસ્પતિની અંતર્ગત પ્રત્યેક વનસ્પતિના ભેદો માટે પન્નવણાની જ ભલામણ દિધી છે. તેથી પણ “વહ્નિ” અને ‘વલય’ નું સ્વરૂપ તે જ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે.

ઠાણાં ઠાણા ૨, ઉ. ૧ (સૂ. ૭૩) ની ટીકામાં કિશમિશને સ્પષ્ટ રૂપે સચેત બતાવી છે.

શંકા :—કોષમાં આનું નામ ‘અબીયા’ પણ આવ્યું છે. આથી આમાં બીજ ન હોવું સિદ્ધ છે, તો પછી આને સચેત કેમ મનાય ?

સમાધાન :—કોષમાં આને જે ‘અબીજ’ કહેલ છે, તે અદ્ય-સૂક્ષ્મ બીજની અપેક્ષાએ સમજવું. પરંતુ ‘અ’ નિષેધાર્થક નથી. અનેક સ્થળો ઉપર આવા ઉદાહરણ મળે છે, જેમ—ભગવતી શ. ૧ ઉ. ૮ માં બે સમાન પુરૂષોથી ‘સવીર્ય’ નું જીતવું અને ‘અવીર્ય’ નું હારવું, એમ જ અજ્ઞાની, અચેલ, અનુદરાકન્યા, અલૌભિક એકક (?) ઇત્યાદિ શબ્દોમાં ‘અ’ (ન) અદ્ય, સૂક્ષ્મ, કુત્સિત આદિ અર્થમાં છે. એમ જ અહિં સમજવું, કેમકે આમાં પ્રત્યક્ષ બીજ મળે છે. શાક, ખીર, આદિની ઉકાળેલી કિશમિશમાં જોવાથી પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. એથી આને સચેત સમજવું. જ્યારે કિશમિશ બીજના કારણે સચેત છે, તો પછી અંગૂરનું તો કહેવું જ શું? કેમકે અંગૂરને જ સુકાવાથી કિશમિશ (દ્રાક્ષ) કહે છે.

ઇલાયચી, ઉકળેલી અને ઉકળ્યા વગરની બન્ને આવે છે. એમ સાંભળ્યું છે, તો તેના અચેતનો પૂરો નિર્ણય ન હોવાથી અર્થાત્ શંકાસ્પદ હોવાના કારણે અકલ્પનિય સમજીને લેવી નહિ. કાળા અને સફેદ ત્રીણા બન્ને એક જ ઢાળ ઉપર થાય છે. ઢાળ ઉપર આનો રંગ લાલ હોય છે. તેમાંથી તેને સમય ઉપર તોડીને સુકાવી દે છે, તે સુકાવાથી કાળી થઈ જાય છે તથા ઢાળ ઉપર વધારે દિવસ રહી જવાથી, તે સ્વાભાવિક નીચે પડી જાય છે. વધારે પાકી જવાના કારણે સુકાઈ જવાથી તેની છાલ ઉતરી જવાથી તે સફેદ બની જાય છે, પરંતુ બન્ને ય ઉકળેલા હોતા નથી. પોતાના જ બગીચામાં ત્રીણા પેદા કરવાવાળા એક મુસલમાન ભાઈ વડે આ વાતની બહુ થઈ છે. એથી આને સચેત સમજવા જોઈએ.

બદામ, પિસ્તા, ચારોળી વગેરેની અખંડ મળ્લ પણુ સચેત છે, કેમકે મળ્લ જ ખાસ બીજ છે. ઉપર તો નાળિયેરની કાચળીની જેમ આની પણ છાલો છે.

પન્નવણા પ્રથમ પદમાં આંબળાને ‘બહુબીયા’ માનેલ છે. તેની ગોટલી એક હોવા છતાં પણ અંદરથી જે કાળા દાણા નિકળે છે, તેને બીજ માનીને ‘બહુબીયા’ કહેલ છે એમ જ આને પણ બીજ માનીને સચેત સમજવા જોઈએ.

પકાવ્યા વગર ટમેટા, કાકડી, મોગરી, ભુટ્ટા, વગેરેને પણ મિશ્રતાના કારણે અકલ્પનીય સમજવા. આચારાંગ અધ્યયન ૧૦, દશવૈ. અધ્ય. ૫ આદિમાં પણ આ વસ્તુઓને પૂરી સેકેલી કે સીજેલી ન હોઈ, પુરો સ્પર્શ ન લાગવાના કારણે મિશ્ર સમજીને છોડવા યોગ્ય બતાવી છે.

કેળા પણ બીજ હોવાથી સચેત છે. આના માટે નીચે દીધેલા પ્રમાણ દૃષ્ટવ્ય છે.

(૧) પ્રજાપના પદ ૧ માં પ્રત્યેક વનસ્પતિના ભેદોની અંતર્ગત ‘વલય’ બતિમાં કદલી (કેળા)નું વર્ણન છે. ત્યાં તાલાદિ, જે પણ ભેદ બતાવ્યા છે, તે બીજ યુક્ત ફળવાળા છે, તો પછી કેળાને બીજ રહિત કેમ મનાય ?

(૨) ભગવતી શ. ૨૨ માં ‘તાલ’ વર્ગના ભેદોમાં કદલીનું નામ પણ છે અને આના મૂળથી લઈને બીજા પર્યંત દશ ભેદોના ૧૦ ઉ. બતાવ્યા છે. તેમાં જીવ કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે વગેરે દ્વારા બતાવ્યા છે. જેમાં મૂળાદિ પાંચ દેવ ઉત્પન્ન થતા નથી, અને પ્રવાલથી બીજા પર્યંત ૫ માં દેવ ઉત્પન્ન થાય છે. આદિ વર્ણન છે. અહિં મૂળ પાઠથી કેળામાં બીજા અને તેમાં જીવોત્પત્તિ સ્પષ્ટ રૂપે બતાવી છે. તથા કેળામાં પ્રત્યક્ષ રૂપે બીજા જોવામાં પણ આવે છે. ધ્યાન પૂર્વક જોવાથી કોઈમાં નાના અને કોઈમાં મોટા દેખાય છે. ઇત્યાદિ પ્રમાણોથી કેળા સચેત સિદ્ધ થાય છે.

કોંકણના કેળાના વિષયમાં ખોજ કરવાથી બાણવામાં આવ્યું છે કે એક જાતિના કેળાને આઠ દિવસ તડકામાં સુકાવીને, પછી આઠ દિવસ છાયામાં સુકવીને અને પછી છાલ ઉતારીને ધીની આંગળી લગાવી દે છે, પરંતુ ચાસણી પકવ નથી એથી આને પણ સચેત સમજવા.

પાણીના બર્ફને પણ સચેત જ સમજવો જોઈએ, કેમકે તે કેવળ પાણીનો જ બને છે. જો ગરમ પાણીનો બનતો હોય, તો પણ બરફ તો અત્યંત ઠંડો થવા પર જ થશે. અને અત્યંત ઠંડો થવા પર અપૂકાયના જીવ પાછા ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. જેમ ૩, ૪, અને ૫ પહોર પછી, વર્ષા વગેરે ત્રણ કાળમાં, શીત (ઠંડી) વગેરેની તરતમતાથી ગરમ પાણી પાછું સચેત થવું બતાવ્યું છે. અહિંયા મરીન વડે શીઘ્ર ઠંડુ થવાથી જલ્દી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, એથી સચેત સમજવો.

પ્રશ્ન ૧૦૫૦ :—અહો રાત્રી અને તિથિમાં શું ભેદ છે ?

ઉત્તર :—સૂર્યથી બનેલી અહોરાત્રિ અને ચંદ્રથી બનેલ તિથિ હોય છે. ચંદ્ર-મંડળના ૬૨ ભાગ હોય છે, જેમાંથી ૨ ભાગ તો સદા નિત્ય રાહુના વિમાનથી અનાવૃત્ત અને શેષ ૬૦ ભાગ આવૃત્ત-અનાવૃત્ત થતા રહે છે. જેટલા સમયમાં ચંદ્ર મંડળના ૬૨ થા ૬૧ (બાસડીયા એકસઠ) ભાગની એક તિથિ થાય છે. એક તિથિ ૨૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૬૨ થા ૩૨ ભાગની હોય છે. ૩૦૧ અહોરાત્રિની ૩૧ તિથિઓ થાય છે. આ રીતે તિથિ અને અહોરાત્રિમાં ભેદ સમજવો જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૦૫૧ :—કર્મ-પ્રકૃતિનો અબાધા કાળ એક (ઉત્કૃષ્ટ) રૂપે જ બતાવ્યો છે. તેથી કર્મ (જઘન્ય) પણ થાય કે નહિ ? એાછો થાય તો તેના આયુનો અબાધા કાળા કેટલો છે ? અને તેનું વર્ણન સૂત્રમાં કેમ નથી ?

કર્મ-પ્રકૃતિનો અબાધા કાળ એાછો અથવા જઘન્ય પણ હોય છે, અને તે નિમ્નોક્ત પ્રકારે સમજવો—

પ્રજાપના પદ ૨૩ ઉ. ૨ ની ટીકામાં જેટલા કોટા-કોટિ સાગરોપમની સ્થિતિ હોય, તેટલાં સો વર્ષનો અબાધા કાળ છે. તથા એક કોડાકોડની અંદર જે પ્રકૃતિની સ્થિતિ હોય તેનો અબાધા-કાળ આયુ કર્મને છોડીને અંતર્મુહૂર્તનો છે.

પાંચમા કર્મ-અંતની ૩૨ મી ગાથા અને અર્થમાં જ. અંતર્મુદૂર્ત તથા ઉત્કૃષ્ટ ઉપરોક્ત પ્રકારે બતાવ્યું છે. કર્મ પ્રકૃતિની ઉ. સ્થિતિમાંથી આંગુળના અસંખ્યાતમા ભાગના આકાશ પ્રદેશપ્રમાણ જેટલા સમયની સ્થિતિ કમ થવા પર, એક સમયનો અબાધા કાળ ઓછો થાય છે. આ રીતે અબાધા કાળ ઓછો કરવાની રીત બતાવી છે.

આયુષ્ય કર્મનો અબાધાકાળ જઘન્ય અંતર્મુદૂર્તનો, ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડ પૂર્વનો ત્રીજો ભાગ, તથા મૃત્યુના જેટલા સમય પહેલા આયુષ્ય બાંધે, તેટલો જ અબાધા-કાળ સમજ લેવો. નરકાદિનું જેટલું આયુ બતાવ્યું છે, તેથી જેટલી બંધ સ્થિતિ વધારે છે, તેટલો જ અબાધા-કાળ સ્પષ્ટ થઈ જવાથી સૂત્રકારે બતાવ્યો નથી, એમ સંભવ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૫૨ :—કયા અવધિ જ્ઞાની પરમાણુને જુવે છે ?

ઉત્તર :—સંપૂર્ણ લોકને બાણવાવાળા અવધિજ્ઞાની તો સ્કંધોને જ બાણે છે, આગળ (અલોકમાં) જેમ જેમ અવધિજ્ઞાન વધે છે તેમ-તેમ સૂક્ષ્મત્તર સ્કંધોને બાણે છે, યાવત્ પરમ અવધિજ્ઞાની પરમાણુને પણ બાણે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૫૩ :—નંદી સૂત્રમાં દ્રવ્યથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી અનંત રૂપી દ્રવ્ય (અનંત પ્રદેશી સ્કંધ) બાણે છે અને ઉત્કૃષ્ટ સર્વ રૂપી દ્રવ્યોને બાણે છે. સર્વ રૂપી દ્રવ્યમાં પરમાણુ પણ ભેગા છે. અહિં જઘન્યમાં પરમાણુ ન લઈને અનંત-પ્રદેશી સ્કંધ લીધા છે, તો આનું શું કારણ ?

ઉત્તર :—અહીંયા જઘન્ય દ્રવ્યની અપેક્ષા ન સમજીને અવધિજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સમજવું અર્થાત્ નાનાથી નાના અવધિજ્ઞાનીની આ નાની શક્તિ બતાવી છે, પછી અવધિજ્ઞાન જેટલું વધારે હોય છે, તેટલી જ આનાથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ ભેવાની શક્તિ વધે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૫૪ :—‘ મનો દ્રવ્ય-વર્ગાણુ-લઙ્ગિધ ’ નો શો અર્થ છે, તથા તે કોને હોય છે ?

ઉત્તર :—જે મનની વાતને બાણે, તેને મનોદ્રવ્ય વર્ગાણુલઙ્ગિધ કહે છે અને આ વિશેષ અવધિજ્ઞાન વાળાને જ હોય છે, તે દેવોમાં તો સમ્યગ્દષ્ટિ વૈમાનિક સિવાય હોતી નથી. ભગવતી શ. ૫ ઉ. ૪ માં આનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૦૫૫ :—રાજ-પિંડનો શો અર્થ છે ? અર્થાત્ રાજપિંડ કોને સમજવો જોઈયે ?

ઉત્તર :—રાજની નિમ્નોક્ત વસ્તુઓને રાજ-પિંડ કહે છે. અશનાદિ ૪, વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ અને પાદપ્રોંછન એમ ૮ પ્રકારના રાજપિંડ કહેવાય છે. અહિંયા રાજપિંડ મોટા રાજ્યોના આહારાદિ સમજવા, પરંતુ બગીરદાર નહિ. રાજપિંડ ગ્રહણમાં-કેઈ મોટા માણસ આવતા-જતા હોય તો થોભવું પડે-જેથી સ્વાધ્યાય વગેરેમાં વાંધો પડે,

હાથી, ઘોડા વગેરેના ભયથી બરાબર ધ્યાન-શોધન થાય નહિ, તે લોકો આવતા જતા સાધુને જોઈને અપશુકન માનીને ઉપદ્રવ કરે ઇત્યાદિ આત્મ-સંયમ વિરાધના, આજ્ઞાભંગ થાય ત્ મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ આદિ અનેક દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે, એથી નિષેધ છે. ‘અભિ-ધાન રાજેન્દ્ર’ કેષ ‘રાજપિંડ’ શબ્દમાં.

પ્રશ્ન ૧૦૫૬:—પાંચ સ્થાવર પરસ્પરમાં ૧, ૨, આદિ પણ ઉત્પન્ન થાય છે કે નહિ ?

ઉત્તર:—સમયે-સમયે અસંખ્યાતા જ ઉત્પન્ન થાય છે, એછા નહિ. ભગવતી શ. ૨૪ ઉ. ૧૨ થી ૧૬ સુધીમાં પાંચ સ્થાવર પરસ્પર ૧, ૨, ૪, ૫, ગમ્મામાં નિરંતર અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થવા બતાવ્યા છે, આથી સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૫૭:—તીર્થંકરના જન્માદિ સમયે ત્રણે લોકમાં ઉદ્યોત થવો તથા નિર્વાણ સમયે અંધકાર થવો બતાવ્યો છે, તો તે ઉદ્યોત અને અંધકાર ભાવ (જ્ઞાન અજ્ઞાન રૂપ) કે દ્રવ્ય (પ્રકાશ અંધકાર રૂપ) શું સમજવું ?

ઉત્તર:—દ્રવ્ય અને ભાવ બન્ને પ્રકારના પ્રકાશ અને અંધકાર સમજવા, ભાવનો તો મનુષ્ય લોકમાં જ વિશેષ સંબંધ છે અને દ્રવ્ય (પૌદ્ગલિક) રૂપ ત્રણેય લોકમાં થોડી વાર માટે પ્રકાશ અને અંધકાર થઈ જાય છે. ઠાણાંગ ઠાણા ૩ ઉ. ૧, પન્નવણા પદ ૨, દશાશ્રુતસ્તંધ અધ્યયન ૬ ટીકા અને અર્થમાં આનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૦૫૮:—ભગવતી શ. ૧૫ માં ભગવાને વનસ્પતિ-કાયમાં “પટ્ટપરિહાર” કરવું બતાવ્યું છે. વનસ્પતિના જીવ મરીને તે જ શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે કેવી રીતે સમજવું ? કેમ કે જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, તો નવું શરીર બને છે, એથી ઉપરોક્ત પાઠનો વાસ્તવિક શો અર્થ છે ?

ઉત્તર:—જે શરીરને છોડ્યું, તેમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે, આ વાત નથી. પરંતુ, “પટ્ટ મરી-મરીને જે તે જ વનસ્પતિના (મૂળ) શરીરમાં “પરિહાર” ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ મૂળ શરીરના પુષ્પાદિથી મરીને તે જ મૂળ શરીરના બીજાદિપણે ઉત્પન્ન થાય છે, એવો અર્થ સમજવો. આ વાત વનસ્પતિમાં જ થાય છે, અન્ય જીવોમાં નહિ, કેમકે વનસ્પતિનું જ શરીર એવું છે કે મૂળથી લઈ અંત સુધી મૂળ-જીવનું શરીર હોવા છતાં, પત્રાદિ અન્ય જીવોના શરીર પણ તેનાથી સંલગ્ન રહે છે, આવું અન્ય જીવોમાં નથી, એથી ‘પટ્ટપરિહાર’ વનસ્પતિમાં જ થાય છે.”

પ્રશ્ન ૧૦૫૯:—૧૬ સતિઓમાંથી કઈ કઈ મોક્ષમાં અને કઈ કઈ દેવ-લોકમાં ગઈ છે ?

ઉત્તર:—પ્રાહ્લીજી, સુંદરીજી, ચંદનબાળાજી (વસુમતિજી) રાજમતિજી, મૃગાવતીજી, સુભદ્રાજી, શિવાજી, કુંતીજી અને પુષ્પચુલાજી, આ નવ સતિઓ તે જ ભવમાં મોક્ષ ગઈ.

દમયંતીજી (દવદંતીજી) તે ભવે સ્વર્ગમાં જઈને, કુબેરની પત્ની થઈ, પછી વસુદેવજીની કનકવતી નામની ભાર્યા થઈ. દીક્ષા-લઈને મોક્ષ ગઈ.

દ્રૌપદીજી, કૌશલ્યાજી (અપરાજિતાજી), સુલસાજી, સીતાજી, પ્રભાવતીજી અને પદ્માવતીજી, આ ૬ સતીઓ સ્વર્ગમાં ગઈ.

કોઈ પુસ્તકમાં પ્રભાવતીજીનું નામ ન દઈને શીલવંતીજીનું નામ દીધું છે. આ પાશુ દેવલોકમાં ગયેલ છે.

સોળ સતીઓના છંદ (આદિનાથ આદિ જિનવર વંદિ....) માં અને સોળ સતીઓની સંજ્ઞા, “સરસતિમાતા પ્રણુમું સદા....” માં તેો ઉપરોક્ત બન્ને ય ના નામ દીધા છે. આ બન્નેને ભેગા કરવાથી ૧૭ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬૦ :—પાંચમા આરાના કર્મભૂમિના મનુષ્યોમાં કયા ગોત્રનો ઉદય છે? જો બન્નેનો છે, તો નીચ-ગોત્રનો ઉદય કોને હોય છે?

ઉત્તર :—પાંચમા આરાના કર્મભૂમિના મનુષ્યોમાં ક્ષત્રિયાદિ ઉચ્ચ ગોત્ર અને ચંડાળાદિ નીચ ગોત્ર, આ બન્ને ગોત્રનો ઉદય મળે છે. એમ તો ઉચ્ચ અને નીચ-ગોત્ર કર્મના આઠ-આઠ ભેદ બાતિ, કુળ, બળ, રૂપ, તપ, શ્રુત, લાભ એવં એશ્વર્ય (ઠકુરઈ) બતાવ્યા છે. આ ઉચ્ચ હોય તો ઉચ્ચ ગોત્ર અને નીચ હોય, તો નીચ-ગોત્રનો ઉદય સમજવો.

પ્રશ્ન ૧૦૬૧ :—ગોત્ર અને વેદ ભુજ્યમાન (ભોગવાતા) આયુમાં, જે રીતે વેદનીયનું પરિવર્તન થાય છે, તે જ રીતે થાય છે કે નહિ?

ઉત્તર :—ભોગવાતા આયુમાં ગોત્ર અને વેદની પલટા-પલટી (અદલા અદલી) થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬૨ :—દ્રવ્ય વેદ કયા કર્મના ઉદયથી હોય છે?

ઉત્તર :—ભોગવાતા નામ-કર્મના ઉદયથી હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬૩ :—જઘન્ય આરાધના વાળા સાત-આઠ “સત્ત્વ” ભવ કરીને મોક્ષે જાય છે. આમાં સાત-આઠનો શો અર્થ છે? કોઈ આનો અર્થ ૧૫ ભવનો બતાવે છે અને કોઈ સાત અથવા આઠ ભવનો, તો સાચો કયો છે? સાત અથવા આઠ હોય, તો બન્ને વાતો લખવાનું શું કારણ?

ઉત્તર :—‘સત્ત્વ’ ભાવથી સાત ભવ દેવના અને આઠ ભવ મનુષ્યના-સુખાહુકુમારાદિ ની જેમ સમજવું તથા દેવ-ભવોને ન ગણીને કેવળ મનુષ્ય-મનુષ્યના જ ભવ ગણાય, તો

અધિકૃત મનુષ્ય-ભવગ્રહણુ અપેક્ષાએ આઠ અન્યથા સાત અર્થાત્ સર્વ પ્રથમ જે ભવમાં આરાધના કરી હોય તેને સાથે ગણે તો આઠ, નહિ તો સાત સમજવા.

પ્રશ્ન ૧૦૬૪ :—સૂયગડાંગમાં શ્રુતસ્કંધ ૨ અ. ૨ માં તેરમા ક્રિયા-સ્થાનને પણ ‘સાવધ’ બતાવ્યું, તો શું ત્યાં પણ સાવધ પ્રવૃત્તિ છે? મૂળ પાઠમાં બીજા બાર ક્રિયા સ્થાનોની જેમ તેરમાને પણ “તસ્સ તપ્પતિયં સાવ-જ્જંતિ આહિજ્જઈ” લખ્યું છે. જ્યારે તેરમા ગુણુસ્થાને રહેલા અરિહંતથી પણ સાવધ ક્રિયા થાય છે. તો તેના નીચેના ગુણુસ્થાનો વાળા શ્રમણોને પણ હલન-ચલન વગેરેમાં સાવધ-ક્રિયા લાગતી હશે?

ઉત્તર :—ધર્મ્યાપથિકક્રિયા કેવળ યોગથી જ થાય છે. યોગની પ્રવૃત્તિ જ્યાં સુધી થાય છે, ત્યાં સુધી તો હિંસા થવાની સંભાવના જ છે. હિંસા તો સાવધ જ હોય છે. અને તે યોગ પ્રવૃત્તિથી બંધ પણ થાય છે. તે યોગ પ્રવૃત્તિ તથા તેથી થવા વાળી હિંસા તે શ્રેણી સુધી (યોગ રહેવાની હાલતમાં) અટકવી અશક્ય હોવાથી અટકી શકતી નથી પરંતુ તે વિતરાગિઓના ભાવ-કષાયના અભાવથી વિશુદ્ધ રક્ષાનો પૂર્ણ પ્રયત્ન એવં પૂર્ણ સાવધાની હોવાના કારણે ધર્મ્યાપથિક રૂપ કેવળ સાતાવેદનીયનો જ બંધ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬૫ :—એકેન્દ્રિય પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિથી નીકળીને મનુષ્ય થઈ શકે છે, પરંતુ વિકલેન્દ્રિયમાં આ સુવિધા નથી. આનું શું કારણ છે? શ્રી આદિદાનજી મ. ‘શ્રમણ’ પત્રમાં લખે છે કે પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિનો સ્વભાવ બીજાના હિતમાં પોતાનું બલિદાન કરવાનો છે. દુનિયાને શીતળતા, મધુરતાદિ પ્રદાન કરે છે, આથી તે મનુષ્ય થઈને મોક્ષ પામી શકે છે અને વિકલેન્દ્રિય તો પોતાના શરીરનું પોપણ કરવા માટે બીજાનું બૂન ચુસે છે, એથી તેને આવી સુવિધા નથી. શું આનું આ કારણ બતાવવું બરાબર છે?

ઉત્તર :—વિકલેન્દ્રિયથી નીકળીને મનુષ્ય થઈ શકે છે. ભગવતી શ. ૨૪, પન્નવણા પદ ૬ તથા ૨૦, જીવાજીવાભિગમ આદિથી સ્પષ્ટ છે. પન્નવણાના ૨૦મા પદમાં તો ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે વિકલેન્દ્રિયથી મનુષ્યમાં આવેલા જીવોને મનઃપર્યાવ જ્ઞાન પણ થઈ શકે છે, પરંતુ કેવળજ્ઞાન થતું નથી. એથી મનુષ્ય ન થવા સંબંધી કહેવું બરાબર નથી.

કેવળજ્ઞાન ન થવા માટે પણ તેનું આ કારણ બતાવવું બરાબર નથી, કેમકે લોકોને પ્રકાશ દેવો, ભોજનાદિ પકાવવું, સેક આદિથી કેટલીય બિમારીઓ દૂર કરવી આદિ અનેક પ્રકારથી તેઉકાય, લોક-હિતના કામમાં આવે છે અને વાયુકાયને પણ જીવન માટે કેટલી હિતકારી માને છે? તે એટલે સુધી કે “વમ્મસ્સણં ચરમાણસ્સ પંચણિસ્સાટ્ટાણા પં. તં. છકાય....” ઠાણુંગ-ઠાણા પ ઉ. ૩ ના આ પાઠથી ધર્મ કરવાવાળા માટે ૫ આધાર હેતુ બતાવ્યા, જેમાં પણ છકાયનો પ્રથમ બોલ છે. છકાયમાં તો તેઉ વાયુ, સંયમનો સહાયક હેતુ હોવા છતાં પણ તે ત્યાંથી નીકળીને સીધા મનુષ્ય થઈ શકતા નથી. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય

હોવા છતાં પણ તે મિથ્યાદ્રષ્ટિ જ હોય છે. અને તે જ તેઉ અને વાયુકાયના જીવ અંતર્મુહૂર્તનો પૃથ્વી આદિનો ભવ કરીને મનુષ્ય થઈ ને મોક્ષ જઈ શકે છે. આથી આ સ્પષ્ટ થાય છે કે ભવ-સ્વભાવથી જે જીવ જેવું આયુ ન બાંધી શકતા હોય, તેનાં અધ્યવસાયના સ્થાન તે જીવોને આયુ બાંધના સમયે પ્રાપ્ત જ થતા નથી. જેમ-દેવોના, નરકના, ખેચરના ચતુર્થવાદિ નરકના ઇત્યાદિ.

એથી તેમનું કહેલ કારણ સિદ્ધ થતું નથી. કેવળજ્ઞાન થવાનું કારણ તો આત્માની વિશુદ્ધિ-ક્ષાયિક ભાવ આદિ છે, લોકહિત નહિ. મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવ અનેક પ્રકારના લોકહિત કાર્ય અને સંયમની ક્રિયા કરવા છતાં પણ દેવ-ગતિ જ પામી શકે છે, મોક્ષ નહિ.

પ્રશ્ન ૧૦૬૬ :—શું સાધુ ત્રણ મહાવ્રત પણ ધારણ કરી શકે છે? શું આચારાંગમાં કયાંય આવો ઉલ્લેખ છે?

ઉત્તર :—આચારાંગ અધ્યયન ૮ ઉ. ૧ માં “જામા તિણિ ઉદાહિયા” એવો પાઠ છે. ટીકા—“યામા વ્રતવિશેષાઃ ત્રયઃ ઉદહૃતાઃ । તત્તથા—પ્રાણાતિપાતો મૃષાવાદઃ પરિગ્રહઃ ચ્ચ ઇતિ । અદત્તાદાનમૈથુનયોરિપ્રિહઃ એવાંતર્ભાવાત્રય પ્રહણમ્...યામા-જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણિ તિ તે ઉદાહૃતા વ્યારવ્યાતાઃ ” અહિંયાં અદત્ત અને મૈથુનનો સમાવેશ પરિગ્રહમાં કર્યો છે. બધા મહાવ્રતોનું પાલન કરવું પડે છે. અહિંયા કોઈ આશ્રવની છૂટ રાખેલ નથી. અથવા રત્નત્રયને પણ ત્રણ યામ કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬૭ :—અપકાયમાં સાત બોલોની નિયમ છે, તેના કયા કયા નામ છે?

ઉત્તર :—પ્રજ્ઞાપના પદ ૩ દિશાજીવાઈની પૃચ્છામાં સમુચ્ચય જીવ, જલ, વનસ્પતિકાય, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચોરેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય, આ સાત બોલોનું અદપ-બહુત્વ સમાન આવ્યું છે. આ કારણે પાણીમાં સાત બોલોની નિયમ કહેવાની રૂઠી પડી ગઈ છે. પરંતુ એક તો પોતેજ પાણી છે અને બીજું બધાને મેળવીને સમુચ્ચય જીવ બને છે, પછી પાણીમાં શેષ ૫ જ બોલ રહી જાય છે. આ પાંચ બોલોની નિયમ પણ દ્રીપ, સમુદ્રોના પાણીમાં તથા દ્રીપ-સમુદ્ર સ્થિત પહાડો ઉપરની વાવડિયોં (કુવાઓ)ના પાણીમાં જ સમજવી. શેષ દેવલોકોની વાવડિઓમાં, નીચા-ઊંચા દેવલોકની ઘનોદધિમાં અને તિર્છા-લોકની સીમાની બહારની તમસ્કાયમાં નથી. આ શેષ પાણીમાં તો બાહર જીવોની અપેક્ષા-એ કેવળ એક વનસ્પતિની જ નિયમ છે, શેષ બેઈન્દ્રિય આદિની નહિ.

પ્રશ્ન ૧૦૬૮ :—અનંતાના આઠ બોલોની અદપ બહુત્વ કઈ કઈ છે?

- ઉત્તર :—**૧. બધાથી થોડા અભવી જીવ અનંતા
૨. પ્રતિપાતિ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવ અનંતા
૩. સિદ્ધ અનંતા

૪. સંસારી જીવ અનંતા
૫. પુદ્ગલ અનંતા
૬. કાળ અનંતો
૭. આકાશ પ્રદેશ અનંતા
૮. કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શનના પર્યાય અનંતા

પ્રશ્ન ૧૦૬૯ :—“અસંખ્યે વર્ષાયુષ્કો જીવો વિવક્ષિતકાલે સમ્યક્ત્વશ્રુત સામાયિકયોઃ પ્રતિપદ્યમાનકઃસંભવતિ,” આમાં આપનું ફરમાન છે કે યુગલિયાઓમાં દૃષ્ટિનું પરિવર્તન નથી થતું, એથી પ્રતિપદ્યમાનક નથી હોતા. યુગલિયાઓમાં સમ્યક અને મિથ્યાત્વ એ બે દૃષ્ટિ હોય છે, જે સમ્યગ્ દૃષ્ટિ યુગલિયો હોય, તો તેને શ્રુત અનિવાર્ય હશે જ. આ રીતે પ્રતિપદ્યમાનક સિદ્ધ થાય છે. (રાજેન્દ્ર કોષમાંથી આ વિષય લીધેલ છે.)

યુગલિયાઓની દૃષ્ટિ પરિવર્તન નથી થતી. આ કોઈ શાસ્ત્રમાં આપના જોવામાં આવેલ છે શું ?

ઉત્તર :—ભગવતી શ. ૨૪ ઉ. ૨ થી ૧૧ સુધી તથા ૨૨, ૨૩ એવં ૧૨ ત્રિદશોના ૧૨ ઉ. માં જે અસંખ્ય વર્ષની આયુવાળા (યુગલિયા) તિર્યંચ અને મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, તેની આ (તિર્યંચ અને મનુષ્યના) ભવની ઋદ્ધિ બતાવી છે. તેમાં કેવળ એક મિથ્યાદ્રષ્ટિ, બે અજ્ઞાન આદિ બતાવ્યા છે. જે દ્રષ્ટિનું પરિવર્તન થઈ શકત, તો આમાં બે દ્રષ્ટિ, ૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન આદિ બતાવ્યા હોત, કેમકે આયુષંધ સમયે મિથ્યાદ્રષ્ટિ (સમ્યગ્દ્રષ્ટિ મનુષ્ય અને તિર્યંચ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ પણે વૈમાનિક સિવાય અન્ય આયુનો બંધ કરતા નથી એટલે) અને અન્ય સમયે કોઈમાં સમ્યગ્ અને કોઈમાં મિથ્યા હોય છે. જેમ નરક અને દેવોમાં ઉત્પન્ન થવા વાળા અયુગલિક મનુષ્યોની આ ભવની ઋદ્ધિમાં ૪ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, કેવળ સિવાય ૬ સમુદ્ઘાત, ત્રણદ્રષ્ટિ આદિ પરિવર્તન થવાના કારણ બતાવ્યા છે, ઇત્યાદિ ગમા-અધિકાર જોતાં તો યુગલિયાઓમાં દૃષ્ટિનું પરિવર્તન ન થવું સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. આ વિષયક બીજું કોઈ પ્રમાણ ધ્યાનમાં નથી.

પૃચ્છા સમયે જે મિથ્યાદ્રષ્ટિના સમ્યગ્દ્રષ્ટિ આદિ થાય છે, તે જ ‘પ્રતિપદ્યમાનક’ કહેવાય છે, અન્ય નહિ. અર્થાત્ તે પૃચ્છા સમયથી પહેલાંના સમ્યગ્દ્રષ્ટિ અને પૂર્વભવથી લઈને આવેલા આ બન્ને ‘પૂર્વ-પ્રતિપન્ન’ જ ગણાશે, પ્રતિપદ્યમાનક નહિ. રાજેન્દ્ર કોષ “સામાજ્ય” શબ્દના આવનમા દ્વાર આદિથી તો આપના લખ્યા અનુસાર જ ભાવ પ્રગટ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૭૦ :—“પઙ્ગૂવ્યુતાત્મોત્કૃષ્ટશરીર પ્રમાણાઃ પંચેન્દ્રિયાસ્તિર્યંચસ્તુ સમ્યક્ત્વ-શ્રુત-સામાયિકયો પ્રતિપદ્યમાનકાઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકાશ્ચ ભવંતિ, મધ્યમ શરીર પ્રમાણાસ્તુ પંચેન્દ્રિયાસ્તિર્યંચસ્તુ આદ્યયોર્દ્વયોચ્છાણં વા સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકાઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકાશ્ચ સંભવંતિ”

આ બધું રાજેન્દ્ર કોષમાં આમ જ છે. આપે ફરમાવ્યું કે જ. ઉ. અવગાહના વાળા તિર્યંચમાં યુગલિયા નથી હોતા. મધ્યમમાં જ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ અવગાહના વાળા ત્રણ સામાયિક પામે છે, એવું આપે લખાવ્યું છે. તો મધ્યમમાં ત્રણ સામાયિક છે અને તેમાં યુગલિયા હોય છે, તો આ હિસાબે દૃષ્ટિ પરિવર્તન સિદ્ધ થાય છે, તો તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વાળા તિર્યંચમાં સ્થિતિ “તિઢાળવઢિ” (ત્રિસ્થાન પતિત) બતાવી છે. આ બન્ને અવગાહનામાં યુગલિયા નથી. કેવળ સંખ્ય વર્ષ આયુ વાળા તિર્યંચ જ છે, ત્યારે જ સ્થિતિ તિઢાળુ બતાવી છે. આનું સ્પષ્ટીકરણ પત્રવણુ ૫ માં પદમાં (રાજેન્દ્ર કોષ ભાગ ૫ પૃ ૨૧૬ માં આ વિષયક પાઠ અને ટીકા બન્ને છે.) તથા ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા તિર્યંચમાં ૩ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન આદિ બતાવ્યા છે, તો યુગલિયામાં ત્રણ હોતા નથી. આથી સ્પષ્ટ છે કે તે યુગલિયા નથી.

જીવા જીવાભિગમ, પન્નવણુ ૫૬, ૨૧, ભગવતી શ. ૨૪ અને અનુયોગદ્વાર આદિમાં તિર્યંચની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હબ્બર યોજનની બતાવી છે. આ રાજેન્દ્ર કોષના ભાગ ૩ પૃ. ૭૭માં પણ છે. પરંતુ અહિંયા તો ૬ ગાઉ (ઢોઢ યોજન) બતાવી છે, તે આ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના નથી.

હા, સ્થળચરમાં તો ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ઢોઢ યોજનની બતાવી છે, આની અપેક્ષાએ સ્પષ્ટ રૂપે કહે તો વાત અલગ છે.

મધ્યમ અવગાહનામાં યુગલિયા તો છે. પરંતુ કેવળ યુગલિયા જ નથી. એથી આનાથી યુગલિયાઓની દૃષ્ટિ પરિવર્તન સિદ્ધ થતી નથી. જેમ એકેન્દ્રિયની ઉ. અવગાહના હબ્બર યોજનથી કંઈક વધારે બતાવી છે, જેમાં પૃથ્વીકાયાદિ પણ ભેગા છે. પરંતુ તે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વનસ્પતિની જ છે, પૃથ્વીકાયાદિ ચારેયની નહિ. રાજેન્દ્ર કોષમાં તો તમારા લખ્યા અનુસારે જ છે. પરંતુ મહારાજશ્રીના ધ્યાનમાં ઉપરોક્ત પ્રકાર જ આવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૦૭૧ :—સામાયિકના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના બોલ બતાવશે જ ?

ઉત્તર :—સામાયિકનો દ્રવ્ય-ભવ્ય જીવ, ક્ષેત્ર-ત્રસનાળી (અથવા-કેવળી સમુદ્ધાતની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ લોક) કાળ-ભવસ્થિતિનો પરિપાક અર્થાત્ દેશોન અંતર્મુદૂર્તથી લઈને દેશ-ઉણ અર્ધપુદ્ગલ સુધી સંસાર બાકી વાળા જીવનો, ક્ષયોપશમ વગેરે ભાવ.

પ્રશ્ન ૧૦૭૨ :—ભગવતી શ. ૧૪ ઉ. ૭ પ્રશ્ન ૧૦ મો, ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન કરનાર અણુગાર મુર્છિત યાવત્ અત્યંત આસકત થઈને આહાર કરે અને પછી સ્વભાવથી મરણાંતિક સમૂદ્ધાત કરે ને ત્યાર પછી અમૂર્ચિત, અગૃહ્ અનાસક્ત ભાવથી આહાર કરે તેનો શું અર્થ સમજવો જોઈયે ?

ઉત્તર :—પ્રત્યાખ્યાની મુનિ કાળ કરીને પહેલા મુર્છિત આદિ થઈને આહાર કરે અને પછી અમુર્છિતાદિ રૂપે, અર્થાત્ પહેલા મુર્છિત અને પછી અમુર્છિત રૂપથી આ બન્નેય મૃત્યુ પછીની ધારણામાં છે.

પ્રશ્ન ૧૦૭૩ :—દેવોની શુકલ-લેશ્યાની સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ અંત-મુર્હૂર્ત અધિક અને નરકની કૃષ્ણ લેશ્યાની સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમની કહી, આનું કારણ શું છે?

ઉત્તર :—નારક અને દેવ-ભવમાં દ્રવ્ય-લેશ્યાનું પરિવર્તન થતું નથી. જીવનપર્યંત તે જ રહે છે. ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ તો તે દેવ ભવની અને દેવ-ભવમાં આવવાથી અંતમુર્હૂર્ત પહેલા અને દેવભવથી ગયા પછી અંતમુર્હૂર્ત સુધી તે જ લેશ્યા રહે છે. એથી ૩૩ સાગરોપમ અંતમુર્હૂર્ત વધારે બતાવી છે, અર્થાત્ દેવભવની અપેક્ષાએ તો ૩૩ સાગરોપમ અને પૂર્વોત્તર ભવની અપેક્ષાએ અંતમુર્હૂર્ત અધિક સમજવી. નારકની કૃષ્ણ-લેશ્યાની સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ બતાવી, તે કેવળ, તદ્ભવની અપેક્ષાએ જ બતાવી છે, એમ સમજવું. પૂર્વોત્તર ભવની અપેક્ષાએ તો ત્યાં પણ તેટલી જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૭૪ :—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ૧૮ ગાથા ૨૯ મી માં ક્ષત્રિય-રાજ ઋષિશ્વરને ક્યું જ્ઞાન થયું સમજવું જોઈયે? ટીકા વાળા જાતિસ્મરણ કહે છે. મારા ખ્યાલમાં શ્રુત કે અવધિજ્ઞાન હોવું જોઈયે.

ઉત્તર :—પાછલા મનુષ્યભવમાં શીખેલ પૂર્વો આદિનું શ્રુતજ્ઞાન જાતિસ્મરણથી સ્મૃતિમાં આવી જાય છે. આ જ વાત ક્ષત્રિય રાજઋષિશ્વર માટે થવી સંભવે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૭૫ :—ભગવતી શ. ૧૩ અને ૧૪ માં નવ ઐવેયકમાં ત્રણ દષ્ટિ બતાવી છે, તો શું કારણ છે?

ઉત્તર :—અનેક સ્થળો ઉપર નવઐવેયકમાં મિશ્ર-દષ્ટિ વગર બે જ દષ્ટિ બતાવી છે. આ વાતમાં આચાર્યોનો મતભેદ પણ બહુયો નથી. અહિં ભલામણ દેવામાં જે પાઠ સંકેતો છે, તેમાં આનો ખુલાશો કરવો આવશ્યક હતો, પરંતુ તે રહી ગયો. આ અશુદ્ધિ ભલામણ દેતા અને લિપિ કરતા રહી ગઈ, એમ પ્રતીત થાય છે.

(કાળાંતરમાં બહુશ્રુત શ્રમણ શ્રેષ્ઠે પણ ત્રણ દષ્ટિ હોવાનો સ્વીકાર કર્યો હતો અને આ જ માન્યતા વધારે ઉપયુક્ત લાગે છે—ડોશી.

પ્રશ્ન ૧૦૭૬ :—તેજો-લેશ્યા મનુષ્ય, તિર્યંચ, પૃથ્વી, પાણી, અને વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે? ગમ્માના થોકડાથી વિરોધ તો નથી આવતો ?

ઉત્તર :—તેજો-લેશ્યાવાળા મનુષ્ય, તિર્યંચ, તેજોલેશ્યામાં કાળ કરીને પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. જે ઉત્પન્ન થવું મનાય તો આગમથી વિરોધ આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૭૭ :—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૫ માં અધ્યયનની ૧૨ મી ગાથાનો શબ્દાર્થ અને ભાવાર્થ બરાબર છે શું ?

ઉત્તર :—ઉત્તરાધ્યયનના ૧૫ માં અધ્યયનની ૧૨ મી ગાથાનો જે શબ્દાર્થ શ્રીમાન પં. ઘેવરચંદ્રજી સા. બાંકિયા (વીરપુત્ર) એ કર્યો છે, તે બરાબર લાગે છે.

ભાવાર્થ :—ગૃહસ્થને ત્યાંથી જે કંઈ-આહાર-પાણી અને અનેક પ્રકારના આદિમ, સ્વાદિમ, પ્રાપ્ત કરીને જે બાળવૃદ્ધાદિ સાધુઓ ઉપર અનુકંપા (ઉપકાર) કરે છે, મન, વચન, અને કાયાને, વશમાં રાખે છે, તે ભિક્ષુ છે, તો કોઈ આ ગાથાનો અર્થ નિમ્ન પ્રકારે પણ કરે છે—

“ જે કંઈ આહારાદિક ગૃહસ્થીઓ પાસેથી પામીને જે સાધુ તે દાતારોનો (ત્રિવિદ્ધે) ત્રિવિધે કરી (નાણુંકંપે) ઉપકાર ન કરે એટલે સાધુ મુધાજીવી હોવાથી તેમનો સાંસારિક ઉપકાર કરવાનું ઈચ્છે નહિ. (સ) તે (મળ વચ કાય સંવુડે) મન, વચન, અને કાયાએ કરી સારી રીતે સંવર પાળવાવાળા સંતો (ભિક્ષુ) ભિક્ષુ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૭૮ :—સિદ્ધોના સ્વભાવ પર્યાયનો પલટો કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર :—જે શક્તિના નિમિત્તથી દ્રવ્ય સદા એક સમાન રહે અને જેની પર્યાય હંમેશા બદલતી રહે, તેને દ્રવ્યત્વ ગુણ કહે છે. આ ગુણ બધા દ્રવ્યોમાં મળે છે. સિદ્ધ પણ જીવદ્રવ્ય છે. એથી સિદ્ધોમાં દ્રવ્યત્વ ગુણ હોવાથી પર્યાય પણ નિરંતર પલટાતી (બદલાતી) રહે છે. અર્થાત્ ષડગુણ હાનિ-વૃદ્ધિ રૂપ અશુદ્ધિ પર્યાયની પ્રવૃત્તિ બધા દ્રવ્યોમાં હોવાથી સિદ્ધોને પણ હોય છે, એમ સમજવું જોઈયે.

પ્રશ્ન ૧૦૭૯ :—અલોકમાં સ્વભાવ અને વિભાવ-પર્યાય છે કે નહિ ? જો છે, તો કેવી રીતે સમજવું ?

ઉત્તર :—અશુદ્ધિ ગુણના વિકાર રૂપ સ્વભાવ પર્યાય બધા દ્રવ્યોમાં હોવાનાં કારણે આ અશુદ્ધિ રૂપ સ્વભાવ પર્યાય અલોકાકાશમાં પણ સમજી લેવી અને વિભાવ પર્યાય તો કેવળ જીવ અને પુદ્ગલોમાં જ હોય છે. એથી અલોકાકાશમાં નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૮૦ :—ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અને આકાશાસ્તિકાયની સ્વભાવ પર્યાયનો પલટો કેવી રીતે થાય છે ? ષડગુણ હાનિ-વૃદ્ધિ કેવી રીતે થાય છે ? આનો ઉદાહરણ સહિત ખુલાસો કરશો જી.

ઉત્તર :—ધર્માસ્તિકાય આદિ ત્રણેય પર્યાયનું પલટવું આગમ પ્રમાણથી જ માની શકાય છે. જેમ કહેલ પણ છે કે—

“ સુક્ષ્મા ઉવાગ્ગોચરા પ્રતિક્ષણં વર્તમાના આગમા પ્રમાણ્યાદ્ભ્યુ પગમ્યા ” અશુદ્ધિ તથા પર્યાયની હાનિવૃદ્ધિ ઉપર પૂર્વાચાર્યોએ જલકલ્પલોનું ઉદાહરણ નિમ્ન પ્રકારે દિધેલ છે—

“અતાચનિધને દ્રવ્યે, સ્વપર્યાય : પ્રતિક્ષણમ્ ।
ઉમ્મમ્મજ્જન્તિ નિમ્મજ્જન્તિ, જલકલ્લોલ વજ્જલે ॥૧॥

પ્રશ્ન ૧૦૮૧ :—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ૨૬ ગાથા ૪૦ માં દિવસ સંબંધી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના ત્રણ અતિચાર ચાલ્યા છે અને ગાથા ૪૮ માં રાયસી સંબંધી પ્રતિક્રમણમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ આ ૪ અતિચાર ચાલ્યા છે અને વર્તમાનમાં પણ ૪ બોલાય છે, આનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર :—“રાત્રિ ભોજન ત્યાગ રૂપ” તપાચાર સાધુને રાતે જ હોય છે, એમ ન સમજવું, કેમકે સ્વાધ્યાય, ધ્યાન આદિ રૂપ તપાચાર સાધુને દિવસ અને રાત ચાલુ જ રહે છે, એથી બધા અતિચારોની આલોચના દિવસ અને રાત્રિના પ્રતિક્રમણમાં પ્રભુ આશા અનુસારે કરવી આવશ્યક છે.

મુખ્ય રૂપે પ્રતિક્રમણનો અમુક પાઠ તો દિવસથી અને અમુક પાઠ રાત્રિથી અને અમુક બન્નેથી સંબંધ રાખે છે, પરંતુ રાયસી-દેવસી પ્રતિક્રમણમાં બધા પાઠોનું ચિંતન કરવું અનિવાર્ય બતાવ્યું છે. આ રીતે પણ બધા અતિચારોની શુદ્ધિ માટે રાયસી દેવસી પ્રતિક્રમણમાં ચિંતન કરવું સિદ્ધ થાય છે. રહીવાત ૪૦મી ગાથામાં ત્રણ અને ૪૮મી ગાથામાં ચારેય અતિચારોનું ચિંતન કરવાનું કેમ બતાવ્યું છે તો તેનું સમાધાન નિમ્ન પ્રકારે થાય છે—

જ્ઞાનાચારાદિ જે પંચાચાર છે, તેનો સમાવેશ જ્ઞાનાચાર જે ત્રણ તથા ચાર ભેદોમાં પણ હોઈ શકે છે. એથી ત્રણ તથા ચાર ભેદોમાંની આલોચનાથી બધા અતિચારોની આલોચના સમજી લેવી જોઈયે.

પ્રશ્ન ૧૦૮૨ :—ભરત ચક્રવર્તીને દેશ સાધવા માટે ૬૦ હજાર વર્ષ લાગ્યા છે, ત્યાર પછી ગ્રામ્હી અને સુંદરીએ દીક્ષા લીધી, એમ હમણા સુધી સાંભળ્યું છે. અને ઋષભદેવ ભગવાન ૧૦૦૦ વર્ષ સુધી છદ્મસ્થ રહ્યા, તો પ્રથમ શિષ્યા કેવી રીતે બની ?

ઉત્તર :—“વંશી સુંદરી પામોક્ષ્વાઓ” આ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞિતના પાઠમાં તો ગ્રામ્હી-સુંદરી મહાસતિઓને પ્રમુખ મહાસતિઓ બતાવી છે. આથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે અન્ય બધી સતિઓથી આની દીક્ષા પહેલા થઈ હતી. તથા કથાકાર તો સુંદરી મહાસતીનો દીક્ષા સમય ભરત મહારાજના ખંડ-સાધવાની પછીનો બતાવે છે. તે આ પાઠથી બરાબર લાગતો નથી, પરંતુ પહેલા દીક્ષા થવી સંગત છે.

પ્રશ્ન ૧૦૮૩ :—મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મૂળ ગુણ-ઉત્તર ગુણ પ્રતિસેવી સાધુ દરેક સમયે હોય છે કે નહિ ? અને નિયંત્રા પ્રતિસમય કેટલા સમજવા જોઈયે ?

ઉત્તર :—મૂળ-ગુણ-ઉત્તરગુણના પ્રતિસેવી સાધુ મહાવિદેહમાં દરેક સમયે હોય છે. પુલાક અને નિગ્રથ સિવાય શેષ નિગ્રંઠ દરેક સમયે હોય છે, એમ સમજવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૦૮૪ :—ધર્મરૂચિ અણુગારના ધર્મ-ગુરુજીને કયું જ્ઞાન હતું, કે જેથી તે તેના ઉત્પન્ન થવા આદિની વાત જાણી શકયા ?

ઉત્તર :—“ ધમ્મઘોસા થેરા પુવ્વગણ ઉવ્વઓગં ગચ્છંતિ....” આ પાઠથી સ્પષ્ટ છે કે ધર્મઘોષ સ્થવિરે પૂર્વોના જ્ઞાનમાં ઉપયોગ લગાવી બધું વૃતાંત જાણ્યું હતું.

પ્રશ્ન ૧૦૮૫ :—સર્વાર્થસિદ્ધના દેવતાના ભવનોમાં એક જ દેવતા રહે છે કે અનેક ?

ઉત્તર :—સર્વાર્થસિદ્ધના ભવનોમાં અનેક દેવ હોવાથી જ ત્યાંના દેવોની સંખ્યા-પૂર્તિનો હિસાબ બેસી શકે છે, અન્યથા નહિં. એથી પ્રત્યેક ભવનમાં અનેક દેવ હોવાનો સંભવ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૮૬ :—શ્રાવક, અભયદાન, અનુકંપાદાન વગેરે જે પણ દે છે, તે કયા વ્રતમાં સમજવા ?

ઉત્તર :—વ્રતની દ્રષ્ટિથી મુખ્યરૂપે પ્રથમ વ્રતમાં અને ગૌણ રૂપે ઉપભોગ-પરિભોગાદિ વ્રતમાં સમજવાં જોઈએ. પુણ્ય બંધના કારણમાં પણ આવી શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૮૭ :—૯૮ બોલના અદ્ય બહુત્વના ૪૨, ૪૩, ૪૪ બોલ એકાંત “સળી” સંજ્ઞી કહ્યા, તો એક તિર્યંચણીના અસંખ્યાતા પુત્ર કેમ થાય ? અને અસંજ્ઞી કહે તો ૪૯ મો અસંખ્યાતમો બોલ કેવી રીતે બેસે ? કારણ કે તિર્યંચણીથી દેવતા અસંખ્યાત ગુણ છે અને આ ત્રણેય બોલ તેના પછી આવ્યા છે.

ઉત્તર :—સ્ત્રી અને પુરૂષ વેદ વાળા તિર્યંચાને વચ્ચે-વચ્ચે નપુંસકવેદનો ઉદય હોઈ શકે. નપુંસક વેદનો ઉદય અનેક સ્ત્રી-પુરૂષોને હોવાના કારણે, તે સ્ત્રી અને પુરૂષ હોવા છતાં પણ તે ઉદયની અપેક્ષાએ નપુંસક ગણાય છે. તિર્યંચમાં આ વાત વિશેષ રૂપે છે. એથી સંજ્ઞી તિર્યંચની અપેક્ષાએ આ બોલ બેસે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૮૮ :—આત્માની શાશ્વતતાના સંબંધમાં—

પાંચ તત્ત્વ-પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, આદિ જૈન દર્શન અનુસારે પણ સજીવ છે. એથી આનાથી સજીવ આત્માની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ અમાન્ય કેવી રીતે ? તથા આ પાંચ તત્ત્વોના વિનષ્ટ થઈ જવા પર આત્માનો પણ સદ્ભાવ કેવી રીતે રહે છે ? આ રીતે આત્મા સાદિસાન્ત પણ સિદ્ધ કરી શકાય છે.

કેટલાક ઉદાહરણ—જેમ-બે વિદ્યાર્થીઓ એક સાથે સમાન શ્રમ

કરવા છતાં પણ એક થોડાક પરિશ્રમથી જ સફળ થઈ જાય છે અને બીજો કંઈ પણ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તથા એક નવજાત શિશુ જન્મ લેતાં જ સ્તન-પાન કરેછે. તેનું ઉદાહરણ દેવાય છે, આ વિશે મારો વિચાર આ છે કે- પ્રથમ ઉદાહરણમાં માતા-પિતાના રજ-વીર્યના અંશ જ કમજોર વિદ્યાર્થીઓ માં એવા રહ્યા હોય કે જેથી તેના બૌદ્ધિક વિકાસના તંતુ પૂર્ણ થઈ શક્યા નહિ. તથા નવ જાત શિશુ પોતાના મોઢાથી માતાના સ્તનને સ્પર્શ કરે છે, જેથી, સ્તનમાંથી દૂધ નીકળવા લાગે છે અને આ જ રીતે સ્તનને દબાવવાથી દૂધ મળતું રહે છે. પૂર્વ કાળમાં આત્માનો સફલાવ આથી સિદ્ધ કરાય છે. આના સિવાય કેટલાક વ્યવસાયીઓના ઉદાહરણ પણ પ્રસ્તુત કરાય છે. એક વ્યવસાયી વધારે પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ ધનાઢય બની શકતો નથી. આ વિશે મારો વિચાર છે કે વધારે પરિશ્રમ કરવા વાળાની ધન કમાવવાની યોજના કંઈક દોષ પૂર્ણ હશે. નીચ-ઉંચ ગોત્રને પણ કહીને આત્માના પૂર્વ ભવની સિદ્ધિ કરાય છે, પરંતુ નીચ-ઉંચ ગોત્રમાં જન્મ, એ તો સમાજ અને જાતિની વિષમતાઓ સમાજ વડે નિર્મિત છે.

પરલોકની સિદ્ધિનો પ્રશ્ન પણ આ જ વિશે છે—

પરલોક, આ લોકની જેમ પ્રત્યક્ષ ન હોવાથી પ્રમાણિક કેવી રીતે મનાય ? પરલોકરૂપ આત્માઓ પોતાના સંબંધિઓને પોતાના પ્રિયજનો રૂપ પુણ્ય-પાપના શુભાશુભ કર્મ-ફળોથી સાવધાન કેમ કરતા નથી ? જેથી તે પોતાના પ્રિયજનોને નરકની નારકીય યાતનાઓથી બચાવીને દેવલોકની સન્મુખ કરી શકે ?

ઉત્તર :— જે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ રૂપ પાંચ મહાભૂત માને છે, તે આમાં જીવ (આત્મા) માનતા નથી. જૈન દર્શન આકાશને નિર્જીવ અને શેષ આરેયમાં જીવ માને છે. જે ભૂતોમાં જીવ (ચેતના) માનતા જ નથી, તો એવી સ્થિતિમાં તેમાં જીવ ઉત્પન્ન જ કેમ થશે ? જૈન માન્યતાથી આરેયમાં જીવ પહેલાથી જ છે. તો પછી તેનાથી નવીન જીવોત્પત્તિ થઈ, આ તો મનાય જ કેવી રીતે ? અર્થાત્ તે જીવ જ હતા, નવા જીવ ઉત્પન્ન થવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી રહ્યો. હા, તે ભવને છોડીને અન્ય ભવોમાં જીવ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પરંતુ પહેલાના જીવનો નાશ અને નવા જીવની ઉત્પત્તિ ક્યારેય પણ થઈ શકતી નથી. નાશ અને ઉત્પત્તિ શરીરના તે-તે આકારોની જ થાય છે. અનેક જીવોનો એક જીવ અને એકના અનેક જીવ ક્યારેય પણ થઈ શકતા નથી. પૃથ્વી આદિ બધા ભૂતોથી થોડા-થોડા જીવ આવીને તેની એક આત્મા થઈ શકતી નથી. એથી ભૂતો આદિથી આત્મા થવી અમાન્ય કરી છે. પૃથ્વી આદિ ષટ્કાયમાં અનેક જીવ છે, તેનું કાય-પરિવર્તન થતું જ રહે છે.

તત્વ પૃથક થવાને જ ભૂતોનો વિનાશ માનતા હશે? અલગ-અલગ ભૂત (જીવ) તો રહે જ છે.

આત્મા અમૂર્ત છે, તેનો નાશ ક્યારેય પણ થતો નથી. જેમ-મકાન નાશ થવા છતાં પણ તેના આકાશનો નાશ થતો નથી. તેમ જ કાયનો નાશ થવા છતાં જીવ (ચેતના) નો નાશ થતો નથી.

જે પદાર્થને જાણવા વાળો છે, તે જ જીવ છે અર્થાત્ જ્ઞાન શક્તિને જ જીવ માનેલ છે. જીવનું ધ્યાન કયાંય બીજે હોય અને શરીર ત્યાં જ હોવા છતાં પણ તેને જ્ઞાન થતું નથી કે આ શું છે, શું કહી રહ્યો છે આદિ. જીવ કાનથી શબ્દનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ રૂપાદિનું નહિ. નેત્રોથી રૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ શબ્દ, ગંધાદિનું નહિ. આ જ રીતે નાસિકા આદિ શેષ ઇન્દ્રિયોથી પણ ગંધાદિ એક-એકનું જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ જીવને તો શબ્દ આદિ પાંચેયનું જ્ઞાન થાય છે. એથી શરીર અને ઇન્દ્રિયોથી આત્મા ભિન્ન પદાર્થ છે. જેમ કહ્યું પણ છે કે—

છે ઇન્દ્રિય પ્રત્યેક ને, નિજ-નિજ વિષયનું જ્ઞાન ।

પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયનું, પણ આત્માને જ્ઞાન ॥ ૧ ॥

મારું શરીર સારું, દુખળું, બહુ, વગેરે કહે છે, તો આ શબ્દોથી પણ શરીરથી ભિન્નતાનો આત્માને યોગ થાય છે. કોઈ દુખળા શરીરમાં બુદ્ધિ વધારે અને સ્થૂળ (જડા) માં થોડી હોય છે. આથી પણ શરીરથી જીવની ભિન્નતા પ્રગટ થાય છે. જેમકે કહ્યું પણ છે કે—

પરમ બુદ્ધિ કૃશ દેહમાં, સ્થૂળ દેહ મતિ અદ્ય ।

દેહ હોય જો આત્મા, ઘટે ન એમ વિકલ્પ ॥ ૧ ॥

આત્માની શંકા કરવા વાળો સ્વયં આત્મા જ છે. અન્ય નહિ. જેમ-કહ્યું પણ છે કે—

આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ ।

શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ ॥ ૧ ॥

સાપ આદિમાં કોષાદિની તારતમ્યતા, બીલાડી દેહગરોળી આદિમાં કંપટ અને હિંસાદિના ભાવ તથા સહાચારીના અસહાચારી અને અસહાચારીના સહાચારી સંતાન આદિ, આ વિચિત્રતાઓ પૂર્વ-જન્મના સંસ્કારોના કારણે દેખાય છે. જેમકે-કહ્યું પણ છે કે—

કોષાદિ તારતમ્યતા, સર્પાદિકની માંય ।

પૂર્વ જન્મ સંસ્કાર તે, જીવ નિત્યતા ત્યાંય ॥ ૧ ॥

પૂર, ભુકંપ, જવાળામુખી, ટ્રેન, મોટર, હવાઈ-જહાજ, વિદ્યુતપાત, ઇલેક્ટ્રીક, આદિની દુર્ઘટનાઓમાં પણ કર્મ અનુસારે અંતર રહ્યા કરે છે. અમુક જીવના જન્મ પછી ઘરનું સંપન્ન-નિર્ધન થઈ જવું, તથા આંધળા બહેન મુંગા, કોઠ આદિ રોગિઓના દશ્યથી પણ પૂર્વ સંચિત કર્મનું હોવું સિદ્ધ થાય છે. જેમ કહ્યું પણ છે કે—

સંપત વિપત સુખી દુઃખી, મુઠ ચતુર સુબલુ ।

નાટક કર્મના બાણિયે, જગ નાના વિધાન ॥ ૧ ॥

મનુષ્યની અપેક્ષા પશુ, પક્ષી, કીડી, પતંગ વગેરે આકાર-પ્રકારથી ભિન્ન હોવાથી આને પણ પરલોકમાં ગણ્યા છે. તિર્યંચ લોક તો મનુષ્ય લોકની જેમ પ્રત્યક્ષ પણ દેખાય છે. આ એક પરલોકની પ્રત્યક્ષતાથી અન્ય નરકાદિ પરલોકની પણ પ્રતીતિ થાય છે. સંક્ષેપમાં આ જ કહેવું છે કે કોઈ પણ દ્રવ્યનો ક્યારેય નાશ થતો નથી, કેવળ પર્યાય (અવસ્થા-હાલત)માં જ પરિવર્તન થાય છે. જેમ કે-કહ્યું પણ છે કે—

આત્મા દ્રવ્યે નિત્ય છે, પર્યાયે પલટાય ।

આળાદિ વય ત્રણનું, જ્ઞાન એકને થાય ॥ ૧ ॥

ક્યારે કોઈ વસ્તુનો, કેવળ હોય ન નાશ ।

ચેતન પામે નાશ તો કેમાં ભળે તપાસ ॥ ૧ ॥

નારક પરતંત્ર છે. તેમાં અહિયા આવવાની શક્તિ પણ નથી. અને જો હોય તો આવવા પણ કોણ દે? દેવ, સુખોમાં વ્યસ્ત રહે છે, આવવાનો વિચાર કરતા-કરતા જ અહિનું અદ્ય આયુ પૂર્ણ થઈ જાય છે. તથા ત્યાંનો નવો પ્રેમ જોડાયેલ હોય છે. ઇત્યાદિ કારણોથી પ્રાયઃ આવતા નથી, પરંતુ લોક તો પ્રત્યક્ષ તથા અનુભવ સિદ્ધ પણ છે.

કોઈ-કોઈની પાસે આ યુગમાં પણ દેવ આવે છે, જેમકે-શ્રી યુનીલાલજી મ. સા. તથા મહાસતી શ્રી પાનકુંવરજી આદિના પાસે આવ્યા પણ હતા. વર્તમાન યુગમાં પણ કોઈ કોઈ જીવને બાદ્યકાળમાં જ જાતિ સ્મરણ થયું સાંભળવામાં આવે છે, જેથી તેણે પોતાના પાછલા ભવની વાત (દાટેલ-ધનાદિ) બતાવેલ આથી પણ પરભવની સિદ્ધિ થાય છે.

આચારાંગનું પહેલું અધ્યયન, સૂત્રકૃતાંગનું ૧-૧૨ અને ૧૭ મું અધ્યયન, રાયખ-સેણીના જીવ વિષયક પ્રશ્નોત્તર, આ બધા ટીકાયુક્ત કે ટીકાનું ભાષાંતર હોય, તો તથા નંદી સૂત્રની જીવ વિષયક ટીકા તથા દ્રવ્ય સંગ્રહ, જીવવિચાર, પ્રમાણ નય તત્ત્વ લોકા-લંકાર, સ્વાદ્વાહ-મંજરી, પ્રમેયકમલ-માર્તંડ, નય ચક્ર વગેરે ગ્રંથ પણ આના માટે જોવા લાભપ્રદ પ્રતીત થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૮૯ :—અર્ધ-પુદ્ગલ-પરાવર્તન કોને કહે છે ?

ઉત્તર :—ઔદારિક, વૈકિય વગેરે ૭ પુદ્ગલ પરાવર્તન ભગવતી સૂત્ર શ. ૧૨-૩-૪ માં બતાવ્યા છે. દરેક પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં અનંતકાળ-અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી અવશ્ય લાગી જાય છે, પરંતુ બધાથી વધારે કાળ વૈકિય પુદ્ગલ-પરાવર્તન થવામાં લાગે છે. જેટલો કાળ વૈકિય પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં લાગે છે, તેના અર્ધા કાળને અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કહે છે. આ અર્ધપુદ્ગલ-પરાવર્તનની પણ અનંત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬૦ :—જંબુદ્વીપનું પરિમાણ શાશ્વત યોજનથી છે કે અશાશ્વતથી? જો શાશ્વતથી છે, તો ભરત ક્ષેત્રની ગંગા સિંધુ કઈ સમજવી જોઈએ? બધી શાશ્વત છે અને સમુદ્રમાં મળતા સમયે દરેક યોજનનો પટ કહ્યો છે. શાશ્વતથી રા. લાખ કોસ થાય છે, તો આવડો પટ તો દેખાતો નથી અને નાના ખંડોને સાધવા સેનાપતિએ ચર્મ-રત્ન વડે પાર કરી હતી, તો ક્યાં તો ચર્મ-રત્ન અને ક્યાં આજના સાધન? જો આને ન માનીયે, તો ક્ષુદ્ધક ખંડોમાં બખ્ખર જે નયવનાદિ દેશ તો સેનાપતિએ જ સાધ્યા છે, ઈત્યાદિ શંકાઓનું સમાધાન કરવાની કૃપા કરશેજી.

ઉત્તર :—જંબુદ્વીપ અને ગંગા-સિંધુ નદીનું પરિમાણ શાશ્વત યોજનથી જ બતાવ્યું છે, આ નદીઓ સમુદ્રમાં જ્યાં મળી છે, ત્યાંનો પટ તો દરેક યોજનનો છે, પરંતુ અહિંયા એવડો નથી.

પ્રમાણ આંશુલથી દરેક યોજનના રા. લાખ કોસ ઉચ્છેદ આંશુળથી થાય છે, હમણાના કોસોથી નહિ. હમણાના કોસ તો ઉચ્છેદ આંશુળના કોસથી મોટા છે. અર્ધ પાંચમા આરાના મનુષ્યોના કોસ ઉચ્છેદ આંશુળના સમજવા જોઈએ.

ખાસ ગંગા અને સિંધુ ક્યાં છે, આની પૂરી જાણકારી મને નથી. તેનો પટ તો નાના સમુદ્રની જેમ દેખાતો હશે. જેમ-એક જ નામના અનેક ગામ, દ્વીપ, સમુદ્ર, મનુષ્ય વગેરે મળે છે, તેમજ ક્ષુદ્ધક ખંડોમાં પણ, સિંહલ, બખ્ખર વગેરે નામ વાળા દેશ હોવામાં કોઈ વાંધો દેખાતો નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૬૧ :—નવ નિધાનથી ચક્રવર્તીને બધી વસ્તુઓ મળે છે, તો નિધાનની આરાધના તો પાછળથી કરે છે, બીજી વાત, સેનાપતિ, ગાથાપતિ અને પુરોહિત, ચક્રવર્તીના નગરમાં ઉત્પન્ન થાય તેમ લખ્યું છે. તેની નિધાનમાં પણ ઉત્પત્તિ લખી છે. આ વાત કેવી રીતે સમજવી? એમ જ ચક્રાદિ રત્નોનું સ્થળ, આયુધ શાળા, તથા શ્રીધર લખ્યું છે, આનો પણ ખુલાશો લખાવશે જી.

ઉત્તર :—સેનાપતિ વગેરે પાંચેન્દ્રિય રત્ન અને ચક્રાદિ એકેન્દ્રિય રત્ન નિધાનમાં ઉત્પન્ન નથી થતા, પરંતુ સર્વ રત્ન નામના ચોથા નિધાનના પુસ્તકોમાં જે ચક્રવર્તીના ૧૪ રત્ન ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું સ્વરૂપ (ઉત્પત્તિ સ્થાન, લક્ષણ, ગુણ) વગેરેનું વર્ણન વિસ્તૃત રૂપે બતાવેલ હોય છે. શેષ નિધાનોના પુસ્તકોમાં પણ અલગ-અલગ વસ્તુઓનું સારી રીતે વર્ણન દીધેલ હોય છે. એટલે ચક્રવર્તીની ઉપયોગી બધી વસ્તુઓનું સ્વરૂપ જાણવા-ઓળખવા આદિના બધા સાધન તેમાં ઉપલબ્ધ રહે છે, એમ સમજવું.

પ્રશ્ન ૧૦૬૨ :—પ્રથમ ભરત ચક્રવર્તીને સ્થળે-સ્થળે અઠમ કરવાની વિધિ કોણ બતાવે છે? આ અવસર્પિણીમાં પહેલા કોઈ ચક્રવર્તી તો થયા નથી?

ઉત્તર :—ચક્રવર્તીને બે હજાર દેવતાઓ અંગ સેવક હોય છે અને તે સ્વયં અતિ-નિર્મળ બુદ્ધિવાળા હોવાના કારણે જ્યાં તેને અઠમાદિ કરવાનો રિવાજ હોય છે, ત્યાં કોઈ પણ ભૂલ વગર તેવી જ બુદ્ધિ (વિચાર ધારા) ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એથી તેને કોઈના દ્વારા વિધિ જાણવાની આવશ્યકતા જ રહેતી નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૬૩ :—શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૩૪ મા અધ્યયનમાં નામ અને ગોત્રની સ્થિતિ જઘન્ય ૮ મુહૂર્તની કહેલ છે, તો તે કઈ અપેક્ષાથી છે?

ઉત્તર :—યશોકીર્તિનામ અને ઉચ્ચગોત્રની અપેક્ષાએ નામ અને ગોત્ર કર્મની જઘન્ય સ્થિતિ ૮ મુહૂર્તની ઉત્તરાધ્યયનના ૩૩ મા અધ્યયનમાં બતાવી છે. આનું સ્પષ્ટીકરણ પન્નવણા પદ ૨૩ ઉદ્દેશ ૨ થી થાય છે. નામ અને ગોત્ર કર્મની પ્રકૃત્તિઓની અપેક્ષાએ બધાથી ઓછી જઘન્ય સ્થિતિ આ બે પ્રકૃત્તિઓની જ બતાવી છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬૪ :—તીર્થંકર અને કેવળી સંવત્સરીનો ઉપવાસ કરે છે કે નહિ?

ઉત્તર :—તીર્થંકર અને કેવળી સંવત્સરી સિવાય બીજા સમયે પણ ઉપવાસ કરે છે, સંત્રારો કરે છે, છદ્મસ્થો માટે (મને પરિસિદ્ધ સહન કરતા જોઈને અન્ય છદ્મસ્થ પણ સહન કરશે-ઠાણાંગ ઠા. ૫ ઉ. ૧) પરિસિદ્ધ પણ સહન કરે છે. રાતે વિહાર આદિ પણ કરતા નથી. વ્યાવહાર રક્ષા કરે છે. તેમના માટે બનાવેલ આહારનો પણ તે કાલાપાકની જેમ નિષેધ જ કરે છે. ઇત્યાદિ વાતો તે સંયમ-વ્યવહાર અને મર્યાદાની રક્ષા માટે કરે છે, તેમ જ તેઓ સંવત્સરીનો ઉપવાસ પણ કરે છે, એવી સંભાવના છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬૫ :—શ્રાવક, નિરપરાધી નિર્પેક્ષ કીડીને મારી નાંખે છે, તો શું તેનું અહિંસા વ્રત ભાંગી જાય છે?

ઉત્તર :—પ્રથમ વ્રતનો ધારક શ્રાવક આવી પ્રવૃત્તિ કરે તો તેનું વ્રત ભાંગી જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬૬ :—શ્રાવકે લાખો મણુ પાણી ખેતરમાં પીવડાવે છે. અને એક પાવ જેટલું પાણી નિષ્પ્રયોજન નષ્ટ કરે છે. તેના વ્રતમાં દોષ લાગે છે શું? જો લાગે છે, તો કયા વ્રતમાં અને કેટલો દોષ લાગે છે?

ઉત્તર :—જો શ્રાવકે આઠમું વ્રત ધારણ કર્યું હોય, તે જો જાણી જોઈને નિષ્પ્રયોજન પાણીને નષ્ટ કરે છે, તો તેના આઠમા વ્રતમાં દોષ લાગે છે અને અનાચાર સુધી પહોંચી શકે છે, તથા લાપરવાહીના કારણે અર્થહંડથી પણ આગળ વધી જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬૭ :—સંત-મુનિરાજ નિષ્પ્રયોજન એકેન્દ્રિય વગેરે જીવોની હિંસા ઇચ્છાપૂર્વક કરી શકે છે શું ? નિષ્પ્રયોજન હિંસા કરવા વાળા મુનિનું પહેલું વ્રત ભાંગે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—મુનિ, હિંસા કરી શકતા નથી. જો કરતા હોય, તો મુખ્ય રૂપે પહેલાનો અને ગૌણ રૂપે અન્ય વ્રતોનો ભાંગ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬૮ :—સંત, સપ્રયોજન હિંસા કરી શકે છે કે નહિ ? જો કરી શકે છે, તો કયા પ્રયોજનથી ?

ઉત્તર :—સંત-મુનિરાજ સંપૂર્ણ હિંસાના ત્યાગી હોવાથી સપ્રયોજન પણ ઇચ્છા-પૂર્વક હિંસા કરી શકતા નથી. જો કરે, તો વ્રત ભાંગ થાય છે. એટલે શાસ્ત્રકારોએ કૃત-હિંસાદિ દોષોનું પ્રાયશ્ચિત ન કરવાવાળા પુણ્યક વગેરે નિષ્પ્રયોજને વિરાધક બતાવ્યા છે.

નીચે દીધેલ વિવરણથી આ પ્રસંગમાં વધારે સ્પષ્ટીકરણ થઈ જશે—

હિંસાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ સંયમ રક્ષાર્થે, નિર્માળતા, અપ્રતિબંધતા માટે સ્વાધ્યાય આદિ સાધારણ યોગ પ્રવૃત્તિ કરવી, પૂજન, પ્રતિલેખન, વિહાર, નદી ઉતરવી, પાણીમાં પડેલા સાધુ-સાધ્વીને બહાર કાઢવા અને અશક્ય પરિહાર રૂપ જે મળ મૂત્રાદિનો ત્યાગ, વર્ષાતા પાણી અને ધૂંવર આદિમાં કરવો ઇત્યાદિ કાર્યોને વિધિપૂર્વક કરવા છતાં પણ, જે એકેન્દ્રિય વગેરે જીવોની વિરાધના થાય છે, તેનું પણ તે વિધાન અનુસારે પ્રાયશ્ચિત ગ્રહણ કરે છે. અને તેમાં પણ વિવશતાનો અનુભવ કરે છે. જેમકે-ઉચ્ચ સંયમી ગૌતમ વગેરે આજુગારોએ પણ ભિક્ષા લીધા પછી હિંસાની આશંકા માત્રથી જ પ્રાય-શ્ચિત રૂપ ઈર્યાપથિક પ્રતિક્રમણ કર્યું છે. પરંતુ વરસતા પાણી, ધૂંવર આદિમાં ભિક્ષા, વિહાર, ધર્મોપદેશ વગેરે શક્ય-પરિહાર રૂપ કાર્યો માટે તો તેઓ જવાનું રોકી જ દે છે. (જતા જ નથી). આથી સ્પષ્ટ છે કે સાધુ ઇચ્છા પૂર્વક હિંસાદિ પાપ રૂપ કાર્ય કરી શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૦૬૯ :—અપવાદની પરિભાષા શી છે ?

ઉત્તર :—મુખ્ય વિધિમાં કોઈ ખાસ શાસ્ત્રોક્ત પ્રસંગો ઉપર જે છુટ બતાવી છે, તેને અપવાદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૦૦ :—અપવાદનું સેવન કઈ અવસ્થામાં થઈ શકે છે ?

ઉત્તર :—મળ-મૂત્ર ત્યાગ આદિ રૂપ જે અશક્ય-પરિહાર શાસ્ત્રોક્ત કાર્ય છે, તેમાં જ અપવાદનો આશ્રય છે, અન્યત્ર નહિ.

પ્રશ્ન ૧૧૦૧ :—ધર્મ પ્રચાર કરવા માટે જાણી જોઈને મુનિરાજ એકેન્દ્રિય વગેરે જીવોની હિંસા કરી શકે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—ધર્મ પ્રચાર માટે જાણી-જોઈને મુનિ એકેન્દ્રિય વગેરે જીવોની હિંસા કરી શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૦૨ :—ધર્મ પ્રચાર માટે સંત-મુનિરાજ આકાશ-વાણી-રેડિયો પ્રસારણમાં બોલી શકે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—આકાશવાણી પ્રસાર વગેરે ધ્વનિ-વર્ધક યંત્રોમાં બોલવું મુનિ-કલ્પથી વિરુદ્ધ છે.

પ્રશ્ન ૧૧૦૩ :—ધર્મ-પ્રચાર માટે સંત-મુનિરાજ, ટ્રેન, મોટર, સાયકલ, હવાઈજહાજ, ટ્રામ વગેરે સાધનોને કામમાં લઈ શકે છે શું ?

ઉત્તર :—ધર્મ-પ્રચાર માટે મુનિ, ટ્રેન વગેરે પ્રશ્ન-કથિત કોઈ પણ સાધનને કામમાં લઈ શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૦૪ :—ધર્મ પ્રચાર માટે રબરના પૈડાની ગાડી, જેમાં મશીન ન હોય, પરંતુ મનુષ્ય ખેંચીને લઈ જતા હોય, તેનો મુનિરાજ ઉપયોગ કરી શકે છે શું ?

ઉત્તર :—ધર્મ પ્રચાર માટે મનુષ્ય વડે ખેંચવામાં આવતી મશીન વગરની રબરના પૈડાની ગાડીનો પણ મુનિ ઉપયોગ કરી શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૦૫ :—મનુષ્ય અને તિર્યંચ, ગર્ભમાં વૈકિય કરે છે, અને ગર્ભમાં સંગ્રામ કરી શકે છે શું ?

ઉત્તર :—ભગવતી સૂત્ર શ. ૧ ઉ. ૭ થી સ્પષ્ટ છે કે ગર્ભમાં રહેલ સંજી પંચેન્દ્રિય જીવ, ચતુર્ગિણી સેના વૈકિય કરીને શત્રુની સાથે સંગ્રામ કરી શકે છે. તથા ઠાણાંગ સૂત્રના સ્થાન ૨ ઉ. ૩ થી સ્પષ્ટ છે કે-મનુષ્ય તિર્યંચ-ખન્નેચ ગર્ભમાં વૈકિય કરી શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૦૬ :—છાસમાંથી કાઢીને અલગ પાવમાં રાખવા પર માખણમાં અંતર્મુહૂર્તમાં જીવોની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે એમ કેટલાક કહે છે, તો તે ખરાબર છે શું ?

ઉત્તર :—બૃહત્કલ્પના ૫ મા ઉ. થી સ્પષ્ટ થાય છે કે-તેલ ઘી વગેરેની જેમ લાવેલ માખણ પણ સાધુ ૩-૪ પહોર સુધી માલીશ વગેરેના કામમાં લઈ શકે છે. જો આમાં અંતર્મુહૂર્ત પછી જીવોત્પત્તિ થવાનું શાસ્ત્રકાર માનતા હોત, તો આટલીવાર સુધી રાખીને માલીશ વગેરે કરવાની આજ્ઞા કેમ હેત ? તથા ત્યાં માખણને છાસ, ધોવાણ વગેરેમાં રાખવાનું વર્ણન પણ બતાવ્યું નથી. પિંગળી જવા આદિના લયથી છાસ, ધોવાણ આદિમાં રાખે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૦૭ :—મિથ્યાત્વી જીવોને સકામ-નિર્જરા થઈ શકે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—મિથ્યાત્વના અસંખ્ય પ્રકાર હોય છે. બીલકુલ હળવા મિથ્યાત્વ અને ભવ્યત્વના પરિપાક વાળા તથાવિધ સામગ્રીજન્ય યોગ્યતાના આધારે અનુકંપા આદિની પ્રકૃષ્ટ માત્રા અને સમકિતાભિમુખવાળાઓ સિવાય, મિથ્યાત્વીને સકામનિર્જરા થવાનો સંભવ નથી.

સેનપ્રશ્ન ૧૭ માં મિથ્યાત્વીની જે સકામ નિર્જરા સ્વીકારી છે ત્યાં પણ એવા જીવોની અપેક્ષા જ સમજવી. આવા જીવો તો અન્ય મિથ્યાત્વી જીવોની અપેક્ષાએ ઘણા અદ્ય હોય છે, તેથી તેને નગણ્ય કરીને સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને જ સકામ નિર્જરા થવી બતાવી છે.

પ્રશ્ન ૧૧૦૮ :—અગ્યારમા ગુણસ્થાનમાં વર્ધમાન આદિ ત્રણેય પરિણામોમાંથી કેટલા હોય છે ?

ઉત્તર :—ભગવતી શ. ૨૫ ઉ. ૬ માં નિર્વચિત્તા અવસ્થિત પરિણામની સ્થિતિ જ. એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદૂર્તની બતાવી છે. એથી અગ્યારમા ગુણ સ્થાનમાં એક અવસ્થિત પરિણામ જ હોવો સંભવ છે.

પ્રશ્ન ૧૧૦૯ :—સમ્યક્ત્વના અતિચારોમાં પર-પાખંડી પ્રશંસા અને પર-પાખંડ સંસ્તવ આવ્યું છે, અહિંયા પૂછવું આ છે કે પાખંડની સાથે ‘પર’ વિશેષણ છે, આથી પ્રશ્ન થાય છે કે શું ‘સ્વ પાખંડ’ પણ હોય છે ? ‘પર’ શબ્દ ‘સ્વ’ની અપેક્ષા રાખે છે, સ્વ પાખંડી પણ હોય છે. આથી જ “પર” વિશેષણ લગાવીને તેના સંગ ત્યાગનું વિધાન થયું છે. હવે પ્રશ્ન થાય છે કે સ્વ પાખંડી કોણ છે ?

જો પર પાખંડીના સ્થળે અન્ય તીર્થી, મિથ્યાત્વી કે સામાન્ય રૂપથી ‘પાખંડી’ શબ્દ હોત, તો શું વાંધો હતો ? આનંદ પ્રકરણમાં ‘અણજતિય’ આવ્યું જ છે.

ઉત્તર :—પાસંડ (પાખંડ) શબ્દનો અર્થ અનુયોગદ્વારની ટીકામાં વ્રત પણ બતાવ્યો છે. એથી પાખંડ શબ્દથી સર્વજ્ઞ પ્રણીત સિવાય ૩૬૩ મતાવલંબી આવી બાય છે. સ્વ પાખંડીમાં પ્રભુ આજ્ઞાવતી સમજવા જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૧૧૦ :—જ્યોતિષીના બે ઇન્દ્ર-૧ ચંદ્ર અને ૨ સૂર્ય, પરંતુ ચંદ્ર અને સૂર્ય તો અનેક છે—ચલ અને અચલ. ત્યારે આ બે ઇન્દ્ર કયા છે ? બાકીના ચંદ્ર અને સૂર્ય કઈ શ્રેણીના છે ?

ઉત્તર :—એમ તો બધા ચંદ્ર અને સૂર્ય ઇન્દ્ર છે, પરંતુ જાતિ માત્રનો આશ્રય લઈને જ્યોતિષિઓના બે ઇન્દ્ર-ચંદ્ર અને સૂર્ય બતાવ્યા છે. એવો ભાવ ઠાણાંગ સૂત્રના બીજા ઠાણાના ૩ ઉ. ની ટીકાથી નિકળે છે,

પ્રશ્ન ૧૧૧૧ :—દેવલોકમાં જે પાણી છે, તે અપકાયમય છે, પરંતુ ત્યાં અપકાય આવી ક્યાંથી? કેમકે ત્યાં વર્ષા તો થતી નથી, તો પછી પાણીની આવક ક્યાંથી થાય છે? ત્યાં જે વસ્ત્ર છે, તે વનસ્પતિના બનેલ છે શું?

ઉત્તર :—જે રીતે મનુષ્ય ક્ષેત્રના પક્ષ, મહાપક્ષ વગેરે દ્રહોમાં અને બહારના સમુદ્રોમાં અપકાયના જીવ અને પુદ્ગલોનો ગ્રયોપચય થઈને પોતાની મેળે જ (આપોઆપ) અપકાય પેદા થતી રહે છે, તે જ રીતે દેવલોકમાં પણ વરસાદ વગર અપકાયની ઉત્પત્તિ થાય છે. વૈકિંચ વસ્ત્રો સિવાય જે ત્યાં સ્વાભાવિક વસ્ત્ર છે, તે પૃથ્વીકાયના છે.

પ્રશ્ન ૧૧૧૨ :—જાતિસ્મરણ જ્ઞાન મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ થઈ શકે છે શું?

ઉત્તર :—જાતિસ્મરણ, મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે, એથી મિથ્યા દ્રષ્ટિને પણ થઈ શકે છે. સમ્યગ્-દૃષ્ટિનું જાતિસ્મરણ, મતિજ્ઞાનમાં અને મિથ્યાદૃષ્ટિનું મતિઅજ્ઞાનમાં છે.

પ્રશ્ન ૧૧૧૩ :—અપવાદની પરિભાષા શી છે?

ઉત્તર :—મૂળ નિયમની રક્ષા માટે સંકટ આવવા પર અન્ય માર્ગ ગ્રહણ કરવો-અપવાદ છે. જેમ-સાધુએ નદી ઉતરવી આદિ. (બૃહત્કંઠપનિર્ચુક્તિ ગાથા ૩૧૬, સ્યાદ્વાદ મંજરીની કારિકા ૧૧ ટીકા) જૈન સિદ્ધાંત પ્ર. પૃ. ૨૫.

પ્રશ્ન ૧૧૧૪ :—અપવાદમાં કાર્ય કરવા વાળાઓને શું પ્રાયશ્ચિત આવે છે?

ઉત્તર :—અપવાદ વિભિન્ન પ્રકારના હોય છે. અને તેના પ્રાયશ્ચિત પણ અલગ-અલગ પ્રકારના હોય છે, તથા કોઈ કોઈ અપવાદનું પ્રાયશ્ચિત પણ હોતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૧૫ :—ધ્વનિવર્ધક-યંત્રની અપવાદની સ્થિતિ શી હોઈ શકે છે?

ઉત્તર :—ઠાણાંગના ૧૦ મા ઠાણામાં અને ભગવતી સૂત્રના શ. ૨૫ ના ઉ. ૭ માં દોષ આવવાના ૧૦ માર્ગ બતાવ્યા છે. અપવાદનો સમાવેશ “આપત્તિ” નામના પાંચમા દોષ માર્ગમાં થાય છે, અન્ય માર્ગમાં નહિ. એથી આપત્તિ વગર અપવાદનું સેવન ન હોવું જોઈએ. ધ્વનિવર્ધક યંત્રમાં બોલવું, અપવાદની અંતર્ગત માનવું યોગ્ય લાગતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૧૬ :—ધ્વનિ-વર્ધક-યંત્રમાં બોલવા વાળાને શું પ્રાયશ્ચિત આવે છે?

ઉત્તર :—“અકરણાદ અઘ્મુદ્વિત્તવા” વ્યવહાર સૂત્ર પ્રથમ ઉ. ના આ પાઠથી ભવિષ્યમાં તે કાર્યને ન કરવા માટે પ્રસ્તુત વ્યક્તિ પ્રાયશ્ચિત કરે, એવું આનાથી સ્પષ્ટ થાય છે.

ધ્વનિવર્ધક-યંત્રમાં ભવિષ્યમાં ન બોલવાના વિચાર વાળા ગુરુ-ચોમાસી દંડની સ્વીકૃતિ-થી તે દોષનું પ્રાયશ્ચિત કરી શકે છે. નિશીથ સૂત્રના ૧૨ માં ઉદ્દેશમાં પૃથ્વીકાયાદિ પાંચેયની પણ થોડી વિરાધનાનું લઘુ-ચોમાસી પ્રાયશ્ચિત બતાવ્યું છે, પરંતુ આ પ્રસંગમાં તો અનેક કાયની વિરાધના વિશેષ રૂપે પ્રતીત થાય છે, એથી ગુરુ-ચોમાસીનું પ્રાયશ્ચિત સંગત લાગે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૧૭ :—અપવાદનું પ્રાયશ્ચિત હોય છે અને નથી પણ હોતું, આને શાસ્ત્રીય સ્થળ પૂર્વક ઉદાહરણ વડે બતાવશો છ.

ઉત્તર :—અપવાદ ભિન્નભિન્ન પ્રકારના હોય છે. એમાંથી કેટલાકનું પ્રાયશ્ચિત હોય છે અને કેટલાકનું નહિ. વિવરણ નીચે પ્રકારે છે—

(૧) દશવૈકલિક અધ્યયન ૬ ગાથા ૬૦ માં ગૃહસ્થને ત્યાં બેસવાનો (ઉત્સર્ગમાં) નિષેધ હોવા છતાં પણ સાધુને ત્રણ કારણે બેસવું બતાવેલ છે (અપવાદ) (૨) સાધુને સ્ત્રી સંઘટ્ટો ઉત્સર્ગમાં નિષેધ છે, પરંતુ સર્પઠંશના કાળે સ્થવીર-કલ્પી માટે ઉપચારાર્થે, સ્ત્રી સંઘટ્ટો થઈ જાય તો પ્રાયશ્ચિત બતાવેલ નથી (અપવાદ) વ્યવહાર ઉ. ૫ અંતિમ સૂત્ર.

(૩) પોતાના અનધ્યયન કાળમાં સ્વાધ્યાય કરવા પર સાધુસાધ્વીને ચોમાસી પ્રાયશ્ચિતનું વિધાન (ઉત્સર્ગમાં) છે. નિશીથ ઉ. ૧૯ અપવાદમાં સાધુ સાધ્વીને અને સાધ્વી, સાધુને પરસ્પર વાચના દર્ઠ લર્ઠ શકે છે. (વ્યવહાર ઉ. ૯)

(૪) પહેલા પહોરના અશનાદિ કે વિલેપનાદિ ચોથા પહોરમાં કામમાં લેવાનું ચોમાસી પ્રાયશ્ચિત (ઉત્સર્ગ) બૃહત્કલ્પ ઉ. ૪ અને નિશીથ ઉ. ૧૩ માં બતાવ્યું છે, પરંતુ ખાસ કારણમાં ચોથા પહોરમાં આહારાદિ કામમાં લર્ઠ શકાય છે. (અપવાદ) બૃહત્કલ્પ ઉ. ૫.

પ્રાયશ્ચિત વાળા અપવાદોના ઉદાહરણ—

(૧) સામાન્ય રૂપે સાધુ માટે ચામડીનું છેદન-લેદન નિષેધ છે, પરંતુ જે સાધુ-સાધ્વી પોતાના શરીરના ત્રણ (ગુમડું, ફોડડી વગેરે) ને છેદન કરે, પડ આદિ કાઢે, ધોવે, દવા લગાવે, આ અપવાદ છે. છતાં પણ આનું પ્રાયશ્ચિત છે. (નિશીથ ઉ. ૩) ઉપરોક્ત બાબતો પરસ્પર સાધુથી કરાવે તો પણ પ્રાયશ્ચિત છે. (નિશીથ ઉ. ૪)

આ જ વાતો—વિભૂષા માટે કરે તો અને ગૃહસ્થોથી કરાવે તો ચોમાસી દંડ બતાવ્યો છે. (નિશીથ ઉ. ૧૫) તાત્પર્ય આ છે કે—ઉ. ૩-૪ માં સાધુ સ્વયં કે અન્ય સાધુથી કરાવવા પર માસિક દંડનો ભાગી થાય છે. વિભૂષા માટે કરે, કરાવે તો અને ગૃહસ્થો પાસેથી કરાવે તો ચોમાસી દંડના ભાગી થાય છે,

(૨) ઉપાશ્રયમાં ઠંડા કે ગરમ પાણીના ઘડા પડ્યા હોય, તો ઉત્સર્ગમાં રહેવું નિષેધ છે, પરંતુ ખીજે ઉપાશ્રય ન મળે તો ૧-૨ રાત તે (પાણી વાળા) ઉપાશ્રયમાં રહી શકે છે, તેનું પ્રાયશ્ચિત નથી, પરંતુ તેથી વધારે જેટલા પણ દિવસ રહે, તેટલા જ દિવસોના છેદ કે પ્રાયશ્ચિત આવે છે. સકારણ રોકાય તો પણ આ પ્રાયશ્ચિત આવે છે.

એજ રીતે જે મકાનમાં દારૂના ઘડા હોય, કે સંપૂર્ણ રાત્રિ અગ્નિ કે દીપક જલતો હોય, તે મકાનમાં રહે તો પણ ઉક્ત રીતે પ્રાયશ્ચિત સમજવું જોઈયે (બૃહત્સપ્ત ઉ. ૨) વગેરે, આ રીતે અનેક ઉદાહરણ દર્શ શકાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૧૮ :—ત્રસકાયનો જંગમ દેવ અધિપતિ છે, એટલે જંગમકાય કહે છે. ૨૫ બોલના થોકડામાં આવું લખ્યું છે, એથી પૂછવાનું છે કે જંગમ-દેવ કોને કહે છે ? તે વૈમાનિક છે કે અન્ય જાતિના ? કારણ આ છે કે ચારેય ગતિના ત્રસ જીવોને જંગમ કહે છે, તો અધિપતિ જંગમ દેવ કઈ જાતિના છે ?

ઉત્તર :—ઠાણાંગ સૂત્રના ૫ મા સ્થાનમાં પ્રથમઉદ્દેશમાં પાંચ સ્થાવર કાયના ઇન્દ્ર ઇન્દ્રાદિ પાંચ સ્વામી બતાવ્યા છે. ત્રસ નહિ. ત્રસકાયના સ્વામી જંગમ દેવ કહે છે, તથા થોકડાઓના પુસ્તકોમાં પણ લખે છે, પરંતુ સૂત્રમાં આ વાત મ. શ્રી ના વાંચવામાં આવી નથી.

જંગમનો અર્થ ચાલવાવાળા પ્રાણી થાય છે, એથી ત્રસકાયને જંગમ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૧૯ :—ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ વાળા કેટલા ભવ કરે છે ?

ઉત્તર :—ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ મનુષ્ય ભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (પૂર્વ) પરભવનું આયુ બાંધ્યા પહેલા જ જો ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વ આવી ગયું હોય, તો તે મનુષ્ય તે જ ભવમાં મોક્ષ જશે, (ભગવતી શ. ૧ ઉ. ૮ ની ટીકા) જો નરક કે દેવનું આયુ પહેલા બંધાયેલ હોય, તો તે સમકિતની પ્રાપ્તિ વાળા ભવ સહિત ત્રીજા ભવમાં મોક્ષ જશે. અર્થાત્ વચ્ચમાં દેવ કે નરકનું જે આયુ બાંધ્યું છે તે ભોગવીને મનુષ્ય થઈને મોક્ષ જશે. (એથી નરક સુધીનું આયુ બાંધ્યું હોય, તો ક્ષાયિક-સમકિત પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, આગળની નરકનું બાંધેલ હોય તો નહિ.) તિર્યંચમાં કેવળ અસંખ્ય વર્ષના સ્થળચરનું અને મનુષ્યમાં ૩૦ અકર્મ-ભૂમિનું આયુ બાંધેલ હોય, તો ક્ષાયિક-સમકિત પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. શેષ મનુષ્ય-તિર્યંચના આયુ બંધાય તો નહિ. અસંખ્ય વર્ષના સ્થળચર અને ૩૦ અકર્મ-ભૂમિનું આયુ બાંધવા પર તે ભવ સહિત એથા ભવમાં મોક્ષ જશે, કેમકે યુગલિયા મરીને દેવમાં જ જશે, પછી મનુષ્ય થઈને મોક્ષ જશે. એથી સમકિત પ્રાપ્તિના ભવ સહિત ચાર ભવથી વધારે થઈ શકતા નથી. આ વાત એથા કર્મ-ત્રંચની ૨૫ મી ગાથાની ટીકાથી સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૨૦ :—નાની સફેદ એલાયચીને અચેત અને લીલી એલાયચીને સચેત સમજવી તે ક્યાં સુધી બરાબર છે ?

ઉત્તર :—સફેદ એલાયચી પણ ઉકળેલી અને ઉકળ્યા વગરની બન્ને પ્રકારની આવે છે, એમ સાંભળ્યું છે. એથી તેમાં બધી જ અચેત હોય, એવી પૂર્ણ નિઃશંકતા નથી. એટલે તેને અકલ્પનીક સમજીને મુનિએ ન લેવી જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૧૨૧ :—શ્રી અનાથી મુનિએ કોની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી, અને કોના શાસનમાં? જે સમયે શ્રેણિક રાજાએ શ્રી અનાથી મુનિ પાસે સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ કર્યું, તે સમયે પ્રભુ મહાવીર કેવળ-અવસ્થામાં હતા કે છદ્મસ્થ અવસ્થામાં?

ઉત્તર :—શ્રી અનાથી મુનિના ગુરુતું નામ તો જોવામાં આવ્યું નથી. ધારણા તેમજ ઢાળો ઇત્યાદિથી શ્રી અનાથી મુનિ, પ્રભુ મહાવીરના શાસનમાં થયા, એમ પ્રતીત થાય છે. આના ઉપરથી આ પણ સિદ્ધ થાય છે કે જે સમયે શ્રેણિક રાજાએ સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ કર્યું, ત્યારે ભગવાન મહાવીર કેવળી હતા.

પ્રશ્ન ૧૧૨૨ :—ભગવાન મહાવીરને વંદન-નમસ્કાર કરવા જતા સમયે રાજા-મહારાજાઓ કોરંટ ફૂલોની માળા છત્રના ઉપર લગાવે છે કે ગળામાં પહેરતા હતા?

ઉત્તર :—કોરંટ જાતિના ફૂલોની માળા છત્ર ઉપર લગાવતા હતા.

પ્રશ્ન ૧૧૨૩ :—જે વ્યક્તિને અન્ય દેવને પૂજવાનો ત્યાગ છે, તેને દીવાળી ઉપર લક્ષ્મી પૂજન વગેરેમાં દોષ લાગે છે કે નહિ? જો લાગે છે તો દીવાળી-પૂજન કેવી રીતે કરવું જોઈયે? ચોપડા-પૂજન વગેરે પણ કરવા જોઈયે કે નહિ?

ઉત્તર :—લક્ષ્મી નામની દેવી પણ છે અને લક્ષ્મી ધનને પણ કહે છે. અન્ય દેવ પૂજવાના ત્યાગ વાળા, ત્યાગની રક્ષા માટે લક્ષ્મી નામની દેવીની પૂજા પણ કરી શકતા નથી, પરંતુ આમાં રાજા, માતા-પિતા વગેરે ન આગાર બતાવ્યા છે. કોઈ પ્રસંગે તેની આજ્ઞા વગેરેના દબાણથી, પોતાની ઈચ્છા ન હોવા છતાં પણ પૂજન કરવું પડે, તો ત્યાગનો ભંગ થતો નથી અને જો કોઈ, આ આગારો, ન રાખતાં ત્યાગ કરે, તો તેની વિશેષતા છે.

ચોપડા અને રૂપિયા આદિતું પૂજન પણ લૌકિકપરંપરાની રીતથી લોકો, મંગળ રૂપે માને છે, પરંતુ શાસ્ત્રકાર તો પંચ પરમેષ્ઠી મંત્રને સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ, શ્રેષ્ઠ એવં પાપ-નાશક બતાવે છે. એથી દ્રઢ ધર્મી વ્યક્તિ તો તે પૂજનના સમયે પણ આ મંત્રોના પ્રમોદ ભાવે જાપને જ દિવ્ય-પૂજન સમજે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૨૪ :—કેવળીને વંદણા કયા પદ્ધતી થાય છે?

ઉત્તર :—કેવળીને વંદણ પ્રથમ પદ્ધતી થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૨૫ :—તીર્થંકરોને કેવળી વંદન કરે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—તીર્થના કર્તા તીર્થંકર—તીર્થનાથ છે. એથી તેમને હાથ જોડવા, મસ્તક નમાવવું (પ્રદક્ષિણા કરવી) વગેરે વિનય પ્રવૃત્તિઓ કેવળી કરે છે. તીર્થના નાયક હોવાથી તેમના પ્રતિ આ પ્રકારે વિનય ભાવ પ્રદર્શિત કરવો યોગ્ય છે. અને ઉત્તરાધ્યયનની કથાથી આ સ્પષ્ટ પણુ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૨૬ :—પ્રથમ તીર્થંકરના કેવળી જો કયાંય વિહારમાં બીજા તીર્થંકરના કેવળીને મળી જાય, તો તેઓ આપસમાં શો શિષ્ટાચાર કરે ?

ઉત્તર :—વ્યવહારિક વિનય—પ્રવૃત્તિ સુચારૂ (સારા) રૂપે ચાલવાના હેતુએ ચારિત્રમાં જે મોટા હોય, તે કેવળિઓને બીજા કેવળી હાથ જોડે, મસ્તક નમાવે વગેરે વિનય પ્રવૃત્તિઓ કરે છે, એવો સંભવ છે.

પ્રશ્ન ૧૧૨૭ :—તીર્થંકરોનો ગર્ભમાં રહેવાનો સમય નિશ્ચિત ૯ મહિના જ હોય છે કે વધારે ઓછો હોઈ શકે છે ?

ઉત્તર :—આચારાંગ અધ્યયન ૨૪, ઠાણાંગ ઠા. ૯, જ્ઞાતાધર્મ કથાંગ અધ્યયન ૮, કલ્પસૂત્ર, ત્રિષ્ઠિ-શલાકા-પુરૂષ-ચરિત્ર વગેરેમાં તો તીર્થંકરોનો ગર્ભમાં રહેવાનો સમય સવા નવ મહિના જ બતાવ્યો છે અને આ જ બરાબર લાગે છે, પરંતુ “સત્તરિસયઠાણા” વૃત્તિના ૨૦મા દ્વારમાં—બીજા, ચોથા, નવમા, બારમા, અને પંદરમા તીર્થંકર ૮ મહિના અને બાકીના ૯ મહિના અને આ મહિનાઓના ઉપર (૨૪) ચોવીસેય તીર્થંકરોના ગર્ભના દિવસ આ પ્રકારે બતાવ્યા છે—૪, ૨૫, ૬, ૨૮, ૬, ૬, ૧૬, ૭, ૨૬, ૬, ૬, ૨૦, ૨૧, ૬, ૨૬, ૬, ૫, ૮, ૭, ૮, ૮, ૬ અને ૭.

આ રીતે મહિના અને ગર્ભની સ્થિતિ બતાવી છે. આગમ પ્રમાણથી ૯ મહિના ની વાત બરાબર લાગે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૨૮ :—કેવળજ્ઞાન થયા પછી, કેવળી ભગવંતો કર્મોની કેટલી પ્રકૃતિઓ ભોગવે છે અને ચૌદમા ગુણસ્થાનમાં કેટલી પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે ?

ઉત્તર :—સમુચ્ચય જીવમાં જે ૧૨૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય બતાવ્યો છે તેમાંથી નીચેની ૪૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય સંયોગી કેવળીઓને હોય છે.

(૧) ઔદારિક શરીર (૨) ઔદારિક અંગોપાંગ (૩) અસ્થિર નામ (૪) અશુભ નામ (૫-૬) શુભ-અશુભ વિહાયોગાતિ (૭) પ્રત્યેક નામ (૮) સ્થિર નામ (૯) શુભ નામ (૧૦-૧૫) છ સંસ્થાન, (૧૬) અશુર લઘુનામ (૧૭) ઉપધાત નામ (૧૮) પરીધાત નામ (૧૯) ઉચ્છ્રવાસનામ (૨૦) વર્ણ (૨૧) ગંધ (૨૨) રસ (૨૩) સ્પર્શ (૨૪) નિર્માણ નામ

(૨૫) તૈજસ શરીર (૨૬) કાર્મણ શરીર (૨૭) વજ્રઋષભ નારાય સંઘયણ (૨૮) સુસ્વર નામ (૨૯) દુઃસ્વર નામ (૩૦-૩૧) સાતા-અસાતા વેદનીય (૩૨) મનુષ્યાયુ (૩૩) સૌભાગ્ય નામ (૩૪) આદેય નામ (૩૫) યશ નામ (૩૬) ત્રસ નામ (૩૭) આદર નામ (૩૮) પર્યાપ્તિ નામ (૩૯) પંચેન્દ્રિય જાતિ (૪૦) મનુષ્ય ગતિ (૪૧) જિન નામ અને (૪૨) ઉચ્ચગોત્ર.

ઉપર બતાવેલ ૪૨ પ્રકૃતિઓમાંથી અનુક્રમથી ૨૯ પ્રકૃતિઓ છોડીને બાકીની ૧૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ચૌદમા ગુણ સ્થાનમાં ઘણા જીવોની અપેક્ષાથી હોય છે. અને એક એક જીવની અપેક્ષાથી એક વેદનીયનો ઉદય હોવાથી ૧૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૨૯ :—સાધ્વીને કેવળજ્ઞાન થયા બાદ નિયંત્રકોમાં કહ્યા પ્રમાણે છદ્મસ્થ સાધુને વંદણા કરવામાં આવે છે કે નહિ? જો સાધુને ખબર પડે કે સાધ્વીને કેવળજ્ઞાન થયું છે તો તે કેવળજ્ઞાની સાધ્વીને વંદન કરવામાં આવે છે?

ઉત્તર :—સ્થિત તથા અસ્થિત કદપ એ બધાએ નિયંત્રકો (નિગ્રન્થ)માં છે. એટલે પુરુષ જ્યેષ્ઠ કદપાનુસાર છદ્મસ્થ સાધુએ કેવળી સાધ્વી પ્રત્યે વ્યાવહારિક વિનય સુચારુ રૂપે ચલાવવા માટે હાથ જોડવા, માથું નમાવવું વગેરે વિનય-પ્રવૃત્તિ કરે છે “एवायिरियं उवचिद्विज्जा अणंतनाणोवगओ वि संतो” દશવૈકલિક અ.૯ ઉ. ૧ ગાથા ૧૧ના આ પાઠથી પણ કેવળી, છદ્મસ્થોને વંદન કરે એવો અર્થ ફલિત થાય છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના દોહામાં પણ એમજ કહ્યું છે કે—

જે સદ્ગુરુ ઉપદેશથી, પામ્યો કેવળજ્ઞાન,
ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન.

દ્રવ્યરૂપે વિધિવંદન કેવળજ્ઞાનવાળી સાધ્વીને પણ છદ્મસ્થ સાધુ કરતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૩૦ :—ગૌતમ ગણુધર જાતિથી બ્રાહ્મણ હતા કે રાજપુત?

ઉત્તર :—ગૌતમસ્વામીની જાતિ બ્રાહ્મણ હતી એવું આવશ્યક નિયુક્તિ વગેરેમાં બતાવેલ છે.

પ્રશ્ન ૧૧૩૧ :—સાધુ સાધ્વી રજોહરણ વિના કેટલે દૂર જઈ શકે?

ઉત્તર :—સાધુ સાધ્વીએ પોતાના હાથથી પાંચ હાથ ઉપરાંત, રજોહરણ વગર ન જવું જોઈએ, નિશીથ સૂત્રના ૫ મા ઉદ્દેશના અર્થથી એવું સ્પષ્ટ પ્રતિત થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૩૨ :—પર્યુષણના દિવસોમાં પ્રભાત ફેરી કાઢવી એ શું શાસ્ત્ર-સંમત છે? તે ઉચિત છે કે અનુચિત? સાધુસાધ્વી આ બાબતમાં ‘હા’ કે ‘ના’ કંઈ કહેતા નથી. જો અનુચિત હોય તો નિષેધ કરવામાં શો વાંધો છે?

ઉત્તર :—પર્યુષણુ આદિ કોષપિણુ ધાર્મિક પર્વ નિમિત્તે પ્રભાતફેરી કાઢવી તે સૂત્રાનુકુલ નથી, સૂત્ર વિરુદ્ધ છે. પહેલાં આવી પ્રથા ન હતી. સાધુ સાધ્વીઓએ આવાં કાર્યો રોકવા જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૧૩૩ :—ભગવાન મહિલાનાથ સ્ત્રી-લિંગી હતા અને તીર્થંકર હીક્ષિત થયા પછી તો નગ્ન રહે છે. એટલે સ્ત્રી-લિંગ અવસ્થામાં નગ્ન રહેવું એ કેમ સંભવિત હોઈ શકે? એમ કહેવામાં આવે છે કે, તેઓ રાત્રીએ સાધ્વી-પરિષદમાં નિવાસ કરે છે, તો દિવસે પણ નગ્ન અવસ્થા કેવી રીતે સંભવિત છે?

ઉત્તર :—નાનાં બાળક-બાલિકાઓમાં પણ વિકારની મંદતા-શાંતતા હોવાથી તેઓનું નમ્ર શરીર વિકારનો પુંજ, અશોભનીય અને બેઠંગ નથી લાગતું, તો ભલા, નિર્વિકારી પ્રભુનું શરીર તો મુખ્ય રૂપે વિકારનું કારણ, અશોભનીય તથા બેઠંગ કેમ લાગે?

એમ તો સ્ત્રીના ચિત્રમાં વિકાર ન હોવા છતાં પણ તેનાથી પ્રબળ વિકારીને વિકાર થાય છે, એજ રીતે નિર્વિકારી પ્રભુના નમ્ર અને વસ્ત્ર યુક્ત શરીરથી પણ વિકાર થાય છે તો પછી તેનો ઉપાય શો?

દિવસે તો પ્રભુની વૈરાગ્યમય વાણી આદિનાં કારણે વિકારનું જોર ચાલી શકતું નથી અને રાત્રીએ કંઠપાતીત હોવા છતાં પણ તેઓ છદ્મસ્થોના વિકાર, વિચાર અને વ્યવહારની રક્ષા માટે પુરુષોની પરિષદમાં ન રહેતાં, સાધ્વીઓની પરિષદમાં જ રહે છે. સૂત્રોમાં તેમની આભ્યંતર પરિષદ સાધ્વીજીઓની જ બતાવેલ છે. એટલે તેમનું નગ્ન રહેવું કોઈ પણ પ્રકારે બાધક નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૩૪ :—જ્યારે અવસર્પિણી કાલના પહેલા તથા બીજા આરાને વર્તમાનના છઠ્ઠા અને પાંચમા આરા સમાન જ બતાવેલ છે, તો આ પાંચમા આરામાં તો એકવીસહજાર વર્ષના અંત સુધી ચારેય સંઘ રહેશે. એમ બતાવેલ છે. તો અવસર્પિણી કાલના બીજા આરામાં ચારેય સંઘ ક્યારથી ચાલુ થશે. અને તે સંઘને (તીર્થને) કોણ અને કેવી રીતે સ્થાપશે?

ઉત્તર :—અવસર્પિણી કાળના પાંચમા આરામાં તો ચોવીસમા તીર્થંકરનું શાસન ચાલુ રહેવાથી ચારે સંઘ મળતા જ રહે છે. પરંતુ ઉત્સર્પિણી કાલના બીજા આરામાં સંઘોની સ્થાપના થતી નથી અને મળતા નથી. ત્રીજા આરામાં પહેલા તીર્થંકર હોય છે. તેઓ સંઘની સ્થાપના કરે છે. તેના પહેલા ચારેય સંઘ મળતા નથી તેનું સ્પષ્ટીકરણ ‘જંબુદ્વીપ પ્રસ્થિત’ની નીચેની ટીકા તથા પાઠથી થાય છે.

“ સર્વં અવસર્પિણી દુષ્પમારક-મનુષ્ય-સ્વરૂપ-વદ્ભાવનીયં નવરં “ નસિઙ્ગતિ ” સકલ કર્મશ્ચત્તલક્ષણાં સિદ્ધિં ન પ્રાપ્તુવન્તિ ચરણધર્મ-પ્રવૃત્ત્ય ભાવાન્ ! ”

પ્રશ્ન ૧૧૩૫ :—સંવત્સરી પર્વ-ભાદ્રપદ શુકલ પાંચમીએ જ મનાવવાનું કારણ શું છે? આ પરંપરા કોણે અને ક્યારથી ચલાવી છે? શું ચોવીસે તીર્થ કરેના સમયમાં આ પર્વ એજ દિવસે મનાવવાનો કોઈ, ક્યાંય ઉદ્દેશ છે?

ઉત્તર :—૭૦ મા સમવાયાંગની ટીકા નિશીથ-ચૂર્ણિકા ૧૦ મા ઉદ્દેશા વગેરે અનેક જગ્યાએ ભાદરવા સુદ પાંચમે જ સંવત્સરી પર્વ કરવાનું વિધાન છે. આ પર્વનો કોઈએ પણ નવો પ્રારંભ નથી કર્યો, આ પર્વ અનાદિથી આવ્યું આવે છે. બીજા દિવસોની અપેક્ષાએ ભાદરવા સુદ પાંચમે અનેક સંસી પંચેન્દ્રિય જીવોના પરભવના આયુષ્યનો બંધ થાય છે. એ આવશ્યકની ટીકામાં બતાવ્યું છે. ઇત્યાદિ કારણોથી આ પર્વ અનાદિથી ભાદરવા સુદ પાંચમનું જ જ્ઞાનિઓએ વર્ણન કરેલું છે.

પ્રશ્ન ૧૧૩૬ :—૧૧ સું ગુણુસ્થાન અકષાયી કેવી રીતે હોઈ શકે? કારણ કે આ માત્ર ‘ઉપશાન્ત-મોહનીય ગુણુસ્થાન’ કહેવાય છે તેથી તેની સત્તામાં કષાય તો વિદ્યમાન છે જ! ફરીથી પ્રથમ ગુણુ સ્થાનમાં પહોંચી જનારને નિશ્ચય કે વ્યવહારમાં અકષાયી કેવી રીતે કહી શકાય?

ઉત્તર :—પ્રદેશ અને વિપાક એમ બન્ને પ્રકારના કષાયનો ઉદય ૧૧ મા ગુણુ-સ્થાનમાં નથી થતો. ઉદયના અભાવથી જ પ્રભુએ આ ગુણુસ્થાનને ઋણુસૂત્ર નયથી અકષાયી કહ્યું છે. પરંતુ સત્તાની અપેક્ષાથી નહીં. વર્તમાનમાં ઉદયભાવની અપેક્ષાથી આ કથન જ્ઞાનીઓનું છે.

[જેવી રીતે માટીથી રહિત સર્વથા વિશુદ્ધ પાણી પણ સ્વચ્છ હોય છે. અને માટીનો અંશ નીચે જઈને નીતરેલ પાણી પણ સ્વચ્છ થાય છે. એજ પ્રમાણે જેની કષાય ક્ષીણ થઈ ચુકી છે. તે ક્ષીણમોહી વીતરાગના ભાવ અને ઉપશાન્ત મોહી વીતરાગના ભાવ પણ સ્વચ્છ હોય છે. ભાવમાં કોઈમાં પણ કષાયનો અંશ નથી. એટલે અકષાયી છે. ડોસી]

પ્રશ્ન ૧૧૩૭ :—૧૩ મા ગુણુસ્થાનમાં જે ઈર્ષ્યાપથિક-ક્રિયા લાગે છે, તેના બંધ, વેદ અને નિર્જરામાં માત્ર ત્રણ સમયમાં જ ઉપરના ત્રણેય કાર્યો થાય છે. એ કેવી રીતે? કારણ કે બંધની પછી વેદના અને નિર્જરા બન્ને એક એક સમયમાં કેવી રીતે હોય? સમય તો અતિ સુક્ષ્મ હોય છે. તેથી તે અનુભવ પૂર્વક થાય છે, કે સ્વાભાવિક થયા કરે છે?

ઉત્તર :—ઈર્ષ્યાપથિક-વગેરે કોઈપણ પ્રકૃતિનો બંધ યોગ્યતાનુસાર સ્વયમેવ જીવ-શક્તિમાં થયા કરે છે. કોઈ પણ જીવ કોઈ પણ પ્રકૃતિનો બંધ ઇચ્છા પૂર્વક નથી કરતો.

હાં, ૧૩મા ગુણ સ્થાનમાં કેવળજ્ઞાન થવાથી તે પોતાના ઈર્થાપિથિક-બંધને પણ બાણે છે. પરંતુ બંધ તો અનાયાસ જ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૩૮ :—સંસારી અત્રતી જીવ દાન-પુણ્ય કરીને અથવા પાપ-આરંભ કરીને જે ગતિમાં ગયો હોય તેને ચૌદ રજ્જુલોકની આશ્રવ-ક્રિયા લાગે છે, તો તેને માત્ર પાપાશ્રવ જ લાગે છે કે પુણ્યાશ્રવ પણ થાય છે? જેવી રીતે કોઈ વ્યક્તિ અસ્ત્ર-શસ્ત્ર બનાવીને અહીં મૂકી બાય છે. પછી તે હથિયારથી થનારી આરંભ જન્ય આશ્રવક્રિયા તેને લાગે છે. એ જ પ્રકારે કોઈએ વૈદશાળા-ધર્મસ્થાનક વગેરે બનાવ્યા. તો તેના મૃત્યુ પછી જે વ્યક્તિ આરોગ્ય લાભ લે, કે ધર્મધ્યાન કરે તેનું પુણ્ય પણ તે વ્યક્તિને થાય છે? જો થાય છે, તો તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—ભગવતી સૂત્ર શતક-૫ ઉ. ૬ ની ટીકામાં વિવેક વગરના પુણ્યની ક્રિયા નથી લાગતી એમ બતાવ્યું છે. તે બરાબર લાગે છે. કારણ કે જેમ કે ચઢવું, સીવવું, ઘડવું, વગેરે તો ઇચ્છાપૂર્વક જ થાય છે. પરંતુ પડવું, ફોડવું, નાશ થવું, વગેરે ઇચ્છા અથવા ઇચ્છા વગર પણ થઈ શકે છે. એજ પ્રમાણે પાપની ક્રિયા તો આવ્યા કરે છે; પુણ્યની નહિ, પુણ્યની ક્રિયા તો કર્તાવ્ય ક્ષણમાં જ થઈ બાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૩૯ :—વર્તમાનના વૈજ્ઞાનિક માન્યતાવાળાને તો એમ કેવી રીતે સમજાવવું કે સૂર્ય અને ચંદ્ર ફરે છે. તથા પૃથ્વી સ્થિર છે.

ઉત્તર :—વર્તમાનમાં કેટલાક વૈજ્ઞાનિકો સૂર્યને સ્થિર તથા પૃથ્વી અને ચંદ્રને ફરતાં બતાવે છે. એથી વિરુદ્ધ કેટલાક વૈજ્ઞાનિકો સૂર્ય અને ચંદ્રનું ફરવું તથા પૃથ્વીનું સ્થિર રહેવું બતાવે છે. શાસ્ત્ર અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી પૃથ્વીનું સ્થિર રહેવું અને સૂર્ય ચંદ્રનું ફરવું સ્પષ્ટ છે, આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને વૈજ્ઞાનિકો, રેલગાડી, અને દોડતા વૃક્ષો દેખાયાનું દૃષ્ટાંત આપીને દૃષ્ટિભ્રમ બતાવે છે. પરંતુ સૂર્ય-ચંદ્ર આદિ ચર અને ધ્રુવ-તારા સ્થિર આ રીતે બનેનું યથાર્થ સ્વરૂપ દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે. એટલે આ દૃષ્ટિભ્રમ નથી. એ જ રીતે વૃક્ષના પક્ષીઓ પૃથ્વીની બતાવેલી દોડથી વિપરીત દિશામાં ઉડીને ફરીથી એજ વૃક્ષ પર બેસતાં દેખાય છે. આથી પૃથ્વીનું સ્થિર રહેવું અને સૂર્ય-ચંદ્રનું ચાલવું સાબિત થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૪૦ :—જિન-કદંબી સુનિ ઉત્સર્ગ માર્ગાનુગામિ હોય છે. એટલે ઔષધ આદિનું સેવન કરવું તેમને કદંબતું નથી. તો ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ પોતે જિન કદંબી હોવા છતાં ઔષધીનું સેવન કેમ કર્યું? શું આ પણ એક આશ્ચર્ય ગણાય છે?

ઉત્તર :—જિન કલ્પી મુનિ ઔષધ વગેરેનું સેવન કરતાં નથી એ વાત બરાબર છે. પરંતુ ભગવાન મહાવીર સ્વામિ જિનકલ્પી ન હતા. તેઓ કલ્પાતીત હતા. પોતાના જ્ઞાનમાં જે પુદ્ગલોની સ્પર્શના થનારી દેખતાં હતાં તેને તેઓ ગ્રહણ કરતાં હતા. વેદનીય-કર્મની ઉદીરણ કરવા માટે તેમણે બીજો-પાક લીધો ન હતો. અપ્રમત્ત જીવ વેદનીય કર્મની ઉદીરણ કરતાં જ નથી. પરંતુ જે પુદ્ગલોનું ગ્રહણ અવશ્યભાવિ હોય છે, તેને તેઓ ગ્રહણ કરી લે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૪૧ :—ભારત ચક્રવર્તિ, મહારાજા કૃષ્ણ અને શ્રેણિક રાજાની અયોધ્યા, -દ્વારિકા, અને રાજગ્રહી નગરીમાં ક્રમશઃ જે છન્નુ કરોડ, ૫૬ કરોડ તથા ૩૫ કરોડની સેના અનુક્રમે બતાવી છે, તેનો સમાવેશ ૪૮ ગાઉ લાંબી અને ૩૬ ગાઉ પહોળી નગરીમાં કેવી રીતે થઈ શકે? સેનાની સાથે સાધારણ જન સંખ્યા પણ હોય છે જ, એ નગરીઓ તો વર્તમાન ભારતના એક નગર સમાન જ છે. જ્યારે સંપૂર્ણ ભારત વર્ષમાં પણ આટલી સંખ્યા નથી તો ઉપરોક્ત સંખ્યા કેવી રીતે સમજવી?

ઉત્તર :—ચક્રવર્તી વગેરેની સેનાની જે સંખ્યા બતાવી છે, તે માત્ર એક જ નગરી સમજવી નહીં. પરંતુ બહારના ક્ષેત્રોમાં પણ સમજવી જોઈએ. જેમકે ભારત ચક્રવર્તીએ ખંડ સાધીને પાછા ફરતી વખતે નગર પ્રવેશની પહેલાં સેના વગેરેનું બધું વર્ણન આપ્યું છે. પરંતુ નગર પ્રવેશમાં સેના પ્રવેશનો નિષેધ જંબુદ્વીપ પ્રજાતિમાં આ પ્રમાણે છે. “તં ચેવ સર્વં જહા દેહા નવરિં જવ મહાણિહિઓ ચત્તારિ સેનાઓ જં પવિસંતિ સેસો । સો ચેવગમો” —પાઠથી સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે. એ જ પ્રમાણે વાસુદેવ આદિની સેનાને માટે સમજવું જોઈએ. આને પણ એક સમ્રાટ અથવા રાજ્યની સેના જુદા જુદા સ્થળે રાખવામાં આવે છે. એવી જ રીતે તે યુગમાં રાખવામાં આવતી હતી.

પ્રશ્ન ૧૧૪૨ :—કોઈ સાધુ કોઈ ગૃહસ્થને કહે કે તમે અમુક સંસ્થા કે સામગ્રી ખાતામાં આટલા રૂપિયા દાનમાં દો, તમારે દેવા જ પડશે. લડાઈ, ઝઘડા, તથા લગ્ન વગેરેમાં આટલું ખર્ચ થાય છે. સરકાર ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારના કરના રૂપમાં વસૂલ કરે છે, ત્યારે શું કરો છો? અને અહીંયાં આપવાની તમારી શક્તિ નથી શું? ત્યારે ગૃહસ્થ કહે કે, સાઈ મહારાજ, આટલી રકમ આપું છું. આ સાંભળી સાધુ કહે છે, કે નહીં, નહીં. આટલી રકમથી કામ નહીં ચાલે, મેં જેટલી રકમ કહી એટલી રકમ આપવી પડશે. સાધુના આ પ્રમાણે કહેવાથી ગૃહસ્થ વિચારે છે કે સાધુએ કહ્યું, અને જો હું નહીં આપું તો કદાચ તુકેશાન તો નહીં થાય? આવી બીકથી તે દાન કરે તો તે દાનને અભયદાનમાં ન ગણી શકાય?

કોઈ સાધુ ઉપદેશ આપે કે ખાદીના વસ્ત્ર, ઝારી, ઘડિયાળ, આદિ પદાર્થોના ભંડારમાં દાન આપો, કેમકે આ પદાર્થો જરૂરિયાતવાળાને આપીશું અને આ નિમિત્તે તપશ્ચર્યા, કાચા પાણીનો ત્યાગ, ચૌવીહાર, અને સામાયિક આદિ વ્રત કરાવીશું. જેથી ધર્મની વૃદ્ધિ થશે. અને તમને ધર્મવૃદ્ધિનો લાભ મળશે. સાધુ પોતે આવા પદાર્થો ગૃહસ્થોને આપીને ત્યાગ-પ્રત્યાખ્યાન કરાવે છે. ઉપરોક્ત પ્રકારનું દાન દેવાવાળાને શું ફળ થાય છે? આ વસ્તુઓ આપીને ત્યાગ-પ્રત્યાખ્યાન કરાવનાર સાધુને શું ફળ અને એ વસ્તુઓને લેનાર સામાયિક આદિ તપ કરનારને શું ફળ મળે? આ ત્રણેય ખાખત વિષે આપશ્રી પ્રમાણ સાથે ફરમાવશે. શું સાધુ ઓને આ પ્રકારે પરીગ્રહ રાખવો, રખાવવો, તથા રાખનારને લહું જાણવું વગેરે દોષ નથી લાગતા? શું આ ધર્મ-પ્રચાર તેમજ વ્રત-નિયમ વધારવાનો ઉચિત ઉપાય છે?

ઉત્તર :—કોઈ પણ પ્રકારે ધનનો સંગ્રહ કરાવવો અને ગૃહસ્થોને વસ્તુઓ આપવી વગેરે સાધુને માટે કલ્પનીય નથી. આમ કરનાર સાધુ પોતાના વ્રતને દોષીત કરે છે.

કેમળ, કઠોર, દયાળુ કરવું, વગેરે કોઈ પણ પ્રકારની ભાષામાં સાધુએ આવી પ્રવૃત્તિઓ કરવી જોઈએ નહીં. સદ્ગોષ્ઠ, તપ, ત્યાગથી જે ધર્મનો પ્રચાર થાય છે તે જ સાચો પ્રચાર છે. અને સાચી ધર્મવૃદ્ધિ છે. ભય, લજ્જા, ગર્વ વગેરે વિચારોથી જે આપશે તે વિચાર અનુસાર તે દાન ગણાશે. આપનાર અને અપાવનારને પુણ્ય પ્રકૃતિનો અંધ તો થઈ શકે છે. પરંતુ તે પ્રવૃત્તિ સમગ્ર વર્ગને શોભા આપનારી નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૪૩ :—કેટલા તીર્થંકરો બ્રહ્મચારી રહ્યા? શ્રી વાસુપૂજ્યજી બ્રહ્મચારી હતા કે નહીં?

ઉત્તર :—મલ્લિકાજી અને અરિષ્ટનેમી આ બે તીર્થંકરોએ લગ્ન કર્યા ન હતા, વાસુપૂજ્યજીએ લગ્ન કર્યા હતા.

પ્રશ્ન ૧૧૪૪ :—શ્રેણિકનો જીવ શ્રી પદ્મનાભ રૂપે કયારે જન્મ લેશે?

ઉત્તર :—આવનારી ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા આરાના ૩ વર્ષ અને ૮૧ મહિના વીત્યા પછી પદ્મનાભનો જન્મ થશે.

પ્રશ્ન ૧૧૪૫ :—૪ થા ગુણસ્થાનની સ્થિતિ ૬૬ સાગરોપમથી કંઈકે વધારે કયા આધારથી કહી છે? કોઈ આચાર્ય ૩૩ સાગરોપમથી કંઈકે વધારે માને છે. સમ્યગ્-દૃષ્ટિની સ્થિતિ ૬૬ સાગરોપમથી થોડીક વધારે માને છે તો આટલી સ્થિતિ ભોગવનાર સમ્યગ્દૃષ્ટિ વચમાં અવિરતિ, અવશ્ય થાય છે?

ઉત્તર :—૪ થા ગુણુ સ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે ૩૩ સાગરોપમથી કાંઈક વધારે કહે છે, તે પશ્ચ વધારે પ્રબળ સાબિત થાય છે. અને જેઓ ૬૬ સાગરોપમથી કાંઈક વધારે કહે છે તે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય ૧૨ માં દેવલોકના ૩ ભવ કરવાનું કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૪૬ :—તિર્થંચ-પંચેન્દ્રિય શ્રાવકના ૧૧ વ્રત માન્યા છે, પરંતુ રામ ચરિત્રમાં જટાયુને ૧૨ વ્રતધારી કહે છે, એ કેવી રીતે ? શું તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયને ૧૨ વ્રત હોઈ શકે છે ?

ઉત્તર :—વિક્રમની ૧૬ મી કે ૨૦ મી શતાબ્દિમાં હાથી અને સાંઠ દ્વારા સાધુને આહાર પ્રતિલાભ્યાની વાત મેવાડમાં સાંભળી છે, આ પ્રકારે ક્યારેક ૧૧ વ્રતધારી તિર્થંચ શ્રાવકને સાધુને આહાર આપવાનો પ્રસંગ મળી જાય, તો તેને ખારેય વ્રતો હોઈ શકે છે. આવો અવસર તિર્થંચ શ્રાવકને ખાસ કરીને મળતો નથી. ક્યારેક અપવાદરૂપે અવસર મળી પણ જાય તો તેને ગૌણ કરીને સાધારણ રીતે શ્રાવકના ૧૧ વ્રત ગણાય છે, જો આ અપવાદને અથવા દાનની ભાવના અને અનુમોદનાને સામેલ ગણે તો તિર્થંચ શ્રાવકના ૧૨ વ્રત હોઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૪૭ :—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ૩૬ ગાથા ૧૦૭ માં તેઉકાય અને વાયુકાયને ત્રસકાયના જીવોની યોનીમાં કહ્યા છે. તો તે કઈ અપેક્ષાએ ?

ઉત્તર :—અહીંયા ત્રસનો અર્થ ગતિ કરવાનો છે. તેઉકાય અને વાયુકાયને સ્થાવર નામ-કર્મનો ઉદય હોવા છતાં પણ ગમન કરવાની અપેક્ષાએ તેને ત્રસ કહ્યા છે. લોકકાના સંયોગથી તેઉકાય બળતી બળતી ચાલી જાય છે. અને હવા પણ દૂર સુધી ચાલી જાય છે, એટલે ગતિની અપેક્ષાથી તેમને ત્રસ કહ્યા છે.

પ્રશ્ન ૧૧૪૮ :—દેવ અને નારકીઓના વૈકિય શરીરના ચ્યવન પછી શું થાય છે ? દેવોના વસ્ત્ર અને અલંકાર શાશ્વત છે, કે અશાશ્વત ?

ઉત્તર :—દેવ અને નારકીના ચ્યવન પછી તેમના વૈકિય શરીર કપુર, અત્તર, સિપરીટ વગેરેથી પણ ઘણી જલ્દીથી જ્યાં ત્યાં વિખરાઈ જાય છે. ચ્યવન પછી તેમના શરીરના અવયવો દેખાતા નથી, દેવોને જે સ્વાભાવિક વસ્ત્ર અને અલંકાર છે તે તો શાશ્વત છે. પરંતુ વૈકિયી કરીને બનાવેલા વસ્ત્રો અને અલંકાર પંદર દિવસથી વધારે રહી શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૪૯ :—આચારાંગમાં સાધુને નાવની વચમાં (આગળ-પાછળ નહીં) બેસવાનું વિધાન છે. તે કયા કારણથી ?

ઉત્તર :—સાધુ-સાધ્વીને નાવના અથ ભાગ પર બેસવાનો નિષેધ છે. ત્યાં બેસવાથી નિર્યામકનો ઉપદ્રવ થવાની સંભાવના રહે છે. નાવમાં બેસનારા લોકોની આગળ પાછળ બેસવાના નિષેધનું કારણ એ છે કે તે લોકોની સાથે અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં કલેશ થવાની સંભાવના રહે છે. આથી તે સ્થાનોનો નિષેધ કર્યો છે. અનેક શુદ્ધ પ્રતિઓમાં નાવની પાછળ બેસવાનો નિષેધ નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૫૦ :—સાધુને ઊતરવા-ચડવા તથા પડવાનો પ્રસંગ આવી જાય તો વૃક્ષ, વેલ વગેરે જે કાંઈ હાથમાં આવે તેની સહાયતા લઈને શરીરને બચાવે તો તેમાં હિંસા થાય તો તેમણે શું સંચારો કરવો ?

ઉત્તર :—લાંબો રસ્તો પસંદ કરીને જવું જોઈએ, પરંતુ વૃક્ષાદિનો આધાર લઈને જવું જોઈએ નહીં. એવા વિષમ માર્ગે જવાથી કર્મબંધ થાય છે. માટે ભગવાને સાધુ-સાધ્વીઓને એવા રસ્તા પર જવાનો નિષેધ કર્યો છે, નિશીથ સૂત્રના ૧૨ માં ઉદ્દેશમાં સચિત્ત વૃક્ષ પર ચડવું, ચડવાની અનુમોદના કરવી, વનસ્પતિકાયની થોડી પણ વિરાધના કરવી તથા વનસ્પતિથી ભરેલા હાથથી આહાર વગેરે લેવો તેને માટે લઘુ ચોમાસી પ્રાયશ્ચિત્ત કલ્પું છે. તેથી વૃક્ષાદિને પકડીને ઊતરવાની પ્રભુએ આજ્ઞા આપી નથી. બલકે નિષેધ કર્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૧૫૧ :—હિંસાથી તૈયાર કરેલ ઉન અને રેશમના વસ્ત્ર ગ્રહણ કરવા એ, સાધુ માટે કેવી રીતે કલ્પતા છે ?

ઉત્તર :—જે રીતે ત્રસ અને સ્થાવરની હિંસાથી આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્રાદિ અનેક વસ્તુઓ તૈયાર થાય છે. અને સાધુ તેને કલ્પાનુસાર લે પણ છે. પરંતુ તે વસ્તુઓ આધાકર્મ આદિ દોષોથી રહિત હોવી જોઈએ. એ જ રીતે ઉનના વસ્ત્રો કલ્પે છે. રેશમના વસ્ત્ર વિભૂષાનું કાર્ય છે. તેથી તે ન લેવા જોઈએ. પરંતુ જો ખીજા વસ્ત્રો ન મળે તો લેવા કલ્પે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૫૨ :—ઠાણાંગ સૂત્ર ઠા. ૩ ના પ્રશ્ન ૧૩૮ માં લખ્યું છે કે દેવો બાહ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કર્યા વિના વિકુર્વાણુ કરી શકે છે ?

ઉત્તર :—દેવ અને નારકીનું જે ભવ ધારણીય શરીર છે. તેનાથી બહારના પુદ્ગલો લીધા વિના જ વિકુર્વાણુ સમજવું, તથા વિભુષા કરવી તેને પણ વિકુર્વાણુ કહે છે. તેમાં બહારના પુદ્ગલ લીધા વિના કેશ, નખ વગેરે વ્યવસ્થિત કરવા તેને પણ વિકુર્વાણુ સમજવી. અથવા બહારના પુદ્ગલ લીધા વિના જ ગિરગિટની ક્રિયામાં લાલ રંગ વગેરેનું હોવું. તથા સર્પાદિની ફેણ બનાવવી વગેરેને પણ વિકુર્વાણુ સમજી લેવું.

પ્રશ્ન ૧૧૫૩ :—ભિક્ષુની ૧૨ પડિમા કેટલા સમયમાં પૂરી થાય છે ?

ઉત્તર :—ભિક્ષુની ૧૨ પડિમાં માગસરથી અષાઠ સુધી આઠ મહિનામાં પુરી થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રાચીન ધારણા તથા પૂજ્ય આત્મારામજી મહારાજસાહેબના દશાશ્રુત સ્કંધ તેમજ અન્ય અનેક પુસ્તકોમાં છે. અને એજ જરાજર લાગે છે. પરંતુ ટીકાકારે પહેલી પડિમા ૧ માસની, બીજી બે માસની યાવત સાતમી સાત માસની બતાવી છે. એટલુંજ પ્રતિકર્મ (જે જે પડિમાઓનો જેટલો જેટલો સમય છે. એટલા એટલા સમય સુધી) આહાર, ઉપધિ, વગેરે વડે પડિમા તુલ્ય અભ્યાસનો સમય બતાવીને સાત પડિમાઓનો સમય નવ વર્ષ બતાવેલ છે. પ્રતિકર્મ (સાધના) અને પડિમા એ બન્નેને ચાતુર્માસમાં કરવાનો નિષેધ હોવાથી નવ વર્ષ લાગે છે. બાકીની પાંચ પડિમાઓના કાળમાં કોઈ મતભેદ હોવાનું બાણ્યું નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૫૪ :—સૂર્યના માંડલા કેવા પ્રકારના હોય છે? અને તે કયા પ્રકારે ગતિ કરે છે?

ઉત્તર :—સૂર્યના માંડલા ગોળ બતાવ્યા છે. જે આકાશ પર સૂર્ય ભ્રમણ કરે છે તે જ આકાશને માંડલું કહે છે. પરંતુ સડક વગેરેની જેમ કોઈ માંડલું બનેલ-બનાવેલ વસ્તુ નથી. ૩૦ મુહુર્તમાં બે સૂર્ય મળીને એક માંડલું પૂરું કરી દે છે. બે સૂર્યના સામેલ રૂપે ૧૮૪ માંડલા હોય છે. દરેક માંડલાને બળે ચોળનનું અંતર છે. આ રીતનું વર્ણન ચંદ્ર પ્રજ્ઞિત, સૂર્ય પ્રજ્ઞિત અને જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞિતમાં છે.

પ્રશ્ન ૧૧૫૫ :—ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની ૩૩ મા અધ્યયનની ૧૬ મી, ૧૭ મી તથા ૧૮ મી ગાથાનો અર્થ શો છે?

ઉત્તર :—પ્રશ્નકથિત ગાથાઓનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

તે મૂલ પ્રકૃતિઓ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહી, હવે આગળ તેનાં પ્રદેશાત્ર (પરમાણુ-ઓના પરિણામરૂપ દ્રવ્ય) ક્ષેત્ર, કાળ અને લાવસ્વરૂપનું વર્ણન કરવામાં આવશે, જે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો.

એક જીવના એક સમયમાં બંધાતા બધાં કર્મોનાં પ્રદેશાત્ર અનંત છે. તે અભવ્ય જીવોથી અનંત ગુણા અને સિદ્ધોના અનંતમા લાગે છે.

સઘળા જીવો છયે દિશાઓમાં રહેલ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મવર્ગણાઓને ગ્રહણ કરે છે. તે આત્માના બધા પ્રદેશોની સાથે પ્રકૃતિસ્થિતિ વગેરે સર્વપ્રકારથી બાંધે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૫૬ :—પ્રદેશકર્મ કેવા પ્રકારે ભોગવાય છે?

ઉત્તર :—કોઈપણ પ્રકારનું ફળ, અનુભવ કરાવ્યા વગર જ કર્મ પુરૂગલ આત્મ પ્રદેશોથી અલગ થઈ બધ છે. એજ પ્રદેશકર્મ કહેવાય છે. તે ફલનો અનુભવ તો કરાવતા જ નથી, તેથી તેને ભોગવવા માટે બીજો કોઈપણ પ્રકાર નથી.

જે કોઈ કર્મપ્રકૃતિનો અભાષાકાળ પૂર્ણ થઈ ગયો હોય, પરંતુ ત્યાં તે પ્રકૃતિના વિષાકોદયનું સ્થાન ન હોય, તો તે પ્રકૃતિના પુદ્ગલ (પ્રદેશ) ફળ આપ્યા વિના જ જીવ પ્રદેશોથી અલગ થઈ જાય છે. જેમકે-દેવગતિમાં નપુંસક વેદ, ત્રીજા દેવલોકથી અનુત્તર વિમાન સુધી સ્ત્રી અને નપુંસક વેદ, નરકગતિમાં સ્ત્રી તથા પુરુષ વેદ, એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જતી વખતે, ઉપરાંત આનુપૂર્વી નામ તથા પ્રત્યેક ગતિમાં પોતાની ગતિ ઉપરાંત અન્યગતિના, ઇત્યાદિ પ્રકૃતિઓનાં તે તે સ્થાનો પર વિષાકોદય ન થતાં પ્રસંગ આવતા પ્રદેશોદય જ હોય છે ઇત્યાદિ પ્રકારથી પ્રદેશોદય ભોગવવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૫૭ :—દર્શનાવરણીય કર્મનું આવરણ શું છે ?

ઉત્તર :—દેખવામાં જે વસ્તુઓ બાધક બને છે તેને દર્શનાવરણીય કર્મ કહે છે, જેમકે નિદ્રા વગેરે, તેને હઠાવવાનો ઉપાય નિદ્રા વગેરેને ઓછી કરવી.

પ્રશ્ન ૧૧૫૮ :—નિગોદમાં રહેલા તથા સૂક્ષ્મ જીવો પ્રત્યે, જીવોની સાથે માતાપણે, પિતાપણે, તથા પુત્રાદિપણે સંબંધ કર્યો છે ?

ઉત્તર :—અવ્યવહાર રાશિના તથા અદ્યકાળથી વ્યવહાર-રાશિમાં આવેલા જીવોને છોડીને બાકીના બધા જીવોને પરસ્પર સંબંધ થઈ ચૂક્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૧૫૯ :—વ્યવહાર રાશિ અને અવ્યવહાર-રાશિ માનવી, શું યોગ્ય છે ?

ઉત્તર :—વ્યવહાર અને અવ્યવહાર રાશિ માનવી એ જીવાભિગમ તથા પન્નવણાની ટીકા તથા ભગવતીના ૨૮ માં શતકના મૂલ પાઠથી સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૬૦ :—ભગવતી ભાગ-૧ પ્રશ્ન ૬૦ માં લખ્યું છે કે નારકીના જીવ જે આહાર કરે છે, તે વર્ણુથી કાળો, નીલો, દુર્ગંધી, કડવો અને કર્કશ પદાર્થવાળો છે એવો આહાર મિથ્યાત્વી જીવો કરતાં હશે. પરંતુ તીર્થંકર નામ કર્મ બાધેલો જીવ પણ શું એ અશુભ પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે ?

ઉત્તર :—નરકમાં અશુભ પુદ્ગલો ખૂબ છે. પરંતુ શુભ પુદ્ગલોનો એકાંત નિષેધ નથી. જેમકે કોલસાની ખાણમાં પણ હીરા નીકળે છે. શુભ પ્રકૃતિના પ્રભાવથી અશુભ પુદ્ગલો પણ શુભ બની શકે છે. જેમકે ગાય, વગેરેથી ઘાસ વગેરેનું દૂધ બને છે. એ જ પ્રમણે ભાવિ તીર્થંકરોને પણ શુભ પુદ્ગલોનો સંયોગ મળી જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૬૧ :—જીવ રોમ આહાર કરે છે. આ રોમ આહાર બેઈન્દ્રિય જીવો તો પૂરેપૂરો કરે છે, એવો ભગવતી ભાગ-૧ શ્લોક ૧, ઉ. ૧, પૃષ્ઠ

૭૨ માં ઉલ્લેખ છે. પરંતુ નારકીના જીવોના અધિકારમાં અસંખ્યાતમા ભાગનો આધાર કરવાનું લખ્યું છે. જો આ પણ રોમ આધાર છે. તો તે કઈ અપેક્ષાએ છે ?

ઉત્તર :—અહીંયા ભગવતીના પહેલા ભાગના ૭૨મા પૃષ્ઠના ૩૫મા નંબરની ત્રીજી પંક્તિનો આ પાઠ છે.—“સેસં તહેવ જાવ અણંત ભાગં આસાચંતિ” —એકેન્દ્રિયોનો આ આધાર તો નરકના જેવો જ બતાવ્યો છે. તેનો વધારે ખુલાસો પન્નવણાના ૨૮મા પદનો પહેલો ઉદ્દેશો જોવાથી પણ થઈ જાય છે. આગળ ભગવતી ૭૨મા પૃષ્ઠના ૩૬મા નંબરથી બીજા પ્રકારના એકેન્દ્રિય જીવોના આધારની પૃષ્ઠાનું વર્ણન ચાલે છે. એમ તો નારકી-ઓને પણ “તે સઠ્ઠે અપરિસેસિણ આહારિતિ ।” એવો પાઠ પન્નવણાના ૨૮મા પદના પહેલા ઉદ્દેશમાં આવેલો છે.

પ્રશ્ન ૧૧૬૨ :—ભગવાનના સમવસરણમાં અલબ્ય જાય છે કે નહીં ?

ઉત્તર :—પોતાની ઈચ્છા, ભક્તિ, અભિરુચિ. વગેરેથી તો ભગવાનના સમવસરણમાં અલબ્ય જીવ જતો નથી. પરંતુ જીવ-વ્યવહાર અને સ્વામીની આજ્ઞા વગેરેથી જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૬૩ :—ચક્રવર્તીના સાત એકેન્દ્રિય રત્નો ચાલીને ગુફાનું દ્વાર કેવી રીતે ખોલે છે ?

ઉત્તર :—સર્વ પ્રથમ તો ચક્રવર્તી, ગુફાના દેવનો અક્રમ કરે છે. ત્યારબાદ સેનાપતિ અક્રમ કરીને તથા ગુફાના દ્વારની પૂજા કરીને દ્વંડ-રત્નથી દ્વાર ખોલે છે. સાત એકેન્દ્રિય રત્નો ચાલીને દ્વાર ખોલતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૬૪ :—ઠાણાંગ સૂત્રમાં ચાર પ્રકારના અભિનય આવ્યા છે. તો એનો આશય શો ?

ઉત્તર :—શરીરની ચેષ્ટા વગેરેથી હૃદયનો ભાવ વ્યક્ત કરવો તેને અભિનય કહે છે. તેનું વિશેષ વિધાન ભરત આદિ સંગીત શાસ્ત્રોમાં છે.

પ્રશ્ન ૧૧૬૫ :—૨૪ તીર્થંકરોમાંથી ભગવાન વાસુપુજ્યજી, મલ્લિનાથજી, અરિષ્ટનેમિજી, પાર્શ્વનાથજી, અને મહાવીર સ્વામીજીએ કુમાર અવસ્થામાં રહીને સંયમ ગ્રહણ કર્યો, તો તે કેવી રીતે ? તેમાંના છેલ્લા બે તીર્થંકરોએ તો લગ્ન કર્યા હતા ?

ઉત્તર :—અહીંયા કુમાર અવસ્થાનો અર્થ રાજ્યનો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા વગર દીક્ષા ધારણ કરી હતી એમ સમજવો જોઈએ પરંતુ લગ્ન કર્યા હતા એમ સમજવું જોઈએ નહીં.

પ્રશ્ન ૧૧૬૬ :—છ ખોલમાં એક ખોલ એ છે કે છદ્મસ્થ, આકાશ દેખી શકતા નથી. જ્યારે આકાશ તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તો આમ કેમ ?

ઉત્તર :—આકાશ અરૂપી છે. તેથી છદ્મસ્થ જીવો તેને દેખી શકતા નથી. ધુમ્મસ, વાદળ વગેરે અત્યંત નજીકથી દેખાતા નથી, કેટલેક દૂરથી દેખાય છે. એજ પ્રમાણે લોકની અંદર સર્વત્ર એવા પુદ્ગલો ભરેલા છે કે જે નજીકથી દેખાતા નથી, પણ દૂરથી તેની છાયા દેખાય છે. જે કદાચ દૂર ચાલ્યા જાય તો ત્યાં પણ એની જ છાયા દેખાશે, કારણકે આવી છાયા આપનાર પુદ્ગલો લોકમાં સર્વત્ર ભરેલા છે તેથી આ તરવરાટ પુદ્ગલોનો સમજવો. ખાસ આકાશ તો છદ્મસ્થોને દેખાતો નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૬૭ :—અઢીદ્વીપ બહાર કયા આરાના ભાવ વર્તે છે ?

ઉત્તર :—અઢી દ્વીપની બહાર જ્યોતીષીઓના વિમાન સ્થિર છે. તેથી ત્યાં દિવસ, રાત્રી, પક્ષ, માસ વગેરે કાળનું વર્તન નથી એટલા માટે ત્યાં ખાસ કોઈ પણ આરા જેવું પ્રવર્તન નથી. ત્યાં સ્વાભાવિક વર્ષા, ગર્ભરવ, વીજળી, વાદળ, અગ્નિ, મનુષ્યનો જન્મ અને મૃત્યુ વગેરે નથી. ત્યાં જે તીર્થંચ છે, તેમનું આયુષ્ય અન્તમુહુર્તથી લઈને કરોડ પૂર્વ સુધીનું હોય છે. તીર્થંચ યુગલિયા ત્યાં હોતા નથી. ત્યાંના તીર્થંચોનું આયુષ્ય ચોથા આરા જેવું છે.

પ્રશ્ન ૧૧૬૮ :—જ્યોતિષી દેવ તો અસંખ્ય છે. પરંતુ ઈન્દ્ર તો માત્ર બે જ છે, તો તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—એમ તો બધા જ ચંદ્ર અને સૂર્ય ઈન્દ્રો છે. પરંતુ જાતિ માત્રનો આશ્રય લઈને જ્યોતિષીઓના બે ઈન્દ્ર-ચંદ્ર અને સૂર્ય બતાવેલા છે. એવો ભાવ સ્થાનાંગના બીજા કાણના ત્રીજા ઉદ્દેશાની ટીકાથી નીકળે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૬૯ :—‘સમ્યગ્દર્શન’ તારીખ ૫-૭-૫૭ના પૃષ્ઠ ૨૭૩ માં લખ્યું છે કે સ્ત્રીને અરિહંતની પદવી આવતી નથી. તો તેનો શો આશય છે ? શું સ્ત્રીને કેવલજ્ઞાન નથી થતું ? સ્ત્રી કેવલજ્ઞાન થયા બાદ ઉપદેશ નથી આપતી ?

ઉત્તર :—સ્ત્રીઓને કેવલજ્ઞાન થાય છે. અને ઉપદેશ પણ આપે છે. પરંતુ સાધારણ રીતે તેઓ તીર્થંકર થતી નથી. અતન્ત કાળમાં ક્યારેક સ્ત્રી તીર્થંકર થાય છે. પરંતુ તે આશ્ચર્યભુત હોવાથી નગણ્ય ગણાય છે. ‘આશ્ચર્ય મૂત્તવાન્તગણ્યતે’ એવો આશય પ્રતિત થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૭૦ :—એકેન્દ્રિય જીવ આસ કેવી રીતે લે છે ?

ઉત્તર :—ભગવતી શ. ર. ઉ. ૧ માં ગૌતમ સ્વામીએ પૂછ્યું છે કે, “ હે ભગવંત ! બે ઈન્દ્રીયથી પંચેન્દ્રીય સુધીના જીવોના અંદર અને બહારથી ઉશ્વાસ અને નિશ્વાસને તો હું બાહ્યું છું અને દેખું છું, પરંતુ પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રીય જીવોના ઉશ્વાસ વગેરે હું

જાણુતો દેખતો નથી, તો શું તે જીવોને ઉશ્વાસ નિશ્વાસ છે? તેના જવાબમાં ભગવાને કહ્યું. હા. આથી સ્પષ્ટ છે કે એકેન્દ્રીય જીવોને પણ શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ તો છે. પરંતુ સાધારણ રીતે તે દેખી શકતા નથી, તેમના શ્વાસોશ્વાસના પુદ્ગલ-ચાવત્ આઠ સ્પર્શ વાળા છે.

પ્રશ્ન ૧૧૭૧ :—અવધિજ્ઞાનવાળા બીજાઓના મનની વાત કેવી રીતે જાણી શકે છે?

ઉત્તર :—જઘન્ય ક્ષેત્રથી લોકનો સંખ્યાતમો ભાગ અને કાળથી પદ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ જાણનાર અવધિજ્ઞાનીને પણ બીજાઓના મનની વાત જાણવાની લખ્ધી થાય છે, તે મનોદ્રવ્ય વર્ગજ્ઞાની લખ્ધીથી તેઓ બીજાઓના મનની વાત જાણી લે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૭૨ :—અસંયતિ લવ્ય દ્રવ્ય-દેવ જઘન્ય લવનપતિ અને ઉત્કૃષ્ટ ઉપરના ઐવેયકમાં કેવી રીતે જઈ શકે છે? તેમને અસંયતિ કેમ કહેવા ?

ઉત્તર :—અસંયત-ચારિત્રના પરિણામથી રહિત, લવ્યદેવ થવા યોગ્ય લવ્ય દ્રવ્યદેવ બાહ્ય, શ્રમણ ગુણોના ધારક, સમસ્ત સાધુ-સમાચારી અને અનુષ્ઠાન યુક્ત દ્રવ્ય લિંગના ધારક એવા લવ્ય તથા અલવ્ય, મિથ્યાદષ્ટિ જીવો જ ત્યાં જાણવા. એવા જીવો સાધુ-ક્રિયાને કારણે નવઐવેયક સુધી જઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૭૩ :—એકેન્દ્રિયને એક જ ઇન્દ્રિ હોય છે, છતાં પણ તેમને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ કેવી રીતે થાય છે?

ઉત્તર :—એકેન્દ્રિય જીવોને પણ સારા અને ખરાબ એમ બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાય થાય છે. તથા જીવોના ક્રોધાદિ, અલ્પસ્ત તેમજ ચિર પરિચિત છે. બાહ્ય ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વગર પણ તેમનો ઉદય થઈ શકે છે. તો પછી સ્પર્શ-ઇન્દ્રિયની સહાયતા મળતાં ઉદય થાય તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે? હા, વિશેષ ઇન્દ્રિયો અને મનની સહાયતાથી કષાય અધિક પ્રબળ તથા પ્રગટ થઈ શકે છે. અને ઓછી ઇન્દ્રિયોના સંયોગથી ઓછું પરંતુ કષાય આત્મા જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી તો અવશ્ય હંશે જ, એકેન્દ્રિયની ચેતના-શક્તિ ઓછી હોવાથી કષાયનો ઉદય પણ મંદ જેવો હોય છે. પરંતુ કેવળી તો તે પણ જાણે છે. તેથી તે જીવોમાં કષાયનો ઉદય બતાવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૧૭૪ :—કેવળજ્ઞાન થયા પછી તપસ્યા કરવાની જરૂર છે શું?

ઉત્તર :—શાસનમાં તપની પ્રણાલિકા ચાલુ રાખવા, તેને આદરણીય બનાવવા તથા તપ પ્રત્યે સુમુક્ત જીવોનું લક્ષ્ય આકર્ષિત કરવા તપ એ કર્મક્ષય કરવાનું ખાસ સાધન છે, એ બતાવવા વગેરે કારણોથી કેવળજ્ઞાન થયા પછી પ્રભુ પણ તપ કરે છે. ખાસ તો પુદ્ગલોની સ્પર્શના જ્ઞાનથી દેખે છે તે પ્રકારે કરી લે છે,

પ્રશ્ન ૧૧૭૫ :—આંખથી, કાનની અવગાહના સંખ્યાત ગુણી, કાનથી નાકની અવગાહના સંખ્યાત ગુણી આધિક છે, તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—અહીંયા આંખ, કાન, અને નાકની અવગાહના ન લેતાં ખાસ સાધનો (ઓબ્જેક્ટ) ની અવગાહના લીધી છે, તેથી ખાસ જે જોવાનું સાધન છે તેનાથી સાંભળવાનું સાધન મોટું છે. અને તેનાથી પણ ગંધ ગ્રહણ કરવાનું સાધન મોટું છે. તેથી સંખ્યાત ગુણી અવગાહના અધિક બતાવી છે.

પ્રશ્ન ૧૧૭૬ :—ચક્ષુ ઇન્દ્રીયનો વિષય ઉત્કૃષ્ટ નવ યોજન કરતાં વધારે કેવી રીતે ? જ્યારે ચંદ્ર અને સૂર્ય તેથી વધારે ઉંચે દેખાય છે. એ જ રીતે શ્રોત-ઇન્દ્રીયનો વિષય બાર યોજન કેવી રીતે સમજવો ?

ઉત્તર :—ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો વિષય સૂત્રમાં નવ યોજનથી વિશેષ અધિક કહ્યો નથી પરંતુ લાખયોજનથી વિશેષ અધિક કહ્યો છે. સાદા પુદ્ગલ, જમીન વગેરે દેખવાનું સમજવું. જેમકે કોઈ મુનિ લાખ યોજનનું વૈકિંચ શરીર બનાવે તો પણ ઇર્થાશોધન કરીને ચાલે વગેરે. વિશિષ્ટ તેજવાળા ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહાદિ વિમાનોના પુદ્ગલોનું વિશેષ તેજ હોવાને કારણે તેઓ લાખો યોજનોથી પણ દેખી શકે છે. પરંતુ આ પ્રમાણ પુદ્ગલોના વિશેષ તેજનું છે, સાધારણ પુદ્ગલોને લક્ષિત કરીને તો આંખની શક્તિ ઉપરોક્ત પ્રકારથી સમજવી.

શ્રોતેન્દ્રિયનો વિષય આત્મઅંગુલથી બાર યોજનનો છે. ગર્ભરવ, ભેરી વગેરેનો અવાજ કોઈ વ્યાધાત ન હોય તો સાંભળી શકાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૭૭ :—સાધુએ ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ ઘરની ગોચરી લેવાનું કયા આશયથી કહ્યું છે, શું તેઓ નીચ કુળમાં જઈ શકે છે ?

ઉત્તર :—અહિં સાધુની ભિક્ષા સંબંધમાં ધનાઢય, ગરીબ તથા મધ્યમ આ પ્રમાણે ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમનો ભેદ સમજવો જોઈએ. સાધુની ભિક્ષાને માટે આચારાંગસૂત્રમાં જે કૃણ બતાવ્યા છે તે જ કૃણોમાં ઉપરોક્ત ત્રણ ભેદ કરવાં જોઈએ તેનો અર્થ દુર્ગંધનીય, ગર્હનીય કુલોને સમજવા નહિ, કારણ કે, બીજા આચારાંગના પ્રથમ અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશમાં સાધુની ભિક્ષા માટે જે ઉગ્રાદિ ૧૨ કુળો બતાવ્યા છે ત્યાં જ “ અણુણ્યરે સુવા તદ્દપ્પગારેસુ કુલેસુ અદુગંચ્છિએસુ અગરહિએ સુવા અસણું વા ૪ કાસુયં, એસણિજ્જન્નવ પહિગ્ગાહેજ્જન્ન. ” એવો પાઠ બતાવીને, અદુર્ગંધનીય અને અગ્રહણીય કુલોમાં અશનાદિ ૪ વસ્ત્રાદિ ૪ દ્યે, તથા તેના મકાનમાં ઉતરે, ત્યાં સ્વાધ્યાયાદિ કરે, તો તેને નિશીથના ૧૬ મા ઉદ્દેશમાં ‘ લઘુ ચોમાસી પ્રાયશ્ચિત ’ બતાવ્યું છે, દુર્ગંધનીય કુલોમાં ભિક્ષાનો નિષેધ હોવાથી નીચકુળનો અર્થ ઉપરોક્ત પ્રકારથી બરાબર જણે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૭૮ :—એક-એક લાખ યોજનના પાતાલ-કલશ લવણસમુદ્રમાં કઈ રીતે સમાઈ શકે ? જ્યારે લવણ સમુદ્ર તો એ લાખ યોજનનો જ છે ?

ઉત્તર :—પૂર્ણ ચંદ્રાકાર એક લાખ યોજનનો જંબુદ્વીપ છે. તેની ચારે બાજુ (તરફ) બે બે લાખ યોજનનો લવણ સમુદ્ર આવેલો છે. તેથી લવણ સમુદ્રના પૂર્વ કિનારાના અંતથી પશ્ચિમકિનારા સુધીનો અંત પાંચલાખ યોજનનો થઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે દક્ષિણ ઉત્તરના કિનારાનો અંત પણ સમજી લેવો જોઈએ. એક મહા પાતાલકલશ તો જંબુદ્વીપની પૂર્વ તરફ અને લવણ સમુદ્રનાં મધ્યભાગમાં આવેલો છે. એજ પ્રમાણે બાકીના ત્રણ દિશાઓમાં આવેલા છે. તે કળશ લાખ લાખ યોજનના ઉંડા છે, તેમનું મ્હોં પૃથ્વીની બરાબર આવેલું છે. અને દસ દસ હજાર યોજનના પહોળા છે. જંબુદ્વીપ અને ધાતકી ખંડ તરફ પંચાવન હજાર યોજનની જમીન છૂટી છે. તેથી તે કળશ તો સુગમતાથી સમાયેલાં છે. આ ચાર મહાપાતાલ-કળશા ઉપરાંત સાત હજાર આઠસો ચોર્યાસી (૭૮૮૪) નાના પાતાળકળશા પણ લવણ સમુદ્રમાં સમાયેલાં છે. લવણ સમુદ્રની પૃથ્વી વિશાળ હોવાથી કોઈપણ જાતની હરકત નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૭૯ :—ઈશાનેન્દ્રે અજ્ઞાન તપ કર્યો છતાં પણ તેઓ આવતા ભવમાં આરાધક થઈને મોક્ષમાં કેવી રીતે જઈ શકે ?

ઉત્તર :—જીવ મિથ્યાત્વીમાંથી સમ્યગ્દષ્ટિ બનીને ફરીથી જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર્યની આરાધના કરીને એજ ભવમાં મોક્ષ જઈ શકે છે. તો પૂર્વભવનો મિથ્યાત્વી, આ ભવમાં આરાધના કરીને મોક્ષમાં જાય એમાં હરકત શી છે ? તામલી તાપસ માટે તો અંથોમાં એવું વર્ણન છે કે તેણે જૈન મુનિને જોઈને સમકિત મેળવી લીધું અને પછી ઈશાનેન્દ્ર થયા.

પ્રશ્ન ૧૧૮૦ :—છઠ્ઠા દેવલોકથી સર્વાર્થ સિદ્ધ સુધી શુકલ લેશ્યા હોય છે. તો શું તેમના પૂરાં આયુષ્ય સુધી મનનાં પરિણામ શુદ્ધ રહે છે ?

ઉત્તર :—દરેક દેવ અને નારકીને ઉત્પન્ન થતી વખતે જે દ્રવ્ય લેશ્યા હોય છે એ જ દ્રવ્ય લેશ્યા તેમના જીવન પર્યાંત રહે છે. દ્રવ્યલેશ્યા કોઈ પણ દેવ, નારકીના જીવનમાં પલટાતી નથી. પરંતુ ભાવ લેશ્યા અનેકવાર પલટાય છે. તીર્થંચ અને કેવલીઓ ઉપરાંત મનુષ્યોમાં દ્રવ્ય અને ભાવ બન્ને લેશ્યા અંતર્મુહુર્ત પછી પલટી જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૮૧ :—નારકીના જીવ હસતાં તથા ઉત્સુક કેવી રીતે થાય છે ? કે જ્યારે તેઓને મહાન અસાતા વેદનીય હોય છે ?

ઉત્તર :—પોતાને મહાવેદના હોવા છતાં બીજા નારકીઓને પરમાધામીઓની પક્કડમાં ફસાયેલા જોઈને તેમને હાસ્ય આવી જાય છે. અને જિત-જન્મ આદિ પ્રસંગ પર પ્રકાશ વગેરે જોવાની ઉત્સુકતા અને અન્ય કોઈ પદાર્થ જોવાની ઉત્સુકતા આવી જાય છે. ખાસ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ તેઓમાં વિદ્યમાન છે. તેથી તેમને પ્રસંગ પર હાસ્ય અને ઉત્સુકતા આવી જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૮૨ :—કહ્યું છે કે, “ક્રીચડથી ભરેલું વસ્ત્ર સુરકેલીથી સાફ થાય છે, જ્યારે ગાડીનું ખંજન સરળતાથી ઘોઈ શકાય છે. એ કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—ભાદરવાના લીલા ઘાસના છાણુ મિશ્રિત કાઢવનો રંગ વસ્ત્રમાં બેસે છે. તે રંગ ગાડીના ખંજનથી પણ ઉતરવામાં કઠણુ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૮૩ :—આયુષ્યકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહુર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ અને પૂર્વ કરોડનો ત્રીજો ભાગ અધિક કેવી રીતે સમજવી ?

ઉત્તર :—અંતર્મુહુર્તથી ૩૩ સાગરોપમ સુધી તો આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ હોય જ અને કરોડ પૂર્વના આયુષ્યવાળા જલ્દીમાં જલ્દી ત્રીજો ભાગ બાકી રહેતા આવતા ભવનું આયુષ્ય બાંધી શકે છે. તેથી આ અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમની ઉપર કરોડ પૂર્વનો ત્રીજો ભાગ અધિક બતાવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૧૮૪ :—નામ અને ગોત્ર કર્મની સ્થિતિ જઘન્ય અંતરમુહુર્તની કયા આશયથી કહી છે ? જ્યારે ઘણા જીવો અંતરમુહુર્તમાં મૃત્યુ પામે છે. તો તેમના નામ કર્મ અને ગોત્ર કર્મ શું નથી રહેતા ?

ઉત્તર :—નામ અને ગોત્ર કર્મની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર મુહુર્તની નથી. પરંતુ તે કર્મોની જઘન્ય સ્થિતિ આઠ મુહુર્તની બતાવી છે. આ કર્મોનો બંધ પહેલા ગુણ-સ્થાન પછી દશમા ગુણ સ્થાનક સુધી નિરંતર હોય છે. આગળ તેનો બંધ તો રોકાઈ જાય છે. પરંતુ ઉદય ચાલુ રહે છે. તે કર્મોના ઉદયનો અન્ત ચૌદમા ગુણ સ્થાનના અંતમાંજ હોય છે. આ કર્મોનો બંધ મંદ થતાં થતાં ૧૦મા ગુણસ્થાનમાં ૮ મુહુર્ત રહે છે. પરંતુ પૂર્વે બંધાયેલ નામ અને ગોત્ર કર્મ સત્તામાં ખૂબ રહે છે. તેનો અંત થયા બાદ તો જીવ સિદ્ધ જ થાય. સંસારી જીવ નામ તથા ગોત્રકર્મથી રહીત હોતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૧૮૫ :—સર્વથી થોડા આહારક, તેનાથી અનાહારક અસંખ્યાત ગુણા કેવી રીતે ? સૌથી થોડા, નો સુક્ષ્મ, નો બાદર, તેથી બાદર અનંત ગુણા, તેથી સુક્ષ્મ અનંત ગુણા કયા આશયથી કહેલ છે ?

ઉત્તર :—સિદ્ધ અને ૧૪મા ગુણસ્થાન વાલા તથા કેવળી સમુદ્ઘાતમાં ત્રીજા, ચોથા તથા પાંચમા સમયમાં જીવ અનાહારક હોય છે. તથા ગતિ-અંતર જીવ કોઈ આહારક હોય છે અને કોઈ અનાહારક. બાકીના બધા જીવો અનાહારક હોય છે. તેથી સર્વથી થોડા અનાહારક અને આહારક અસંખ્યાત ગુણા સમજવા ભેદ્યો. પરંતુ આહારકથી અનાહારક વધારે નથી.

નો સુક્ષ્મ નો બાદર સિદ્ધોને કહે છે. સુક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના બે ભેદો ઉપરાંત ૧૨ ભેદો નો બાદર અને છોડી દીધેલા બે ભેદોને સુક્ષ્મ કહે છે. આ ત્રણેયમાં સૌથી થોડા નો સુક્ષ્મ

નો બાહર છે. તેનાથી બાહર (વનસ્પતિ આશ્રી) અનંત ગુણા અને તેનાથી પણ સુક્ષ્મ (વનસ્પતિ આદિ) અસંખ્યગુણા સમજવા ભેદ એ.

પ્રશ્ન ૧૧૮૬ :—પ્રથમ સમયમાં ઉત્પન્ન થવાથી આત્મા અપ્રદેશીય અને એક સમયથી અધિક નારકી સપ્રદેશી કેવી રીતે ? આત્મા જે સમયે પરલોકમાં જાય છે, તેના પહેલા સમય સુધી શું તે અપ્રદેશીય રહે છે ?

ઉત્તર :—જેને એક પ્રદેશ હોય, તેને અપ્રદેશી કહે છે. આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી છે. તેથી તે હંમેશા સપ્રદેશી ગણાય છે. પરંતુ અહિંયા કાળની અપેક્ષાએ પ્રશ્ન કર્યો છે, એટલા માટે જીવની એક અવસ્થામાંથી બીજી અવસ્થામાં આવવામાં એક સમય જ થયો હોય, આવી સ્થિતિમાં તે અવસ્થા આશ્રી કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી અને એકથી વધારે સમય થયો હોય અથવા તે અવસ્થા અનાદિ હોય, તો તેને સપ્રદેશી કહે છે. જેમકે—કોઈ મનુષ્ય મરીને નરકમાં ગયો, તેને નરક પર્યાય પ્રાપ્ત થયાને એક સમય થયો હોય, તે, તે પર્યાય આશ્રી કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી અને અધિક સમયની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી કહેલ છે એ પ્રમાણે અન્યાન્ય પર્યાયોની અપેક્ષા છે.

પ્રશ્ન ૧૧૮૭ :—છ આંગળનો એક પગ કેવી રીતે સમજવો ?

ઉત્તર :—જે સમયે જેવો મનુષ્ય હોય છે તેના અંગુલથી તેના પગ છ આંગળા પહોળા બતાવ્યા છે.

પ્રશ્ન ૧૧૮૮ :—કેશી-ગૌતમ પૃચ્છામાં આવ્યું છે કે-હવામાં વજન નથી પરંતુ તે કેમ માનવું કે તેમાં વજન નથી ?

ઉત્તર :—રાજ પ્રદેશી અને કેશી મહારાજની પૃચ્છામાં જે હવામાં વજન બતાવ્યું નથી તે વ્યવહાર-નયની અપેક્ષાથી સમજવું.

પ્રશ્ન ૧૧૮૯ :—દેવ અને નારકી, અવતી અને અપરચ્ચખાણી કેમ છે ? અસવી પણ અપરચ્ચખાણી છે શું ?

ઉત્તર :—દેવ અને નારકીને અપ્રત્યાખ્યાની કષાય હકતી નથી, તે હકયા વગર વ્રત-પ્રત્યાખ્યાન આવતા નથી. તેથી તેને અવતી અને અપ્રત્યાખ્યાની કહ્યા છે.

અસવ્યને તો અનંતાનુગંધી કષાય હોવાથી તેને સમકિત પણ હોતું નથી તો પછી પ્રત્યાખ્યાન આવવાની વાત જ ક્યાં ?

પ્રશ્ન ૧૧૯૦ :—ભગવાન મહાવીરસ્વામી રાજગૃહી નગરીમાં જ વધારે વખત કેમ રહ્યા ? તેમને રાજગૃહી પર મોહ હતો શું ?

ઉત્તર :—ભગવાન મહાવીર વીતરાગી હતા. તેમને મોહ કોઈના ઉપર પણ ન હતો. જ્યાં અધિક ઉપકારનું કારણ તથા ક્ષેત્ર-સ્પર્શના હોય ત્યાં વધારે સમય બિરાજે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૯૧ :—જાતિ આશીવિષમાં, તીર્થંચ પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને મનુષ્યમાં હોય છે. છતાં વીંછીમાં કયા આશયથી કહ્યું કે, જ્યારે તે ચૌરેન્દ્રિય છે ?

ઉત્તર :—જાતિ આશીવિષમાં વીંછી, દેડકો, સર્પ અને મનુષ્ય એ ચારેયને લીધા છે. પરંતુ કર્મ આશીવિષમાં સંખ્યાતા વર્ષના સંસી તીર્થંચ અને મનુષ્યના પર્યાપ્તા અને આઠમા સ્વર્ગ સુધીના અપર્યાપ્તા જ લીધા છે, અન્ય નહિં.

પ્રશ્ન ૧૧૯૨ :—છદ્મસ્થને હવા તથા આકાશ દેખાતાં નથી, એવું શાસ્ત્રમાં આવ્યું છે તો તે કઈ રીતે સમજવું, જ્યારે આપણે તેને પ્રત્યક્ષ રૂપે દેખીએ છીએ ?

ઉત્તર :—એ સાચું છે કે, છદ્મસ્થને હવા તથા આકાશ દેખાતા નથી. આકાશ અરૂપી છે તેથી તે દેખાય નહિ, જે કે હવા રૂપી છે, છતાં પણ દેખાતી નથી. હવાથી ઉડતા પાંદડાં, રજ, વસ્ત્રાદિ દેખાય છે પરંતુ સ્વયં હવા નહિં.

પ્રશ્ન ૧૧૯૩—વિકલેન્દ્રિમાં મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન હોવાનું કેવી રીતે કહ્યું ? જ્યારે તેઓમાં મન અને કાન હોતાં નથી.

ઉત્તર :—વિકલેન્દ્રિયના ભવમાં તેમને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી પરંતુ તેમનામાંથી કોઈકોઈ જીવ, પૂર્વભવથી જ્ઞાન લઈને આવે છે અને આ જ્ઞાન પણ તેઓ પર્યાપ્તા થાય તે પહેલાંજ નાશ પામી જાય છે અર્થાત તે જ્ઞાન આદ્યું જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૯૪ :—અભવ્યમાં જ્ઞાન નથી હોતું, તો તે નવ ઐવેયક સુધી કેમ જઈ શકે છે ?

ઉત્તર :—કોઈપણ જીવને સમકિતના અભાવે જ્ઞાન નથી હોતું. નવઐવેયકમાં તો શ્રેષ્ઠ ક્રિયાઓના પ્રભાવથી જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૯૫ :—સામાયિક ચારિત્રના બે ભેદ કેવી રીતે સમજવા ?

ઉત્તર :—પ્રથમ અને ચરમ તીર્થંકરોના સાધુઓને જે ૭ દિવસ, ૪ મહિના અથવા ૬ મહિનામાં વડી દીક્ષા (છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર) આપે છે તેથી તેમનું સામાયિક-ચારિત્ર અદ્વકાળનું ગણાય છે.

બાવીસ તીર્થંકરોના તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રના સાધુઓને વડી દીક્ષા આપવામાં આવતી નથી તેથી તેમનું સામાયિક ચારિત્ર જીવન પર્યાન્તનું હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૯૬ :—લવણસમુદ્રમાં ૪ ચંદ્રમા અને ૪ સૂર્ય શા માટે ચારે તરફ ફરે છે ? સૂર્ય તીરછો ૪૭૨૬૩-૨૧/૬૦ યોજન, ૧૦૦ યોજન ઉંચો તથા ૧૮૦૦ યોજન નીચો તપે છે. તે કેવી રીતે સમજવું ?

ઉત્તર :—લવણ સમુદ્રના મધ્યભાગમાં જે દગમાલા છે, તેની ચારે તરફ લવણ સમુદ્રના ચંદ્ર અને સૂર્ય ઘૂમે છે (ફરે છે.)

જંબુદ્વીપનો સૂર્ય અભ્યંતરના પ્રથમ મંડળમાં હોય ત્યારે ૪૭૨૬૬-૨૧/૬૦ યોજન દૂરથી દેખાય છે. જંબુદ્વીપની સલીલાવતી વિજયની અપેક્ષાએ સૂર્યમંડળ ૧૮૦૦ યોજન ઊંચું છે, પરંતુ સમભૂમિથી તો ૮૦૦ યોજન જ છે. તેથી તેના પ્રકાશ નીચે સલીલાવતી સુધી ૧૮૦૦ અને સૂર્યમંડળથી ૧૦૦ યોજન સુધી ઊંચો જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૯૭ :—જ્યારે ગરોળીની પૂંછડી અલગ થઈ જાય છે તો તેમાંના આત્માના પ્રદેશ પાછા તે ગરોળીમાં આવે છે કે પછી તેનું શું થાય છે ?

ઉત્તર :—ગરોળીની પૂંછડી અલગ થઈ જતાં, તેમાંના આત્મ-પ્રદેશો પાછા ગરોળીમાં જ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૯૮ :—શ્રીવેદી તથા નપુંસકવેદીને અવધિજ્ઞાન થતું નથી તે કયા આશયથી કહેલ છે ?

ઉત્તર :—અવધિજ્ઞાન ત્રણેય વેદોમાં થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૯૯ :—દ્રારિકાનગરીમાં ૫૬ કોડ યાદવોનો પરિવાર હતો, તો તે સમયે હિન્દુસ્તાનની જનસંખ્યા કેટલી હશે ?

ઉત્તર :—દ્રારિકાનગરીમાં ૫૬ કરોડ યાદવોનો પરિવાર કયાંય પણ સૂત્રમાં બતાવ્યો નથી. અંતગડસૂત્રમાં કુમાર આદિતું જે વર્ણન છે તે, વાસુદેવોના સંપૂર્ણ રાજ્યની અપેક્ષાથી છે. પરંતુ બધાયનો નિવાસ કેવળ દ્રારિકામાં જ હતો એવું નથી. આ બાબત અંતગડનો આ વિષયનો પાઠ જોવાથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, આવી સ્થિતિમાં જનસંખ્યાનો પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી.

પ્રશ્ન ૧૨૦૦ :—દેવ અને હવાની ગતિમાં કોની અધિકતા છે અને કેમ ?

ઉત્તર :—હવા કરતાં દેવોની ગતિ બહુ તેજ હોય છે. તીર્થંકરોના જન્મ, દીક્ષા, કેવળ-મહોત્સવ, નિર્વાણ આદિ પ્રસંગોએ બારમા દેવલોક સુધીના દેવો પણ ખૂબ જલ્દીથી અહિં આવી જાય છે. તેમને પાંચ રજનું જેટલું દૂરથી આવવામાં એક પહોર પણ થતો નથી. એક ચપટી વગાડવા જેટલા સમયમાં તો તેઓ લાખો યોજન ચાલ્યા જાય છે. પરંતુ હવા તથા આંધી આદિની ગતિ તો અત્યંત મંદ દેખાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૦૧ :—અલોકમાં પ્રકાશ છે કે અંધકાર ?

ઉત્તર :—આ બાબતમાં ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૮મા અધ્યયનની ૧૨ મી ગાથામાં પુદ્ગલોના લક્ષણ બતાવ્યા છે. અલોકમાં પુદ્ગલ નથી તેથી ત્યાં પ્રકાશ કે અંધકાર નથી. ત્યાં તો માત્ર આકાશ છે.

પ્રશ્ન ૧૨૦૨ :—“સાઠ ભક્ત અનશનનું છેદન કરી સંથારો કર્યો” આ શબ્દોનો શો આશય છે ?

ઉત્તર :—સંથારો કરનાર તો જીવજીવનો સંથારો કરે છે, પરંતુ જેટલા દિવસ સંથારો ચાલ્યો હોય એટલા દિવસનો સંથારો પ્રભુ કહે છે. એટલે ૬૦ ભક્તનો આશય ૩૦ દિવસનો સંથારો આવ્યો એમ સમજવું. (આપણી ગણતરીએ ૨૯ દિવસ)

પ્રશ્ન ૧૨૦૩ —દેશથી મરણાંતિક સમુદ્ધાત-આહાર લઈને ઉત્પન્ન થવી, સર્વથી મરણાંતિક સમુદ્ધાત ઉત્પન્ન થતાં આહાર લેવો, આ કેવી રીતે સમજવું ? અમારી ધારણા તો એ છે કે આહાર લીધા પછી ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉત્તર :—જો આત્માના સઘળા પ્રદેશો મૃત્યુ સમયે એકી સાથે ઉત્પત્તિ સ્થાન તરફ ચાલ્યા ગયા હોય, તો ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને પછી આહાર લે છે, પરંતુ જો કેટલાક પ્રદેશ ઉત્પત્તિ સ્થાન પર ચાલ્યા ગયા હોય, અને કેટલાક પ્રદેશ શરીરમાં રહી ગયા હોય, તો આવી સ્થિતિમાં, પાછળના પ્રદેશો છૂટી જતાં, આગળના પ્રદેશ આહાર લેવાનું શરૂ કરી દે છે. પાછળના પ્રદેશો આવતાં જ ઉત્પન્ન થયાનું ગણાય છે. એટલે ઉત્પન્ન થઈને આહાર લેવો અને આહાર લઈને ઉત્પન્ન થયું એ બંનેય વાતો બરાબર છે.

પ્રશ્ન ૧૨૦૪ :—એકેન્દ્રિય એકેન્દ્રિયનો આહાર કરે છે, અને બેઈન્દ્રિય બેઈન્દ્રિયનો, એવી રીતે પાંચે ઈન્દ્રિયોનું કેવી રીતે સમજવું ?

ઉત્તર :—એમ તો આહાર માટે, બહારથી ગ્રહણ કરવામાં આવતાં પુદ્ગલો, એકેન્દ્રિય આદિ જીવોના શરીરથી છૂટેલા જ હોય છે પરંતુ ખાસ તો તૈજસ શરીર વડે પુદ્ગલ આહાર રૂપે પરિણત થાય છે તેથી એકેન્દ્રિયથી પાંચેન્દ્રિય સુધીના જીવો પોતપોતાના તૈજસ શરીરના જ પુદ્ગલો આવવાથી, પોતપોતાના શરીરનો આહાર ઋણ સૂત્ર નયની અપેક્ષાએ કહ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૨૦૫ :—દેવો ક્ષુધાનો અનુભવ થતાં શેનો આહાર કરે છે ? તેમની ક્ષુધા કઈ રીતે શાન્ત થાય છે ?

ઉત્તર :—દેવોને મનોભક્ષી આહારની ઇચ્છા થતાં, તથાવિધ શુભ કર્મોદયથી તત્કાલ ઈષ્ટ, કાન્ત, પ્રિય, મનોહર આદિ પુદ્ગલ મનોભક્ષીપણે પરિણત થાય છે, તે પુદ્ગલોથી તે દેવ મનની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી લે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૦૬ :—જ્યોતિષી અવધિજ્ઞાનમાં જ. ઉ. સંખ્યાતા જ કેમ આંચુ' કે તેઓ સંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર દેખી શકે છે. જ. તથા ઉ. એક જ કેમ આંચુ' ?

ઉત્તર :—જ્યોતિષીઓની જઘન્ય સ્થિતિ, પદ્યોપમના આઠમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ વર્ષથી અધિક એક પદ્યોપમની છે, પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગથી, અનેક પદ્યોપમની સ્થિતિવાળા દેવોને અવધિજ્ઞાનમાં સંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર દેખવાની શક્તિ જ હોય છે, તેથી જ્યોતિષ દેવ જ. ઉ. સંખ્યાત દ્વીપ, સમુદ્ર જ દેખી શકે છે. પરંતુ ત્યાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતામાં ભેદ અવશ્ય સમજવો.

પ્રશ્ન ૧૨૦૭ :—અઢીદ્વીપની બહાર વરસાદ થતો નથી, તો ત્યાંના તીર્થો શેનો આહાર કરે છે ?

ઉત્તર :—અઢી દ્વીપની બહાર અનેક જગ્યાએ પૃથ્વીમાંથી પાણી નીકળે છે તેનાથી તથા કેટલીક જગ્યાએ પર પૃથ્વીની સરસતાને કારણે વનસ્પતિ પેદા થાય છે. તેથી તે તીર્થોએને આહારમાં ખાસ કઠિનતા જણાતી નથી.

પ્રશ્ન ૧૨૦૮ :—જંબુદ્વીપના માનચિત્રમાં હિંદુસ્થાનનું નામ જ નથી, તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર :—‘હિંદુસ્તાન’ આદિ નામોનું પ્રસંગોપાત પરિવર્તન થતું રહે છે. તેથી શાસ્ત્રકાર તેને કેમ બતાવે ? ભારતવર્ષનું નામ તો શાસ્ત્ર તથા માનચિત્રમાં બતાવ્યું જ છે.

પ્રશ્ન ૧૨૦૯ :—આપણા જીવે કેટલા તીર્થંકર અને કેવળીઓનાં વ્યાખ્યાન સાંભળ્યા ?

ઉત્તર :—અનંત તીર્થંકર અને કેવળીઓના વ્યાખ્યાન આ જીવે સાંભળ્યા છે, એવું આગમથી સંભવિત જણાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૧૦ :—સૌધર્મ-ઘશિાન દેવલોકમાં વિમાન ૫૦૦-૫૦૦ યોજનના ઉંચા છે. આ યોજન ચાર હજાર ગાઉનું સમજવું કે ચાર ગાઉનું ?

ઉત્તર :—વિમાનની ઉંચાઈ વગેરે શાશ્વત (૪૦૦૦ ગાઉ) યોજનથી સમજવી.

પ્રશ્ન ૧૨૧૧ :—પરમાધામી દેવ પહેલી નરકમાં રહે છે કે ત્રીજી નરક સુધી ? તેમની દેવીઓ ક્યાં રહે છે ? તેનો ખુલાસો કયા સૂત્રમાં છે ?

ઉત્તર :—અસુરકુમાર દેવોના નિવાસ સ્થાન પહેલી નરકમાં છે. એવું પન્નવણાના બીજા પદમાં અને ભગવતી શતક બે, ઉદ્દેશો ૮ થી સ્પષ્ટ થાય છે. પરમાધામી દેવ અસુરકુમાર બાતિના છે. તેથી તેમનું તથા તેમની દેવીઓનું નિવાસસ્થાન ત્યાં જ સમજવું જોઈએ. તેમનું ગમન-આગમન ત્રીજી નરક સુધી બતાવ્યું છે,

પ્રશ્ન ૧૨૧૨ :—સૂક્ષ્મજીવ અગ્નિમાં બળે નહિ, પાણીમાં ડુબે નહિ, મારવાથી મરે નહિ, તેમનામાં તથા અપર્યાપ્તિમાં શું અંતર છે ? શું સૂક્ષ્મ જીવોને આયુષ્યકર્મ નથી બંધાતું ? જો તેમનું આયુષ્ય છે તો તે કેટલું ?

ઉત્તર :—સૂક્ષ્મ જીવ તો તે ભવમાં સૂક્ષ્મ જ રહે છે, પરંતુ કેટલાક સમય પછી અપર્યાપ્તિમાંથી પર્યાપ્તિ, એ જ ભવમાં થઈ શકે છે. સૂક્ષ્મ જીવોના શરીર અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી, બીજાં શસ્ત્રો તેમને આઘાત પહોંચાડી શકતા નથી, તેમનું જ ૦ ૭૦ આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તનું પન્નવણા સૂત્રના ચોથા પદમાં બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૨૧૩ સમુચ્છિન્ન અને પર્યાપ્તિમાં શો ફેર છે ?

ઉત્તર :—દેવ, નારકી, સ્ત્રી અને પુરુષના સંયોગથી ઉત્પન્ન થનારાને બાકી રાખીને, બાકીના બધા સંસારી જીવો સંમૂચ્છિન્ન કહેવાય છે. અપર્યાપ્તિ તો એ બધામાં હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૧૪ :—રતિ-અરતિ પાપનું શું સ્વરૂપ છે ? તેને કેવી રીતે બચાવી શકાય ?

ઉત્તર :—મનોરૂ વિષયો પર રાગ અને સંયમ-વિરુદ્ધ કાર્યોમાં આનંદ માનવામાં ‘રતિ’ તથા અમનોરૂ વિષયો પર દ્વેષ અને સંયમ સંબંધી કાર્યોમાં ઉદ્ધાસીનતા-તેને ‘અરતિ’ કહે છે.

પુદ્ગલો તેમજ જીવો તથા તેમની પર્યાયોનું સાચું સ્વરૂપ જાણીને અશુદ્ધ તથા પર-પર્યાયો પ્રત્યે અરૂચિ ઉત્પન્ન કરવી અને સ્વ-શુદ્ધ પર્યાયો તરફ આકર્ષિત થવું એ જ પાપથી બચવાનો ઉપાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૧૫ :—ઉપાદાન અને નિમિત્તનું સરલ સ્પષ્ટીકરણ બતાવશો.

ઉત્તર :—ઉપાદાન-જે આગળ જતાં કાર્યરૂપે પરિણત થઈ જાય અને નિમિત્ત, કાર્યની સંપન્નતામાં સહાયક બનીને અલગ થઈ જાય.

જેમકે, આત્માનું મુક્ત થવું તે કાર્ય છે, સંસારી આત્મા ઉપાદાન કારણ છે, અને મનુષ્ય શરીર, દીક્ષાવિધિનું પાલન, બાહ્યવેશ, તપશ્ચર્યા વગેરેનું નિમિત્ત કારણ છે. તે સંસારી આત્મા (જે ઉપાદાન કારણ છે) એ જ આગળ જતાં, મુક્તાત્મા બની જાય છે. અને મનુષ્ય શરીર, દીક્ષાવિધિનું પાલન, બાહ્યવેશ, તપશ્ચર્યા ઇત્યાદિ જે નિમિત્ત કારણ છે તે સંસારી આત્માને મુક્ત આત્મા બનવામાં સહાયતા આપીને અલગ થઈ જાય છે.

અથવા-ઘડો કાર્ય છે. માટી તેનું ઉપાદાન કારણ છે અને કુંભાર વગેરે નિમિત્ત કારણ છે. માટી જે ઉપાદાન કારણ છે તે જ આગળ જતાં ઘડો બની જાય છે અને કુંભાર આદિ જે નિમિત્ત કારણ છે તે માટીને ઘડો બનવામાં સહાયતા આપીને અલગ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૧૬ :—ઉપાદાનમાં નિમિત્તની શી આવશ્યકતા છે !

ઉત્તર :—ઉપાદાન કારણમાં, કાર્યરૂપે પરિણુત થવાની શક્તિ અવશ્ય હોય છે. પરંતુ તેના વગર નિમિત્ત કારણ (સાધન પ્રાપ્ત કર્યા) માત્ર પોતે જ પોતાની શક્તિનો વિકાસ કરીને, કાર્યરૂપે પરિણુત થઈ શકતું નથી. ઉપાદાનમાં નિમિત્તની ઉપયોગિતા એ જ છે કે, તે ઉપાદાનની પોતાની શક્તિના વિકાસમાં સહકારી બનીને તેને કાર્યરૂપે પરિણુત થવામાં સહયોગ આપે છે.

જેમકે—બીજા ઉપાદાન કારણ છે, વૃક્ષરૂપમાં પરિણુત થવું તે તેની શક્તિ છે, તથા હવા, પાણી, ખાડો વગેરે તેનાં નિમિત્ત કારણો છે. હવા, પાણી તથા ખાડા વગેરેનો ઉપયોગ એજ છે કે, તેઓ બીજાની વૃક્ષ બનવાની શક્તિના વિકાસમાં સહકારી બને, તેને વૃક્ષ બનવાની શક્તિના વિકાસમાં સહકારી બને, તેને વૃક્ષ રૂપે પરિણુત થવામાં સહયોગ આપે.

પ્રશ્ન ૧૨૧૭ :—ઉપાદાનનું નિમિત્ત સહકારી કારણ છે, એ શું બરાબર છે !

ઉત્તર :—ઉપાદાનનું નિમિત્ત, સહકારી કારણ અવશ્ય છે. પરંતુ તુલ્ય સહકારી કારણ નથી. અર્થાત્ ઉપાદાનની પોતાની શક્તિ, કાર્યની સમાપ્તિમાં જેટલો સહયોગ આપે છે એટલો નિમિત્ત કારણ આપતો નથી. જેમકે—તીવ્ર બુદ્ધિવાળો બાલક ઉપાદાન કારણ છે, તીવ્ર બુદ્ધિ તેની શક્તિ છે, તથા અધ્યાપક, નિમિત્ત કારણ છે. અહિં બાળકની તીવ્ર બુદ્ધિ તેને વિદ્યાન બનાવવામાં જેટલી સહકારી છે તેટલો સહકારી અધ્યાપક નથી.

પ્રશ્ન ૧૨૧૮ :—એકે દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્ય પર પ્રભાવ પાડે છે કે નહિં ?

ઉત્તર :—જે દ્રવ્ય સમર્થ હોય અર્થાત્ જે દ્રવ્યની શક્તિ પૂરેપૂરી વિકસિત હોય છે, તેના પર બીજા સ્થૂલ દ્રવ્યો અસર કરતા નથી. પરંતુ જે દ્રવ્યની શક્તિ ઢંકાયેલી હોય છે તેના પર બીજા શક્તિશાળી દ્રવ્ય, સૂક્ષ્મ ઉપરાંત સ્થૂલ, અસર પાડે છે. જેમકે પાકો ઘડો સમર્થ દ્રવ્ય છે, તેના પર પાણી તે ઘડાને ભીંજવવા સિવાય બીજી કોઈ અસર કરતું નથી. પરંતુ કાચો ઘડો અસમર્થ દ્રવ્ય છે તેના પર પાણી ઘણી અસર કરે છે. અર્થાત્ તેને ગાળી નાખે છે. જીવ દ્રવ્યની આબતમાં પણ આ જ વાત છે. જ્યાં સુધી તે સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત બનવા સમર્થ ન બને ત્યાં સુધી તેના પર અજીવ દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ બંને પ્રકારની અસર કરે છે. તેને બાંધી શકે છે, તેના પર સવાર થઈ શકે છે, દુઃખ દઈ શકે છે. ઘડકો આપી શકે છે. છેવટે પરવશ પણ બનાવી દે છે. પરંતુ તે જીવ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત બની જાય પછી કોઈ અસર કરી શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૨૧૯ :—મહાવ્રત અને આણુવ્રત ધારણ કરવાથી માત્ર શુભ ભાવનો લાભ મળે છે કે નિર્જરાનો લાભ મળે છે ?

ઉત્તર :—ધારણના બે અર્થ થાય છે, (૧) પાલન કરવા માટે હૃદયપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરવી અને (૨) આત્મભાવથી સાક્ષાત્ પાલન કરવું. જો પ્રથમ અર્થની અપેક્ષા લેવામાં આવે, તો પણ માત્ર શુભ ભાવના ઉપરાંત નિર્જરા થાય છે. કારણ કે, પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરવાથી અપ્રત્યાખ્યાની કષાયોની નિર્જરા થાય છે, અને જો બીજો અર્થ લેવામાં આવે તો પણ નિર્જરા થાય છે, કારણ કે તેનાં પાલનથી અનુક્રમે આઠકર્મોનો ક્ષય થાય છે. (જ્ઞાતા-ધર્મકથાંગ અ. ૫) બીજું તો શું, પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરીને માત્ર ભાવ ઉત્પન્ન થવાથી પણ અપ્રત્યાખ્યાની કષાયોની નિર્જરા થાય છે. (સ્થાનાંગ ઠા. ૪)

પ્રશ્ન ૧૨૨૦ :—શુભ ભાવને શું સંવર કહી શકાય ?

ઉત્તર :—સમકિત સહિત શુભ યોગ (ભાવ) થી ત્રણ બાબતો થાય છે (૧) અધિકાંશ પાપનો સંવર (જે યતિક્ષિત પાપનો આશ્રવ થાય છે તે તત્સ્થાનીય બંધ સ્વભાવ સમજવો) (૨) અધિકાંશ પુણ્યનો આશ્રવ (જે અદ્ય પાતિક બંધરૂપ અવસ્થામાં પહોંચાડવા માટે સહાયક છે) (૩) મુખ્યતઃ કર્મોની નિર્જરા.

પ્રશ્ન ૧૨૨૧ :—સમકિત રહિત તપથી નિર્જરા થાય છે? જો ન થાય તો તે તપથી શો લાભ થાય છે?

ઉત્તર :—સમ્યક્જ્ઞાનના અભાવે, કરવામાં આવેલ તપથી (સ્થિતિની સમાપ્તિથી થનારી સમય સમયની નિર્જરા સિવાય પણ) નિર્જરા થાય છે, પરંતુ તે મોક્ષ પ્રાપ્તિને માટે સહાય રૂપ નથી. તેથી તેનું મોક્ષ માર્ગમાં કોઈ મૂલ્ય નથી, આ પ્રકારના તપથી બીજો લાભ પુણ્ય પ્રકૃતિનો બંધ છે.

પ્રશ્ન ૧૨૨૨ :—ભગવતીસૂત્રમાં ચેટક રાજા તથા કોણિકની વચ્ચે જે મહાયુદ્ધ થયાનું બતાવ્યું છે, તેના શરણાગતની રક્ષા અને ન્યાયના સમર્થન રૂપ રાજધર્મ તથા ભવિતવ્યતા સિવાય, બીજું કોઈ કારણ હોઈ શકે છે?

ચેટક જેવો શ્રાવક, માત્ર હાર-હાથીને માટે મહાયુદ્ધમાં લાખો મનુષ્યોનો સંહાર કરે, જો તે ઈચ્છત, તો સમાધાન કરાવી શકત કે નહિ?

ઉત્તર :—આ બે કારણો સિવાય, વિશેષ કારણ એ, ધ્યાનમાં આવ્યું છે કે, મહારાજા ચેટકનો પક્ષ ન્યાય પર આધારિત તથા કોણિકની અપેક્ષાએ વધારે બળવાન હતો. તેથી તેને પોતાના પક્ષ પર વિશ્વાસ હતો તેમજ વિજયની પૂર્ણ આશા હતી. દશ દિવસ સુધી એવું થયું પણ હતું. તેને એવી કંટાળા પણ નહિ થઈ હોય કે “કોણિકની મદદમાં સ્વયં અમરેન્દ્ર તેમજ શકેન્દ્ર આવશે, અને આવું ભયંકર યુદ્ધ થશે કે બે દિવસમાં ૧ કરોડ ૮૦ લાખ મનુષ્યોનો સંહાર થશે, તે પછી પણ ન હાથી રહેશે કે ન હાર રહેશે” જો તેને તેનો આભાસ પણ થયો હોત, તો તેઓ આવું યુદ્ધ કરત નહિ—આવો સંભવ છે.

પ્રશ્ન ૧૨૨૩ :—વ્યવહાર રાશિ અને અવ્યવહાર રાશિ કયા શાસ્ત્રથી સિદ્ધ થાય છે. લગવતીસૂત્ર અને પન્નવણાસૂત્રથી તો સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ જીવાલિગમથી સિદ્ધ થતી નથી.

ઉત્તર :—જીવાલિગમની પહેલી આવૃત્તિના અંતગી ટીકામાં વ્યવહાર રાશી સ્પષ્ટ બતાવી છે તથા આ ટીકામાં જિન ભદ્રગણિ ક્ષમા શ્રમણ કૃત ‘વિશેષણવતિ’ ગ્રંથની બે ગાથાઓ પણ આપી છે. જેમકે—

અત્થિ અણુંતા જીવા, જેહિં ન પત્તો તસાઈ પરિણામો,
તેવિ અણુંતાણુંતા નિગોયવાસં અણુ વસંતિ ॥૧॥

પ્રશ્ન ૧૨૨૪ :—શ્રી પન્નવણા સૂત્રના ત્રીજા પદમાં ૧૦૨ બોલનો ખાસ ઠીચો ચાલે છે, તેમાં પહેલા દ્વારમાં નવ બોલોનો અદ્ય બહુત્વ છે, જેમાં સાતમા બોલમાં દેવતાઓને અસંખ્યાત ગુણ બતાવ્યા છે, ૯૮ બોલમાં આ ૩૬ મો બોલ છે, તો એનાથી આગળ અસંખ્યાતાનો બોલ આવતો નથી, અને અહીં અસંખ્યાતા લખ્યું છે તો કેમ સમજવું? પૂ. શ્રી અમોલખ ઋષિજી મ. કૃત પ્રતોમાં પણ અસંખ્યાતાઓનું વિવરણ છે.

ઉત્તર :—સંખ્યાત ગુણવાળા અનેક બોલો મળીને અસંખ્યાત ગુણ થઈ શકે છે. ૯૮ બોલના અદ્ય બહુત્વમાં અંતિમ ૪૦ મો બોલ દેવોનો આવેલ છે તે ૩૭ બોલથી ત્રણ બોલ આગળ છે. એ ત્રણ બોલોને મેળવવાથી તથા પાછળના દેવોના બોલોને મીલાવવાથી અસંખ્ય ગુણ થઈ જાય છે, તેથી કેટલાક સંખ્યાતા બોલોથી ભેળવીને ક્યાંઈક અસંખ્યાત બતાવ્યા છે, ત્યાં શંકા ન કરવી.

પ્રશ્ન ૧૨૨૫ :—આજે વૈજ્ઞાનિકો ચંદ્રલોકની મુસાફરી કરવાની કોશીશ કરે છે, તો શું જૈન સિદ્ધાંતના આધારે તેઓ ચંદ્રલોકની મુસાફરી કરી શકશે?

ઉત્તર :—જૈન સિદ્ધાંત અનુસાર આજના વૈજ્ઞાનિકો ચંદ્રલોકની મુસાફરી કરવામાં સફળ નહિં થાય એવો સંભવ છે.

પ્રશ્ન ૧૨૨૬ :—વર્તમાન સમયમાં પૃથ્વીથી તારામંડલ, સૂર્ય અને ચંદ્રમાની ઊંચાઈ કેટલા ગાઉ છે? આમ તો તારામંડલ પૃથ્વીથી ૭૯૦ યોજન, સૂર્ય ૮૦૦ યોજન તથા ચંદ્ર ૮૮૦ યોજન સમભૂમિથી ઊંચું, થોડકાના આધારથી બતાવે છે, પરંતુ અહીં કયું યોજન અને કેટલું સમજવું?

ઉત્તર :—પ્રમાણ અંગુલના યોજનથી તારામંડલ, સૂર્ય અને ચંદ્રની ઊંચાઈ છે. ઉચ્છેદ—અંગુલના યોજનથી આ યોજન એક હજાર ગણો મોટો બતાવ્યો છે. પરંતુ આજનો યોજન ઉચ્છેદ—અંગુલના યોજનથી મોટો છે. એટલે હાલના યોજનથી તથા ચંદ્ર-સૂર્યની ઊંચાઈવાળા પ્રમાણ અંગુલનો યોજન લગભગ ૬૨૫ ગણો હોવાનું અનુમાન છે.

પ્રશ્ન ૧૨૨૭ :—અરિહંતોના બાર ગુણોનું વર્ણન કયા સૂત્રમાં છે ?

ઉત્તર :—અરિહંતોના ૧૨ ગુણોનું વર્ણન પૃથક્કરે કોઈપણ સૂત્રમાં જોવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ ૩૪ મું સમવાયાંગ, ઉવવાઈસૂત્ર વગેરેમાં જે તીર્થંકરોના ગુણ (અતિશય) નું વર્ણન કર્યું છે. તેની સાથે મેળવતા અરિહંતના ૧૨ ગુણ સૂત્રાનુકુળ જ પ્રતીત થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૨૮ :—વીતરાગ ભાવ-તીર્થંકરમાં કેટલા દોષ નથી હોતા, અને તે કયા કયા છે ?

ઉત્તર :—તીર્થંકરોમાં નીચેના ૧૮ દોષ હોતા નથી. એવું ‘હ્રેમ કોષ’ વગેરેમાં બતાવ્યું છે, અને આ વાત આગમ-અનુસાર પણ છે. દોષોના નામ છે—અંતરાય ૫, હાસ્યાદિ ૬, કામ-વિકાર, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, નિદ્રા, અવિરતી, રાગ અને દ્વેષ.

પ્રશ્ન ૧૨૨૯ :—નાકથી નીકળેલી હવાથી, જીવોની વિરાધના થાય છે કે નહીં ? જો થાય છે, તો નીકળેલી હવાને કેવી સમજવી ? તેનું પ્રમાણ વિસ્તાર સહિત દર્શાવશો.

ઉત્તર :—દોઢ, છીંક, ખાંસી આદિથી થનારી કિયાને છોડીને, પ્રાણીઓની શ્વાસો-શ્વાસ કિયા શાંતગતિથી થાય છે. તે યોગ કિયાથી થનાર સ્વાભાવિક વિરાધના ઉપરાંત, નવિન વિરાધના સંભવિત નથી, તેને સંયોગી અવસ્થા સુધી રોકી શકાતી નથી.

પ્રશ્ન ૧૨૩૦ :—૧૩ કાઠિયાના નામ શું ?

ઉત્તર :—૧ આલસ કાઠિયો, ૨ મોહકાઠિયો ૩ પ્રજાકાઠિયો ૪ માન, ૫ ક્રોધ, ૬ પ્રમાદ ૭ કૃપણ ૮ ભય, ૯ શોક ૧૦ અજ્ઞાન ૧૧ વ્યાકૂળતા ૧૨ કુતુહલ અને ૧૩ વિષય કાઠિયો.

આ બાળમાં નીચેનો દોહરો પ્રસિદ્ધ છે.

જુઆ આલસ સોગ ભય, કુકથા કૌતુક કોહ,
(આ) કમણ બુદ્ધ અજ્ઞાનતા, ભ્રમ નિદ્રા મદ મોહ, ૧
જે વટ પાડે વાટ મેં, કરે ઉપદ્રવ જોર,
જિણે દેશ ગુજરાત મેં, કહે કાઠિયા ચોર. ૨

પ્રશ્ન ૧૨૩૧ :—“અન્ત લિક્ષોદય” —આનંદ શ્રાવક આકાશથી પડેલું પાણી જ પીતા હતા, તો તેમાં શી વિશેષતા હતી ?

ઉત્તર :—આકાશમાંથી વરસેલું પાણી જ પીવા માટે રાખવાથી બીજા કુવા, વાવ, પુષ્કરણી, તલાવ વગેરેના પાણીનો તેમને ત્યાગ થઈ ગયો. બીજું, આકાશના પાણીમાં સંસ્કૃત પંચેન્દ્રિય પણ નથી હોતા તેથી તેનું પાપ પણ રોકાઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૩૨ :—આનંદ શ્રાવકે શરદ્ઋતુનું ધી ખાતા હતા, તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર :—હમેશાં પ્રાતઃ કાળના સમયને પણ ‘શરદ્ઋતુ’ કહે છે એટલે સવારના તાજા માખણનું તપાવેલું તાજું ધી શરદ્ઋતુનું હોય છે, એવી ધારણા છે.

પ્રશ્ન ૧૨૩૩ :—અનંતનો શો અર્થ ?

ઉત્તર :—ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતાથી આગળની સંખ્યાને “અનંત” કહે છે. તેનો અંત અસંખ્ય વર્ષના આયુષ્યમાં પણ આવી શકતો નથી.

પ્રશ્ન ૧૨૩૪ :—બે ખમાસમણ તથા બે નમોત્યુણુ આપે છે, તે તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર :—જેવી રીતે, રાજાને નિવેદન કરનાર, પ્રથમ નમસ્કાર કરીને પછી નિવેદન કરે છે અને પછી નમસ્કાર કરીને પાછો જાય છે, તેવીજ રીતે ગુરૂને નિવેદન કરતા પહેલાં અને પછી વંદન સ્વરૂપ બે ખમાસમણ આપવા બતાવ્યા છે, પહેલું નમોત્યુણુ સિદ્ધોને અને બીજું અરિહંતોને કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૩૫ :—“પુરુષાન્તર” કોને કહે છે ?

ઉત્તર :—આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર, મકાન વગેરેને બીજો પુરુષ પોતાના ઉપયોગને માટે અપનાવી દ્યે તેને “પુરિસંતર કહ”

પ્રશ્ન ૧૨૩૬ :—“અસોચ્યાકેવળી” કોને કહે છે ?

ઉત્તર :—કેવળી આદિ કોઈ પણ પાસેથી ધર્મનું સ્વરૂપ સાંભળ્યા વગર જ ધર્મ પ્રાપ્ત કરે છે અથવા કેવળી બની જાય છે તેને ‘અસોચ્યા કેવળી કહે છે.’

પ્રશ્ન ૧૨૩૭ :—પંડિત મરણુમાં આરાધક ‘સર્વ વિરત-દેશ વિરત’ જ છે કે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિને પણ તેમાં ગણ્યા છે ?

ઉત્તર :—પંડિત મરણુ તો સર્વ વિરતી અથવા દેશવિરતીનું જ ગણ્યું છે. અવ્રતી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવના મૃત્યુ પ્રસંગે પણ બે લાવવિરતી-હિંસાદિ ત્યાગ આવી જાય તો તેને અવ્રતી ન માનતાં, વ્રતી માને છે અને તેનું પંડિતમરણુ પણ થઈ શકે છે. પરંતુ વિરતી (વ્રતી) ના અભાવમાં નહિ.

પ્રશ્ન ૧૨૩૮ :—પંડિત મરણુમાં સંલેખનાની નિયમા છે કે ભજના ?

ઉત્તર :—પંડિત મરણુમાં સંલેખનાની ભજના છે.

પ્રશ્ન ૧૨૩૯ :—મોક્ષ પ્રાપ્તિનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ ૧૫ (૭-૮) લવ, કયા પ્રકારના પંડિત મરણુવાળા માટે માનેલ છે—એક લવ કે બધા લવ આશ્રી ?

ઉત્તર :—આરાધક થયા બાદ જે ઉત્કૃષ્ટા ૧૫ ભવ બતાવ્યા છે, તે બધા ભવોમાં પંડિત મરણુ નથી હોતું, કારણ કે ૭ ભવ, જે દેવોના છે, તેમાં તો પંડિત મરણુ હોતું જ નથી અને મનુષ્યના બાકીના ૮ ભવોમાં પ્રાયઃ પંડિત મરણુ હોય છે, કોઈ કારણથી કોઈ જીવના વચ્ચેના કોઈ ભવમાં પંડિત મરણુ તથા આરાધના ન થતાં બાલમરણુ પણ થઈ જાય છે, જેમકે—પદ્મવણા પદ ૧૫માં બતાવ્યું છે, કે ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવ પુરેકડા, આગળ ૮ તથા ૧૬ તથા ૨૪ તથા સંખ્યાત દ્રવ્ય—ઇન્દ્રિયો કરી શકે, જે અનુત્તર વિમાનમાં જાય છે તે આરાધક થઈને જ જાય છે, ત્યાંથી નીકળીને, જે ૧૬ દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયો કરે તે મનુષ્ય મરીને અવશ્ય મનુષ્ય થાય, જે મનુષ્ય મરીને મનુષ્ય થાય છે, તેનું બાલમરણુ થયું ગણાય છે. અને તેને થોડાક સમયને માટે મિથ્યાત્વ પણ અવશ્ય આવી જાય છે, તેથી કોઈ વચલા ભવમાં વિરાધક પણ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૪૦ :—એક ભવમાં પંડિત મરણુ કર્યા પછી વિરાધક થતાં, પણ મૃત્યુ આરાધક જ થશે કે વિરાધક પણ થઈ શકે? તેનો મોક્ષ ક્યારે થશે?

ઉત્તર :—એક ભવમાં પંડિત મરણુ થયા બાદ, તે જીવને જો કોઈ મનુષ્યના ભવમાં વર્તતા થકા, જ્ઞાનાદિની વિરાધના થઈ જાય, તો તે જીવ પ્રાયઃ મૃત્યુ સમયે આરાધના પ્રાપ્ત કરી લે છે, અને કોઈ જીવ, ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે, આરાધકપણું પ્રાપ્ત ન કરે, તો પણ તે ૧૫ ભવથી વધારે સંસારમાં રહેશે નહિ.

પ્રશ્ન ૧૨૪૧ :—સર્વ વિરતી અને દેશ વિરતી તો દેવભવમાં છે જ નહિ, અને સમ્યક્ત્વ પણ ૬૬ સાગરોપમથી વધારે રહી શકતું નથી, તો પંડિત મરણુ કરનારની શી અવસ્થા થશે?

ઉત્તર :—પંડિત મરણુ થયા બાદ, અવિરતી, દેશવિરતી અને સર્વવિરતી એ ત્રણેય અવસ્થા મેળવીને જો ૧૫ ભવમાં ૬૬ સાગરોપમથી વિશેષ અધિક સમય લાગવાનો પ્રસંગ હોય, તો તેની વચમાં તેને અલ્પ સમયને માટે મિથ્યાત્વ આવી જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૪૨ :—નિદાન, આત્મધ્યાનમાં જ બંધાય છે કે ધર્મધ્યાનમાં પણ બંધાય છે?

ઉત્તર :—કામભોગ, ઋદ્ધિ વગેરેના નિદાન (નિયાણું) માં આત્મધ્યાનની મુખ્યતા છે અને ભવાંતરમાં સાધુ કે શ્રાવક બનવાના નિયાણામાં આત્મધ્યાનની ગૌણતા હોવા છતાં પણ નિયાણામાં આત્મધ્યાન તો હોય જ છે.

પ્રશ્ન ૧૨૪૩ :—૬૩ શલાખા (શ્લાઘ્ય) પુરુષોમાં નિદાનની નિયમા (નિશ્ચયાત્મક) કોનામાં છે?

ઉત્તર :—વાસુદેવ અને પ્રતિ વાસુદેવ નિદાનવાળા જ હોય છે. તીર્થંકર અને બળદેવ, નિદાન વગરના અને ચક્રવર્તી બંને પ્રકારના હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૪૪ :—નિદાનના ઉદયમાં તો સમ્યક્ત્વગુણની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પરંતુ ક્ષય થયા બાદ, સૌમાં હોય છે, તો વાસુદેવ તથા પ્રતિ વાસુદેવમાં કેમ નથી થતી ? નિષ્ક્રિય (નિવારી શકાય) તથા નિકાચિત (ભોગવ્યા વિના ન છૂટે) બંધ તો સૌમાં હોઈ શકે છે ?

ઉત્તર :—અતિ તીવ્રરસના નિદાનવાળાને તો નિદાન ફળ્યા પછી પણ આજીવન સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી, અને જે નિદાન ભવ પ્રત્યય અને તીવ્ર રસનું હોય છે તે નિદાનવાળાને આજીવન વ્રત પ્રાપ્ત થતું નથી. જેમકે—વાસુદેવ, નિદાનવાળા ચક્રવર્તી વગેરે તથા જે નિદાન વસ્તુ પ્રત્યય તથા મંદ રસનું હોય છે તે નિદાન ફળ્યા પછી વ્રત પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. જેમકે—દ્રૌપદીને.

પ્રશ્ન ૧૨૪૫ :—પાપાનુબંધી પુણ્ય વિગેરે ચોભંગી, નિકાચિત બંધમાં જ માની છે કે નિષ્ક્રિય આદિ બંધા બંધોમાં છે ?

ઉત્તર :—જે પ્રકૃતિ, કોઈપણ જાતના પરિવર્તન વિના, પોતાનું ફળ અવશ્ય જતાવી દે અર્થાત્ બીજા કરણોથી અયોગ્ય હોય, તેને નિકાચિત કહે છે. તેથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય વગેરે પણ પુણ્ય તથા પાપનો અનુબંધ કરાવનાર થાય, તો નિકાચિત સમજવું, બીજાને નહિં.

પ્રશ્ન ૧૨૪૬ :—ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૬૬ સાગરોપમ, દેવના બે ભવની અપેક્ષાએ માનેલ છે કે આધિક ભવની અપેક્ષાએ ? ૨૨ સાગરોપમના ત્રણ ભવ લઈએ, તો ૧૧ ના ૬ ભવ, ૬ ના ૧૧ અને ૩ ના ૨૨ પણ લઈ શકાય છે શું ?

ઉત્તર :—ક્ષાયોપશમ સમકિતવાળો જીવ, કોઈ દેવભવમાં ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને કોઈમાં પ્રત્યેક પદ્મોપમની સ્થિતિ પણ, પરંતુ બંધા દેવો અને મનુષ્યોના ભવોને મેળવીને ૧૫ ભવના ૬૬ સાગરોપમથી કાંઈક વધારેથી વિશેષ વધારે ન હોઈ શકે, તેમાં અધિક હોવાનો પ્રસંગ હોય, તો ક્યાંક વચમાં જ અલ્પકાળને માટે તેને મિથ્યાત્વ આવી જશે.

પ્રશ્ન ૧૨૪૭ :—ચોથા ગુણસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તો દેવના ભવની ૩૩ સાગરોપમની જ રહેશે કે ૨૨ સાગરોપમના ૩ ભવ પણ લેવાશે ?

ઉત્તર :—ચોથા ગુણસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે ૩૩ સાગરોપમથી અધિક કહે છે, તે પણ વિશેષ પ્રબળ જણાય છે, જેઓ ૬૬ સાગરોપમથી અધિક કહે છે તેઓ અવિરતી સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યના ૧૨ મા દેવલોકના ત્રણ ભવ કરવાનું કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૪૮ :—પુણ્યને સાવધ, નિરવધ કે મિશ્ર, શું સમજવું ?

ઉત્તર :—પુણ્યનોખંધ જે કાર્યોથી થાય છે તે કાર્ય ત્રણેય પ્રકારનું જણાય છે. તેથી તે કાર્યોની અપેક્ષાથી જે ગણે, તો પુણ્ય સાવધ આદિ ત્રણેય પ્રકારનું હોઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૪૯ :—શ્રીદેવીના કમલના વર્ણનમાં જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપિતના ચોથા વક્ષસ્કારમાં પદ્મમહદના વર્ણનમાં શ્રી દેવીનું તથા તેના પરિવારનું વર્ણન છે ત્યાં કમલના વર્ણનમાં મૂલકંદનું વર્ણન કયું છે.

કમલાન્યત્ર ન વનસ્પતિ પરિણામાનિ કિન્તુ પૃથિવીકાય પરિણામરૂપા કમલાકાર વૃક્ષાસ્તેન તેષામિમૌ (મૂલ કન્દૌ) નં વિરુદ્ધાવિતિ, ત્યારબાદ સેકેનદ્વટેળંની ટીકામાં લખે છે કે—વાનસ્પતિતાનિ પદ્મ હ્રદાકારાણિ પદ્માનિ વહ્નિસન્તિ, નતુ કેવલં પાર્થિવાનિ ” તો વનસ્પતિ સંબંધી કમલ આપણે માનીએ છીએ કે નહિ ?

ઉત્તર :—પદ્મમહદના ૧, ૨૦, ૫૦, ૧, ૨૦, એટલા કમલ તો પૃથ્વીકાયના છે, અને તે શાશ્વત છે. આસપાસમાં વનસ્પતિના કમલો પણ હોય છે, તે અશાશ્વત છે.

પ્રશ્ન ૧૨૫૦ :—તેરાપંથી દયા દાન, પુણ્ય વગેરેનો નિષેધ કયા શબ્દોને લઈને કરે છે ?

ઉત્તર :—તેઓ કહે છે કે જીવને બચાવીએ તો તે બચેલો જીવ જે કાંઈપણ કરશે તેની અનુમોદના રૂપ-પાપ તે બચાવનારને લાગશે. એટલા માટે તેઓ મારનારને એક પાપ અને બચાવનારને ૧૮ પાપ લાગવાનું પણ કહે છે. જીવોનું જીવિત રહેવું અને મરવાનું નહીં, પરંતુ તરી જવાનું ઈચ્છવું, એમ કહે છે. વનસ્પતિ વગેરે જીવોની વિરાધનાનો જેઓ ત્યાગ કરે છે. તેમાં તેઓ કહે છે કે, અમે જીવોને બચાવવાને માટે ત્યાગ કરતા નથી. અમારા ત્યાગમાં જીવોને બચાવવાનો ઉદ્દેશ નથી. જીવોનું જીવિત રહેવું અને મરવું, તે તેમના કર્મને આધીન છે. અમે તો કેવળ અમારા પાપ છોડવાને માટે જ ત્યાગ કરીએ છીએ. જીવોને નહીં મારીને પોતાનું પાપ ટાળવું એજ દયા છે, વગેરે શબ્દોથી તેઓ દયાનો નિષેધ કરે છે.

ભારતના સાધુઓમાં તેરાપંથી સાધુઓ ઉપરાંત બીજાઓને તેઓ સાધુ માનતા નથી. સાધુઓ સિવાય બધાં સંસારી જીવોને તેઓ અસંયતિ કહે છે. અને અસંયતિને દાન દેવાથી એકાંત પાપ, અધર્મદાન, કર્મદાન, નર્કાદિ દુર્ગતિનું કારણ બતાવીને દાનનો નિષેધ કરે છે.

ઉપરોક્ત વિચાર અનુસાર તેઓ તેરાપંથી સાધુઓ સિવાય બીજાને આપેલા દાનથી પુણ્ય માનતા નથી. તથા પુણ્યકર્મ પણ સંસારમાં રોકનાર છે. તેના ક્ષય વિના મુક્તિ નથી. તે ત્યાગવા યોગ્ય છે. વગેરે પ્રકારથી તેનો નિષેધ કરે છે. તેમની માન્યતાઓનું વિશેષ-વિવરણ તેમનો બંનાવેલ ‘બ્રમ વિધ્વંસન’ નામના ગ્રંથમાં છે.

પ્રશ્ન ૧૨૫૧ :—વાડામાં આગ લાગી હોય અને આવકે બાજુમાં ન હોય તો પશુઓની અનુકંપાને માટે સાધુ તેના બંધનોને કાપીને વાડામાંથી તે પશુઓને બહાર કાઢી શકે છે કે નહીં ?

ઉત્તર :—આવી પરિસ્થિતિમાં સાધુ, પશુઓને બહાર કાઢી શકે છે. તેનો ખુલાસો નિશીથના બારમા ઉદ્દેશાના ભાષ્યમાં છે.

પ્રશ્ન ૧૨૫૨ :—છદ્મસ્થ ભગવાનથી ભૂલ થતી નથી તો પછી ઉપદેશ કેમ નથી દેતા ?

ઉત્તર :—તીર્થંકર, કેવળી થયા પછી જ તેમની આપેલી ત્રિપદ્ધિથી વિશેષ ક્ષયોપશમ-વાળાપુરુષ દષ્ટિવાદની રચના રચી શકે છે અને દષ્ટિવાદની રચના રચવાથી તેમને ગણુધર-પદની પ્રાપ્તિ થાય છે; તથા ચારતીર્થની સ્થાપના પણ ત્યારે જ થાય છે. પૂર્ણજ્ઞાનના અભાવે તેઓ તીર્થ સ્થાપિત કરતા નથી પરંતુ આ વાત ઉપરથી તેઓની ભૂલ છે. એવી મિથ્યા કલ્પના કરીને આ જ કારણે તેઓ ઉપદેશ આપતા નથી, એવું બતાવવું અસંગત જણાય છે. કારણ કે દિક્ષા લીધા પછી છદ્મસ્થ તીર્થંકરોની પણ ભૂલ થતી નથી. આ વાત ભગવતી સૂત્રના પચીસમા શતકે પરથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે તથા મહાવીર સ્વામી ભૂલ્યા નથી એ આચારાંગ સૂત્રના નવમા અધ્યયનથી સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૧૨૫૩ :—જે પ્રમાણે ગોશાળાની-ભગવાને શીતલેશ્યા વડે રક્ષા કરી, તે જ પ્રમાણે અન્ય તીર્થંકરો તથા મુનિઓએ પણ રક્ષા કરી હશે ! પ્રમાણ સાથે સમજાવશો ?

ઉત્તર :—જે પ્રમાણે ગૌશાલકની રક્ષા ભગવાને કરી એ જ પ્રકારે અનેકની રક્ષા તીર્થંકરો તથા મુનિઓએ પહેલાં કરી છે. ઉદાહરણ તો પ્રસંગ આવતા ગણુધર દ્વરમાવે છે. ઉદાહરણ ન હોવા છતાં પણ અનેક વાતો માનવા યોગ્ય હોય છે, જેમકે લોકાંતિક દેવોમાંથી તથા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વગેરેમાંથી કોઈના આવ્યાનું તથા તેમાં ઉત્પન્ન થયાનું ઉદાહરણ મળતું નથી તોપણ તેમાંથી આવવું તથા તેમાં ઉત્પન્ન થવું માનવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે સાધ્વીને દ્વાન દેવાથી સંસાર પરિત કર્યાનું પણ ઉદાહરણ વિના જ માની-લેવામાં આવે છે. તેથી અહીં બીજું ઉદાહરણ ન મળતાં પણ માનવું જોઈએ. અહીં તો જ્વલંત ઉદાહરણ એ છે કે, કેવળી થયા પછી ભગવાને દ્વરમાવ્યું કે મેં અનુકંપા કરીને ગોશાલકનું રક્ષણ કર્યું. જે મોહ અથવા ભૂલ વગેરેથી કરત તો કેવળી એવું શા માટે કહેત તથા બીજાઓને એવું કરવાનો નિષેધ પણ કરી દેત એટલે ગૌશાલકને જે બચાવ્યો તે કેવળી અભિમત છે, એમ સમજવું.

પ્રશ્ન ૧૨૫૪ :—સસલાંની દયા કરવાવાળા હાથીની કથા, કેવળ ગ્રંથકાર જ કહે છે કે શાસ્ત્રકાર પણ કહે છે ?

ઉત્તર :—તેની વાત તો જ્ઞાતાસૂત્રનાં પ્રથમ અધ્યયનનાં મૂળ પાઠમાં છે. એજ પ્રમાણે લક્ષ્મણનાં પ્રસંગે જીવોની રક્ષા માટે ભગવાન નેમીનાથનું પાછા ફરવું, ઉત્તરાધ્યયનનાં ૨૨ મા અધ્યયનમાં છે, તથા ધર્મરૂચિ અણુગારે કડવી તુંબીના આહાર કર્યો તે પણ જ્ઞાતાસૂત્રનાં સોળમા અધ્યયનના મૂળ પાઠમાં જતાવ્યું છે. ઇત્યાદિ અનેક શાસ્ત્રીય વાતો જોતા જીવોની રક્ષા કરવી એ ધર્માનુકૂળ છે. સંક્ષેપમાં આ ઉત્તર છે. વધારે માટે સિદ્ધાંતસાર, સદ્ધર્મ-મંડન, અનુકંપા વિચાર વગેરે જોવા.

પ્રશ્ન ૧૨૫૫ :—જે તીર્થંકરોને કેવળી વંદના, વિનય પ્રવૃત્તિ કરે છે, એ માટે આપે ઉત્તરાધ્યયનની કથાનું પ્રમાણ આપ્યું છે. તો તે કઈ કથા છે, તથા કયું અધ્યયન કે કયું પૃષ્ઠ છે?

ઉત્તર :—ઉત્તરાધ્યયનનાં દશમા અધ્યયનનો મૂળપાઠ શરૂ થતા પહેલા જ ટીકાકારે જે સાલ, મહાસાલ, ગાંગલી વગેરેની કથા આપી છે. તેથી કેવળી, તીર્થંકરોને શીરજીકાવવું, પ્રહક્ષિણુરૂપ વિનય પ્રવૃત્તિ કરે છે, એવું સિદ્ધ થાય છે. “એવાયરિયં ઉવચિકુંએજ્જા અણુંત નાણોવગઓવિસંતો” દશવૈકાલિક અધ્યયન નવ, ઉદ્દેશો એક, ગાથા અગિયારના આ પાઠથી કેવળી છદ્મસ્થોને વંદન કરે એવો અર્થ ધ્વનિત થાય છે. તથા રાજચંદ્રજીનાં હુડામાં પણ કહ્યું છે કે—

“જે સદ્ગુરુ ઉપદેશથી, પામ્યો કેવળ જ્ઞાન ।

ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન ” ॥

પ્રસંગોપાત છદ્મસ્થોને પણ કેવળી ભગવંત મસ્તક નમાવવારૂપ વિનય પ્રવૃત્તિ કરે છે. તો પછી તીર્થંકરોની વિનય ભક્તિ કરે તેમાં આશ્ચર્ય જ શું !

પ્રશ્ન ૧૨૫૬ :—મલ્લિનાથ ભગવાને સ્ત્રી-ગોત્ર કયા ગુણુસ્થાનમાં બાંધ્યું ? પહેલા ગુણુસ્થાનમાં તો નપુંસક વેદનો બંધ પડે છે. અને બીજામાં ૨૧ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. ત્યાં સ્ત્રીવેદનો બંધ હોય છે. છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનમાં માત્ર ૧૩ પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે તો મલ્લિનાથ ભગવાન તો છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનમાં હતા. જ્યાં સ્ત્રી વેદ સંભવિત નથી લાગતું ?

ઉત્તર :—મલ્લિનાથ ભગવાનનો જીવ મહાબળ-અણુગારનાં સમયમાં સ્ત્રી-નામ-ગોત્ર કર્મનો બંધ થયો તે વખતે પહેલા અથવા બીજા ગુણુસ્થાનકમાં બંધ થયો એમ સમજવું જોઈએ. મિથ્યાત્વ અને અન્તાનુબંધીના નિમિત્તથી સ્ત્રી નામ કર્મનો બંધ થાય છે. આ પ્રકારના ભાવ જ્ઞાતાધર્મ કથાંગના આઠમા અધ્યયનની નીચેની ટીકાથી સ્પષ્ટ થાય છે.

“તત્કાલે ચ મિથ્યાત્વં સાસ્વાદનં વા અનુભૂતવાન, સ્ત્રીનામ કર્મણો મિથ્યાત્વાનન્તાનુ-
બંધી પ્રત્યયત્વાત્ ” આ પહેલા અથવા બીજા ગુણુસ્થાન સંબંધી ભાવ સાધુ થયા પછી તપસ્યામાં માયા કરવાથી થયું છે, અને ત્યારે જ સ્ત્રીનામ કર્મનો બંધ થયો છે.

પ્રશ્ન ૧૨૫૭ :—ઉપશમ શ્રેણીવાળા પતન પામીને એકવાર, બે વાર અથવા કેટલી વાર ફરી ક્ષપક-શ્રેણી પ્રાપ્ત કરી શકે છે ?

ઉત્તર :—જીવને ઉપશમ-શ્રેણી ચારવારથી વધારે વાર પ્રાપ્ત થતી નથી. પાંચમીવાર ક્ષપક-શ્રેણી જ પ્રાપ્ત કરશે. તે સાથે આ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે કે એક ભવમાં બેવારથી વધારેવાર શ્રેણી પ્રાપ્ત થતી નથી.

પ્રશ્ન ૧૨૫૮ :—સામાન્ય કેવળી અને તીર્થંકરોમાં કેટલી પ્રકૃતિઓ સત્તામાં રહે છે. તેનામાં અંતર કેટલું છે અર્થાત્ કોનામાં ઓછી અને કોનામાં વધારે હોય છે. અને ઉદયમાં બંનેમાં કેટલી રહે છે ?

ઉત્તર :—સયોગી કેવળીઓમાં જે પંચાશી પ્રકૃતિઓની સત્તા બતાવી છે, એ જ ૮૫ પ્રકૃતિઓની સત્તા તીર્થંકર કેવળીઓમાં અને જિનનામ વગર ૮૪ પ્રકૃતિઓની સત્તા સામાન્ય કેવળીઓમાં હોય છે.

સયોગી કેવળીઓમાં જે બાવન પ્રકૃતિઓનો ઉદય બતાવ્યો છે. તેમાંથી “ જિન ” નામ વિના ૪૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય સામાન્ય કેવળીઓમાં અને ન્યુઓધઆદિ ૫ સંસ્થાન, અશુભ-વિહાયોગતિ, અને દુઃસ્વર એ સાત પ્રકૃતિઓ છોડીને બાકીની પાંત્રીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય તીર્થંકર કેવળીઓમાં હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૫૯ :—અનન્તાનુબંધીની જે કષાય ઉદયમાં હોય છે, તે બંધી પ્રવૃત્તિઓ વિભાગ અંશ કર્મોને બેંચે છે કે નહીં ?

ઉત્તર :—અનન્તાનુબંધીના ઉદયમાં આહારિકદ્રિક અને જિનનામ વિના બાકીની પ્રકૃતિઓનો બંધ થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૬૦ :—કાર્મણુ શરીરનો અર્થ શું છે ? અને તે ફળ કેવી રીતે બતાવે છે તથા તેનું કાર્ય શું છે ?

ઉત્તર :—સ્થાનાંગ, જીવાભિગમ, કર્મવ્રથ, અનુયોગદ્વાર વગેરેમાં કાર્મણુ શરીરનું સ્વરૂપ નીચે પ્રકારે છે.

[અ] જે કર્મપરમાણુ આત્મ પ્રદેશોની સાથે ક્ષીરનીર સમાન અનુગત થઈને શરીર રૂપે પરિણત થાય છે, તેને કાર્મણુશરીર કહે છે.

[બ] “ કર્મણો જાત કર્મજં ”—કર્મપરમાણુઓથી બનેલું શરીર કાર્મણુ શરીર કહેવાય છે.

કર્મ વર્ગણુના દળોને લઈને કર્મરૂપ પરિણત કરે છે, તે કાર્મણુ શરીરનું કાર્ય છે. આ, બધા કર્મોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન તથા બધા શરીરોનું કારણભૂત તથા બીજભૂત છે, તથા સંસારી જીવોને ગતિ-અંતર (ભવાન્તર) ગમનમાં સમર્થ કારણ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૬૧ :—સમ્યગ્દષ્ટિનો અર્થ પુદ્ગલ દેશેઊણો કાળ બતાવ્યો છે, તે અર્થ પુદ્ગલ, ઔદાયિક આદિ પુદ્ગલ પરાવર્તનોમાંથી કેનો સમજવો ?

ઉત્તર :—બાકીનાં બધા પુદ્ગલ પરાવર્તનોથી વૈકિય પુદ્ગલ પરાવર્તનનો કાળ વધારે છે. તેથી શાસ્ત્રોમાં જ્યાં જ્યાં અર્થપુદ્ગલ તથા અઠી (૨૩) પુદ્ગલ પરાવર્તનનું વર્ણન છે, ત્યાં વૈકિય પુદ્ગલ પરાવર્તનનો હિસાબ જ સમજવો જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૨૬૨ :—સકામ-નિર્જરામાં કર્મોના પુદ્ગલ નિર્જર્યા પછી પાછળ કર્મરૂપે લાગતા નથી એવું કથન છે તો તેનું પ્રમાણ શું છે. તથા મિથ્યાત્વમાં ગયા પછી પણ ઉપરોક્ત કર્મ જ ચાલુ રહે છે કે નિર્જરેલાં પુદ્ગલ પાછળ લાગવા લાગી જાય છે.

ઉત્તર :—જે કર્મ પુદ્ગલોની નિર્જરા સમ્યગ્દષ્ટિપણમાં થઈ હોય તે પુદ્ગલ ફરીથી કર્મરૂપે એ જીવને મિથ્યાત્વ આદિ કોઈપણ અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં પણ લાગતા નથી એવું મહાસતીજી શ્રી પાનકુંવરજી તથા શ્રી ઈન્દ્રમલજી પાસેથી સાંભળ્યું છે. તેનું વર્ણન ઘણું કરીને દિગમ્બર ગ્રંથોમાં હશે કવિ બનારસીદાસની નીચેની કવિતા આ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે.

“ જ્ઞાનીજનનો ભોગ નિર્જરા હેતુ છે ।

અજ્ઞાનીનો ભોગ બંધ ફળ હેતુ છે ॥

આ અચરજની વાત હૈયે આવતી નથી ।

પૂછે કોઈ શિષ્ય શુરુ સમજાવશે ” ॥

શ્રવેતામ્બર ગ્રંથોમાં પણ એવું વર્ણન ક્યાંક હશે પરંતુ મારા ધ્યાનમાં નથી, હા “દ્વાત્રિશદ્ દ્વાત્રિશિકા” (૧૫ મી), યોગબિન્દુ, દર્શનશુદ્ધિ વગેરે ગ્રંથોમાં વર્ણન આવેલ છે કે સમકિત પ્રાપ્ત થયા પછી મિથ્યાત્વ અવસ્થા પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ અંતઃકોટીથી અધિક કર્મોના બંધ થતો નથી.

નોટ :—આ શાસ્ત્રકારોનો મત છે. કર્મગ્રંથકાર તો સ્થિતિબંધ થવાનું બતાવે છે. પરંતુ તેમના મતથી પણ સારું પરિણામ હોવાને કારણે તે પ્રકારનાં રસનો અભાવ તો રહે જ છે, એવું અભિધાન-રાજેન્દ્ર કોષ ભાગ સાત પ્રશ્ન ૫૦૫માં બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૨૬૩ :—રૂપી અજીવના પદ્મ ભેદ કેવી રીતે સમજવા ? જે વર્ણવાળા છે તેનામાં ગંધ આદિ કોઈ ને કોઈ હશે જ, અને ગંધવાળામાં વર્ણાદિ હશે, તો તેને ભિન્ન ભિન્ન કેમ સમજવા ?

ઉત્તર :—ભગવતી શતક ૨૦ ઉં ૫ પ્રમાણે બાહર અનંતપ્રદેશી સ્કંધ, જઘન્ય એક વર્ણ, એક ગંધ, એક રસ અને અવિરોધી ચાર સ્પર્શવાળા અને ઉત્કૃષ્ટ બધાય

વર્ણાદિવાળા હોય છે. એટલા માટે તે સ્કંધોના વર્ણુ, ગંધ, રસ વગેરેની પરસ્પર મિશ્રતા બતાવવાથી ૫૩૦ લેઢ થાય છે. જેમકે કોઈ કાળા વર્ણુવાળો સ્કંધ સુગંધયુક્ત અને કોઈ દુર્ગંધયુક્ત હોય છે. એ જ પ્રમાણે તીખા રસ વાળો યાવત કોઈ મીઠા રસ વાળો હોય છે. એ જ કાળા વર્ણુવાળો કોઈ પુરો સ્કંધ કર્કશ સ્પર્શવાળો હોય છે જેનામાં સુંવાળા-પણું (મૃદુતા) નથી હોતું; અને કોઈ પૂરા સુંવાળાપણુવાળો સ્કંધ હોય તેનામાં કર્કશ સ્પર્શ નથી હોતો, બાકીના ૬ સ્પર્શોનું પણ એ જ પ્રકારે સમજવું અને સંસ્થાનની બાબતમાં પણ સમજવું. કાળા વર્ણુના સ્કંધ ૨૦ પ્રકારના હોય છે. આ પ્રકારે અમુક વર્ણુ-રસ અને સંસ્થાનવાળા સ્કંધ તો ૨૦-૨૦ પ્રકારના અને ગંધ તથા સ્પર્શવાળા ૨૩-૨૩ પ્રકારના હોવાથી ૫૩૦ લેઢ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૬૪ :—કર્મોનાં બંધન તથા ક્ષયોપશમ, આત્માના બધા પ્રદેશો પર એકે સરખા હોય છે કે ન્યૂનાધિક? જે એક સરખા હોય, તો આંખથી જ તે કેમ દેખાય છે? અન્ય સ્થાનેથી કેમ દેખાતા નથી? જે વિપમ હોય, તો તે કયા પ્રમાણથી ?

ઉત્તર :—કર્મોનું બંધન તથા ક્ષયોપશમ આત્માના બધા પ્રદેશો પર એકાન્ત સમાન સમજવું નહિ. આ બાબત “ અંતગયં (પુરઓ અંત’ ગયં, મગગઓ અંતગયં, પાસઓ અંતગયં) મજ્જગયં ” અવધિજ્ઞાન આદિથી સ્પષ્ટ થાય છે.

સાધારણ રીતે, બધા આત્મ પ્રદેશો પર ચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમ હોવા છતાં પણ, જેવાનું સાધન જે જીવોને માત્ર આંખો જ પ્રાપ્ત થઈ છે, તેવા જીવો આંખોથી જ દેખશે, અન્ય સ્થાનેથી નહિં દેખે, જીવ-પ્રદેશોનું પરિવર્તન તો થતું જ રહે છે. જે જીવ-પ્રદેશ તે નેત્રોના સ્થાન પર આવશે તો તેનામાં દેખાશે અને જે જીવ પ્રદેશ ત્યાંથી હઠતા જશે, તેનાથી દેખાશે નહિ, કારણ કે, તેનામાં જેવાના ઉપકરણો નેત્ર જ છે. યોગ-નિરોધની પહેલાં દરેક જીવોના પ્રદેશોનું પરિવર્તન પોતપોતાની અવગાહનામાં થયા કરે છે.

ચક્ષુ તથા અચક્ષુ દર્શનાવરણીયનો વિશેષ ક્ષયોપશમ સાંભિન્ન શ્રોતલગ્નિવાળાને હોવાથી, તે શરીરના સઘળા ભાગો વડે જેવા-સાંભળવાનું વગેરે કરી શકે છે. પરંતુ સામાન્ય ક્ષયોપશમવાળા આવું કરી શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૨૬૫ :—જે પ્રકૃત્તિઓનો ઉદય જ્યાં થાય છે, તે ત્યાં હંમેશા રહે છે, કે ક્યારેક રહે છે? વિપાકનો અર્થ શો સમજવો? જીવને તેનો અનુભવ થાય તેને જ વિપાક કહે છે કે બીજી રીતે? જેમકે જે સમયે નિદ્રા આવતી નથી તે સમયે પણ તેનો ઉદય રહે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :—પોતપોતાના ઉદય સ્થાન સુધી ધ્રુવ-ઉદયી પ્રકૃત્તિઓનો હંમેશા ઉદય રહે છે અને અધ્રુવ-ઉદયીનો ઉદય ક્યારેક રહે છે અને ક્યારેક નથી રહેતો. જેમકે

દર્શનાવર્ણીય કર્મની ૯ પ્રકૃત્તિઓ છે. જેમાંથી ચક્ષુદર્શનાવર્ણનીય વગેરે ચાર ધ્રુવ-ઉદયી પ્રકૃત્તિઓનો ઉદય પોતાના ઉદય સ્થાન [૧૨ મું ગુણસ્થાન] સુધી નિરન્તર રહે છે. અને ૫ નિંદ્રા અધ્રુવ-ઉદયી છે, તેનું ઉદય સ્થાન વિદ્યમાન રહેતું હોવા છતાં ક્યારેક કોઈ જીવને એક પણ નિંદ્રાનો ઉદય હોતો નથી અને ક્યારેક હોય છે, તો પણ પાંચમાંથી એકનો જ ઉદય હોય છે. કારણ કે તે ઉદય પરસ્પર વિરોધી છે. આ વાત છઠ્ઠા કર્મગ્રંથની આઠમી ગાથામાં સ્પષ્ટ થાય છે.

કર્મનો રસ [વિપાક] ભોગવો તેને જ વિપાક-ઉદય [વિપાકોદય] કહે છે. વિપાકોદય હોવા છતાં પણ પ્રગટ અનુભવ તો કોઈ જીવને, કોઈ પ્રકૃતિનો હોય છે. અને કોઈને નથી પણ હોતો. નિંદ્રાનો અનુભવ નહીં થનાર વ્યક્તિને પણ કોઈકને સૂક્ષ્મ (મંદ) નિંદ્રાનો ઉદય હોય છે. અને કોઈને નહીં. મંદોદય હોવાથી તેને ખબર પડતી નથી. જેમકે દેવ અને નારકીને પ્રગટ નિંદ્રા દેખાતી નથી. પરંતુ તેઓનાર્માં નિંદ્રા અને પ્રવલ્લા એ એ નિંદ્રાનો ઉદય હોવો એ ઉદયની ૬૨ માર્ગણામાં બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૨૬૬ :—તીર્થંકર, કેવલી-સમુદ્ઘાત કરે છે કે નહીં ?

ઉત્તર :—છઠ્ઠા કર્મ ગ્રંથની ૨૮ મી ગાથાના અર્થમાં તીર્થંકરની કેવલી-સમુદ્ઘાત માની છે, પરંતુ વિશેષ ટીપ્પણવાળા પન્નવણા સૂત્રમાં ૩૬ મા પદના અર્થથી તીર્થંકરોની કેવલી સમુદ્ઘાતનો નિષેધ સિદ્ધ થાય છે અને ધારણા પણ એ જ છે.

પ્રશ્ન ૧૨૬૭ :—ક્ષાયિક-સમકિત, મનુષ્યો સિવાય બીજી ગતિઓમાં નથી આવતું, તો તે કયા આધારે છે. તથા મનુષ્ય, ક્ષાયિક-સમકિત આવ્યા પછી આયુષ્ય બાંધે છે કે નહીં તેનો પ્રમાણ સાંકટ ખુલાસો કરશો ?

ઉત્તર :—ક્ષાયિક-સમકિત મનુષ્યગતિમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે અને પહેલાં આયુષ્ય ન બાંધ્યું હોય તો તે મનુષ્ય એ જ ભવમાં મોક્ષ ભવ્ય છે. તેનો ખુલાસો ભગવતી શ. ૧ ઉ. ૮ ની ટીકા અને ચોથા કર્મગ્રંથની ૨૫ મી ગાથાની ટીકા તથા અર્થથી સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૬૮ :—આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગવાળા તિર્યંચને ગર્ભ રહે છે, કે નહીં તથા તેઓ એક બીજાને દેખે છે કે નહીં ? જો દેખે છે તો તે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો વિષય કેવી રીતે હોઈ શકે ?

ઉત્તર :—આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગવાળા તિર્યંચને ગર્ભ રહેવાનું તથા એક બીજાને દેખવાનું સંભવિત લાગતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૨૬૯ :—ક્ષયોપશમ-સમ્યક્ત્વની ૬૬ સાગરોપમથી અધિક સ્થિતિ છે. તો તે ક્ષયોપશમના સાત ભાગમાંથી કયા ભાગની છે, તથા ઉપશમ તો અંતર સુહૃત્થી વધારે રહેતો નથી, તો ૬૬ સાગરોપમ સુધી

કેમ રહે ? અને ઉપશમમાં પ્રદેશ તથા વિપાક ઉદયનો ઉપશમ હોય છે કે નહીં ?

ઉત્તર :—છ પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ અને એક સમકિત મોહનીયના ઉદયરૂપ સાતમા ભાંગાની સ્થિતિ ૬૬ સાગરોપમથી વધારે હોવાનો સંભવ છે. સાતેય પ્રકૃતિઓને ઉપશમાવવા રૂપ જે સમકિત છે, તેની સ્થિતિ અંતર્મૂહુર્તાની હોય છે. અને તેમાં સાતેય પ્રકૃતિઓનો વિપાક અને પ્રદેશ ઉદય હોતો નથી.

સાતમા ભાંગામાં છ પ્રકૃતિનો વિપાક અને પ્રદેશ-ઉદય બંધ રહે છે. અને સમકિત-મોહનીયનો ચાલુ રહે છે. મિથ્યાત્વના દલીલામાંથી ચોઠાણિયા, ત્રણ ઠાણિયા અને બે ઠાણિયા રસના દળિયાને હઠાવીને બાકીના એક ઠાણિયા રસના ત્રીજા પુંજરૂપ દળિયાના ઉદયને સમકિત મોહનીય કહે છે. તથા મિથ્યાત્વના ચાર ઠાણિયા આદિ રસનો ઉદય હઠવાને લીધે આ ભાંગાને ક્ષયોપશમમાં લીધો છે. એમ લાગે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૭૦ :—ઋતુ-બદ્ધ-શેષ કાળમાં પીઠ ફલક કામમાં લેવાનો નિષેધ જ્ઞાતા સૂત્રનાં પાંચમા અધ્યયનમાં નીચે મુજબ કર્યો છે, તે શું સમજવું ?

“ ઓસન્નો-ઓસન્ન વિહારી एवं पासत्ये २ कुसीले २ पमत्ते संसत्ते उडबद्ध पीठ फलग-सेज्जा-संथारण पमत्ते या विहरइ ”

ઉત્તર :—આ પાઠનો આવા પ્રકારનો ભાવ પ્રદર્શિત કરવો એ સિદ્ધાંત અનુકૂળ નથી, આ પ્રકરણમાં મંડૂક રાજા જૈન શ્રમણ ઉપયોગી પ્રવૃત્તિઓથી પરિચિત છે. એવું નીચેના પાઠથી જણાય છે.

“ अहापवित्तेणं ओसहभेसज्जेणं....., फामुअं एसणिज्जं पीठ-फलमसेज्जा-संथारणं ”

તેમણે શૈલક રાજર્ષિને, યોગ્ય ચિકિત્સાની સાથે પીઠ, ફલક વગેરે લેવા માટે વિનંતિ કરી. શૈલક રાજર્ષિએ તેમની વિનંતી મુજબ રસશાળામાં પધારીને પીઠ-ફલક વગેરે ગ્રહણ પણ કર્યું. તેમની સાથે ૫૦૦ મુનિઓ પણ હતા, તે બધાએ નિર્દોષ પીઠ, ફલક વગેરે ગ્રહણ કર્યા.

આ પાઠનો ભાવાર્થ સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે કે શેષ કાળમાં પીઠ ફલક વગેરે લેવાનું સાધુઓ માટે શાસ્ત્રાનુસાર છે. જો એમ ન હોત તો મંડૂક શા માટે વિનંતિ કરત અને તેમની વિનંતિથી મુનિ શા માટે ગ્રહણ કરત ? આ પ્રવૃત્તિ અનુકૂળ હતી એટલે જ ગ્રહણ કર્યું. પાસત્યા વગેરેની શંકા પણ તે સમય સુધી નિર્મૂળ છે. કેમકે તેઓ તે સમયે પાસત્યા ન હતા.

ઉપાસક દશાંગ સૂત્રનાં ૭ મા અધ્યયનમાં સકડાલ શ્રાવકે ભગવાન મહાવીરને પોતાને ત્યાં પધારીને પીઠ-ફલક વગેરે ગ્રહણ કરવાની વિનંતિ કરી હતી. ભગવાને તેની તે વિનંતિ સ્વીકારીને પીઠ-ફલક આદિ લીધા હતા.

ભગવાને પણ મુનિઓ માટે જ આ વસ્તુઓ ગ્રહણ કરી કારણ કે તેઓ તો આઠ મહાપ્રાતિહાર્ય યુક્ત હોય છે. આ વર્ણુન પણ શેષકાળમાં પીઠ-ફલક વગેરે લેવાનું શાસ્ત્રાનુકૂલ જ બતાવે છે.

વ્યવહાર સૂત્રનાં આઠમા ઉદ્દેશમાં શેષકાળ, ચાતુર્માસ અને સ્થવિર વાસ માટે સેજન [પાટલા] સંથાર આદિ ગ્રહણ કરવાનું વિધાન છે. નિશીથ સૂત્રમાં બતાવ્યું છે કે સેજન સંથાર પર્યુષણ [સંવત્સરી] ઉપરાંત “ બે વાર આજ્ઞા લીધા વગર ” રાખે અને ચોમાસા માટે લાવેલાં સેજન સંથારક ચોમાસાની સમાપ્તિની દશ રાત્રી પછી “ બીજી વાર આજ્ઞા લીધા વગર ” રાખે તો પ્રાયશ્ચિત બતાવ્યું છે. આ વર્ણુનથી પણ સ્પષ્ટ છે કે ઋતુ-બદ્ધ કાળમાં પણ મુનિ પીઠ-ફલક વગેરેનું સેવન કરી શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૭૧ :—પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં બાહર તેજસકાયનાં ઉપપાતના વિષયમાં ‘ દોસુ ઉઢ્ઢકવાડેસુ ’—પાઠ છે. તો તે કપાટ કેવા છે, કેટલાં લાંબા, પહોળા છે ?

ઉત્તર :—“ દો સુ ઉઢ્ઢકવાડેસુ તિરિયલોયતટ્ટેય ” આ પાઠનો ભાવ મહારાજશ્રીનાં ધ્યાનમાં નીચે મુજબ છે. ૪૫ લાખ યોજનનો જે સમયક્ષેત્ર (મનુષ્યક્ષેત્ર) છે. અસત્ય કટ્પનાથી-જેમકે હવે તેની સીધી લાઈનમાં પૂર્વાદિ ચારે દિશામાં તિચ્છા લોકના કિનારા સુધી ૪૫ લાખ યોજનની પહોળાઈ અને અક્ષરસે યોજનની જડાઈ લેવી. સંપૂર્ણ મનુષ્ય-ક્ષેત્રની સીધી લાઈનમાં ઉંચા નીચા લોકાન્ત સુધી સમજવું. (એ ઉપરોક્ત અર્થ “ તિરિયલોયતટ્ટેય ” ની ટીકાના બીજા મતથી મેળ ખાય છે. પહેલા મતથી તો સંપૂર્ણ તિચ્છા લોક લીધો છે.) વ્યવહાર નયથી અહિંયા આ કથન કીધું છે, ઋણુસૂત્ર નયથી તો કપાટમાં આવ્યા પહેલાં જ બાહર તેજસકાયના અપર્યાપ્તાના આયુષ્યને અનુભવ કરતાં જ તે બાહર તેજસકાયના અપર્યાપ્તાના ઉપપાતમાં ગણવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૭૨ :—પ્રજ્ઞાપનામાં પાંચેય સ્થાવર કાયને ઉપપાતની અપેક્ષાએ સર્વ લોકમાં હોવાનું બતાવ્યું, તો શું તેઓ માર્ગસ્થ (વાટે વહેતા) જીવો છે ?

ઉત્તર :—એકેન્દ્રિય વગેરેના ઉપપાતમાં તેમને વાટે વહેતા જીવ સમજવા બેઠ્યો.

પ્રશ્ન ૧૨૭૩ :—પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગને પૂર્વ કરોડ કહી શકાય છે ?

ઉત્તર :—પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગને સમય અન્તમૂહુર્ત વગેરેથી લેતાં પૂર્વ-

કરોડ પણ કહી શકાય છે. તથા તેથી આગળ અસંખ્ય વર્ષ સુધીના પણ હોઈ શકે છે. તેથી જ્યાં જોયો પ્રસંગ હોય ત્યાં તેવું સમજવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૨૭૪ :—સિદ્ધશિલાને “સર્વ પ્રાણી, ભૂત, જીવ અને સત્વોની સુખકારી”નું વિશેષણ આપ્યું છે. પૃથ્વીકાગ્ર હોવા છતાં તેઓ સર્વ જીવોત્તા સુખકારી કેવી રીતે હોઈ શકે છે?

ઉત્તર :—સર્વ પ્રાણી, ભૂત, જીવ અને સત્વોને ઉપદ્રવકારી ન હોવાથી સિદ્ધશિલાને સુખ આપવાવાળી બતાવી છે. ત્યાં ઉત્પન્ન થનારા સર્વ જીવોની આ પૃથ્વી સુખકારી છે. કારણ કે ત્યાં ઠંડી વગેરે દુઃખનો અભાવ છે. અર્થાત્ ત્યાં ઠંડી વગેરે દુઃખનું કારણ ન હોવાથી તેને સૌ કોઈને સુખ આપનારી બતાવી છે.

પ્રશ્ન ૧૨૭૫ :—ભાવ મન રૂપી છે કે અરૂપી? જો અરૂપી હોય તો સિદ્ધ ભગવાનને પણ હોવું જોઈએ. પરંતુ તેમને તો નથી?

ઉત્તર :—ભગવતી સૂત્રના શ. ૧૩ ઉ. ૭ માં મનને આત્માથી અન્ય, રૂપી, અચિત્, અજીવ સ્વરૂપ વગેરે બતાવ્યું છે. તથા ૧૨ માં શતકના ૫ માં ઉ. માં મનને ચારસ્પર્શવાળું રૂપી બતાવ્યું છે. એ જ ઉદ્દેશમાં લેશ્યા સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લેશ્યાના ભેદ કરીને ભાવલેશ્યાને અરૂપી અને દ્રવ્ય લેશ્યાને આઠ સ્પર્શવાળી રૂપી બતાવી છે. જો આ અંતર મનના ભેદોમાં પણ હોત તો અવશ્ય ભેદ કરવાનું ફરમાવત, પરંતુ એમ ન કહેતા માત્ર રૂપી જ બતાવી છે. પન્નવણા તથા નંદીની ટીકામાં દ્રવ્યમન [મનના ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલ] ભાવમન વગર પણ હોઈ શકે છે. પરંતુ ભાવમન [તે ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોથી મનન કરવું] દ્રવ્યમન વગર હોઈ શકતું નથી એવું બતાવ્યું છે. ઈત્યાદિ પ્રમાણોથી જોતા ભાવમન પણ રૂપી હોવાનું સમજાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૭૬ :—ભાવલેશ્યાને કયા આધારે અરૂપી બતાવી છે?

ઉત્તર :—કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યોના સંબંધથી થનાર આત્માના પરિણામ વિશેષને ભાવલેશ્યા કહે છે. ભાવલેશ્યા પરિણામ સ્વરૂપ હોવાથી અરૂપી બતાવી છે.

પ્રશ્ન ૧૨૭૭ :—દશવૈકલિક અધ્યયન ૮, ગાથા ૬૧ નો અર્થ ગુણોનું પાલન કરવાનું કહ્યું છે કે શ્રદ્ધાનું પાલન કરવાનું કહ્યું છે?

ઉત્તર :—પૂછેલાં પ્રશ્નની ગાથાનો અર્થ નીચે પ્રમાણે સમજવો.

જો શ્રદ્ધાથી તથા વૈરાગ્યભાવથી ઉત્તમ ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યો છે, તે જ શ્રદ્ધા તથા પૂર્ણ વૈરાગ્યથી મહાપુરુષોએ બતાવેલા ઉત્તમ ગુણોમાં અનુરક્ત રહીને સાધુઓએ સંયમધર્મનું યથાર્થ પાલન કરવું જોઈએ. અર્થાત્ એ જ શ્રદ્ધાથી ગુણોનું પાલન કરવાનું બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૨૭૮ :—શ્રી અમોલક ઋષિભ મહારાજ કૃત પન્નવણના પૃષ્ઠ ૨૬૦ માં ત્રસકાયના પર્યાપ્તથી અપર્યાપ્તા અસંખ્ય ગુણ બતાવ્યા છે, જ્યારે અમદાવાદ વાળા પન્નવણના પૃષ્ઠ ૩૬૬ માં ત્રસકાયના પર્યાપ્તથી અપર્યાપ્તા સંખ્યાત ગુણ બતાવ્યા છે, આ બંનેમાંથી સાચો અર્થ કયો છે ?

ઉત્તર :—ત્રસકાયના પર્યાપ્તાથી અપર્યાપ્તા અસંખ્યગુણ છે. તેથી જેઓ અસંખ્યગુણ કહે છે તે જ બરોબર છે.

—પ્રશ્ન ૧૨૭૯ :—મરણના અંતિમ સમયમાં કેવળ સમુદ્ધવાત ક્યારે થાય છે, અંત મુહુર્ત બાકી રહે ત્યારે થાય છે કે તે પહેલાં થઈ શકે છે ?

ઉત્તર :—કેવલી-સમુદ્ધવાત મરણાંતના અંતમુહુર્ત પહેલાં જ થાય છે, અધિક પહેલાં નહિ. આ બાબત સચોટી ભવસ્થ કેવલી અનાહારકનું જે અંતર જીવાભિગમમાં બતાવ્યું છે, તેથી સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૮૦ :—મિશ્ર સમકિતની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા શી હોઈ શકે છે ? આઠમી ગાથાનો અર્થ શો છે ?

ઉત્તર :—જેવી રીતે નાલિકેર દ્વીપના મનુષ્યોને અન્ન ઉપર અત્યંત આદર તથા અપ્રીતિ નથી થતી એવી જ રીતે મિશ્ર-મોહનીય કર્મના ઉદયથી જિન વચ્ચેના ઉપર આભ્યંતર રૂચી રૂપ રાગ, અને આભ્યંતર અરૂચિ રૂપ દ્વેષ એ બંને થતા નથી.

તેમાં મિથ્યાત્વના દળીયાનાં ઔઠાણિયા અને તિઠાણિયાનો રસ ન રહેતાં બેઠાણિયા રહે છે. (સમકિત મોહનીયમાં તો બે ઠાણિયા રસ પણ હડી જઈને માત્ર એક ઠાણિયા રસ જ રહે છે.) જુદા જુદા શ્વાસોશ્વાસ રૂપ અંતમુહુર્તની તેની સ્થિતિ હોય છે. તેમાં જીવ મરણ પામતો નથી અને આયુષ્ય કર્મ પણ બાંધતો નથી. આ મિશ્ર ગુણ સ્થાનરૂપ મિશ્ર સમકિત સંશી પંચેન્દ્રિયના અપર્યાપ્તામાં જ હોય છે. સમકિત પ્રાપ્ત થયા પછી જ મિશ્રસમકિત પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી મિશ્રવાળો જીવ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન કાળની અંદર અવશ્ય મોક્ષમાં જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૮૧ :—સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના બીજા અધ્યયનથી ત્રીજા શતકની આઠમી ગાથાનો અર્થ શું છે ?

ઉત્તર :—પૂછેલા પ્રશ્નની ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. આ મૃત્યુલોકમાં અન્ય વસ્તુઓની વાત જ શી છે ? સમસ્ત સુખોનું સ્થાન પોતાના જીવનને જ પહેલા દેખો. આ જીવન અનિત્ય છે અને અવીચિત્રમરણથી દરેક ક્ષણે વિનાશી છે. સમસ્ત આયુષ્ય ક્ષીણ થતાં અથવા અધ્યવસાન [અત્યંત હર્ષ અને વિષાદને કારણે ખૂબ ચિંતા કરવી] નિમિત્ત સ્વરૂપ ઉપક્રમને કારણે કોઈ [સોપક્રમવાળા] શતાયુ પુરુષ પણ યુવાવસ્થામાં [આયુષ્ય સમાપ્તિ પહેલાં આયુષ્યના ત્રીજા ભાગમાં] જ મરી જાય છે. અથવા નિરૂપક્રમ-

વાળા પણ સહજ આયુષ્યની સમાપ્તિ થતાં ચાલ્યા જાય છે, આ આયુષ્ય સાગરોપમની અપેક્ષાએ કોઈ વિસાતમાં નથી, એટલા માટે આ આયુષ્ય થોડા દિવસના નિવાસ સમાન છે એમ સમજો. આયુષ્યની આવી અવસ્થામાં શુદ્ર (લઘુ) પ્રકૃતિનો જીવ જ શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્ત થાય છે, અને આસક્ત થઈને નરક વગેરે દુઃખનાં સ્થાનોને પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૮૨ :—સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કન્ધના પાંચમા અધ્યયનની ચોથી, આઠમી તથા દશમી ગાથાનો અર્થ શો છે ?

ઉત્તર :—તે ગાથાઓનો અર્થ નીચે પ્રમાણે ધ્યાનમાં આવ્યો છે.

તીર્થંકર, સર્વજ્ઞ તથા સર્વ ભવ્ય જીવો મોક્ષમાં ચાલ્યા જશે તેથી સર્વ ભવ્ય જીવોનો વિચ્છેદ થશે અર્થાત્ આ જગત ભવ્ય વગરનું બની જશે. બધા પ્રાણીઓ વિસદશ છે તથા સદશ છે. બધા પ્રાણીઓ કર્મ-બન્ધનથી બંધાયેલાં જ રહેશે. તીર્થંકર હમેંશા શાશ્વત રહેશે વગેરે એકાંત વાક્ય બોલવું જોઈએ નહિ, કેમકે આ પ્રમાણે બોલવાથી દર્શનનો અનાચાર થાય છે. ॥ ૪ ॥

જે સાધુ આધાકર્મી આહાર, વસ્ત્ર, વસતિ વગેરે ભોગવે છે, તેઓ પરસ્પર પાપકર્મથી લેપાયેલાં જ છે, અથવા લેપાયેલાં નથી. એ પ્રકારનું એકાન્ત વચન ન બોલે.

તાત્પર્ય—(૧) છદ્મસ્થતાને કારણે આધાકર્મી આહારાદિ ભોગવવાવાળાના આંતરિક ભાવોનું જ્ઞાન ન હોવાથી નિશ્ચયકારી ભાષા બોલવાનો નિષેધ કર્યો છે, શુદ્ધિનું પૂરું ધ્યાન રાખવા છતાં પણ જૈનમુનિની અજ્ઞાનમાં આધાકર્મી આહાર વગેરે ભોગવવામાં આવી ગયા હોય તે મુનિને તથા (૨) પ્રથમ તીર્થંકરના સાધુ વર્ગ સિવાય અન્ય તીર્થંકરોનાં સાધુવર્ગમાં જેના માટે આહારઆદિ કરવામાં આવ્યા હોય, તેમને છોડીને બાકીનાં મુનિઓના કામમાં આવ્યા હોય તેમને અને (૩) અન-એષણીય આહારાદિ આવવાથી છેદોપ-સ્થાપનીય ચારિત્ર દેવા યોગ્ય નવદિક્ષિતને દેવાનું વિધાન હોવાથી તેને દેવાથી, તે આહારને કામમાં લેતો હોય તો તેને—એ બધાને કર્મનો બંધ થયો એમ કેમ કહી શકાય ? આવી પરિસ્થિતિમાં તેમને “તે સંબંધીનું કર્મ બંધન ન થયું હોવા છતાં પણ કર્મ બંધન થયું એમ કહેવું તથા ઉપરોક્ત પ્રકારના મુનિઓ સિવાય જેઓએ આધાકર્મી આહારાદિ જાણી બુઝીને ભોગવ્યા હોય તેમને તે સંબંધી કર્મબંધ થયો હોવા છતાં પણ કર્મબંધ નથી થયો એમ કહેવું તે અનાચિણું દોષ બતાવ્યો છે. આ ગાથામાં ચારિત્રાચાર સંબંધી અનાચારનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.” ॥ ૮ ॥

આ જે ઔદારિક, આહારક અને કાર્મણ આદિ શરીર છે તે બધા એક જ છે અથવા એકાન્ત રૂપે તે સિદ્ધસિન્ન છે, તે બંનેને એકાન્તરૂપ વચન ન કહેવું જોઈએ, કારણ કે એ પાંચે શરીર ક્યારેક સિન્ન છે અને ક્યારેક અસિન્ન છે, તેમજ બધા પદાર્થોમાં બધાં

પદાર્થોની શક્તિ વિદ્યમાન છે. અથવા બધામાં બધાયની શક્તિ નથી એવું વચન પણ ન બોલવું જોઈએ, કારણ કે બધા પદાર્થો કોઈવાર અભિન્ન અને કોઈવાર ભિન્ન પણ છે. આ ગાથામાં દર્શન આચારનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. (૧૦)

પ્રશ્ન ૧૨૮૩ :—મનન કરવાની શક્તિ શું દેવો કરતા મનુષ્યોમાં વધારે હોય છે?

ઉત્તર :—મનુષ્યોમાં દૃષ્ટિવાદનું પણ જ્ઞાન હોય છે, તેથી તેમનામાં મનન કરવાની શક્તિ દેવો કરતાં વધારે હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૮૪ :—ભગવતી સૂત્રમાં શ્રી જ્યંતિબાઈ શ્રાવિકાના પ્રશ્નમાં ભગવાને કહ્યું કે સઘળા ભવ્ય જીવો મુક્ત બનશે. વળી ફરીથી કહ્યું કે જીવોનો વિરહ કદી થશે નહીં. આ બંને જવાબોમાં પરસ્પર વિરોધાભાસ નથી શું? આ ઉત્તરોને કઈ અપેક્ષાએ સમજવા?

ઉત્તર :—ભગવતીસૂત્ર શતક-૧૨ ઉદ્દેશક ૨ માં ભવ્ય સંબંધી પ્રશ્નોનો ઉત્તર આ પ્રમાણે ધ્યાનમાં આવ્યો છે.

એમ તો સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની ગણના કેવલી-ભગવંતોના જ્ઞાનની બહાર નથી. પરંતુ છદ્મસ્થોને સમજાવવા માટે અહિંયા આકાશની એક શ્રેણીનું ઉદાહરણ આપતા કહ્યું છે કે—એક એક સમયમાં એક એક પ્રદેશની ગણતરી કરતા, અનંત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી સુધી તે એક શ્રેણીનાં પ્રદેશોની ગણતરી પણ સંપૂર્ણ થાય નહીં, તો બધા આકાશની અનંત શ્રેણીઓના પ્રદેશોની ગણતરીની તો વાત જ ક્યાં! આનો અર્થ એ થાય છે કે જેવી રીતે આકાશની શ્રેણીનો તથા કાલનો અન્ત નથી, એજ પ્રમાણે ભવ્ય જીવોનો પણ અન્ત નથી, તેથી ભવ્ય જીવો વગરનો લોક હશે નહીં. કેવલી ભગવંતોના જ્ઞાનથી તો જેમ, અલોકનો અન્ત તેમજ કાળનો અન્ત છે, એ જ પ્રમાણે ભવ્યની દૃષ્ટિથી તેની સ્થિતિ અનાદિ સાન્ત છે.

“સર્વે ત્રિ મર્ત્યાસદ્વિયા જીવા મિહિસંતિ” નો અર્થ પ્રાચીન ધારણાથી આ પ્રકારનો પણ કરવામાં આવે છે કે જેઓ મોક્ષમાં જશે તેઓ બધા ભવ્ય જીવો જ હશે.

પ્રશ્ન ૧૨૮૫ :—પન્નવણા સૂત્રમાં પર્યાયપદમાં ચક્ષુ દર્શનમાં છ સ્થાન ખતિત કહ્યા છે. તો ત્યાં અનંતગુણ અધિક કઈ અપેક્ષાથી હોય છે, ચક્ષુ દર્શનથી જોઈ શકે છે કે લોક અસંખ્યાત કોડાણ કોડી યોજનનો છે, તો છ ભેદ ક્યા પ્રકારે હોય છે?

ઉત્તર :—લોકના ક્ષેત્ર તો અસંખ્ય છે. પરંતુ એટલા ક્ષેત્ર પણ નેત્રનો વિષય એક સાથે નથી થઈ શકતો. નેત્રનો વિષય તો વધારેમાં વધારે લાખ યોજનથી કાંઈક વધારે જ છે.

પરન્તુ તેમાં દ્રવ્ય અનંત છે. બીજા દ્રવ્યોનું તો કહેવું જ શું, પરન્તુ આઠ સ્પર્શી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છ ભેદ હોઈ શકે. જેમકે મનઃ પર્યવજ્ઞાનનો વિષય મનુષ્ય ક્ષેત્ર હોવા છતાં છ કાનવડિયા બતાવ્યો છે. એ જ પ્રમાણે ચક્ષુ દર્શનના મંદતમ ક્ષયોપશમથી ઉત્કૃષ્ટ ક્ષયોપશમમાં અનંતગુણ અંતર દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ પડે છે. અવગાહનાની અપેક્ષા નહીં.

પ્રશ્ન ૧૨૮૬ :—અવગાહના પદમાં અનંત પ્રદેશી સ્કંધમાં પણ છ ભેદ બતાવ્યા છે, તો તે કયા પ્રકારે છે ?

ઉત્તર :—અનંત પ્રદેશી સ્કંધોમાં પણ અવગાહનાની અપેક્ષાએ ચાર સ્થાન પતિતથી અધિક હોઈ શકતા નથી. હા, પ્રદેશોની તથા વર્ણુ આદિની અપેક્ષાએ તો છ સ્થાન પતિત હોઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૮૭ :—ઉત્તરાધ્યયન અ. ૩૩ ગાથા ૧૭ માં જીવ એક સમયમાં અનંત પુદ્ગલોના સ્કંધોને કર્મ રૂપે ગ્રહણ કરે છે. અને તે સ્કંધોના પ્રદેશોની ગણતરી કરવામાં આવે તો બધા જીવોનાં પ્રદેશોથી પણ તે પ્રદેશો વધારે હોય છે. ગાથા ૨૪ મા “સર્વજીવસુ ર્હચ્છીયં” છે. અહીંયા પ્રશ્ન એ છે કે જીવ પ્રત્યેક સમયમાં અનંત પુદ્ગલ સ્કંધોને કર્મરૂપમાં ગ્રહણ કરે છે. અને એટલાને જ ભોગવે છે ? અભવ્ય જીવોથી અનંત ગુણ અધિક અને સિદ્ધોના અનંતમે ભાગે કહ્યા છે ?

ઉત્તર :—ઉત્તરાધ્યયનના ૩૩ મા અધ્યયનની ૧૭ મી ગાથાનો અર્થ ચોથા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જે પહેલા અહીંથી આપ્યો હતો. તે માટે ઉત્તરાધ્યયનની અનેક પ્રતિઓમાં નીચે પ્રમાણે ખુલાસો કર્યો છે, “એક જીવ એક સમયમાં જે કર્મ બાંધે છે, તે કર્મના પરમાણુઓનું આ પ્રમાણ બાણવું, કારણ કે સર્વ કર્મના પરમાણુ તો એ સર્વ જીવો કરતા અનન્તાનંત ગુણા છે તેથી આ કહેલું પરિમાણ અન્યથા ઘટતું નથી. અનેક પ્રતિઓમાં આપના લખવા પ્રમાણે જ છે.

પ્રશ્ન ૧૨૮૮ :—ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૦ ગાથા ૧ પદ-૨ “અથ ઘમ્મગઈ તત્ત્વં” નો અર્થ શું છે ?

ઉત્તર :—પૂછેલા પ્રશ્નની ગાથાનો પૂરા ઉત્તરાર્ધનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય ધર્મનું જ્ઞાન કરાવનાર સાચી શિક્ષા હું કહીશ, માટે તમે મારી પાસેથી આ શિક્ષાને સાંભળો.

પ્રશ્ન ૧૨૮૯ :—સમ્મૂર્છિમ મનુષ્યનો વિરહ ૨૪ મૂહુર્તનો છે તે કઈ અપેક્ષાએ કહ્યો છે ? કારણ કે ગર્ભજ મનુષ્ય સદા કાળ છે. અને તેમની અસુચીમાં એક મૂહુર્ત પછી અસંખ્યાત ગુણા સમ્મૂર્છિમ મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે પરપરા કહે છે, તો પછી વિરહ કઈ અપેક્ષાથી છે ?

ઉત્તર :—ગર્ભજ મનુષ્ય તથા તેનાથી ઉત્પન્ન થતાં મલમૂત્ર વગેરેની અસુચિ તેા સદા હોય જ છે. પરંતુ સમ્મૂર્છિમં મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવો ક્યારેક ક્યારેક લોકમાં હોતા પણ નથી તેથી અસુચિ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ તેમાં સમ્મૂર્છિમ મનુષ્ય ક્યારેક ઉત્પન્ન થાય અને ક્યારેક ઉત્પન્ન થતા પણ નથી.

પ્રશ્ન ૧૨૯૦ :—પન્નવણુના યોનીપદમાં પૃથ્વી આદિ પાંચેય ઇન્દ્રિયોમાં સંવૃત યોની કહી છે તેો તે કઈ અપેક્ષાથી? અલ્પ બહુત્વમાં સંવૃત યોની વધારે કહી છે. સંવૃતનો અર્થ ઢાંકેલી હોય તેો પૃથ્વી, પાણી અને વનસ્પતિમાં એ ત્રણમાં કેમ નથી હોતી? વનસ્પતિમાં સંવૃત હોય છે. આહીં સમ્વૃત્તનો અર્થ ઢાંકેલી કરવો. અથવા છદ્મસ્થને દેખાય નહીં એવો કરવો? એ જ સૂત્રમાં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને યોની દેખાતી નથી તેથી સમ્વૃત કહેવામાં આવી છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરાવશો.

ઉત્તર :—સૂક્ષ્મબાહર બધી એકેન્દ્રીય જીવોની યોની સમ્વૃત્ત (ઢાંકેલી) જ છે, સમ્વૃત્તનો અર્થ (ઢાંકેલી) અને સાધારણ છદ્મસ્થોથી સ્પષ્ટ ન દેખાય એવી યોની હોવાનું પ્રતિત થાય છે. પાંચેય સ્થાવરજીવોના ખાસ ઉત્પત્તિસ્થાન દષ્ટિગત હોતા નથી એટલા માટે અલ્પ બહુત્વમાં છેલ્લો બોલ સમ્વૃત્ત યોનીનો જ અનંત ગુણ આવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૨૯૧ :—વેદનીય કર્મની જઘન્યસ્થિતિ બાર મુહુર્તની છે. અને નામ તથા ગોત્ર કર્મની સ્થિતિ આઠ મુહુર્તની કહી છે. જ્યારે ઉત્તરાધ્યયનમાં વેદનીયની સ્થિતિ અન્તર્મુહુર્તની તથા પન્નવણુમાં બાર મુહુર્તની કહી છે, તેો તે કેવી રીતે?

ઉત્તર :—વેદનીય કર્મની જઘન્ય સ્થિતિ બાર મુહુર્તની જે કહી છે, તે સમ્પરાય સાતા વેદનીયની અપેક્ષાથી કહી છે. અને અન્તર મુહુર્ત [એ સમય] ની કહી છે, તે ધર્માધિક સાતાવેદનીયની અપેક્ષાથી છે. શ્રી પન્નવણુના ૨૩ મા પદમાં ઉપરોક્ત બંને સ્થિતિઓ સ્પષ્ટ બતાવી દીધી છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૧ મા અધ્યયનના ૭૨ મા બોલમાં પણ ધરિયાધિકની સ્થિતિ એ સમયની બતાવી છે. તેના ૩૩ મા અધ્યયનમાં જે અન્તર મુહુર્તની સ્થિતિ કહી છે, તે એ સમય ૩૫ અન્તર મુહુર્તની સમજવી જોઈએ. આથી બંને જગ્યાએ પરસ્પર કોઈ વિરોધ નથી.

પ્રશ્ન ૧૨૯૨ :—પૂજ્ય શ્રી અમોલકઋષિજી મહારાજ કૃત ઠાણાંગમાં લવણુ-સમુદ્રને દસ હજાર યોજન ઉંડો બતાવ્યો છે તેો શું તેમાં છાપવાની ભૂલ છે?

ઉત્તર :—લવણુ સમુદ્રની ભૂમિ જંબુદ્વીપની તરફ એકબાજુ ઘાતકી ખંડ દ્વીપની તરફથી ૯૫, ૯૫ હજાર યોજન ઢળતી છે, વચમાં બરાબર મધ્યભાગમાં દશહજાર યોજનની સમભૂમિ છે. લવણુ સમુદ્રની ઉંડાઈ તેો એકહજાર અર્થાત્ દસ સો યોજનની જ છે,

પ્રશ્ન ૧૨૯૩ :—સમવાયાંગ સૂત્રમાં ઉદ્દેશ્ય છે કે બારસો વર્ષનું આયુષ્ય વીતાવીને રામ, બળદેવ દેવલોકમાં ગયા જ્યારે મોટી સાધુ વંદનામાં આઠ રામ મોક્ષમાં ગયા એમ કહ્યું છે. એ બંનેમાં સત્ય શું છે ?

ઉત્તર :—પ્રત્યેક ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીમાં આ ભરત ક્ષેત્રમાં બળદેવ નવ હોય છે. બળદેવોને રામ પણ કહે છે. એ પ્રમાણે આ અવસર્પિણીમાં પણ નવ બળદેવ [રામ] થયા છે, જેમાંથી આઠ તો મોક્ષ ગયા છે. અને એક નવમા બળદેવ પાંચમા દેવલોકમાં ગયા છે. આ પ્રમાણે કહેવામાં કોઈ હરકત નથી.

પ્રશ્ન ૧૨૯૪ :—સમવાયાંગ સૂત્રમાં નિવૃત્તિ-બાહર ગુણુસ્થાનની એક-વીસ પ્રકૃતિ સત્તામાં છે, એમ કહ્યું, તો તે કેવી રીતે સંભવિત છે ?

ઉત્તર :—નિવૃત્તિ-બાહર નામના આઠમા ગુણુસ્થાનમાં જેણે દર્શન સપ્તક [અનંતા-નુબંધીની ચાર અને દર્શન મોહનીયની ત્રણ] નો ક્ષય કર્યો છે. તે જીવની સત્તામાં મોહનીય કર્મની ૨૧ પ્રકૃતિઓનો અંશ હોય છે. મોહનીય કર્મની કુલ ૨૮ પ્રકૃતિઓ છે, તેમાંથી સાતનો ક્ષય કરી દેવાથી બાકી ૨૧ જ રહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૯૫ :—નારકીના જીવો, વર્તમાનભાવની અપેક્ષાએ પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનો આધાર કરે છે, આ કથન કઈ અપેક્ષાથી છે ?

ઉત્તર :—એમ તો આધારને માટે બહારથી ગ્રહણ કરાયેલાં પુદ્ગલ એકેન્દ્રિય આદિના શરીરથી છૂટા થયેલાંજ હોય છે. પરંતુ ખાસ તો તેજસ શરીર વડે પુદ્ગલ આધાર રૂપ પરિણત થાય છે. તેથી એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય સુધી પોતપોતાના તેજસ શરીરના જ પુદ્ગલ આવવાથી પોતપોતાના શરીરનો આધાર કરે છે. એવું ઋણુ સૂત્ર નયની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. અહિંયા નારકી પંચેન્દ્રિય છે. એટલે પંચેન્દ્રિયના શરીરનોજ આધાર લે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૯૬ :—ભગવતી સૂત્ર શ. ૬ ઉ. ૩ માં બતાવ્યું છે કે જ્યાં સુધી અબાધાકાળ હોય ત્યાં સુધી જીવને સાત કર્મો કોઈ ઉપદ્રવ કરી શકતા નથી. પરંતુ જ્યારથી તેમને આયુષ્ય કર્મનો બંધ થાય છે ત્યારથી જ કર્મના નિષેકનો પ્રારંભ થાય છે. આ વાત સમજવામાં આવી નથી. અબાધાકાલ તો આયુષ્ય કર્મનો પણ હોય છે,

ઉત્તર :—ભગવતી શ. ૬, ઉ. ૩ માં સ્વયં ટીકાકારે આયુષ્યકર્મનો અબાધાકાળ માન્યો છે અને માનવો ઉચિત જ છે. ચાલુભવમાં જેટલું આયુષ્ય બાકી રહેતા જીવે આગામી ભવનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય, એટલું જ તે જીવને આગામી આયુષ્યનો અબાધાકાળ સમજવો જોઈએ. બે આયુષ્યનો ભોગવટો તો એક સાથે થતો જ નથી.

‘પંચ સંગ્રહ’માં અબાધા-કાલ માન્યો જ નથી, પરંતુ અબાધા-કાલ માનવો એજ ઉચિત છે.

પ્રશ્ન ૧૨૯૭ :—ભગવતી શ. ૬, ઉ. ૮ ની ટીકામાં લખ્યું છે કે માત્ર લવણ સમુદ્રમાં જ વરસાદ થાય છે, બાકીનાં સમુદ્રોમાં વરસાદ થતો નથી, તો શું કાલોદધિ સમુદ્રમાં વરસાદ થવો સંભવિત નથી ?

ઉત્તર :—પૂછેલા પ્રશ્ન અનુસાર શાસ્ત્રકાર મહર્ષિએ લવણ સમુદ્રમાં વરસાદનું વર્ણન કરતા બહારના સમુદ્રોમાં વરસાદનો નિષેધ કર્યો છે. તેનો આશય મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહારના સમુદ્ર સમજવા ભેદ છે. કાળોદધિ સમુદ્રમાં વરસાદનો નિષેધ નથી.

પ્રશ્ન ૧૨૯૮ :—ભગવતી શ. ૮, ઉ. ૬ ના પ્રયોગ બંધના અધિકારમાં જીવના આઠ રુચક પ્રદેશોનો બંધ અનાદિ અપર્યાવસિત કહેલ છે. આ અપેક્ષાથી ૮ રુચક પ્રદેશોનું આવરણ કયા પ્રકારે થાય છે ?

ઉત્તર :—૮ રુચક પ્રદેશોમાં જે અનાદિ-અપર્યાવસિત બંધ બતાવ્યો છે તેથી તો એ પ્રદેશોનું પરિવર્તન નથી થતું એ સિદ્ધ થાય છે; પરંતુ તે પ્રદેશો પર કર્મબંધ થવામાં કોઈ હરકત આવતી નથી. ટીકાકાર તો ૮ રુચક પ્રદેશોને નિર્લેપ માને છે. પરંતુ શાસ્ત્રીય પાઠોથી સર્વપ્રદેશો પર કર્મ લાગવા સિદ્ધ થાય છે. અને એજ વાત બરાબર છે.

પ્રશ્ન ૧૨૯૯ :—ભગવતી શ. ૮, ઉ. ૬ માં તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયના સર્વ બંધનું અંતર સમય અધિક પૂર્વ કોડનું બતાવ્યું છે. પરંતુ શું ત્રણ પદ્યોપમનું હોતું નથી ?

ઉત્તર :—તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયના સર્વબંધનું અંતર જે સમયાધિક પૂર્વ કોડનું બતાવ્યું છે તે બરાબર છે. ત્રણ પદ્યોપમનું હોઈ શકે નહિ. ત્રણ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા ભવ[વૈકીય]થી દેવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને અહીંયા તો ઔદારીકના સર્વ બંધના અંતરનો પ્રશ્ન છે.

પ્રશ્ન ૧૩૦૦ :—તીર્થંકર ભગવંતોને જન્મથી જ કયા ચાર અતિશય હોય છે ?

ઉત્તર :—નિરોગ અને નિર્મળ શરીર, માંસ અને રૂધિરનું ગાયના દૂધ જેવું શ્વેત-પણું, શ્વાસોશ્વાસમાં સુગંધ અને ચર્મચક્ષુથી આહાર-વિહારનું નહીં દેખાવું-આ ચાર અતિશય તીર્થંકરોને જન્મથી જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૦૧ :—ભગવાને મોક્ષ પધારતી વખતે વિપાક સૂત્રનું પ્રરૂપણ કર્યું તો તે પહેલાં અગિયારમું અંગ કયું હતું ?

ઉત્તર :—દરેક તીર્થંકરનાં સમયમાં સૂત્ર [અંગો]ના નામ તો એજ રહે છે. પરંતુ કથાઓના નામોમાં પરિવર્તન થયા કરે છે. વિપાક સૂત્રમાં પુણ્ય અને પાપના વિપાક [ફલ] બતાવનારી કથાઓનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. નામ એનાં એજ હોય એવી કોઈ ખાસ આવશ્યકતા નથી.

પુણ્ય અને પાપના ફળ બતાવનારી અનેક જીવોની કથાઓ ભગવાન ફરમાવે છે. તેમાંથી કોઈ ગણધર કોઈ જીવોની કથાઓનું અને કોઈ ગણધર અન્ય કોઈ જીવોની કથાઓનું સંકલન કરીને વિપાકસૂત્રની રચના કરે છે.

ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં નવ વિપાકસૂત્ર રચવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણે આચારાંગ વગેરે અંગ સૂત્રો પણ નવ જ રચવામાં આવ્યા છે. પ્રત્યેક તીર્થંકરના સમયમાં અનેક વિપાક સૂત્રો નવા નવા રચવામાં આવે છે.

મોક્ષમાં જતી વખતે ભગવાને ૫૫-૫૫ કરીને ૧૧૦ અધ્યયન ફરમાવ્યા છે. પરંતુ સુધર્મસ્વામિની વાચનામાં તો વિપાકસૂત્રનાં ૧૦-૧૦ કરીને ૨૦ અધ્યયન છે. તેથી મોક્ષ જતી વખતે જે વિપાક સૂત્ર કહ્યું તે તેનાથી ભિન્ન હોવાની સંભાવના છે.

પ્રશ્ન ૧૩૦૨ :—ત્રાય ત્રિંશક દેવ, પુરોહિત-સ્થાનીય હોય છે કે પુત્ર-સ્થાનીય ?

ઉત્તર :—“તયત્તીસગ” શબ્દની ટીકા-૧ “ઇન્દ્રાણાં પૂજ્યે મહત્તર કલ્પે” તથા ૨ “ત્રયચિંશ મંત્રિકલ્પાઃ” એમ બંને પ્રકારના હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૦૩ :—સામાનિક દેવ, કલત્ર તુલ્ય હોય છે કે નહિ? જો હા. તો કેવી રીતે?

ઉત્તર :—સમાનયા ઈન્દ્ર તુલ્ય યા ઋદ્ધયા ચરંતિ ઇતિ સામાનિકાઃ” (ઈદ્ર સરખી ઋદ્ધિ વડે રહેનારને સામાનિક)

ભગવતી શ.૩ ઉ.૧ની ટીકા એટલે કલત્ર તુલ્ય સમજવું નહિ તથા “સામાને ઘૃતિ વૈભવાદિ ભવાઃ સામાનિકાઃ આવી ટીકા પણ જોવા મળે છે. અહિંયા જેના સામાનિક બતાવ્યા હોય ત્યાં તેમના જેવી ઘૃતિ (તેજ), વૈભવવાળા સમજવા.

પ્રશ્ન ૧૩૦૪ :—ચૈત્ય વૃક્ષની શી વિશેષતા છે ?

ઉત્તર :—ચૈત્ય વૃક્ષના ચાલવાથી (કંપન) અરિહંતોના જન્મ, દીક્ષા વગેરેનું જ્ઞાન થાય છે. અને તે વૃક્ષ કરમાયેલું દૃષ્ટિગોચર થાય, તો દેવ પોતાના ચ્યવન (મરણ)ને જાણી લીધે છે. વગેરે વિશેષતાઓ ચૈત્યવૃક્ષની હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૦૫ :—તપશ્ચર્યામાં એક સાથે બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ વગેરે કરવાથી પાંચગણી કરીને પ્રાયશ્ચિત ઉતારવાની વિધિ બતાવી છે, તો શું સ્વાધ્યાયમાં પણ આવો નિયમ લાગુ કરી શકાય છે કે એક સાથે બે, ચાર, છ કે આઠ હજાર ગાથાઓના સ્વાધ્યાયથી પાંચ ગણા કરીને પ્રાયશ્ચિત ઉતારવાની ગણતરી થઈ શકે ?

ઉત્તર :—સ્વાધ્યાયને માટે આવો નિયમ લાગુ કરવામાં આવતો નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૦૬ :—એકેન્દ્રિયને સ્પર્શ કરવામાં પ્રાયશ્ચિત બતાવ્યું છે, તો બે ઇન્દ્રિય વગેરે જીવોનો સ્પર્શ થઈ જાય તો પ્રાયશ્ચિત કેમ બતાવ્યું નથી ? જો એકેન્દ્રિય જીવોના મૃત્યુને ન જાણવાની આશંકાથી જ પ્રાયશ્ચિતનું વિધાન છે, તો હંડ પણ શંકાયુક્ત પ્રકારે હોવો જોઈએ, નિશ્ચયાત્મક નહિ ?

ઉત્તર :—પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, કોમળ લીલોતરી, કુલ વગેરે અનેક એકેન્દ્રિય જીવોના સ્પર્શથી, અનેક જીવોની વિરાધના થઈ જાય છે, પરંતુ બેઠન્દ્રિય આદિ જીવોના સ્પર્શથી વિરાધના થાય છે એવો એકાન્ત નિયમ નથી. હાં, જો કદાચ બેઠન્દ્રિ આદિ મરી જાય અથવા તેઓને ખાસ તકલીફ (પીડા) પહોંચે તો તેનો પણ હંડ (પ્રાયશ્ચિત) આવે છે, હવે રહી બાબત ધાન્યની કણ વગેરે પગ નીચે દબાય તેની; તો તેઓ દબાવાથી મરે, કે ન પણ મરે, પરંતુ પગ નીચે દબાવાથી તે એકેન્દ્રિય જીવોને બહુજ પીડા થાય છે. ભગવાને, ભગવતી શ.૧૬ ઉ.૩માં, વૃદ્ધનુ દષ્ટાંત આપીને સમજાવ્યું છે. તેથી તે એકેન્દ્રિય જીવોને પીડા થતી હોવાને કારણે, પ્રાયશ્ચિત લેવું અનિવાર્ય છે. આ બાબત શંકાયુક્ત નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૦૭ :—કેવળજ્ઞાની, સમુદ્ઘાત કરે છે કે સ્વાભાવિક હોય છે ? માનવીના કર્તવ્યને અસંખ્યાત સમય લાગે છે, જો તેને સ્વાભાવિક માનવામાં આવે, તો સૌને હોવી જોઈએ. કર્મોની આ પ્રકારની સમુદ્ઘાત સ્વાભાવિક થવી અસંગત લાગે છે ?

ઉત્તર :—ઉત્થાન આદિ જીવની શક્તિની અપેક્ષાએ તો, કેવળીને સમુદ્ઘાત કરવાનું જ બતાવ્યું છે, પરંતુ તે હસ્ત, પાદ આદિની પ્રવૃત્તિથી નહિ. હસ્ત, પાદ વગેરેની પ્રવૃત્તિના કાર્યને અસંખ્ય સમય લાગે છે, અંતરંગ ઉત્થાન આદિ શક્તિનું કાર્ય તો જીવ એક અથવા અનેક સમયમાં પણ કરી શકે છે. તેથી આઠ સમયમાં કરવામાં હરકત નથી.

આયુષ્ય અદ્ય હોય અને વેદનીય કર્મોની સ્થિતિ અધિક હોય એ જ કેવલી, કેવળ-સમુદ્ઘાત કરે છે, બીજા નહિં.

પ્રશ્ન ૧૩૦૮ :—શું અસુર કુમાર દેવો અસંખ્ય વર્ષ પહેલાંની વાત અથવા પછીથી થનારી વાત જાણી શકે છે ? જો હાં, તો શું બધા જાણી શકે છે, અને જો નહિં, તો શા માટે ?

ઉત્તર :—જો અસુરકુમાર દેવો સાગરોપમની સ્થિતિવાળા હોય છે તેઓ અસંખ્ય વર્ષ પહેલાંની અને આગળ થનારી બાબતોને જાણી શકે છે, પરંતુ પદ્યોપમની સ્થિતિવાળા જાણી શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૦૯ :—ભવનપતિ દેવોમાં, અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં કેટલા ગુણુ-સ્થાનક હોય છે ?

ઉત્તર :—ભવનપતિ દેવોના અપર્યાપ્તમાં, કોઈમાં પ્રથમ, કોઈમાં બીજું અને કોઈમાં ત્રીજું—આ રીતે ૩ ગુણુ સ્થાનક હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૧૦ :—ભવનપતિ દેવોમાં, અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં કેટલા પ્રાણુ હોય છે ? તેમને મન, વચન અને શ્વાસોશ્વાસ હોતા નથી, તેઓ શ્વાસો-શ્વાસ લીધા વગર કેવી રીતે જીવી શકે છે ?

ઉત્તર :—વાટે વહેતા ભવનપતિમાં એક આયુષ્ય—બલપ્રાણુ હોય છે, કોઈ કાયબળ પ્રાણુ સાથે બે બલપ્રાણુ વાટે વહેતામાં માને છે, શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં કાયબલ પ્રાણુ સાથે બે પ્રાણુ હોય છે. ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં, પાંચ ઇન્દ્રિયોના પાંચ પ્રાણુ વધવાથી સાત પ્રાણુ થઈ જાય છે. શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં શ્વાસોશ્વાસ યુક્ત આઠ પ્રાણુ હોય છે. ભાષા અને મન—પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં, પર્યાપ્તિ થઈ જાય છે. તેથી દશેય પ્રાણુ હોય છે. ચોથી પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં પહેલાં, સઘળા જીવો, શ્વાસોશ્વાસ વગર જીવિત રહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૧૧ :—તિલોક પ્રજ્ઞિતની ૨૮૨ મી ગાથામાં ક્ષયોપશમને છોડીને છ સમકિત નરકમાં બતાવી છે, તો તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—તિલોક પ્રજ્ઞિત તો જોવામાં આવી નથી પરંતુ બીજે સ્થળે સાતેય સમકિત નરકમાં બતાવી છે, કોઈને પણ બાકી રાખી નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૧૨ :—નારાયણ, પ્રતિનારાયણ, બળભદ્ર અને ચક્રવર્તી નરક-માંથી નીકળીને થતા નથી, તો પણ ચક્રવર્તીની આગતિ ૮૨ બોલની બતાવી, તો તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—પ્રજ્ઞાપના પદ ૨૦ નાં પ્રમાણથી પ્રથમ નરકમાંથી નીકળીને ચક્રવર્તી તથા પહેલી અને બીજી નરકમાંથી નીકળીને વાસુદેવ [નારાયણ] અને બળભદ્ર થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૧૩ :—પંદર પરમાધામી દેવ શું અસુર કુમાર જાતિના છે ?

ઉત્તર :—પંદર પરમાધામી અસુરકુમાર જાતિના જ દેવ છે.

પ્રશ્ન ૧૩૧૪ :—“કેઈ દેવાહિંતો ધમ્માણે વદ્ધા કહા વ સોઈગં”—કોઈ ધર્મ સાથે સંબંધ રાખનારી કથાઓ સાંભળીને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. તો નારકીના જીવોને ધર્મકથા સાંભળવાનો યોગ કેવી રીતે મળે છે ?

ઉત્તર :—પ્રજ્ઞાપના પદ ૨૦નાં પ્રમાણથી સ્પષ્ટ થાય છે કે દેવોનાં સંયોગથી નારકીનાં જીવોને પણ ધર્મ સાંભળવાનો અવસર મળે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૧૫ :—અણિમા વગેરે ઋદ્ધિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર :—આઠ ઋદ્ધિના સ્તવનમાં નીચે પ્રમાણે જોવામાં આવ્યું છે.

“ પ્રથમા ઋદ્ધિ અણિમા નામ, નાન્હો રૂપ કરે સુખ કામ ।
 કમલ નાલ મેં પેસી જાય, ચક્રી કેરો સુખ ઘુગતાય ॥૧॥
 દૂજી મહિમા ઋદ્ધિ અમિરામ, મેરુ થકી મોટી તનુ તામ ।
 વિષ્ણુકુમાર તળી પરે હોય, સુર-નર દેખ ડરે સહુ કોય ॥૨॥
 લધિમા વાયુ પરે તનુ થાય, ગરિમા વજ્ર સો શરીર બનાય ।
 ઇન્દ્રા દિક નહીં સકે ઉઠાય, ચૌથી ગરિમા નામ કહાય ॥૩॥
 પ્રાપ્તિ પંચમી ઋદ્ધિ કી વાત, ફેરે ભૂ વૈઠા મેરુ પર હાથ ।
 પ્રા કામ્ય છઠી ઋદ્ધિ ગુણ એહ, જલ પર ભૂ પર જ્યું ફિરેજેહ ॥૪॥
 ર્શિત્વ સપ્તમી ઋદ્ધિ કા નામ, તીર્થંકર ઋદ્ધિ કરે સુખ ધામ ।
 અષ્ટમી વશિત્વ જગ વશ થાય, સુર-નર પૂજે તેહના પાય ॥૫॥
 અષ્ટ સિદ્ધિ પ્રથુ નામે મલે, પ્રથુ નામે લક્ષ્મી અવિચલે ।
 પ્રથુ નામે હુવે મંગલ માલ, મુનિરામ કહે સવ ટલે જંજાલ ॥૬॥

પ્રશ્ન-૧૩૧૬ :—બધા ભવનોમાં ચૈત્ય-વૃક્ષ નિશ્ચયથી જીવોની ઉત્પત્તિ અને તેમના વિનાશનું કારણ હોય છે, તો તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—ચૈત્ય-વૃક્ષોની કેમળતા તથા પ્રકુલતાથી દેવદેવીઓને તે સંબંધી થતું મૃત્યુ તથા ઉત્પત્તિનું જ્ઞાન થઈ શકે છે. પરંતુ ચૈત્ય-વૃક્ષો પોતે જીવોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશનું કારણ છે, એમ સમજવું જોઈએ નહીં.

પ્રશ્ન-૧૩૧૭ :—“ સમ્મત્ત રયણજુત્તા, નિઘ્મરમત્તીય ણિચ્ચમચ્ચંતિ । કમ્મખવણનિમ્મત્ત દેવા, જિણ્ણાહપહિમાઓ ॥ ૫૪ ॥ તો ૫૪ી માનવીઓએ મોક્ષને અર્થે જિન પ્રતિમાનું પૂજન કેમ ન કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર :—તેમની માન્યતાઓના અનુસાર તેઓ ત્રિલોકપ્રજ્ઞામાં કહે છે. પરંતુ તે શાસ્ત્ર-સંગત નથી. આનંદ વગેરે શ્રાવકોના વર્ણનમાં આ પૂજા વગેરેનું વર્ણન નથી તથા સાધુઓને પણ દર્શન કરવાની આજ્ઞા તથા દર્શન ન કરતા પ્રાયશ્ચિત લેવાનું પણ કહ્યું નથી તેથી આ વાત તેઓએ વ્યક્તિગત માન્યતા અનુસાર રચેલી હોય એમ જણાય છે. આગમ પ્રમાણથી તે પ્રમાણિક નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૧૮ :—આચારાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે “ જાણમાણોવિ ણ જાણત્તિવયૈ ” । તો શું આ કાયરતા શીખવતું નથી ? ઉદ્ધું એ હોવું આવશ્યક હતું કે “ જાણમાણોવિ ણ વદિજ્ઞામી ”

એ પ્રમાણે કહી શકાય છે. તેથી આ પાઠ કયા પ્રાણિઓને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવ્યો છે ?

ઉત્તર :—“ જાણંવા ણો જાણંતિ વણ્ણજા ” પાઠનો અર્થ જાણુવા છતાં પણ હું જાણું છું એમ ન કહે અર્થાત્ મૌન જ રહે. એ અર્થ જ બરાબર સંગત છે. આવો અર્થ કરવાથી જ આ આલાવાના શબ્દો સાથે બરાબર મેળ ખેસે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૧૯ :—ખૂબ ગરમી અને ખૂબ ઠંડી લાગવા છતાં પણ અનાજ નિર્જીવ બનતું નથી તો પછી માત્ર સ્પર્શથી જ નિર્જીવ થઈ જાય છે, એવી કલ્પના કરવી કયાં સુધી ઉચિત છે ?

ઉત્તર :—ખૂબ ગરમી, ખૂબ ઠંડી અને સ્પર્શથી પણ કોઈ કણ નિર્જીવ બની શકે છે. નિર્જીવ બનવાનો એકાંત નિષેધ નહીં કરવો જોઈએ. ક્યારેક કોઈ નિર્જીવ ન પણ થાય. તો પણ પીડા તો જરૂર થાય છે. તેથી પ્રાયશ્ચિત લેવું અનિવાર્ય થઈ પડે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૨૦ :—ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે છ મહિનામાં નિમિત્ત ઘાયલ મરે તો પ્રાણાતિપાત ક્રિયા લાગે છે, તો જેનું આયુષ્ય સ્વભાવિક ઓછું હોય અને નિમિત્ત મળી જાય તો શું પ્રાણાતિપાતક્રિયા ન લાગે ?

ઉત્તર :—છ મહિનામાં મરવાથી જે પાંચમી ક્રિયા બતાવી છે, તે વ્યવહારનયથી સમજવી જોઈએ, પરંતુ ખરી રીતે તો એમ સમજવું જોઈએ કે તે પ્રહાર કરતી વખતે મરી જાય તો પાંચમી ક્રિયા લાગે છે. આ પ્રકારનું સ્પષ્ટિકરણ ભગવતી શ. ૧, ઉ. ૮ની ટીકામાં આપ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૩૨૧ :—નાસ્તિક વ્યક્તિ માને છે કે શરીરનાં વિનાશની સાથે આત્માનો પણ વિનાશ થઈ જાય છે. તપ, જપ કરવાની કોઈ જરૂર નથી. જો કે રાજપ્રત્નીય સૂત્રમાં તેનું થોડુંક સમાધાન છે. પરંતુ તે માત્ર દષ્ટાંત રૂપે છે. જો આત્માનો વિનાશ થવો માનવામાં આવે તો કયા કયા દોષ લાગે છે ?

ઉત્તર :—શરીરના પ્રત્યેક પરમાણુનો વિચાર કરવાથી તેઓની જડતા સ્પષ્ટ દેખાય છે. તેથી તેમાંથી ચેતનની ઉત્પત્તિ થવી શક્ય નથી તેમજ તેનો નાશ થવો તે પણ શક્ય નથી.

ઠેક, રૂપી સ્થુલ વગેરે પરિણામવાળો છે. અને ચેતન દષ્ટા છે. ત્યારે તેના સંયોગથી ચેતનની ઉત્પત્તિ અને તેમાં વિનાશ થાય જ કેવી રીતે ? જેનામાં કદી પણ જાણુવાનો સ્વભાવ ન હોય તે જડ અને જેનામાં હંમેશા જાણુવાનો સ્વભાવ હોય તે ચેતન. આ રીતે બંનેના સ્વભાવ અત્યંત ભિન્ન ભિન્ન છે. બંનેનો એક જ સ્વભાવ કદાપિ હોઈ શકતો જ નથી, અર્થાત્ જડનો ચેતન અને ચેતનનો જડ કદી બની શકતો નથી.

જે શરીરથી પહેલાં ચેતન હતું જ નહીં અને નાશ પણ તેના શરીરની પહેલાં જ હોય તો શરીરથી ચેતનની ઉત્પત્તિ અને એમાં જ નાશ થશે એવું જ્ઞાન ચેતનને કેવી રીતે થયું ? શરીર તો જડ છે. ઉત્પત્તિ અને વિનાશનું જ્ઞાન તેને હોતું જ નથી તેથી તેનાથી ભિન્ન અવશ્ય કોઈ ચેતન છે, ત્યારે જ તેને જ્ઞાન થાય છે.

શબ્દ વગેરેના એક એક વિષયનું જ્ઞાન એક એક ઇન્દ્રિયને ઉપચારથી થાય છે, પરંતુ આત્માને તો પાંચેય ઇન્દ્રિયોનું જ્ઞાન હોય છે. તેથી આત્માનું અસ્તિત્વ ભિન્નરૂપથી સ્પષ્ટ છે.

દેવ તથા નરક તો પોતાને માટે અપ્રત્યક્ષ છે, કિન્તુ તિર્યંચરૂપ પરલોક તો પોતાને પણ પ્રત્યક્ષ છે, તેનામાં તથા મનુષ્યોમાં કર્મકૃત ભેદ પણ દેખાય છે, તે પણ આત્માનું અવિનાશપણું અને પરલોકનું પ્રતિક છે.

કોઈ વગેરે પ્રકૃતિઓની વિશેષતા સર્પાદિ પ્રાણીઓમાં જન્મથી જ દેખાય છે. તે પણ આ ભવથી અભ્યાસી ન હોવાથી જન્મોત્તરથી અભ્યસ્ત સમજાય છે. આથી પણ પૂર્વજન્મની અને જીવની નિત્યતા સાબિત થાય છે.

હુમણાં આ યુગમાં પણ કોઈ કોઈને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય છે, એવું સાંભળવામાં આવે છે, આનાથી પણ પૂર્વ જન્મની સિદ્ધિ અને જીવનું અવિનાશીપણું સ્પષ્ટ થાય છે.

દ્રવ્યનું અવસ્થા અન્તર (પરિવર્તન) થઈ શકે છે. પરંતુ સંપૂર્ણ રીતે નાશ થતો નથી. જેનો કદી સંપૂર્ણ નાશ થતો નથી એ જ દ્રવ્ય કહેવાય છે. જીવ પણ દ્રવ્ય છે. તેથી તે અનાદિથી હતો, છે, અને રહેશે અને કદી પણ તેનો સદન્તર નાશ નહીં થાય.

આત્માને અવિનાશી ન માનવાથી અનેક દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમાં નીચેના દોષો મુખ્ય છે.

મૂળથી જીવની ઉત્પત્તિ અને નાશ માને તો જીવ કઈ ચીજનો બને છે, અને તેનો નાશ થયા પછી તેનું શું થાય છે વગેરે અનેક દોષ ઉભા થાય છે. મૂળથી જ જીવની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ માનવાથી સદ્ભાવનો નાશ અને અસદ્ભાવની ઉત્પત્તિ વગેરે દોષ પણ ઉત્પન્ન થાય છે, ઇત્યાદિ અનેક બાબતોનો વિચાર કરવાથી આત્માનું અનાદિપણું અને અવિનાશપણું સ્પષ્ટ પ્રતિત થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૨૨ :—સિદ્ધ ભગવાનને ઈશ્વર માને તો ઘણા ઈશ્વર થઈ જશે. લગભગ બધા મતવાળા માને છે કે એક એવી શક્તિ છે કે, જેને ઈશ્વર માનવો જોઈએ. આ યુક્તિનું ખંડન કયા પ્રકારે થઈ શકે છે ?

ઉત્તર :—સમ્યક્ પુરુષાર્થથી કોઈ પણ જીવનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થઈ જાય, તેને ઈશ્વર (સિદ્ધ) સમજવો જોઈએ. આ પ્રમાણે કોઈ પણ જીવ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરીલે તો તેઓ બધા ઈશ્વર કહેવાયવા યોગ્ય હોય છે પણ માત્ર એક નહીં.

આ પ્રકારના જીવોમાંથી એકને ઈશ્વર માનવો અને અન્યને ઈશ્વર ન માનવો તે ન્યાય યુક્ત નથી.

હા, જેવી રીતે ઠાણાંગમાં “એગેસિદ્ધં” શબ્દથી સર્વ સિદ્ધોને લીધા છે, એ જ પ્રમાણે જો સંગ્રહ નયથી તે યુક્ત જીવોમાંથી કોઈને પણ ન છોડતા જાતિવાચક (શુભ-સમાન)ની અપેક્ષાએ એ બધાને એક શબ્દમાં ગ્રહણ કરી લઈએ તો કોઈ હરકત નથી. પરંતુ ગણતરીમાં એક માનવાથી ઈશ્વરનું પૂર્વોક્ત વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિદ્યમાન રહેશે નહિ. ઈશ્વર કંઈ વસ્તુ છે, અને તે કંઈ વસ્તુનો અનેલો છે. એવાં ઈશ્વર બીજા કેમ ન થઈ શકે? ઈશ્વર થવામાં રુકાવટ કરનાર કોણ છે? શું તે ઈશ્વર ઈર્ષાળુ અને અહંકારી છે? વગેરે વગેરે અનેક દોષો ઉભા થશે, તેથી ઈશ્વરને ઉપરોક્ત પ્રકારથી એક અને અનેક માનવા ઠીક છે.

કર્મ રહિત શુદ્ધ ઈશ્વરને જગતકર્તા માનવા, એ પણ ભ્રમપૂર્ણ અને અનેક દોષો ઉપસ્થિત થવામાં કારણભૂત છે. જેમ કે ઈશ્વર નિરાકાર છે. તો તેમાં સાકાર ચીજો ક્યાંથી આવી? તથા જગત કયા જીવે બનાવ્યું. તેઓ નિર્વિકલ્પ સદ્માનંદી છે. તેનામાં જગત બનાવવાનો વિકલ્પ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો અને તેને જગત બનાવવાની ચિંતા કેમ થઈ? તેઓ ત્રિકાળજ્ઞ પૂર્ણજ્ઞાની છે. તો તેણે ચોર, બાર, હિંસક, નાસ્તિક વગેરે કેમ બનાવ્યા? તેમની શક્તિ હિંસા આદિ દુષ્કાર્ય રોકવામાં સફળ કેમ ન થઈ? શું તે ઈશ્વર દોરંગી નીતિવાળા છે, કે જેઓ પહેલા તો વ્યક્તિઓ દુષ્કાર્ય વડે કરાવે અને પછી દંડ આપે! તો શું ઈશ્વર હિંસાદિ દુષ્કાર્યના કર્તા નહીં કહેવાય? કારણ કે તેમની શક્તિથી બનેલી ચીજોથી દુષ્કાર્ય થાય છે. વગેરે વગેરે.

“પુદ્ગો વિસ્સંમિયા પયા—આ પાઠ પ્રમાણે જુદા જુદા રૂપોના નિર્માતા એવા જગતના જીવોને જ ઈશ્વર માની લેવામાં આવે તો પોતાના કર્માનુસાર જગત—જીવ જુદા—જુદા રૂપોનો કર્તા જ છે, કારણ કે વિધવિધ પ્રકારની યોનીઓમાં જન્મ લઈને અનેક રૂપ ધારણ કરે છે. પરંતુ એવો ઈશ્વર કોઈ નથી કે જે સંસારના પદાર્થોને બનાવતો હોય.

પ્રશ્ન ૧૩૨૩ :—જૈનની માન્યતા છે કે ઈશ્વર કર્તા નથી. સુખ અને દુઃખ પોતાના કર્મોને આધીન છે. ત્યારે જ-લોગસ્સ, નમોત્યુણું વગેરેના પાઠ તથા પૂર્વાચાર્યો તથા વર્તમાન આચાર્યો વગેરેના સ્તોત્રો વગેરે મિથ્યા બની જાય છે, કારણ કે તેમના પાદોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સિદ્ધ ભગવાન કર્તા છે?

ઉત્તર—કોઈ બીજાને મિત્ર, શત્રુ, વિરોધી, અનુયાયી, દુઃખદાતા, સુખદાતા વગેરે માનવા એ નિમિત્ત કારણરૂપ વ્યવહાર દૃષ્ટિનું છે, નિશ્ચયનું નહીં. નિશ્ચયદૃષ્ટિમાં તો જીવ પોતે જ પોતાના સુખદુઃખનો કર્તા છે, જેવી રીતે પોતાના પગ વડે અટવી પાર કરતાં પણ માર્ગ

બૂલેલો દિગ્મૂઠ પુરુષ સાચો માર્ગ જતાવનાર પુરુષને અટવી પાર કરાવનાર સુખ અને જીવનદાતા માને છે. જરાબર એજ પ્રમાણે ઉપદેશ આદિના નિમિત્તથી તીર્થંકર આદિ મહાપુરુષોને તારક, અભયદાતા, જીવન દાતા વગેરે જતાવવામાં તથા માનવામાં કોઈ હરકત નથી, આ અપેક્ષાથી લોગસ્સ, નમોત્યુષ્ઠં તથા આચાર્યોએ રચેલા સ્તોત્રમાં ભગવાનને લોક-હિતકર, ચક્ષુદાતા, માર્ગદાતા, શરણુદાતા, સંસાર સાગરથી મુક્ત કરાવનાર વગેરે માનવા ઠીક છે.

પ્રશ્ન ૧૩૨૪ :—જેટલા જીવો સિદ્ધ થાય છે એટલાં જીવો ઓછા થાય છે, તો કોઈ એક સમયે જીવોનો અન્ત આવી જશે. જે નિગોદ રાશિમાં સિદ્ધ થાય છે એટલા જ જીવ વ્યવહાર રાશિમાં આવી જાય છે, તો કોઈ સમયે નિગોદના જીવોનો પણ અન્ત આવી જશે. ખરી રીતે વ્યવહાર રાશિ અને અવ્યવહાર રાશિ એ કંઈ ચીજ છે ?

ઉત્તર :—જે જીવ અનાદિથી નિગોદમાં જ હોય તે જીવોની રાશિને અવ્યવહાર રાશિ કહે છે. તથા નરક આદિ ચારેય ગતિમાં ભ્રમણ કરનારા જીવોની રાશિને વ્યવહાર-રાશિ કહે છે. જેટલાં જીવો મોક્ષમાં જાય છે, લગભગ એટલાં જ જીવો અવ્યવહાર રાશિમાંથી વ્યવહાર રાશિમાં આવી જાય છે. એ વાત ખરાબર છે. જેટલાં જીવો મોક્ષમાં જાય છે. એટલાં જીવો તો સાંસારિક જીવોમાંથી ઓછા થાય છે. એ વાત પણ ખરાબર છે. પરંતુ લવ્ય જીવો એટલા અન્ત છે કે કોઈપણ કાળમાં તેમની સમાપ્તિ નહીં થાય, એટલા માટે મોક્ષ માર્ગ બંધ નહીં થાય તેમજ જગત પણ કદી લવ્ય જીવો વગરનું [શૂન્ય] નહીં રહે.

પ્રશ્ન ૧૩૨૫ :—એવું માનવામાં આવે છે કે બધા લવ્ય જીવો તો મોક્ષમાં જતા નથી તો નહીં જવાવાળા લવ્ય જીવોમાં અને અલવ્ય જીવોમાં શું અંતર રહે છે, અને મોક્ષમાં નહીં જનારા લવ્ય જીવોને કેવી રીતે ઓળખી શકાય ?

ઉત્તર :—જે જીવોમાં મોક્ષ જવાની યોગ્યતા હોય તેને લવ્ય અને જેનામાં યોગ્યતા ન હોય તેને અલવ્ય કહે છે. જે લવ્ય જીવોને જેમ જેમ બધા પ્રકારની અનુકૂળ સામગ્રી મળતી જાય છે, તેમ તેમ તેઓ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે. આ પ્રકારે મોક્ષમાર્ગ અનાદિથી ચાલુ છે અને ચાલુ જ રહેશે. એવો કોઈ સમય નહીં આવે કે જ્યારે આ રહી ગયેલાં લવ્યોમાંથી કોઈ મોક્ષ નહીં જાય. કેવળ જ્ઞાની ભગવંતોએ લવ્ય જીવોની સ્થિતિ “અણારયા સપજ્જવસિયા” જ બતાવી છે. તેથી એવો સમય કદી પણ નહીં આવે કે જ્યારે મોક્ષમાં નહીં જનારા એ જીવો લવ્ય જ રહેશે. અને લવ્ય અને અલવ્યની સંપૂર્ણ ઓળખાણ તો વિશિષ્ટ જ્ઞાની જ બાણી શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૨૬ :—કર્મ અને ગ્રહ શી વસ્તુ છે ? તેમનો પરસ્પર શો સંબંધ છે અને શું અંતર છે ? જ્યોતિષ જાણનારા કર્મોની દશા જાણીને ગ્રહોના ફળ બતાવે છે શું ? જેમની જન્મ પત્રિકા બરાબર બનેલી હોય અને તે જ્યોતિષ વિદ્યામાં પ્રવીણ હોય તે સુખ-દુઃખ-લાલ-અલાલ તે એટલે સુધી કે આયુષ્ય પણ બરાબર બતાવી શકે છે, આ કઈ રીતે સંભવિત છે ?

ઉત્તર :—કર્મ એ ચાર સ્પર્શી પુદ્ગલ છે. મિથ્યાત્વ રૂપ પોતાના ભાવોથી જ તે પુદ્ગલ, જીવના પ્રદેશોની સાથે સંબંધિત થઈને, યોગ્યતાનુસાર અનુભાગ બતાવીને પુનઃ અલગ પણ થઈ જાય છે. તે ગ્રહ જ્યોતિષ દેવ છે. કર્મોનો સંબંધ જેવી રીતે અન્ય સંસારી જીવો સાથે છે તેવી જ રીતે ગ્રહરૂપ જ્યોતિષી દેવોની સાથે પણ છે. બીજો કોઈ ખાસ સંબંધ જાણવામાં નથી.

જેમ નેત્ર આદિ અંગ પોતે કાંઈ સમજતું નથી, પરંતુ તેના ફરકવાથી શુભ, અશુભ, લાલ-અલાલ વગેરેનું અનુમાન બુદ્ધિમાનોએ કર્યું છે. અને વિશેષ જ્ઞાનીઓએ તો તદ્દરૂપ મેળ પણ મેળવ્યો છે, એજ પ્રમાણે છીંક, જનવરોની બોલી, શસ્ત્રાદિનું શુકન, વિજળી, ધુમ્મસ, માછલી, સમુદ્રમત્સ્ય, વાંદરાનું હસવું, પ્રકાશના ચિહ્નો, ભૂકંપ, અકાળે વૃક્ષનું ફળવું, વગેરે વસ્તુઓ ઉપરથી શુભાશુભ આદિ ફળ બતાવ્યા છે. તેના પરથી સાધારણ જ્યોતિષી ફલાદેશ આપે છે. જેવું કર્મ ઉદયમાં આવ્યું હોય તેવો સંયોગ મળે છે, નહિ તો કોઈ પણ પ્રકારે તેમના પર પ્રતિબંધ લાગી જત.

પ્રશ્ન ૧૩૨૭ :—પૂર્વના તીર્થંકરોના સમયમાં લોગસ્સ કેવો હતો ?

ઉત્તર :—મહાવિદેહ ક્ષેત્રની જે કોઈ વિજયમાં, જે તીર્થંકરનું શાસન ચાલતું હોય તે તીર્થંકરના નામનો લોગસ્સ હોય છે. ભરત અને ઐશ્વત ક્ષેત્રમાં વર્તમાન ચોવીસીમાં, એક બે ઇત્યાદિ જેટલા તીર્થંકર થયા હોય એટલા તીર્થંકરોના નામનો લોગસ્સ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૨૮ :—સાધુ-સાધ્વીને કેટલા પાત્રો રાખવાનું કલ્પે છે ? આ મર્યાદા કયા શાસ્ત્રના મૂલપાઠમાં કે અર્થમાં છે ? વધારે પાત્રા રાખવા એ શું કલ્પની બહાર છે ? અધિક રાખે તો પ્રાયશ્ચિતનું કારણ બને છે ?

ઉત્તર :—જિનકલ્પી પ્રતિમાધારી વગેરે વિશિષ્ટ અભિગ્રહ વાળા સિવાય, સ્થવિર કલ્પી સાધુ-સાધ્વીને માટે બૃહત્કલ્પ ઉ. ૩ અને નિશીથ ઉ ૧૪ ના અર્થમાં, ત્રણ પાત્રા (પાત્ર-પાત્રો) બતાવ્યા છે. ભગવતી શ. ૨ ઉ. ૫ માં ઇન્દ્રભુતિ અણુગારના ભિક્ષાર્થે જવાના પ્રસંગવાળા પાઠના અર્થમાં પણ ત્રણ પાત્રા બતાવ્યા છે. તથા દશ વૈકલિકના ચોથા અધ્યયનમાં “ઉદગં સિત્તા” પાઠમાં બહારના પાત્ર બતાવ્યા. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક સાધુ-સાધ્વી કુલ ચાર પાત્ર રાખી શકે છે. ખાસ કારણ સિવાય વધારે રાખે તો નિશીથ સૂત્રમાં તે માટે લઘુ-ચૌમાસી પ્રાયશ્ચિત બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૩૨૯ :—સાધુઓએ સાધુ, સોડાનો ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ તે કયે સ્થળે આવ્યું છે, તથા ઉપયોગ કરે તો શું નુકસાન થાય ? એકવાર સાધુ, સોડાથી વસ્ત્ર ધોવાય તો તેને વારંવાર ધોવા પડતા નથી, તેથી સમય બચે છે અને બચેલો તે સમય જ્ઞાન ધ્યાનમાં વધારે આપી શકાય ?

ઉત્તર :—સાધુ, સોડા વગેરેથી કપડાં ધોવા તેમાં વિભૂષાનું કારણ દેખાય છે. સાધુને વિભૂષા કરવાનું દશવૈકલિકના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં નિષેધ છે અને એમ કરવું તે ચીકણા કર્મબંધનું કારણ બતાવ્યું છે. નિશીથમાં તે માટે ચૌમાસી પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. ગામડાંનાં લોકોમાં તેમજ શોક વખતે નાગરિકોમાં પણ તેનો ઉપયોગ વર્જિત દેખાય છે. સાધુ, સોડામાં ખારની મુખ્યતા છે. ખારને ઠાણાંગના ૯ મા ઠાણામાં સહસ્ર (હિંસાનું સાધન) બતાવ્યું છે તેથી ત્યાગી-વૈરાગી સાધુવર્ગ દ્વારા તેનો ઉપયોગ કેમ ઉચિત ગણાય ?

સાધુએ કારણ વિના વસ્ત્ર ધોવું જ ન જોઈએ, તો વારંવાર ધોવાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં છે ? હા વારંવાર ધોવાનો સંભવ પણ સાધુ સોડાના પ્રયોગથી જ હોઈ શકે છે. અહિંયાં એાછું ધોવાના પ્રસંગમાં તો સમય વધારે લાગે છે એવો પ્રશ્ન કરવો જ ન જોઈએ. પરંતુ ક્યાંક આગમોક્ત વિધિથી કાર્ય કરવામાં અધિક સમય ક્ષાય લાગી જાય, તો પણ આ અધિક સમય અવધિના એાછા સમય કરતાં સારો છે. જેમકે કોઈ વ્યક્તિ કોઈ વસ્તુ સામે લાવીને આપે તેના કરતાં ગવેષણામાં અધિક સમય જાય છે તે હિતકર છે.

પ્રશ્ન ૧૩૩૦ :—વડીનીતિ વગેરેની અસજ્જાય છાંટા રૂપે મટાડી શકાય છે. ઘણો સંભવ છે કે, વડીનીતિ વખતે અથવા રાત્રીના સમયે અથવા પરઠવવાના સમયે, કાંઈક અસજ્જાયનો, પગ પર છાંટો પડી જાય છે, જે દષ્ટિ ગોચર થતો નથી. આથી તો સાબીત થાય છે કે, પગને ધોવા તે લાભ-હાયક છે. અને પરઠવવાનો એાધો (રજોહરણ) પણ બીજો હોવો આવશ્યક છે, શું આ વિચારસરણી ખરાબર છે ?

ઉત્તર :—સાવધાનીથી કાર્ય પતાવતાં તથા પરઠવતા, સાધુના પગ પર અસજ્જાયના છાંટા પડી જાય તો તે છાંટાને તથા લાગેલા લેપને સાફ કરી શકાય છે. પરંતુ પગ ધોઈ શકાતા નથી. છાંટા દષ્ટિગોચર થતા નથી એવું જે કહે છે તે માત્ર બહાનું જ બતાવે છે. જો એમ હોત તો વડીનીતિનું કાર્ય પત્યા પછી દરરોજને માટે પગ ધોવાનો નિયમ ભગવાન બતાવી દેત, પરંતુ એમ કહ્યું નથી. તેથી આ વાત સાચી નથી. પરંતુ પગ ધોવાને માટે કલ્પના કરવામાં આવી હોય એમ લાગે છે. જો ખરી રીતે જોઈએ તો, અદૃશ્ય અસજ્જાય લાગવાનું કારણ માખીઓના મેલ પર બેસીને, પુસ્તક, પાત્ર, શરીર, ઉપધિ વગેરે પર બેસવાથી થઈ જાય છે. પરંતુ આ અસજ્જાયને દૂર કરવાનું કોઈ વાસ્તવિક સાધન નથી તો પછી પગ ધોવાની કલ્પિત વાત શા માટે કરવી જોઈએ ? એક સાધુને

એક જ રજેહરણુ રાખવાનું કલ્પે છે. પરંતુ જાતી વખતે બીજો રજેહરણુ રાખવાની કાંઈ જરૂર નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૩૧ :—જ્યારે જૈન શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ છે કે, કેવળ અષાઢ અને પોષ માસ જ વધે છે (અધિક માસ) આવી સ્થિતિમાં તો ૪૯ મે દિવસે સંવત્સરી કરવી ખાસ જરૂરી છે અને ૭૦ મે દિવસે ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ કરવું પણ એટલું જ જરૂરનું છે.

ઉત્તર :—જ્યાં સુધી જૈન સિદ્ધાન્તાનુસાર પૂરું પંચાંગ તૈયાર ન થાય, ત્યાં સુધી માત્ર પોષ અને અશાઢને અધિક માસ માનીને, ચાલવાથી અનેક મુશ્કેલીઓ ઉભી થશે. જેમકે—કોઈ વખત સિદ્ધાન્ત-અનુસાર પોષ વધ્યો અને લૌકિક-અનુસાર ચૈત્રથી લઈને અશાઢ સુધીના મહિનાઓમાંથી કોઈ મહિનો વધે, તો આવી સ્થિતિમાં હોલી-ચૌમાસી ચૈત્રી પૂર્ણિમાએ કરવી પડશે. જો લૌકિક અનુસાર શ્રાવણ, ભાદ્રપદ અને આશોમાંથી કોઈ મહિનો વધે, તો હોલી ચૌમાસી-ચૈત્ર-પૂર્ણિમાએ, અષાઢી ચૌમાસી શ્રાવણ પૂર્ણિમાએ અને સંવત્સરી પર્વ આશોમાં મનાવવું પડશે.

કદાચ સિદ્ધાન્તાનુસાર, અશાઢ વધે અને લૌકિક અનુસાર ચૈત્ર, વૈશાખ અને જ્યેષ્ઠ-માંથી કોઈ મહિનો વધે, તો અશાઢી ચૌમાસી લૌકિક જ્યેષ્ઠ પૂર્ણિમાએ કરવી પડશે. તે વખતે સંવત્સરી મનાવવાની સ્થિતિ કેવી રહેશે તે પણ વિચારવા જેવું છે. જો લૌકિક અનુસાર શ્રાવણ, ભાદ્રપદ અને આશોમાંથી કોઈ મહિનો વધે, તો અશાઢી ચૌમાસી લૌકિક શ્રાવણની અને સંવત્સરી આશોમાં મનાવવી પડશે.

ક્યારેક સિદ્ધાન્તાનુસાર પોષ અધિક થશે અને લૌકિક અનુસાર કોઈપણ મહિનો અધિક નહિં હોય, તો હોળી ચાતુર્માસ ચૈત્રી પૂર્ણિમાએ, અશાઢી ચૌમાસી શ્રાવણ પૂર્ણિમાએ અને સંવત્સરી આશોમાસમાં આવશે. તેમજ સિદ્ધાન્ત અનુસાર અશાઢ અધિક આવશે અને લૌકિકમાં કોઈ પણ માસ અધિક નહિં થાય તો અષાઢી ચૌમાસી શ્રાવણ પૂર્ણિમાએ અને સંવત્સરી આશ્વીનમાં થશે.

સિદ્ધાન્તાનુસાર કોઈવાર અધિક માસ ન હોય અને લૌકિક અનુસાર અધિક માસ હોય, તો આવી પરિસ્થિતિમાં ચૌમાસી અને સંવત્સરી મનાવવામાં કેવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થશે !

૪૯ મા દિવસે સંવત્સરી કરવાનો ઉદ્દેશ્ય કયાંય પણ સિદ્ધાન્તમાં જોવામાં આવ્યો નથી. અને પ્રત્યક્ષમાં પણ તેમાં અનેકવાર અંતર જોવામાં આવ્યું છે. ૭૦ દિવસનું વર્ણન સૂત્રમાં છે પરંતુ કેટલીકવાર તો સંવત્સરીથી કારતિક ચૌમાસી સુધી ૬૮ દિવસ જ રહે છે. જેમકે ૨૦૦૦-૨૦૦૬ અને ૨૦૧૦ માં ૬૮ દિવસ જ રહેતા હતા જો ૮૦ દિવસ પુરા કરે તો કારતક વદ બીજને દિવસે કાર્તિક ચૌમાસીનું પ્રતિક્રમણ થાય છે. પરંતુ એમ કરવું ઉચિત નથી. કેટલીકવાર સંવત્સરી પછી ૬૬ દિવસ પણ રહે છે.

આવી સ્થિતિમાં દર વર્ષે ૭૦ દિવસ જ કેવી રીતે કાયમ રહેશે તેનો વિચાર કરવો પણ જરૂરી છે.

પ્રશ્ન ૧૩૩૨ :—શુભ ક્રિયા અને અશુભ ક્રિયા બંને લાગે છે કે માત્ર અશુભ ક્રિયા જ લાગે છે ? કોઈએ ધર્મ ધ્યાન કરવા માટે ઉપાશ્રય બનાવ્યો તેમાં જે હિંસા થઈ તેની પાપરૂપ ક્રિયા તથા ધર્મ ધ્યાન થાય છે તેની શુભક્રિયા લાગવી જોઈએ, મૃત્યુ સમયે મકાન વગેરેનો મમત્વ ન છોડવો તો તેની પરભવમાં પણ શુભ અને અશુભ બંને ક્રિયાઓ લાગે છે કે નહીં ?

ઉત્તર :—શુભ અને અશુભ બંને પ્રકારના કર્મો મિશ્ર પક્ષનાં કાર્યમાં બંધાય છે પરંતુ મૃત્યુ પછી અત્રત આશ્રયી પાછળની જે ક્રિયા લાગે છે તે પાપની લાગે છે, પુણ્યની નહીં. આ વાત ભગવતી શ. ૫, ઉ. ૬ ની ટીકામાં બતાવી છે.

પ્રશ્ન ૧૩૩૩ :—સમ્યક્ત્વમાં મનુષ્યનાં આયુષ્યનો બંધ માનવામાં આવે તો કઈ કઈ હરકત ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર :—દેવ અને નારકી તો સમ્યક્ દષ્ટિપણામાં મનુષ્યનું જ આયુષ્ય બાંધે છે. પરંતુ તીર્થંચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્ય સમ્યક્ દષ્ટિપણામાં કેવળ એક વૈમાનિક દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે. આ વાત ભગવતી શ. ૩૦ માં સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૧૩૩૪ :—શંખ, પુષ્કલી[પોખલી] વગેરે શ્રાવકોએ ભોજન કરીને પૌષધવ્રત અંગીકાર કર્યું કે પૌષધ અંગીકાર કર્યા પછી ભોજન કર્યું ?

ઉત્તર :—ઉપરના શ્રાવકોએ પૌષધમાં (દયા રૂપ પૌષધ) માં ભોજન કર્યું, એવું ભગવતી શ. ૧૨, ઉ. ૧ થી સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૧૩૩૫ :—શ્રાવકને માટે સર્વથા વનસ્પતિ, કાચું પાણી તથા સ્નાનનો ત્યાગ કયા શાસ્ત્રમાં છે ?

ઉત્તર :—વનસ્પતિના સમારંભનાં ત્યાગી શ્રાવકથી પૃથ્વી ખોદતાં વૃક્ષનાં મૂળ છેદાઈ જાય તો તેના વ્રતનું ઉલ્લંઘન થતું નથી વગેરે વર્ણન, ભગવતી શ. ૭, ઉ. ૧ માં છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પૃથ્વી ખોદનાર કોઈ કોઈ શ્રાવક પણ વનસ્પતિનાં સમારંભનાં ત્યાગી હોય છે. તો પછી ખીજા શ્રાવકો વનસ્પતિ, કાચું પાણી તથા સ્નાનના ત્યાગી હોય તેનું તો કહેવું જ શું ! જ્ઞાતા ધર્મ કથા અધ્યયન ૧૩ માં જેવી રીતે નંદમણિયાર શેઠનો જીવ દેહકાના ભવમાં જીવનપર્યાંત છઠ્ઠું છઠ્ઠની તપસ્યા સ્વીકારીને પણ પારણામાં પ્રાસુક જળ વગેરે ગ્રહણ કરતા હતા, એવી જ રીતે અનેક શ્રાવક સંપૂર્ણ સચિત્ત વસ્તુઓના ખાનપાનના ત્યાગી હોય છે.

પ્રતિમા ધારણ કરતા પહેલાં જો કોઈ શ્રાવકને સ્નાનાદિનો ત્યાગ ન હોય અને તે પ્રતિમા ધારણ કરે તો તેને પાંચમી પ્રતિમામાં સ્નાન અને રાત્રિ ભોજનનો, છઠ્ઠી

પ્રતિમામાં અપ્રહ્લચર્યનો અને સાતમીમાં સચિત્ત જ્ઞાનપાનનો ત્યાગ અવશ્ય કરે છે. આ વાત દશા શ્રુત સ્કંધના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં છે.

પ્રશ્ન ૧૩૩૬:—છ આણુગારોને અર્થાત્ ત્રણ સંઘાડાઓને શું કયાંય પણ આહાર ન મળ્યો કે જેથી તેઓ દેવકી મહારાણીને ત્યાં પધાર્યા? તે સમયે પુછગાછ કરીને ગોચરી જવાનો રીવાજ નહતો શું?

ઉત્તર :—ત્રણે સંઘાડાના મુનિઓએ ગોચરી કરવા માટે ત્રણની આજ્ઞા મેળવી લીધી હતી એજ પ્રમાણે આજ્ઞા લેવાનો રિવાજ પણ હતો. મહોદ્વાના નામ લેવાની કોઈ જરૂરત ન હતી, કારણ કે અનેક સાધુઓના પ્રસંગમાં સૌની ભેગી ગોચરી રાખવાથી બરાબર વ્યવસ્થા જળવાતી ન હતી અને સમય પણ વધારે લાગી જતો. અનેક મુનિઓને અનેક પ્રકારના અભિગ્રહ તથા આયંબિલ આદિ વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા હોવાથી અવ્યવસ્થા થવાની સંભાવના રહે છે તેથી આવા પ્રસંગો પર તો સેવા ઉપરાંત એક-એક મુનિ અથવા બે-બે અથવા ત્રણ-ત્રણ મુનિઓના સંઘાડાની વ્યવસ્થા હોય અને તેઓ જ પોતાના સંઘાડાના આહારપાણી વગેરેની વ્યવસ્થા રાખે તો એવા પ્રસંગ ઉપર આહારપાણી ભિન્ન હોવાને કારણે એકબીજાએ ફરસેલા અથવા વગર ફરસેલા ઘરોની સૂચના કરવાની કોઈ જરૂરત રહેતી નથી, જ્યાં જે મુનિને મુનિવિધિથી ભિક્ષા મળે તે મુનિ ત્યાંથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે. ત્રણે સંઘાડાના મુનિ અન્યત્ર ભિક્ષા લેતા લેતા દેવકી મહારાણીને ત્યાં પણ પહોંચી ગયા હતા. એજ મુનિવરો ફરી પધાર્યા છે, એવું જાણવાથી દેવકીને શંકા થઈ. બીજા બીજા મુનિઓ પધાર્યા છે એવું જાણવામાં આવ્યું હોત તો દેવકીને શંકા થાત નહીં.

પ્રશ્ન ૧૩૩૭ :—શ્રી નમસ્કાર મંત્રનાં પહેલાં અને પછી બીજા અક્ષર મુકવામાં આવે છે. તેમજ લોગસ્સનો પણ કલ્પ છે તો શું તે મૂળ પાઠનાં સ્મરણથી કર્મ કાપવામાં અધિક લાભ છે? જો કહેવામાં આવે કે સાંસારિક કાર્યોની સિદ્ધિ માટે આચાર્યોએ બનાવેલ છે, તો એમ કહેવું એ મિથ્યાત્વનું કાર્ય છે, પ્રશ્ન એ છે કે મિથ્યાત્વ લોગનારી પ્રવૃત્તિઓનું વિધાન આચાર્યોએ કેમ કર્યું?

ઉત્તર :—નમસ્કાર મંત્ર વગેરેની આગળ અને પાછળ બીજા અક્ષર લગાવવાની કોઈ જરૂર નથી. તે લગાવવાથી કર્મ કાપવામાં અધિક લાભનો હેતુ જાણ્યો પણ નથી. એજ પ્રમાણે લોગસ્સ વિગેરેના કલ્પ વિશે પણ સમજવું જોઈ એ.

આ મંત્રોની સાધના સાંસારિક કાર્યોની સિદ્ધિ માટે કરવી એ લોકોત્તર પ્રવૃત્તિને મિથ્યાત્વ માનવામાં આવે છે. પરંતુ લૌકિક તથા કુપ્રાવચનિક દેવોની આરાધના રૂપ મિથ્યાત્વની અપેક્ષાએ ઘણી મંદ છે. તેથી કોઈ આચાર્યે તે મિથ્યાત્વી જીવોની રૂચિ હટાવવા માટે આ બીજા અક્ષર બનાવ્યા હોય એ સ્વભાવિક છે,

પ્રશ્ન ૧૩૩૮ :—ભાવી તીર્થ'કરોને નમસ્કાર કરવો. જોઈએ કે નહીં ?

ઉત્તર :—કૃષ્ણ વાસુદેવ અને શ્રેણિક નરેશ વગેરેનો ભવિષ્યમાં તીર્થ'કર થવાનો ખુલાસો થઈ જતા પણ તેમને કોઈપણ સાધુસાધ્વી વગેરે વંદણા કરી ન હતી. આ પ્રમાણથી સ્પષ્ટ છે કે ભાવી તીર્થ'કરોને પહેલાં નમસ્કાર કરવામાં આવતો નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૩૯ :—ગ્રહણ વખતે જે અસંજ્ઞાય રાખવામાં આવે છે તે ગ્રહણ છૂટું પડ્યા પછી પણ કેમ રાખવામાં આવે છે ? ગ્રહણ પહેલાં કેમ નહીં ? અન્ય મતાવલમ્બી સુતક લાગવાથી કેટલાક લોકો ભોજન વગેરે બંધ કરી દે છે ? આ સૂતક શું છે ?

ઉત્તર :—જૈન સિદ્ધાંતમાં ગ્રહણનું સૂતક બતાવ્યું નથી અને અસંજ્ઞાય પણ ગ્રહણ થતાં પહેલાં બતાવી નથી, પરંતુ ગ્રહણનાં સમયમાં અને સમાપ્તિમાં કેટલાક સમય સુધી રાખવાનો ખુલાસો આપ્યો છે. તેથી તે પ્રમાણે અસંજ્ઞાય રાખવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૪૦ :—કેટલીક પૂર્ણિમા તથા વદ એકમની અસંજ્ઞાય રાખવામાં આવે છે, તો બાકીની પૂર્ણિમાઓ અને પ્રથમાઓ (એકમ) ને કેમ રાખવામાં આવતી નથી ?

ઉત્તર :—ભાદ્રપદ, આશ્વિન, કારતિક, ચૈત્ર અને અષાઢી પૂર્ણિમા અને તેમની આગળની તીથીઓ પર ઇન્દ્ર, સ્કંદ, યક્ષ આદિ દેવોના મહોત્સવોને કારણે અસંજ્ઞાય રખાય છે. બીજા માટે નહીં.

પ્રશ્ન ૧૩૪૧ :—આર્દ્રા નક્ષત્ર બેસી જતાં ગાજવીજ વગેરેની અસંજ્ઞાય નહીં રાખવામાં કયું કારણ છે ?

ઉત્તર :—આર્દ્રાથી ચિત્રા પર્યન્ત નવ નક્ષત્ર વરસાદના માન્યા છે, તેથી તેમાં ગાજવીજ થાય તો તેની અસંજ્ઞાય માની નથી. અન્ય સમયમાં અસ્વાભાવિક દેવાદિ કૃત હોવાની શંકાથી અસંજ્ઞાય માનવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૪૨ :—કોઈ શાસ્ત્રમાં વિગયની સાથે 'માંસ'નું નામ પણ મૂલ પાઠમાં છે, ત્યાં વર્ણન છે કે સાધુ તે વિગયોને હંમેશા ન ભોગવે. આ પાઠથી એવો અર્થ નથી થતો કે સાધુ માંસ પણ કોઈ કોઈ વાર ભોગવી શકે છે ? શિલાંક આચાર્યે પણ આચારંગ સૂત્રમાં માંસ અર્થ જ કર્યો છે. જો કે તેમણે ટીકામાં લેપ વગેરે એવો અર્થ કરી દીધો છે ?

ઉત્તર :—વિગયનાં પ્રસંગમાં તે નામનો નિર્દેશ કરી દીધો છે, પરંતુ જે વિગય સાધુને યોગ્ય હોય તે વિગયોનું સાધુ નિત્ય સેવન ન કરે, એમ સમજવું. કારણ કે માંસ અને મદિરા સેવન કરવાનો સાધુને માટે એકાંત નિષેધ સૂત્રમાં કર્યો છે. જો કોઈ અતિ પ્રમાદિ, રસલોહુપી સાધુ એવું કરે તો તેનું ખંડન પણ સ્વયં સૂત્રકારે "માઈઠાળ સંકાસે નો एवं કરેજ્જા " વગેરે શબ્દોથી આચારંગમાં જ કર્યું છે.

તથા દશ વૈકલ્પિકનાં પાંચમા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશમાં મદિરાપાન કરનાર વેષધારીને ચોર, કપટી જૂઠો, ગુણુ શૂન્ય, નિરંતર અસાધુ, દુર્મતિ, વિરાધક વગેરે કહ્યો છે. આ બધા પ્રમાણોથી સ્પષ્ટ છે કે શાસ્ત્રકારે માંસ અને મદિરાનો સર્વથા નિષેધ કર્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૩૪૩ :—સ્વપ્ન કયા ઉદ્યતી આવે છે ? તેરાપંથી અને સ્થાનક-વાસી માન્યતામાં આ વિષયમાં શો મતભેદ છે ?

ઉત્તર :—સ્વપ્ન દર્શન જ્ઞાતાવર્ણીય અને દર્શનાવર્ણીય કર્મનાં ક્ષયોપશમથી થતું હોવાં છતાં પણ મુનિદર્શન વગેરેથી સંબંધીત શુભસ્વપ્ન મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી તથા વિકાર સંબંધી વગેરે અશુભસ્વપ્ન મોહનીય કર્મનાં ઉદ્યતી થાય છે. તેરાપંથીઓ, ભગવાન મહાવીરે ભૂલ કરવી અને પ્રમાદનું સેવન કરવું, સ્વપ્નની ચચાંથી પણ સિદ્ધ કરવા માંગે છે. પરંતુ તેમનું કથન ન્યાયદષ્ટિથી સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. તેનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ સદ્ધર્મ મંડન પ્રશ્ન-૩૨૦-૩૨૧ અને ૩૩૧ માં કર્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૩૪૪ :—ભગવતી સૂત્રમાં તીર્થંચયોનિને માતૃસ્થાન કયા આશયથી કહ્યું છે ?

ઉત્તર :—તીર્થંચ યોની ઘણા જીવોનું આશ્રય-સ્થાન હોવાથી બધા જીવોની માતા સમાન છે.

અહિંયા ગૌતમ સ્વામિએ એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે હે ભગવંત ! જીવોએ કઈ ગતિમાં પાપકર્મનું ઉપાર્જન કર્યું હતું અને કઈ ગતિમાં પાપનું સમાચરણ [પાપ કર્મના હેતુભૂત પાપક્રિયાનું આચરણ] કર્યું હતું ? ઉત્તરમાં ભગવાને આઠ વિકલ્પ બતાવ્યા, જેમાં પહેલો વિકલ્પ બધા જીવો તીર્થંચયોનીમાં હતા અને ત્યાં જ તેઓએ પાપકર્મનું ઉપાર્જન અને સમાચરણ કર્યું હતું. આ પ્રથમ વિકલ્પની ઉપર જે નોટ છે, તેમાં નીચે પ્રમાણે ભાવ હોવો જોઈએ. અમુક સમયમાં જે તીર્થંચ ગતિ સિવાય બાકીની નરક આદિ ત્રણ ગતિમાં જીવ હતા અને તેઓ કેટલાંક સમય પછી કેટલાક મોક્ષમાં અને કેટલાક રહ્યા તે તીર્થંચ ગતિમાં ચાલ્યા ગયા હોય અને કાલ-ક્રમાગતા ત્રણ ગતિનાં સર્વે જીવો તીર્થંચ ગતિમાંથી આવ્યા હોય એવા પ્રસંગમાં તે બધા જીવો તીર્થંચયોનીમાં હતા એમ કહેવાય છે. તેમણે ત્યાં નરક ગતિ વગેરેના હેતુભૂત પાપકર્મનું ઉપાર્જન અને સમાચરણ કર્યું આ વાત પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશમાં [ત્રણગતિમાં] બતાવતા શૂન્યકાળથી પણ પુષ્ટ થાય છે. તીર્થંચ ગતિમાં રહેલાં સર્વ જીવો ક્યારેય પણ નીકળી શકતા નથી, એટલા માટે ત્યાં શૂન્ય કાળ હોઈ શકતો નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૪૫ :—કર્મ કયાં બંધાય અને કયાં ભોગવાય એ બાબતના ૬ બોલમાં એમ આવ્યું છે કે, તીર્થંચ, નરક અને દેવમાં, તો તે કેવી રીતે હોઈ શકે ? જ્યારે નરકનો જીવ દેવલોકમાં અને દેવલોકમાંથી નરકમાં ઉત્પન્ન થતો નથી ?

ઉત્તર :—પાપ-ક્રિયાના આચરણથી જીવોએ પાપકર્મનું ગ્રહણ કરી ગતિમાં ક્યું તેના ઉત્તરમાં છઠા વિકલ્પની શંકાનો ઉત્તર નીચે પ્રમાણે છે—નરકનો જીવ સીધો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતો નથી અને દેવલોકનો જીવ સીધો નરકમાં ઉત્પન્ન થતો નથી, એ વાત સાચી છે પરંતુ આ ૬ ઠા બોલમાં પણ તીર્થંચ તો સામેલ જ છે. તેથી નરકનો જીવ તીર્થંચમાં થઈને દેવોમાં અને દેવોનો જીવ તીર્થંચમાં થઈને નરકમાં જઈ શકે છે. આ વાત સારી રીતે સમજાવી છે.

પ્રશ્ન ૧૩૪૬ :—ઉણોદરી તપને માટે કુકડીના ઇંડાનું પ્રમાણ આપવાની શી આવશ્યકતા હતી ? કોઈ બીજું ઉદાહરણ ન આપી શકાય ?

ઉત્તર :—કુકડી (કુકુટી)નો અર્થ શરીર અને ઉદર તથા ઇંડાનો અર્થ મ્હોં (મ્હોંમાં સમાય એટલા કવલ) પણ થાય છે. આ પ્રકારનો અર્થ સાંભળવામાં તથા ધારવામાં આવેલ છે. હવે રહી વાત આવો શબ્દ બોલવાની, તો ખાસ પ્રદેશમાં કોઈ શબ્દનો પ્રયોગ અનુચિત પણ માનવામાં આવે, અને અન્ય પ્રદેશોમાં એજ શબ્દ સામાન્ય માનવામાં આવે છે, જેમકે પંબળમાં કુકડીનો અર્થ ભુટ્ટા થાય છે. અને સામાન્ય રીતે કુકડીને ખાવાનો તેઓ પ્રયોગ કરે છે. ઇત્યાદિ કેટલાક શબ્દો કોઈ દેશમાં આદરવાયક અને કેટલેક સ્થળે ગાળી વાચક (ગાળ દેવી) અને લજ્જાજનક હોય છે, તેથી પ્રસંગોપાત એવા શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં જ્ઞાનીઓએ કોઈ હરકત માની ન હતી. હાં, અર્થ કરતી વખતે તે શબ્દના ભાવ સમજાવવાનું લક્ષ્ય રાખવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

પ્રશ્ન ૧૩૪૭ :—ભગવતી સૂત્રના ૧૩ મા શતકમાં ચાર સમવસરણ ક્રમા આશયથી કહેલ છે ? સમવસરણ તો ભગવાનનું હોય છે. અક્રિયાવાદી, તથા અજ્ઞાનવાદી સમકિત તેમજ જ્ઞાનમાં કઈ રીતે હોય છે કે બ્યારે એ બંને ખરાબ છે ?

ઉત્તર :—અનેક પ્રકારના પરિણામવાળા જીવ જેમાં રહે તેને ‘સમવસરણ’ ‘મત’ અથવા દર્શન કહે છે. જીવાદિ પદાર્થોના અસ્તિત્વને માનનારા ક્રિયાવાદી છે. અહિં બતાવેલા બધા ક્રિયાવાદી સમ્યગ્દષ્ટિ જ છે. બાકીના ૩ સમવસરણવાળા સમ્યગ્દષ્ટિ નથી. જીવાદિ પદાર્થોના અસ્તિત્વને નહિ માનનારા અક્રિયાવાદી છે, અજ્ઞાનને શ્રેષ્ઠ માનનાર અજ્ઞાનવાદી અને એક વિનયને જ શ્રેષ્ઠ માનનાર વિનયવાદી છે. એમ તો સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનમાં એક સમવસરણ ક્રિયા વાદી માનેલ છે, પરંતુ વિકલ્પેન્દ્રિયના સમકિત અને જ્ઞાનમાં અક્રિયાવાદી અને અજ્ઞાનવાદી એમ બે સમવસરણ બતાવ્યા છે. જેનું કારણ એમ જણાય છે કે, જો કોઈ સમકિતથી પડતો સંસી પંચેન્દ્રિયથી જીવ મરીને વિકલ્પેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થયો હોય, તે વિકલ્પેન્દ્રિય જીવોમાં અદ્ય સમયને માટે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પડતાં, સાસ્વાદન સમકિત અને જ્ઞાનનો અંશ માન્યો છે. પરંતુ તે અસંસી હોવાથી, તે જ્ઞાનાદિનું તેને ભાન હોતું નથી,

તથા તે મિથ્યાત્વ સન્મુખ છે અને શીઘ્ર મિથ્યાત્વમાં જશે. તેથી તેમાં ઉપરના બે સમ-વસરણુ બતાવ્યા છે. વિકલેન્દ્રિયને લઈને જ સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનમાં વચ્ચેના બે સમવસરણુ કહ્યા છે તે બરાબર છે.

પ્રશ્ન ૧૩૪૮ :—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે ?

ઉત્તર :—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય અને એકેન્દ્રિયના જીવ ૧૪ કર્મ પ્રકૃતિઓને વેદે (ભોગવે) છે—જ્ઞાનાવરણીયથી લઈને અંતરાય સુધી ૮ કર્મની ૮ પ્રકૃતિ, ૬ શ્રોતેન્દ્રિયનું આવરણ અર્થાત્ શ્રોતેન્દ્રિયના અભાવનું દુઃખ ભોગવે છે. ૧૦ ચક્ષુષેન્દ્રિય-આવરણ ૧૧ ઘ્રાણેન્દ્રિય આવરણ ૧૨ રસેન્દ્રિય આવરણ ૧૩ સ્પર્શેન્દ્રિયનું આવરણ અને ૧૪ પુરુષવેદ-આવરણ, સ્પર્શ ઇન્દ્રિય અને નપુંસક વેદ તેને છે પરંતુ તેનો અભાવ બતાવ્યો નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૪૯ :—શર્કરા પ્રભા (પૃથ્વી-નરક) પૂર્વના છેડાથી મનુષ્ય-ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થવાની સમશ્રેણી નથી, એ કયા આશયથી કહ્યું ?

ઉત્તર :—રત્ન પ્રભા પૃથ્વી તો આ જ છે, અર્થાત્ આપણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની ઉપરના ભાગમાં (છત ઉપર જ) બેઠા છીએ. તેથી આ પૃથ્વીના છેલ્લા છેડાથી એકેન્દ્રિય જીવોને મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થવા માટે સમ (બરાબર સીધાણમાં) શ્રેણી (પંકિત, લાઈન) હોય છે. પરંતુ શર્કરાદિ પ્રભા પૃથ્વીઓ તો નીચે આવેલી છે તેના પૂર્વાદિ છેડાઓથી એકેન્દ્રિય જીવોને મનુષ્યક્ષેત્રમાં આવવા માટે સમશ્રેણી લાગણી નથી. તેથી સમશ્રેણીનો નિષેધ બતાવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૩૫૦ :—આકાશના એક દેશમાં એકેન્દ્રિયના પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા છે. રત્નપ્રભા અને સિદ્ધ શીલાની અપેક્ષાએ કયા આશયથી કહ્યું ? શું આખાએ દેશમાં નથી ? (ભગવતી પૃ. ૩૦૧૪)

ઉત્તર :—પૃ. ૩૦૧૪ ના ભાવ આ પ્રમાણે સમજવા. હે ભગવાન ! પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાયના જીવોનું સ્થાન કયાં કહ્યું છે ?....હે ગૌતમ, સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ રત્ન પ્રભાદિ આઠ પૃથ્વીઓમાં છે. ઈત્યાદિ વર્ણન પન્નવણા સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં બતાવ્યા પ્રમાણે જાણવું—એમ કહીને પન્નવણાની ભલામણ આપી દીધી છે. અને કહી દીધું છે કે, પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વી કાયના સ્થાનોથી લઈને, યાવત્ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત—તે બધા સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ કાયના જીવો એક જ પ્રકારના છે. તેનામાં કોઈ વિશેષતા કે ભિન્નતા નથી. હે આયુષ્યમન્ શ્રમણ, તે સર્વલોકમાં વ્યાપ્ત છે. આ પ્રમાણે સંક્ષેપમાં અહિંયા એકેન્દ્રિયના ૨૦ બોલોનાં સ્થાન વગેરેની ભલામણ પન્નવણાની આપી દીધી છે. પન્નવણામાં તો તેનું વર્ણન અલગ

અલગ આપ્યું છે. અહિં સંક્ષેપમાં એ જ સમજવું કે; બાહર એકેન્દ્રિયના ૧૦ ભેદ લોકમાં ક્યાંક છે અને ક્યાંક નથી. પરન્તુ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના ૧૦ ભેદ સંપૂર્ણ લોકમાં છે.

પ્રશ્ન ૧૩૫૧ :—ચરિમ સમયે કૃતિ યુગ્મ એકેન્દ્રિયમાં દેવ ઉત્પન્ન થતા નથી, તે કયા આશયથી કહ્યું છે?

ઉત્તર :—અહિં ચરમ શબ્દથી એકેન્દ્રિયોનો મરણ સમય વિવક્ષિત છે અને તે તેના પરભવ (આગળના)ના આયુષ્યનો પ્રથમ સમય છે. જ્યારે એકેન્દ્રિયના ભવનો અંતિમ સમય બતાવી દીધો અને તે આગામી ભવમાં જાય છે ત્યારે તેમાં દેવોનું ઉત્પન્ન થવું એ કેમ સંભવિત હોય? અહિં તો ઉત્પન્ન થવાવાળા એ જ એકેન્દ્રિય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૫૨ :—પ્રથમ ચરિમ (છેદલો) સમય અને ચરિમ-અચરિમ સમયે કોને કહે છે?

ઉત્તર :—વિવક્ષિત સંખ્યાની રાશીના અનુભવના અને ભવના પણ અંતિમ સમયવર્તી એકેન્દ્રિયને ચરમ-ચરમ-સમય કૃતયુગ્મ (૨) એકેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.

વિવક્ષિત સંખ્યાની રાશીના અનુભવના પ્રથમ સમયવર્તી અને પોતાના ભવના અંતિમ સમયવર્તી એકેન્દ્રિયોને પ્રથમ ચરમ સમય કૃતયુગ્મ ૨ કહે છે, આ પ્રકારના તે તે શબ્દોને જોઈને શબ્દાનુસાર અર્થ સમજવો જોઈએ. અપ્રથમ અને ચરમ સમયના બોલ તો જાણ્યા નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૫૩ :—શ્રેણિક નરેશના પૂર્વ ભવનું વર્ણન કયા સૂત્રમાં આવ્યું છે?

ઉત્તર :—શ્રેણિક નરેશના પૂર્વ ભવનું વર્ણન કોઈ સૂત્રમાં જોવામાં આવ્યું નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૫૪ :—શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવને પ્રદુન્ન કુમાર પ્રસુખ સાહાત્રણ કરોડ કુમારો હતા, તો શું તે બધા કૃષ્ણ વાસુદેવના જ પુત્રો હતા?

ઉત્તર :—પ્રદુન્નકુમાર આદિ સાહા ત્રણ કરોડ કુમાર, અંતગત તથા જ્ઞાતામાં બતાવ્યા છે. તે બધા કૃષ્ણ-વાસુદેવના પુત્રો હતા એમ ન સમજવું જોઈએ. પરન્તુ તેના રાજ્ય (પરિવાર) માં બધા સ્થાનોના મળીને એટલા કુમારો હતા. આ બાબત ત્યાં બતાવેલ દશાર, મહાવીર, દુર્હાન્ત, વીર વગેરેની સંખ્યા તથા વર્ણનથી સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૧૩૫૫ :—માતાને ઘેર ગયા પછી થાવચ્યા પુત્રે ૧૦૦૦ પુરુષો સાથે, સ્વયં પંચ-સુધી લોચ કરીને દીક્ષા લીધી, તેમણે માતાની હાજરીમાં દીક્ષા કેમ ન લીધી?

ઉત્તર :—જેવી રીતે થાવચ્યા પુત્રની માતા, દીક્ષાની આજ્ઞા આપીને, ચાલી ગઈ. અને પછી તેણે દીક્ષા લીધી. એવી જ રીતે મેઘકુમાર તથા જમાલિ ક્ષત્રિયકુમાર વગેરેના માતા પિતા પણ દીક્ષાની આજ્ઞા આપીને, ચાલ્યા ગયા. તેમના ગયા પછી, દીક્ષા લીધી.

તેનું કારણ એમ જણાય છે કે, મોહને કારણે તેનું હૃદય ભરાઈ આવતું હશે, જેથી તેઓ દીક્ષાની આજ્ઞા આપીને, દીક્ષા પહેલાં જ ચાલ્યા જતા હશે. ત્યાર બાદ ચિત્તમાં સમાધિ થતાં દર્શન કરી લેતા હશે.

પ્રશ્ન ૧૩૫૬ :—શ્રી અરિષ્ટનેમિ (નેમનાથ) ભગવાન, વિવાહ સ્થળેથી જ ગિરનાર પર્વત પર ચાલ્યા ગયા, ત્યારે તેમણે વર્ષાદાન ક્યારે આપ્યું ? અને તેનો ઉદ્દેશ્ય કયા સૂત્રમાં છે !

ઉત્તર :—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૨ માં અધ્યયનની ૨૧ મી ગાથાના મળ પરિણામો અ કઓ પાઠથી, ભગવાન અરિષ્ટનેમિએ દીક્ષા લેવા માટે મનમાં નિશ્ચય કર્યો, દેવો આવ્યા વગેરે વર્ણુનથી વર્ષાદાન આપ્યું એવો અર્થ પણ થાય છે. કેમ કે ભગવાનના દીક્ષાના ભાવ થવાથી જ લોકાંતિક દેવો આવીને, પોતાના જીતાચાર પ્રમાણે ભગવાનને દીક્ષા લેવાનું કહે છે. પછી ભગવાન વર્ષાદાન આપે છે. અને ત્યાર બાદ દીક્ષા લે છે. કલ્પસૂત્રમાં પણ તેમણે વરસી દાન આપ્યું એવો ઉદ્દેશ્ય છે. ઇત્યાદિ પ્રમાણથી, વિવાહ સ્થળ પરથી જ ગિરનાર પર્વત પર ગયા એવું સિદ્ધ થતું નથી પરંતુ વર્ષાદાન અને મહોત્સવ પછી જ દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

પ્રશ્ન ૧૩૫૭ :—ઐરાવત હાથી બધા હાથીઓમાં શ્રેષ્ઠ કેવી રીતે હોય છે ? તેનામાં કઈ કઈ વિશેષતાઓ છે ? અત્યારે તે ક્યાં જોવા મળે છે ? દેવલોકમાં જે ઇન્દ્રનો હાથી છે તે તીર્થંચ યોનિનો છે કે વૈકિય યોનિનો ?

ઉત્તર :—શકેન્દ્રનો જે વાહન રૂપ હાથી છે તેને ‘ઐરાવત’ કહે છે ! આ હાથીનું સ્વરૂપ જે છે, તે, અન્ય હાથીના રૂપ બનાવવા વાળા દેવોની સેનાનો અધિપતિ છે. દેવલોકમાં જે હાથી, ઘોડા, બળદ, ભેંસ વગેરે બતાવેલા છે તે બધા, દેવોના બનાવેલા જ રૂપ છે. ત્યાં તીર્થંચ હાથી, ઘોડા વગેરે નથી. તીર્થંચ જાતિના હાથીઓમાં ભદ્રમંદ આદિ જાતિઓ છે, પરંતુ ઐરાવત નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૫૮ :—૨૫ બોલના થોકડામાં ચાર જ ગતિ કેમ કહી છે ? સિદ્ધગતિને કયા આશયથી છોડી દીધી છે ?

ઉત્તર :—ગતિનામ કર્મના ઉદયથી જીવની પર્યાય-વિશેષની અપેક્ષાથી જે ૪ ગતિનું વર્ણુન શાસ્ત્રમાં બતાવ્યું છે. એ જ ચાર ગતિ ૨૫ બોલના થોકડામાં લીધી છે. સિદ્ધગતિ કર્મ રહિત જીવોની છે તેથી ત્યાં કીધી નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૫૯ :—બધા દેવલોકોમાં પાંચમા બ્રહ્મલોકને શ્રેષ્ઠ કેમ માન્યું છે ?

ઉત્તર :—પાંચમા દેવ લોકમાં રહેનારા લોકાંતિક (ઉદય ભાવરૂપી લોકના અંતમાં રહેનાર) દેવો આવીને, તીર્થંકર ભગવાનને દીક્ષા લેવા તથા તીર્થ પ્રવર્તાવવા વિનંતી કરે

છે, ત્યારે ભગવાન વર્ષીદાન આપીને દીક્ષા લે છે. તથા બધા દેવ લોકની અપેક્ષાએ પાંચમા દેવલોકનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે. તેથી તેને મોટું માન્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૩૬૦ :—પ્રત્યેક તીર્થ કરની સાથે હજારો વ્યક્તિ દીક્ષા લે છે, (કેન્તુ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ એકલા જ દીક્ષા કેમ લીધી ?

ઉત્તર :—દીક્ષા અંગીકાર કરવી, પ્રત્યેક વ્યક્તિની પોતાની બાબત છે. તે સમયે કોઈની ઈચ્છા થાત તો તે, ભગવાનની સાથે દીક્ષા લઈ શકત તેમાં ભગવાનની કોઈ રૂકાવટ ન હતી. કોઈ પણ વ્યક્તિની ઈચ્છા એ સમયે દીક્ષા લેવાની ન થઈ, તેથી ભગવાને એકલા જ દીક્ષા લીધી.

પ્રશ્ન ૧૩૬૧ :—સમવાયાંગ સૂત્ર સમવાય ૧૧ સુ' સૂત્ર પાઠ આ પ્રમાણે છે. “લોગંતાઓ ઇક્કારસપહિં ઇક્કારેહિં જોયળેહિં આવાહાણ જોહસંતે પન્નતે” તેમાં ‘લોકાન્ત’ શબ્દનો અર્થ શું છે? જ્યોતિષ-અન્ત, જ્યોતિષ ચક્રનો અન્ત ભાગ લોકાન્તથી ૧૧૧૧ યોજન કયા હિસાબથી બેસે છે ?

ઉત્તર :—સમભૂમિ ભાગથી ૭૬૦ યોજન ઉપરથી જ્યોતિષી દેવોના વિમાન શરૂ થાય છે. અને ૬૦૦ યોજનની ઉંચાઈ સુધી છે. કુલ ૧૧૦ યોજનની ઉંચાઈમાં જ્યોતિષીઓના વિમાન આવેલાં છે. ત્યાં તિચ્છાં લોકની લાંબાઈ પહોળાઈ એક રજ્જુ પરિમાણ છે. જેમાંથી ચારે તરફ ૧૧૧૧ યોજન કિનારાનો ભાગ છોડીને જ્યોતિષીઓના વિમાન આવેલાં છે. અર્થાત્ તિચ્છાં લોકના ૧૧૧૧ યોજન અંતિમ ભાગમાં જ્યોતિષીઓના વિમાન નથી. અહિં જોઈ સંતેનો અર્થ એ છે કે જ્યોતિષીઓના જે છેલ્લા બે વિમાન છે તેનાથી આગળ ચારે તરફ ૧૧૧૧ યોજન ઉપર તિચ્છા લોકનો અન્ત છે. તે ૧૧૧૧ યોજન અંતિમ ભાગમાં લોક સ્વભાવથી જ જ્યોતિષ દેવોના વિમાન નથી.

પ્રશ્ન ૧૩૬૨ :—નિશ્ચય અને વ્યવહારનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર :—વસ્તુના મૂળ સ્વરૂપને નિશ્ચય અને તેને અનુકુળ પોષક બાહ્ય શુદ્ધ સાધનોને વ્યવહાર કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૬૩ :—નિશ્ચય મોક્ષ માર્ગ નિર્વિકલ્પ અને વ્યવહાર મોક્ષ માર્ગ સવિકલ્પ આશ્રવ સહિત છે ?

ઉત્તર :—જો કે નિશ્ચય મોક્ષ માર્ગ નિરવિકલ્પ છે. અને વ્યવહાર મોક્ષ માર્ગ સવિકલ્પ તથા પુણ્યાશ્રવ સહિત છે. તથાપિ આવશ્યકતા બંનેની છે. જેમ કે—

“ નિશ્ચય વાળી સાંમલી, સાધન તજવા નોય ।

નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવા સોય ॥

નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ ।

એકાંતે વ્યવહાર નહીં, બન્ને સાથ રહેલ ॥

ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ જે તજે નિમિત્ત ।
 પામે નહીં સિદ્ધત્વ ને, રહે ભ્રાન્તિમાં સ્થિત ॥
 અથવા નિશ્ચય નય ગ્રહે, માત્ર શબ્દની માંય ।
 લોપે સદ્ વ્યવહારને, સાધન રહિત થાય ॥
 ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન ।
 અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તે ભૂલે નિજ જ્ઞાન ॥ ”

તપ-સંયમથી ઉત્પન્ન થતાં પુણ્યાશ્રવની અપેક્ષાથી મુક્તિ માર્ગમાં સાધક પણ અને છે, જેમ કે મનુષ્યભવ, ઋષભ નારાય સંઘયણુ વગેરે.

પ્રશ્ન ૧૩૬૪ :—શું વ્યવહાર મોક્ષ માર્ગથી મુક્તિ છે ?

ઉત્તર :—અપેક્ષાથી વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ મુક્તિનો હેતુ હોય છે. જેમ કે ઉત્તરાધ્યયન અધ્યયન ૨૮ ગાથા ૨૫ માં ક્રિયા રુચિને મોક્ષ માર્ગનો હેતુ કહેલ છે તથા ભગવતી શતક-૨, ઉદ્દેશક-૫ તથા ઠાણાંગ ઠા-૩ થી મુનિ સેવાનું ક્ષણ ધર્મ શ્રવણથી લઈને મોક્ષ મુખીનું બતાવ્યું છે ઇત્યાદિ અનેક પ્રમાણ છે.

પ્રશ્ન ૧૩૬૫ :—શું દ્રવ્ય પોતપોતાનામાં સ્વતંત્ર છે ? શું એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને કાંઈ સહાયતા કરી શકે છે ? અને જો કરી શકે છે તો કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—નિશ્ચયનયથી દ્રવ્ય પોતપોતાનામાં સ્વતંત્ર છે પરંતુ વ્યવહારથી પરતંત્ર પણ હોય છે. તથા એક બીજાને અનુકુલ તેમ જ પ્રતિકુલ રૂપથી સહાયતા પણ કરી શકે છે. જેમ કે જીવ કર્મના સંયોગથી નર, નારક આદિ રૂપ ધારણ કરે છે. કર્મથી ભારે અને છે, ભવ ભ્રમણ કરે છે. મૂઠ અને છે. અને પરવશ બની જાય છે. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્ય ઉપર અસર કરે છે ત્યારે જ ભગવાને વિકારી શબ્દ, રૂપ વગેરેથી બચવાનું ફરમાવ્યું છે.

ધર્મોપકરણ સંયમ સાધનામાં તથા શુભયોગ સ્વાધ્યાય, સેવા, ધર્મોપદેશ વગેરેમાં સહાયક અને છે.

અજીવ દ્રવ્યને લઈને જીવ, શરીર, ઇન્દ્રિય, યોગ વગેરે બતાવે છે. જીવની સહાયતાથી ઘટ-પટાદિ અજીવ દ્રવ્યોની લિન્ન લિન્ન આકૃત્તિઓ તૈયાર થાય છે. ઇત્યાદિ પ્રકારથી દ્રવ્ય એક બીજાને સહાયક હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૬૬ :—દેખાતી જેટલી પણ વસ્તુઓ છે તે પ્રયોગ પરિણત અને મિશ્ર પરિણત જ છે, કે વિસ્ત્રસા પરિણત પણ છે ? આપણને પૃથ્વી, પાણી, આદિ સ્થાવર તથા ત્રસ, તેમજ મકાન, ખુરશી, ટેબલ વગેરે જીવ પ્રયોગ-પરિણત અને મિશ્ર પરિણત પુદ્ગલ દેખાય છે. બંધાયેલા અને

મુક્ત દેખીએ છીએ એવી જ રીતે વિશ્વસા પણ દેખાય છે અને પકડમાં આવે છે શું ?

ઉત્તર :—વિશ્વસા પરિણત પુદ્ગલોમાંથી કેટલાક પુદ્ગલ દેખાય છે. જેમ કે તડકો, છાંયડો, વાહલ, વાહલરૂપ વૃક્ષ, ઈન્દ્ર ધનુષ્ય, ઉદક-મત્સ્ય, જલકુંડ, વાયુકુંડ, વગેરે અનેક વિશ્વસા પરિણત પુદ્ગલ પણ દેખાય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૬૭ :—અણ્વનો ઉદયભાવ હોવો, એ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર પદ ૫ સૂત્ર ૧ ની ટીકામાં લખ્યું છે. ગોંડલ સંપ્રદાયના પૂજ્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજે પણ કેટલાક વરસ પહેલાં, એમજ કહ્યું હતું, શું આ બરોબર છે ?

ઉત્તર :—અણ્વનો ઉદયભાવ હોવાનું જે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે તેનો આશય એ છે કે, કર્મના ઉદયથી અણ્વમાં (જીવ દ્વારા ગૃહિત અણ્વ-જડરૂપ શરીરોદય) થનાર ઔદારિક આદિ શરીર, નામ કર્મના ઉદયથી, પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ અણ્વમાં નિષ્પન્ન થવાથી અણ્વોદય નિષ્પન્ન કહેવાય છે. જીવોદય નિષ્પન્ન તો સીધો જીવ પર અસર કરે છે. જેમ કે—નારક આદિ પર્યાય, અણ્વોદય નિષ્પન્ન સીધો જીવ પર અસર નથી કરતો. પરંતુ જીવાશ્રિત શરીર વગેરે પર અસર કરે છે. જેમ કે—શરીરનો ગૌરવર્ણ થવો, કાળો વર્ણ થવો, એ જ પ્રકારે શરીરમાં ગંધ વગેરે ઉત્પન્ન થવા.

જે પુદ્ગલ જીવ આશ્રિત નથી, પણ કેવળ જડરૂપ જ છે, તેનામાં ઉદય ભાવ હોતો નથી. કારણ કે, ઉદય ભાવનું થવું એ, કર્મના ઉદયથી જ માનવામાં આવેલ છે. આનું સ્પષ્ટીકરણ અનુયોગદ્વાર ટીકા પત્ર ૨૧૪ માં તથા ભગવતી ભા. ૪ પૃષ્ઠ ૩૨ ના ટીપ્પણમાં છે.

પ્રશ્ન ૧૩૬૮ :—શું એવો કોઈ નિયમ છે કે જે દિવસે (વાર) અષ્ટમી હોય, એ જ વારે (દિવસે) પચખી હોવી જોઈએ અને જે વારે પચખી હોય તે જ વારે અષ્ટમી હોવી જોઈએ ?

ઉત્તર :—એકાંત એવો કોઈ નિયમ નથી કે અષ્ટમી અને પચખીનો એક જ વાર હોય. ક્યારેક અષ્ટમી અને પચખીનો એકવાર આવી પણ જાય, અને ક્યારેક ન પણ આવે.

પ્રશ્ન ૧૩૬૯ :—શું કોઈ સ્થળે મોક્ષને આઠમી ગતિ પણ લખેલ છે ? પંચમ ગતિ તો ધ્યાનમાં છે જ, અષ્ટમ (આઠમી) નો ક્યાંય ઉલ્લેખ હોય તો બતાવશો ?

ઉત્તર :—શ્રી પન્નવણી સૂત્રના ત્રીજા પદમાં ૨૭ દ્વાર ચાલ્યા છે, તેમાંના બીજા ગતિ-દ્વારમાં ગતિની અપેક્ષાએ, અદ્ય-બહુત્વ બતાવેલ છે જેમાં પહેલી સિદ્ધ ગતિ સહિત, પાંચ ગતિની અને પછી સિદ્ધ ગતિ સહિત આઠનો અદ્ય-બહુત્વ બતાવેલ છે. આ પાઠ આ પ્રમાણે છે.

“ એ એસિં ભું ભંતે ! નેરઘયાણું તિરિક્ષ બેણિયાણું તિરિક્ષ બેણિણિણું મણુ-
સ્સાણું મણુસ્સીણું, દેવાણું દેવીણું સિદ્ધાણું ય અદ્દઠગતિ સમાસેણું કયરે કયરે કયરે હિ
અપ્પા વા બહુઆ વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ? ”

આ અપેક્ષાથી સિદ્ધગતિને આઠમી ગતિ કહી શકાય છે. ઠાણુંગસૂત્રના આઠમા ઠાણુમાં આઠ ગતિ બતાવી છે. પરન્તુ તેમાં તો સિદ્ધ ગતિનો નંબર પાંચમો છે. આગળની ત્રણ ગતિ બીજી બતાવી છે. તે પાઠ આ છે.

“ નિરય ગઈ તિરય ગઈ મણુય ગઈ દેવ ગઈ, સિદ્ધ ગઈ શુરુ ગઈ પણોલ્લ ગઈ
પખ્ખાર ગઈ.”

પ્રશ્ન ૧૩૭૦ :—ઉત્તર ભરતમાં તીર્થંકર આદિ હોય છે કે નહિં ? જો ન હોય તો કેમ ?

ઉત્તર :—દક્ષિણ ભરતમાં જે તીર્થંકરોનું શાસન હોય છે તેમનું જ શાસન ઉત્તર ભરતમાં પણ હોવાનું સમજાય છે. ઉત્તર ભરતમાં તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બલદેવ, વાસુદેવ, (પ્રતિવાસુદેવ) જન્મતા નથી, જન્મે છે માત્ર દક્ષિણ ભરતના મધ્ય ખંડમાં જ તથા તીર્થંકર આ ખંડમાં જ વિચરે છે. જે તીર્થંકર, ચક્રવર્તી પણ થાય છે તે ચક્રવર્તી અવસ્થામાં ખંડ સાધવા માટે ઉત્તર ભરતમાં જાય છે.

બારે ય ચક્રવર્તીઓના સમયમાં, ઉત્તર ભરતના લોકોનું ત્યાં ગમનાગમન તો રહે જ છે, તે સમયે તીર્થંકર, સાધુ વગેરેના ઉપદેશ તેમ જ સંસર્ગથી, ધર્મનો બોધ તેમનામાંના કોઈને પણ થઈ શકે છે અથવા જાતિ સ્મરણજ્ઞાન આદિથી પણ બોધ થાય છે. તેમનામાંથી કોઈ અહિંયા દીક્ષા પણ લે છે. કોઈ પોતાના ઘરે ઉત્તર ભરતમાં શ્રાવકપણાનું પાલન કરે છે, પરન્તુ સાધુપણું લઈને ત્યાં વિચરવું કઠણ થઈ પડે છે. જો કોઈને અંતિમ સમયે સાધુપણુનો ભાવ થઈ જાય અને અહિં દક્ષિણ ભરતમાં આવવા જેટલો સમય ન હોય, તો ત્યાં જ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી સંત્યારો ગ્રહણ કરી જંબુ દ્વીપ પ્રજ્ઞાપિતના પ્રમાણુ અનુસાર મોક્ષમાં પણ જઈ શકે છે. વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર વિદ્યાધરોની બંને શ્રેણીઓમાં ચારેય તીર્થ હોય છે. ત્યાં વિદ્યાધર સાધુ સાધ્વી વિચરી પણ શકે છે. પૂર્વે કહેલા બધાય દક્ષિણ ભરતના તીર્થંકરોના શાસનના જ કહેવડાવશે.

પ્રશ્ન ૧૩૭૧ :—સંવત્સરી સુધીમાં બધા પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત લઈ લેવું, જરાય બાકી ન રાખવું, એવું પણ વિધાન કયાંય છે ખરૂં ?

ઉત્તર :—સંવત્સરી સુધીમાં બધું પ્રાયશ્ચિત લઈ લેવું એવો સ્પષ્ટ પાઠ તો જોવામાં આવ્યો નથી, પરન્તુ પ્રાયશ્ચિત તો તરત જ એ જ વખતે લઈ લેવું જોઈએ, આવું વિધાન તો આગમમાં જોવા મળે છે. કદાચિત્ એવું ન થઈ શક્યું તો દિવસના દોષોનું દેવસી પ્રતિક્રમણ વખતે અને રાત્રીના દોષોનું રાત્રીના પ્રતિક્રમણ વખતે દોષની શુદ્ધિ કરી લેવી

જોઈએ. કદાચ આવું પણ ન બન્યું, તો પાશ્વિકપર્વને દિવસે વૈરાગ્ય ભાવનાની વૃદ્ધિ કરી, સૂક્ષ્મ બુદ્ધિએ, અતિચારોનું નિરીક્ષણ કરીને, દોષોનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. કદાચ આમ પણ ન બની શક્યું, તો ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ વખતે, એ પણ ન બન્યું તો છેવટે સંવત્સરી પર્વને દિવસે ઉત્તરોત્તર વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ કરી પ્રાયશ્ચિત લઈને શુદ્ધ થવું જોઈએ.

પ્રતિક્રમણ તો દેવસી આદિ પાંચ બતાવ્યા છે. તેથી સંવત્સરી પર અવશ્ય પ્રાયશ્ચિત લઈ લેવું જોઈએ. વ્યક્તિગત દોષોને તો સાધકનો આત્મા અને જ્ઞાની જ બાણી શકે છે. તેથી થયેલા દોષોની શુદ્ધિ તેના પોતાના આત્માપર અવલંબિત છે. પરંતુ પ્રસિદ્ધ દોષોને અનેક માણસો બાણે છે એટલા માટે તેનું પ્રાયશ્ચિત સંવત્સરી સુધીમાં અવશ્ય લઈ લેવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૩૭૨ :—સાંભળ્યું છે કે, જેટલા તીર્થંકરો નામ કર્મના બંધવાળા છે એટલા વર્તમાનમાં ગર્ભજ મનુષ્ય પણ નથી. શું આ વાત સાચી છે?

ઉત્તર :—તીર્થંકરનો વિરહ (અંતર)લોકમાં કદી પણ પડતો નથી. લોકમાં ક્યારેય પણ ૨૦ તીર્થંકરોથી ઓછા તીર્થંકર હોતા નથી. તીર્થંકરોની દીક્ષાપર્યાય એક લાખ પૂર્વથી વધારે હોતી નથી. તીર્થંકર, નરક કે વૈમાનિક દેવમાંથી જ આવેલા હોય છે. વૈમાનિક દેવની સ્થિતિ એક પદ્યોપમથી ઓછી હોતી નથી. એક પદ્યોપમના કરોડ પૂર્વ અસંખ્ય હોય છે. તેથી એક પદ્યોપમમાં અસંખ્ય તીર્થંકરોના શાસન વ્યતીત થઈ જાય છે, તે અસંખ્ય તીર્થંકરો નરક કે દેવગતિમાંથી જ આવે છે. જેમકે—આજે કોઈ જીવ વૈમાનિક દેવોમાં જાય. તે તો એક પદ્યોપમ પહેલાં ત્યાંથી વ્યવશે નહિં અને એક, એક કરોડ પૂર્વમાં એક-એક તીર્થંકર પણ વૈમાનિકથી આવેલ હશે, તો પણ એક પદ્યોપમ સુધી અસંખ્ય થઈ જશે, અને....ગર્ભજ મનુષ્ય તો સંખ્યાતાથી અધિક કદાપિ હોતા જ નથી. તેથી તીર્થંકર નામ-કર્મના બંધવાળા જીવ, ગર્ભજ મનુષ્યથી નિરંતર અધિક જ હશે.

પ્રશ્ન ૧૩૭૩ :—વિપાકસૂત્ર સ્કંધ, બેમાં વર્ણુવેલ દશેય પ્રાણી કાળ કરીને કઈ ગતિમાં ગયા? તેમાંથી કોઈ સીધા મોક્ષગતિમાં ગયા છે શું? જો નથી ગયા, તો પાંચમા અધ્યયનમાં ‘જાવ સિદ્ધે’ કહ્યું, તો તેનો શો અર્થ? નંદીની હુંડીમાં સુખ વિપાકનું વર્ણુન કરતાં, દેવલોગ ગમળાઈ, સુહરંપરાઓ સુકુલ....તેથી તો સર્વેનું દેવલોક ગમન સિદ્ધ થાય છે.

ઉત્તર :—વિપાકસૂત્ર સ્કંધ ૨ માં, દશ પ્રાણીઓમાંથી પ્રથમના ૩ અને દશમા-આ ચારનું વર્ણુન સમાન છે તથા બાકીના છયે જીવો એ જ ભવમાં મોક્ષ ગયા છે, એવી કેટલાકની ધારણા છે. ટીકામાં આનો કોઈ ખાસ ખુલાસો નથી માત્ર “ એવ મુત્તરાણિ નવા-પ્પનુગન્તવ્યાનીતિ ” આવી ટીકા આપી છે, એથી તો દશેયનું સમાન વર્ણુન મોક્ષ પડે

છે, પરન્તુ વિપાકસૂત્રના મૂલ પાઠની ભલામણથી તો પ્રથમ પક્ષવાળી વાત બરાબર પ્રતિત થાય છે. પં. શ્રી ઘાસીલાલજી મ.ના બનાવેલ વિપાકસૂત્રની ટીકામાં છયે જીવોનો તે ભવમાં જ મોક્ષ થયાનું સ્પષ્ટરૂપે બતાવેલ છે. નંદીસૂત્રમાં દેવલોક આદિનો જે પાઠ છે તે તો જે જે જીવો દેવલોકમાં ગયા તેમને માટે તે પાઠ હશે, એવું પ્રથમ પક્ષનું કહેવું છે.

પ્રશ્ન ૧૩૭૪ :—ઠાણાંગ ૧૦ માં, “સિદ્ધ વિગ્રહ ગતિ”નો ઉદ્દેશ્ય છે, ને કઈ રીતે સંગત છે? સિદ્ધ ભગવાનની તો સમગતિ જ જાણી છે, પછી આ વિગ્રહ ગતિ કેવી રીતે સમજવી?

ઉત્તર :—વિગ્રહ અને અવિગ્રહ ગતિનો પ્રસિદ્ધ અર્થ ઉપરાંત નીચેનો અર્થ પણ થાય છે.

વિગ્રહગતિ—એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જનારા (વક્ર તથા ઋજુગતિથી વાટે વહેતાં) બધા જીવો વિગ્રહ ગતિવાળા અને જેઓ ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલા એટલે ત્યાં રહેનારા બધા અવિગ્રહ ગતિવાળા સમજવા. આવો અર્થ ભગવતી શ. ૧૪, ઉ. ૫ થી તથા ઠાણાંગ ૧૦ સૂત્ર ૭૪૫ ની ટીકાથી થાય છે. જે ખૂબ જ આવકારદાયક પ્રતીત થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૭૫ :—વિનયના ૭ લેહોમાં “લોકોપચાર વિનય” નો અર્થ તથા ભાવ શું?

ઉત્તર :—સ્થાનાંગસૂત્ર, સ્થાન ૮ (સૂ. ૫૮૫) ની ટીકામાં “વિનીયતે અષ્ટ પ્રકારં કર્મને નેતિ, વિનયઃ” આઠ પ્રકારના કર્મોનો જેનાથી નાશ થાય તેને વિનય કહે છે. “લોકાનામુપચારો વ્યવહાર—સ્તેન સ એવ વા વિનયો લોકોપચાર વિનયઃ” આ વિનયનો લોકો તો કલા, ધન, કામ વગેરેની પ્રાપ્તિ માટે કલાચાર્ય, નૃપ, વેસ્થા આદિ “અખ્લાસ વત્તિય” વગેરે સાત પ્રકારના વિનય કરે છે. પરન્તુ અહિંયા મોક્ષમાર્ગના પ્રવર્તક તો જે ઉપર કર્મનાશનો અર્થ બતાવ્યો છે એ જ અર્થની સિદ્ધિ, જે શુદ્ધ-ચારિત્રીઓની સાથે “અખ્લાસ વત્તિય” (શ્રુતાર્થીય નાહિ આચાર્યાદિ સમીપે આસિતવ્ય મિત્યર્થઃ) વગેરે સાત પ્રકારની વિનય પ્રવૃત્તિ કરવાથી થાય છે તેવી જ કરશે, અશુદ્ધોની સાથે નહિં.

કલાચાર્ય વગેરેની સાથે જે “અખ્લાસ વત્તિય” વગેરે વિનય પ્રવૃત્તિ છે—જેમ કે “અખ્લાસ વત્તિય” આદિ વિનયપ્રવૃત્તિ શુદ્ધ ચારિત્રીઓની સાથે થવાથી તેનું નામ લોકોપચાર વિનય કહેલ છે, પરન્તુ પાસે રહેલાના વિચારોમાં અંતર છે, તે બહાને મોક્ષમાર્ગ વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરવી, સર્વથા અનુચિત છે.

પ્રશ્ન ૧૩૭૬ :—કોઈ દુરાચારી સાધુને ગૃહસ્થ પ્રાયાશ્રિત આપે, તો તે તેના અધિકારમાં છે કે નહિં?

ઉત્તર :—“સંતિ એગેહિં ભિક્ષૂહિં, ગારથા સંજમુત્તરા” ઉત્તરાધ્યયન અ. ૫,

ગાથા ૨૦ “કુસીલલિંગં ઇહિ ધાર્ષ્ણિકા....” ૪૩ ઉત્ત. અ. ૨. આવું થાય તો “અયંસિ લોચે વિસમેવ ગરહિચે” ઉત્ત. અ. ૧૭, ગાથા ૨૦ તથા “ગિહત્યા વિણું ગરિહંતિ, જેણુ જાણુંતિ તારિસં.”

દશ વૈકલ્પિક અ. ૫ ઉ. ૨ ગાથા ૪૦ પ્રમાણે તે નિંદનીય બની જાય છે. તેના અસહ્ય દુષ્ટત્વને કારણે લોકો તેને નિંદે, દંડ આપે, તે સ્વાભાવિક જ છે, તેને અનધિકાર સમજવું નહિ. જ્યારે તે સાધુ પોતાના અધિકારોને છોડે છે ત્યારે જ ગૃહસ્થો દ્વારા વાસ્તવિક રીતે દંડને પાત્ર બને છે, આવી સ્થિતિમાં જો તેને અનધિકાર બતાવે તો દોષ કહેનાર અને દોષપાત્રનો બચાવ કરનાર થાય છે.

દેવ તથા શ્રાવકોએ વિપરીત પ્રવૃત્તિ કરનારની નિંદા કરી તેમ જ માર પણ આપ્યો તેનાં કેટલાક ઉદાહરણ....

(૧) ૨૨ મા પરિસહ ઉપર આપેલી આષાઠચાર્યની કથામાં દેવે રાજનું (શ્રાવક) રૂપ ધારણ કરીને આહાર વહોરવાની વિનંતી કરી, યાવત્ પાત્રામાં આભૂષણ મળવાથી અત્યંત કઠોર શબ્દોમાં તેની નિર્ભાસ્ના (નિંદા) કરી.

(૨) બલભદ્રનૃપ જેઓ શ્રાવક હતા તેમણે ત્રીજા નિન્હવ પર કોપ કરીને તેમને બંધાવ્યા તથા મારવાનો હુકમ કર્યો.

(૩) શુલ્કપાલ (દાણી) શ્રાવકોએ ચોથા નિન્હવ પર મારપીટ કરી.

(૪) મણિનાગ નામના દેવે પાંચમા નિન્હવ પર મુદ્ગર ઉપાડ્યું અને ક્રોધિત થઈને બોલ્યો....

ઉપરોક્ત ઉદાહરણો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, દુરાચારીઓને શ્રાવક વગેરે દંડ આપી શકે છે. નિન્હવોની કથા ઉત્ત. અ. ૩, સ્થાનાંગ ઠા. ૭ (સૂત્ર ૫૭૮)ની ટીકા તથા ઉવવાઈ આદિ સૂત્રમાં છે.

વ્યવહારસૂત્રના પ્રથમ ઉદ્દેશાના ઉપાંતમાં આલોચના દેવહાવવા યોગ્ય અન્યનો સંયોગ ન મળતાં, સમભાવવાળા સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગૃહસ્થની પાસે પણ આલોચના કરવી, યાવત્ પ્રાયશ્ચિત સ્વીકારવું—બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૩૭૭ :—બત્રીસ સૂત્રોના મૂળથી ૪૭ દોષોમાં “પાઓઅર”, “પરિવર્તિત” તથા “પાહુડિયા” દોષ કયાં આવેલ છે ?

ઉત્તર :—ઉદ્દગમના ૧૬ દોષોમાંનો દોષ ‘પાહુડ’ (પ્રાભૂત) મહેમાન આધુ-પાહુ કરીને આપે, સાતમા “પાઉકરણુ” (પ્રાહુકરણુ) અંધારામાં અજવાળું કરીને આપે. આ બંનેય દોષો પ્રશ્ન વ્યાકરણના અંતિમ અધ્યયનમાં છે. દશમા “પરિવર્તિત” (પરિ-

વર્તિત) દોષ નિશીથના ૧૪ મા ઉદ્દેશકમાં, પાત્રવર્ણનમાં ૧૮ મા ઉ.માં તથા ૧૯મા ઉ.માં, ‘વિચંડ’ના વર્ણનમાં આપેલ છે.

પ્રશ્ન ૧૩૭૮ :—ઉત્પાદનના ૧૬ દોષોમાં નિમિત્ત તથા આજીવિકા સિવાયના ૧૪ બોલ જણાતા નથી ?

ઉત્તર :—મૂલ કર્મ વગર ઉત્પાદનના ૧૫ દોષ નિશીથના ૧૩ મા ઉ.ના અંતમાં બતાવ્યા છે. મૂલ-કર્મ-દોષ મૂળથી દીક્ષાદિનું કારણ હોવાથી, કદાચ અહિં નહિં બતાવ્યો હોય.

પ્રશ્ન ૧૩૭૯ :—એષણાના ૧૦ માંથી “છઙ્ગિય” નથી ?

ઉત્તર :—છઙ્ગિય દોષનું સ્થાન પ્રશ્ન વ્યાકરણ દશમા અધ્યયનમાં ‘પકિણ્ણ’ (પ્રકીર્ણ) વિક્ષિપ્ત વિચ્છર્દિત-પરિશા રીતયર્થઃ અનેન ચ છઙ્ગિતભિધાન-એષણાદોષ ઉક્તઃ એ પ્રમાણે બતાવેલ છે.

પ્રશ્ન ૧૩૮૦ :—આહારમાં લાગનારા દોષોમાં આચારાંગના ૬ દોષ છે. તેમાંથી ૩ વાગરણુ, ૪ સધાર વેણું, ૬ ભૂમાલોહક ક્યાં છે ?

ઉત્તર :—આચારાંગના ૬ દોષોમાંથી ત્રીજો ‘વાધાય’ દોષનો ભાવ બીજા આચારાંગના અ. ૧ ના ઉ. ૫ માંના અંતિમ સૂત્ર “લોગાહાવતિ વંદિય (૨) જ્ઞએજ્ઞ” વિ. પાઠથી નીકળે છે. તથા ૭ મા ઉદ્દેશાના પ્રથમ સૂત્ર “ઉર્ધ્વ” માલોહક” અને બીજા સૂત્રમાં ‘અધો માલોહક’નું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૩૮૧ :—પ્રશ્ન વ્યાકરણ નિશીથ ઉત્તરાધ્યયન, સ્થાનાંગ, દશાશ્રુત-સ્કંધ તથા ખૃદત્કદપમાં બતાવેલા દોષોનો ખુલાસો તથા આધાર બતાવશો ?

ઉત્તર :—પ્રશ્ન વ્યાકરણમાં વર્ણવેલા દોષો પાંચમા સંવર દ્વારમાં છે.

(૧) રચિયગ-(રચિતકં)-સાધુ ને માટે મોઢકના ચૂરણને તપાવીને ફરીથી મોઢક રૂપે કરવો તે ઔદેશિકનો ભેદ છે. (૨) પજ્જવજ્જય (પર્યવજ્જત)-સાધુને માટે એક પર્યાયમાંથી બીજા પર્યાયમાં બદલવું. જેમકે કોઈ વસ્તુ લઈને તેનું પરિવર્તન કરવું.

(૩) સયગ્ગહં-દાતાની ઇચ્છા વગર પોતાની મેળે ગ્રહણ કરવું.

(૪) “અંતો વા બહિં વા હોજ્જ સમણકુયાયે ઠવિય” જે આહાર ઘરમાં કે ઘરની બહાર તૈયાર કરી સાધુને માટે રાખ્યો હોય.

(૫) મોહર-દાતાની પ્રશંસા કરી વધારે બોલીને આહાર મેળવ્યો હોય [હવે પછી નિશીથનાં પ્રમાણે].

૧-‘ઓભાસિય ઓભાસિય’ જોરજોરથી પોકારીને અશનઆદિની યાચના કરે. એમ કરવાથી આધાકર્માદિ દોષ કોઈ લગાડે તેથી તે નિષિદ્ધ છે. ઉ. ૩ નાં પ્રારંભમાં જ છે.

૨-‘કંતાર ભક્ત’-અટવી વાસીઓના ભાગ ઉ. ૬ આ ઉદ્દેશમાં તો દ્વારપાલ, પશુ વગેરે અનેકોમાંથી ભાગ લેવાનો નિષેધ કર્યો છે. તો અહિંયા પણ કેવળ અટવી-વાસીઓના ભાગનો નિષેધ જ કેમ કરે છે ?

૩-‘વણીમગ્ગપિંડ, અનાહપિંડ’ સાધુને માટે બનાવેલ આહાર પાણી લેવાનો નિષેધ છે. ઉ. ૮ નાં અન્તમાં આ દોષ અન્યત્ર પણ બતાવ્યો છે.

૪-‘પાસત્યા, ઓસન્ના’ વગેરેનો આહાર લેવાનો પ્રતિબંધ છે.

૫-દુર્ગંધનીય કુળોનો આહાર વસ્ત્રાદિ લેવા નિષિદ્ધ છે. ઉ. -૧૬

૬-‘સાગારિયં પિંડ’ શય્યાત્તરના આહારાદિ સૂત્ર-૪૬ ‘સાગારિય નિસાણું’ અને તેની દલાલીથી આહાર લેવાનો નિષેધ છે. સૂત્ર-૪૬ નિ. ઉ. ૩, ૨ [હવે પછી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પ્રમાણે]

(૧) ‘સન્નાઈ પિંડ’-અ. ૧૭ ગાથા ૧૬.

(૨) ‘અકારણું’ છ કારણુ વિના આહાર કરે તો કારણુ દોષ અ. ૨૬ ગાથા ૩૨, ૩૩.

સ્થાનાંગ સ્થા. ૬ માં શ્રી શ્રેણિકે મહારાજના વર્ણનમાં-“પાહુણુ ભત્તે ઇવા” પાઠ છે. બીજા દોષ વાળો પાઠ તો ધ્યાનમાં આવ્યો નથી પરંતુ આમિષનો નિષેધ અન્યત્ર આચારાંગ આદિ સૂત્રોમાં છે જ [હવે દશા શ્રુત સ્કંધ].

૧-૨ “જો ગુઢ્વિણી, જો બાલવચ્છા” અ. ૭ ‘અભિધાન રાજેન્દ્ર’માં તો ‘ગુઢ્વિણી’નો અર્થ ગર્ભવતીનાં હાથનો આહાર-એવો અર્થ કર્યો છે. ‘જિનકલ્પી અને પડિમાધારી સાધુ તો સ્ત્રીને ગર્ભવતી બાણીને તેના હાથનું લેવાનું છોડી દે છે અને ગરબ વાસીઓ ૮ મા ૬ મા મહિનામાં લેવામાં છોડી દે છે એવો-અર્થ કર્યો છે.

‘પારિયાસિએ-કાલ પ્રમાણુ (ત્રણ પહોર)નાં ઉપરનું તથા વાસી રાખીને ખાવાનો નિષેધ છે.

પ્રશ્ન ૧૩૮૨ :—મિથ્યાત્વનાં ૨૫ પ્રકાર કયા સૂત્રમાં છે ?

ઉત્તર :—મિથ્યાત્વનાં ૧૦થી વધારે ભેદ એક સાથે સૂત્રના મૂલ પાઠમાં જોવામાં આવ્યા નથી. ૧૦ ભેદો સિવાય સૂત્રોનાં જુદા જુદા સ્થાને પર નીચે પ્રમાણે ધ્યાનમાં આવેલ છે.

“મિચ્છતાભિણિવેસેહિય”... આદિ પાઠ ભગવતી શ. ૬, ઉ. ૨૩ માં છે. આ અભિ-નિવેશ મિથ્યાત્વ છે.

“અકિરિયા, અવિણુય, અણુણુ” આ ત્રણ પ્રકારનાં મિથ્યાત્વ અને તેના ભેદ-પ્રભેદ સ્થાનાંગ સ્થાન-૩, ઉ-૩ માં બતાવેલ છે. અનાભોગ મિથ્યાત્વનો સમાવેશ ઉપર બતાવેલ ‘અન્નાણુ’ મિથ્યાત્વમાં થાય છે. સંશય મિથ્યાત્વનો સમાવેશ જે શંકાદિ સમ-ક્તિનાં અતિચાર ઉપાસક દશાંગમાં બતાવ્યા છે. તેમાં થાય છે. ન્યૂન, અધિક અને વિપરીત

એ ત્રણ લેદ સ્થાનાંગ ઠાણા ૨-ના પ્રથમ ઉ. માં બતાવેલ મિથ્યાત્વ ક્રિયાના બે લેદમાં આવી જાય છે.

“અનભિગ્ગહિય કુદ્દિદ્દી” (ઉ. અ. ૨૮) આ શબ્દો પરથી આભિગ્રહિક અનભિગ્રહિક એ બે મિથ્યાત્વ લઈ શકાય છે.

“કુપ્પવયણુપાસંડી” (ઉત્ત-૨૩) તથા અનુયોગ દ્વારમાં કહેલ આવશ્યકના લેદોમાં લૌકિક, લોકોત્તર અને કુપ્રાવચનિક લેદ આવેલ છે. તેના ઉપરથી મિથ્યાત્વનાં પાણુ ઉપરોક્ત ત્રણ લેદ બની શકે છે.

“અરિહંતાણુ” આસાયણુઓ....” વગેરે જે ૩૩ પ્રકારની આસાતના આવશ્યક સૂત્રમાં બતાવી છે તે પરથી આસાતના મિથ્યાત્વ નીકળેલ છે.

પ્રશ્ન ૧૩૮૩ :—ચાર સ્પર્શી પુદ્ગલ પકડમાં આવી શકે છે શું ? પ્રકાશ અને છાયા ચાર સ્પર્શી છે કે આઠ સ્પર્શી છે ?

ઉત્તર :—ચાર સ્પર્શી પુદ્ગલ બાહ્ય સાધનો વડે પકડમાં આવતા નથી. પ્રકાશ અને છાયા આઠ સ્પર્શી છે.

પ્રશ્ન ૧૩૮૪ :—જો સાધુ રજિસ્ટ્રેશન કરાવે તથા લાયસન્સ રાખે તો તેને કયો દોષ લાગે છે ?

ઉત્તર :—પ્રથમ તો સાધુ પોતાના નિયમાનુસાર રજિસ્ટ્રેશનને માટે ગૃહસ્થાને વિનંતિ-પત્ર લખી શકતા નથી. કારણ કે વિનંતિ પત્ર એ દીનતા સુચક છે, દિનતાથી ભિક્ષાદિ લેવાનો પણ નિષેધ છે. લાયસન્સ ન આપતા તથા પુરી શરત ન સ્વીકારતા અનેક પ્રકારની દોડાદોડી, ખુશામત, લાંચ વગેરે અપાય એ સ્વભાવિક છે. ગૃહસ્થાને અહીં તહીં મોકલવા, તેમની મારફત લાયસન્સ મંગાવવું, તેમણે લાવેલું લેવું, પોસ્ટકાર્ડ કવર વગેરે રાખવા. અદાલતોમાં હાજરી આપવી ઇત્યાદિ અનેક દોષોનાં સમુહનો ઉદ્ભવ થવો દેખાય છે. આવી પ્રપંચમય સ્થિતિમાં સાધુનું સાધુત્વ કેવી રીતે સ્થિર રહી શકે !

કોઈ સાધુ પર કોઈનો વિરોધ પેદા થવાથી વિરોધીઓ પ્રપંચ રચીને સાધુને ફસાવી પણ શકે છે. તેથી અદાલતના કેસમાં પડવું, સાક્ષી આપવા જવું, આ બધા કારણોથી પરિગ્રહધારી બનીને સાધુપણથી હાથ ધોઈ નાખવા પડે.

લાયસન્સની હુમેશાં રક્ષા કરવાથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને લાવનો પ્રતિબંધ થશે જેથી વ્રત નિયમ કઈ રીતે સ્થિર રહી શકશે ?

ખાસ વાત તો એ છે કે, સાધુએ પ્રભુની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરવાનો છે. લાયસન્સમાં તો રાજની આજ્ઞા પણ માનવી પડે. આવી સ્થિતિમાં દોષ તો શું પરંતુ મૂળ સંયમમાંથી પણ વંચિત રહેવા જેવી બાબત દેખાય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૮૫ :—ખેથી ઓછા સાધુ અને ત્રણથી ઓછા સાધ્વીઓએ વિચરવું નહીં તથા એકલવિહારના નિષેધનું આગમ-પ્રમાણ શું છે ?

ઉત્તર :—ઠાણુંગ સૂત્રના આઠમા ઠાણાના પ્રારંભનાં સૂત્રમાં બતાવ્યું છે કે આઠ ગુણોના ધારક મુનિ એકલવિહાર તથા પ્રતિમા ધારણ કરવા યોગ્ય હોય છે, જેના ચોથા બોલમાં “ બહુસ્સુએ ”ની ટીકા તથા અર્થમાં લખ્યું છે કે જઘન્ય ૮ મા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વસ્તુ અને ઉત્કૃષ્ટ અસંપૂર્ણ ૧૦ પૂર્વના ધારક હોય. આથી સ્પષ્ટ છે કે આટલા જ્ઞાનાદિ ગુણોના અભાવમાં એકલ વિહારી થઈ શકાતું નથી. ઉપરના ગુણોના અભાવમાં એકલ વિહાર કરવા વાળામાં આચારાંગ સૂત્રમાં પાંચમા અધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં બતાવેલ “ બહુ કાએ બહુ માણે ઇત્યાદિ દોષોની સંભાવના છે.

વ્યવહાર સૂત્રના ચોથા ઉદ્દેશના પ્રારંભમાં બતાવ્યું છે કે આચાર્ય તથા ઉપાધ્યાય એકલા રહે નહીં પરંતુ ઠંડી અને ગરમીના સમયમાં ઓછામાં ઓછા બે સાધુને રહેવાનું કલ્પે છે. એ વાત જુદી છે કે સાધુ તો સેવા આદિ કાર્ય માટે એકલા પણ જઈ શકે છે. એક સાધુ આ ગચ્છનો અને એક સાધુ બીજા ગચ્છનો એ પ્રમાણે બે રહી શકે છે. કિન્તુ આચાર્ય ઉપાધ્યાય તો ઘણા એકત્ર થવા છતા પણ આ પ્રકારે એકલાં રહી શકતા નથી. પ્રત્યેક આચાર્ય ઉપાધ્યાય આત્મદ્વિતીય [એક સ્વયં આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય તથા બીજા તે જ ગચ્છનાં સાધુ] રહી શકે છે. વ્યવહાર સૂત્રના પાંચમા ઉદ્દેશમાં બતાવ્યું છે કે પ્રવર્તિની [સાધ્વી] એ શીતકાલ ઉષ્ણકાલમાં ત્રણથી ઓછી સંખ્યામાં રહેવાનું કલ્પતું નથી. આર્યાળઓનો સ્વભાવિક આ જ કલ્પ છે. પરંતુ સેવા વગેરે કાર્ય માટે બેથી વિહાર કરી શકે છે. એકલી સાધ્વીઓએ ગૃહસ્થને ઘેર આહાર પાણી લેવા માટે, સ્થંડિલ ભૂમિ, સ્વાધ્યાય ભૂમિ તથા ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરવાનું કલ્પતું નથી. આ બાબત બૃહત્ કલ્પનાં ૫ મા ઉદ્દેશમાં છે.

પ્રશ્ન ૧૩૮૬ :—દશવૈકાલિક અ-૬ ગાથા-૨૩ માં એગભત્તં ચ ભોયણું માં એગભત્તંનો અર્થ એકવાર ભોજન કરવું ઉચિત લાગે છે. જ્યારે આપણે ચાર ભક્તનો, છ ભક્તનો અર્થ એટલી વાર, ભોજન કરીએ છીએ, તો એક ભક્તનો અર્થ એકવાર ભોજન કરવું એ ખરાબર છે. અને તે દિવસનું ભોજન તો છે જ, કારણ કે રાત્રિ ભોજનનો તો સર્વથા નિષેધ છે. આ વાત ઉત્તરાધ્યયન અ-૨૬, ગાથા-૩૨ “ તઈયાએ પોરિસીએ ભત્તં પાણું ગવેસએ ”થી પણ એકવાર ભોજન કરવાની સમાચારી લાગે છે. એટલા માટે દશ વૈ. અ. ૬ નાં એગ ભત્તં શબ્દનો અર્થ એકવાર ભોજન લેવું એ શું સંગત નથી લાગતું ?

ઉત્તર :—દશ વૈ. અ. ૬ માં જે ૧૮ સ્થાન બતાવ્યા છે ત્યાં ગાથા ૬-૭ માં કહ્યું છે કે આ અઠારેય સ્થાનોનું પાલન બાલક, વૃદ્ધ, રોગી, નીરોગી એ બધા મુનિઓએ અખંડ રીતે કરવું જ જોઈએ. તેમાંના એક પણ સ્થાનનો ભંગ કરે તો તે નિર્ગ્રંથતાથી બ્રહ્મ થાય છે. એટલા માટે જો ‘એગભત્ત’નો અર્થ એકવાર જ કરવામાં આવે તો સકારણુ સ્થિતિમાં અથવા આહારાદિ અધિક આવી જાય તો મુનિ બે વાર આહાર કરી શકે નહીં, જો કરે તો ઉપરોક્ત ગાથાથી તે સાધુ નિર્ગ્રંથતાથી બ્રહ્મ થઈ જાય છે. કલ્પ-સૂત્રની આઠમી સમાચારીમાં નિત્યભોજને માટે સાધારણ રીતે ગોચરી કરવા જવા માટેનો અમુક સમય બતાવ્યો છે. ચઉત્થ-ચઉત્થ ભક્ત કરવાવાળા જરૂર પડે તો બીજીવાર ગોચરી જઈ શકે છે. છટું-છટુંની તપસ્યા કરનાર સાધુ ગોચરી બે વખત જઈ શકે. અઠમ-અઠમ કરનાર ત્રણ કાળ ગોચરી માટે જઈ શકે. અને અઠમ-અઠમની તપસ્યાથી અધિક તપસ્યા કરવાવાળા માટે ગોચરીના બધા કાળ બતાવ્યા છે. પારણામાં જો એક જ સમય ભોજન કરવાનું હોય તો આટલીવાર ભીક્ષાચરી કેમ બતાવી? ઠાણાંગ ૩ ઉ. ૩ માં ચઉત્થ, છટું વગેરેનો શબ્દાર્થ કરીને પછી પ્રવૃત્તિ-ચઉત્થનો ઉપવાસ અને છઠના બે ઉપવાસ [બેલા] કહ્યા છે.

ભગવતીનું પંદરમું શતક જો એક દિવસમાં પૂરું ન થાય તો બીજો દિવસે આયંબિલ કરીને પૂરું કરવું. જો બીજો દિવસે પણ પૂરું ન થાય તો ત્રીજો દિવસે આયંબિલનો છટું કરીને સમાપ્ત કરે. આ વાત એકતાળીસમા શતકની સમાપ્તિ પછી મૂળ પાઠમાં બતાવી છે. એથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે બેલાના છટુંની સંજ્ઞા છે.

કૃષ્ણ-વાસુદેવે દેવકી પાસેથી નીકળીને પૌષધશાળામાં જઈને અઠમ કર્યો. તેમને પહેલા તો ખખર જ ન હતી કે આવતી કાલે અઠમ કરવો પડશે, તેથી પહેલે દિવસે તેમનું એક ભક્ત ભોજન કેવી રીતે થયું હશે? આથી પણ તેલાના અઠમની સંજ્ઞા સિદ્ધ થાય છે. જો એમ કહેવામાં આવે કે તે સમયે એક જ વખત ભોજન કરવાની પ્રણાલિકા હતી તો તેમનાથી અઠમ (ત્રણ ઉપવાસ) થયો જ કેવી રીતે? કારણ કે ત્રણ દિવસનું ત્રણ સમયનું ભોજન છુટું છે. એજ પ્રમાણે ધારિણી રાણીએ દોહદની પૂર્તિને માટે કરાયેલાં અભયકુમારના અઠમનું પણ સમજવું જોઈએ.

વ્યવહાર સૂત્ર ઉ. ૬ માં ‘લઘુભોક પ્રતિમા’ જો ભોજન કરીને પ્રારંભ કરે, તો ચૌદ ભક્તથી પૂરી થવાનું બતાવે છે અને ભોજન કર્યા વગર પ્રારંભ કરે તો સોળ ભક્તથી પૂરી થાય છે. એ જ પ્રકારે મોટી લોક પ્રતિમા સોળ અથવા ૧૮ ભક્તે પૂરી થાય છે. ભોજન કરીને શરૂ કરવાથી; તપના બે ભક્ત ઓછા થાય છે અને ભોજન કર્યા વગર શરૂ કરે તો તપના બે ભક્ત વધી જાય છે એથી પણ દિવસનો એક તથા રાત્રિનો એક, એ રીતે રોજના બે બે ભક્ત થાય છે, એમ સમજાય છે.

“ભિખ્યુય ઉગ્ગય વિત્તય આણુ-અત્થમિયં સંકપ્પે” એ પાઠથી ચાર સૂત્ર બૃહત્કલ્પના પાંચમા ઉદ્દેશમાં છે, તે પણ અવલોકનીય છે.

પ્રથમ પ્રહરના આહાર પાણી ત્રણ પ્રહર સુધી સાધારણ રીતે સાધુ ઉપયોગમાં લઈ શકે છે. ત્રણ પ્રહર ઉપરાંત ઉપયોગ કરે, તો ચોમાસી પ્રાયશ્ચિત બતાવ્યું છે. ખાસ કારણે તો ચોથા પ્રહરમાં પણ ઉપયોગ કરવાની છૂટ આપી છે, બે ગાઉ સુધી આહાર-પાણી લઈ જવાનું વિધાન છે પરંતુ તેનાથી આગળ લઈ જવાથી પ્રાયશ્ચિત આવે છે. આ બાબત બૃહત્કલ્પના તથા ભગવતીના “કાલાઈક્રંતે મગ્નાઈકંતે” પાઠથી સ્પષ્ટ છે.

દશવૈ. અ. ૫ ઉ. ૨ની ગાથા બીજી તથા બૃહત્કલ્પ ઉ. ૫ નું અંતિમ સૂત્ર પણ આ વિષયમાં જોવું જરૂરી છે.

ઉત્ત. અ. ૨૬ની ગાથા ઉરમી તો સાધુને માટે સામાન્ય રૂપે કહી છે, પરંતુ તેની સાથે આ અધ્યયનની ગાથા ૯ અને ૧૦ તથા બાકી વધેલો આહાર, બે ગાઉ સુધી આવેલો આહાર તેમજ પરિઠાવણીયા આગાર, સાધુને માટે એકાંતર તપ પણ આવ્યો છે, ઈત્યાદિ બધી બાબતો પર વિચારવાથી, આ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે, દશ વૈકલ્પિક સૂત્રના છઠ્ઠા અધ્યયનની ૩૨ મી ગાથા રાત્રિ ભોજનનો નિષેધ બતાવવા માટે છે અને ત્યાંનું પ્રકરણ પણ એજ બતાવે છે, એટલા માટે આ ગાથામાં આવેલ ‘એગભત્ત’નો અર્થ એકવાર નહિ પરંતુ રાત્રિ ભોજનનો નિષેધ છે.

પ્રશ્ન ૧૩૮૭ :—કરણ અને યોગમાં શું અન્તર છે ?

ઉત્તર :—‘કરણ’ શબ્દનો અર્થ કરવું એ છે, અને ‘યોગ’ શબ્દનો અર્થ મન, વચન અને કાયાનો વેપાર છે. કરણના ત્રણ ભેદ છે. પોતે કરવું, બીજા પાસે કરાવવું અને કોઈ કરતું હોય તેને અનુમોદન આપવું અર્થાત્ કરવું એ કરણ, કરાવવું એ કરણ અને અનુમોદના એ કરણ. દરેક કરણનો વ્યાપાર મન, વચન અને કાયાથી થાય છે. તેથી કાર્ય કરવાના ૯ ભેદ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૮૮ :—ગૌતમસ્વામી આનંદ શ્રાવકની પાસે આવ્યા ત્યારે તેમને અવધિજ્ઞાન હતું તેનું પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર :—ગૌતમ સ્વામી જ્યારે આનંદ શ્રાવકને ત્યાં પધાર્યા તે પહેલાં જ તેમને અવધિજ્ઞાન થયું હતું. આ વાત આગમિક સમાલોચનાથી ધ્યાનમાં આવે છે. જેમ-ભગવતી સૂત્રના પ્રારમ્ભમાં જ જે સમયે રાજગૃહનગરમાં શ્રેણીક રાજા અને ચેલણા રાણી હતા તે સમયે પણ ગૌતમ સ્વામીના ચાર જ્ઞાન અને ચૌદ પૂર્વ બતાવ્યા છે. ૧૫ માં શતકમાં ગૌશાલકે આઠ ચરમ કહ્યા, તેમાં સાતમું ચરણ મહાશીલા કંટક સંગ્રામ બતાવેલ છે. જે કે તે નજીકનાં ભવિષ્યમાં થયો હોય એવો સંભવ છે. એજ શતકમાં ભગવાને કર્મમાવ્યુ છે કે હું ચાલુ વર્ષ ઉપરાંત સોળ વર્ષ વધારે કેવળી પર્યાયમાં વીચરીશ. ભગવાનની કેવળી પર્યાય ૩૦ વર્ષથી કાંઈક ઓછી હતી. તે સમયે ભગવાનની કેવળી પર્યાયનું ૧૪મું વર્ષ ચાલતું હતું, શ્રેણિક રાજા હતા. શ્રેણીક રાજાનું મૃત્યુ થઈ ચૂક્યું હતું, ત્યારે જ મહાશીલા કંટક નામનો સંગ્રામ થયો હતો.

જ્યારે ગૌતમ સ્વામી શ્રેષ્ઠિક નરેશની જીવિત અવસ્થામાં જ ચાર જ્ઞાન અને ચૌદ પૂર્વધારક હતા, તો તેમના મૃત્યુ પછી તેઓ ચારજ્ઞાનવાળા હોય તેમાં શંકાને સ્થાન જ નથી. આનન્દ શ્રમણો પાસકની ઘટના ભગવાનના કેવળી પર્યાયના વીસ વર્ષ પૂર્વેની તો હતી જ નહીં, કારણકે ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થયા બાદ જ તેઓ તેમની પાસે શ્રાવક બન્યા હતા. તેમણે વીસ વર્ષ સુધી શ્રાવકપણું પાળ્યું હતું. આ ઘટના તેમના સંધારાના સમયની છે. તેથી એ સમયે તો ગૌતમ સ્વામી અવધિજ્ઞાની હતા જ. હા એ વાત અવશ્ય સંભવિત છે કે તે સમયે તેમણે પોતાના પૂર્વેના તથા પોતાના અવધિ જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો ન હતો તેથી ઋણુ સૂત્ર (વર્તનમાનકાળગ્રાહી) નયથી એમ કહી શકાય કે તે સમયે તેમને અવધિજ્ઞાન ન હતું. અર્થાત્ તેમણે અવધિજ્ઞાન વગેરેનો ઉપયોગ કર્યો ન હતો.

પ્રશ્ન ૧૩૮૯ :—મરુદેવી માતા અવ્યવહાર રાશીમાંથી નીકળીને કદલીનો ભવ કરી મરુદેવી બન્યા, તો સંસારના બધા પ્રાણીઓ સાથે સંબંધ કેવી રીતે થયો ?

ઉત્તર :—પન્નવણી સૂત્રના ૩૬મા પદમાં બતાવ્યું છે કે એક-એક નરક આદિ ચોવીસેય દંડકનાં જીવોએ ભૂતકાળમાં અનંતવાર વેદનીય સમુદ્ઘાત કરી છે. તે સ્થળે ટીકાકાર તથા ટખ્ખાકારે ખુલાસો કર્યો છે, કે આ વાત બહુલતાની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવી છે. ઘણા જીવો એવા હોય છે કે જેમને અવ્યવહાર રાશીમાંથી નીકળ્યા અનંતકાળ થઈ ગયો છે. થોડા જીવો એવા પણ હોય છે, કે જેમને અવ્યવહાર રાશીમાંથી નીકળ્યા થોડો કાળ થયો છે. તેઓમાંથી કોઈએ સંખ્યાતી અને કોઈએ અસંખ્યાતી વેદનીય સમુદ્ઘાત કરી છે. પરંતુ એવા જીવ થોડા હોવાથી સૂત્રકારે તેમને ગૌણ કર્યા છે એટલા માટે એક જીવે એવા જીવો સાથે અનંતવાર સંબંધ કર્યો છે, આ વાત બહુલતાની અપેક્ષાએ સમજવી, કારણ કે કોઈ કોઈ જીવ અવ્યવહાર રાશીથી નીકળીને થોડા કાળમાં મોક્ષ આપ્યા બન્યા છે, તેમનો બધા જીવ સાથે સંબંધ થતો નથી એટલા માટે મરુદેવી માતાને સઘળા જીવોની સાથે સંબંધ થયો ન હોય તે શાસ્ત્રીય વાક્યમાં કોઈ હરકત આવતી નથી.

મરુદેવી માતાનો જીવ કદલીનો ભવ કરીને ફરી મરુદેવીનો ભવ કરીને મોક્ષ આપ્યા ગયા. આ વાત શાસ્ત્રના મૂળ પાઠમાં તો નથી પરંતુ ક્યાંક ટીકામાં જરૂર આવી છે.

પ્રશ્ન ૧૩૯૦ :—તીર્થંકર ભગવાન સિંહાસન પર બીરાજે છે કે તેમના અતિશયથી દર્શકોને એવું દેખાય છે ?

ઉત્તર :—સમવાયાંગ સૂત્રના ૩૪મા સમવાસમાં તીર્થંકર ભગવાનના ૩૪ અતિશયોનું વર્ણન આવ્યું છે. તેમાં ૯ મું અતિશય એ છે. કે—“ આગાસ ક્ષલિહામયં સપાયપીઠં સીહાસણું ” ટીકા—“ આકાશમિવયદત્યન્તમચ્છં રૂટિકં તન્મયં સિંહાસનં સહપાદપીઠેન સપાદપીઠમિતિ નવમઃ ”

અર્થાત્ આકાશ સમાન અત્યંત નિર્મળ સ્ફટિક રત્નમયપાદપીઠ સહિત સિંહાસન હોય છે. એ નવમું અતિશય છે.

અહિંયા માત્ર અતિશય રૂપ (કેવળ લોકોને જોવા માટે) સિંહાસન નથી પરંતુ સાક્ષાત્ સિંહાસન હોય છે. તે દેવકૃત હોય છે. અનાદિની રીત પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાન તેના પર પોતે બિરાજે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૯૧ :—ખમાસમણુ બે વાર કેમ આપવામાં (કરવામાં) આવે છે ?

ઉત્તર :—ખમાસમણુના વિષયમાં આવશ્યક સૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનમાં નીચેની ગાથાઓ આવેલી છે—

“ સીસોપઠમ પવેસે, વંદિઉ માવસ્સિયાએ પડિકમ્મિઉં, ખીય પવેસમ્મિ પુણો વંદઈ, કિં આલણુ અહવા (૧૯૧) જહુ દુઓ રાયાણુ, નમિઉં. કજજંણિ વેઈકિં પચ્છા, વિસ-જિજઓ વિ વંદિય, ગચ્છઈ સાહુ વિ એમેવ (૧૯૨) અર્થ-શંકા-શિષ્ય પ્રથમ પ્રવેશમાં આવશ્યક પ્રતિક્રમણુ કરવા માટે વંદન કરે છે, પરંતુ ખીજા પ્રવેશમાં તે વંદણુ કેમ કરે છે ?

સમાધાન :—જેમ, દૂત રાજાને નમસ્કાર કરીને કાર્યનું નિવેદન કરે છે અને પછી રાજા પાસેથી વિદાય લેતી વખતે ફરી નમસ્કાર કરે છે એ પ્રમાણે સાધુ પણ કરે છે.

અર્થાત્ શિષ્ય, કાર્યનું નિવેદન કરવા માટે અથવા અપરાધની ક્ષમા માગવા માટે પ્રથમ વંદન કરે છે (ખમાસમણુ કરે છે) જ્યારે ગુરૂમહારાજ ક્ષમા આપે છે ત્યારે ફરીથી શિષ્ય વંદણુ કરીને (ખમાસમણુ આપીને) પાછો ફરી જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૯૨ :—“ કયખલિકમ્મે ” કોને કહે છે ?

ઉત્તર :—જ્યાં વિશદરૂપે સ્નાનનું વર્ણન હોય ત્યાં “ કયખલિકમ્મ ” શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો નથી. જ્યાં સ્નાનનું વર્ણન સંક્ષિપ્તમાં છે ત્યાં સ્નાન સંબંધી સઘળા કાર્યોના નિરૂપક રૂપે આ શબ્દ-પ્રયોગ કર્યો છે. આ બાબત જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિનો-ભરત-અધિકાર જોવાથી સ્પષ્ટ થશે.

પ્રશ્ન ૧૩૯૩ :—મૃગાપુત્ર જિનકંદપી હતા કે સ્થવિર કંદપી હતા ?

ઉત્તર :—કોઈ બાહ્ય વસ્તુઓ દેખીને જેને બોધ થાય છે તે પ્રત્યેક બુદ્ધ કહેવાય છે. નિયમાનુસાર પ્રત્યેક બુદ્ધ પાછળના મનુષ્ય ભવમાં જઘન્ય ૧૧ અંગ તથા ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ પૂર્વથી કાંઈક ન્યૂન-બાણનાર હોય છે. પ્રત્યેક બુદ્ધને સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં જાતિ સ્મરણુ જ્ઞાન થાય છે. તે વડે પૂર્વે ઉપાજેલું (અભ્યાસ) જ્ઞાન સ્મૃતિમાં આવી જાય છે. એટલે તેઓ પોતે જ્ઞાની હોવાથી સ્વયં દીક્ષા અંગીકાર કરે છે. દીક્ષિત અવસ્થામાં જઘન્યરૂપે રજ્જેહરણુ અને

મુહુર્તી (મુખ વસ્ત્રિકા), એ જે ઉત્કૃષ્ટ પાત્ર નિયોગ યુક્ત નવ ઉપધિના ધારક તથા ‘પ્રાવરણ વર્જ’ હોય છે. પ્રાવરણ વર્જનું તાત્પર્ય એ છે કે, ઝાઢવા-પહેરવાના વસ્ત્ર રાખતા નથી અને તેઓ નિયમ પ્રમાણે આજીવન જિનકલ્પી તરીકે એકાકી જ વિચરે છે.

ઠાણાંગના પ્રથમ ઠાણાની તથા પન્નવણાના પ્રથમ પદની ટીકામાં પ્રત્યેક બુદ્ધ વિશે વર્ણન છે.

મૃગાપુત્ર પણ મુનિને દેખીને બોધ પામ્યા, એટલા માટે નિયમ મુજબ તેઓ પ્રત્યેક બુદ્ધ જ હતા. તેથી તેઓ દીક્ષિત થયા બાદ જિનકલ્પી રહ્યા અને પછી કલ્પાતીત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા.

પ્રશ્ન ૧૩૯૪ :—મૃગાપુત્ર કયા સમયે થયા ?

ઉત્તર :—“સામન્નં ચ પુરાકય” ૯, સુયાણિમે પંચ મહાવ્યાણિં ૧૧ “ દેવલોગ ચુઓ સંતો ૮ ” “પંચ મહાવ્ય જુત્તો” ૮૯ વગેરે શાસ્ત્રીય પદોથી એ પ્રમાણિત છે કે, મૃગાપુત્રના જીવે પાછળના મનુષ્ય ભવમાં પંચમહાવ્રતરૂપ સંયમનું આરાધન કર્યું હતું. પછી દેવભવ પૂરો કરીને, મૃગાપુત્ર થયા. મૃગાપુત્રના ભવમાં પણ તેમણે પાંચ મહાવ્રત રૂપ સંયમનું પાલન કર્યું. તેનો ફલિતાર્થ એ છે કે, મૃગાપુત્ર, ભગવાન ઋષભદેવના શાસનમાં થયા, કેમકે, પંચ મહાવ્રત રૂપ સંયમ પાલનનો આટલો લાંબો શાસન કાળ અન્ય કોઈપણ તીર્થંકરનો આ અવસર્પિણી કાળમાં નથી રહ્યો.

પ્રશ્ન ૧૩૯૫ :—સાધુને માટે ઔષધિનું સેવન, એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે કે અપવાદ માર્ગ ?

ઉત્તર :—ઔષધિ-સેવન અપવાદ માર્ગ છે.

પ્રશ્ન ૧૩૯૬ :—કાર્યોત્સર્ગ અને ધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર :—શરીરના મમત્વ પરથી દષ્ટિ હઠાવીને, અને તેના વ્યાપારને છેડીને, અંતરંગ આત્મા સંબંધી શુભ ચિંતન કરવું તે કિયાને કાર્યોત્સર્ગ કહે છે.

ચિત્તની એકાગ્રતાને ધ્યાન કહે છે. જે એકાગ્રતા શુભ તરફ હોય તો શુભ ધ્યાન, અને અશુભ તરફ હોય તો અશુભ ધ્યાન કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૯૭ :—શેષ કાળમાં સાધુ-સાધ્વીને કેટલીવાર નદી ઉતરવાનું કલ્પે છે ? વધારે પાણી વાળી નદીમાં ઉતરવાથી વધારે પ્રાયશ્ચિત આવે છે શું ? ઘુંટણ સુધીના પાણીમાં ૫૦ ડગલા નદી ઉતરવાનું પ્રાયશ્ચિત શું આવે ?

ઉત્તર :—જે કોઈ બીજો રસ્તો હોય, તો તો નદીમાં ઉતરવું ન જોઈએ, જે પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ બીજો કોઈ રસ્તો ન હોય, તો યતના પૂર્વક એક મહિનામાં બે અને એક વર્ષમાં ૯ થી વધારે વાર નદી ઉતરવી જોઈએ નહિ. તેનું પ્રાયશ્ચિત ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનું

છે. પાણીમાં કુલણ (સેવાળ-લીલ કુલ) જેવી સ્થિતિ હોય તો વધારે પ્રાયશ્ચિત આવે છે. અન્ય માર્ગના અભાવમાં જે સાધુ ચત્તાપૂર્વક ૫૦ ઠગલાં ઘુંટણ સુધીના પાણીવાળી નદીમાં ઉતરે, તો ૨૫ ઉપવાસનું પ્રાયશ્ચિત બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૩૯૮ :—પત્રવણા પદ ૧ માં જાતિ આર્યના ૬ ભેદ “અંબડા, કલાંદા, વેદેડા, વેદગાતિતા, હરિત અને ચંચુણુ” બતાવ્યા છે. તેનો અર્થ શો છે ?

ઉત્તર :—માતૃપક્ષને જાતિ કહે છે. જાતિથી જે આર્ય નિર્દોષ હોય, તેને જાતિ-આર્ય કહે છે. અર્થાત્ જેનો માતૃપક્ષ નિર્મળ હોય, તે જાતિ-આર્ય કહેવાય છે. જેના ‘અંબડા’ આદિ છ ભેદ છે. આ ભેદના જુદા જુદા અર્થ ટીકાકારે આપ્યા નથી. કોષ બનાવનારે ‘જાતિ વિશેષ’ એવો અર્થ આપ્યો છે. એટલે છયે ભેદોનો અર્થ ‘નિર્મળ માતૃપક્ષ’ સમજવો.

પ્રશ્ન ૧૩૯૯ :—સોપ કમ આયુષ્ય ૭ કારણોથી તૂટે છે એવું સ્થાનાંગ ૭ માં કહ્યું છે, તો કેટલું તૂટે છે ? કોઈ કહે છે કે ૬ મહિનાથી વધારે તૂટવું નથી, તો તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર :—સોપ કમ આયુષ્ય વાળાનું આયુષ્ય કોડપૂર્વથી વધારે હોતું નથી. જે સોપ કમ આયુષ્યવાળા જીવનું જેટલું આયુષ્ય હોય, તેમાંથી વધારેમાં વધારે $\frac{1}{3}$ એક તૃતીયાંશ ભાગનું આયુષ્ય બંધાયા પછી તૂટી શકે છે. વધારે નહિ.

સોપ કમ આયુષ્યવાળો જીવ, પરભવના આયુષ્યનો બંધ ત્રીજા, નવમા તથા સત્તાવીશમા ભાગથી બાંધે છે પરંતુ પહેલાના બે તૃતીયાંશ (૨/૩) ભાગમાં કોઈ પણ જીવ પરભવનું આયુષ્ય બાંધતો નથી. આ બાબત પન્નવણાના છઠ્ઠા પદમાં બતાવી છે. એ પણ સ્પષ્ટ છે કે, પરભવનું આયુષ્ય બાંધ્યા વિના, કોઈ પણ સંસારી જીવ મૃત્યુ પામતો નથી. આ ઉપર અનેક આચાર્યોનો મત છે કે, આયુષ્યનો બંધ પડ્યા પછી એક તૃતીયાંશ ભાગનું આયુષ્ય તૂટે છે.

ભગવતી શ. ૧ ઉ. ૮ માં, પ્રહાર હેતુકે મરણમાં જે છ માસ સુધીનું વ્યવહારનયમાં બતાવ્યું છે તે ઉપરથી કોઈ આચાર્ય છ માસથી વધારે આયુષ્ય તૂટે છે એમ માનતા નથી. પરંતુ આ વ્યવહાર નયના કથનથી છ માસથી અધિક આયુષ્ય તુટવાનો નિષેધ બરાબર સિદ્ધ થતો નથી.

સૂત્ર કૃતાંગ અ. ૨ ની બીજી ગાથાની ટીકામાં ટીકાકાર કહે છે કે, કોઈ જીવ ત્રણ પદ્યોપમનું આયુષ્ય પામીને પણ પર્યાપ્ત થયા પછી અંતર્મુહુર્તમાં જ પોતાના જીવને છોડી દે છે પરંતુ આ વાત સૂત્ર સાથે બંધ બેસતી નથી.

ઉપરોક્ત ત્રણ માન્યતાઓમાં આયુ બંધ પછી $\frac{1}{3}$ ભાગનું આયુષ્ય તૂટે છે એ માન્યતા વધારે પ્રચલિત છે.

પ્રશ્ન ૧૪૦૦ :—વાણવ્યંતર તથા જ્યોતિષી દેવોને લોકપાલ તથા ત્રાયત્રિંશક કેમ હોતા નથી ?

ઉત્તર :—પ્રશ્નમાં કહેલા બંને દેવો અદ્યપન્નદ્વિવાળા છે તેથી તેમને લોકપાલ અને ત્રાયત્રિંશક હોતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૪૦૧ :—લોકાન્તિક દેવોમાં દૃષ્ટિ કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર :—લોકાન્તિક વિમાનોના મુખ્ય દેવોમાં તો એક સમ્યગ્ દૃષ્ટિ હોવાનો સંભવ છે. અને અન્ય આભિયોગિક વગેરે દેવોની અપેક્ષાએ અન્ય દૃષ્ટિ પણ હોય છે.

શંકા :—લોકાન્તિક વિમાનોના મુખ્ય દેવોમાં આપે સમ્યગ્ દૃષ્ટિ હોવાનો સંભવ બતાવ્યો, પરંતુ અનુત્તર વિમાનોના દેવોને છોડીને, સર્વ સ્થાનોમાં જીવ ‘અણુ’ત ખુત્તો’ કહ્યું, તે કેવી રીતે સમજવું ?

સમાધાન :—લોકાન્તિક દેવો પાંચમા દેવલોકમાં છે. તેથી સમુચ્ચ પાંચમા દેવલોકની અપેક્ષાએ તો ‘અણુ’ત ખુત્તો’ બેસી શકે છે, પરંતુ લોકાન્તિક દેવોની અપેક્ષાએ ‘અણુ’ત ખુત્તો’ બેસતું નથી. કારણ કે, ભગવતી શ. ૬. ઉ. ૫ માં બધા જીવો લોકાન્તિક વિમાનોમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થતા નથી એમ બતાવ્યું છે, એટલા માટે લોકાન્તિક વિમાનોમાં મુખ્ય દેવોમાં એક સમ્યગ્ દૃષ્ટિ હોવાનો જ સંભવ છે.

પ્રશ્ન ૧૪૦૨ :—સમકિતમાં મનુષ્યનું આયુષ્ય કેવી રીતે બાંધે છે ?

ઉત્તર :—નારકી અને દેવ તો સમકિતમાં મનુષ્ય આયુષ્ય સિવાય કોઈ બીજું આયુષ્ય બાંધતા નથી અને મનુષ્ય તથા તિર્યંચ સમકિતમાં વૈમાનિક સિવાય કોઈ બીજું આયુષ્ય બાંધતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૪૦૩ :—નંદીશ્વર દ્વીપનું કમાનુસાર કયું સ્થાન છે ?

ઉત્તર :—માત્ર દ્વીપોને ગણવાથી નંદીશ્વર દ્વીપ આઠમો દ્વીપ છે; અને દ્વીપ અને સમુદ્ર બંનેને ગણવાથી ૧૫મો દ્વીપ છે.

પ્રશ્ન ૧૪૦૪ :—કાલોદધિ સમુદ્રનું પાણી કેવું છે ?

ઉત્તર :—કાલોદધિ, પુષ્કર સમુદ્ર અને સ્વયં ભૂરમણ સમુદ્ર એ ત્રણે સમુદ્રોનાં પાણીનો રસ સ્વભાવથી જ પાણી જેવો છે.

પ્રશ્ન ૧૪૦૫ :—સલિલાવતી વિજય કયા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં છે ?

ઉત્તર :—સલિલાવતી નામની વિજય પાંચેય મહાવિદેહમાં પશ્ચિમ તરફ આવેલી છે, પરંતુ હજાર યોજનની ઉંડાઈ તો જંબુદ્વીપના મહાવિદેહમાં જ છે. બીજામાં નથી.

પ્રશ્ન ૧૪૦૬ :—મેતારજ સુનીનું નામ સાધુ વંદણમાં નથી. તો તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર :—મેતારજ ગણધર સિવાય બીજા મેતારજ મુનિનું નામ સાધુવંદણમાં નથી આવ્યું તેનું કારણ મારા ધ્યાનમાં નથી.

પ્રશ્ન ૧૪૦૭ :—અસોચ્યા કેવળી કોને કહે છે ?

ઉત્તર :—એ ભવમાં કોઈ બીજા પાસે ધર્મનું સ્વરૂપ સાંભળ્યા વિના જ પોતે ધર્મનું સ્વરૂપ સમજીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. તેમને અસોચ્યા કેવળી કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૦૮ :—પૂજ્ય ધર્મદાસજી મહારાજ કયા સંવતમાં થયા ? તેઓએ અકારણ સંત્રારો કેમ કર્યો ?

ઉત્તર :—પૂજ્ય ધર્મદાસજી મહારાજનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૭૦૩ આસો સુદ અગિયારસના રોજ થયો હતો. સંવત ૧૭૧૬ આસો સુદ અગિયારસનાં રોજ દીક્ષા થઈ. આચાર્ય પદ-સંવત ૧૭૨૧ મહાસુદ પાંચમ (વસંત પંચમી) ના રોજ આપવામાં આવ્યું. બીજા સાધુ સંત્રારમાં ડગી જવાથી તેમની જગ્યાએ સ્વયં પૂજ્યશ્રીએ સંત્રારો કર્યો જે નવ દિવસ સુધી રહ્યો. સંવત ૧૭૨૮ ફાગણ સુદ એકમના રોજ સ્વર્ગવાસ પામ્યા. વીર ભગવાનની ૬૨ મી પાટે થયા. તેમ જ એકાવતારી થયા એવું વાંચવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૪૦૯ :—સાધુ ટોચ [બત્તી] રાખી શકે છે ?

ઉત્તર :—સાધુને માટે ટોચ રાખવી કલ્પતી નથી અને તેનો ઉપયોગ કરવો પણ વર્જીત છે.

પ્રશ્ન ૧૪૧૦ :—લોઢાની ઘોડી [વાસણ] પર માટલીમાં પાણી રાખવાનું સાધુને કલ્પે છે શું ?

ઉત્તર :—લોઢાની તથા લાકડા વગેરેની ઘોડી (તાસકો) પર સાધુએ પાણીની માટલી રાખવી જોઈએ નહીં. કારણ કે પાણીના ટીપાં ઉપરથી પડવાને કારણે અચતના થાય છે. તેથી સાધુએ રાખવી જોઈએ નહીં.

પ્રશ્ન ૧૪૧૧ :—શું સાધુ એમ કહી શકે છે કે મોઢા પર મુખવસ્ત્રીકા બાંધવાથી કોઈ લાભ નથી ?

ઉત્તર :—મુખ વસ્ત્રીકા બાંધવાથી કોઈ લાભ નથી એવું બોલવું તે સૂત્ર વિરુદ્ધ છે. તેથી ધર્મી પુરુષે એવું બોલવું જોઈએ નહીં.

પ્રશ્ન ૧૪૧૨ :—ઓરડામાં એકલા સાધુએ અને બહાર કોઈ ભાઈ બેઠા હોય એવી સ્થિતિમાં એકલી બહેન સાથે સાધુ બેસી શકે છે ?

ઉત્તર :—સાધુ પોતાની પાસે ભાઈઓની હાજરી વગર બહેનોને બેસવા દેવી જોઈએ નહીં. એ જ કલ્પાનુસાર છે.

પ્રશ્ન ૧૪૧૩ :—ગૃહસ્થને સાધુ, કોઈ સંસ્થાને આલુપણ વગેરે આપવાનું કહી શકે છે ?

ઉત્તર :—ગૃહસ્થને ધન, આભૂષણ વગેરે સંસ્થાને આપવાનું સાધુ કાંઈ કહી શકે નહીં. આ પ્રપંચોમાં સાધુએ પડવું જોઈએ નહીં.

પ્રશ્ન ૧૪૧૪ :—ફાઉન્ટનપેન રાખવી અને પોતાના હાથે ગૃહસ્થને પત્રો લખવા એ શું સાધુને કદપે છે ?

ઉત્તર :—સાધુને કાર્ડ-કવર લખવા કદપતા નથી તેમ જ કાર્ડ-કવર રાખી શકે નહીં. એ જ પ્રમાણે ફાઉન્ટનપેન પણ રાખી શકે નહીં, શાહીમાં લીલ ફૂલની શંકા હોવાને કારણે તેનાથી લખવું પણ ન જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૪૧૫ :—મૂળ સૂત્રની પરિભાષા શી છે ? મૂળ નામ કયારથી અને કેમ પડ્યું ?

ઉત્તર :—મૂળ સૂત્રની પરિભાષા આ પ્રમાણે છે. સાચા સાધુપણાનો પાયો મજબૂત કરવાને કારણે દશવૈકલિક વગેરે સૂત્રોને મૂળસૂત્ર કહે છે. નંદી અને અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં જ્ઞાનનું વર્ણન છે. તથા દશવૈકલિક તથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં મુખ્યત્વે ક્રિયા [તપ-સંયમ] નું વર્ણન છે.

હેમચંદ્રાચાર્ય વિક્રમની બારમી શતાબ્દમાં થયા છે. તેમનાં ગ્રંથોમાં આ સૂત્રોના નામ મૂળ સૂત્ર છે, એવું જોવામાં આવે છે, તે પહેલાનાં ગ્રંથોમાં આ નામો લેવામાં આવ્યા નથી, એટલા માટે વિદ્વાનોનો મત છે કે મૂળસૂત્ર એવું નામ બારમી શતાબ્દથી પ્રચલિત થયું છે. પહેલા પણ એ સૂત્રો તો હતા જ, પરંતુ અંગ બાહ્ય, અંગ પ્રવિષ્ટ, આવશ્યક, આવશ્યક-વ્યતિરિક્ત, કલિક, ઉત્કલિક વગેરે રૂપે સૂત્રોના નામો હતાં.

પ્રશ્ન ૧૪૧૬ :—નિકાચિત્ત બંધાયેલા કર્મોની સ્થિતિ ઘાત તથા રસઘાત થાય છે કે નહીં ? તે કર્મોની ઉદ્દીરણા [સ્થિતિ પરિપક્વ થયા પહેલા] કરી શકાય છે કે નહીં ?

ઉત્તર :—નિકાચિત્ત કર્મોની સ્થિતિ ઘાત અને રસઘાત થતી નથી તેમ જ ઉદ્દીરણા પણ થતી નથી ઉદ્વર્તન, અપવર્તન, સંક્રમણ, ઉદ્દીરણા વગેરે બધા કારણો અયોગ્ય હોય તેને નિકાચિતકર્મ કહે છે. આ વાત ભગવતી સૂત્ર શ. ૧ ઉ. ૧ (પ્રથમ ભાગ પૃષ્ઠ-૬૫) ઠાણાંગ-૪, ઉ. ૨ ની ટીકા ‘કર્મપચડિ, પંચ સંગ્રહ, ગોમ્મટસાર’ વગેરે ગ્રંથોથી આ અર્થ નીકળે છે. ઠાણાંગના દશમા સૂત્રમાં દશ પ્રકારનાં બળ બતાવ્યા છે. તેમાં નીવી તપ બળ છે, તેની ટીકામાં બતાવ્યું છે કે તપ કરવાથી નિકાચિત્ત કર્મ ક્ષય થાય છે. પરંતુ ત્યાં પણ તપ વડે કષ્ટ સહન કરીને તે કર્મોને ક્ષય કરવાનું લખ્યું છે. પરંતુ ઉદ્દીરણા વગેરે સમજવી જોઈએ નહીં.

પ્રશ્ન ૧૪૧૭ :—“ અકુળુત્તાણિ સિક્કિખજ્જા, નિરઠ્ઠાણિ ઊ વજ્જએ ” અહિંયા અર્થ યુક્તાનું શું પ્રયોજન છે ? જે સ્વશાસ્ત્ર જ લેવામાં આવે

તો પછી સંસ્કૃત આદિ અન્ય વિષયોનું અધ્યયન કયા આધારે કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર :—“અઠ્ઠગુન્તાણિ સિદ્ધિખળ્લ” અર્થિયા અર્થયુક્ત શબ્દનો અર્થ સ્વશાસ્ત્ર જ લેવો જોઈએ. “નિરઠ્ઠાણિ ઉ વળ્લ” માં નિરર્થકનો અર્થ મોક્ષ માર્ગથી વિપરીત કામશાસ્ત્ર વગેરેને વળ્લવા એવો અર્થ લેવો જોઈએ. વ્યાકરણ, ગણિત વગેરે શીખવું એ પણ જો મોક્ષ માર્ગનો પ્રતિપાદક હોય તેમ જ વિતરાગ પ્રરૂપિત શાસ્ત્રોમાં ગતિ કરવા માટે હોય તો તે ઉદ્દેશની પૂર્તિમાં સહાયક છે. પણ જો અન્ય ઉદ્દેશની સિદ્ધિ માટે તે શીખવામાં આવે તો તે નિરર્થકની ગણતરીમાં આવશે, એ દૃષ્ટિએ શીખવું સર્વથા વર્જિત છે.

પ્રશ્ન ૧૪૧૮ :—અનુયોગ દ્વાર સૂત્રના સમાસ વગેરે વર્ણનમાં જ્યાં જ્યાં સંસ્કૃત શબ્દનો પ્રયોગ કોષ્ટક વિના કર્યો છે તો તે મૂળસૂત્રની પરંપરા છે ? કે ક્ષેપક છે અથવા તેને મુદ્રણની અશુદ્ધિ સમજવી ?

ઉત્તર :—અનુયોગ દ્વાર સૂત્રનાં સમાસ આદિ વર્ણનમાં જે સંસ્કૃત શબ્દનો પ્રયોગ કોષ્ટક વિના કર્યો છે, તે અર્ધમાગધિ ભાષાની વ્યાકરણની શૈલીથી કર્યો છે, એવું લાગતું નથી. શિષ્યને સમજાવવા માટે આચાર્ય મહારાજે સંસ્કૃતનાં ઉદાહરણ આપ્યા હોય અને કેટલાક સમયથી તે પરંપરામાં જેમ અને તેમ લીપીબદ્ધ થઈ ગયા હોય તો કંઈ કહી શકાય નહીં. કારણ કે ટીકાકારે આ વિષયમાં કોઈ ખુલાસો કર્યો હોય એવું જોવામાં આવ્યું નથી. આ પાઠ તે સમયના મુદ્રણની અશુદ્ધિ હોય એમ પણ લાગતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૪૧૯ :—કિલ્લિષી દેવ શુ મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય છે ?

ઉત્તર :—“મિચ્છતા અભિણિવેસેહિ....” વગેરે પાઠ લગવતી શ. દ. ઉ. ૩૩ નો તથા “તત્થા વિ સે ન યાણુઠ, કિં મે કિચ્ચા ઈમં દ્વં” બોલી જત્ય સુ દુલ્લહા” વગેરે પાઠ દશવૈકલિક અધ્યયન પાંચને જોવાથી અથવા પૂર્વાચાર્યકૃત જીવ-ઘડા વગેરે જોવાથી કિલ્લિષી દેવ મિથ્યાત્વી હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૨૦ :—“જે કર્મમે સૂરા તે ધર્મમે સૂરા” આ પાઠ કયા આવેલો છે ?

ઉત્તર :—“જે કર્મમે સૂરા તે ધર્મમે સૂરા” આ પ્રકારનો પાઠ ધ્યાનમાં નથી. આ નિયમ પણ લલા કેવી રીતે હોઈ શકે છે ? કારણ કે ત્રીજા ઠાણાનાં પ્રથમ ઉદ્દેશમાં વાસુદેવોને કર્મ પુરુષ કહેવામાં આવ્યા છે. પરંતુ તેઓ ધર્મસુર કયા હોય છે ? તેમને તો “જુદ્ધે સૂરે વાસુદેવે” એથા ઠાણાનાં ત્રીજા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે. એ જ ત્રીજા ઠાણાના પહેલા ઉદ્દેશમાં અસ્થિતોને ‘ધર્મ પુરુષ’ કહ્યા છે. અર્થિયા “ખંતિ સૂર અરહન્તા, તવે સૂરા અણુગારા” બતાવ્યું છે. એ બંને ‘કર્મમેસૂરા’ કયા છે ? વગેરે પાઠોથી એમ જણાય છે કે કોઈ ધર્મશૂર હોય છે, પરંતુ ‘કર્મશૂર’ હોતા નથી, જેમકે તીર્થંકર. કોઈ ‘કર્મશૂર’ હોય છે,

પણ 'ધર્મશૂર' હોતા નથી. જેમ કે વ્રત-ધર્મ રહિત વાસુદેવ અથવા બંને ધર્મથી રહિત કાલ સૌકરિક કસાઈ વગેરે. કોઈ કોઈ પહેલાં કર્મસૂર હોય છે, પછી સુસંગતિથી ધર્મશૂર બની જાય છે. જેમકે દૃઢપ્રહારી, પ્રભવ, ચિલાતી પુત્ર વગેરે. આથી જે કર્મસૂર હોય છે, તે ધર્મસૂર હોય જ એવો એકાન્ત નિયમ નથી.

પ્રશ્ન ૧૪૨૧ :—મોક્ષ જનારા જીવોના રસ્તામાં કેટલા દેવલોક આવે છે ? તે જીવો દેવલોકોમાં થઈને જાય છે શું ?

ઉત્તર :—જે જંબુદ્વીપના મેરુપર્વતથી દક્ષિણનાં સમય ક્ષેત્રથી મોક્ષ જાય છે, તેમના રસ્તામાં ૨, ૪, ૧૦ અને ૧૨ મું એ ચાર દેવલોકોને છોડીને બાકીના આઠ દેવલોકો, નવઐવેયક અને સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાન આવે છે અને જે ઉત્તર તરફથી જાય છે. તેઓને, ૧, ૩, ૬ અને ૧૧ આ ચાર દેવલોકોને છોડીને બાકીના આઠ દેવલોક, નવઐવેયક અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન રસ્તામાં આવે છે.

જે જંબુદ્વીપનાં મેરુપર્વતની લગભગ મધ્યભાગની સિંધાણથી જાય છે, તે જીવોને ખારેય જ દેવલોકની સીમા અને નવઐવેયક રસ્તામાં આવે છે, તથા સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાન કોઈના રસ્તામાં આવે છે, અને કોઈને સર્વાર્થ સિદ્ધની ચારે તરફથી ખુલ્લા વિમાનમાંથી કોઈ વિમાન આવે છે, કારણ કે મોક્ષમાં જનારા જીવ ઋજુશ્રેણીથી ગતિ કરે છે. તેથી રસ્તામાં ઉપર કહેલાં દેવલોકો આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૨૨ :—૩૩ આસાતનામાં “સદેવ મણુઆ સુરસ્સ લોગસ્સ આસાયણુએ”નો કયો આશય છે. કાળ આસાતના કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર :—દેવ મનુષ્ય અસુરાદિ સહિત જે લોક છે, તેની આસાતના આ પ્રકારે થાય છે. લોકના સંબંધમાં જુદી પ્રરુપણા કરવી, જેમકે આ લોક દેવનો બનાવેલો છે. બ્રહ્માનો બનાવેલો છે. ઇન્દ્રનો બનાવેલો છે. સાત દ્વીપ અને સાત સમુદ્ર સુધી જ લોક છે વગેરે રૂપે લોકના વિષયમાં પ્રરુપણા કરવી તેને લોક આસાતના કહે છે.

વર્તના લક્ષણ રૂપ કાળ છે—બાલ, તરુણ-વૃદ્ધ વગેરે અવસ્થાઓ કાળકૃત છે. જો કાળ ન હોય તો દ્રવ્યમાં રૂપાન્તર જ કેવી રીતે થાય ! એવા કાળને ન માનવો તે કાળ આસાતના છે. ધાર્મિક પુરુષાર્થ ન કરતા કાળને દુષણ આપવું, જેમકે “આ પંચમ કાળ છે, અમે ધર્મકરણી કેવી રીતે કરીએ ? ઇત્યાદિ કહીને પોતાની પ્રવૃત્તિ ન સુધારતા કાળને દુષણ આપવું એ કાળની આસાતના છે.

પ્રશ્ન ૧૪૨૩ :—અઠાર પાપમાં રાગ, દ્વેષ અને રતિ-અરતિમાં શું અંતર છે ? દ્વેષ અને ક્રોધમાં શું અંતર છે ?

ઉત્તર :—મનોરૂ સુત-ખાંધવ વગેરે પર સ્નેહ-આસક્તિ થવી એ રાગ છે, અને અમનોરૂ શત્રુ પર નારાજગી થવી એ દ્વેષ છે. આરંભ આદિ અસંયમ તથા પ્રમાદમાં પ્રીતિને રતિ તથા સંયમ તપ વગેરેમાં અપ્રીતિ તેને અરતિ કહે છે.

એમ તો સામાન્ય રૂપથી ક્રોધ અને માન એ બંને દ્વેષનાંજ ભેદ છે. વિશેષ રૂપથી નારાજગીને દ્વેષ અને કોપને ક્રોધ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૨૪ :—નવ તત્ત્વમાં જાણુવા યોગ્ય ત્રણુ, આદરવા યોગ્ય ત્રણુ, અને છોડવા યોગ્ય ત્રણુ, એવું ‘વિનયચંદ ચોવીસી’ના ૨૧ મા તીર્થંકરની પ્રાર્થનામાં છે. તે માટે કોઈ પ્રાચીન આધાર છે શું? એક ટીકામાં પ્રાચીન ગાથા આ પ્રમાણે છે.

હયા બન્ધાડસવ પુત્ર પાવા, જીવાજીવાય હુંતિ વિન્નેયા,
સંવર નિજ્જરા મુક્ખો, તિણિણુ વિ એઓ ઉવાવેયા ॥

આ પ્રકારનો આધાર પ્રત્યેક ત્રણુને માટે છે શું?

ઉત્તર :—એમ તો નવેય તત્ત્વ જાણુવા યોગ્ય છે જ. પરંતુ જાણીને તેમાંથી જ્ઞેય, હેય અને ઉપાદેયની ભર્યાદામાં રહેનારા ભેદ શ્રી ટીકમદાસજી મ. કૃત “ચૌવીસ ઠાણુ” (નવતત્ત્વનું જાણુપણું)માં ચોવીસ દ્વાર છે, તેમાંથી ચોવીસમું દ્વાર હેય જ્ઞેય અને ઉપાદેયનું છે. તેમાં કેટલીયે અપેક્ષાથી અનેક પ્રકારનું વિભાજન કર્યું છે. જેમાં પૂછેલ ગાથાના ભાવ તથા વિનયચંદ ચૌવીસીમાં પ્રદર્શિત થયેલ ભાવ નીકળે છે.

ઉત્તર. સૂત્રના ૨૮ મા અધ્યયનની ૧૪મી ગાથા આ પ્રમાણે છે—

“જીવાજીવાય વંધો ય, પુણ્ણં પાવાડસવો તહા ॥

સંવરો નિજ્જરા મોક્ખો, સંતેણ તહિયા નવ ॥ ૧૪ ॥

આ ગાથામાં બતાવેલા ક્રમથી ત્રણુ ત્રણુ જ્ઞેય, હેય અને ઉપાદેય છે. આવું પૂર્વજ્ઞેથી સાંભળ્યું છે.

‘સમક્ષિત છપ્પની’ ગાથા ૬ થી ૧૨ સુધીમાં ઉપરોક્ત ગાથા પ્રમાણે જ્ઞેય, હેય, ઉપાદેય બતાવ્યા છે, સાંભવ છે કે આ જ ગાથા પરથી બતાવેલ હોય.

પ્રશ્ન ૧૪૨૫ :—આત્માના ૮ રુચક પ્રદેશ ૧ થી લઈને ૬ તથા ૮ આકાશ-પ્રદેશ પર રહી શકે છે, કિન્તુ ૭ ઉપર રહી શકતા નથી; તો શું આ બરોબર છે?

ઉત્તર :—જીવને ૮ રુચક પ્રદેશ એકથી લઈને છ, અને ૮ આકાશ પ્રદેશ પર રહી શકે છે, પરંતુ ૭ ઉપર રહી શકતા નથી, આ ઠીક છે. આ વાત ભગવતી શ. ૨૫

ઉ. ૪ ના અંતિમ મુલપાઠમાં બતાવી છે. ટીકાકારે તેની ટીકામાં ૭ આકાશ પ્રદેશ પર નહિ રહી શકવાનું કારણ એ બતાવ્યું છે કે, વસ્તુ સ્વભાવ જ એવો છે.

પ્રશ્ન ૧૪૨૬ :—શું એવી પણ માન્યતા છે કે, ૧૧ મા ગુણુસ્થાનક સુધી છદ્મસ્થ છે, બારમું ગુણુસ્થાનક ‘અકેવલી’ છે, છદ્મસ્થ નથી. આનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર :—બારમા ગુણુસ્થાનક સુધી છદ્મસ્થ માનવામાં આવેલ છે. છદ્મસ્થ શબ્દનો અર્થ આ છે :—

“ છદ્મતીતિ છદ્મ. છાદ્યતિ જ્ઞાનાદિક ગુણુ માત્મન ઇતિ છદ્મ. છદ્મનિ જ્ઞાન દર્શનાવરણ મોહનીય-અંતરાય-આત્મ કે તિષ્ઠતીતિ છદ્મસ્થ :—

આ ચારેય કર્મોના આવરણમાં રહેનાર ૧૦ મા ગુણુસ્થાનક સુધીના જીવો છે. અને જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, તથા અંતરાય, આ ત્રણ કર્મોના આવરણમાં રહેનાર ૧૧ મા-૧૨ મા ગુણુ સ્થાન વર્તી જીવો છે, તેઓ બધા છદ્મસ્થ છે.

કાણાંગ, પન્નવણા, ભગવતી વગેરેમાં વિશિષ્ટ અવધિ આદિ રહિત, પણ છદ્મસ્થ કહેવાય છે. આ વ્યાખ્યાથી અવધિ જ્ઞાની વૈમાનિક દેવોને તથા મનુષ્યોને છદ્મસ્થથી ભિન્ન પણ બતાવ્યા છે. આ વ્યાખ્યામાં તો એથા ગુણુસ્થાન વર્તી પણ લીધા છે પરંતુ સાધારણ રીતે છદ્મસ્થની વ્યાખ્યા બારમા ગુણુસ્થાન સુધીના જીવો માટે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૨૭ :—આઠમા ગુણુસ્થાનકમાં જે શ્રેણી માંડે છે, તેઓ શુકલધ્યાનના પ્રથમ દ્વિતીય પાદમાં ઉપયોગવંત હોય છે. તેઓ છઠ્ઠા-સાતમા ગુણુસ્થાનની જે ધ્યાન સમિતિમાં ઉપયોગ રાખે એ કેવી રીતે બની શકે ? હા, તેમનાથી ધ્યાન સમિતિનું પાલન થતું રહે છે; આ વાત અલગ છે, પરંતુ તેઓ તે તરફ ધ્યાન આપે તો તે સ્થિતિ પર પહોંચવું જ સુશકેલ થઈ પડે. ૭ મા ગુણુસ્થાન પછી તો અંતર્મુખી દષ્ટિ, ધ્યાનની સ્થિરતા અને ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિની સંભાવના છે. તેથી તેમનો ઉપયોગ ધ્યાન વગેરેમાં રહેવાનો સંભવ નથી ?

બાહ્ય રૂપે કદપમાં રહેવા છતાં પણ, સાતમા ગુણુસ્થાનથી આગળ વધનારનો ઉપયોગ કદપની ક્રિયાઓમાં ન રહેતાં, અન્તર્પરિણમન થવાનો જ સંભવ છે. એટલા માટે આઠમા ગુણુસ્થાનને ‘અપૂર્વકરણ’ પણ કહ્યું છે. અહિં આત્મ-પરિણતિ એવી હોય છે કે, જે છઠ્ઠા-સાતમામાં નથી હોતી. ઉપયોગની ધારા કદપની ક્રિયાઓમાં રહે ત્યાં સુધી સાતમાથી આગળ વધવું અસંભવિત હોય છે,

એ પણ જાણવું છે કે, શુકલ ધ્યાનની ૪ અનુપ્રેક્ષા છે, તે ખાર ભાવનાઓમાંથી ચાર ભાવના કઈ છે ?

ઉત્તર :—દશમા, અગીયારમા અને બારમા ગુણુસ્થાન વર્તી જીવોને ચાલવામાં ધર્મામાં ઉપયોગ સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવવાનું કે—ભગવતી શ. ૧૮ ઉ. ૮ નું પ્રથમ સૂત્ર અને શ. ૭ ઉ. ૭ નું પ્રથમ સૂત્ર એ બંનેય અવલોકનીય છે. તેથી એ સ્પષ્ટ છે કે, તેમનો ધર્મામાં, ઉપયોગ હોય છે. જેમકે—

ભાવિયપ્પણો પુરઓ દુહઓ જુગમાયાએ પેહાએ
રીયં રીય માણુસ્સ.....“ તથા ” સંબુઠસ્સ છું ભંતે !
અણુગારસ્સ આઉત્તં ગચ્છ માણુસ્સ ”

અહિં ધર્માધિક ક્રિયા બતાવી છે. તેથી તેઓને વીતરાગી જ સમજવા જોઈએ. જ્યારે ૧૧ મા તથા ૧૨ મા ગુણુસ્થાન વર્તી જીવોની ધર્મામાં તથા સુખ બેસવા વગેરેમાં ઉપયોગ-યુક્તતા બતાવી છે, ત્યારે ૮ મા, ૯ મા, દશમા ગુણુસ્થાન વર્તી જીવોમાં ધર્મા વગેરેમાં ઉપયોગ હોય તેમાં હરકત શી છે ? આ અંતર્મુખી જીવો હલન-ચલન આદિ ક્રિયાઓ કરતાં હોવા છતાં પણ અંતર્મુખીપણામાં હરકત આવતી નથી. બલકે એ ક્રિયાઓ તેમના અંતર્મુખીપણામાં જ ગણાય છે.

ભગવતી શ. ૮ ઉ. ૮ માં જે પરિસહોનું વર્ણન આપ્યું છે, તેનું પૂર્વાવલોકન કરવાથી પણ ૮-૯ આદિ ગુણુ સ્થાનોમાં ક્રુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દશ-મસકે, ચર્યાં, શય્યા, વધ, રોગ, તૃણ સ્પર્શ વગેરે પરિસહોનો અનુભવ થવો એ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે. ‘ચર્યા’ ચાલવામાં ઉપયોગ રહે છે, ત્યારે જ તો તેમને ચર્યા-પરિસહનો અનુભવ થાય છે. એ જ પ્રમાણે અન્ય પરિસહોનો અનુભવ પણ પ્રસંગોપાત થાય છે. અંતર્મુખી હોવા છતાં પણ કર્મના ઉદયથી ક્રુધા વગેરેનો અનુભવ થવો સ્વાભાવિક છે.

આઠમા-નવમા ગુણુસ્થાનમાં કલ્પાતીત સિવાય પણ કલ્પ હોય છે. આ વાત ભગવતી શ. ૨૫ ઉ. ૭ થી સ્પષ્ટ છે,

છઠ્ઠા ગુણુ સ્થાનકની અપેક્ષાએ આઠમા-નવમા ગુણુસ્થાનવર્તી જીવોનો ધર્મા આદિમાં ઉપયોગ સવિશેષ રહે છે. કારણ કે, અહીંની સ્થિતિ અપૂર્વ છે. એટલા માટે તેઓ જે કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે કાર્યમાં તન્મય બની જાય છે. કલ્પાતીતનો એવો અર્થ નથી કે, તેમનું લક્ષ્ય સંયમની વિધિમાં ન રહે. પરંતુ તેમનું લક્ષ્ય તો સંયમની વિધિમાં વિશેષ રૂપે રહે છે. હા, તેઓ વિશેષજ્ઞ અથવા સર્વજ્ઞ હોવાને કારણે આગામી કાર્યનું ક્લાર્કલ તેમજ લાલાલાલ પહેલા વિચારી લે છે, અને તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે. જેમકે—ભગવાન અરિષ્ટનેમિએ ગજસુકુમાલ મુનિને એજ દિવસે ભિક્ષુ પડિમા માટે આજ્ઞા આપી દીધી. પ્રભુ મહાવીરે અગ્યાર અંગના અભ્યાસી એવા ખંધકજીને ભિક્ષુપ્રતિમાની આજ્ઞા આપી. પરંતુ કલ્પવાળા આવી આજ્ઞા આપી શકતા નથી.

બાર ભાવના મુખ્યતઃ ધર્મ ધ્યાનની છે. જે શુકલ ધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષાનો વિચાર કરવામાં આવે તો (૧) અનંત વત્તિયાનુપેહાનો સમાવેશ લોક સ્વરૂપ ભાવનામાં (૨) વિપ્પરિણામાનુપેહાનો સમાવેશ અનિત્ય ભાવનામાં (૩) અસુભાણુપેહાનો સમાવેશ અશુચિ ભાવનામાં અને (૪) અવાયાનુપેહાનો સમાવેશ આશ્રવ ભાવનામાં સંભવિત છે.

પ્રશ્ન ૧૪૨૮ :—“ કુટુંબ જાગરણ ” કેને કહે છે ? જે શબ્દ ઉપરથી જ કુટુંબ જાગરણનો અર્થ કરવામાં આવે તો, બહુપુત્રીયા દેવીને પહેલા ભવમાં સંતાન ન હતું. ત્યાં કુટુંબ જાગરણ પાઠ આવેલ છે તેનો કયો અર્થ લેવો જોઈએ ?

ઉત્તર :—‘કુટુંબ’ શબ્દ આ અર્થમાં આવે છે—પોષ્ય વર્ગ, આંધવ, સંતતિ અને સ્વજન વર્ગ. એ બધાની અથવા તેઓમાંથી કોઈ એકની પણ ઉત્પત્તિ સંબંધી, પાલન-પોષણ સંબંધી, વિવાહ સંબંધી, આરોગ્યતા સંબંધી વિચાર કરવો તે કુટુંબ જાગરણ કહેવાય છે. બહુ પુત્રીકા દેવીએ પાછળના ભવમાં સંતાન ઉત્પન્ન થવા સંબંધી વિચારણા કરી હતી, તે કુટુંબ જાગરણમાં સમાવિષ્ટ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૨૯ :—જે ‘તંદુલ નામના મચ્છ થાય છે તે બધા સાતમી નરકમાં જાય છે ?

ઉત્તર :—તંદુલ નામના મત્સ્ય સાતમી નરકમાં જ જાય છે, એવો એકાંત નિયમ નથી. તે પહેલી નરકથી સાતમી નરક સુધી જઈ શકે છે. તે સિવાય બધા તીર્થંચોમાં, મનુષ્યમાં તથા દેવોમાં આઠમા દેવલોક સુધી જઈ શકે છે. અર્થાત્ તંદુલ મચ્છ પોતાના પરિણામ અનુસાર ચારે ગતિઓમાં જઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૩૦ :—શાસ્ત્રોમાં દીક્ષા લેતી વખતે, પંચમુષ્ઠિ લોચનો ઉદ્ભવ મળે છે. આ યુગમાં દીક્ષિત સ્વયં પોતાના હાથે પોતાનો પંચમુષ્ઠિ લોચ કેમ કરતા નથી ? જે એમ સમજીને કે તેઓને તે સંબંધી અભ્યાસ નથી અથવા તેઓનામાં શક્તિ નથી, તો પછી દીક્ષા બાદ તો સ્વયં લોચ કરવો જ પડે છે, તો પછી પહેલા જ પોતાની મેળે પોતાના હાથે લોચ કેમ કરતા નથી ? દીક્ષાર્થીના વાળ નાઈ (હજમ) દ્વારા કપાવવા એવો રિવાજ ક્યારથી શરૂ થયો ?

ઉત્તર :—દીક્ષાર્થીના કેશ નાઈદ્વારા કપાવવાની પ્રણાલિકા પ્રાચીન છે. નવી નથી. ભગવતી શ. ૯. ઉ. ૩૩ માં જમાલિ ક્ષત્રિય કુમારનું વર્ણન આવે છે, ત્યાં માતા પિતાને પૂછીને જમાલિએ કુતિયાવનમાંથી રજોહરણ વગેરે લાવવાનો તથા નાઈને બાંધાવવાનો

આદેશ આપ્યો હતો. તે મુજબ પિતાએ નાઈને બોલાવ્યો, અને નાઈએ “ પરેણુજતણું ચઉરંશુલ વળજે નિક્ખમણુપાઓગે અગ્ગકેસે કખ્ખેઙ્ઁ ”.....પૂર્ણ સાવધાની સાથે ચાર આંગળ છોડીને નિક્કમણુ યોગ્ય અગ્રકેશ કાપ્યા.

જમાલિના પાઠની ભલામણ અનેક સ્થળે કરવામાં આવે છે. બાકી રહેલ વાળનો પંચમુષ્ટિ લોચ તો જમાલિકુમારે પોતેજ કર્યો છે. એવું વર્ણુન આગળ જતાં ત્યાં જ છે.

આ રીતે કેટલાક તો પોતાની મેળે પંચમુષ્ટિ લોચ કરી લ્યે છે. કેટલાક કહેતા હતા કે ભગવન્ ! આપ જ મારો લોચ કરો. જેમ-ભગવતી સૂત્ર શ. ૨ ઉ. ૧ માં બન્દકજીએ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને કહ્યું છે કે-“ તં ઇચ્છામિણું દેવાણુપિયા સયમેવ પન્વાવિચ્છં સયમેવ મુન્ડાવિચ્છં ” ઇત્યાદિ. તેની પ્રાર્થનાથી ભગવાને એમ જ કર્યું છે. અર્થાત્ તેનો લોચ કર્યો છે.

એ જ પ્રકારે-કાણાંગ કા. ૩ ઉદ્દેશક ૪ માં તથા બૃહત્કંડપ ઉ. ૪ માં પણ મુંડિત કરવાનો અધિકાર આવે છે. એ પ્રકારે લોચ કરવાનું વર્ણુન પણ આવે છે. તેથી દીક્ષાર્થી સ્વયંમેવ લોચ ન કરે તો પણ કાંઈ હરકત નથી.

પ્રશ્ન ૧૪૩૧:—પાણીમાં ૭ બોલોની નિયમા બતાવી છે, તો તમસ્કાયમાં પણ હોય છે શું ?

ઉત્તર:—તીર્થલોકની સીમા સુધી આવેલી તમસ્કાયમાં તો બે ઇન્દ્રિય, તે ઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો હોઈ શકે છે, પરંતુ જે તમસ્કાય ઉર્ધ્વ લોકમાં ચાલી ગઈ છે, તેમાં તો ઉપર કહેલા જીવો હોતા નથી. અપકાય તથા તેને આશ્રિત વનસ્પતિ કાય તો છે જ. દેવલોકની વાવડીઓ તથા ઘનોદ્ધિમાં પણ બે ઇન્દ્રિય આદિ જીવો હોતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૪૩૨:—અઠાવીસ પ્રકારની લખ્ખિઓના અર્થ સહિત નામ શાં છે ?

ઉત્તર:—શાસ્ત્રકારોએ ૨૮ પ્રકારની લખ્ખિઓ આ પ્રમાણે બતાવી છે.

“આમોસહિ વિખ્ખોસહિ ખેલોસહિ જલ્લ ઓસહિ ચેવ ।

સન્વોસહિ સંભિન્ને ઓહી રિઉ વિઉલમર્ધલદ્ધિ ॥

ચારણુ આસીવિસ કેવલિય ગણુહારિણો ય પુન્વધરા ।

અરહંત ચક્કવટ્ટી બલદેવા વાસુદેવા ય ॥

ખીર મહુ સપ્પિ આસવ કોઠુય ખુદ્ધિ પયાણુસારી ય ।

તહ ખીય ખુદ્ધિ તેયગ, આહારગ સીય લેસા ય ॥

વેઉવ્વિ દેહ લલ્લો અકખીણુ મહાણુસી પુલાયા ય ।

પરિણામ તવ વસેણું એમાઈ હંતિ લલ્લિઓ ॥

અર્થ :—આમસ ઔષધિ લઘિ, વિપ્રઔષધિ, ખેલૌષધિ, જલૌષધિ, સર્વૌષધિ, સંલિન્નશ્રોત, અવધિ, ઋગુમતિ, વિપુલમતિ, ચારણ, આશીવિષ, કેવલી, ગણધર, પૂર્વધર, અર્હૃલ્લઘિ, ચક્રવર્તી, બલદેવ, વાસુદેવ, ક્ષીરમધુ સર્પિશશ્રવ, કોષક, પદાનુસારી, બીજબુદ્ધિ, તેજોલેશ્યા, આહારક, શીતલેશ્યા, વૈકુર્વિક દેહ, અક્ષીણ મહાનસી અને પુલાક લઘિ.

પ્રશ્ન ૧૪૩૩ :—પોષ અને અશાડ જ મહિનો વધે છે, બીજા મહિનો વધતા નથી એવું વર્ણન શાસ્ત્રમાં ક્યાં આવ્યું છે ?

ઉત્તર :—વર્ષ અને યુગનો પ્રારંભ અશાડવદ ૧ ના રોજ તથા સમાપ્તિ અશાડ શુદ્ધિ પુનમે થાય છે. આ બાબત જંબુદ્વીપ પન્નતિ, ચંદ્રપન્નતિ, સૂર્યપન્નતિ આદિ સૂત્રોમાં બતાવી છે. ચંદ્રમાસ ૨૯ અહોરાત્રી અને એકઅહોરાત્રીના બાસઠીયા ૩૨ ભાગના (૨૯/૩૨/૬૨) અને સૂર્યમાસ ૩૦ના અહોરાત્રી (૩૦/૩૦/૬૦) હોવાનું બતાવ્યું છે. આ હિસાબથી જ્યારે સૂર્યના ૩૦ માસ અધિક થાય છે ત્યાંસુધીમાં ચંદ્રના ૩૧ મહિના થઈ જાય છે અર્થાત્ ઉપરોક્ત હિસાબથી ૩૦ સૂર્યમાસની ૬૧૫ અહોરાત્રી થાય છે અને આટલી અહોરાત્રી બરોબર ૩૧ ચંદ્ર મહિના—ઉપરના હિસાબે થાય છે, તેથી સૂર્યના ૩૦ મહિના થતાં ચંદ્રનો એક અધિક માસ અને ૬૦ થતાં બીજો અધિક માસ કરવો જોઈએ.

પ્રત્યેક યુગમાં ૩૦મો મહિનો પોષ અને ૬૦ મો મહિનો અશાડ જ આવે છે. આ કારણથી આ જ બે મહિના વધે છે. આ પ્રમાણે પંચવર્ષીય યુગની મધ્યમાં પોષ અને અંતમાં અશાડ વધવાનો હિસાબ જંબુદ્વીપ પ્રણિતિ આદિ સૂત્રોમાં જોવા મળે છે. પંચ વર્ષીય યુગની ૧૮૩૦ અહોરાત્રી બતાવી છે જેના સૂર્યમાસ ૬૦, ઋતુમાસ ૬૧, ચંદ્રમાસ ૬૨ અને નક્ષત્ર માસ ૬૭ થવાનું બતાવ્યું છે.

સૂર્યમાસ આદિ પ્રત્યેક માસના દિવસ અને દિવસના ભાગ નીચેના યંત્રમાં જુઓ.

માસનું નામ	સૂર્યમાસ	ઋતુમાસ	ચંદ્રમાસ	નક્ષત્રમાસ
માસની અહોરાત્રી	૩૦	૩૦	૨૯	૨૭
અહોરાત્રીનો ભાગ	૩૦	૦	૩૨	૨૧
	૬૦		૬૨	૬૨

સૂર્ય અને ચંદ્ર માસમાં ઉપરોક્ત અંતર હોવાથી બંનેનું મીલાન કરવામાટે યુગમાં બે ચંદ્રમાસ વધે એમ બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૪૩૪ :—કરવું, કરાવવું અને અનુમોદન આ ત્રણ કરણ છે. તેમાંથી એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં કેટલા કરણ છે? સંજ્ઞીમાં તો ત્રણેય હોય છે, પરંતુ અસંજ્ઞી જીવોની બાબતમાં પ્રશ્ન છે,

એકે કાયયોગવાળાને પણ ત્રણ કરણ અને વચન તથા કાય એવા બે યોગવાળાને કરાવવું અને અનુમોદન હોય છે ?

ઉત્તર :—એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય પર્યંત સઘળા જીવોમાં કરવું, કરાવવું અને અનુમોદન એ ત્રણ કરણ માનવા પ્રતિત થાય છે. કારણકે તેઓએ કરાવવાથી અને અનુમોદનથી નિવૃત્તિ લીધી નથી, તેથી તેઓને ત્રણેય કરણની અવિરતી સંબંધી ક્રિયા ચાલુ છે. જેમકે ભગવતી સૂત્ર અ.૧ ઉ.૬માં “ક્રિયા વિચાર” કરતા એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોને અદારેય પાપોની ક્રિયા બતાવી છે. જે વિચાર કરવામાં આવે તો, એકેન્દ્રિય જીવ મૃષાવાહનું સેવન કરતા નથી, કલહ કરતા નથી, અભ્યાગ્યાન (કેઈના પર ખોટું કલંક મૂકવું) કરતા નથી, પૈશુન્ય (ચાડી ચુગલી) કરતા નથી, અને પર પરિવાહ (પારકાની નિંદા) કરતા નથી વગેરે બાબતો પ્રત્યક્ષ રીતે તેઓમાં દેખાતી નથી, તથાપિ તેમનામાં બધાય પાપોની ક્રિયા બતાવી છે તે પણ “કડા કળ્મષ જો અકડા કળ્મષ, અત્તકડા કળ્મષ, જો તદુલયા કડા કળ્મષ” ઇત્યાદિ બતાવ્યું છે.

આથી સ્પષ્ટ છે કે, તેમને મૃષાવાદ આદિની ક્રિયા સ્વકૃત છે અર્થાત્ તેઓ એકેન્દ્રિય આદિ સ્થિતિમાં પણ સ્વયં કરે છે. આ ઉપર વિચાર કરવાથી ફલિત અર્થ એ નીકળે છે કે, તેઓએ તે ક્રિયાનો ત્યાગ કર્યો નથી. તેઓ અવિરતી છે. તેથી તેમને તે ક્રિયાઓ ચાલુ રહે છે. સામર્થ્યવાન હોવા છતાંપણ વિચારપૂર્વક તે ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરવાથીજ ત્યાગી બનાય છે. અને ત્યારેજ તે ક્રિયાઓ આવતી બંધ થાય છે. આ બાબત સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય માંજ બની શકે છે.

શંકા :—અવિરતીની અપેક્ષાએ તો બધાય કરણ ખુલ્લાં છે, તે ઠીક છે, પરંતુ મારો પ્રશ્ન અવિરતીની અપેક્ષાએ ન હતો. મારો પ્રશ્ન તો જેવી રીતે ત્રણેય યોગવાળા મનથી પણ કરી શકે છે, કરાવી શકે છે અને અનુમોદન આપી શકે છે. એ પ્રમાણે શું એકેન્દ્રિય તથા વિકેન્દ્રિય કરી શકે છે ? જ્યાં જેટલા યોગ છે ત્યાં તેટલાજ કરણ છે શું ? શું તેઓ શરીરથી અથવા અધ્યવસાયથી કરી શકે છે, કરાવી શકે છે, અનુમોદી શકે છે ? જેમ વૃક્ષને પાણી પાવાથી તેને અનુકુળ લાગે તો અનુમોદના આવે છે કે નહિ ?

સમાધાન :—એકેન્દ્રિયમાં ત્રણે કરણ હોવા સંભવિત છે. તેના શરીરથી કરવું, કરાવવું, અનુમોદન એ ત્રણેય કરણ હોય છે. જેમકે—હવા, પાણી વગેરેથી જીવની વિરાધના થાય છે—તે સ્વયં ‘કરવું’ છે. હવાથી પ્રેરિત વનસ્પતિ વગેરેથી પણ જીવની વિરાધના થાય છે તે ‘કરાવવું’ છે, તેનામાં પ્રકુલિતતા આવવી અથવા અધ્યવસાયોમાં પરિવર્તન થવું એ અનુમોદન છે તેથી તેના શરીર તથા અધ્યવસાયોથી ત્રણે કરણ હોય છે, એજ પ્રમાણે બે ઇન્દ્રિય વગેરેમાં પણ સમજી લેવું.

પ્રશ્ન ૧૪૩૫ :—પૂ. શ્રી દોલતરામજી મ. ના શિષ્ય શ્રી સૌભાગ્યમલજી મ. લિખિત તથા લગભગ ૬૦-૭૦ વર્ષ પહેલાં અહમદનગરથી પ્રકાશિત

‘ નવ તત્ત્વ પ્રશ્નોત્તરી શંકાસ્પદ પાણુ છે. જેમકે-ભાવ સામાયિક, પ્રતિક્રમણુ વગેરેમાં મોક્ષ તત્ત્વને છોડીને આઠ તત્ત્વ માન્યા છે, જેમાં પાપ-તત્ત્વ પાણુ સામેલ છે. દ્રવ્યવંદન વગેરેમાં પાંચ તત્ત્વ (પાપ તત્ત્વને છોડીને) માને, તો ભાવ સામાયિકમાં પાપ તત્ત્વને કેમ ન છોડયું ?

ઉત્તર :—આ પુસ્તક જોવામાં આવ્યું નથી. તે કઈ અપેક્ષાએ લખે છે તેની મને ખબર નથી. ભાવ-સામાયિક, પ્રતિક્રમણુ વગેરેમાં જે પાપ તત્ત્વને સામેલ કર્યું તેનું કારણ કાં તો નિશ્ચય સામાયિક હોય, પાપના અભાવનું કારણ સમજીને ભાવ-સામાયિકમાં પાપનો અંશ લીધો હોય અથવા દશમા ગુણસ્થાનક સુધી પાપના બંધનો સદ્ભાવ સમજીને ભાવ સામાયિક વિ. માં પાપનો અંશ (હોવા સંબંધી) લીધો હોય.

દ્રવ્યવંદનમાં જે પાપ છોડયું છે તેનું કારણ વંદણાથી નીચ ગોત્ર કર્મનો નાશ અને ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મનો બંધ વિ. જે મુખ્ય રૂપે ફળ બતાવ્યું છે તે કદાચ એ અપેક્ષાએ મુખ્યતા સ્વીકારીને લખ્યું હોય.

પ્રશ્ન ૧૪૩૬ :—ધ્વનિ પ્રસારક યંત્રના વિષયમાં આચાર્ય તરફથી અપવાદનો નિર્ણય ‘ જૈન પ્રકાશ ’ તા. ૧-૧૧-૫૬ ના અંકમાં છપાયો છે. આ વિષે આપનો (પૂ. મ. શ્રીનો) શો અભિપ્રાય છે ?

ઉત્તર :—ધ્વનિ પ્રસારક યંત્રનો પ્રયોગ અપવાદમાં આવતો નથી. શાસ્ત્રના પરિશીલનથી જણાય છે કે, અપવાદ જુદા જુદા પ્રકારના હોય છે. તેમાંથી કેટલાકનું પ્રાયશ્ચિત્ત હોય છે અને કેટલાકનું પ્રાયશ્ચિત્ત હોતું નથી.

જ્યારે ધ્વનિ વર્ધક યંત્રનો પ્રયોગ તેજસકાય હોવાનું વિવાદાસ્પદ બતાવવામાં આવે છે તો પછી તેનો પ્રયોગ કલ્પમાં કેમ હોઈ શકે ?

જે પ્રશ્ન વિવાદાસ્પદ હોય તેનો પ્રયોગ પાણુ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ નિષિદ્ધ છે, જુઓ દશ-વૈકલિક અ. ૫ ઉ. ૧.

જં મન્વે મત્તપાણં તુ, કપ્પા કપ્પમ્મિ સંકિયં ।

દિંતીયં પહિયાઙ્ગુલે, ન મે કપ્પઙ્ગ તારિસં ॥

લઘુ ચોમાસી પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્પષ્ટિકરણ આ પ્રમાણે છે. તેની સ્થિતિ લિન્ન લિન્ન છે. કોઈમાં ૪ આયંબીલ, કોઈમાં ૪ ઉપવાસ, કોઈમાં ૧ છકું, આ-સામાન્ય ભૂલ વગેરેમાં છે, ખાસ સ્થિતિમાં ૧૦૫ ઉપવાસ (એક એક ઉપવાસ કરીને ઉતરવું અથવા ૧૦૫ દિવસની દીક્ષાનો છેદ.)

પ્રશ્ન ૧૪૩૭ :—અનાથી સુનિને વેદના કેટલા વર્ષો સુધી રહી અને તે વેદના દેવકૃત હતી કે સ્વાભાવિક હતી ?

ઉત્તર :—અનાથી મુનિને વેદના બહુ લાંબા સમયથી તો ન હતી. પરન્તુ કેટલાક દિવસો સુધી રહી, આ વાત ત્યાંના સંઢર્ભથી જણાય છે. પરન્તુ કેટલા દિવસ રહી તેની સંખ્યાનું પરિમાણ જોવામાં આવ્યું નથી, તથા તેમની તે વેદના દેવકૃત હતી. મિત્રદેવે તેમને પ્રતિબોધન કરવા માટે આમ કર્યું હતું. આ પ્રકારનું વાંચવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૪૩૮ :—વિસંયોજના કોને કહે છે ?

ઉત્તર :—જે પ્રકૃતિ ક્ષય થઈ ગઈ હોય તેમ છતાં મિથ્યાત્વને કારણે ફરીથી બંધાઈ જાય, તે ક્ષયનું નામ ‘વિસંયોજના’ છે. અને જે પ્રકૃતિનો ક્ષય થઈ જતાં, બળેલા બીજની માફક પુનઃ પલ્લવિત ન થાય, આ પ્રકારના ક્ષયને ‘ક્ષપણા’ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૩૯ :—ભવનપતિ, વાણુવ્યંતરમાં લેશ્યા ચાર કહે છે, પરન્તુ ‘જીવધડા’માં બે કેમ માની છે ?

ઉત્તર :—‘જીવધડા’ માં પણ, સમુચ્ચય ભવનપતિમાં તો બે લેશ્યા બતાવી નહિં હોય, પરન્તુ જઘન્ય સ્થિતિના ભવનપતિ ઇત્યાદિ કોઈ પણ વિશેષણ યુક્ત ભવનપતિમાં બે લેશ્યા બતાવી હશે, જઘન્ય (દશ હજાર વર્ષની) સ્થિતિના ભવનપતિમાં કૃષ્ણ અને તેજો એ બે લેશ્યા જ હોય છે. આ બાબત ઉત્તરાધ્યયનના ૩૪ મા અધ્યયનની ‘દેવોની લેશ્યા’ ની સ્થિતિ જોવાથી સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૪૦ :—જો ન વોસરાવે તો ‘મુકેલક’ પુદ્ગલોની પાપક્રિયા લાગે છે, પરન્તુ પુણ્યની ક્રિયા આવતી નથી, તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર :—ભગવતી સૂત્ર શ. પ ઉ. ૬ ની ટીકામાં અત્રતની અપેક્ષાએ પાપની ક્રિયા લાગે છે એમ બતાવ્યું છે, પુણ્ય ક્રિયા વિવેક વિના આવતી નથી. વિચાર કરવાથી આ કથન બરાબર લાગે છે, કારણ કે, ઉપરના માળ પર ચડવાનું ઇરાદાપૂર્વક જ હોય છે, પડવાનું તો ઇરાદાપૂર્વક અથવા ઇરાદા વિના—એ બંને પ્રકારથી હોઈ શકે છે. આ પ્રકારે ઘટ-પટ-કટાદિ તૈયાર તો એક તરેહથી, અને નાશ બંને તરેહથી થઈ શકે છે. તેમજ જ્ઞાનાદિ શુભોની પ્રાપ્તિ પ્રયત્નપૂર્વક, અને વિકાર આદિ દુર્ગુણોની પ્રાપ્તિ પ્રયત્ન અથવા વિના પ્રયત્ને બંને પ્રકારથી થાય છે. ઉપરના ઉદાહરણોથી પુણ્ય અને પાપની ક્રિયા સંબંધમાં સમજવું.

પ્રશ્ન ૧૪૪૧ :—માખણને પાણી કે છાશમાં બે ચાર દિવસ રાખવામાં આવે, તો તેમાં કયા પ્રકારના જીવો ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર :—પાણી અથવા છાશમાં રાખેલું માખણ તે દિવસે તો કામમાં લઈ શકાય છે, તેમાં જીવોત્પત્તિ કે જીવ વિરાધના ન જોતાં પ્રભુએ એવી આજ્ઞા બૃહત્કલ્પના પાંચમા ઉદ્દેશમાં ફરમાવી છે. વધારે દિવસ રાખવાથી કદાચ છાશ ખાટી (રસ ચલિત) થઈ જાય અથવા માખણમાં છાશ રસ ચલિત થઈ જાય તો તેમાં બે ઇન્દ્રિય—આદિ રસૈયા જીવ તથા લીલ કુગ ઉત્પન્ન થવાની આશંકા રહે છે, તેથી આવી આશંકાને કારણે વધારે દિવસનું માખણ ઉપયોગમાં ન લેવું એ જ શ્રેયસ્કર છે.

પ્રશ્ન ૧૪૪૨ :—કોણિક રાજા કેટલા ભવ કરીને મોક્ષમાં જશે ?

ઉત્તર :—કોણિક, ભગવાનનો ભક્ત હતો, તેથી અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળમાં અવશ્ય મોક્ષે જશે, તેના ભવોની સંખ્યા કયાંય જોવામાં આવી નથી.

પ્રશ્ન ૧૪૪૩ :—ગૌતમ સ્વામીને ત્રણ જ્ઞાન ક્યારે થયા અને ચાર જ્ઞાન ક્યારે થયા ? શાસ્ત્રના ઉદ્ઘાટરણોથી જાણાવવા વિનંતી છે.

ઉત્તર :—આટલા વર્ષો પછી ગૌતમ સ્વામીને ત્રણ જ્ઞાન થયા અને ત્યારબાદ અમુક વર્ષો પછી ૪ થું જ્ઞાન થયું એવો ઉદ્દેશ શાસ્ત્રમાં જોવામાં આવ્યો નથી, પરંતુ ગૌતમસ્વામી જ્યારે આણંદ શ્રાવકને ત્યાં પધાર્યા. તે પહેલાં જ તેમને અવધિ અને મનઃ પર્યાવ જ્ઞાન થઈ ગયું હતું. અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન સિવાય તેમને ચારે ય જ્ઞાન થઈ ગયા હતા, તે આગમિક સમાલોચના પરથી ધ્યાનમાં આવે છે. જેમકે—ભગવતી સૂત્રના પ્રારંભમાં જ—જે સમયે રાજગૃહિ નગરીમાં શ્રેણિક રાજા અને ચેદલાણા રાણી હતાં, તે સમયે પણ ગૌતમ સ્વામીને ચાર જ્ઞાન અને ચૌદપૂર્વ હતા એમ બતાવેલ છે. વળી ૧૫ માં શતકમાં ગોશાલકે ૮ ચરમ કહ્યા, તેમાં ૭ મું ચરણ “મહાશિલા કંટક” બતાવ્યું છે, કે જે નજીકના ભવિષ્યમ જ થયું—એવી સંભાવના છે. એ જ શતકમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે, હું આહુ વર્ષ ઉપરાંત વધારે ૧૬ વર્ષ સુધી કેવળીપણમાં વિચરીશ.

ભગવાનની કેવળ—પર્યાય ૩૦ વર્ષથી કાંઈક ઓછી હતી. તે સમયે ભગવાનની કેવળ—પર્યાયનું ૧૪ મું વર્ષ ચાલતું હતું. તે સમયે કોણિકનું રાજ્ય હતું. શ્રેણિકનું મૃત્યુ થઈ ચૂક્યું હતું. ત્યારબાદ મહાશિલા કંટક નામનો સંગ્રામ થયો હતો. જ્યારે ગૌતમ સ્વામી શ્રેણિકની જીવિત અવસ્થામાં જ ચાર જ્ઞાન અને ચૌદપૂર્વના જાણકાર હતા, તો શ્રેણિકના મૃત્યુ બાદ પણ તેઓ ચાર જ્ઞાન અને ચૌદપૂર્વના ધારક રહ્યા, તેમાં સંશયને કોઈ સ્થાન નથી. આણંદની ઘટના ભગવાનના કેવળી—પર્યાયના ૨૦ વર્ષ પહેલાંની તો હતી જ નહિ, કેમકે ભગવાન કેવળજ્ઞાની થયા બાદ જ આણંદ ગાથાપતિ ભગવાન પાસે બાર વ્રતધારી શ્રાવક બન્યા હતા. તેમણે ૨૦ વર્ષ શ્રાવકપણું પાળ્યું હતું. આ ઘટના તેમના સંસ્કારના સમયની છે. તેથી તે સમયે ગૌતમ સ્વામી ચાર જ્ઞાનવાળા હતા જ. હા, એ અવશ્ય સંભવિત છે કે, તે સમયે શ્રી ગૌતમે પોતાના અવધિજ્ઞાન અને ચૌદપૂર્વનો ઉપયોગ કર્યો નહિ, તેથી ઋણુ સૂત્ર (વર્તમાન કાલગ્રાહી) નયથી ઉપયોગ નહિ મૂકવાનું કારણ એ કહી શકાય કે, તે સમયે તેમને ચાર જ્ઞાન અને ચૌદપૂર્વો ન હતાં. આ વાત ઉપયોગ ન મૂક્યો તેના કારણરૂપે કહી શકાય, પરંતુ ૪ જ્ઞાન અને ૧૪ પૂર્વ તો હતાં જ.

પ્રશ્ન ૧૪૪૪ :—ચાર જ્ઞાનવાળા બીજાના જ્ઞાનને જાણી શકે કે નહિ ?

ઉત્તર :—અવધિ અને મનઃપર્યાવજ્ઞાનનો વિષય તો રૂપી પદાર્થ જ છે. તેથી આ બંને જ્ઞાનથી બીજાના જ્ઞાનને જાણી શકતા નથી, પરંતુ શ્રુત જ્ઞાન (ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન) થી

તથા પ્રૌઢ મતિજ્ઞાનથી તેઓ બીજાના જ્ઞાનને બાણી શકે છે. એટલા જ માટે, ગૌતમ સ્વામી, આણંદ શ્રાવકે પોતાને થયેલા અવધિજ્ઞાનની હકીકત બાણી ઉપયોગ મૂક્યો હોત તો અવશ્ય બાણી શકત. આ પ્રમાણે મતિ-શ્રુત જ્ઞાનથી બીજાઓના જ્ઞાનને બાણી શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૪૫ :—“નમો ચતુર્વિસાએ”માં “ચતુર્વિસાએ” શબ્દ શાસ્ત્રાનુકુળ છે કે નહિં ?

ઉત્તર :—“નમો ચતુર્વિસાએ”માં ચતુર્વિસા શબ્દ છે. તે, મુનિ પરંપરાથી અનુકુળ જણાય છે. પરંતુ હસ્તલિખિત પ્રતોમાં તથા ‘અભિધાન રાજેન્દ્ર કોષ’માં ઉપરોક્ત શબ્દ, વર્ણુન કરેલી જગ્યા પર નથી, તેથી આ માટે કોઈ પ્રાચીન લેખિત આધાર મળી બંધ તો આ શબ્દ ખૂબ જ જરૂરી છે. કારણ કે, રત્નેહરણ અને ચતુર્વિસા જિન કદવી વગેરે મુનિઓના પણ મુખ્ય ઉપકરણો છે.

‘શ્રી તિલોકરત્ન સ્થા. જૈન ધાર્મિક પરીક્ષા બોર્ડ-પાથરડી (જી. અહમદનગર) તરફથી પ્રગટ થયેલ ’ આવશ્યક સૂત્રસાર્થ (ચતુર્વિસાએ)માં આવેલ પાઠ કાઉન્સમાં આવ્યો છે. પરંતુ સ્પષ્ટ જોવામાં આવ્યું નથી.

પ્રશ્ન ૧૪૪૬ :—સાધુ-સાધ્વી કાળ કરીને દેવલોકમાં જાય છે, જો તેમને કોઈ, અહિંથી “તિકબુત્તા”ના પાઠથી વંદણા કરે, તો દોષ લાગે કે નહિં ?

ઉત્તર :—તપ-સંયમની આરાધના કરીને, જેઓ દેવલોકમાં ગયા તેમના ગુણાનુવાદ કરવા, એ લાભનું કારણ છે, પરંતુ તેઓ દેવ-અવસ્થામાં હોવાથી તેમને વંદણા કરવી ઉપયુક્ત નથી.

પ્રશ્ન ૧૪૪૭ :—‘નમો અરિહંતાણુ’ શુદ્ધ છે કે “જુમો અરિહંતાણુ” શુદ્ધ છે ?

ઉત્તર :—નમો અને જુમો બંને શબ્દ શુદ્ધ છે. પરંતુ વધારે પ્રચલિત “જુમો અરિહંતાણુ” છે.

પ્રશ્ન ૧૪૪૮ :—ધર્મરૂચિ મુનિએ તુંબડાના શાકનું ટીપું પૃથ્વી પર નાખીને કેમ જોયું ? જો તેઓ ખાડો ખોદીને તુંબડાનું બધુંએ શાક નાખી દેત, તો આટલા જીવો ન આવત.

ઉત્તર :—કડવા તુંબડાના શાકનું એક ટીપું નીચે નાખીને જોયું, તેની ગંધથી હજારો કીડીઓ આવી અને કેટલીયે તે નાખેલ ટીપાનો રસ ખાઈને મૃત્યુ પામી. જો તેઓ ખાડો ખોદીને નાખત, તોપણ કીડીઓ પૃથ્વીની અંદર સુગમતાથી ચાલી જત અને વધારે ઊંડો ખાડો ખોદવાથી પૃથ્વીકાયના જીવોની પણ વિરાધના થાત. તેથી ખાડો ખોદીને તેમાં શાક નાખવામાં તેઓએ કોઈ લાભ બાણ્યો નહિં.

પ્રશ્ન ૧૪૪૯ :—ધર્મરૂચિ મુનિના સ્વર્ગવાસ બાદ, તેમના ગુરૂને જ્ઞાનમાં ઉપયોગ મૂકતાં, માલમ પડ્યું કે, નાગશ્રીએ મુનિરાજને કડવા તુંબડાનું

શાક વહેરાવ્યું હતું, તો આ વાત તેમણે પ્રગટ કેમ કરી? જો તેઓ પ્રગટ ન કરત તો નાગશ્રીના કુટુંબીઓ તેને કષ્ટ ન આપત, અને તે તેની કરણીના ફળ ભોગવત.

ઉત્તર :—નાગશ્રીને પ્રગટ કરનાર ધર્મઘોષ આચાર્ય મ. પૂર્વધારી તથા આગમ-વ્યવહારી મુનિ હતા. આગમ-વ્યવહારીઓની પ્રવૃત્તિનું ખંડન સૂત્ર પ્રમાણથી થઈ શકતું નથી. તેઓએ કઈ વિશેષતા જોઈને આમ કહ્યું તે તો જ્ઞાની જ બાણી શકે-કહી શકે.

પ્રશ્ન ૧૪૫૦ :—પહેલી બીજી નરકમાં માત્ર કાપોત લેશ્યા જ હોય છે અને છઠા દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન સુધી શુકલ લેશ્યા હોય છે, તો શું નરક તથા દેવોના મનના પરિણામ હંમેશાં એક જ રહે છે?

ઉત્તર :—પ્રત્યેક દેવ અને નારકીમાં જીવનપર્યંત દ્રવ્યલેશ્યા એક જ હોય છે. ત્રીજી અને પાંચમી નરકમાં જે, જે લેશ્યા બતાવી છે તે ભિન્નભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ બતાવી છે, એમ સમજવું, પરંતુ એક નારકીમાં તો જીવન પર્યંત કહેલી જે લેશ્યાઓમાંની એક દ્રવ્ય લેશ્યા જ હોય છે. અધિક નહિ. એ જ પ્રમાણે ભવનપતિ અને વ્યંતર દેવોમાં પણ જે ચાર લેશ્યા બતાવી છે ત્યાં પણ ભિન્ન ભિન્ન દેવોની અપેક્ષાએ બતાવી છે. પરંતુ એક-એક દેવમાં તો એક-એક દ્રવ્ય લેશ્યા જ હોય છે.

દેવ અને નારકીમાં જીવનપર્યંત દ્રવ્ય લેશ્યા ન બદલાતી હોવા છતાં, પણ ભાવ-લેશ્યાનું પરિવર્તન થાય છે.

આ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે, એક, એક લેશ્યાનું સ્થાન (દરબજો) અસંખ્યાત બતાવેલ છે, અર્થાત્ એક એક લેશ્યા અસંખ્ય પ્રકારની હોય છે, તેથી થોડાક સમયને માટે એક જ લેશ્યા રહેતી હોવા છતાં, તે લેશ્યાનું સ્થાન બદલાતાં, મનનાં પરિણામો બદલાઈ જાય છે. તેમના પરિણામ સદૈવ એક જ રહેતા નથી. ઉપરોક્ત બાબતો પ્રજ્ઞાપનાના ૧૭ મા પદથી સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન ૧૪૫૧ :—યુગલિયાના ક્ષેત્રોમાં જે રીંછ તથા વાઘ એકાઝક દ્વીપમાં રહે છે, તેઓ શું શાન્ત પ્રકૃતિથી રહે છે? તેઓ શું ખાય છે? શું કલ્પવૃક્ષ તેમની ઈચ્છા પૂરી કરે છે? તેઓ આયુષ્ય પૂરું કરીને ક્યાં જાય છે?

ઉત્તર :—એકાઝક દ્વીપમાં જે સિંહ, વાઘ, વગેરે શ્વાપદ પ્રાણીઓ છે તેઓ પ્રકૃતિના ભદ્ર હોવાથી, પરસ્પર કે મનુષ્યોને કશી પણ હાનિ કરતા નથી. તેમનો મુખ્યત્વે એકેન્દ્રિય જીવોનો આહાર હોય છે. અર્થાત્ કલ્પવૃક્ષોનો તથા અન્ય વૃક્ષાદિનો આહાર કરીને તેઓ પોતાનું જીવન આનંદપૂર્વક વ્યતીત કરે છે.

પાંચ જાતિના તીર્થંચોમાંથી કેવળ સ્થળચર અને ખેચર તીર્થંચોમાં જ યુગલિયા હોય છે, જે યુગલિયા હોય છે તે માંસાહારી હોતા નથી, અને મરીને દેવગતિમાં જ જાય છે,

ચૌપદ સ્થળચર અને ખેચર તીર્થંચોમાં જેઓ યુગલિયા હોતા નથી પણ કર્મભૂમિ હોય છે તેઓ પણ કોઈ તીર્થંચ કે મનુષ્ય યુગલિયાને સતાવતા નથી, પરંતુ તેઓમાંથી કોઈ કોઈ અન્ય તીર્થંચોનું ભક્ષણ (આહાર) કરતા હશે અને મરીને કર્મ-બંધ-અનુસાર ચારમાંથી કોઈ પણ એક ગતિમાં જાય છે.

જલચર, ઉરપરિસર્પ, ભુજપરિસર્પ-આ ત્રણ તીર્થંચોમાં તો યુગલિયા હોતા જ નથી, તેઓ તો બધા કર્મભૂમિના જ હોય છે; તથાપિ પ્રકૃતિ ભદ્રતાથી કોઈપણ યુગલિયાને હુ:ખ આપતા નથી, અને મરીને કર્મબંધાનુસાર ચારમાંથી ગમે તે એક ગતિમાં જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૫૨ :—ચકવર્તી મહારાજના આઠ મંગલ કયા છે. (૧) સ્વસ્તિક (૨) શ્રી વત્સ (૩) નંદાવર્ત (૪) વર્ધમાન (૫) ભદ્રાસન (૬) કલશ (૭) મત્સ્ય-યુગલ અને (૮) દર્પણ-આમાંથી શ્રી વત્સ, નંદાવર્ત, વર્ધમાન તથા ભદ્રાસનનો અર્થ શો છે ?

ઉત્તર :—શ્રી વત્સ-એ પણ એક પ્રકારનું સ્વસ્તિક (સાથીઓ) છે. આ આકારનું મહાપુરુષોની છાતી પર ઊંચું ઉપસેલું અવયવ વિશેષ ચિન્હ રૂપે હોય છે.

નંદાવર્ત-પ્રત્યેક દિશામાં-જેના નવ ખૂણા દેખાય છે તેવા સ્વસ્તિક (માંગલિક) ને નંદાવર્ત કહે છે.

વર્ધમાન-શરાવ-સંપુટને કહે છે. એક પ્રકારના માટીના વાસણને શરાવ અથવા શરાવલા કહે છે. એક શરાવને સીધું રાખીને તેના પર બીજું શરાવ ઊંધું રાખો, બંનેના મોંની જોડ બરાબર થાય તેને શરાવ-સંપુટ કહે છે. આ આકારના માંગલિક ચિન્હને વર્ધમાન કહે છે.

ભદ્રાસન-એક પ્રકારના બેસવાના આસનને 'ભદ્રાસન' કહે છે. લોકહિત (ભલાઈ)ને માટે, જેના પર બેસવામાં આવે તેને ભદ્રાસન કહે છે. તે આકારના બનેલા ચિહ્નને લોકો માંગલિક માને છે.

પ્રશ્ન ૧૪૫૩ :—લવણ સમુદ્ર સિવાય બીજા સમુદ્રોમાં વર્ષા થતી નથી પરંતુ અપકાયના જીવ ચવતા (મૃત્યુ પામીને) રહે છે, તો તે સમુદ્રોનું પાણી ઓછું થાય છે કે નાહ ?

ઉત્તર :—જે પ્રમાણે, મેરુ આદિ શાશ્વત પર્વત, વિમાન, ભવન, નરકાવાસ, સિદ્ધ-શિક્ષા વગેરે સ્થળેથી જીવ અને પુદ્ગલ-બંનેનું ગમનાગમન થતું રહે છે અને તે પહોડ વગેરેની-આકાર, પ્રકાર, લગ્નાઈ, પહોળાઈ, જાડાઈ વગેરે એવી ને એવી જ દેખાય છે, એ જ પ્રમાણે તે સમુદ્રોમાંથી અપકાયના જીવો અને પુદ્ગલો બંનેનું ગમનાગમન થતું જ રહે છે તેથી ત્યાં વરસાદ ન થતો હોવા છતાં પણ તે સમુદ્રોનું પાણી ઓછું થતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૪૫૪ :—કલ-કોડી કોને કહે છે ?

ઉત્તર :—ઉત્પત્તિના સ્થાનને ‘યોનિ’ અને ઉત્પત્તિના રસ્તા, પ્રકારને ‘કુલ’ કહે છે. એક યોનિમાં અનેક કુળ હોય છે. જેમકે—છાણુની એક યોનિમાં કૃમિ, કીડા, વિંછી વગેરેના અનેક કુળ હોય છે. ઘઉંની એક યોનિમાં ઈંદી, (જીવડું) ખાંપરીયા, ધનેડાં, વગેરે અનેક કુળ હોય છે. આકૃતિ, સ્વભાવ, કાર્ય વગેરે ભેદોથી કુલકોડી જુદી જુદી બતાવી છે. પૃથ્વીકાય આદિ બધાને ભેળવતાં, ૧ કોડ, સાડી સત્તાણું લાખ કુલકોડી થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૫૫ :—ભગવાન મહાવીર સ્વામી દશમા દેવલોકમાંથી ચ્યવીને, દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુક્ષિમાં આવ્યા, ત્યારે દેવાનંદા બ્રાહ્મણીને ૧૪ સ્વપ્નો આવ્યાં, આ કયા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે ?

ઉત્તર :—દેવાનંદા બ્રાહ્મણીને ૧૪ સ્વપ્ન આવ્યાં, તેનું વર્ણન કલ્પસૂત્રની બીજી વાંચનામાં છે.

ભગવાન મહાવીર સ્વામી દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુક્ષિમાં આવ્યા, જેનું વર્ણન આચારાંગ સૂત્રના ૨૪ મા અધ્યયનમાં આવ્યું છે, અને ભગવતીસૂત્ર શ. ૯ ઉ. ૩૩ માં ભગવાને ફરમાવ્યું કે, આ દેવાનંદા બ્રાહ્મણી મારી માતા છે, હું તેનો પુત્ર છું, તેથી દેવાનંદા બ્રાહ્મણીને પુત્ર સ્નેહથી ઉત્સાહ આવ્યો.

તીર્થંકરનો જીવ ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે તીર્થંકરની માતાને ૧૪ સ્વપ્ન આવે છે, આ વાત ભગવતી સૂત્રના ૧૬ મા શતકના છઠા ઉદ્દેશમાં બતાવી છે. આ બધાં શાસ્ત્રીય પ્રમાણોથી કલ્પસૂત્રમાં કહેલા, દેવાનંદાના ચૌદ સ્વપ્ન પ્રમાણિત છે.

પ્રશ્ન ૧૪૫૬ :—નવ ઐવેયક તથા અનુત્તર વિમાનના દેવોને આભરણ, વસ્ત્રો કેમ હોતાં નથી ?

ઉત્તર :—નવ ઐવેયક અને અનુત્તર વિમાનના દેવોને એક ભવ ધારણિક શરીર જ હોય છે. ઉત્સુકતાના અભાવે, તેઓ શરીર, વસ્ત્ર, આભૂષણ વગેરેની વિકૃર્વણ કરતા નથી તથા એ સઘળા દેવોને મનોવિકાર અને અસૌંદર્યતા ન હોવાથી, તેમને પોતાને લલિત થવાનું કે બીજાઓની લલિત ઢાંકવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી. અને વિકારના અભાવમાં આભરણ વગેરેની વિભૂષા કરવાનું તેમને મન જ થતું નથી, તેથી તેઓ વસ્ત્રાભરણ રહિત હોય છે. તેમાં પણ તેમનું સ્વાભાવિક સૌંદર્ય દેખાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૫૭ :—છદ્મસ્થ, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા કાળ સુધી અનાહારક કેવી રીતે રહી શકે છે ?

ઉત્તર :—છદ્મસ્થ ઉત્કૃષ્ટ અનાહારકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સમયની જીવાલિગમ અને પન્નવણા સૂત્રના મૂળ પાઠમાં બતાવી છે, અસંખ્યાત કાળની નહિ.

પૂ. શ્રી અમોલક ઋષિજી મ. વાળી પ્રત તો હમણા અહિં નથી. જો તેના અર્થમાં છપાઈ ગયું હોય તો તે ખોટું સમજવું. હા, છદ્મસ્થ અનાહારકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અને છદ્મસ્થ અનાહારકનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર અસંખ્યાત કાળનું હોય છે. આ પ્રમાણે સૂત્રમાં બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૪૫૮ :—યથાખ્યાન ચારિત્ર બે વાર કેવી રીતે આવી શકે છે ?

ઉત્તર :—૧૧-૧૨-૧૩ અને ૧૪ માં ગુણુ સ્થાનમાં એક યથાખ્યાત ચારિત્ર જ હોય છે, કોઈ જીવ આઠમા ગુણુસ્થાનથી ઉપશમ શ્રેણી કરીને, ૧૧ માં ગુણુસ્થાન સુધી ગયો હોય, જ્યારે જીવ ૧૧ માં ગુણુસ્થાને ગયો ત્યારે તેને એકવાર તો યથાખ્યાત ચારિત્ર થઈ ગયું. જો તે જીવ કાળધર્મ પામે નહિ અને ત્યાંથી પાછો પડે તો આઠમા ગુણુસ્થાને આવીને બીજીવાર ઉપશમ શ્રેણી કરીને, ૧૧ માં ગુણુસ્થાને જાય અથવા ક્ષપક શ્રેણી કરીને, ૧૨ માં વગેરે ગુણુસ્થાને જાય, તો તે જીવને બીજીવાર યથાખ્યાન ચારિત્ર થાય. આ રીતે એક જીવને એક ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ બે વાર યથાખ્યાત ચારિત્ર આવી શકે છે. તથા એક જીવને અનેક ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ પાંચવાર યથાખ્યાત ચારિત્ર આવી શકે છે. જેમાં ચારવાર તો ઉપશમ શ્રેણી દ્વારા ૧૧ મું ગુણુસ્થાન પ્રાપ્ત કરીને, યથાખ્યાન ચારિત્ર પામે છે. અને ક્ષપક શ્રેણી વડે તો એક પાંચમી વાર જ પામે છે. ક્ષપક શ્રેણી વાળો પતનને પામતો નથી (પડતો નથી).

પ્રશ્ન ૧૪૫૯ :—શું નરકના નારકીઓ પણ મરવાની ઈચ્છા કરે છે કે જ્યાં તેઓને બહુ જ ક્ષેત્ર-વેદના છે ?

ઉત્તર :—ઠાણાંગના ચોથા ઠાણાના પહેલા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે, નારકીઓ મનુષ્ય-લોકમાં આવવા ઈચ્છા કરતાં હોવા છતાં પણ, ચાર કારણથી તેઓ આવી શકતા નથી, જેમાં ચોથું કારણ એ બતાવ્યું છે કે, નરકનું આયુકર્મ ક્ષય ન થતાં તેઓ આવી શકતા નથી, આ ઉપરથી એવો ભાવ નીકળે છે કે, તેઓ મરવાનું ઈચ્છતા હોવા છતાં પણ ત્યાંનું બંધાયેલું નરકાયુ, તેમના આયુષ્યની સમાપ્તિ પહેલાં મૃત્યુ થતું નથી અને તેઓ દેવોની જેમ (મૃત્યુ પામ્યા વગર) અહિં આવી શકતા નથી.

સૂયગડાંગ સૂત્રનું પાંચમું અધ્યયન તથા પન્નવણા સૂત્રનું પાંચમું પદ જોવાથી માલમ પડે છે કે, તેઓ (નારકી) ત્યાં રહેવાનું ઈચ્છતા ન હોય, છતાં પણ, આયુષ્ય સમાપ્ત થયા પહેલાં મરતા નથી.

એમ તો કોઈપણ જીવ મરવા (દુઃખના સંયોગ અથવા સુખના વિયોગ રૂપ મરણ) ઈચ્છતો નથી, પરંતુ દુઃખથી ગભરાઈને દુઃખથી છૂટવાની અને સુખની પ્રાપ્તિ કરવાની આશાએ મૃત્યુ ઈચ્છે છે. તેનો ફલિતાર્થ એ નીકળે છે કે, તે સુખને માટે જ મૃત્યુની અભિલાષા કરે છે. અન્ય કારણથી નહિ.

પ્રશ્ન ૧૪૬૦ :—ચંદ્ર અને સૂર્યને, જ્યોતિષી દેવોના બે જ ઈન્દ્ર કહ્યા છે, તે કયા આશયથી તથા તે ઈન્દ્રો અઢી દ્વીપની અંદર છે કે બહાર, તથા આ વર્ણન કયા સૂત્રમાં આવેલું છે ?

ઉત્તર :—તમામ ચંદ્ર અને સૂર્ય ઈન્દ્ર છે, પરંતુ જાતિ માત્રનો આશ્રય લઈને, જ્યોતિષીઓનાં બે ઈન્દ્ર, ચંદ્ર અને સૂર્ય બતાવેલ છે. આવો ભાવ ઠાણાંગ સૂત્રના બીજા ઠાણાના ત્રીજા ઉદ્દેશમાંથી નીકળે છે. તથા ત્યાં મૂળપાઠમાં જ્યોતિષીઓના બે ઈન્દ્ર બતાવેલ છે.

પ્રશ્ન ૧૪૬૧ :—દેવલોક તથા તીર્થંકરોમાં જનવરોના ચિહ્ન કેમ દેવામાં આવ્યા ? તેમાં કઈ વિશેષતા છે ? તેમને કેમ શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવ્યા છે ?

ઉત્તર :—પુરુષ વગેરેના શરીરના અમુક અમુક સ્થાન પર રેખાઓના અનેક અર્થ, ગજ, વૃષભ વગેરેના ચિહ્નોને શુભ માનવાનું કારણ એ છે કે, પુરુષને આ પ્રકારની રેખાઓ હોય તે પુરુષ પ્રભાવશાળી, અનેકોનો સ્વામી, કાંતિ તથા તેજયુક્ત, અનેકજનોને આદરણીય, દેવ વગેરેને પૂજનીય વગેરે વિશેષતાઓ તેઓનામાં હોય છે. જે આવા હોય તેમની આ આકૃતિમાં કેટલીક રેખાઓ સ્વાભાવિક જ હોય છે. તેથી તેને શુભ ચિહ્ન કહ્યું છે તથા અમુક પ્રકારની આકૃતિઓના ચિહ્ન દેવોના શરીરમાં નથી તેથી તેમની ઓળખાણ માટે તેમના મુકુટ આદિમાં આવા ચિહ્નો હોવાનો સંભવ છે.

પ્રશ્ન ૧૪૬૨ :—ઈશાન દેવલોકમાં ૭ અનેક-અધિપતિ છે. તેમાં હાથી, બળદ, ઘોડા વગેરે પણ છે. તેઓ તીર્થંચ પંચેન્દ્રિય છે કે વૈક્રિય રૂપ છે ? તથા દેવ જે વૈક્રિય બનાવે છે તે સમયે જે વૈક્રિયનું રૂપ હોય છે તે આત્માઓ જુદા જુદા છે કે એક જ છે ?

ઉત્તર :—દેવોની જે અનિકાઓ છે અથવા અનિકાના અધિપતિ હોય છે તેમાં જે હાથી, ઘોડા, બળદ વગેરેની અનિકાઓ બતાવેલ છે તે તે અનિકાનો જે દેવ છે તે પોતા-પોતાના નિયુક્ત સ્થાન પ્રમાણે હાથી, ઘોડા, બળદ વગેરેનું રૂપ બનાવી લે છે. પરંતુ દેવલોકમાં તીર્થંચ પંચેન્દ્રિય નથી, ત્યાંના હાથી, ઘોડા, બળદ વગેરે તીર્થંચ નથી. ત્યાંના હાથી, ઘોડા, બળદ વગેરે દેવોનું બનાવેલ વૈક્રિયરૂપ સમજવું.

એક દેવના બનાવેલા જેટલા પણ રૂપ હોય તે બધાનો એક આત્મા સમજવો, અને બીજા દેવના બનાવેલ રૂપોનો બીજો આત્મા, આ પ્રમાણે દેવોના રૂપોના જુદા જુદા આત્માઓ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૬૩ :—પહેલા દેવલોકના ઈન્દ્ર મહારાજના ૮૪ હજાર સામાનિક દેવ છે, સામાનિક દેવ ઈન્દ્ર મહારાજની બરોબર છે કે તેમનાથી ઓછા ? ત્રાયન્ત્રિંશક દેવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર :—“સમાનયા ઇન્દ્ર તુલ્યયા ઋદ્ધયા ચરંતિ ઇતિ સામાનિકાઃ (ઈન્દ્ર જેવી ઋદ્ધિથી રહેનાર તે સામાનિક) ભગવતી શ. ૩ ઉ. ૧ ની ટીકા તથા સામાને યુતિ વૈમવાદૌ મત્વાઃ સામાનિકાઃ આવી પણ ટીકા જોવા મળે છે. તેનો અર્થ કાંતિ તથા વૈભવમાં જે સમાન છે તે સામાનિક. તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે સમજવો જોઈએ કે, લગભગ ઈન્દ્રના સમાન યુતિ, કાંતિવાળા સામાનિક દેવ હોય છે. આ દેવ સેવક ગણાતા નથી. જેમ રાજાઓના નાના ભાઈ બગીરહાર કે માલીક હોય છે. જેઓ લગભગ સમાન આસન પર બેસનારા હોય છે. એ જ પ્રમાણે સામાનિક દેવોને બાણવા, પરંતુ તેઓ સર્વથા ઈન્દ્રની બરોબર છે એમ સમજવું નહિ. છેવટે તો તે પણ ઈન્દ્રને આધીન છે,

“ત્રાયત્તીસગ” શબ્દની ટીકા (૧) इन्द्राणाम् पूज्ये महत्तर कल्पे” તથા (૨) त्रयस्त्रिंशः आभ भन्ते प्रकारेण હોય છે. ત્રાયત્રિંશક દેવો તથા ઇન્દ્રોના પૂજ્ય પુરોહિત સ્થાનીય તથા મંત્રી સમાન પણ હોય છે. એમ કહેલ છે. આ રીતે બંનેય અર્થો સમાન છે, છતાં તેઓ પણ ઇંદ્રને આધીન જ છે.

પ્રશ્ન ૧૪૬૪ :—૪૫ લાખ યોજનની સિદ્ધ શિલા છે, તથા અઢી દ્વીપ પણ એટલો જ છે. જીવાત્મા અઢી દ્વીપમાંથી જ મોક્ષમાં જાય છે. તે સીધી ગતિથી એક સમયમાં એ જ સીધમાં મોક્ષમાં પહોંચી જાય છે, પરંતુ સિદ્ધ ભગવાન ૪૫ લાખ યોજનની સિદ્ધ શિલામાં નથી. બલકે, તેના ઉપરના એક ગાઉના છઠ્ઠા ભાગની ઉપરની પરતલમાં સિદ્ધ ભગવાન બિરાજે છે. તો પછી ૪૫ લાખ યોજનની સીધમાં આત્મા કેવી રીતે આવે છે ?

ઉત્તર :—સિદ્ધશિલા અને સિદ્ધક્ષેત્ર બરાબર ક્ષેત્ર જેટલા જ લાંબા, પહોળા ૪૫ લાખ યોજનનાં છે. સિદ્ધ શિલાની ઉપર તરફ ઉચ્છેદ અંગુલના માપથી ૧ યોજન સુધી લોક છે, તેના પછી અલોક છે, તે એક યોજનમાંથી, નીચેના ૩ ગાઉ છોડીને, ઉપરના ચોથા ગાઉના છ ભાગ કરવા, જેમાંથી નીચેના પાંચ ભાગ છોડી દઈને, ઉપરના છઠ્ઠા ભાગની બહાર (મોટાઈ) જેટલું ૪૫ લાખ યોજનની લાંબાઈ-પહોળાઈનું સિદ્ધક્ષેત્ર છે સિદ્ધશિલા અને સિદ્ધક્ષેત્રની લાંબાઈ-પહોળાઈ સમાન છે, પરંતુ મોટાઈ (બહાર)માં અંતર છે. તે આ પ્રમાણે છે—સિદ્ધશિલાના મધ્ય ભાગની બહાર શાશ્વત યોજનથી આઠ યોજનની છે અને સિદ્ધ ક્ષેત્રની બહાર સર્વત્ર સમાન ઉચ્છેદ અંગુલથી ગાઉ (કેસ)ના છઠ્ઠા ભાગની છે. કેમકે સિદ્ધોની મોટી અવગાહના ગાઉના છઠ્ઠા ભાગ (૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આંગળ) જેટલી જ હોય છે. એટલે બહાર છઠ્ઠા ભાગની સમજવી અને લાંબાઈ-પહોળાઈ તો સિદ્ધ શિલા સમાન જ ૪૫ લાખ યોજનની છે તેથી જે જીવ મનુષ્ય ક્ષેત્રના કોઈ પણ ભાગથી મોક્ષ જાય છે, તે ત્યાંથી સીધી ગતિથી જઈને તે ક્ષેત્રની સીધ (સીધું)ના સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં સ્થિર થાય છે, એટલે સિદ્ધોથી વ્યાપ્ત ક્ષેત્ર ૪૫ લાખ યોજનનું લાંબુ-પહોળું અને ગાઉના છઠ્ઠા ભાગ જેટલી બહારવાળું સમજવું.

પ્રશ્ન ૧૪૬૫ :—ભગવાન મોક્ષ પધાર્યા એવું સાંભળીને પાંડવોએ લાવેલો આહાર પરઠીને સંથારો કેમ કર્યો ? અથવા લાવેલો આહાર ન પરઠવતાં, કામમાં લીધો હોત તો ?

ઉત્તર :—અંતર રહિત મહિના-મહિનાની તપસ્યાનું પારણું ભગવાનના દર્શન થાય ત્યાં સુધી કરવું, એવો અભિગ્રહ પાંડવોએ કર્યો હોય એવો સંભવ છે. જેથી તેઓએ લીધેલો આહાર પરઠવી લીધો. ભગવાન મોક્ષ પધાર્યા એવી વાત સાંભળીને તેમના દર્શનની આશા ભાંગી પડી હતી, તેથી તેઓએ સંથારો કરી લીધો હતો, તથા આહાર લીધા બાદ કોઈ કારણથી સંથારાની ભાવના થતાં, આહાર પરઠવી દઈને સંથારો કરી શકે છે.

દ્વિતીય ભાગ સમાપ્ત

શ્રી રામજી પેલજી વીરાણી
સ્થા, મેન ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘ
રાજકોટના સંચાલકો

પ્રમુખ

શ્રી નમીનદાસ રામજીલાલ વીરાણી

દ્વિપ પ્રમુખ

શ્રી મોહનલાલ કરતુરચંદ શાહ

શ્રી નરસીરામ પાનાચંદ મહેતા

માનદ મંત્રીઓ

શ્રી મગનલાલ તારાચંદ શાહ

શ્રી હુપતલાલ વૃજલાલ શાહ

શ્રી કાન્તિલાલ ખીમચંદ મહેતા

આપણા સમાજનાં બાળકોમાં ધર્મના સંસ્કાર દેશી અને પાશામાંથી લવિષ્યમાં
થનારા આવક-આવિકાના જીવન લબ્ય અને જો આ સંસ્થાનું મુખ્ય ધ્યેય છે.